АМЕРИКАНСЬКА НОВЕЛА

Переклад з англійської

ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
«ДНІПРО» КИЇВ — 1976

И (Амер)
А61

До збірника ввійшли твори відомих американських письменників XX сторіччя Шервуда Андерсона, Теодора Драйзера, Ернеста Хемінгуея, Уїльяма Фолкнера, Джерома Д. Селінджера та ін.

Упорядкувала
ВАЛЕНТИНА ОЛЕНЄВА

Передмова
ОЛЕКСІЯ ЗВЄРЄВА

Художнє оформлення
ВОЛОДИМИРА ПІНІГІНА

Твори, включені до цього збірника, вийшли мовою оригіналу до 27 травня 1973 року.

© Видавництво «Дніпро», 1976.

А $\frac{70500-154}{М205(04)-76}$ 119—76

ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА АМЕРИКИ

Народження великої американської прози у різні часи датувалося по-різному. Як колись Достоєвський про Гоголя. Ернест Хемінгуей від імені покоління видатних реалістів 20—30-х років сказав: «Всі ми вийшли із «Гека Фінна».

Марк Твен і сьогодні є літературним патріархом: зачитані до дірок його книги кожному з нас відкрили в дитинстві Америку й американців і на все життя залишились для кожного часткою його духовного скарбу.

З дитячих років ми пам'ятаємо Купера як письменника, що вмів захоплююче розповідати про пригоди, його ім'я для нас — поряд з Жюлем Верном і Майном Рідом. І аж коли перечитаєш його дорослим, робиш для себе відкриття: епос про Шкіряну Панчоху — це не просто інтригуючі повороти сюжету, а й чи не перша спроба серйозно осмислити одну з трагічних закономірностей американського життя: расове насильство, «виправдуване» ідеалами «вищої» цивілізації.

«Піонерів» і «Останнього з могікан» можна умовно вважати прообразом сучасного детективу, і то лише коли співставити їх хоча б з «Персі Грімм-мом» Уїльяма Фолкнера, що ввійшов до цього збірника. За століття художня тканина прози стала складнішою, величезний і самобутній талант Фолкнера надав їй такої об'ємності, якої вона не знала не те що за часів романтика Купера, а й за часів реаліста Твена. І все-таки за всіма відмінностями виявляється їхня глибинна спільність. Купер перший висловив думку, що не може бути справжньої демократії, заснованої на принципах расового гноблення, що пригноблювач і сам не може бути ні по-справжньому вільною, ні по-справжньому повноцінною людиною. І Фолкнер у всіх своїх творах — «Персі Грімм» лише найяскравіший приклад — повертався до цієї думки, як ще активніше і наполегливіше, ніж будь-коли, повертається до неї сьогодні прогресивна художня література США.

Зв'язок епох — закон розвитку мистецтва; воно не може існувати без національної традиції — відкристалізованих, випробуваних історією тенденцій і форм художнього мислення, які довели свою необхідність, в яких відбито соціальне, духовне і моральне життя народу.

Спроби визначити висхідну точку споконвічного процесу формування національної художньої традиції завжди ризиковані. Національна художня традиція безперервно збагачується, і водночас вона стійка у своїх характерних особливостях. В Америці ця національна художня традиція почала формуватися задовго до Твена, навіть задовго до Купера. Вона зароджувалась у фольклорі переселенців, що освоювали дикі землі Нового світу, у переплетінні вивезених з різних куточків Європи переказів і легенд,

в усних дорожніх розповідях піонерів, які, прямуючи на Захід, збиралися вечорами біля вогнища. Вона вбирала в себе життєвий досвід людей, які створювали Американську республіку: їхній сповнений повсякденних нестатків і небезпек побут, їхні мрії про привільне життя на просторах несходженого континенту і перші розчарування, перші драми, породжувані законами буржуазного гендлярства, а ці закони вже владно заявили про себе в країні «джентльменів-авантюристів».

Традиція складалася й знаходила дедалі повніше втілення в різних літературних формах — духовній поезії, поетичному памфлеті, проповіді, есе, але насамперед — у формі новели, фольклорної, а згодом і письмової.

Найдинамічніший, «оперативний» жанр, новела найкраще передавала характер перенасиченої готовими сюжетами дійсності. Новела виявилась і найдемократичнішим жанром: вона зверталася до всіх, замінивши газету для людей, яких розділяли сотні кілометрів прерій. Від новели чекали розповіді про те, що сталося насправді, про дивну подію, яка сталася десь і з кимось і яка при всій своїй фантастичності все ж таки повинна була сприйматися як цілком вірогідна, щоб слухачі могли її впізнати і порівняти з власним досвідом. Навіть «оповідання-небилиці» — типовий для американського фольклору жанр, в якому панує стихія гротеску, що не знає ніяких обмежень,— зрештою неодмінно виявляли міцний зв'язок з реальністю Нового світу, ще такого незвичного, невпорядкованого, непізнаного.

Пізніше цей незвичайний сплав своєрідного документалізму і «дикого» гротеску стане однією з ознак реалістичної американської літератури. Та й багато інших її характерних рис сформувалися і найвиразніше виявилися в новелі: прагнення скоротити відстань між життєвим матеріалом і його художнім втіленням, пильна увага до буденного, в якому відкриваються колізії справжньої філософської глибини, гостре відчуття динаміки життя та його різких суперечностей, особливий інтерес до характерів яскравих, до людей непересічних.

Народження великої американської прози та весь її розвиток невіддільні від новели. Джерела її у фольклорі: усна новела надзвичайно точно схоплювала суперечності національного характеру американців, в якому поєднувались сухий практицизм і пуританське благочестя, демократичність і нетерпимість до всіх, хто відступає від «норми», волелюбність і культ досягнутого будь-якою ціною успіху. Черпаючи з золотих розсипів фольклору і придивляючись до дивовижного духовного світу співвітчизників, романтики — Ірвінг, Готорн — створили новелу, якій були доступні і багатоплановість конфлікту, і психологічна складність. Едгар По розробив першу в Америці теорію новели, теорію, яка має авторитет і сьогодні: новела повинна бути підпорядкована одному головному ефектові, що наперед визначений автором і впливає на побудову всієї розповіді. Новела повинна бути точна, як теорема. Блискучим майстром новели був Твен — хто не пам'ятає «Знамениту жабу-стрибунку з Калавераса» або «Людину, яка спокусила Гедліберг»!

І все ж справжній розквіт «short story» припадає в Америці на XX століття. Безперервність художньої традиції, що бере початок іще від невідо-

мих оповідачів колоніальної епохи, простежується, починаючи з Драйзера і Шервуда Андерсона, особливо виразно, і її, напевне, відчує читач цієї книжки, в якій зібрано кращі зразки американської новели нашого століття.

Існують десятки визначень «національного американського жанру». Мабуть, одне з найточніших належить не літературознавцеві, а прозаїку Бернарду Маламуду: «Новела — це вміння показати на кількох сторінках складність життя. Наданий авторові час украй обмежений, і за цей час треба створити враження, що ти глибоко знаєш предмет, про який маєш розповісти... Новела — це необхідність сказати багато за короткий час».

Під пером кращих американських майстрів новела ніколи не була «картинкою побуту». Навіть звертаючись до окремого випадку, до незначного на перший погляд епізоду, письменники — Андерсон чи Х'юз, Селінджер чи Капоте — завжди розповідають саме про складність, багатогранність життя, про його закони, його суперечливі поривання й далеко розбіжні шляхи. Чимало включених до цього збірника новел було свого часу інсценізовано й екранізовано: «Сніги Кіліманджаро», «Пастка», «Чемпіон», «Тупташка-невдашка»... Не в усіх випадках вдалі, ці спроби перенести твір на сцену й на екран ішли від вловленої постановниками близькості новели до драматургії: і там і там необхідно в точно відтвореному епізоді виявити не правду окремого випадку, а правду часу, і там і там на небагатьох сторінках треба викласти великий зміст.

Сконцентрованість змісту споріднює новелу з драмою, лірична і філософська насиченість — із віршем. Але точки зіткнення з іншими літературними формами лише допомагають ясніше уявити собі численні можливості новели та унікальність її як жанру. Новела не може взяти на себе завдання епічної розповіді, але по-своєму вона розповідає про дійсність не менше, аніж роман. Прагнення доторкнутися до складності життя — так, напевне, найправильніше можна визначити її природу. Не всеосяжність, не масштабність, а точний штрих, без якого не було б завершено портрета всієї епохи, народу, країни. Портрета, який десятиліття за десятиліттям створює література, весь час вносячи корективи, щоб устигнути за поступом історії.

Кожна вміщена у цій книжці новела — то штрих до портрета Америки XX століття, портрета, який ще не закінчений, але набрав уже на полотні того малюнка, що з нього можна вгадати і задум художника, і характер втілення того задуму.

В нашому випадку «художник» — це близько трьох десятків представлених у збірнику американських прозаїків; вони належать до різних поколінь і часом дуже далекі один від одного і за своїм світоглядом, і за творчими переконаннями. Карбований лаконізм Хемінгуея не сплутаєш ні з розгонистим синтаксисом Фолкнера, ні з важкуватою, «великоблочною» ритмікою Драйзера, публіцистичну гостроту Колдуелла — з тонким психологізмом Кетрін Енн Портер, вибагливу асоціативність Апдайка — з проникливою ліричністю Болдуїна. Герої написаних у двадцяті роки новел Рінга Ларднера і через півстоліття не схожі на персонажів Джойс Керол Оутс, а світ письменниці Півдня Фленнері О'Коннор відрізняєть-

ся від селінджерівського не лише географією — це різні художні світи.

І все ж «художник» — не цілком і повністю метафора. Є два фактори, які надають новелам цієї книжки характеру єдиної розповіді про Америку нашого часу, не нівелюючи, певна річ, індивідуальних рис їхніх авторів. По-перше, це художня традиція — та реалістична традиція, яка з самого свого зародження тісно пов'язана з новелою і збережена й збагачена майстрами американської прози XX століття. І, по-друге, притаманне їм усім усвідомлення відповідальності за гуманістичну орієнтацію літератури.

Це почуття відповідальності художника перед часом і перед своїм мистецтвом іноді,— як у Хемінгуея «іспанського» періоду,— висловлене відкрито і декларативно, а іноді, як у Ларднера — зовні начебто й не усвідомлене, визначило в літературі всі завоювання, всі справжні й довговічні художні відкриття.

Американська література XX століття надзвичайно багатогранна проблематикою, стилями, творчими спрямуваннями, і все-таки можна довести, що вона має свою головну тему, яку не обминув жоден з її визначних представників. Це тема жорстокого зіткнення гуманістичних ідеалів з антигуманним буржуазним світопорядком. Тема нездійсненої мрії про суспільство, в якому були б по-справжньому рівні можливості для всіх, і про цільну, духовно здорову, вільну людину — «нового Адама», який виріс у райських кущах Нового світу. Тема руйнування демократичних ілюзій, що живилися вірою в принципи засновників американської держави, і необхідності пошуку якихось інших, по-справжньому надійних і дійових моральних орієнтирів у байдужому механістичному світі, де багатство всесильне і торжествує етика індивідуалізму.

Знаходячи численні і найрізноманітніші конкретні грані, ця тема пройшла і через американську новелу нашого століття.

Кожен історичний період знаменувався появою нових суспільних проблем, але незмінно стійким залишався в літературі інтерес до того, які духовні й моральні наслідки має буржуазний «прогрес» для особистості; з часом ці наслідки ставали тільки все помітнішими, набували дедалі гнітючішого характеру. Можливо, тому «новела події» — створена Едгаром По новела з майже детективним розвитком інтриги та бездоганно розрахованим кінцевим ефектом — непомітно поступалася місцем «новелі характеру», психологічному ескізу, часом майже безсюжетному, часом підкреслено гротескному, але вона незмінно ставила собі за мету створення яскравого, сформованого епохою і країною типу людини.

Ще на початку століття в Америці творили такі майстри «новели події», як Джек Лондон та О'Генрі, у якого все вирішує несподіваний поворот дії і комічна розв'язка, що нерідко згладжує, приглушує драматизм зображеної автором життєвої ситуації. Але вже Драйзерові ставало тісно в її рамках. Напружений інтерес до великих соціальних проблем часу спонукав Драйзера вкладати в новелу зміст, якого вистачило б і на роман, виводити на сцену велику кількість персонажів, об'єднувати свої оповідання в цикли, побудовані за законами епічного жанру,— «Галерея жінок», «Дванадцять».

Одне з найвідоміших його оповідань «Пастка» — теж своєрідний мікророман, який розкриває характерну для письменника тему корупції амери-

канських верхів, готових на будь-який злочин, аби тільки ліквідувати загрозу власним інтересам. Конфлікт журналіста Грегорі з продажними «батьками міста», докладно описана Драйзером система зневажання елементарних людських прав — все це стане однією з «наскрізних» тем сучасної американської літератури; гострота соціального бачення Драйзера випробувана часом і витримала це випробування.

Драйзер писав не тільки новели-«мікроромани» з повільно наростаючими подіями, з детально і грунтовно розробленими характерами. Майже одночасно з «Пасткою» друкувались мініатюрні — на дві-три сторінки — ескізи «з натури», що склали потім збірку «Барви великого міста» (1923); по-журналістському точні й лаконічні, одухотворені поезією міських контрастів і ритмів, вони перегукуються з віршами Карла Сендберга і, мабуть, найбільш співзвучні творчим принципам, що заявили про себе в американській новелі 20—30-х років. Але найбільші досягнення Драйзера все ж пов'язані з епічними творами; у новелі магістральні шляхи було прокладено іншими письменниками — передусім сучасником Драйзера Шервудом Андерсоном.

Він почав писати пізно й не зразу знайшов свій жанр і свою тему. Збірці «Уайнсбург, Огайо» (1919), що стала віхою в історії американської новели та, напевне, й усієї літератури, передували не дуже вдалі романи, а їм — служба агентом рекламного бюро і важка боротьба з нестатками. Андерсон виріс у провінції і повернувся в провінцію, вже ставши відомим письменником; «одноповерхова Америка» живила його творчість, підказуючи і тип героя, і характер колізій, і тональність розповіді. «В Америці почуваєш себе страшенно самотнім,— писав він Драйзерові.—... Я живу здебільшого в маленькому містечку, а це все одно, що стояти перед акваріумом, у якому плавають золоті рибки: спостерігай скільки хочеш. І я бачу, як люди, котрих природа наділила тонкою чутливою душею, частіше, ніж інші, зазнають поразки, спиваються, ламають собі життя, не маючи сили стерпіти навколишньої безпросвітної нудьги й одноманітності».

Важко уявити собі повнішу автохарактеристику. Передмову до «Уайнсбурга» Андерсон назвав «Книга про гротескних людей»; «гротеск» — провідне поняття його художньої системи. Йшлося про «середнього американця» з його постійним відчуттям духовного спустошення, з його травмованою свідомістю і нещасливою біографією; вулицями Уайнсбурга — заштатного містечка в американській глушині — блукають десятки таких «гротесків». Невдахи, висміювані процвітаючими обивателями, диваки, слабкодухі мрійники, в яких атмосфера провінції вбила творчі поривання і опір обставинам, бунтарі-невдахи, що пробували тікати з Уайнсбургів світ за очі і все ж поверталися, щоб стати посміховиськом вулиці,— андерсонівські персонажі чимось близькі героям Чехова, та й самі новели зразу ж викликають асоціації з «Моїм життям» і «Сумною історією».

Є, проте, в «Уайнсбурзі» та в інших книгах Андерсона — «Тріумф яйця» (1921), «Коні і люди» (1923) — щось глибоко специфічне, суто американське. Зрештою, його «гротески» — жертви «американської мрії», того комплексу надто легко сприйнятих на віру ідеалів загальної рівності та безмежних можливостей для кожного, а все це при зіткненні з дійсністю негайно виявляє свою ефемерність і не залишає вихованій на таких ідеа-

лах людині нічого, крім подиву, самотності й суму. Ледве помічений критикою «Уайнсбург» вразив молоде письменницьке покоління 20-х років глибиною реалізму — і не тільки тому, що Андерсон умів відкрити великий художній зміст у найбуденніших подіях і життєвих дрібницях, а передусім тому, що він зачепив першопричину американської трагедії — разюче, непереборне розходження між «мрією» і повсякденністю. Проголошену «Декларацією незалежності», ту «мрію» берегли від покоління до покоління, але її підточували зсередини хвороби буржуазного індивідуалізму, скнарість, міщанське самовдоволення і нетерпимість. І от, вивітрившись і ставши просто фікцією, вона врешті створила не царство вільних людей, а тисячі розсипаних по країні Уайнсбургів, в яких гинули кращі людські поривання, а одноманітність і нудьга, життя лише заради грошового «успіху» калічили душі людей.

Менш за все Андерсон був схожий на побутописця, який сумлінно зображує безглуздий і антигуманний розпорядок провінційного життя, щоб зробити шаблонний, наперед відомий висновок: «середовище заїло». Кожне його оповідання — маленька драма, але кожне — і закінчений ліричний вірш. Їх могла написати тільки людина з поетичним сприйняттям світу, і ніяка буденність, ніяка безвихідь не могли витравити в його свідомості мало не дитячого здивування перед життєвою красою, яка щораз відкривалася йому знову і знову.

Герої Андерсона рідко помічають її, але вона живе в усіх його книгах. «Я хочу знати чому» назвав він одну із своїх найкращих новел, і це той центр, до якого тягнуться нитки його творчості, це те питання, яке завжди переслідувало Андерсона: чому торжествують гендлярі й утилітаристи за переконаннями, а люди, наділені справжньою духовною культурою, нещасні? Чому навколо так багато горя, самотності, «тихих людських драм» і так мало любові? Чому краса живе поряд з моральною забитістю і тупою розпустою, чому грум Джеррі Тілферд, що виїздив чудового коня і зазнав радості майстра, коли його кінь побив світовий рекорд, мусить просто з іподрому йти в кубло розпусти і вивалятися у його багні? Чому, створивши справжній шедевр, божеволіє художник Блекфут?

У новелі про Блекфута це «чому» не залишається без відповіді — мистецтво і комерція не сумісні, творчість не терпить, щоб її торкалися брудні руки спекулянтів. Андерсону була дуже близька ця тема, він багато разів скаржився на письменницьке ремесло, писав, як важко бути художником в Америці з її принципом «усе на продаж».

Але «Шедевр Блекфута» — скоріше виняток із правила; Андерсон майже послідовно уникав прямих суджень, однозначних оцінок, поділу персонажів на позитивних і негативних. Стосунки між автором і героєм у його новелах дуже складні. «Гротески» — частина того світу, від якого письменник не відділяв і самого себе; персонаж, що об'єднує усі новели «Уайнсбурга»,— молодий репортер Уїллард, людина, теж створена «одноповерховою Америкою»,— це майже автопортрет Андерсона. «Майже» тому, що й Уїллард, як і всі андерсонівські «гротески», виписаний за законами художньої правди, об'єктивності і реалізму. Андерсон прекрасно бачив, як калічить людей американський спосіб життя, як звужує він їхні духовні обрії; з найближчих до себе героїв він не знімав вини за невдачі, що їх переслі-

дували, за слабохарактерність і нездатність протистояти побутові. Він створював типи — найхарактерніші типи своєї епохи, але трагедію «гротесків» Андерсон переживав як свою власну.

Напевне, ця висока причетність, це щире співчуття до персонажів, яке пробивається за зовнішньою стриманістю Андерсона та його сумною іронією, і допомогли письменникові так глибоко зрозуміти і втілити національний характер і визначену мільйонам «гротесків» долю. Хроніка маленького містечка під пером Андерсона стала хронікою виродження американського духу.

Це було справжнє художнє відкриття, одне з тих, що визначають шляхи прози на довгий час. Вплив Андерсона відчувається в американській новелі й понині; у двадцяті роки він був надзвичайно сильний. У Андерсона вчилися, його наслідували. Вплив Андерсона позначився на творчості Хемінгуея, Томаса Вулфа, Фолкнера, Фіцджеральда. Він став виразником властивих усій тодішній добі літературних спрямувань, і з «Уайнсбургом» перегукувались численні твори, які на перший погляд здавалися навіть далекими від нього.

Рінга Ларднера вважають сатириком, і для цього є вагомі підстави: небагато знайдеться в Америці письменників, які б так безпомилково розрізняли риси агресивного хамства і в нешкідливому зовні обивателі, і в нувориші, який щосили видирається по щаблях «успіху»; які б так послідовно розвінчували духовну убогість «стопроцентного американізму». Але Ларднер був сатириком особливого складу — не тим непримиренним і прискіпливим критиком суспільної корупції і моральної сплячки, яким лишився в історії літератури Сінклер Льюїс, а письменником, у котрого сарказм невіддільний від гіркоти, сатира — від трагедійності, викривання — від спільності письменника з долею його персонажу. Андерсон відкрив для американської літератури «маленьку людину»; Ларднер додав цьому образові безліч нових відтінків, вловлених його глузливим і невеселим поглядом професійного газетяра, штатного гумориста «Чікаго трібюн» і справжнього знавця життя, звичаїв і психології «одноповерхової Америки».

Величезна кількість цих «маленьких людей», відтворених без гротескної умовності й шаржування, у всій їхній справжній подобі, пройшла через його новели. Подружжя, що їде святкувати золоте весілля у Флоріду, наче, змінивши місце перебування, можна компенсувати неймовірну однотонність і порожнечу прожитих років («Золотий медовий місяць»). Провінційні «жартівники», які дуже полюбляють розігрувати знайомих і незнайомих, мимохідь калічачи їм життя («Перукар»). Гравці в бейсбол, що встигли зненавидіти свою жалюгідну роботу, але вже зачаровані «солодким життям», хоча всіх їх незабаром викинуть на вулицю, щоб влити в команду «свіжу кров» («Мій напарник»). Охочі пофілософствувати чікагські полісмени, злодійкуваті антрепренери, шукачі легких грошей, простаки, що пробиваються у «вище товариство»,— надзвичайно багатолика галерея типів епохи оманливого «просперитi», змальована упевненим пензлем майстра.

Всі вони мають щось спільне — заземленість прагнень і думок, неусвідомлена травмованість тими поняттями і нормами буржуазного побуту, які вони засвоюють мало не з молоком матері. Ларднер показав, який різ-

номанітний зміст може бути прихований за вже заяложеними в його час словами «маленька людина». Проте для Ларднера цей персонаж неодмінно — чи підносився він на вершину, впиваючись примарним успіхом, чи безрадісно існував таким собі американським Башмачкіним, чи викликав відразу своєю недоумкуватістю або співчуття своєю беззахисністю — залишався передусім жертвою, людиною, яка вже самим життям приречена на куце, убоге існування серед тисяч таких же сіреньких, принижених людей.

Показаний у «Чемпіоні» боксер-професіонал Майкл Келлі — справжнісінький моральний виродок, що втратив людську подобу. Ларднер загострив у ньому ті риси «маленької людини», які викликали в письменника справедливу тривогу, примушуючи дивитися на своїх персонажів без будь-яких ілюзій,— здатність вмить відкидати нікому не потрібні етичні принципи в ім'я беззаперечної на практиці «моралі» сильного, сп'яніння «успіхом», що виправдує будь-які засоби. «Комар» страшний, а якщо вдуматись — то і жалюгідний: адже рано чи пізно настане день, коли він сам упаде на канати, почує свист юрби й нестримно покотиться вниз. Як і всіх ларднерівських героїв, і його кінець кінцем чекає та ж таки фатальна доля «маленьких людей»: поразка у поєдинку з життям, сувора розплата за ту «одномірність» свідомості, що породжена не самими законами професійного спорту, а всією атмосферою «одноповерхової Америки», яка зростила цього героя.

І Андерсон, і Ларднер відкрили недоступний поверховому спостерігачеві трагізм американських буднів, той глибокий розлад між ідеалами людяності і нормами дійсності, який література США у міжвоєнні роки досліджувала справді всебічно, і, можливо, в основному через це й завоювала світове визнання. Герої Скотта Фіцджеральда начебто зовсім не схожі ні на андерсонівські «гротески», ні на духовних провінціалів Ларднера: як правило, це молоді люди, що їх тоді називали «втраченим поколінням», бунтівники проти збанкрутілої «добропорядності» батьків, діти «джазової доби» з її гарячковими веселощами, ілюзорними надіями на докорінну перебудову суспільства і людини, хмільною й оманливою богемною свободою, гострим відчуттям краси і потаємним передчуттям своєї приреченості. Фіцджеральд дав літературі цей тип героя, і вся його біографія — письменницька й особиста — нерозривно зв'язана з «джазовою добою»; її уявленнями він жив довгі роки, щоб потім розвінчати їх у болісній і жорстокій книзі «Катастрофа» (1935).

Але він був надто проникливий і чесний художник, щоб за карнавальним фейєрверком епохи «просперитi» не побачити все ту ж таки драму невідповідності, прямого конфлікту між мрією і реальністю, справжньою гуманністю і буржуазним утилітаризмом, що часто поєднувалися навіть у свідомості його улюблених персонажів. Не було виходу з цієї драми і для Гетсбі, героя книги, що принесла Фіцджеральдові славу, і для Діка Дайвера з роману «Ніч лагідна», і для героїв найвизначніших його новел — «Діамант завбільшки як готель «Рітс», «Повернення до Вавілона».

Кетрін Енн Портер виросла на Півдні, і, як усім письменникам з Півдня, їй властивий особливий інтерес до болісних зламів людської психіки, до таємних мук свідомості, де переплітаються несприйняття примітивного діляцтва, расистські передсуди, мрії про сімейну «гармонію» між рабо-

власником і рабом, біль самотності та безсилля. Насичений, іноді підкреслено гротескний психологічний світ її прози зовні не зачіпає ні світу «Уайнсбурга», ні поетики Ларднера. Проте це скоріше тільки зовнішня відмінність. Напівстарці фермери Уїпли з оповідання «Він», вміщеного в ранній збірці Портер «Розквітлий багряник» (1930), наділені типовим для жителів Півдня комплексом — одвічним страхом, що сусіди і рідня вважатимуть їх, «бідну шваль», як називають таких бідняків на Півдні, ще «гіршими од негрів». Вони такі ж непрактичні, такі ж пихаті, такі ж «скривджені» історією, що перевернула світопорядок Півдня, як і герої Фолкнера — великого першовідкривача цього невідомого до нього в мистецтві континенту. А по суті, вони — ті ж «гротески», ті ж «маленькі люди», ниці й жалюгідні, але в чомусь і глибоко трагічні — породження контрастів і протиріч Америки, що глибоко позначилися на людській душі.

«Уайнсбург» і збірки Ларднера лежали на робочому столі Хемінгуея, коли він писав «У наш час» (1925) — суто андерсонівську за духом книгу про Мічіган початку століття і про першу світову війну, що незагойним рубцем позначилася на пам'яті американців призову 1917 року. І пізніше Хемінгуей говорив і про Андерсона, і про Ларднера із захватом, називаючи їх, як і Твена, найважливішими для нього американськими майстрами. Але в Хемінгуея є також і повість «Весняні води» (1927) — уїдлива пародія на Андерсона,— яка не входила в прижиттєві хемінгуеївські збірки, але для свого часу була необхідною. Вплив Андерсона був величезний, і Хемінгуей мусив подолати його, щоб зростати як художник.

Але йшлося не лише про потребу творчого зростання Хемінгуея, а й про потреби всієї літератури. Наближалася економічна криза, після неї — загострення соціальних антагонізмів у епоху «червоних тридцятих», Іспанія, антифашистський фронт. Література освоювала велику соціальну проблематику; була написана «Американська трагедія» (1925) Драйзера, виступили молоді послідовники Джона Ріда — письменники-революціонери, найталановитіший з яких був Майкл Голд. Дебютували Стейнбек, Колдуелл; вони писали про робітників, про гострі класові конфлікти, про зростання самосвідомості пролетаріату. Фолкнер у «Персі Гріммі» перший з американських письменників змалював психологію і «етику» расистського маньяка, про якого пізніше він скаже: «Поки про це не почали писати в газетах, я й не здогадувався, що створив портрет расиста раніше, ніж Гітлер вивів його на вулицю».

Революційна, пролетарська література США, біля колиски якої стояв Джон Рід, була в ці роки на піднесенні. В новелі «Мак-американець» яскраво виведено тип расиста й насильника, який навіть не задумується над причинами своєї ненависті до «неповноцінних» і вважає, що вона — звичайнісінька річ. Ще багато разів поверталася потім література США до цього типу людини, в якому рельєфно відбилися хворобливі риси американського життя.

Гострота соціального бачення, безкомпромісність соціальної критики є найістотнішим завоюванням передової американської літератури. В умовах США не всі письменники, що починали свою творчість у 20—30-і роки на сторінках «Нью мессіз» та інших передових журналів, витримали перевірку своїх переконань у перше повоєнне десятиріччя, в період маккарти-

стських утисків, як її з честю витримав, скажімо, визначний публіцист і прозаїк Майкл Голд. Але і в час, коли в США посилено пропагувався міф про «загальне благоденство і класовий мир», у літературу приходили письменники, які гідно продовжували традицію Ріда і Голда. Вони показували другий бік «просперитi» — безробіття, тяжку боротьбу простих американців за елементарні соціальні права, класові антагонізми. Серед цих письменників виділяється Філіп Боноскі — прозаїк, який у своїх романах і новелах правдиво показав життя і боротьбу пролетаріату, його революційні ідеали.

Готуючи до друку антологію кращих матеріалів журналу «Нью мессіз» 30-х років, його редактор, Джозеф Норт, включив до книжки і статтю Хемінгуея «Хто вбив ветеранів війни у Флоріді». Зовсім не випадково цю сповнену гніву статтю Хемінгуей послав у редакцію найпередовішого американського журналу. У 30-і роки мінялися суспільні завдання літератури, і Хемінгуей не міг залишатися байдужим до них. Художній вплив Андерсона виявився нескороминущим, але масштаби його творчого світу, тональність його новел, самий його письменницький склад перестали відповідати добі; це зрозумів і сам Андерсон і створив 1932 року таку несподівану для нього книгу про страйк — «По той бік бажання». На рубежі міжвоєнних десятиліть Хемінгуей переосмислив чимало дорогих йому з юності переконань, не боячись бути різким як до себе, так і до інших. «Сніги Кіліманджаро» (1936) художньо відобразили цей злам, без якого не було б ні іспанських репортажів, ні «Маєш і не маєш», ні «По кому б'є дзвін».

Багато хто з критиків вважає, що герой новели «Сніги Кіліманджаро» письменник Гаррі, який вмирає в Африці від гангрени,— автопортрет Хемінгуея. Навряд чи так, хоча це справді глибоко виношена, перейнята «сповідальним» пафосом річ, а риси схожості, навіть прямі автобіографічні збіги між героєм і автором безсумнівні. Герой викликає до себе велике співчуття, та інакше й не може бути — адже Хемінгуей віддав йому свою віру в духовні сили людини, в її здатність зберігати моральну мужність до кінця. І все ж таки схожість ця тільки зовнішня. З деяким припущенням можна сказати, що в Гаррі втілено образ Хемінгуея перших років його творчості, але ж новела написана вже іншим, набагато зрілішим художником.

При всьому своєму трагізмі (згадаймо лише апокаліптичний образ снігу-смерті, який проходить через усю новелу), при всій ліричності «Сніги Кіліманджаро» — не так сповідь Хемінгуея, як суд над «втраченим поколінням», а отже, й над самим собою. Суд, на якому «втрачене покоління» звинувачено в тому, що воно не мало справжньої громадянської позиції, що свій зовні антибуржуазний *стиль* життя воно намагалося зробити *змістом* цього життя і не помітило, як цей стиль став просто модою, просто прикметою доби. В тому, що обрана ним для себе роль «споглядача» в країні багатих привела до компромісу, до беззахисності перед спокусами буржуазного побуту і зрештою — до капітуляції і банкротства.

На схилах Кіліманджаро знайшли кістяк леопарда, який чомусь намагався піднятися на вершину; напевне, якась небезпека гнала його з саванни. Невідома небезпека — згубна загроза своєму таланту, своєму

людському «я» — погнала Гаррі в африканські хащі, далі від «племені багачів», але в нього вже не було сили досягти своєї вершини.

У літературній атмосфері 30-х років складна метафора Хемінгуея могла залишитися незрозумілою, її й справді не зрозуміли до кінця. 30-і роки були періодом незвичайного злету соціально-критичного напряму, періодом письменницьких конгресів на захист демократії, розквіту бойової публіцистики, «газетної», «плакатної» поезії; це роки «Трагічної Америки» Драйзера, «Тютюнової дороги» Колдуелла, «Гронів гніву» Стейнбека. Література піднялась на трибуну, вона ступила назустріч мільйонному читачеві й заговорила з ним на злобу дня — про кризу, безробіття, суди Лінча («В суботу пополудні» Колдуелла, 1931), Іспанію («Солдати республіки» Дороті Паркер, 1938). Такого масового демократичного руху творчої інтелігенції Америка доти ніколи не знала. Хемінгуей ішов у його авангарді.

30-і роки були також добою, коли гостра актуальність проблематики щасливо поєднувалася в літературі з напруженістю художніх пошуків; змінювалася не лише соціальна функція мистецтва, змінювалася також його мова. Ще раз дістала підтвердження давня істина, що не буває новаторства лабораторного,— воно завжди породжується потребою втілити новий зміст. Позначені надзвичайною філософською і естетичною складністю «Світло в серпні» Фолкнера, «Електрі до лиця траур» О'Ніла, «Додому вороття немає» Вулфа — таке ж невід'ємне надбання «червоної декади», як книги Драйзера і Колдуелла; аж сьогодні стає очевидно, який величезний внесок у критичний реалізм XX сторіччя зроблено цим десятиліттям. І «Сніги Кіліманджаро» залишились однією з його вершин, бо надзвичайно злободенна для 30-х років історія, що про неї йдеться в новелі, сповнилася глибоким філософським і моральним змістом, який кожне нове покоління заново відкриває для себе.

Як багато сказав цей шедевр Хемінгуея першому повоєнному поколінню в Америці! Норман Мейлер, Джеймс Джонс, Уїльям Стайрон, Джон Херсі — ці талановиті письменники виступили з сильними книгами, в яких розповіли, як «укорочує» людину казарма, як спустошує армія її духовний світ, виховуючи лише інстинкт самозахисту. Але їхній літературний дебют збігся з порою маккартистських чисток, масового конформізму, ренегатства учорашніх радикалів; і в цій атмосфері швидко виявилось, що письменницький хист у кожного з них не підкріплено достатньо продуманими й послідовними переконаннями, виробленою позицією щодо «мовчазної більшості». За першим успіхом настала тривала криза — одні з них на довгі роки замовкли, інші збилися на самоповторення й штампи, ставши на шлях героя «Снігів Кіліманджаро», потім болісно шукали дорогу з безвиході, до якої вела та криза.

Період кризи переживали тоді й визнані майстри — Колдуелл та й Хемінгуей,— і здавалося, що набрана в 30-і роки висота втрачена безповоротно. Побоювання виявились передчасними; хоча своєї другої «зоряної пори» американська література не пережила, але традиція, яку її майстри зберігали протягом усього сторіччя, була збережена і в цей важкий, тривожний час.

Можливо, в цьому головна заслуга молодої негритянської прози 50-х років. Негритянська література — втім, у кращих своїх зразках вона ніколи

не була тільки негритянською, а залишалась при всій своїй самобутності частиною передової літератури США,— почала набирати силу ще від «гарлемського ренесансу», який збігся з оспіваним Фіцджеральдом «джазовим сторіччям». У 30-і роки вона примусила звернути на себе увагу вже не тільки близькістю до фольклору, яскравими образами й хвилюючими інтонаціями, а й серйозним соціальним змістом. Надрукував свої перші книги Ленгстон Х'юз — поет, який наслідував Маяковського і водночас втілював образність і тематику негритянської пісні. Надзвичайно чутливий до ритмів живої мови, він і у віршах, і у новелах створив правдиві картини життя чорних американців — іноді зігріті гумором, а частіше сумні, але завжди сповнені віри в народ.

У 1938 році вийшли у світ «Діти дядька Тома» — збірка новел одного з найвизначніших негритянських письменників Річарда Райта. Він починав під сильним впливом Драйзера і в кращих своїх речах — новелі «Яскрава вранішня зоря», романі «Син Америки» (1940) — показав, скільки горя нагромадилося в «кольорових» передмістях за триста років безправ'я, щоденного приниження і страху; розповів і про те, що «чорна Америка» готова до боротьби за справжнє визволення. Минуло кілька років; Райт залишив батьківщину, яка для нього, чорношкірого, була злою мачухою, зблизився в Парижі з гуртком екзистенціалістів, написав сповнені відчаю та безутішності книги. Письменника звинувачували у відступництві від ідеалів його юності; в цьому була своя правда, але звинувачувати треба було скоріше ідеологію расизму, яка панувала в Америці неподільно і зламала його видатний талант.

Молоді письменники 50-х років — Джеймс Болдуїн і Джон Олівер Кілленс, Ральф Еллісон і Лерой Джонс — почали з різких звинувачень Райта: він, мовляв, бачив у негрі тільки жертву і не бачив людини. І знову ж таки річ була не так у суперечностях Райта, як у відмінностях епох; молоді говорили від імені розпочатої «негритянської революції», а вона засвідчила нестримне зростання громадянської самосвідомості учорашніх «дітей дядька Тома», які бачили в героєві Бічер-Стоу лише втілення ненависної їм негритянської покірності. Вона ж, зрештою, привела і до полярного розмежування в самому новому поколінні. Джонс, а іноді й Кілленс захоплювались екстремістськими ідеями, і в їхніх очах «дітьми дядька Тома» були уже Еллісон та Болдуїн, котрі, як і раніше, вірили, що, тільки об'єднавши всіх противників расизму — і чорних і білих,— можна покінчити з цим потворним явищем американського життя, а колись згодом, можливо, подолати і той психологічний бар'єр, ту стіну недовіри, взаємного нерозуміння, обопільного страху, що виросли між двома расами, які живуть поряд і наче на різних планетах.

Істина в цій суперечці була, безумовно, на боці Болдуїна та Еллісона; саме голос Болдуїна виявився справжнім голосом «негритянської революції» в літературі. Навіть не тільки тому, що публіцистика і проза Болдуїна сповнені відлуння реальних подій, конфліктів, протиріч, породжених тією «революцією», а передусім тому, що письменник, далекий від будь-яких націоналістичних передсудів, зумів передати найпомітніше в «негритянській революції» — почуття расової гордості чорних американців та їхню жадобу моральної справедливості, що надзвичайно швидко зросли за останнє десятиліття.

Замолоду Болдуїн запальніше, ніж інші, нападав на Райта, а проте ці два письменники мали багато спільного — насамперед загострене сприйняття трагізму самої «негритянської ситуації», цього вічного відчуження, існування в моральному гетто, в «чужій країні» (так Болдуїн назвав свій найкращий роман), під загрозою нелюдського приниження і расистського насильства. Слід цієї «ситуації» незгладимий і у свідомості забитого, малописьменного Біггера Томаса, героя «Сина Америки», і у свідомості відомого співака і кіноактора, змальованого Болдуїном у новелі «Лише ранок та вечір і скоро». Але Біггер усе віддав би за те, щоб не бути негром, бо для нього це означало — бути приреченим. А Чіко відчуває себе повноправною особистістю, що сформована духовною, моральною та культурною історією негритянського народу. Повернення в Америку лякає його не лише тому, що там на нього чекає знайома змалку атмосфера расизму, а ще й тому, що там на нього дивитимуться як на «загальну особистість», як на негра, котрого не можна відрізнити від двадцяти мільйонів інших,— його можна ображати, йому можна співчувати, але нікому й на думку не спаде поставитися до нього як до людини зі своїм індивідуальним і неповторним світом. Потрібні були роки самовідданої боротьби за громадянське рівноправ'я, щоб сталося це психологічне зрушення.

Головна тема Болдуїна — не тільки негритянська; це одна з магістральних тем усієї американської літератури. У «масовому суспільстві», обриси якого намітилися уже в середині 60-х років, відбувався процес швидкого стирання усього нешаблонного, індивідуального, всього того, що не вкладалось у вузькі рамки «світогляду» вгодованого і самовдоволеного міщанина. Література з тривогою говорила про зникнення людини, «заміненої» стандартизованим обивателем, що прагне одного — не втратити свого шансу в епоху доступного всім і кожному «процвітання», за яке треба заплатити зовсім небагато — всього лише відмовою від свого «я», конформізмом і нівелюванням духу.

Героїв Селінджера, таких далеких від болдуїнівських, мучить та сама проблема — як зберегти особистість, коли в суспільстві панує знеособлення, як утриматися на острівці гуманності й добра, на острівці, який заливають хвилі жорстокої конкуренції за «місце під сонцем» і який загубився в океані байдужості й бездушності? Їм певною мірою навіть важче, ніж Чіко; вони позбавлені усвідомлення своєї причетності до великого суспільного руху, вони надзвичайно самотні — ці відщепенці задоволеного своїм існуванням «середнього прошарку», новоявлені «гротески», наївні, зворушливі і завжди невлаштовані в житті — діти хворобливої епохи в новітній історії Америки.

Їм можна дорікати за відсутність сили волі, за мрійливість, яка в практичному житті обертається на невміння протидіяти моралі споживацтва і примітивної розважливості, що такі ненависні персонажам Селінджера. Зовсім легко довести, що їх протест проти зовнішнього оточення суто емоційний, а пошуки справжньої людяності найчастіше закінчуються тяжкими драмами розчарування і самотності. Але ці драми Селінджер зрозумів так глибоко і так органічно вписав їх в атмосферу післявоєнної Америки, що його твори стали видатними художніми ілюстраціями її суперечностей — суперечностей між мрією і реальністю, між ідеа-

лом і практикою,— суперечностей давніх, але які сьогодні виявили себе в нових формах.

Стаючи в «масовому суспільстві» надто небезпечними, ці суперечності спонукали багатьох післявоєнних письменників США пильно — іноді надміру пильно — вдивлятися в людську природу, прагнучи знайти в ній приховані причини спалахів насилля, проявів безмежного індивідуалізму і цілковитої моральної апатії, які, здавалося, не можна пояснити. Нерідко це вело до створення різного роду модерністських міфів про людину як про істоту патологічно жорстоку й аморальну; проте такий аналіз був дійовий і необхідний, коли письменник не втрачав соціального бачення і гуманістичного пафосу. Свідомість підлітка Девіда, героя «Голубиного пір'я» Джона Апдайка, буде назавжди травмована спогадами про той день, коли на прохання бабусі він убивав безпорадних голубів — вони заважали на фермі. Це зіткнення Девіда з насильством, з нагальністю смерті стане частиною його духовної біографії, та хіба лише частиною? «Насильство супроводжувало нас протягом усієї нашої історії,— напише через кілька років молода талановита письменниця Джойс Керол Оутс,— але ще не було так, щоб воно стало своєрідною нормою, щоб його можна було передбачити, як передбачають фасон плаття літнього сезону».

Насильство стає звичним, у «масовому суспільстві» його перестають сприймати як трагедію. Фленнері О'Коннор говорила, що сьогодні завдання американського письменника — кричати у вуха тим, хто ще не зовсім оглух, і малювати величезні гротескні постаті для тих, хто ще не зовсім втратив зір. Світ її оповідань порівнюють зі світом «готичного роману» XVIII століття, роману, що залякував читача неймовірно жорстокими вбивствами і жахливими злочинами; але гротеск О'Коннор служить зовсім іншій меті: письменниці треба прорватися крізь несприйнятливість, крізь зашкарублий верхній шар свідомості до серця свого читача, змусити його побачити насильство, що оточує американців у повсякденному житті, і визнати його жахливим, пробудити в читачеві громадянську совість.

Страшна та одержимість насильством, яка притаманна персонажам О'Коннор. Страшна будь-яка людська «одномірність», замкненість у маленькому світі суто приватних інтересів, моральна глухота, а саме таку «одномірну» людину й створило «масове суспільство». А література — чи то гротескні новели О'Коннор, чи іронічна проза Курта Воннегута, чи майже документальне дослідження конкретного психологічного «випадку» в «Сонячних берегах річки Лети» Ірвіна Шоу — не лише відображає реальний і тривожний феномен американської дійсності. Вона бореться проти «одномірності» за цілісну і гармонійну людину й, розповідаючи про «укорочених» людей, фіксує порушення моральної норми.

Напевне, в цьому і полягає її покликання — осмислюючи закономірність таких «порушень» в умовах буржуазного світу, не визнавати їх природними і неминучими, а відстоювати справжній гуманістичний ідеал особистості й суспільства. Американська новела XX століття гідно служить цьому завданню.

ОЛЕКСІЙ ЗВЄРЄВ

Я ХОЧУ ЗНАТИ ЧОМУ

Першого нашого дня на Сході ми встали о четвертій ранку. Напередодні ввечері ми злізли з товарняка на околиці міста і завдяки доброму нюхові кентуккійських хлопчиків одразу знайшли дорогу до стаєнь та іподрому. Тут ми почували себе в цілковитій безпеці. Хенлі Тернер миттю розшукав знайомого негра. То був Білдед Джонсон, що взимку працює на стайні Еда Бейкера в нашому рідному містечку Бейкерсвіллі. Білдед, як майже всі наші негри, добрий кухар і, як і кожен у цій частині Кентуккі, хто чогось вартий, любить коней. Навесні він починає никати тут і там, шукаючи підходящої роботи. Негр із наших країв може кого завгодно підлестити і вмовити дати йому саме ту роботу, яку він уподобав. Білдед крутиться біля конюхів і тренерів кінських заводів, розташованих навколо Лексінгтона. Тренери приходять вечорами до міста повештатись, погомоніти, а то й перекинутися в покер. Білдед так і увивається коло них. Він охоче робить дрібні послуги або розводиться про куховарські таємниці — як підрум'янити на декові курча, як варити в олії картоплю чи як пекти малаї. Слухаєш його — і слина котиться!

Коли починається сезон і коней відсилають на іподроми, а вечорами тільки й балачок про змагання та про нових жеребців; коли бейкерсвілльці один за одним повідомляють, що їдуть до Лексінгтона або на весняні перегони у Черчілдаунз чи в Латонію; коли жокеї, що побували в Новому Орлеані чи десь на зимових перегонах на Кубі, вертаються на якийсь тиждень додому; коли всі як один у Бейкерсвіллі ні про що більше не розмовляють, а тільки про коней; коли навіть повітря просякне запахом кінського поту й духом наступних перегонів, Білдед раптом опиняється в такій компанії на посаді кухаря. Часто, думаючи про те, що він кожного року бере участь у змаганнях, а взимку працює на стайні, де багато коней і куди щодня сходяться люди поговорити про них, я чомусь жалкую, що не народився негром. Може, це й безглуздо, але мене завжди тягне до коней, я через них просто ради собі не знаходжу. Я не можу нічого з собою вдіяти!

Ну от, а тепер я розповім вам про нашу витівку та про що, власне, йдеться. Ми, четверо хлопчиків із Бейкерсвілля, всі білі й синки постійних жителів міста, домовились поїхати на перегони. Не кудись там у Лексінгтон чи в Луїсвілл, а на великий східний

іподром у Саратозі, що про нього тільки й розмов серед наших бейкерсвільців. Усі четверо були ще зовсім шмаркачі. Мені саме сповнилося п'ятнадцять, і я був найстарший серед них. Придумав усе я, ніде правди діти. Я й решту намовив. Їх звали Хенлі Тернер, Генрі Райбек і Том Тамбертон. Я мав тридцять сім доларів, зароблених узимку в бакалії Еноха Майєра, Генрі Райбек — одинадцять, а Хенлі та Том — чи то по одному, чи по два. Ми все добре підготували й нічим себе не виказували, поки в Кентуккі не скінчилися всі весняні змагання і наші кращі спортсмени — ті, кому ми заздрили найбільше, не покинули місто. Тоді чкурнули й ми.

Я не розповідатиму про всі прикрощі й ускладнення, що виникали у нас на шляху, коли ми подорожували товарняками. Ми побували в Клівленді та Буффало, бачили Ніагарський водоспад і накупили там усіляких дрібничок — ложечок, листівок, мушлів з малюнками водоспаду — для наших сестер і матусь, хоч вирішили краще не посилати. Не хотілося наводити їх на слід, адже нас могли б злапати.

До Саратоги ми дістались, як я вже сказав, пізно ввечері й відразу вирушили на іподром. Білдед нагодував нас, поклав спати на сіні й пообіцяв тримати язика за зубами. На негра можна покластися — він нізащо не викаже. Часто, втікши з дому, ви можете зустріти білого, який завоює вашу довіру, навіть дасть четвертака чи півдолара, а сам піде й донесе на вас. Білі здатні на таке, тільки не негри! Їм можна вірити. Вони щирі. Хоч я до пуття не розумію чому.

Того року на перегони в Саратозі наїхало чимало люду з нашого міста — Дейв Уїльямс, Артур Малфорд, Джеррі Майєрс і інші. Чимало прибуло і луїсвільців та лексінгтонців, що їх Генрі Райбек знав, а я ні. То були професійні гравці, як і батько Райбека. Він букмекер і майже весь час вештається по іподромах. Узимку він теж не сидить удома, а їздить із міста в місто і влаштовує гру у «фараона» [1]. Він завжди привітний, щедрий і часто надсилає Генрі подарунки: то велосипеда, то золотого годинника, то костюма бойскаута, а то ще щось.

А мій батько — адвокат. Він людина чесна й заробляє не так багато, щоб робити мені подарунки; та я вже майже дорослий і не потребую їх. Він ніколи не говорив мені чогось поганого про Генрі, а от батьки Хенлі Тернера й Тома Тамбертона казали своїм хлопцям, що гроші, які дістаються таким шляхом, — брудні й що вони не бажають, щоб їхні сини росли серед гравців і прислухалися до їхніх розмов.

Все це слушно, і я вважаю, що вони знають, у чому річ, проте не розумію, до чого тут Генрі чи коні. Тому я й пишу це опозідання. Мене мучать сумніви. Скоро я стану дорослим, і я хочу міркувати правильно й бути людиною в повному розумінні

[1] Картярська гра.

цього слова. А на перегонах у Саратозі я побачив таке, що зовсім збило мене з пантелику.

Що вдієш, я до нестями люблю породистих коней. Ця пристрасть зародилася в мене давно. Коли мені сповнилось десять років і стало очевидно, що я виженусь і не зможу стати жокеєм, мене це так засмутило, що я трохи не вмер. Гаррі Геллінфінгер, поштарів син, уже дорослий, але страх який лінивий, щоб узятися за щось серйозне, любив тинятися вулицями й знущатися над дітьми — то пошле когось до крамниці залізних виробів по квадратне свердло для прямокутних дірок, то вигадає іншу дурницю. Якось він і мене піддурив: сказав, що коли я з'їм половину сигари, то більше не ростиму й стану жокеєм. Я повірив. Поцупив у батька з кишені сигару й, коли той відвернувся, запхав її в рот і проковтнув. Потім я страшенно блював, навіть викликали лікаря, та все виявилося ні до чого. Я невпинно ріс далі. То був лихий жарт. Я розповів батькові, і він мене не відшмагав, як зробив би на його місці інший.

Отож я не перестав рости й не помер. А нехай йому грець, отому Геллінфінгерові! Тоді я почав марити хоч про посаду конюха, але й від тієї мрії довелося відмовитись. Адже таку роботу виконують переважно негри, і я знав, що батько нізащо не дозволить мені взятися за неї. Тут і питати нічого!

Якщо ви ніколи не захоплювалися до краю чистокровками, то, мабуть, через те, що не бували там, де їх багато, і не знаєте їх. Вони чудові! Немає нічого чистішого й благороднішого, повного сили й вогню, ніж породистий скаковий кінь. На великих кінних заводах поблизу Бейкерсвілля є свої іподроми, де рано-вранці тренують коней. Безліч разів схоплювавсь я ще до світанку й біг дві-три милі, щоб швидше дістатися туди. Мати щоразу не пускала мене, а батько казав: «Облиш його!» Я брав шматок хліба, густо намазував його маслом або варенням, хутко з'їдав і зникав з дому.

А біля іподрому сидиш собі на огорожі разом із дорослими, чорними та білими, вони жують тютюн, перемовляються; потім бачиш, як виводять жеребців. Ще рано, трава вкрита сріблястою росою, на сусідньому полі хтось оре, а в негритянському бараку щось шкварчить і лунає веселий сміх — адже ви знаєте, як негри вміють сміятися і смішити один одного жартами. Білі так не вміють, та й не всі негри на це здатні, але оті, що з іподрому, ті вміють.

Отож виводять жеребців і деяких конюхи відразу пускають учвал. На іподромах, що належать багатим людям, які живуть десь, може, в Нью-Йорку, майже щоранку кількох коней випускають побігати вільно — молодих жеребців, старих скакунів, кобил.

Коли я бачу, як біжить кінь, у мене раптом щось стискає горло. Я кажу не про кожного коня, а лише про деяких. Я їх упізнаю майже одразу. Це у мене в крові, як у конюхів-негрів

і тренерів. Навіть коли кінь із негреням на спині біжить поволі, я можу визначити переможця. Коли перехоплює подих і навіть боляче ковтати — значить, то він. Того коня пустять, і він полетить як чорт. А якщо й не виграє, це буде неймовірно, і причина може полягати в тому, що він не зміг обминути переднього, чи його осадили, чи невдало взяв старт. Якби я захотів стати гравцем, як батько Генрі Райбека, то зміг би розбагатіти. Я певен цього, та й Генрі так каже. Все, що мені треба було б робити,— це тільки ждати, поки перехопить дух, а тоді ставити на коня всі свої гроші. Ось як я мав би діяти, якби захотів стати гравцем! Але я не хочу.

Коли сидиш отак уранці біля іподрому — не спортивного, а тренувального, що їх багато навколо Бейкерсвілля,— то не часто побачиш таких коней, про які я кажу, та все одно відчуваєш насолоду. Кожен породистий жеребець, у батьків якого чиста кров, та ще добре вишколений, може скакати. А якщо ні, то на біса він здався на іподромі — тоді його доля перти плуга!

Ось зі стаєнь виводять коней, а верхи на них конюхи. Яке приємне тоді відчуття! Сидиш згорблений на огорожі, а всередині в тебе все нуртує. Неподалік, у бараках, негри регочуть і співають. Смажать шинку й заварюють каву. Все так смачно пахне! Такого ранку немає, здається, миліших пахощів, ніж змішаний запах кави, кізяку, коней, негрів, смаженої шинки й тютюнового диму з багатьох люльок, що їх викурюють на свіжому повітрі. Все це захоплює тебе цілком.

Але спершу про Саратогу. Ми пробули там шість днів, і жодна жива душа з нашого міста не бачила нас, і все йшло, як нам і хотілося. Чудова погода, коні, перегони... Потім ми зібралися додому, й Білдед дав нам у дорогу кошика з їжею: смажені курчата, хліб і всяка всячина. Коли ми вернулись у Бейкерсвілль, у мене залишалось іще вісімнадцять доларів. Мати нагримала на мене й поплакала, а батько мовчав. Я розповів про все, що ми бачили, за винятком одного випадку. Його свідком був тільки я. Про нього я й хочу розповісти. Він розхвилював мене до краю, і тепер щоночі я тільки й думаю про нього.

У Саратозі, як я вже казав, ми спали на сіні під накриттям, що його нам показав Білдед, а їли разом з неграми вдосвіта і ввечері, коли білі розходились. Наші бейкерсвільльці товклися переважно біля головної трибуни та біля тоталізатора й не заходили туди, де тримають коней; вони з'являлись перед загонами десь перед початком змагань, коли вже сідлали скакунів. У Саратозі немає загонів під накриттям, як у Лексінгтоні й Черчілл-даунзі; коней сідлають просто неба, під деревами на лужку, рівному й чистому, як подвір'я у банкіра Бохона в нас у Бейкерсвіллі. Видовище чудове! Коні в поту, вилискують, нервово здригаються, а люди підходять, розглядають їх і курять сигари. Поруч стоять тренери і власники коней, і у вас завмирає серце й перехоплює дух...

Лунає горн і кличе виїздити; вибігають жокеї в шовкових куртках та штанях, і ми разом з неграми спішимо захопити зручне місце на огорожі.

Я завжди мріяв стати жокеєм або власником коня, отож і ходив до загону перед кожним заїздом, ризикуючи, що мене схоплять і відішлють додому. Інші хлопці не ходили, а я ходив.

До Саратоги ми приїхали в п'ятницю, а наступного тижня в середу мав відбутися головний Мелфордів гандикап. У змаганнях брали участь Мідлстрайд і Санстрік. Днина була погожа, а грунт на іподромі — чудовий. Напередодні я всю ніч не спав.

Адже обидва коні саме з тих, від яких у мене стискає в горлі. Мідлстрайд довгий і має незграбний вигляд; належить він Джо Томпсонові, власнику невеличкого заводу в нашому місті — там у нього всього п'ять чи шість коней. Заїзд на приз Мелфорда був на одну милю, а Мідлстрайд розбігається не зразу. Він рушає повільно й першу половину відстані завжди відстає, але потім наддає ходу і, якщо заїзд миля з чвертю, рве копитами землю й неодмінно перемагає.

Санстрік зовсім інший. Це жеребець та ще й дуже нервовий, а належить він власникові найбільшого кінного заводу в нашій окрузі містерові Ван Рідлу з Нью-Йорка. Санстрік нагадує дівчину, про яку мрієш, але якої ніколи не зустрічаєш. Він весь пружний і дуже гарний. Коли бачиш перед собою його голову, так і кортить поцілувати. Тренер його, Джеррі Тілфорд, знає мене і не раз виявляв мені ласку: пускав у стійло, щоб я глянув на свого улюбленця ближче, й таке інше. Нема в світі нічого милішого за того коня! Біля стовпа він стоїть спокійно, нічим не виказуючи себе, а всередині весь аж горить. І щойно підіймають бар'єр, поривається вперед, мов сонячний промінь; недарма ж його так назвали [1]. Він весь такий напружений, що на нього боляче дивитися. Припадає до землі і летить коршаком. Я ніколи не бачив, щоб коні мчали так, як Санстрік, за винятком Мідлстрайда, коли той розженеться і скаче щодуху.

Як нетерпілося мені побачити перегони, подивитись саме на цих коней! І водночас страшно було. Бо я не бажав поразки жодному. Ми ще ніколи не посилали сюди таких двох красенів. Так казали у Бейкерсвіллі старі люди і негри теж. Що правда, то правда.

Перед початком заїзду я побіг до стайні подивитись на коней. Кинувши погляд на Мідлстрайда, що не вражав нічим особливим, поки стоїть на місці, я підійшов до Санстріка.

То був його день. Я це відчув, тільки-но глянув на нього. Я навіть забув, що мене можуть застукати. Всі бейкерсвілльці були там, хоч, окрім Джеррі Тілфорда, мене ніхто не помітив. Ми перезирнулися, й це мало вирішальне значення. О, я вам усе розповім.

---

[1] Санстрік (англ. Sunstreak) — сонячний промінь.

Я дивився на Санстріка, і в мене душа боліла. Мені було ясно — сам не знаю, як і чому, що з ним діється. З вигляду він начебто був спокійний, дозволяв неграм розтирати йому ноги, а містерові Ван Рідлу — самому осідлати його, та всередині клекотів, мов гірський потік. Він був, наче вода Ніагари, перше ніж ринутись униз. Той кінь не думав про скачку. Йому це було ні до чого. Він тільки намагався стримати себе до тієї миті, коли дадуть команду мчати. Я знав це. Якимсь чином я збагнув, що з ним діється. Санстрік готувався до скаженого бігу, я був певен. Він нітрохи не хизувався, не гарцював, не метушився, він просто ждав. Це розумів я і його тренер Джеррі Тілфорд. Я підвів голову й зустрівся очима з Джеррі. Щось ніби обірвалось у мене всередині, може, в ту хвилину я любив того чоловіка так, як і коня,— адже він знав те, що й я. Здавалося, у цілому світі немає більш нікого, крім цього тренера, коня і мене. Я заплакав, і щось дивне сяйнуло в очах Джеррі. Потім я рушив до огорожі чекати старту. Кінь був міцніший за мене, спокійніший і, як я тепер знаю, міцніший за Джеррі. Він був найспокійніший з-поміж нас, хоч змагатися треба було йому.

Санстрік, звичайно, прийшов перший і побив світовий рекорд у перегонах на одну милю. І я бачив те на власні очі! Все вийшло так, як я й сподівався. Мідлстрайд відстав на старті, біг позаду і фінішував другим. Я так і знав. Він теж колись поб'є світовий рекорд. Не переведуться в бейкерсвілльських краях такі коні!

Я спостерігав змагання цілком спокійно. Адже я знав, що має статись. Я був певен. Хенлі Тернер, Генрі Райбек і Том Тамбертон хвилювалися дужче.

Зі мною коїлося щось дивне. Я думав про Джеррі Тілфорда, тренера, про те, яке щастя він, певно, відчував під час заїзду. Того дня я любив його більше, ніж рідного батька. Я навіть забув про коней. І все через те, що побачив отой вогник у його очах, коли він стояв позад Санстріка. Я знав, що Джеррі ростив і виховував його з маленького жеребчика, навчав скакати, бути терплячим, навчав кидатися щодуху, коли треба, й ніколи не відставати. Він, певно, відчував те саме, що відчуває мати, радіючи з гарних і мужніх вчинків своєї дитини.

Того вечора після змагань я втік від Тома, Хенлі та Генрі. Хотілося побути на самоті, а також, якщо пощастить, посидіти з Джеррі Тілфордом. Але сталося ось що.

У Саратозі іподром майже на самому краю міста. Він весь вилискує, мов начищений, а навколо нього — вічнозелені дерева й трава. Всі споруди пофарбовані, й вони ваблять око. За іподромом стелиться асфальтове шосе для автомашин, а коли ви пройдете ним зо три милі, то побачите бруківку, що веде до маленького, підозрілого на вигляд фермерського бунгало посеред двору.

Увечері після змагань я попростував туди, бо помітив, як Джеррі, а з ним ще кілька чоловіків, звернули в машині на бруківку. Я не дуже сподівався знайти їх. Пройшовши чималу

відстань, я сів під парканом відпочити та подумати. Так, вони поїхали в цьому напрямку. Мене тягло до Джеррі. Він став мені близький. Незабаром я підвівся й подибав далі, аж поки опинився біля того підозрілого на вигляд будиночка. Я почував себе самотнім і будь-що хотів побачити Джеррі, як ото хочеться побачити вночі батька, коли ти ще зовсім малий і беззахисний. Та ось на дорозі з'явилася машина й завернула до будиночка. В ній сидів Джеррі, а також батько Генрі Райбека, Артур Бедфорд з нашого міста, Дейв Уїльямс і ще двоє, що їх я не знав. Вони вилізли з машини й рушили до бунгало, всі, крім батька Генрі Райбека, який погиркався з ними й заявив, що не піде. Була ще тільки дев'ята, а вони всі вже встигли напитися; підозрілий на вигляд будиночок виявився просто кублом, де було повно поганих жінок. Я прокрався попід парканом і зазирнув у вікно.

Від того, що я побачив, мене й досі нудить. Жінки були брутальні й бридкі, гидко було навіть дивитися на них. До того ж незграбні, крім однієї високої й рудої, котра чимось нагадувала Мідлстрайда, хоч була позбавлена його чистоти. А губи в неї були якісь тверді й відразливі. Мені все було добре видно. Я виліз на деревце під відчиненим вікном і дивився. Жінки з оголеними плечима сиділи на стільцях. Чоловіки входили і декотрі з них сідали тим жінкам на коліна. Кімната просякла якимсь гидким духом, і розмови там були теж гидкі; таке хлопчик може почути хіба що у стайні, в глухому містечку на зразок нашого Бейкерсвілля, але не там, де є жінки. Просто гидко! Негр не пішов би в таке місце.

Я глянув на Джеррі Тілфорда. Ви вже знаєте, що я почував до нього, коли він зрозумів Санстріка перед змаганнями, де мій улюбленець побив світовий рекорд.

В тому домі з поганими жінками Джеррі хизувався так, як Санстрік, я певен, не хизувався б ніколи. Він казав, що кінь — його творіння, що це саме він, Тілфорд, побив світовий рекорд. Він брехав і вихвалявся, мов останній дурень! Я ніколи не чув такого безглуздого базікання.

А потім... Ну, як ви гадаєте, що він зробив? Він глянув на оту худу з твердими губами, що трохи нагадувала Мідлстрайда, але не таку чисту, і в очах його з'явився той самий блиск, що й удень, коли він дивився на мене й Санстріка перед заїздом. Я стояв біля вікна і, о боже, як я жалкував, що втік з іподрому й не лишився з хлопцями, неграми й кіньми! Бридка жінка стояла між мною й Джеррі, так само, як Санстрік стояв між нами на лужку вдень.

І раптом я зненавидів того чоловіка. Мені хотілося закричати, кинутись у кімнату і вбити його. Нічого такого зі мною доти не траплялося. Мене охопив такий сказ, що я заплакав і кулаки мої так стислися, що нігті повпивалися в шкіру.

А очі Джеррі й далі сяяли, він погойдувався на підборах, тоді підійшов до тієї жінки і поцілував її. Я чимдуж кинувся від

вікна, вернувся на іподром і ліг спати, хоч до ранку не зімкнув очей. Другого дня я вмовив хлопців поїхати додому. Проте жодному я й слова не сказав про те, що бачив.

Відтоді я все думаю про те. Але нічого не можу зрозуміти. Знову весна, мені вже шістнадцять, я, як і перше, щоранку бігаю на іподром, бачу Санстріка, й Мідлстрайда, і нового скакуна на ім'я Страйдент, що, я цього певен, колись обох переможе; правда, крім мене й кількох негрів, ніхто в те не вірить.

Але багато чого змінилося. Повітря на іподромі вже не таке духмяне й свіже. А все через те, що Джеррі Тілфорд, такий досвідчений і розумний чоловік, міг спокійно дивитися, як скаче Санстрік, і того самого дня цілувати бридку жінку! Я тут нічого не розумію. Чорт забирай! Навіщо йому це? Я сушу собі голову, і мої думки заважають мені милуватись кіньми, вдихати пахощі іподрому, слухати, як розважаються негри. Іноді мене проймає така лють, що хочеться когось відлупцювати! Аж мороз іде поза шкірою. Чому він таке вчинив? Чому? Я хочу знати — чому?

ШЕДЕВР БЛЕКФУТА

Я вийшов з аукціону на П'ятій авеню. Порошив сніг. Щойно я бачив, як за двадцять тисяч доларів продали картину Блекфута. Ремзі, знавець живопису й комерсант, підійшов до мого приятеля Трайкапа, що стояв біля мене з тростинкою в руках, і виголосив коротеньку промову. Трайкап, як колись Блекфут, був художник з майбутнім. А Блекфут, слід зауважити, збожеволів, і його запроторили в якусь лікарню неподалік від Нью-Йорка. Ремзі торкнув Трайкапа за плече і по-дружньому заговорив. Я не міг цього стерпіти. Мені стало моторошно від його слів.

— Розправте плечі, друзяко,— сказав Ремзі.— Розправте плечі й дихайте глибше.

Я пішов на П'ятдесят восьму вулицю й запросив одну знайому пообідати разом. То була вродлива дівчина з аристократичними рисами, вона приїхала десь із Заходу, й мені хотілось дошкулити їй. Я вже уявляв, як розповім їй трагедію Блекфута і її виразні риси спотворить біль. У цьому бажанні було щось ненормальне, як і в тому, що я хочу побачити Блекфутову історію надрукованою. Я хочу завдати болю багатьом людям.

Того вечора, коли продали картину, ми зі знайомою зайшли до ресторану. З'явився його власник, щоб узяти в мене пальто. Сивий чоловік з улесливим обличчям, схожий на Ремзі.

Він поклав руку мені на плече.

— Ви починаєте сутулитись, друже,— прожебонів він.— Випростайтесь! Треба привчати себе дихати глибоко й ходити рівно.

Я не дав йому ляпаса, мабуть, лише тому, що в мене затремтіла рука. Я видер у нього пальто й кинувся на вулицю. Знайома вибігла за мною.

— Ідіть ви під три чорти! — крикнув я власникові ресторану. Мені хотілося крикнути це всім отим недолюдкам, які занапастили талант великого Блекфута, хотілося сказати їм усе, що я зараз розповім вам.

Як я й передбачав, історія засмутила мою знайому. Сподіваюся, те саме буде й з вами.

Двадцять років тому Блекфут був бідним художником і мешкав у Нью-Йорку. В цьому нема нічого особливого, хоч він, щоб ви знали, мав талант, а в цьому вже є дещо особливе. Одружився він з дочкою власника пральні й жив у тому плетиві вулиць нижнього Манхеттена, яке відоме під назвою Грініч-вілледж.

Я не стану описувати, як він бідував. Це було жахливо, але не в тому річ. Комфорт і достаток іноді не менш жахливі. Отож бідолаха тулився в крихітній, зате дешевій темній комірчині; під ногами в нього повзали малюки, кількість яких усе зростала, розгардіяш і бруд оточували художника.

Блекфут був худий, блідий чоловік років тридцяти, дуже сутулий. Йому, звичайно, слід було б розправити плечі та глибше дихати. Це неодмінне правило для тих, хто одружується з дочкою власника пральні,— з жінкою, ніби зумисне створеною щороку народжувати дітей, а особливо для тих, хто мешкає в Грініч-вілледжі, на околиці Нью-Йорка.

Та ось Блекфут намалював картину. Похмурого ранку в лютому він сів до роботи, і вийшло щось незвичайне. Із хаосу народилася гармонія. Його пензель просто співав, бігаючи по полотну. Блекфут працював цілий день і половину наступного, й душа в нього раділа. Він забув про убоге оточення й поринув у творчість. В картині було все — цілість, простота, рух і те непомітне й невловиме, що вирізняє справжній шедевр,— лірична краса і довершеність.

Не дивно, що Блекфут, скінчивши роботу, пройнявся повагою до себе. Він зодяг благеньке пальто, узяв тростинку, якої не носив уже п'ять років, і вирушив до Ремзі.

Всю дорогу він міркував, і в голові в нього засіла безглузда думка: призначити ціну отій картині.

«Їй-богу, я візьму за неї тисячу двісті!» — сказав він собі.

На вулиці йому зустрівся Фред Морріс. У Нью-Йорку всі його знають. Фред непоганий хлопець, а мистецтво для нього — засіб заробляти гроші, до того ж його картини охоче купують.

— Це добре, старий,— сказав він, коли схвильований Блекфут розповів йому про свою удачу; потім торкнувся тростинкою його плеча й порадив: — Тримайся рівніше. Ти починаєш сутулитись. Я ось щодня гуляю і пильно стежу, щоб не горбитись. І, знаєш, помагає! Роби те саме.

Наступного ранку Ремзі прийшов дивитись картину. Уявіть

собі сивого, спокійного і впевненого в собі джентльмена, що пробирається крізь купу хлопчиків та дівчаток у комірчину, де висить картина. Він одразу збагнув, що то за скарб, і відверто висловив свою думку.

— Ви, безперечно, створили прекрасну річ. Скільки ви просите? Я купую.

Блекфут зрадів. Він усвідомлював свій успіх, але хотів, щоб його усвідомив і Ремзі.

— Тисячу двісті,— недбало кинув він.

Ремзі похитав головою.

— Тисячу,— відказав він, коли Блекфут сердито забігав по кімнаті. Потім чемно й стримано додав: — Відкладемо розмову. Навіщо так дратуватись? Я певен, що ви станете великим художником, і не хочу з вами сваритись.

І рушив до дверей.

— Їй-богу, Блекфуте, у вас чарівні малюки. Вам треба берегтись: адже ви за них відповідаєте. Я помітив, що ви починаєте сутулитись. Коли я був солдатом, мене вчили триматись рівно. Там я звик щодня робити фізичні вправи.

Блекфут почекав тиждень і вирішив піти до Ремзі. Йому здалося, що минулого разу він надто погарячкував.

«Треба сприймати все так, як воно є,— подумав він.— Адже не можу я вимагати, щоб інші бачили в моїй картині те саме, що бачу я».

Вдягнувши пошарпане пальто й забувши цього разу тростинку, він побіг до Ремзі.

І тоді Ремзі показав зуби. Він запропонував за картину сімсот доларів. Хоч він був, як і перше, дуже чемний і голос його звучав так само лагідно, але більше дати відмовився. Блекфут повернувся й пішов; він був такий розлючений, що не міг вимовити й слова. Йому навіть хотілося кого-небудь убити. Отакі всі художники. Коли ви в розмові з ними вдаєтесь до здорового глузду, вони вас не розуміють.

Кінець кінцем Ремзі придбав картину за чотириста доларів. Блекфут ще двічі приходив до нього і врешті здався. Востаннє він вийшов був з будинку Ремзі, довго стояв, дивлячись у сутінки, й таки вернувся. Він побіг назад, згодився на чотириста доларів за отой шедевр, що його потім продали за двадцять тисяч, і взяв у Ремзі гроші.

Мені здається, я не перебільшив щодо бідності Блекфутів. Правду кажучи, я навіть не знав, скільки в них було дітей, може, всього троє або четверо, та вони ждали ще одного. Крім того, художник заборгував власникові будинку й городникові, а позичати не було в кого.

Чотириста доларів дуже знадобились. Накупили всілякої всячини, найняли жінку, яка прибрала в хаті й нагодувала дітей. Блекфут сам розпалив камін. Вигляд у нього був задоволений, але стомлений. Годині о десятій він пішов спати до дітей.

Більше ніхто не бачив справжнього Блекфута. Отой базіка, що бігає по божевільні й кожного вмовляє триматися рівно і глибоко дихати, не має нічого спільного з людиною, якій приписують картину, продану вчора на моїх очах.

Блекфут тікав із життя, не озираючись. Годині о другій ночі, коли дружина прокинулась на убогій своїй постелі в кутку, вона побачила, що чоловік сидить у кріслі біля каміна. На ньому була старенька піжама, одна холоша розірвалась, і визирала довга худа нога. Нещасний дістав тростинку й почепив її собі на руку.

Дружина скрикнула, він спершу не звернув уваги, але потім підвівся й навшпиньки підійшов до неї. Торкнувшись тростинкою її плеча, проказав:

— Розправ плечі. Тримайся рівно і глибоко дихай.

Більше він нічого не сказав, але й так дивно, що його дружина не збожеволіла разом із ним. Бо потім вона побачила таке, від чого могло розірватися серце. Те, що він учинив, було таке саме геніальне, як і його картина. У крихітній комірчині на Грініч-вілледж горів камін, а Блекфут, на руці якого погойдувалась тростинка, щось біля нього ворожив. У глухій самотині, серед темної ночі, коли плутаються думки, він покидав у вогонь одна по одній усі ті банкноти, які йому дав Ремзі.

Рінг Ларднер

ЧЕМПІОН

Майкл Келлі, на прізвисько Комар, уперше нокаутував супротивника, коли йому було сімнадцять років. Жертвою був його брат Конні, на три роки молодший від Комара, та ще й каліка. А призом стала півдоларова монета, що її тільки-но подарувала молодшому Келлі одна дама,— її електромобіль трохи-трохи не вичавив душі з його кволого тіла.

Конні не знав, що Комар дома, а то б нізащо не наважився покласти свій скарб на бильце крісла, щоб досхочу натішитися його осяйною красою. Коли Комар зайшов до кухні, малий каліка прикрив монету рукою, але не досить швидко, і гострі братові очі вгледіли її.

— Що там у тебе? — запитав Комар.

— Нічого,— відповів Конні.

— Брешеш, шкандибо нещасна! — сказав Комар.

Він підійшов до крісла, де сидів брат, і схопив за руку, під якою була монета.

— Дай сюди!

Конні заплакав.

— Дай сюди і не рюмсай,— мовив старший брат і шарпнув руку Конні.

Монета покотилася по підлозі. Комар кинувся за нею. Його м'які губи розтяглися в переможній усмішці.

— Нічого, еге? — сказав він.— Гаразд! Коли це нічого, то воно тобі не потрібне.

— Віддай! — ридав менший брат.

— Я тобі так віддам, що й юшка з носа потече! Кажи, де ти її вкрав?

— Я її не вкрав. Мені дала її одна дама — вона мало не задавила мене своєю машиною.

— Шкода, що не задавила,— буркнув Комар.

І рушив до дверей. Каліка схопив свій костур, насилу звівся на ноги й пошкутильгав, схлипуючи, за братом. Той почув його човгання й зупинився.

— Краще сиди на місці,— сказав він.

— Віддай мої гроші,— заскиглив Конні.

— Ось я тобі зараз дам! — крикнув Комар.

Він підніс кулак із затисненою монетою і зацідив меншого брата в зуби. Конні гепнувся додолу, костур упав зверху. Комар став перед ним.

— Ну що, досить з тебе? Чи ще додати?

І стусонув його в покалічену ногу.

— Ну, тепер не побіжиш!

Конні не відповів. Комар поглянув на непритомного хлопця, потім на монету в своїй руці і, насвистуючи, вийшов надвір.

За годину місіс Келлі, прийшовши додому з парової пральні Фолкнера, де вона працювала, знайшла Конні на підлозі; хлопець тихенько стогнав. Ставши навколішки біля сина, вона кілька разів покликала його. Тоді звелася на ноги, бліда як смерть, і вибігла з дому.

Доктор Райєн вийшов з квартири Келлі уже смерком і попрямував до Голстед-стріт. Місіс Дорген гукнула його, коли він проходив повз її будинок.

— Хто в них захворів, докторе? — спитала вона.

— Та бідолаха Конні,— відповів лікар.— Він упав і дуже забився.

— Як же це сталося?

— Не можу сказати напевно, Маргарет, але маю підозру, що його хтось ударив.

— Ударив? — вигукнула місіс Дорген.— Хто ж?

— А ви бачили того, другого?

— Майкла? Не бачила з самого ранку. Невже ви гадаєте?..

— По-моєму, це більш ніхто як він. У хлопця до крові розбиті губи, а на хворій нозі страшний синець. Не міг же він сам себе побити. Мені здається, Елен теж думає, що це той, другий.

— Господи помилуй! — скрикнула місіс Дорген.— Збігаю подивлюся, чи не зможу їй чимось допомогти.

— Ви добра душа,— сказав доктор Райєн і пішов далі.

Над північ, коли Комар вернувся додому, мати сиділа біля ліжка Конні. Вона й не глянула на старшого сина.

— Ну, що тут? — запитав Комар.

Мати не відповіла. Комар повторив запитання.

— Ти сам знаєш, Майкле,— сказала вона нарешті.

— Нічого я не знаю,— буркнув Комар.

— Не бреши! Що ти йому зробив?

— Нічого.

— Ти його вдарив!

— Ну то й що? Хіба це вперше?

Зціпивши губи, біла як крейда, Елен підвелася й рушила просто на нього. Комар позадкував до дверей.

— Відчепіться, мамо... Я не хочу битися з жінкою.

Але вона підступала все ближче, важко дихаючи.

— Стійте, мамо! — остеріг хлопець.

Та мати не зупинилась, і за мить вона повалилася додолу.

— Ну, мамо, це ви дешево відбулися. Ваше щастя, що я схибив. Я ж вам казав, щоб ви не в'язнули до мене.

— Хай бог судить тебе, Майкле!

Комар розшукав Гепа Коллінза за картами у барі «Ройєл».

— Вийди-но на хвилинку,— сказав Комар.

Геп вийшов за ним надвір.

— Я їду з міста.

— Чого це раптом?

— Та так, погризся трохи зі своїми. Малий поцупив у мене півдолара, а коли я хотів відібрати, торохнув мене костуром. Ну, я йому врізав. А стара замахнулася на мене стільцем, я його вирвав у неї з рук, і вона впала.

— А як там Конні?

— Нічого.

— То чого ж ти тікаєш?

— Хто ж у біса каже, що я тікаю? Просто остогидло вже, що мені не дають спокою, ото й тільки. Подамся кудись ненадовго, отож мені потрібні гроші.

— Я маю тільки шість монет,— сказав Геппі.

— Що, не йде карта? Дарма! Витрушуй кишені!

Геппі послухався.

— Даремно ти вдарив малого,— сказав він.

— Не твоє діло! — огризнувся Комар.— Дай мені спокій з твоїми повчаннями, а то й сам схопиш по пиці. Ну, я пішов.

— Йди ти під три чорти,— пробурмотів Геппі, але не так голосно, щоб Келлі його почув.

Другого дня, рано-вранці, Комар сів у поїзд на Мільвокі. Квитка він не мав, але квитків ні в кого й не перевіряли. Кондуктор усю дорогу просидів у службовому вагоні.

Минуло півроку. Комар вийшов «сценічним» ходом спортивного клубу «Зірка» й подався до бару Дьюена, за два квартали від клубу. В кишені у нього лежало дванадцять доларів — він поклав Демона Демпсі на шостому раунді попереднього бою.

Це вперше Комар прилучився як професіонал до цього мистецтва, гідного справжнього чоловіка. А дванадцять доларів були його першим заробітком за багато місяців.

По дорозі до бару Дьюена Комар мав пройти повз Німенів бар. Він насунув кашкета на очі й піддав ходи. За стойкою у Німена порядкував простодушний бармен — він цілих десять днів поїв Комара наборг і дозволяв йому спорожняти підноси з закускою, повіривши його обіцянці розрахуватися, коли йому заплатять за «попередній».

Комар увійшов до Дьюена й розбуркав сонного бармена, дзенькнувши об стойку срібним доларом.

— Налий-но чарочку.

Чарочки йшли одна за одною; нарешті у клубі закінчилися змагання, і дехто з глядачів зайшов до бару Дьюена. Юнак років

двадцяти, що стояв поруч Келлі, врешті наважився завести з ним розмову.

— Ви брали участь у першому бою?— насмілився він запитати.

— Атож,— відказав Комар.

— Моє прізвище Герш,— сказав його співрозмовник.

Комар мовчки вислухав це сенсаційне повідомлення.

— Не люблю набиватися,— провадив містер Герш,— але я охоче почастував би вас.

— Гаразд,— погодився Комар,— тільки знайте міру.

Містер Герш гучно зареготав і кивнув барменові.

— Ви добре всипали тому нікчемі,— мовив новий Комарів знайомець, коли чарки було налито. — Я думав, ви його вб'єте.

— І вбив би, якби не зупинився вчасно,— відказав Комар.— Я кого завгодно поб'ю.

— Удар у вас добрячий,— захоплено промовив містер Герш.

— Удар, кажете? — відповів Комар.— Та я як ударю, то так і мул копитом не хвицне. Ви помітили, які в мене біцепси?

— Ще й питаєте! Як же їх не помітити? Я навіть сказав своєму сусідові: «Гляньте-но,— кажу,— які в нього м'язи! Не диво, — кажу, — що в нього такий удар!»

— Я вже як угачу, то — прощай навіки, крихітко,— похвалився Комар.— Кого завгодно звалю.

Словесний побій не припинявся, аж поки зачинився бар. На прощання Комар та його новий приятель потисли один одному руки й домовились зустрітися наступного вечора.

Цілий тиждень вони майже не розлучались. Гершеві дісталася приємна роль вислуховувати скромні звіряння Комара і стежити, щоб його чарка була повна. Нарешті настав такий день, коли Герш із жалем заявив, що мусить іти додому вечеряти.

— У мене о восьмій побачення,— признався він Комарові.— Я міг би ще лишитися, тільки треба причепуритись і перевдягтися у святковий костюм, адже вона найчарівніша дівчинка в Мільвокі.

— А для мене нічого не знайдеться? — запитав Комар.

— Не знаю, кого запросити, — відказав Герш. — А втім, стривай!.. Коли моя сестра вільна, то все гаразд. Вона теж гарненька.

Отак сталося, що Комар з Еммою Герш і Еммин брат із найчарівнішою дівчинкою у Мільвокі подалися до Уолла і танцювали там до півночі. Комар весь час танцював з Еммою, бо Лу Герш не зміг налигатись аж так, щоб танцювати з рідною сестрою, хоч кожний коротенький уан-степ, здавалося, викликав у нього нестерпну спрагу.

Наступного дня, незважаючи на феноменальний талант примушувати платити за все інших, Келлі лишився наче рак на мілині. Він розшукав менеджера клубу «Зірка» Дока Геммона й попросив записати його на наступний матч.

— У наступному матчі ви могли б виступити проти Тресі,— сказав Док.

— А що я з цього матиму? — запитав Комар.

— Двадцять доларів, якщо поб'єте його,— відповів Док.

— Майте бога в серці! — запротестував Комар.— Хіба я погано бився того разу?

— Та ні, непогано. Але все-таки до Фредді Уелша вам ще далеко.

— Не боюся я вашого Фредді, та й нікого не боюся! — хвалькувато сказав Комар.

— От і добре, тільки ми платимо боксерам не за широкі груди,— сказав Док.— Я пропоную вам матч із Тресі. Хочте — погоджуйтесь, хочте — ні.

— Гаразд! Згода! — сказав Комар, і він приємно провів день у барі Дьюена, де йому знову відкрили кредит.

Менеджер молодого Тресі завітав до Комара увечері напередодні матчу.

— Ну, як ви себе почуваєте перед завтрашнім матчем?

— Я? — промовив Комар. — Чудово! А що ви хочете сказати цим «як я себе почуваю»?

— Я хочу сказати,— відповів менеджер Тресі,— що нам до зарізу треба виграти: у хлопця є шанси попасти у Філадельфію, якщо він переможе в цьому матчі.

— Що ж ви пропонуєте? — спитав Комар.

— П'ятдесят доларів,— сказав менеджер Тресі.

— Ви що, за пройдисвіта мене маєте? Щоб я піддався за якісь нікчемні п'ятдесят доларів? Нема дурних!

— Ну, тоді сімдесят п'ять,— сказав менеджер Тресі.

Сторгувалися за вісімдесят і швиденько домовились про деталі. Наступного дня Келлі в другому раунді звалив жахливий удар у передпліччя.

Тепер Комар став обминати і Німена, і Дьюена; він багато заборгував і там, і там і ходив випити трохи далі, до бару Стейна.

Коли розтеклися всі гроші, набуті угодою з Тресі, Комар довідався з певних джерел, що ні Док Геммон, ні інші клубні менеджери не допустять його до змагань навіть найнижчого розряду. Йому не загрожувала смерть від голоду і спраги, поки були живі Лу та Емма Герш. Проте через чотири місяці після матчу з Тресі він вирішив, що в Мільвокі йому живеться далеко не так добре, як він сподівався.

«Я можу побити кого завгодно,— міркував він,— але тут я не маю ніяких шансів. Подамся-но я на схід,— може, там мені краще поведеться. До того ж...»

Але в ту хвилину коли він купив квиток до Чікаго за гроші, «позичені» у Емми Герш нібито щоб придбати пару черевиків, важка рука лягла йому на плече, і, обернувшись, він побачив двох незнайомців.

— Куди це ви зібралися, Келлі? — запитав власник важкої руки.

— Нікуди,— відрубав Комар.— А вам яке в біса діло?

Другий незнайомець промовив:

— Келлі, мати Емми Герш попросила нас доглянути, щоб ви загладили кривду, яку ви вчинили Еммі. І поки ви цього не зробите, ми нікуди вас не пустимо.

— Нічогісінько у вас не вийде, якщо будете в'язнути до мене, — сказав Комар.

Однак того вечора він не поїхав до Чікаго. Через два дні Емма Герш стала місіс Келлі. Лишившись на самоті з молодою дружиною, Комар підніс їй свій весільний подарунок — щосили ляснув її по блідій щоці.

Другого ранку він виїхав з Мільвокі так само, як і приїхав,— на товарному поїзді.

— Не дурімо себе,— сказав Томмі Гейлі.— Він міг би спустити до ста тридцяти семи, але ні на фунт менше, бо тоді його й миша зіб'є з ніг. Він боксер півсередньої ваги, ось що він таке, і знає це незгірше за мене. За останні півроку він усе гладшає, мов на опарі, отож я йому кажу: «Коли не перестанеш гладшати, то не матимеш з ким битися, як не рахувати Вілларда й таких, як він». А він мені: «Я не втік би й од Вілларда, якби важив фунтів на двадцять більше».

— Йому, певне, й самому прикро,— докинув брат Томмі.

— Авжеж що прикро, як усякому доброму боксерові,— сказав Томмі.— А Комар таки добрий боксер, що правда, то правда. Шкода, що не вдалося влаштувати хлопцеві матч з Уелшем, поки Комар іще не набрав тіла. А тепер уже нічого не вийде. Хоч і те було б непогано, якби пощастило звести його з Голландцем.

— А хто це такий? — запитав брат.

— Гетц, чемпіон у півсередній вазі. На самому матчі ми небагато заробимо, зате воно нам оплатиться в майбутньому. Ми маємо що показати — публіка платить за те, щоб побачити добрий удар, а удар у Келлі добрий, нічого не скажеш. І буде добрий, поки він набавлятиме ваги.

— А хіба не можна влаштувати матч із Гетцом?

— Та певно, що можна. Він не від того, щоб підробити грошенят. Але досі я просував хлопця дуже обережно, і подивися, яких досяг результатів! То нащо ж нам ризикувати? Хлопець щодень іде вперед, а Гетц занепадає швидше від Великого Джонсона. Гадаю, ми й тепер могли б його побити, головою ручуся. А за півроку не буде вже найменшого ризику. Доти він і сам себе поб'є. Тоді нам залишиться тільки підписати з ним контракт і чекати, поки суддя припинить матч. Але Комар рветься з ним у бій, мов несамовитий, я насилу його втримую.

Брати Гейлі обідали в одному з бостонських готелів. Ден приїхав з Голіока навідати Томмі й подивитися, як братів протеже битиметься дванадцять раундів, а може й менше, з Бадом Кроссом. Результат матчу можна було вгадати наперед, бо Комар уже двічі переміг балтіморського хлопчину, і тільки всім відоме Бадове спортивне завзяття дозволило йому домогтися нової зустрічі. Публіка охоче платила за те, щоб побачити могутні удари Комарової лівої, але їй хотілося, щоб ті удари сипалися на супротивника, котрий не втече з рингу, ледве відчувши їхню нищівну силу. А Кросс був якраз таким супротивником; він відважно підставляв під чужий кулак очі, вуха, ніс і шию, і довгий час це рятувало його від страхіть чесної праці. Так, Бад був завзятий хлопець, і це було видно по його потовченому, розпухлому, вкритому синцями обличчю.

— По-моєму, після всього, що ти зробив для хлопчиська, він повинен слухатися кожного твого слова,— мовив Ден Гейлі.

— Ну,— сказав Томмі,— поки що моє слово для нього закон, але він такий самовпевнений, що просто не розуміє, навіщо треба чекати. Та все-таки він послухається мене й зачекає; дурний був би, якби не послухався.

— Ти підписав з ним контракт?

— Ні, нащо мені контракт? Він знає, я його витяг з багна, і не кине мене тепер, коли в нього грошей до біса. Що б з ним було, якби я витурив його, коли він уперше прийшов до мене? Відтоді вже минуло два роки, а здається, то було на минулому тижні. Я сидів у пивниці навпроти Плезент-клубу в Філадельфії і дожидав, поки Маккенна порахує гроші й вернеться до мене, коли раптом заходить цей волоцюга і пробує перехопити чарчину на дурничку. Йому, певна річ, нічого не дали й звеліли забиратися геть; а він побачив мене, підійшов і спитав, чи я не боксер, і я сказав йому, хто я такий. Він попросив у мене грошей на випивку, я запросив його сісти й заплатив за нього.

Ми завели з ним розмову, він сказав, як його звати і що кілька разів брав участь у попередніх змаганнях у Мільвокі. «Ну, хлопче,— кажу я йому,— не знаю, чи добрий із тебе боксер, чи поганий, але поки ти заливатимеш очі горілкою, пуття з тебе не буде». Він сказав, що хоч сьогодні кинув би пити, якби зміг попасти на ринг, і я обіцяв допомогти йому, тільки щоб усе між нами було по-чесному і щоб більше не брав у рот спиртного. Отож ми перебили руки, я взяв його з собою до готелю, звелів помитися, а другого дня купив дещо з одежі. Півтора місяця він їв і пив моїм коштом. Нелегко йому було відвикати від пиятики, та зрештою я вирішив, що він уже в добрій формі й може виступати на рингу. Він зійшовся із Смайлі Сейєром і так швидко поклав його, аж Смайлі здалося, ніби його збило з ніг ураганом.

Ну, а що він робив потім, ти й сам знаєш. Він зазнав поразки тільки в одному-єдиному матчі — з Тресі у Мільвокі, ще до того,

як попав у мої руки, а торік він переміг Тресі аж тричі. Заробляє він зі мною чимало — наскладав уже тисяч із сім. Непогано для хлопчиська, що всього два роки тому був безпритульним волоцюгою, правда? Він міг би й більше наскладати, якби не любив шикарно одягатися, жити в розкішних готелях тощо.

— А де його сім'я?

— Сказати по правді, сім'ї в нього немає. Він приїхав з Чікаго, мати вигнала його з дому як останнє ледащо. Певно, дала йому доброго чосу, ось він і каже, що не хоче з нею знатися, нехай, мовляв, спершу перепросить його гарненько. Каже, в неї купа грошей, отож вона й без нього проживе.

Джентльмен, про якого йшла мова, зайшов у кафе і рушив до столика Томмі такою хвацькою ходою, що на нього озиралися усі в залі.

Незважаючи на ледь підбите око й запухле вухо, Комар здавався втіленням здоров'я. Проте не його квітучий вигляд привертав до нього всі погляди. Діамантова підківка у краватці, ясно-червона сорочка в поперечну смужку, оранжеві черевики й світло-синій костюм просто волали, щоб на них звернули увагу.

— Де ви були? — запитав він Томмі. — Я повсюди вас шукав.

— Сідай,— сказав менеджер.

— Нема коли,— відповів Комар,— хочу сходити на пристань подивитися, як вивантажують рибу.

— Познайомся з моїм братом Деном,— сказав Томмі.

Комар потис руку Гейлі-молодшому.

— Ну, коли ви брат Томмі, то більше мені нічого не треба,— мовив він, і обидва брати аж засяяли від утіхи.

Ден облизав губи і збентежено промурмотів щось у відповідь, але молодий гладіатор уже не слухав його.

— Дайте мені двадцять доларів,— сказав він Томмі.— Може, вони мені й не знадобляться, але не люблю виходити з порожніми кишенями.

Томмі дав Комарові двадцятидоларову банкноту, й занотував цю фінансову операцію в чорний записничок — різдвяний подарунок однієї страхової компанії.

— Навряд чи треба платити двадцять доларів за таке видовище. Хочеш, щоб я пішов з тобою?

— Ні, не треба,— поквапно відповів Комар.— У вас із братом, певно, є про що поговорити.

— Ну гаразд,— сказав Томмі,— тільки не тринькай грошей та не зникай надовго. О четвертій щоб був удома — ляжеш трохи відпочити.

— Я й без відпочинку поб'ю того чолов'ягу,— мовив Комар.— Він полежить за нас обох.

І, аж надто гучно засміявшись із цього жарту, він рушив до дверей під перехресним вогнем зчудованих і захоплених поглядів.

До пристані Комар не дійшов, бо на розі Бойлстон і Тремонт-стріт на нього чекала жіночка, дивитися на яку було куди цікавіше, ніж на улов найудачливішого з мессачусетських рибалок. Та й щебетала вона дуже мило— одно слово, не те, що якась там нікчемна риба.

— Ах ти ж моє серденько! — вигукнула вона, блиснувши срібними й золотими зубами.— Ах ти ж мій боксерику!

Комар усміхнувся до неї:

— Зайдімо кудись випити. Одна чарка не завадить.

Через п'ять місяців після того, як Комар перетовк утретє фізіономію Бада Кросса, він ретельно тренувався в Нью-Орлеані, готуючись до вирішального матчу з Голландцем.

Повернувшись до готелю після тренування, Комар зупинився поговорити із кількома приїжджими з Півночі, які відбули далеку подорож, щоб побачити падіння старого чемпіона, бо результат матчу був настільки очевидний, що його передбачали навіть досвідчені спеціалісти.

Томмі Гейлі, взявши ключа й пошту, піднявся до номера Келлі. Коли той за півгодини прийшов, Гейлі лежав у ванні.

— Листи є? — запитав Комар.

— Отам, на ліжку,— відповів Томмі з ванної.

Комар узяв товсту паку конвертів та листівок і переглянув їх. З усієї купи він відібрав три листи й поклав їх на стіл. Решту жбурнув у кошик. Потім узяв зі столу ті три листи й сидів кілька хвилин, тримаючи їх у руках і бездумно дивлячись перед себе. Нарешті, поглянувши ще раз на три нерозпечатані конверти, він засунув один у кишеню, а решту два жбурнув у кошик. Листи не долетіли туди й упали на підлогу.

Комар вилаявся і, нахилившись, підняв їх.

Він розпечатав один конверт, із штемпелем Мільвокі, і прочитав:

«Любий Майкле!

Я тобі стіки разів писала, а ти не відповів, не знаю може ти не одержав моїх листів, і ось я пишу тобі знову — може ти одержиш хоч цього й відповіси мені. Я не хочу набридати тобі своїми нещастями і роблю це тіки заради дитини. Я не прошу щоб ти мені писав, пришли тіки трохи грошей, я прошу не для себе а для дівчинки, вона хворіє із серпня місяця і лікар каже вона довго не проживе якщо я не годуватиму її добре, а чим же я платитиму за добрі харчі? Лу вже цілий рік без роботи, а мого заробітку ледве вистачає на квартиру. Я не прошу в тебе багато, поверни тіки коли зможеш те що я тобі позичила. По-моєму всього набереться тридцять шість доларів. Будь ласка постарайся їх мені прислати, а як не зможеш усього, то хоч частину.

Твоя дружина *Емма*».

Комар подер листа на клаптики й кинув їх на підлогу.

— Грошей, грошей, грошей! — вигукнув він. — Що я їм, мішок з грішми? Певно, і в старої те саме.

Він розпечатав материного листа.

«Любий синочку Коні попросив написати тобі щоб ти Побив голандця; він певен що ти його Поб'єш і тоді напишеш нам про це, а я гадаю тобі писати нема коли а то б ти не мовчав так довго. Напиши нам хоч рядок чи 2 сину, для Коні це буде краще від цілої Бочки мікстури. Я б якось перебивалася якби ти посилав мені потроху грошей ну а коли не можеш, то пришли хоч листа нехай зовсім коротенького вибери часинку, це так потішить Коні, подумай синочку він уже цілих 3 роки не підводиться з ліжка. Коні бажає тобі Удачі.

Твоя мати *Елен Ф. Келлі*».

— Я так і думав, — сказав Комар. — Усі вони однакові.

Третій лист був із Нью-Йорка. Там стояло:

«Любий!

Це мій останній лист до тебе перед тим як ти станеш чемпіоном. У суботу я пошлю тобі телеграму, але ж у телеграмі не скажеш стільки як у листі, і я пишу тобі, щоб ти знав, що я весь час думаю про тебе й молюся за твою удачу.

Налупцюй його, любий, не церемонься, і телеграфуй мені зразу ж після матчу. Вгати його добряче по носі лівою, не бійся зіпсувати йому вроду, бо вродливіший він однаково вже не стане. Тільки стережись, щоб він не спотворив гарненького личка мого любого хлопчика. Він же тебе не подужає, правда, любий?

Я віддала б усе на світі, щоб бути там і все бачити, але ти мабуть любиш свого Гейлі більше за мене, а то не дозволяв би йому розлучати тебе зі мною. Та коли ти станеш чемпіоном, любий, ми робитимем усе, що захочемо, а твій Гейлі нехай іде під три чорти.

Любий, у суботу я пошлю тобі телеграму; зовсім забула сказати тобі, що мені знову потрібні гроші, хоч доларів двісті, ти пошли їх телеграфом, тільки-но одержиш мого листа. Ти ж не забудеш — правда любий?

Я пошлю тобі в суботу телеграму, пам'ятай, любий, що я ставлю на тебе.

Ну бувай, золотко, бажаю тобі удачі.

Грейс».

— Усі вони однакові,— промовив Комар.— Грошей, грошей, грошей.

Томмі Гейлі, аж лиснючий після купання, вийшов із сусідньої кімнати.

— Я гадав, ти ляжеш відпочити,— сказав він.

— Зараз ляжу,— відповів Комар, розшнуровуючи свої оранжеві черевики.

— Я розбуджу тебе о шостій, і ти поїси тут, щоб ніхто тобі не набридав. А я зійду вниз і роздам квитки тій братії.

— Ну, як там із Голдбергом? — запитав Комар.

— Хіба я тобі не казав? Усе гаразд: п'ятнадцять тижнів по п'ятсот, якщо ти переможеш. І ми матимем гарантію на дванадцять тисяч, з правом виступати у Нью-Йорку чи Мільвокі.

— Проти кого?

— Проти кожного, хто захоче помірятися з тобою силою. Адже тобі байдуже, з ким битися?

— Авжеж. Я всіх їх потовчу на гамуз.

— Ти б усе ж таки трохи полежав.

— Ага, послухайте, пошліть Грейс двісті доларів телеграфом. Негайно. На нью-йоркську адресу.

— Двісті доларів? Ти ж послав їй триста в неділю.

— І послав! А вам що до того?

— Ну, ну! Заспокойся. Більше нічого не треба?

— Нічого,— сказав Комар і впав на ліжко.

— І, будь ласка, щоб усе було скінчено, перше ніж я повернуся,— сказала Грейс, підводячись із-за столика.— Ти ж не хочеш уплутувати мене в це діло, правда, любий?

— Можеш не турбуватися,— відповів Комар.— Та гляди, не дуже розкидайся грішми.

Грейс усміхнулася до нього на прощання і вийшла з кафе. Комар знов узявся до своєї кави й газети.

Вони жили в Чікаго; Комар добував свій перший тиждень у вар'єте. Він приїхав на північ пожинати плоди своєї блискучої перемоги над жалюгідним Голландцем. Два тижні він розучував свій номер, котрий складався з демонстрації могутніх м'язів і десятихвилинного монологу, в якому вихвалялися сила і спритність Комара Келлі. І тепер двічі на день він переманював усю публіку з Медісон-театру.

Поснідавши й дочитавши газету, Комар неквапливо вийшов у вестибюль і попросив дати йому ключ від номера. Потім він махнув рукою хлочикові-розсильному, який давно горів бажанням прислужитися уславленому боксерові.

— Знайди мені Гейлі, Томмі Гейлі,— мовив Комар.— Скажи йому, хай зайде до мене в номер.

— Зараз, містере Келлі,— відповів розсильний і кинувся бігти так швидко, наче хотів перевершити всі свої колишні рекорди послужливості.

Комар визирав із вікна з висоти сьомого поверху, коли Томмі Гейлі з'явився на його виклик.

— Чого тобі? — запитав менеджер.

Комар трохи помовчав.

— Гейлі,— сказав він нарешті,— двадцять п'ять процентів — чималі гроші.

— По-моєму, я чесно їх заробив, хіба ні? — відповів Гейлі.

— Не знаю. Не знаю, чи маю я з вас стільки користі.

— Он як,— сказав Гейлі.— Такого я не сподівався. Я гадав, ти задоволений нашою угодою. Я не хочу лізти, куди мене не просять, але, їй-право, не знаю, чи знайшов би ти когось іншого, хто зробив би для тебе стільки, як я.

— Ви правду кажете,— погодився чемпіон.— У Філадельфії ви багато для мене зробили. І одержали за це добру плату, еге?

— Я й не скаржуся. Але великі гроші у нас іще попереду. Якби не я, Комаре, то тобі б ці гроші й не снилися.

— Це ще хто зна,— мовив Комар.— Хто загилив Голландця у щелепу, ви чи я?

— Ти, тільки без мене ти не зійшовся б з Голландцем на рингу.

— Ну, це все зайва балаканина. Річ у тім, що тепер ви вже не варті двадцяти п'яти процентів, і байдуже, що там було рік чи два тому.

— Он як? — мовив Томмі.— А як на мене, то зовсім не байдуже.

— А як на мене, то байдуже, і годі про це.

— Слухай, Комаре,— сказав Томмі.— По-моєму, ми ділилися з тобою по-чесному, а якщо ти не згоден, скажи, що тобі здається чесним. Я не хочу, щоб мене вважали за здирника. Давай обговоримо все по-діловому й підпишемо контракт. Скільки ж ти хочеш?

— Нічого я не хочу,— відповів Комар.— Я сказав тільки, що двадцять п'ять процентів забагато. А на скільки ви згодні?

— Що скажеш про двадцять?

— І двадцять забагато,— відказав Комар.

— А скільки ж не забагато? — спитав Томмі.

— Ну, Гейлі, доведеться сказати вам навпростець. Хоч би скільки ви заправили, все буде забагато.

— Отже, ти хочеш спекатися мене?

— Авжеж.

Хвилинку тривала мовчанка. Потім Томмі Гейлі рушив до дверей.

— Комаре, — мовив він здушеним голосом, — ти робиш велику помилку, хлопче. Добрих друзів не можна так кидати, це тобі вилізе боком. Ця проклятуща баба занапастить тебе.

Комар схопився з місця.

— Заткни пельку! — загорлав він.— Забирайся геть, поки тебе не винесли. І так доволі вже наживався на мені! Скажи хоч

FOS
RIN

одне слово про цю дівчину чи там про що — і я тобі розквашу пику, як Голландцеві. Геть звідси!

І Томмі Гейлі, що надовго запам'ятав, як виглядало Голландцеве обличчя після останнього раунду, вийшов з кімнати.

Грейс прийшла трохи згодом, кинула всі свої пакунки на диван і вмостилася на бильці крісла, у якому сидів Комар.

— Ну як? — спитала вона.

— Ну ось,— відповів Комар,— я розв'язався з ним.

— Моє золотко! — прощебетала Грейс.— А тепер ти міг би віддавати мені ті двадцять п'ять процентів.

— До тих сімдесяти п'яти, що ти тепер дістаєш,— сказав Комар.

— Не бурчи, любчику! Ти дуже негарний, коли бурчиш.

— Мені ні до чого бути гарним,— відказав Комар.

— Почекай, ось я надіну свої обнови, тоді побачиш, яка гарна я.

Комар окинув поглядом пакунки на дивані.

— Ось вони, двадцять п'ять процентів Гейлі,— сказав він,— а може, й більше.

Чемпіон не довго залишався без менеджера. Наступником Гейлі був не хто інший як Джером Гарріс — він зміркував, що від спілки з Комаром матиме більший зиск, ніж від музичного рев'ю.

Контракт, за яким містер Гарріс мав одержувати двадцять п'ять процентів із Комарових заробітків, підписали в Детройті через тиждень після того, як Томмі Гейлі дістав відставку. Рівно за шість днів Комар устиг переконатись, що навіть така знаменитість, як чемпіон з боксу, не може обійтися без послуг людини, яка знає всі ходи і виходи в діловому світі. Спершу Грейс була проти нового компаньйона, та коли містерові Гаррісу пощастило домогтися, щоб Комарові платили в вар'єте щотижня на сто доларів більше, вона пересвідчилася, що чемпіон вчинив слушно.

— Ви з моєю жінкою будете веселитися на всю губу,— сказав їй Гарріс.— Я б викликав її телеграмою, тільки їй нема чого їздити туди-сюди — вона зараз у Мільвокі, а ми маємо виступати там на тому тижні.

Однак коли їх відрекомендували одну одній у готелі в Мільвокі, Грейс одразу стало ясно, що її почуття до місіс Гарріс аж ніяк не назвеш любов'ю з першого погляду. Комар, навпаки, так і прикипів очима до дружини свого нового менеджера й ніяк не міг надивитися на неї.

— Справжня лялечка,— мовив він до Грейс, коли вони лишилися самі.

— Атож,— відповіла ця достойна дама,— і в голові у неї повно тирси.

— Мені так і кортить украсти цю крихітку,— сказав Комар і зловтішно посміхнувся, побачивши, як пересмикнулося обличчя його співрозмовниці.

У вівторок на тому тижні чемпіон успішно відстояв своє звання в бою, репортаж про який не був надрукований у газетах. Комар сидів сам у своєму номері, коли до нього, не постукавши, зайшов відвідувач. То був Лу Герш.

Побачивши його, Комар аж поблід від люті.

— Чого тобі треба? — запитав він.

— Сам знаєш,— відповів Лу Герш.— Твоя жінка голодує, дитина твоя голодує, і я голодую. А на тебе гроші сиплються дощем.

— Слухай-но,— сказав Комар.— Ніхто тебе не просив знайомити мене з твоєю сестрою. А коли ти такий нікчема, що не можеш заробити собі на хліб, то хіба це моя провина? Для тебе самого буде краще, якщо ти триматимешся від мене далі.

— Дай мені трохи грошей, і я піду.

У відповідь на цей ультиматум Комар замахнувся лівою і вгатив свого шуряка у вузькі груди.

— Передай це від мене своїй коханій сестриці.

Лу Герш насилу підвівся й поплентався з кімнати, а Комар подумав: «Добре, що я не вдарив правою, бо так би й дух із нього вискочив. А якби садонув у живіт, то й хребет міг би зламати».

Цілий тиждень у Мільвокі кожний вечірній виступ закінчувався бучною гулянкою. Вино лилося річкою, і Комар пив куди більше, ніж дозволив би йому Томмі Гейлі. Містер Гарріс не заперечував: йому самому вино не вадило.

У перервах між випивкою Комар танцював з дружиною свого нового менеджера не менше, ніж із Грейс. Борсаючись в обіймах гладкого Гарріса, Грейс повторювала, що їй весело як ніколи, але обличчя в неї було невеселе.

Вже кілька разів на тому тижні Комар тішив себе надією, що Грейс ось-ось заведе сварку. Та вона зірвалася аж у п'ятницю ввечері. Після ранкового виступу Комар з місіс Гарріс раптом зникли, і коли він з'явився знову пізно ввечері, Грейс зразу накинулась на нього.

— Що це ти надумав, га? — почала вона.

— Не твоє діло! — відрубав Комар.

— Ні, моє, моє і Гаррісове. Краще покинь ці штучки, як не хочеш, щоб я побалакала з тобою як слід.

— Послухай,— сказав Комар,— ти мене в заставу взяла, чи що? Розмовляєш зі мною так, наче ми вже одружені.

— Ще не одружені, але будемо. І то завтра ж.

— Авжеж,— мовив Комар,— завтра ти одружишся зі мною так само, як і післязавтра або через рік, та й узагалі воно тобі не світить.

— Хто зна! — сказала Грейс.

— А тобі й справді не завадило б дещо знати.

— Що ти хочеш цим сказати?

— А те, що я вже давно одружений.

— Брешеш!

— Не віриш? Ну то ось тобі адреса, піди познайомся з моєю жінкою.

Комар надряпав на папірці адресу і простяг її Грейс. Та дивилася на неї невидющим поглядом.

— Ну от, бачиш,— сказав Комар,— я тебе не дурю. Піди туди і спитай місіс Келлі, а коли не знайдеш такої, то я одружуся з тобою завтра вранці перед сніданком.

Грейс безтямно втупилася в папірець. Комарові здалося, що вона мовчить цілу вічність.

— Ти брехав мені весь цей час, — обізвалася вона нарешті.

— А ти не питала мене, чи я одружений. Та й хіба тобі не один біс? Ти ж одержала свою частку, чи не так? І то добрячу.

Він рушив до дверей.

— Куди ти йдеш?

— Ми умовилися з Гаррісом та його жінкою.

— Я теж піду з тобою. Тепер ти мене не спекаєшся.

— Спекаюсь,— спокійно відповів Комар.— Завтра я поїду, а ти залишишся тут. А якщо розпускатимеш язика, я запроторю тебе в лікарню, там тебе зразу втихомирять. Завтра вранці можеш забирати свої манатки, одну сотню я вже тобі підкину. І щоб я тебе більше не бачив. І сиди зараз тихо, а то мені доведеться додати ще один нокаут до мого списку.

Вернувшись увечері, Грейс довідалася, що Комар і Гарріси перебралися до іншого готелю. А наступного вечора, коли Комар виїздив із Мільвокі, він знову залишився без менеджера, а містер Гарріс — без дружини.

За три дні перед десятираундовим матчем між Майклом Келлі й молодим Мільтоном у Нью-Йорку редактор спортивного відділу газети «Ньюс» доручив Джо Морганові написати про чемпіона статтю на дві-три тисячі слів для ілюстрованого недільного випуску.

У п'ятницю Джо Морган завітав до Комара в тренувальний зал. Комар, сказали йому, бігає надворі, але його менеджер, Уоллі Адамс, був на місці, готовий постачити якнайширші відомості про найславетнішого боксера нашого часу.

— Послухаєм, що у вас там припасено, — сказав Джо, — а потім я спробую щось із того зліпити.

Тоді Уоллі натис на всі педалі своєї фантазії.

— Справжнє дитя — ось він хто, дитина дитиною. Зрозуміло? Навіть не знає, що таке погані звички. Спиртного в рот не бере, його, певне, занудило б від самого запаху вина. Чисте, розмірене

життя й допомогло йому добитися успіху. Зрозуміло? А що вже скромний та соромливий — ну чисто дівчина. Дихнути боїться, щоб комусь не завадити. Та він швидше в тюрму сяде, ніж стане говорити про себе. Тримати його в формі дуже легко — він ніколи її не втрачає. Одна тільки морока з ним — це примусити його бити тих нікчем, з якими він сходиться на рингу. Так уже боїться когось покалічити. Тим-то йому й кортить помірятися силою з Мільтоном, що Мільтона, кажуть, сплоха не покладеш. Може, цього разу Комарові вдасться показати себе хоч трохи. А то в останніх двох матчах він увесь час стримувався, такі слабенькі в нього були супротивники,— боявся, щоб котрогось не забити на смерть. Зрозуміло?

— Він жонатий? — запитав Джо.

— Аякже! Ви б послухали, як він вихваляється своїми малюками. Його родина поїхала на літо в Канаду, і Комар просто рветься туди. Жінка й дітлахи для нього дорожчі від усіх грошей на світі. Зрозуміло?

— Скільки в нього дітей?

— Не знаю, здається, четверо чи п'ятеро. Всі хлопці, і всі як один — викапаний батько.

— А його батько живий?

— Ні, старий помер, коли Комар був іще зовсім малий. Але в нього є мати — чудова жінка — і молодший брат там, у Чікаго. Він їх перших згадує після кожного матчу, їх і дружину з дітлахами. І ніколи не забуває після кожного бою послати старій тисячу доларів.

— А як його брат? Теж буде боксером?

— Авжеж, і Комар каже, що в двадцять років він уже стане чемпіоном. У них у сім'ї геть-усі боксери, чесні, щиросерді люди. Зрозуміло? Один тип у Мільвокі — я не хочу називати його ім'я — хотів підкупити Комара, щоб той піддався йому, і Комар так йому всипав, що він того вечора не зміг вийти на ринг. Отакий він є. Зрозуміло?

Джо Морган никав по залу, поки вернувся Комар із своїми тренерами.

— Це репортер із «Ньюс»,— сказав Уоллі Комарові.— Я йому розповів усю твою сімейну історію.

— Він сказав вам щось путяще? — спитав Комар.

— Атож, він у вас справжній історик.

— Ну, ну, нащо ж мене так обзивати,— сказав усміхаючись Уоллі.— Телефонуйте нам, коли чогось буде треба. І добре дивіться увечері в понеділок. Зрозуміло?

Статтю у недільному номері «Ньюс» прочитали тисячі любителів боксу. Вона була написана добре і з теплою симпатією до боксера. І деякі дрібні неточності не викликали нарікань читачів, хоч, крім Уоллі Адамса й самого Комара, їх помітили ще троє читачів. Ці троє були Грейс, Томмі Гейлі і Джером Гарріс, однак їхні зауваження не годилися для преси.

Ні місіс Келлі в Чікаго, ні місіс Келлі в Мільвокі не знали, що в Нью-Йорку є газета «Ньюс». А якби й знали про існування «Ньюс» і про те, що в цій газеті надруковано цілих дві колонки про Комара, то все одно ані мати, ані дружина не змогли б її купити: недільний номер «Ньюс» коштував десять центів.

Безперечно, Джо Морган навів би у своїй статті значно точніші факти, якби замість Уоллі Адамса проінтерв'ював Елен Келлі, Конні Келлі, Емму Келлі, Лу Герша, Грейс, Джерома Гарріса, Томмі Гейлі та двох-трьох барменів у Мільвокі.

Але редактор спортивного відділу ніколи не схвалив би статті, написаної на такому матеріалі.

— Припустімо, що все це правда,— сказав би він.— Але кому б це сподобалось? Публіка не хоче, щоб про Келлі писали щось погане. Він — чемпіон.

ЛЮБОВНЕ ГНІЗДЕЧКО

— Знаєте, що ми зараз зробимо, містере Бартлет? — сказала велика людина.— Я відвезу вас до себе додому й познайомлю з дружиною й дітьми, ви з нами пообідаєте й зостанетесь на ніч. Місця в нас багато, зайва піжама теж знайдеться — якщо ви не заперечуєте проти шовкових піжам. Я хочу сказати, що ви зможете подивитись, як ми живемо. Тобто я хочу сказати, що так ви взнаєте куди більше, ніж якби просиділи тут цілий тиждень і розпитували мене.

— Та не хотілось би завдавати вам клопоту,— відповів Бартлет.

— Клопоту? — Велика людина всміхнулась.— Та який же тут клопіт? Дім у мене наче готель. Я хочу сказати, дім великий і слуг багато. До того ж я завжди радий зробити все, що можу, для літератора, а надто для такого, що працює у Ральфа Доуна. Я дуже люблю Ральфа. Тобто люблю його самого, а не тільки як чудового видавця. Я хочу сказати, що знаю його багато років і завжди радий прислужитись йому. Тобто я хочу сказати, що ви для мене жаданий гість. Тож коли вам треба попередити своїх...

— Я живу сам...

— О, мені дуже вас жаль! Та ви й самі пожалкуєте, що не маєте сім'ї, коли побачите мою. Але я радий, що ви можете поїхати, і ми вирушимо зразу, щоб дістатися додому, поки дітлахів іще не повкладають спати. Я хочу сказати, щоб ви встигли подивитись на дітлахів. У мене їх троє.

— Я бачив їх на фото,— сказав Бартлет.— Ви можете пишатися своїми дітьми. Здається, всі троє дівчатка?

— Авжеж, троє дівчаток. Та я й не хотів сина. Тобто я завжди хотів мати дочок. Я хочу сказати, що дівчатка жвавіші за

хлопчиків. Тобто я хочу сказати, що хлопчики не такі жваві, як дівчатка. Ходімо! «Ролс-ройс» стоїть коло під'їзду, і якщо ми вирушимо зараз, то доїдемо ще завидна. Я хочу показати вам будинок, поки ще не посутеніє.

Велика людина — Лу Грег, президент компанії «Сучасне кіно» — вивів свого гостя з розкішного кабінету персональним виходом і персональними сходами на вулицю, де на них чекав блискучий автомобіль із блискучим шофером.

Машина плавно котила на північ, а Грег говорив далі:

— Моя дружина приїздила сьогодні до міста. Я гадав, ми вернемось разом, але десь о другій вона подзвонила мені й сказала, що хоче поїхати додому раніше, «пірсом». Вона вже обійшла всі крамниці, а залишати надовго дім та дітей Селія не любить. Для неї нема краще, як удома. Аж не віриться, що це та сама дівчина, з якою я одружився сім років тому. Я хочу сказати, що вона дуже змінилась. Тобто я хочу сказати, що вона стала зовсім інша. Тобто я хочу сказати, що заміжжя й материнство додали їй поважності. Чи бачили ви її коли-небудь? Я хочу сказати, на екрані?

— Здається, бачив один раз,— відповів Бартлет.— Це не вона грала в «Шалапуті» молодшу сестру?

— Так, з Герольдом Годжсеном та Марі Блайт.

— Тоді я таки бачив її. Вона була дуже гарненька й жвава.

— Авжеж! Та вона й тепер така сама. Я хочу сказати, що Селія навіть стала іще вродливіша, тільки, звичайно, вона вже не дівчисько, хоч і здається дуже молодою. Я хочу сказати, що коли вона знімалася в тому фільмі, їй було тільки сімнадцять, а відтоді минуло десять років. Тобто я хочу сказати, що тепер їй двадцять сім. Але я не зустрічав другої дівчини з такою жвавою вдачею, як у неї в ті роки. Дивно, як змінює жінок заміжжя! Тобто хто б подумав, що з Селії Сейлс вийде така домосідка. Тобто вона й тепер любить повеселитись, але діти й дім для неї головне. Я хочу сказати, що діти й дім — для неї над усе.

— Я розумію, що ви хочете сказати,— мовив Бартлет.

За годину вони під'їхали до будинку великої людини в Ардслі на Гудзоні.

— Який чудовий дім! — вигукнув Бартлет, з усієї сили намагаючись удавати захопленого, коли машина завернула у ворота, схожі на тріумфальну арку, й під'їхала до білого будинку, що здалеку скидався на футбольний кубок Ієльського університету.

— Ще б пак! — промовив Грег.— Я хочу сказати, що всадив у нього купу грошей. Тобто я хочу сказати, що такі будинки коштують недешево.

І він широким жестом обвів будинок та урбаністичний краєвид.

— Проте ніякі витрати не повинні здаватися нам завеликими, коли йдеться про свій дім. Я хочу сказати, що гроші, витрачені не марно, коли ваша сім'я любить свій дім і пишається ним.

Я хочу сказати, що кожен цент, витрачений на ваш дім,— це ніби надійне страхування; це гарантія, що дружина і вся ваша сім'я будуть задоволені й щасливі. А чого іще бажати чоловікові?

Бартлет не знав, що відповісти; та ця тема вичерпалася сама собою, бо вони вийшли з розкішної машини і вступили до ще розкішнішого холу.

— Форбс візьме ваші речі,— сказав Грег.— Форбсе, скажіть Деннісові, що містер Бартлет переночує у нас.— Він повернувся до широких сходів і голосно гукнув:— Агов, любонько!

Зверху почулося контральто:

— Добридень, любий!

— Зійди вниз, любонько. Я привіз тобі гостя.

— Гаразд, любий, зараз зійду.

Грег провів Бартлета до вітальні, що вражала своїми розмірами й нагадувала аукціонну залу в Атлантік-сіті.

— Сідайте ось тут,— запросив господар, показавши рукою на крісло, роздуте, як повітряна куля,— а я скажу, щоб нам подали чогось випити. У мене є старе пшеничне віскі, я вас почастую. Знаєте, я родом із Чікаго і люблю пшеничне віскі більше за шотландське. Тобто я хочу сказати, що воно завжди було мені більше до смаку, ніж шотландське. Форбсе, — звернувся він до служника, — ми хочемо випити. В буфеті стоїть повна пляшка віскі.

— Там тільки півпляшки,— сказав Форбс.

— Півпляшки! Дивно! Тобто я хочу сказати, що сам відкоркував її вчора ввечері й тільки раз собі налив. Я хочу сказати, що пляшка має бути майже повна.

— Там тільки півпляшки,— знову сказав Форбс і пішов принести віскі.

— Доведеться з'ясувати,— промовив Грег до свого гостя.— Я хочу сказати, що це вже не вперше хтось нишком п'є моє віскі. Коли в домі стільки слуг, то важко сподіватися, що всі вони чесні. А ось і Селія!

Бартлет підвівся назустріч ефектній брюнетці, що зайшла до вітальні з такою дельсартівською міною, аж йому стало незручно. Навіть не глянувши на гостя, вона подріботіла через кімнату до свого чоловіка, й вони злилися в довгому поцілунку.

— Ну що, любий? — мовила Селія, коли вони нарешті відірвались одне від одного.

— Це містер Бартлет, любонько,— сказав її чоловік.— Містере Бартлет, дозвольте відрекомендувати вас місіс Грег.

Господиня простягла йому два пальці, і Бартлет потис їх.

— Я дуже рада! — промовила Селія голосом, схожим на голос міс Клер, коли та імітує міс Беррімор.

— Містер Бартлет,— вів далі містер Грег,— працює в журналі Ральфа Доуна «Людство». Він хоче написати про мене, тобто про нас.

— Ні, саме про тебе,— сказала Селія.— Публіка не цікавиться жінками великих людей.

— По-моєму, ви помиляєтесь, місіс Грег,— чемно зауважив Бартлет.— Принаймні в цьому разі. Про вас є що написати й крім того, що ви жінка великої людини.

— Ах ви ж підлесник! — вигукнула Селія.— Я так давно не знімаюсь, що навряд чи хто мене пам'ятає. Я більше не артистка — я лише щаслива дружина й мати.

— А я кажу, люба,— мовив Грег,— що для цього треба бути справжньою артисткою.

— Ні, ні, любий! — заперечила Селія. — Тільки не тоді, коли маєш такого чоловіка!

Увійшов Форбс із тацею й перебив ці взаємні славослів'я.

— Ви вип'єте чистого віскі чи з содовою? Сам я більше люблю чисте віскі, коли воно добре. Я хочу сказати, що розбавляти віскі водою — це тільки псувати його. Я хочу сказати, що просто злочин розбавляти водою таке віскі.

— Я вип'ю чистого,— сказав Бартлет, хоч волів би випити віскі з содовою.

Поки служник наливав віскі, Бартлет уважніше придивлявся до господині; наскільки вона була б чарівніша, подумав він, якби вживала тонших засобів, щоб удосконалювати свою вроду. Її щоки, рот, очі та вії були, мабуть, куди красивіші, поки вона не почала їх підмальовувати. Бо підмальовувала вона їх дуже невправно. Та все-таки вона була вродлива, незважаючи на свої намагання бути ще вродливішою.

— Послухай, люба,— сказав її чоловік,— хтось із слуг п'є моє віскі. Я хочу сказати, що ввечері пляшка була повна і я тільки раз собі налив. А тепер тут ледве півпляшки. Як ти гадаєш, хто це зробив?

— Звідки я знаю, любий? Може, розсильний з бакалійної крамниці чи з льодовні. Хіба вгадаєш?

— Але ж ніхто не має ключа від буфета, крім нас із тобою та Форбса. Я хочу сказати, що буфет замикається на ключ.

— Може, ти забув його замкнути.

— Я ніколи нічого не забуваю. Та годі вже про це. Бартлете. за ваше здоров'я!

— А місіс Грег хіба не п'є? — спитав Бартлет.

— Тільки один коктейль перед обідом,— сказала Селія.— Лу проти того, щоб я пила віскі, та я його й не люблю.

— Я не проти того, щоб ти пила віскі, любонько. Я тільки проти того, щоб ти пила багато. Я хочу сказати, що од віскі жінки грубішають. Тобто втрачають делікатність.

— Та що тут сперечатися, любий. Я ж кажу, що мені байдуже, пити чи не пити.

— Таки добряче віскі! — сказав Бартлет, прицмокуючи язиком, і поставив склянку назад на тацю.

— Ще б пак! — підтвердив Грег.— Такого віскі ніде не купите. Я хочу сказати, що кращого не знайдеш. Наливайте собі ще, як хочете. Люба, містер Бартлет переночує у нас. Я сказав йому,

що так він узнає про нас куди більше, ніж якби став інтерв'ювати мене в конторі. Я хочу сказати, що в мене завжди починає плутатись язик, коли доводиться говорити про свою роботу й успіхи. Тобто я хочу сказати, що краще подивитись на мене вдома, в колі моєї сім'ї. Я хочу сказати, що моє сімейне життя промовляє саме за себе, і мені вже не треба додавати ні слова.

— Любий, — сказала місіс Грег, — а як же містер Летем?

— Хай йому чорт! Я зовсім забув. Треба подзвонити йому — може, ще вдається перенести нашу зустріч. Це просто жах! Бачте,— пояснив він Бартлетові,— я пообіцяв приїхати сьогодні у Террітаун, до К. Л. Летема,— ну, знаєте, той, з цукрової компанії. Хочемо поговорити про новий клуб. Ми надумали відкрити гольф-клуб — такий, щоб усі інші були проти нього мов дитяча забавка. Я хочу сказати — справжній гольф-клуб! Керувати тим клубом доручають мені. Отож я мав поїхати туди сьогодні ввечері і про все домовитись. Я подзвоню, запитаю, може, нашу зустріч можна відкласти.

— Будь ласка, нічого не треба відкладати задля мене! — вигукнув Бартлет.— Я можу приїхати іншим разом або побачитися з вами в місті.

— Не знаю, чи зручно відкладати, любий,— докинула Селія.— Здається, він казав, що з Уайт-Плейнса має приїхати старий містер Кінг. Вони страшенно розсердяться, коли ти не приїдеш.

— Боюсь, що вони таки образяться, люба. Ну, то ми зробимо ось як. Ти розважатимеш містера Бартлета, а я поїду туди зразу після обіду й повернусь якнайшвидше. Я хочу сказати, що ми можемо поговорити й після того, як я повернусь.

— Це мене цілком влаштовує,— сказав Бартлет.

— Я розважатиму вас, як тільки зможу,— мовила Селія,— але боюся, що вам буде не дуже весело. Та коли вам стане нудно зі мною, ви собі щось почитаєте,— у нас повно книжок.

— З вами мені не може бути нудно,— відповів Бартлет.

— Ну, тоді все гаразд,— сказав з полегкістю господар.— Сподіваюсь, ви не гніваєтеся, що я тікаю. Але я просто не знаю, як мені викрутитись. Я хочу сказати, що коли вже сам старий Кінг приїздить із Уайт-Плейнса... Я хочу сказати, що він уже старий чоловік. Але послухай, любонько, а де ж наші малята? Містер Бартлет хоче подивитись на них.

— Авжеж, авжеж! — вигукнув гість.

— Та це ви тільки так кажете,— мовила Селія.— Але ми пишаємось ними! Мабуть, усі батьки й матері однакові. Гадають, що їхні діти — найкращі в світі. Правда, містере Бартлет? Чи, може, у вас немає дітей?

— На жаль, я нежонатий.

— Ах ви бідненький! Нам його шкода, правда, любий? Але чого ж ви не одружились, містере Бартлет? Невже вам осоружні жінки?

— Принаймні не цю мить,— галантно відповів Бартлет.

— Чуєш, любонько, які він підпускає тобі компліменти?

— Чую, любий. Я вже переконалась, що містер Бартлет великий лестун. Треба бігти по дітей, поки Гортензія не повкладала їх спати.

— Ну,— мовив Грег, тільки-но його дружина вийшла з кімнати,— що ви скажете, змінилася вона чи ні?

— Трохи змінилась, але на краще. Вона перевершила всі сподівання.

— Я теж так гадаю,— відповів Грег.— Я хочу сказати, що дівчиною вона була вродлива, а після заміжжя стала ще вродливіша. Тобто що заміжжя і материнство надали їй чогось такого... ну, я б сказав, якоїсь величності. Атож, саме так — величності. Вип'ємо ще по одній?

Вони вже допивали своє віскі, коли Селія повернулася з двома дівчатками.

— Меншенька вже в ліжечку, і мені не хотілося будити її. Але ви побачите її вранці. Це — Норма, а це — Грейс. Дівчатка, це містер Бартлет.

Дівчатка байдуже вислухали це повідомлення.

— Добривечір, дівчатка,— промовив Бартлет.

— Ну, що скажете, містере Бартлет? — спитав батько.— Тобто що ви скажете про них?

— Чудесні малята! — вигукнув Бартлет із досить щирим захватом.

— Я хочу сказати, правда, вони гарненькі?

— Дуже!

— Ну, малята? Чого ж ви не дякуєте містерові Бартлету?

— Спасибі,— промимрила Норма.

— Скільки тобі років, Нормо?

— Шість,— відповіла Норма.

— Он як,— сказав Бартлет.— А скільки років Грейс?

— Чотири,— відповіла Норма.

— Он як,— сказав Бартлет.— А скільки років твоїй найменшій сестричці?

— Півтора,— відповіла Норма.

На цьому розмова скінчилась.

— Ходімо, малята,— мовила Селія.— Поцілуйте татка й скажіть йому на добраніч, і я відведу вас до няні.

— Я сам їх відведу,— сказав Грег.— Я однаково йду нагору. А ти покажи Бартлетові наш дім. Я хочу сказати — поки надворі ще видно.

— На добраніч, малята,— сказав Бартлет, і дівчатка пролепетали у відповідь: «На добраніч».

— Я ще прийду посидіти з вами перед сном,— пообіцяла Селія. А коли Грег вивів їх із кімнати, вона запитала Бартлета:— Справді вони вам сподобалися?

— Авжеж? Особливо Норма. Вона — викапана ви.

— Вона трохи скидається на мене, якою я була колись. Але я сподіваюсь, що вона не схожа на мене сьогоднішню. Я страшенно постаріла.

— Ви здаєтеся зовсім молодою! — заперечив Бартлет. — Ніхто не повірить, що у вас троє дітей.

— Ах, містере Бартлет! Хоч би не забути, що я маю показати вам наш дім. Лу так пишається ним!

— І недарма, — докинув Бартлет.

— Дім у нас чудовий! Я називаю його «наше любовне гніздечко». Чимале гніздечко, правда? Мама каже, що в нас незатишно, бо дім занадто великий, вона каже, що тут не почуваєш себе як у рідній оселі. А по-моєму, усе це залежить від нас самих. З коханим чоловіком жінка буде щаслива і в убогій хатині. А з нелюбом нещаслива і в пишному палаці. Хіба ж не так, містере Бартлет?

— Атож.

— Це віскі справді таке надзвичайне? Вип'ю-но я ковточок, просто щоб покуштувати. Це мені не завадить, коли воно таке добре. Як ви гадаєте, містере Бартлет?

— Та, мабуть, не завадить.

— Ну, то я вип'ю трошечки, і коли воно мені завадить, це буде ваша провина.

Селія налила дві третини келишка і миттю вихилила.

— А віскі й справді дуже добре! — сказала вона. — Звичайно, мені важко судити, бо я віскі не люблю і Лу не дозволяє мені його пити. Але він так вихваляє це віскі, аж мені захотілося його покуштувати. Ви ж не викажете мене, містере Бартлет?

— Ніколи!

— Цікаво, як воно смакує із содовою? Вип'ємо трошечки. Однак я весь час забуваю, що повинна ще показати вам будинок. Ми не встигнемо і випити віскі, й оглянути будинок, поки вернеться Лу. Вам дуже кортить його оглядати?

— Не дуже.

— Ну, то вип'ємо краще віскі з содовою. І нехай це залишиться нашою таємницею.

Вони мовчки випили, і Селія натиснула кнопку дзвінка.

— Заберіть пляшку й тацю, — звеліла вона Форбсові. — А тепер, — звернулась вона до Бартлета, — ми вийдемо з вами на ганок і оглянемо, скільки встигнем. А про решту здогадаєтесь самі.

Містер Грег тим часом надів свіжу сорочку й комірець і приєднався до них.

— Ну як, — спитав він Бартлета, — ви вже все оглянули?

— Та, здається, все, — збрехав, не задумуючись, гість. — У вас чудовий дім!

— Ми його любимо. Тобто нам тут добре живеться. Я хочу сказати, що такий дім — це справжнє сімейне вогнище. А Селія називає його любовним гніздечком.

— Вона вже мені казала, — відповів Бартлет.

— Селія завжди була сентиментальна, — мовив її чоловік. Він поклав руку їй на плече, але вона відступила назад.

— Побіжу нагору одягатись,— сказала вона.

— Одягатись? — вигукнув Бартлет, що був просто засліплений її сукнею з квітчастого зеленого шифону.

— Ну, не зовсім одягатися,— мовила Селія.— Але не можу ж я сісти до столу в цій сукні!

— Може, ви хочете трохи причепуритися, Бартлете? — спитав Грег.— Тобто Форбс проведе вас до вашої кімнати, якщо ви хочете піднятися нагору.

— Так, я, мабуть, піду,— сказав Бартлет.

Селія, вбрана в чорну мереживну сукню, за розкішним обідом була дуже мовчазна. Три або чотири рази Грег звертався до неї, і їй доводилось перепитувати, так наче вона думала про щось своє: «Що ти сказав, любий?» Обличчя її розчервонілось, і Бартлет подумав, що вона, певне, вихилила ще келишок, крім тих двох перед обідом і щоденного коктейлю.

— Ну, тепер я залишу вас,— сказав Грег, коли вони знов повернулись до вітальні.— Я хочу сказати, що чим раніше я вирушу, тим швидше повернуся. Любонько, постарайся, щоб наш гість не нудився і не помер від спраги. Au revoir, Бартлете. Дуже жаль, але нічого не вдієш. Є ще одна пляшка віскі, от ви й беріться до неї. Я хочу сказати, пийте на здоров'я. Шкода, що вам доведеться пити самому.

— Справді, дуже шкода, містере Бартлет,— сказала Селія, коли Грег пішов.

— Чого шкода? — спитав Бартлет.

— Що вам доведеться пити самому. З мене буде нікудишня хазяйка, коли я таке дозволю. Та я й не дозволю. Я сама трошки вип'ю з вами.

— Таж ми тільки-но повставали з-за столу.

— Ну то й що! Я хочу випити, і коли ви не вип'єте зі мною, це буде просто не по-чоловічому.

Вона налила дві чималі порції віскі з содовою й подала одну склянку гостеві.

— А тепер увімкнімо радіо й будемо веселитись. Ні, ні, нащо нам здався цей безглуздий бейсбол? Ну ось, це вже краще! Ходімо танцювати!

— На жаль, місіс Грег, я не вмію.

— Ну, ви просто якесь вайло! Через вас я мушу танцювати сама! «Я сама-самісінька!» — заспівала вона.

В її голосі вже не чулося манірності, і коли вона закружляла по великій кімнаті, Бартлета вразила невимушена грація її рухів.

— Ні, самій нецікаво,— поскаржилась Селія.— Краще вимкнімо цю кляту штуку й поговорімо.

— Мені приємно дивитись, як ви танцюєте,— мовив Бартлет.

— Але ж я не Павлова,— сказала Селія й вимкнула радіо.— Та й пора вже випити.

— У мене ще лишилось більше половини.

— Так, але ви пили за обідом, тож мені треба вас наздогнати.

Вона налила собі ще віскі з содовою й взялася «наздоганяти» Бартлета.

— Лихо мені з вами, містере... От комедія! Не можу пригадати, як ваше прізвище.

— Бартлет.

— Лихо мені з вами, Баркере... А знаєте чому? Бо ви занадто тверезий. Розумієте? З біса тверезий! В цьому й усе лихо, розумієте? Якби ви не були такий тверезий, з вами було б веселіше. Розумієте? А от я не розумію, чого ви такий тверезий, а я така п'яна.

— Бо ви не звикли пити.

— Не звикла пити? Оце сказали! Та я п'ю кожнісінький день. Розумієте? Якби не пила, то просто вмерла б!

— А що каже ваш чоловік?

— Нічого, бо він не знає. Розумієте? Вечорами його іноді не буває вдома чи я сама кудись іду. А коли ми обоє вдома, я рано йду нагору, начебто хочу спати. Розумієте? Тільки я не лягаю спати, розумієте? Я влаштовую для себе вечірку. Розумієте? А якби не це, то я б померла.

— Але чому?

— Який же ви нетямущий, Баркере! Може, ви й тверезий, зате нетямущий! Невже ви повірили всій отій бредні про щасливу сім'ю й ніжну дружину? Слухайте, Баркере, я віддала б усе на світі, аби тільки вирватися звідси. Усе б віддала, аби не бачити його більше.

— Хіба ви вже не любите свого чоловіка? Чи, може, він вас не любить? У чому річ?

— Люблю? Та я ніколи його не любила! Я й не знала, що це таке — любов! А він любить тільки себе!

— То нащо ж ви одружилися з ним?

— Я була дівчисько — оце вам і вся відповідь. Дівчисько, та ще й шанолюбне! Розумієте? Він був тоді продюсером і вклепався в мене, от мені й стукнуло в голову, що він зробить із мене зірку. Розумієте, Баркере? Я вийшла за нього заради кар'єри. І ось що з мене стало!

— Ну що ж, вам непогано живеться.

— Непогано живеться? Та я б помінялася з найжалюгіднішою злидаркою, аби тільки визволитися звідси! Розумієте, Баркере? Я й без чужої допомоги могла б стати зіркою, тільки не розуміла цього. Я мала і вроду, і талант. Та й тепер іще маю. Я могла б стати другою Глорією Свенсон і вийти заміж за маркіза, а може, й за принца. А ким спокусилася? Самовдоволеним, самозакоханим... Я сподівалась, він допоможе мені просунутись. Розумієте, Баркере? О, він мені допоміг... Без кінця дітей плодити! Просто диво, що я не зовсім споганіла.

Спочатку я боролась. Казала, що одружилася з ним не для того, щоб відмовитися від артистичної кар'єри, що я хочу присвятити себе мистецтву. Та все дарма. Йому була потрібна гарна жінка й гарні діти для його гарного дому. Щоб вихвалятися нами. Розумієте? Я для нього тільки майно. Розумієте, Баркере? Я для нього наче великий діамант, чи машина, чи кінь. І він не дозволить, щоб його дружина «принижувала» себе, граючи в кінофільмах. А хіба ж він не завдячує всього кінофільмам?

Завтра ви повернетесь у свою редакцію, опишете наше любовне гніздечко. Розумієте, Баркере? Тільки глядіть не помиліться й не назвіть його дитячим розплідником. Діти! Ви сказали, що Норма гарненька. Так, вона гарненька. А що її чекає? Вийде заміж за багатія, котрий буде ставитися до неї, як до послідущої... Ось що її чекає, коли я не перешкоджу. Сподіваюсь, я не доживу до того, щоб побачити її дорослою, а коли доживу, то пораджу їй утекти з дому й жити самостійно. І бути людиною! А *не річчю*, як я! Розумієте, Баркере?

— Ви ніколи не думали про розлучення?

— Думала, і то не раз! Послухайте... А втім, це марна річ... Я про нього нічого такого не знаю, а якби він що-небудь дізнався про мене, то ніколи не став би цього розголошувати. Замкнув би мене тут і мучив би, як мучить тепер, тільки ще більше. А я ж не зробила нічого поганого, розумієте? Чоловіки, що могли б мені сподобатись, усі бояться його, бояться його грошей і влади. Розумієте, Баркере? А інші такі самі, як він. От, приміром, старий, гладкий Морріс, той, що заправляє готелями,— всі вважають його за зразкового чоловіка. А він тільки тому не тягається з жінками, що страшенно скупий. Та якби я захотіла, він був би мій. Тільки-но опиниться біля мене, зразу починає тиснути мені руку. Певно, гадає, старий скупердяга, що це долар!.. Ну, Баркере! Вип'ємо ще по одній! Нам з вами пора випити, бо з мене вже вивітрюється.

— По-моєму, вам пора вже йти спати,— сказав Бартлет.— На вашому місці я ліг би спати, поки не вернувся містер Грег.

— Ваша правда, Баркере. Ось вип'ю ще один келишок і зроблю, як ви радите. Тільки я про це й без вас подумала. Я вже не перший вечір про це думаю. А сьогодні ви мені допоможете, скажете йому, що в мене розболілась голова.

Лишившись на самоті, Бартлет поринув у задуму, тоді трохи почитав і нарешті задрімав. Прокинувся він, почувши, що прийшов Грег.

— Ну що, Бартлете? — сказала велика людина.— Селія втекла від вас?

— Та що ви, містере Грег! У неї розболілась голова, і я сказав, щоб вона лягала спати.

— Так, останнім часом у неї раз у раз болить голова,— мабуть, читає забагато. Шкода, що мені довелось поїхати на цю зустріч. Ішлося про новий гольф-клуб, і я мусив там бути. Я хочу сказати,

що мене обрали головою. А ви, я бачу, втішалися тут без мене. Я хочу сказати, що в пляшці поменшало віскі.

— Сподіваюсь, ви пробачите мені, що я так щедро почастувався,— сказав Бартлет.— Нечасто доводиться пити таке віскі.

— Може, ходімо вже спати? Поговорити можна буде й завтра, дорогою до міста. Хоча, по-моєму, вам уже не буде про що мене розпитувати, тепер ви все про нас знаєте. Тобто я хочу сказати, що тепер ви вже все про нас узнали.

— Авжеж, містере Грег. Матеріалу в мене багато, треба тільки обробити його як слід.

Вранці, коли Грег та його гість зібралися виходити з дому, Селія ще не з'являлась.

— Вона завжди встає пізно,— сказав Грег.— Я хочу сказати, що вона ніколи не прокидається рано. А сьогодні он як заспала. Любонько! — гукнув він нагору.

— Чого тобі, любий? — почулося у відповідь.

— Містер Бартлет покидає нас. Я хочу сказати — він від'їздить.

— Бувайте здорові, містере Бартлет. Пробачте, будь ласка, що я не проводжаю вас.

— Не турбуйтеся, місіс Грег. Дякую вам за гостинність.

— Бувай здорова, любонько!

— Бувай здоров, любий!

Джон Рід

МАК-АМЕРИКАНЕЦЬ

Мака я зустрів новорічного вечора у Мексіці, в Чігуагуа. То був стопроцентний американець — так би мовити, живе втілення рідного дому. Пригадую, коли ми вийшли з готелю й рушили до Чі Лі перехилити по чарці-дві «Тома і Джері», тріснуті дзвони стародавнього кафедрального собору калатали, мов навіжені, закликаючи до нічної меси. Вгорі мерехтіли гарячі зірки пустелі. З усіх боків — із cuartels [1], де стояла армія Вільї, з віддалених аванпостів на голих пагорбах, від сторожових постів на вулицях — лунали переможні пострілі. П'яний офіцер, що трапився нам дорогою, забувши з перепою про fiesta [2], кричав: «Христос родився!» На розі біля багаття сидів гурт солдатів, закутаних по самі очі в свої serapes [3]; вони протягло виводили нескінченну баладу, звану «Вранішня пісня на славу Франсіско Вільї». Кожен із співаків мав додавати від себе новий куплет про звитяги «великого полководця»...

Біля високих дверей кафедрального собору з'являлися і знову зникали в темних вуличках Пласи мовчазні, зловісні постаті — то вдягнені в чорне жінки збиралися очиститись від гріхів. А з самих дверей надвір лилося бліде червонувате світло, і незвичні індіанські голоси співали псалом, який мені випадало чути лише в Іспанії.

— Давай зайдемо,— сказав я,— подивимося відправу. Це, видно, цікаво.

— Ну її к бісу! — трохи роздратовано відповів Мак.— Я не хочу тицяти носа в їхню релігію.

— Ти католик?

— Я? — озвався він.— Я тепер, мабуть, узагалі ніхто. Забув навіть, коли був у церкві!

— Ну й ну! — вигукнув я.— Виходить, ти не забобонний!

Він глянув на мене трохи не зневажливо.

— В церкву я не ходжу,— Мак сплюнув,— але бога не чіпаю. Надто великий ризик.

— Ризик? Чому?

---

[1] Кварталів (*ісп.*).
[2] Свято (*ісп.*).
[3] Плащі (*ісп.*).

— Чому, чому. Помреш, тоді взнаєш чому! — Він роздратовано, з огидою скривився.

У Чі Лі ми зустріли ще двох американців. Вони були з тих, що всяку розмову починають словами: «Я вже сім років у цій країні, і хто-хто, а я знаю, чим тут кожен дихає».

— Ніде не бачив таких паскудних жінок, як у Мексіці,— сказав один із них.— Більш як двічі на рік жодна з них не миється. Яка там цнота — тут і слова такого не знають! Вони навіть заміж не виходять. Накине оком на якого — та й іде з ним. Всі мексіканки — шлюхи, повірте мені.

— Мав я колись у Торреані таку гарненьку індіаночку,— почав другий.— Що, свинство? Та їй же було начхати — одружусь я з нею чи ні. Я...

— А з ними так і треба,— перебив його перший.— Шльондри — ось вони хто! Я вже сім років у цій країні...

— А спробуйте сказати про це греазерові [1],— промовив другий, люто тикаючи на мене пальцем.— Та він вам в очі сміятиметься. Свині свиньми, та й годі.

— Гордощів у них нема,— похмуро докинув Мак.

— Ти тільки уяви собі,— знов почав перший наш співвітчизник,— уяви собі, що було б, якби ти сказав таке справжньому американцеві!

Мак гупнув кулаком по столу.

— Американська жінка — о, хай її благословить господь! — виголосив він.— Якби хто-небудь спробував при мені паплюжити святе ім'я американської жінки, я б, мабуть, порішив його.— Мак обвів гнівним поглядом усіх за столом, проте жоден із нас не збирався бруднити репутацію жіночої половини великої республіки, і він повів далі: — Американська жінка — чистий ідеал, і такою вона для нас буде вічно. Нехай тільки хто-небудь скаже при мені якусь погань про наших жінок!

Проникнуті врочистим почуттям справедливості, що об'єднує спільників, ми випили «Том і Джеррі».

— Послухай, Мак,— раптом сказав другий,— а ти пригадуєш отих двох краль, що до них ми з тобою ходили минулої зими в Канзас-Сіті?

— Питаєш! — засяяв Мак.— А пам'ятаєш, як ти ще потерпав, що схопив?..

— Хіба таке забудеш!

Перший сплюнув:

— Розхвалюйте собі тих гарненьких senoritas [2] скільки завгодно, а щодо мене, то мені дайте чистеньку американочку...

---

[1] Прізвисько, що його давали американцям мексіканського походження.
[2] Дівчат (*ісп.*).

Мак мав понад шість футів зросту — не людина, а звір,— і своїм нахабством молодості міг захопити хоч кого. Йому сповнилося всього двадцять п'ять років, однак він уже побачив світу і багато чого перепробував: був десятником на залізниці, наглядачем на плантаціях у Джорджії, старшим механіком на шахті в Мексіці, ковбоєм, помічником шерифа в Техасі. А родом Мак був із штата Вермонт. Після четвертої чарки «Тома і Джеррі» він трохи відхилив завісу зі свого минулого.

— Коли я найнявся на тартак у Берлінгтоні, мені ще не було й шістнадцяти. Мій брат працював там уже цілий рік і влаштував мене в тому ж будинку, де жив сам. Він був на чотири роки старший за мене — теж здоровило, але якийсь ні риба ні м'ясо... Все, бувало, заводить балачки про те, як негарно битися, та про інші такі дурниці. Ніколи мене й пальцем не зачепив, навіть коли лютував — я ж, мовляв, менший.

Отож, а в тому будинку жила одна дівчина, з якою брат уже давно крутив фіглі-міглі. А сам я, щоб ви знали, впертий, як чорт.— Мак засміявся.— Такий уже вдався! І ось заманулося мені відбити ту дівчину в брата — хоч лопни. Дуже скоро я таки домігся свого. І ви знаєте, джентльмени, що втнуло якось оте стерво? Одного разу, коли брат цілував її, вона взяла та й бовкнула йому: «А ти цілуєшся точнісінько, як Мак!»

Брат — шукати мене. Всі його розпатякування про те, що битись не можна, полетіли к бісу— вони, мовляв, не для справжнього хлопця!

Він так побілів, що його ледве можна було впізнати. А з очей — вогонь, як із вулкана. «Ах ти падло,— каже,— ти що робив з моєю дівчиною?» Брат був хлопець здоровий, нівроку, і спершу я трохи злякався. Але потім я згадав, що він ні риба ні м'ясо, й посмілішав. «Як не можеш утримати дівчину,— кажу йому,— то нема чого волочитися за нею».

То була страшна бійка. Він хотів убити мене. Я теж намагався вбити його. Червоний туман заслав мені очі, і я бився, як скажений. Бачите оце вухо? — Мак показав на якийсь недогризок того, що колись було вухом.— Це його робота. Але я теж зацідив йому в око, та так, що він на нього вже ніколи не бачив. Скоро ми кинули битися навкулачки; ми дряпалися, кусались, стусали один одного руками й ногами. Кажуть, брат весь час ревів, наче бугай, а я теж кричав не своїм голосом... Та потім мені вдалося садонути його в одне болюче місце, і він беркицьнув, як мертвий...

Мак допив свій «Том і Джеррі». Хтось замовив іще. Мак розповідав:

— Невдовзі після того я поїхав на південь, а брат пішов служити в північно-західну кінну поліцію. Пам'ятаєте, як у дев'ятсот шостому році один індіанець убив у Вікторії хлопця? Отож, а брата послали навздогін за тим індіанцем, і брат дістав кулю в легені. Я тоді саме був удома — єдиний раз, коли я навідався

до старих,— і брат приїхав додому помирати... Але він вичухався. Пригадую, якраз того дня, коли я від'їздив, він устав з ліжка. Проводжав мене до самої станції і все благав сказати йому хоч слово. Він простяг мені на прощання руку, та я тільки повернув до нього голову і сказав: «Сучий ти син!» Трохи перегодя він виїхав на службу, але в дорозі помер...

— О-о! — протяг перший.— Північно-західна кінна поліція!.. Ото, мабуть, діло! Добрий кінь, добра гвинтівка і цілорічний сезон на індіанців! Це те, що я називаю спортом!

— До речі, про спорт,— підхопив Мак.— Нема на світі кращого спорту, ніж полювання на негрів. Я вже казав, що з Берлінгтона я повіявся на південь. Кортіло побачити світ від краю до краю, я вже тоді відчув у собі силу. Господи! В які тільки бійки я попадав!.. Одне слово, занесло мене на бавовникові плантації в Джорджії, неподалік від місцевості, що звалася Діксвіл; там саме шукали нового наглядача, то я й залишився.

Та ніч мені запам'яталася добре, бо я не спав, а сидів у своїй халупі й писав додому сестрі листа. Ми з нею завжди ладнали, але не могли помиритися з іншими в сім'ї. Минулого року вона вскочила в халепу з одним комівояжером... Ох, якби він мені попався!.. Ну гаразд, отож сиджу я при гасовій лампі, що ледь блимає, і пишу листа. Ніч жарка, душна, а завіску на вікні геть обліпила мошва. У мене свербіло все тіло, як тільки я підводив на неї очі. Раптом я нашорошив вуха, і чуб у мене став дибом. То були собаки — зграя гончаків, що мчали за кимсь у темряві. Не знаю, чи ви чули, як гавкає гончак, коли женеться за людиною... Нема нічого моторошнішого й жахливішого, як собачий гвалт уночі. Але то було ще гірше. Повірите, наче стоїш у темряві і ждеш, що тебе ось-ось задушать, а тобі нікуди втекти!

Спершу було чути тільки гавкіт, тоді хтось чи щось упало через огорожу, і під вікном загупали важкі кроки. Вам доводилось чути, як сопе норовистий кінь, коли на шиї в нього затягнуть ласо? Отак сопів той чоловік.

Я вмить вискочив на ганок і бачу: через мою огорожу лізуть собаки. Потім хтось закричав з темряви таким охриплим голосом, що його було ледве чути: «Де він дівся?» — «Пробіг попід вікном за хату!» — гукнув я і кинувся слідом. Нас було чоловік дванадцять. Я так і не знаю, що скоїв той негр, та цього, либонь, не знала більшість із нас. Нам було байдуже. Ми погналися, як скажені, плантацією, потім затопленим водою лісом, перепливли річку, перескакували через огорожі... Іншим разом і ста ярдів отак не пробіжиш. А ми нічого не відчували. Тільки слина капала з рота, і це мене злило. Зійшов повний місяць, і щоразу, коли ми вибігали на голе місце, хто-небудь кричав: «Он він, он!» І ми кидалися за тінню й думали, що гончаки загубили слід. А пси весь час гналися попереду і заливалися, наче дзвони. Вам доводилось чути, як гавкає гончак, коли женеться за людиною? Це наче сурмить ріг! Я переплигнув десятків зо два огорож, геть

TE DAVIS
RIED
MB 75

пообдирав коліна і не обминув жодного дерева в Джорджії, щоб не вдаритись у нього головою, але навіть нічого не відчув...

Мак прицмокнув губами й випив.

— Коли ми підбігли до того негритоса,— додав він,— собаки вже, певна річ, роздерли його на шматки.

Він похитав головою, віддаючись незабутнім спогадам.

— А листа сестрі ти дописав? — поцікавивсь я.

— Аякже,— коротко відповів Мак.

— Я б не лишився жити в Мексіці,— промовив Мак по хвилі.— Люди тут якісь жорстокі, а я люблю співчутливих, привітних — як от ми, американці.

Теодор Драйзер

ПАСТКА

Стояла задушлива липнева днина. Грегорі, поміркувавши кілька місяців над застереженням, яке йому зробив один політичний однодумець і на підтвердження якого протягом цього часу нічого не сталося, готувався повернутись у приморський готель — його нинішні статки давали йому на це повне право. Той розкішний готель під назвою «Тритон» розташувався серед сосон та пісків Айленда, виходив фасадом на море і був усього за годину їзди від контори. Дружина Грегорі — «дівчинка», як він звичайно її називав,— незважаючи на змову проти чоловіка, справжню чи уявну, через хворобливий стан їхньої дитини поїхала в гори до матері, щоб порадитися з нею і заспокоїтись. Але осіння передвиборна кампанія невблаганно наближалась, і Грегорі не мав можливості поїхати з дружиною. По суботах, неділях, а іноді й вечорами він допізна збирав та обгрунтовував усілякі факти, що свідчили про неправильне управління містом і мали бути використані як зброя трохи згодом. Мера та його, як казали, «банду» треба скинути за всяку ціну. Він, Грегорі, добре знав: усі його зусилля не будуть марні, якщо це станеться. Та й без цього він щиро вірив у корисність і навіть необхідність того, що робив. Містом управляють вкрай неправильно. Розкопати все й виставити на очі зневажених і обурених громадян — хіба могло бути щось важливіше?

Проте й ворог не сидів склавши руки. Якийсь джентльмен, що крутився біля видавничої справи — досі Грегорі про нього й не чув — подзвонив йому й запропонував вельми пристойну роботу на Середньому Заході, яка давала б шість-сім тисяч доларів на рік і усунула б його з міста принаймні на чотири-п'ять років. Грегорі не зацікавився цією пропозицією, і частина його пошти почала пропадати, він став також помічати, що якісь невідомі типи виявляють особливий інтерес до кожного його кроку. Кінець кінцем один з місцевих політичних діячів, який належав до тієї ж партії, що й Грегорі, завітав до нього в контору.

— Розумієте, Грегорі, справа ось у чому,— сказав він після короткого вступу.— Ви вхопилися за нитку, яка веде до земельних махінацій у Південному Пеньянку. В них замішаний мер, а він поклав собі, так само як і його партнер Тілні, зробити все, щоб люди нічого не дізналися, принаймні поки закінчаться вибори. Вони ладні навіть застосувати силу, тож пильнуйтеся. Ви

любите свою дружину, чи не так? Тоді тримайте її біля себе, хлопця — теж. Де б ви не були, не дозволяйте їм розлучати вас ні на мить. Адже ви знаєте, що сталося з Крозерсом кілька років тому? Він уже зібрався був викрити махінацію з перевозами в Йеллоу Пойнт, про яку ніхто нічого не знав, аж раптом — лусь! — його заарештовують і звинувачують за те, що колись давно він покинув сім'ю, витягують на світ божий якийсь давній, не сплачений борг, забирають усі його меблі й примушують дружину розлучитися з ним. Не дайте зловити й себе в такий самий спосіб. Якщо маєте борги, приходьте до нас, і ми разом подумаємо, що з ними можна зробити. А якщо цікавитесь якою-небудь жінкою, то порвіть з нею, відішліть її куди-небудь, спекайтесь.

Грегорі глянув на співрозмовника з сердитою і водночас глузливою посмішкою.

— Ніякої іншої жінки в мене немає,— відповів він просто.

Це ж треба — припустити, що він може бути невірний своїй «дівчинці» й малюкові — синьоокому, з рожевими пальчиками на ніжках!

— Не подумайте, що я суну носа у ваші справи,— вів далі політичний діяч.— Я просто пояснюю вам становище. Якщо потребуватимете якоїсь поради чи грошей, приходьте до мене. Та хоч би що ви робили — пильнуйте.

Після цього він надів циліндр і вийшов.

Грегорі стояв посеред контори й уважно розглядав підлогу. Авжеж, якщо врахувати те, що йому стало відомо, то легко можна було дійти висновку: мер вчинить саме так, як щойно сказав друг. Що ж до мерового приятеля, справжнього спекулянта нерухомим майном, то з того, що пошепки про нього розповідали, було ясно: немає таких підлот і жорстокостей, якими він би погребував. Один політичний діяч, характеризуючи його, сказав, що він не зупиниться й перед вбивством, але ніхто не зможе застукати його на місці злочину або чомусь такому, і це, здавалося, була правда. Тепер той мерів приятель був багатший і могутніший, ніж будь-коли,— значно багатший і могутніший, ніж сам мер.

Відколи Грегорі з дружиною приїхав у цей приморський готель, сталося кілька подій, які змусили його думати про небезпеку, хоч досі ніщо не підтверджувало цих підозрінь. До готелю прибула вкрадливо-люб'язна, пишно вбрана, обвішана коштовностями й ладна брати участь мало не в усіх розвагах сорокарічна вдовиця, що називала себе «діловою жінкою», оскільки була власницею вельми прибуткового театрального агентства і, як полюбляв казати один з друзів Грегорі, «купалась у грошах». Вона вдягалась у рясні шовкові сукні коричневих і темно-червоних кольорів, носила коричневі туфлі й панчохи, а також розкішну зачіску із золотаво-каштанового волосся, що підозріло переливалося. Її автомобіль — вона і його мала — був якнайкращої марки. Жінка вміла грати у віст, до того ж любила ризикувати, і завдяки

цьому зажила доброї слави. Висловлюючись мовою готельних службовців і завсідників тераси «Тритона», вона «смітила грошима весело й щедро». Місіс Скелтон приїхала ще тоді, коли в готелі жила місіс Грегорі, і вигідно влаштувалася у двокімнатному номері з ванною, що виходив на море; вона майже відразу потоваришувала з господарем готелю й кількома кремезними завсідниками тераси, які скидалися на біржових маклерів та спекулянтів нерухомим майном і цікавились насамперед гольфом, тенісом і кухнею «Тритона». Місіс Скелтон була люб'язна, доброзичлива, безжурна, тому і Грегорі, і його дружина мимоволі відчули до неї деяку симпатію. Та перед від'їздом дружина Грегорі якось спитала, не надавши своїм словам особливого значення, чи не причетна до змови й місіс Скелтон. Проте її прихильне до них ставлення, яке можна було тлумачити як завгодно, виглядало настільки природно, що не викликало підозри. А втім, може, вона вичікувала, поки Грегорі лишиться сам.

— Будь обережним, любий,— застерегла його дружина.— Якщо тебе мучитимуть підозри, кидай цей готель і переїзди в інший. Тоді принаймні їм доведеться підбирати нових людей.

І вона спокійно поїхала, щиро вірячи у здатність чоловіка залагоджувати будь-які справи.

Таким чином Грегорі, спочатку навіть усупереч своєму бажанню, залишився сам. Він почав міркувати, що йому робити — поїхати звідси чи, як він казав, потерпіти ще. Та й чого він має кидати цей комфортабельний, найближчий до міста приморський готель, до того ж саме тепер, коли це пристанище так йому потрібне, і опинитись далеко від того місця, де він раз у раз, особливо по суботах і неділях, зустрічається з більшістю своїх політичних друзів! Адже місто тут поряд і так багато інших переваг: чудесний майданчик для гольфа, кілька тенісних кортів, стіл і житло, на які гріх нарікати, а також живодайний, мальовничий краєвид на море, що починається зразу за широким лужком. Крім того, більшу частину свого робочого дня йому конче потрібно бути в місті. Цього вимагало особливе, невідкладне розслідування, яке Грегорі провадив, отож без затишного куточка, де він міг відпочити і набратися за ніч сили, просто не обійтися.

«Тут гарно,— сказав собі нарешті Грегорі,— і я тут лишуся. У мене немає машини, а де я знайду зручніший готель? До того ж, якщо вони збираються мене переслідувати, то переслідуватимуть скрізь».

Дійшовши такого висновку, він і далі їздив з готелю до міста й назад, розмірковуючи про те, що ж із ним може статися. Непокоячись усе дужче, він кінець кінцем вирішив відвідати Френка Блаунта й поговорити з ним. Блаунт був старий газетяр, що згодом став адвокатом, а тоді маклером. Не маючи, як здавалося, надто багато клієнтів, він, однак, неймовірно процвітав. Цей самотній холостяк був завсідник трьох клубів, кількох готелів і десятка заміських дач, не кажучи вже про те, що мав

потужний автомобіль. Саме тепер він був украй заклопотаний роботою і тому вчащав на узбережжя. Блаунт полюбляв гольф і теніс, йому подобався Грегорі, якому він бажав успіху, хоч ніяк не міг наставити його на добру путь. Приїхавши одного ранку в місто, Грегорі подався до контори Блаунта й геть усе йому розповів.

— Отакі справи,— закінчив він, розглядаючи рожеві щоки й чималу лисину свого друга.— І мені хотілося б знати, що б ти зробив на моєму місці.

Блаунт якийсь час замислено дивився в голубе небо над високими будинками й тарабанив пальцями по скляній поверхні письмового столу.

— Що ж,— промовив він нарешті, так само замислено потираючи вилицю,— на твоєму місці я довів би свій задум до кінця. А якщо до цього причетна жінка, та ще й гарненька, то ти зможеш трохи розважитись, не ризикуючи вскочити в халепу. Мені це видається непоганою літньою розвагою. Звичайно, треба бути обережним. Бувши тобою, я взяв би дозвіл носити револьвер. Вони довідаються про це, якщо й справді стежать за тобою, і не дуже потішаться. Крім того, ти повинен щодня записувати все, що робиш, а записи завіряти в нотаріуса. Коли вони дізнаються про це, то, звичайно, теж не зрадіють, і їм, певно, доведеться придумати щось оригінальніше.

— Крім того,— провадив далі Блаунт,— вечорами, а також по суботах і неділях я не дуже завантажений роботою і, якщо хочеш, більшу частину часу про всяк випадок буду з тобою. Коли ми будемо разом, вони нічого не зможуть зробити так, щоб один із нас про це не знав, до того ж ти матимеш свідка.— На думку Блаунтові спало, чи не може згадана в розмові дама цікавити і його самого.— Я мешкаю в Сансет-Пойнті, це майже зразу за «Тритоном», і, якщо хочеш, приходитиму щовечора й милуватимуся твоїми успіхами. А якщо вони встругнуть із тобою якусь штуку, то мені хотілось би побачити, як це їм удасться.— І він усміхнувся — приязно й підбадьорливо.

— В тому й уся річ,— у задумі промовив Грегорі,— що я не хочу, щоб їм удалося встругнути зі мною якусь штуку. Я не можу собі цього дозволити. Якщо зі мною щось станеться саме тепер, то в політиці мені вже ніколи не звестися знов на ноги. А в мене дружина й дитина, і мені остобісіла газета.— І він втупив погляд у вікно.

— Та годі, нема чого хвилюватися,— заспокоїв його Блаунт.— Просто не втрачай пильності, а коли тобі треба буде затриматись у місті допізна, то сповісти мене — я заїду за тобою й відвезу в готель. Якщо ж не зможу цього зробити — не виїжджай з міста. Зупинися в якому-небудь великому готелі, де ти почуватимеш себе в цілковитій безпеці.

Кілька днів Грегорі, щоб не обтяжувати приятеля, повертався в готель рано. Він уже взяв дозвіл носити зброю і тепер задню кишеню його штанів відстовбурчував важкий і незграбний револь-

вер, якого він терпіти не міг, а проте вночі тримав під подушкою. Невпевненість так впливала на його уяву, що вчинки мало не всіх людей почали здаватись йому підозрілими. Кожне нове обличчя в готелі викликало в нього тривогу. Він був певен, що існує група зв'язаних з місіс Скелтон людей, яка постійно стежить за ним, хоч не міг довести цього навіть самому собі.

«Це вже безглуздя,— нарешті сказав Грегорі.— Я поводжусь, як п'ятирічна дитина в темряві. Та хто мені шкодитиме?» І він писав про це дружині смішні листи, намагаючись повернути собі колишню безтурботність.

Та зробити це було не дуже легко, бо невдовзі сталася подія, яка дуже його схвилювала. В усякому разі, він сам довів себе до такого стану: адже властивою рисою таких пригод є те, що їм можна дати зовсім інше тлумачення, ніж те, на якому Грегорі мав би спинитись. Одного вечора він не зважив на Блаунтову пораду і близько дев'ятої години вирішив повернутися в готель «Тритон», не покликавши на допомогу друга.

«А чи варто? — спитав себе Грегорі.— Блаунт іще, бува, подумає, ніби я страшенний боягуз; кінець кінцем нічого ще не сталося, та я й сумніваюся, щоб вони зайшли так далеко». І він утішив себе думкою, що людство, можливо, не таке погане, як він гадає.

Та все одно, коли Грегорі зійшов з поїзда й побачив, як його вогні зникають на заході за луками, він засумнівався в тому, що вчинив розумно. Станція «Тритон» бувала безлюдна майже весь час, за винятком сьомої години ранку й вечора, а цієї ночі тут узагалі не було ні душі. З поїзда зійшов лише він. До міста й назад у готель майже всі їздили на власних машинах, до того ж іншою дорогою. «І чого я не послухався Блаунта? — питав тепер себе Грегорі, роздивляючись рівну місцевість довкіл.— Чому не залишився в місті?» Навіть найняти машину теж було б не багато краще — це підкреслював і Блаунт, — оскільки ворог, що причаївся, мав би нагоду напасти. Ні, таки треба було залишитись у місті або поїхати з Блаунтом його машиною. Сказавши собі це, Грегорі рушив безлюдною, хоч і короткою дорогою, що вела до готелю й була освітлена всього шістьма невеликими ліхтарями, поставленими на чималій відстані один від одного.

В ту хвилину, коли він у думці дякував долі за те, що до готелю якихось кілька сот ярдів, що він добре озброєний і розвинений фізично, щоб постояти за себе, з-за повороту вискочив автомобіль і зупинився за кільканадцять метрів від нього. Вийшло двоє чоловіків і, тримаючись за фарами, що світили не так яскраво, як буває звичайно, почали оглядати колесо. Те, що світло фар таке тьмяне, відразу здалося Грегорі підозрілим. Чого це воно тьмяне, та ще й такої пізньої години? Чому ця незнайома машина зупинилася саме тут, саме на цьому безлюдному повороті й саме тоді, коли він до нього підходив? І чому через цю машину — чи через цих чоловіків — у нього зразу побігли по тілу мурашки,

а волосся на голові стало дибом? Наближаючись до машини, Грегорі перейшов на другий бік дороги, щоб бути від неї якнайдалі. Але раптом один із чоловіків облишив колесо й рушив до нього. Грегорі миттю, майже мимовільним рухом, вихопив із задньої кишені штанів револьвер і сунув його в кишеню пальта. При цьому він зупинився й гукнув до незнайомця:

— Стійте, містере! Я озброєний і не хочу, щоб ви до мене підходили. Якщо спробуєте підійти, я стрілятиму. Я не знаю, хто ви — друг чи ворог, але краще не підходьте. Коли хочете про щось спитати, питайте звідти, де стоїте.

Незнайомець зупинився, явно здивований.

— Я хотів попросити у вас сірників і спитати, як проїхати в Трейджер-Пойнт,— промовив він.

— Так от,— сердито відказав Грегорі,— сірників у мене немає, а в Трейджер-Пойнт треба їхати не цією дорогою. Та онде готель. Коли ви їдете звідти, то чому не спитати там, куди їхати, й заразом не взяти сірників?

Грегорі замовк, а чоловік, стоячи в тіні, ніби зацікавлено розглядав його.

— Що ж, гаразд,— байдуже відповів він.— Не хочете дати, то й не треба.— Але замість вернутися до машини й далі стояв, не спускаючи Грегорі з ока.

Грегорі здалося, що шия в нього ззаду випнулась, як спина в кішки. Він тремтів усім тілом, коли витяг револьвер і погрозливо помахав ним у повітрі.

— Не сходьте з місця, поки я не пройду!— гукнув він.— Ви в мене на мушці, і, якщо ви поворухнетесь, я стрілятиму. Я не зроблю вам нічого поганого, якщо ви самі не напроситесь. Але не рухайтесь! — І він пішов уперед, не спускаючи обох з очей і тримаючи їх під прицілом.

— Не рухайтесь! — вигукував він доти, доки відійшов досить далеко, а тоді — ті двоє, мабуть, украй здивовані, все ще стояли й дивились на нього — повернувся й кинувся щодуху бігти; до дверей готелю він дістався, ледве переводячи дух і весь мокрий від поту.

«Ні, більш сам не поїду»,— пообіцяв собі Грегорі.

Коли він розповів про все Блаунтові, той тільки посміявся з його страхів. Ну, кому спаде на думку вбивати чи влаштовувати засідку на такому відкритому місці? З поїзда могли зійти й інші пасажири. Будь-якої хвилини там могла проїхати випадкова машина. Незнайомим і справді, може, були потрібні сірники, й вони, мабуть, їхали зовсім не з боку готелю. Там є ще одна дорога, яка його обминає.

І все ж Грегорі схилявся до думки, що йому хотіли заподіяти лихо. Він і сам не міг пояснити, чому так думав,— просто інтуїція, запевняв він.

А через день чи два — це ще дужче впадало у вічі після того випадку — місіс Скелтон почала дедалі більше дбати про його

комфорт і здоров'я. В їдальні вона обідала за столиком з видом на море і найчастіше з одним, а то й відразу з обома своїми приятелями-маклерами чи з ким-небудь із приїжджих друзів. Але четвертий стілець залишався звичайно вільний, і незабаром Грегорі стали запрошувати до столика, а коли був Блаунт, присували п'ятий стілець. Спершу Грегорі вагався, але потім, підохочуваний Блаунтом, якому було приємне товариство місіс Скелтон, прийняв запрошення. Блаунт казав, що з нею дуже весело. Вона так гарно одягається, така жвава, привітна й доброзичлива — одне слово, саме та жінка, в товаристві якої й варто бути на морі.

— Облиш, старий, вона нічогенька вдовичка,— сказав він одного вечора, коли вони з Грегорі поїхали після обіду прогулятися.— Що гарненька — слів нема, хоч і свіжості катма. Вона мені подобається. Їй-богу, подобається. Вона, може, й хитра, але непогано грає в бридж і добре в гольф. Чи не намагалась вона дізнатися про що-небудь від тебе?

— Ні, наскільки я помітив,— відповів Грегорі.— Поводиться вона досить просто. Та вона тут усього три тижні.

— Треба спробувати викрити її. У мене є підозра, що вона бере участь у всій цій грі, але з певністю сказати не можу. Скидається на те, що вона — один із шпиків Тілні. Але давай зіграємо партію й подивимось, чия візьме. Я буду люб'язний з нею заради тебе, а ти роби так само заради мене.

Під сприятливим впливом дружніх стосунків події розвивались досить швидко. Не минуло й двох днів після того, як Грегорі пересів за столик місіс Скелтон, коли вона з надзвичайно таємничим виглядом, неначе йшлося про щось старанно приховуване й важливе, оголосила, що в готель ненадовго приїздить із Заходу її подруга, дуже розумна дівчина на ім'я Імоджін Керл з шанованої й заможної родини, дочка самого Брайтона Керла, відомого в Цінціннаті багатія. Як виявилось, місіс Скелтон познайомилася з батьками тієї дівчини п'ятнадцять років тому. Імоджін — найбільша її улюблениця. Тепер вона гостює у Флетчерів у Грей-Ков на Затоці, але місіс Скелтон умовила батьків Імоджін дозволити дівчині погостювати трохи й тут, у неї. Імоджін усього двадцять років, і відтепер вона, місіс Скелтон, має бути її справжньою, відданою покровителькою. Хіба співрозмовники не схвалюють її наміру? А якби всі вони були такі люб'язні,— місіс Скелтон окинула присутніх швидким поглядом,— то помогли б їй розважити гостю. Це було б чудесно! А яка то виняткова дівчина — розумна, приваблива, гарно танцює, грає на фортепіано; одне слово все виглядало аж надто добре, щоб бути правдою. Але передусім, дівчина дуже вродлива: розкішне каштанове волосся, карі очі, бездоганна шкіра й таке інше. Слухаючи все це, ні Блаунт, ні Грегорі навіть не глянули один на одного, але пізніше, зустрівшись на великій веранді, яка виходила на море, Блаунт спитав:

— Ну, що ти думаєш?

— Думаю, що то вона й є. Ну, а ця говорить як співає. Все-таки цікаво! А може, дівчина й справді сама досконалість, га? — І Грегорі розсміявся.

Через кілька днів гарненька гостя з'явилась у готелі й цілком виправдала всі обіцянки місіс Скелтон, навіть перевершила їх. Дівчина була прекрасна. Грегорі вперше побачив її, коли ввійшов о сьомій годині у велику їдальню. Вона була, як і казала місіс Скелтон, молода — щонайбільше двадцять один рік. Очі мала ясні, сіро-карі, а волосся, обличчя й руки ніби аж випромінювали світло. Вона здавалася простою і скромною, веселою й не без розуму в голові. Дівчина не була довершеною красунею, але дивитись на неї було приємно, дуже приємно. Вона сиділа за столиком місіс Скелтон, маклери приділяли їй особливу увагу, і Блаунтові, як помітив Грегорі, вона теж сподобалася.

— Чарівна дівчина, правда? — сказав він.— Я певен, що мені доведеться рятувати тебе від тебе самого. Слухай, як ми зробимо. Ти рятуй мене, а я рятуватиму тебе. Стара, видно, тямить, яких треба підбирати, та й Тілні теж. Отже, хлопче, тримайся! — І він підійшов до столика з виглядом людини, що явно бажає бути нещасною жертвою жіночих чарів.

Грегорі мимоволі розсміявся. Проте хоч яким обачним він був, а дівчина його зацікавила й ніби навмисне приділяла місіс Скелтон та двом її друзям значно більше уваги, ніж Грегорі й Блаунтові. Вона поводилася цілком щиро, чи вдавала щирість, нібито не знала, що їй відведено роль сирени, а вони в свою чергу вдавали, ніби нічого не підозрюють, і тільки Блаунт після обіду весело оголосив, що вона може спокушати його скільки їй заманеться. Він, мовляв, до цього готовий.

Та помалу, починаючи від цього й наступного вечора, Грегорі почав розуміти, що об'єкт «спокушання» — він сам. Він ловив на собі то лукаві, то сором'язливі, а то водночас лукаві й сором'язливі її погляди й уперто, хоч і досить марно застерігав себе, що вона обрала своєю жертвою саме його. Коли він поділився своїми думками з Блаунтом, той лише засміявся.

— Не будь такий марнославний,— сказав він.— Ти можеш і помилятись. Але я хотів би бути на твоєму місці. Подивимось, чи не вдасться мені відвернути від тебе її увагу.— І він, як усі, почав упадати коло дівчини.

Проте Грегорі не так легко було ввести в оману. Він пильно стежив за дівчиною, коли та весело торохтіла про всілякі речі — про своє життя минулої зими в Цінціннаті і кулання в Бічамптоні, де вона недавно була, про обіцяну їй прогулянку на яхті, про теніс і гольф. У теніс вона грала, як виявилося згодом, чудово, і коли Грегорі з нею грав, йому щоразу доводилося добряче пострибати й попотіти. Він усе ще намагався зрозуміти, чи не робить вона йому авансів, але нічого такого не помічав. Вона нікому не віддавала переваги, і коли в Східній вітальні почина-

лися танці, обирала спочатку котрогось із маклерів, а потім Блаунта.

У неї, так само, як і в місіс Скелтон та в маклерів, була своя машина, і то вона, то інші, незважаючи на майже постійну присутність Блаунта, запрошували Грегорі до компанії, коли вдень чи ввечері кудись їхали. Проте Грегорі їм не довіряв і не приймав запрошень за винятком тих випадків, коли поруч був Блаунт і також діставав запрошення; тоді Грегорі охоче давав згоду. Час від часу компанія грала у віст, пінокл чи в покер, і Грегорі, так само, як і Блаунт, коли той був у готелі, після наполегливих запросин, звичайно приєднувався до гри. Грегорі не вмів танцювати, й Імоджін дражнила його за це. Чому він не вчиться? Це так чудесно! Вона б навчила його! І часом, коли вона пропливала повз нього серед інших пар, він мимоволі думав, яка вона граційна й життєрадісна. Блаунт бачив це й трохи кепкував з нього, хоч і сам вважав її товариською й цікавою. Грегорі не раз замислювався над тим, наскільки неймовірно й дивовижно (якщо це тільки правда), що отой темний тип Тілні для здійснення своїх брудних замірів зміг знайти таку гарну дівчину. Подумати тільки, їй не більше двадцяти одного року, вона чарівна, здатна, без сумніву, домогтися успіху в житті багатьма іншими шляхами, а проте він її підозрює, й цілком можливо, що дівчина шахрайка. Що її на це штовхає, якої вона сподівається винагороди?

— Голубе, ти не знаєш цих людей,— не переставав казати Блаунт. — Вони здатні на що завгодно. У політиці людей можна змусити робити все, геть-чисто все. Там не так, як у буденному житті чи в бізнесі, бо то — політика, і цим сказано все. Може, це тобі здається цинізмом з мого боку, але так воно й є. Та візьми хоча б своє розслідування. Що воно показує?

— Я розумію, але така дівчина — й раптом...— засмучено відповів Грегорі.

Кінець кінцем, переконував він Блаунта, вони обидва не знають, чи приховується щось за всім цим. Може, вона — бездушна спокусниця, а може, й ні. Цілком можливо, що вони дуже помиляються щодо неї й інших зовсім не винних людей.

А тим часом про місіс Скелтон вони змогли лише дізнатися, що вона була, як і казала сама, процвітаючою власницею й управителькою театрального агентства. Вона, очевидно, знала й кращі часи і могла похвалитися кращими знайомствами. Іноді Грегорі відчував, що голова в нього йде обертом, мов у людини, яку перестріли в темряві вороги і яка незграбно й невпевнено намацує шлях; але вони з Блаунтом зійшлися на тому, що найкраще — це залишитись на місці й почекати до кінця, хай буде, що буде. Навіть і така гра була цікава, та ще й дуже. Вона, як відзначав Блаунт у розмовах з Грегорі, свідчила про глибину тієї політичної мерзоти, яку Грегорі намагався викрити й про яку донедавна навіть не мав уявлення.

— Не відступай,— затято, немов болільник на бейсбольному матчі, наполягав Блаунт.— Хто зна, що з цього вийде. А може, це дасть тобі в руки саме той шанс, якого ти шукаєш. Спробуй перетягти її на свій бік. А чом би й ні? Вона й справді може в тебе закохатись. Подумай, що це означатиме. З розплющеними очима не вскочиш ні в яку пастку.

Згодом Грегорі погодився з цим. До того ж та гарненька дівчина якимсь майже невловимим чином почала хвилювати його. Досі він ніколи не був знайомий з такою жінкою, навіть ніколи не бачив такої. Це була найцікавіша з усіх можливих гра, нова й приваблива. Грегорі почав стежити за своєю зовнішністю й намагався бути галантним. Але щоранку він робив записи про те, де був протягом минулого дня. Щовечора він повертався з міста або з Блаунтом у його машині, або раннім поїздом. Скомпрометувати його було майже неможливо, а втім — хто що міг знати?

У наступні вечори, відповідно до звичаїв приморського готелю, Грегорі й Імоджін познайомились одне з одним ближче. Грегорі дізнався, що вона грає й співає, і, слухаючи її, переконався, що це палка, навіть хтива натура. Вона була, як він тепер бачив, куди досвідченіша, ніж здавалося спочатку; інколи дівчина якось дивно, заклично копилила губки і звабливо поглядала то на одного, то на іншого, не минаючи і його самого. А оскільки припущення про таємну атаку втратило свою гостроту, то і Грегорі, і Блаунт уже зважувалися жартувати на цю тему з Імоджін, тобто туманно натякати на її роль.

— Ну, як іде сьогодні ваша велика гра? — спитав дівчину одного разу Блаунт на другий чи третій тиждень її перебування в готелі, підходячи до неї й до Грегорі, коли ті сиділи на багатолюдній терасі, й дивлячись на неї хитрим, глузливо-цинічним поглядом.

— Яка гра? — Вона з невинним виглядом подивилася на Блаунта.

— А така, коли вибирають жертву і ловлять її в пастку. Хіба не це роблять усі гарні молоді жінки?

— Ви натякаєте на мене? — спитала вона підкреслено гордовито і з виглядом ображеної цнотливості. — Мені, щоб ви знали, нікого не треба ловити, тим більш одруженого чоловіка.— Її зуби блиснули в загрозливій посмішці.

Грегорі і Блаунт пильно стежили за нею.

— Авжеж, не треба. Особливо одруженого. Та я й не мав на увазі саме вас... Просто життя, знаєте,— це гра.

— Звичайно, знаю,— відповіла вона м'яко.— Я теж жартую.

Грегорі й Блаунт розсміялися.

— Ти бачив, як вона викрутилась? І оком не змигнула,— зауважив потім Блаунт, і Грегорі мусив з ним погодитись.

Іншим разом такий натяк спробував зробити Грегорі. Імоджін підійшла до нього, виконавши коротеньку п'єску на роялі, за

яким, здавалося, не просто сиділа, а граційно позувала. Але кому? Він бачив її з свого місця й розумів, що вона це знає.

— Клопоту багато, але все марно,— ніби між іншим кинув він.

— З чим багато клопоту? Я не зовсім вас розумію.— Вона запитливо глянула на нього.

— Не розумієте? — Він ледь усміхнувся.— Я маю звичку говорити криптограмами. Я завжди так розмовляю. Це такий собі невеличкий натяк на велику змову. Не звертайте уваги. Ви все одно нічого не зрозумієте, якщо не знаєте того, що знаю я.

— А що ж ви знаєте таке, чого не знаю я? — спитала вона.

— Поки що нічого певного. Це просто деякі міркування. Не звертайте уваги.

— Ви з Блаунтом і справді дуже дивні. Раз у раз кажете якісь загадкові речі, а потім додаєте, що нічого не хочете сказати. А що таке криптограма?

Грегорі, все ще підсміюючись над нею, пояснив:

— А знаєте, ви належите до надзвичайно цікавого для мене типу людей? Я весь час стежу за вами.

— Невже? — здивовано вигукнула вона, звівши брови й зробивши великі очі.— Це цікаво. І до якого ж типу, по-вашому, я належу?

— Я ще не вирішив остаточно. Але якщо до того, який я маю на увазі, то ви дуже спритні. В такому разі мені довелося б віддати пальму першості вам.

— Слово честі, ви мене бентежите,— серйозно мовила вона.— Справді. Я вас зовсім не розумію. Про що ви говорите? Якщо ви маєте щось на увазі, то я б хотіла, щоб ви висловилися ясно, а якщо ні, то краще б нічого не казали.

Грегорі здивовано глянув на Імоджін. У її тоні чувся виклик.

— Прошу, не сердьтесь на мене, гаразд? — трохи зніяковіло сказав він.— Я просто жартую й нічого певного на увазі не маю.

Вона встала й вийшла, а він почав ходити туди й сюди по терасі, шукаючи Блаунта. Знайшовши його, розповів про те, що сталося.

— Що ж, цілком можливо, що ми помиляємось. Хтозна. Дай їй трохи більше волі. Незабаром щось неодмінно з'ясується.

А згодом Грегорі почало здаватися, що місіс Скелтон і ще дехто непомітно допомагають Імоджін у чомусь, хоч зміст і мета їхніх намагань були йому незрозумілі. Грегорі аж ніяк не був схильний тішити своє самолюбство, проте іноді йому спадало на думку, що він став об'єктом якоїсь таємної інтриги. Незважаючи на те, що між ними сталося, Імоджін, як і перше, ставилася до нього по-дружньому й не тільки не уникала його, а й наче бажала бути весь час поряд.

Потім на сцені з'явився самовдоволений, модно вдягнений єврей, невеличкий на зріст і підступний; він оселився в готелі, без упину бігав то сюди, то туди й, здавалося, не був знайомий

ні з місіс Скелтон, ні з її друзями. Та одного разу, гуляючи знічев'я серед піщаних дюн, що обрамляли морську бухточку, Грегорі побачив Імоджін і схожого на мураху єврея, які йшли разом. Грегорі був такий приголомшений, що аж вражено зупинився. Першою його думкою було підійти ближче й остаточно переконатися, але обоє повільно йшли в його бік, і він, збагнувши, що не помилився, квапливо подався геть. Того ж таки дня цю таємницю було відкрито Блаунтові, і той під час обіду, побачивши, як до їдальні ввійшов єврей і пихато всівся за віддаленим столиком, ніби між іншим спитав:

— Здається, новенький?

Місіс Скелтон, Імоджін і один з маклерів, що був тут, з цікавістю оглянули незнайомця, але їхній вигляд недвозначно засвідчив, що вони його не знають.

— Не маю ні найменшого уявлення,— озвався маклер.— Ніколи його не бачив. Закладаюсь на тисячу доларів, він торгує готовим одягом.

— Хто б він не був, але виглядає багатою людиною, — невинно зауважила Імоджін.

— Здається, цей чоловік приїхав у четвер. По-моєму, нічого особливого він собою не являє,— сухо додала місіс Скелтон, і більш на цю тему не розмовляли.

Грегорі так і кортіло тут-таки зловити Імоджін та її приятелів на брехні, але він вирішив почекати й придивитись до дівчини уважніше. Все це, безперечно, ставало дуже цікавим. Коли вони пішли на таку брехню, то, напевно, тут щось є. Отже, вона таки обманщиця, хоч і чарівна. Його цікавість до Імоджін, місіс Скелтон та їхніх друзів швидко зростала.

А потім з'явився таємничий голубий гоночний автомобіль, або «гончак», як згодом його почав називати Грегорі,— велика, незграбна, схожа на звіра машина, дуже гарно, навіть вишукано обладнана, з мотором, що його звук не був схожий ні на який інший. У ньому дзвеніла якась металева нота, і її, здавалося, було чути в чистому повітрі далеко над прибережними пісками. Машина належала, як згодом Грегорі дізнався від місіс Скелтон, одному з чотирьох молодих щасливців, що проводили літо в сусідньому готелі за милю на захід від «Тритона». Її власник, якийсь молодик на ім'я Кастлмен, син і спадкоємець вельми заможних батьків, був другом місіс Скелтон: вона познайомилася з ним у місті на комерційному грунті. Ті четверо, пояснила вона, прибули слідом за Імоджін, щоб розважити дівчину, вони завжди приїздять у «Тритон» на цій машині. Кастлмен та його друзі, меткі, показні хлопці, вміли грати в теніс і бридж, були обізнані з усіма останніми виставами, добре розумілись на танцях і на випивці. Всі вони мали веселий вигляд, принаймні троє з них, і були не від того, щоб провести якнайбільше часу в товаристві Імоджін, але місіс Скелтон невдовзі обережно й по секрету повідомила Грегорі, що вона аж ніяк не схильна це заохочувати. Батькам Імо-

джін таке не сподобається. Поруч з Імоджін краще бути таким тверезим, бездоганно розважливим людям, як Грегорі й Блаунт!

Відтоді місіс Скелтон почала майже щодня їздити на прогулянки то в своїй машині, то в машині Кастлмена, беручи з собою Грегорі, коли той згоджувався, й Імоджін. Проте Блаунт з самого початку недвозначно дав зрозуміти, що він проти цього.

— Кажу тобі, не залишайся сам ні з нею, ні з її приятелями, ніде, крім цієї тераси. Вони на тебе полюють, але це не так легко, і їм доводиться працювати щосили. Але незабаром вони так чи інакше себе виявлять, це так само напевно, як те, що ти сидиш переді мною. Вони хочуть мене усунути, але ти не дозволяй їм цього. Якщо ж не вдасться, знайди замість мене когось іншого. Адже ти не знаєш, де вони поставлять пастку. Отак і обплутують людей. Бери з собою мене або прихоплюй з собою ще когось. Тоді ти хоч певною мірою зможеш контролювати хід подій.

Грегорі запевнив Блаунта, що не бажає нікого іншого, й відтоді, одержуючи запрошення, завжди поширював його й на Блаунта, хоч і бачив, що решті це не до вподоби. Не можна сказати, що Імоджін заперечувала, але місіс Скелтон щоразу висловлювала невдоволення: «Знов ми повинні його чекати?» або: «Хіба не можна поїхати хоч раз без нього?»

Тоді Грегорі пояснював, що й до чого. Блаунт, казав він, його давній і близький друг. По суті, вони відпочивають разом. Саме тепер Блаунтові зовсім нічого робити... Вони, здавалося, приймали такі пояснення за щиру правду, а Блаунт тільки й чекав нагоди запропонувати їм поїхати в його машині.

Але що частіше траплялися такі «нагоди», то більше невинної впертості виявляла місіс Скелтон, пропонуючи несподівані прогулянки. Адже так цікаво пройтися порослими соснами дюнами до сусіднього готелю, де є чудесна альтанка, і здійснити цю прогулянку їй хотілося саме з Грегорі. Але щоразу, тільки-но він погоджувався й вони ось-ось мали вирушити, з'являлась Імоджін, яку також не можна було не запросити. Тоді місіс Скелтон раптом згадувала, що забула парасольку, ридикюль чи носову хусточку, і йшла по них, залишаючи Імоджін і Грегорі прогулюватись удвох. Але Грегорі ніколи не виходив у дорогу без місіс Скелтон — так просто у пастку його не заманиш.

На той час він і Імоджін, незважаючи на атмосферу підозріливості й непевності, щиро потоваришували. Він бачив, що подобається їй. Вона дивилась на нього широко розплющеними очима, і ніздрі в неї часом ледь помітно тремтіли, що означало... Що ж це означало? А коли вона сиділа біля нього в машині чи десь інде, то м'яко, довірливо й ніжно присувалась до нього. Останнім часом вона намагалась навчити його танцювати і взяла собі за звичку сварити його, вдаючись до таких милих висловів, як: «От неслухняний хлопчисько», або: «Не ловіть гав» (це коли він щось упустив додолу), чи: «Який ви великий, незграбний і дужий. Вас ніяк не можна повернути».

А для нього, незважаючи на її темні справи, вона була справді прекрасна й така граційна! Яке гарне в неї обличчя, не раз казав він собі, яке пишне, шовковисте волосся! А погляд її сіро-карих очей — суворий і водночас м'який, коли вона дивиться на нього! Ніс невеликий і рівний, рот чітко окреслений, як у англійки, губи повні, а верхня посередині трохи нависає над нижньою. Дівчина так дивилась на нього, коли вони залишалися самі! Це його аж хвилювало.

А голубий «гончак» — що він робив у ці бентежні вечори? Якось місіс Скелтон запросила Грегорі відвідати Бейсайд, миль за двадцять п'ять від готелю. Їх супроводжував Блаунт. Але не встигли вони проїхати, як здалося Грегорі, й десяти миль, коли він почув звук потужного, зробленого на замовлення мотора. Той звук нагадував далеке дзижчання бджоли або джмеля під склом. У ньому було щось люте, дике. Грегорі миттю згадав цей звук і зрозумів, що то велика голуба машина молодого Кастлмена. Чому він щоразу, як тільки виїде на прогулянку, чує той звук? — спитав себе Грегорі. А потім, як слід не подумавши, зауважив, звертаючись до Імоджін:

— Здається, машина Кастлмена, правда?

— Дуже схоже,— невинно відповіла дівчина.— Цікаво, чи то вона?

Того дня в нього більш не було приводу замислитись над цим, але іншим разом, коли вони від'їхали далеко від готелю, Грегорі знову почув той звук з сусідньої дороги — він обігнав їх. А якось пасажири голубої машини з'явилися в тому самому ресторані, куди зайшли Грегорі, Блаунт, Імоджін і місіс Скелтон.

Потім Грегорі раптом збагнув, що це означає. Він згадав, що кожного разу, коли він чув цей звук, біля ресторану чи придорожнього готелю, де йому траплялось бути з Імоджін і Блаунтом, неодмінно вигулькувала машина Кастлмена з компанією молодиків («веселих наїзників», як вони себе називали), і то «цілком випадково», за їхніми словами. Він згадав також (і цю обставину підтвердив спостережливий Блаунт), що коли машини й не було чути і компанія не з'являлася, то, як тільки вони прибували до місця призначення, місіс Скелтон або Імоджін зразу йшли в дамську кімнату, якщо така була, і незабаром здалеку долинав високий звук мотора й прибували «веселі наїзники». Але з якою метою? Щоб скомпрометувати його? Тоді як?

Одного вечора, коли місіс Скелтон залишила їх самих в одному придорожньому ресторані, а «веселі наїзники» ще не під'їхали, Грегорі сидів біля поручнів балкона й дивився на тихий сосновий гай. І раптом йому здалося, що він чує машину, величезного лютого звіра, який женеться здалеку, немов гончак, що йде по сліду. В гудінні мотора чи в нічній тиші було щось моторошне, неприродно жахливе. А ще за кілька хвилин примчала машина, і четверо нерозлучних друзів ввійшли в ресторан — показні, з усмішками на вустах, удаючи, ніби здивовані зустрічі з Грегорі

та його супутниками. У Грегорі від такої підступності поза спиною побіг мороз. Який це жах, коли отак переслідують людину! Як погрузли в багні політичного шахрайства, як гарячково чіпляються за владу над мільйонами збурених мешканців міста ці людці, Тілні та його поплічники, коли вони визнали за потрібне плести інтриги навколо однієї людини, яка прагне викрити їх! Викрити їхні злочини! Їхнє грабіжництво! Йому добре відомі деякі з їхніх злочинів та шахрайств, і він майже готовий довести це й прогнати їх від громадської скарбниці, позбавити благ і почестей!

Ось чому вони тепер так цікавляться ним — незалежним журналістом, який на свій страх і риск провадить розслідування. Авжеж, тут скільки завгодно підлоти чорних замірів і хитрощів. Що вони замишляють, оці дві усміхнені жінки, що сидять коло нього, і оті четверо показних головорізів, рожевощоких і з гарними манерами? Чого їм від нього треба? Чим усе це скінчиться?

Коли місіс Скелтон, Імоджін, Блаунт і сам Грегорі лаштувались їхати назад, а Кастлмен та його приятелі сідали в свою машину, з'явилася третя компанія, досі не відома ні Блаунтові, ні Грегорі; приїжджі завели розмову з обома жінками й кінець кінцем умовили тих повертатись у їхній машині. Місіс Скелтон вибачилася, пояснивши, що то її давні друзі, з якими вона сто років не бачилась, і що потім усі вони зустрінуться в готелі за бриджем. Блаунт і Грегорі, полишені, таким чином, на самих себе, вирішили дістатись до сусіднього шосе найкоротшим шляхом, щоб випередити всіх і першими прибути у «Тритон». Новий хід їх заінтригував, хоч поки що вони й не могли його розгадати. Та коли вони проїжджали ділянку дороги, що лежала в тіні густих дерев, їх раптом засліпили вогні машини, яка на повній швидкості йшла назустріч; і хоч Блаунт навдивовижу вправно устиг звернути свою машину до огорожі й дерев, невідомі промчали так близько і на такій шаленій швидкості, що зачепили їхнє заднє колесо.

— Машина Кастлмена! — тихо мовив Блаунт, коли вона проминула їх.— Я його бачив. Вони схибили всього на дюйм!

— Подумати тільки! — обурено вигукнув Грегорі.— Цікаво, чи вони хоч вернуться подивитись, що наробили?

Розмовляючи, обидва почули, що величезна машина їде назад.

— Слухай, справа серйозна! Не подобається мені ця машина! — прошепотів Блаунт.— Вона могла б рознести нас на шматки, а на ній і подряпини не залишилось би. Ось вони. Гляди, не лови гав. Добре, що ми озброєні. Револьвер при тобі?

Компанія наближалася, ніби нічого й не сталось.

— Хелло! Все гаразд? — ще здаля гукнули з машини.— Просимо пробачення.— А потім, немов аж тепер упізнали, хто перед ними: — Та це ж Грегорі й Блаунт! Ви вже нас пробачте, друзі. Нещасний випадок, запевняємо вас. Кермо підводить.

Грегорі й Блаунт заздалегідь домовилися не відступати і в разі нових ворожих дій звести їх нанівець кулями. Напруження трохи спало, коли під'їхала третя машина, в якій сиділо четверо чоловіків середнього віку. Побачивши в лісі Грегорі з Блаунтом і поруч з їхньою машиною ще одну, вони зупинилися спитати, що сталося. Грегорі здогадався затримати їх.

— Чи не можете ви зачекати, поки поїде ця машина? — прошепотів він одному з них, що допомагав Блаунтові витягти на дорогу його машину.— Мені здається, вони навмисно намагалися розчавити нас, але я не певен. Нам би не хотілось залишитися з ними самим.

Побачивши, що вони зайві й що прибулі не збираються їхати, Кастлмен і його приятелі заходилися вибачатись і пропонувати свої послуги. Вони, мовляв, забули дещо в ресторані і вертались назад. Під'їжджаючи до цього місця, вони побачили вогні Блаунтової машини й хотіли зупинитись, але щось сталося з управлінням. Спробували звернути вбік, але не змогли й мало не розбили свою машину. Є пошкодження? Вони охоче заплатять. Блаунт запевнив їх, що пошкоджень нема; він і Грегорі прийняли вибачення на вигляд добродушно, але від допомоги рішуче відмовились. Коли компанія поїхала, Блаунт із Грегорі під охороною незнайомих рушили в готель, де вже було темно й безлюдно.

Дивна річ, знову й знову казав собі Грегорі, величезне місто все обплутане сіткою отаких змов... Його спробували холоднокровно вбити — і хто ж? Молода дівчина й молоді хлопці, яким ледь минуло по двадцять, і викрити їх неможливо. Він цілком певний, що вже двічі готувався замах, принаймні робилися спроби, а він так і не може нічого довести, не насмілюється навіть кинути їм звинувачення! А Імоджін, ця вродлива й весела дівчина, вдає, ніби закохана в нього... І він майже вірить цьому... і водночас переконаний, що вона так чи інакше причетна до змови. Чи не зсунувся він з глузду?

Грегорі був за те, щоб виїхати з готелю негайно, бо відчував, що має справу з бандою вбивць, які замислили знищити його під виглядом «нещасного випадку», якщо не пощастить скомпрометувати з допомогою хитрощів та інтриг; але Блаунт був іншої думки. Він вважав, що ще не час виходити з гри. Кінець кінцем перевага поки що на їхньому боці. До того ж Блаунт був переконаний, що дівчина — досить ненадійний інструмент у чиїхось руках, досвідченою змовницею її не назвеш. Цього висновку він дійшов, сказав Блаунт, на підставі деяких відомостей про неї, що їх удалося одержати. Певний час вона була чи то особистою секретаркою, чи помічницею одного добре відомого банкіра, який мав спільні інтереси з Тілні в Пеньянку; кар'єра того банкіра закінчилася тим, що справу на нього було передано до суду, й він утік. Можливо, існують папери, підписані нею як офіційним секретарем чи скарбником, і тому вона стала жертвою Тілні або когось із його політичних приятелів. До того ж тепер Блаунт

ладен допомогти Грегорі дістати гроші для його подальшого розслідування. Треба захистити місто від таких людей. При цьому Блаунт вважав, що Імоджін м'яка й податлива, і Грегорі міг би перетягти її на свій бік.

— Не відступай,— наполягав він.— Не відступай. Я знаю, справа серйозна, але ти повинен зрозуміти: хоч би де ти був, ніде не почуватимеш себе краще, бо тут нам принаймні відомо, з ким маємо справу. Тепер вони вже зрозуміли, що ми до них добираємось. Мусять зрозуміти. Вони нервують, оце й усе, а час спливає. Ти міг би викликати сюди дружину, але це не допоможе. До того ж, якщо ти поведеш справу з цієї дівчиною так, як треба, то зможеш перетягти її на свій бік. Хоч би що вона робила, мені здається, що ти їй подобаєшся.

Грегорі недовірливо пирхнув.

— Чи принаймні міг би сподобатися,— вів далі Блаунт,— і в тебе була б можливість бачити їхні заміри як на долоні. Та ти тільки поглянь, як вона весь час дивиться на тебе! І не забувай: кожен день наближає вибори, а ти їх водиш за носа і не даєш їм довести справу до фатального кінця. Якщо так триватиме й далі і їм нічого не пощастить зробити, то не встигне Тілні придумати щось нове, як на нього зваляться вибори і тоді взагалі буде пізно. Розумієш?

Під тиском таких доводів Грегорі погодився трохи зачекати, але відчував, що все це починає діяти йому на нерви. Він ставав дратівливим, злим і що більше думав про це, то гірше почував себе. Подумати тільки: треба бути люб'язним з людьми, які в душі вбивці й намагаються тебе знищити!

Проте другого ранку, коли він побачив за сніданком Імоджін, гарненьку й свіжу, з виразом тієї дружньої уваги, що останнім часом дедалі частіше світилася в її очах, його мимоволі потягло до неї, хоч він щосили намагався стримувати себе.

— Чого ж ви не вернулися вчора пограти з нами в карти? — спитала вона.— Ми вас так чекали.

— О, хіба ви не чули про найсвіжіший «нещасний випадок»? — відповів він запитанням, наголошуючи на останніх двох словах і відверто дивлячись на неї насмішкуватим поглядом.

— Ні, не чула. Який нещасний випадок? — Здавалося, вона нічогісінько не знає про нічну подію.

— Авжеж, ви, безперечно, не чули, що після того, як ви нас покинули минулого вечора, машина Кастлмена мало нас не розчавила.

— Не може бути! — вигукнула вона з щирим подивом.— Де?

— У лісі за Белепойнтом. Відразу ж як ви від нас поїхали. Вам із місіс Скелтон пощастило, ви зробили це дуже вчасно.— Грегорі усміхнувся й коротко розповів про події, зробивши кілька іронічних зауважень щодо керма, яке «підвело».

Розповідаючи, Грегорі пильно стежив за виразом її обличчя, а вона дивилась на нього, як йому здалося, чи то з болем, чи

з жахом у погляді. Ні, той погляд не виявляв інтересу і співчуття до замислів її друзів чи хазяїв, якщо ті люди справді були її друзями чи хазяями. Її подив був такий щирий, зворушливий і переконливий, що просто обеззброїв його. Грегорі міг примусити себе повірити, що вона доклала рук до цієї справи. Очевидно, як казав Блаунт, Імоджін усього лиш інструмент у грі, не більше. Мабуть, сама вона не могла перешкодити їм або не знала, до чого дійдуть її підступні «друзі». Очі її дивилися тривожно, сумно. Вона здавалася, як ніколи досі, слабшою, беззахиснішою, і це, не збільшивши поваги до неї, пом'якшило його ворожість. Грегорі відчув, що за інших обставин міг би навіть захопитися нею. Він подумав також, що можна було б домогтися її прихильності, і вона почала б допомагати йому. Він має на неї вплив, а це вже не мало. Грегорі змалював їй пригоду з усіма деталями, якомога яскравіше, показавши, що він і Блаунт були на волосок від смерті. Від цієї розповіді їй стало немов аж погано, і незабаром вона підвелася з-за столу. Грегорі подбав про те, щоб було цілком ясно, що незнайомці, які натрапили на них у лісі, знають усі подробиці пригоди і запропонували свої послуги як свідки, коли виникне потреба.

— Але ми не маємо наміру вдаватися до якихось дій,— додав він добродушно,— принаймні зараз.

Саме після цих слів їй нібито стало погано, вона зблідла й вийшла.

Чи то завдяки цій розмові, чи самій пригоді, чи зв'язаним з нею обставинам, про які Грегорі нічого не знав, але в діяльності його переслідувачів, здавалося, тимчасово настала перерва; «голубий гончак» більш не з'являвся. Місіс Скелтон викликали на кілька днів у місто в справах, а потім і містера Даймондберга, або «готовий одяг», як його називав Блаунт. Низенький торговець за весь час свого перебування в готелі так ні разу й не підійшов до них відкрито. Місіс Скелтон невдовзі повернулась, така сама весела й життєрадісна, а поки її не було, Імоджін повелась з Грегорі як із близьким другом, і це обіцяло нову розстановку сил. Тепер вона поводилася вільніше, природніше й привітніше, ніж досі. Вона частіше бувала з ним, сміялася, жартувала. А проте він бачив: щось її непокоїло. Завдяки розмові, що відбулася наступного ранку після «нещасного випадку», він почував себе в її товаристві невимушеніше, більше довіряв їй і ніби був уже ладен поговорити з нею відверто, щоб дістати її підтримку.

На другий день відсутності звичного товариства Грегорі й Імоджін провели разом дві години, і це дало їм можливість краще зрозуміти погляди одне одного. Зустрілись вони після ленчу — Грегорі мав перевірити кілька звітів і тому затримався в готелі Вона підійшла й стала біля нього.

— Що це ви робите? — спитала.

— Вишукую деякі факти,— загадково відповів він, з усмішкою глянувши на неї.— Сідайте.

Вони заговорили спочатку про тенісні змагання між мешканцями готелю, а потім торкнулися його роботи, про яку він розповів дуже небагатослівно, зауваживши, що Імоджін, певно, все знає чи принаймні повинна знати.

— Чому про все, що стосується вас, ви завжди розмовляєте зі мною таким тоном? — спитала вона, трохи помовчавши.— Ви говорите так дивно, наче я знаю про ваші справи щось таке, чого не повинна знати.

— А хіба ні? — спитав він, похмуро дивлячись на неї.

— Знову ви за своє! Що ви хочете цим сказати?

— Вам справді треба пояснювати? — мовив він різко й безжально.— Ніби ви самі не знаєте! Можна подумати, що ви ніколи не чули, наприклад, ні про пеньянський «Юніон-банк», ні про містера Свейна, його президента, ні про містера Райлі, ні про містера Мірса, касира?

Коли дівчина почула ці імена, в її очах, як і на згадку про випадок з автомобілем, наче щось промайнуло — так буває в об'єктиві фотоапарата тієї миті, коли спускають затвор, тільки цього разу вона не виявила ознак ні болю, ні навіть збентеження. Вона здавалася напрочуд спокійною і врівноваженою, лише щоки забарвив ледь помітний рум'янець. Губи в неї трохи розтулилися, але то була скоріш силувано-поблажлива усмішка, ніж щось інше.

— «Юніон-банк»? Містер Свейн? Містер Райлі? Про що ви говорите? — вперто провадила вона.— Хто такий містер Свейн і де «Юніон-банк»?

— Слухайте сюди, міс Керл,— мовив Грегорі, і в його голосі чулося роздратування,— якщо ви хочете, щоб надалі я вас хоч трохи поважав, перестаньте викручуватись. Ви досить добре розумієте, щó саме я маю на увазі. Ви добре знаєте, хто такий містер Свейн і чому він виїхав з Істріджа. Ви також знайомі з містером Даймондбергóм, хоч ви й твердили протилежне, і то після того, як три тижні тому прогулювались із ним серед дюн, я вас бачив. Цього ви, очевидно, не пам'ятаєте?

По цих словах Імоджін ледь помітно здригнулась. Широко розплющивши очі, вона мовчки дивилась на Грегорі, і від її незворушного спокою не лишилося й сліду; щоки й шию залив рум'янець. На мить її обличчя немов закам'яніло, потім на ньому проступив вираз безпорадності й збентеженості. Вигляд вона мала винуватий і розгублений.

— Ах, містере Грегорі,— благально мовила вона,— хіба можна таке говорити! Повірте мені, я не маю ні найменшого уявлення про те, що ви хочете цим сказати, і прошу вас не розмовляти зі мною таким грубим тоном. По-моєму, ви й самі не знаєте, що кажете, в усякому разі, нічого не знаєте про мене. Ви, очевидно, маєте мене за когось чи за щось інше, зовсім мені невідоме.— Вона ніби надалася піти геть.

— Стривайте,— різко кинув він,— не поспішайте зникнути. Вам відомо, хто я такий і що роблю. Власним коштом я

організував розслідувальне бюро, з допомогою якого маю намір викрити пануючу в місті зграю політичних ділків, і зібрав уже силу-силенну всіляких доказів, що можуть завдати цієї осені містерові Тілні, меру й ще декому багато прикрощів; вони знають про це, і тому ви тут. Містер Тілні зв'язаний з мером і був колись близьким приятелем вашого друга Джека Свейна. Даймондберг і місіс Скелтон служать тепер у нього, ви також. Ви гадаєте, ніби я не знаю, що Кастлмен зі своїми приятелями працює з вами, з місіс Скелтон, з Даймондбергом і цими «маклерами», що Кастлмен зробив спробу налетіти на нас із Блаунтом і вбити мене, що за мною тут весь час стежать і шпигують. Але це так, я знаю й анітрохи не помиляюся, щодо вас також.— І він сердито глянув на неї.

— Ні, зачекайте хвилинку,— квапливо повів він далі, коли вона відкрила рот і спробувала була щось сказати.— Я не вважаю, що ви така підступна і страшна, як здаєтесь, а то не став би з вами й розмовляти; ваша поведінка весь час свідчила про інше, ви ставились до мене так по-дружньому, так приязно, й іноді я починав думати, може, ви до пуття й не знаєте, щó саме діється, проте тепер я бачу, що ви все знаєте. Ваша поведінка за сніданком на другий день після пригоди з автомобілем змусила мене подумати, що ви, можливо, не такі й погані, як здаєтесь. Але тепер я розумію: ви весь час мені брехали, як я й здогадувався, тільки, повинен вам сказати, досі мені не хотілося цьому вірити. А втім, це не перший випадок, коли в такий спосіб намагаються знешкодити людину. Це давній політичний трюк, і ви лише робите ще одну спробу застосувати його, але я подбаю, щоб це вам не вдалося. Певна річ, ваша зграя ладна без вагань убити мене, як три роки тому Тілні без вагань знищив Крозерса, як тепер він ладен знищити мене і кожного, чоловіка чи жінку, хто стане йому поперек дороги. Але я ще не попався йому в руки та й не попадусь, можете переказати це йому від мого імені. Він шахрай. Він верховодить бандою шахраїв — мером та його спільниками, і якщо ви теж із ними, в чому я тепер переконаний, бо знаю, щó ви тут робите, то й ви шахрайка.

— О, не треба! — вигукнула Імоджін.— Прошу вас, не треба! Це так жахливо! Подумати лишень, як ви зі мною розмовляєте!

Але спроби піти геть вона не зробила.

— Хочу вам іще ось що сказати, міс Керл, якщо це ваше справжнє ім'я,— вів далі Грегорі; Імоджін стискала долонями скроні й намагалася щось сказати, але, почувши останні слова, аж здригнулась.— Я вже вам сказав, що не вважаю вас за таку погану, як ви здаєтесь, і лише тому розмовляю з вами. Але дивіться, що виходить: ось перед вами я, молодий чоловік, життя якого, по суті, тільки починається, і ось ви, людина, що намагається знищити мене. Я спокійно жив тут із своєю дружиною й дворічним малюком, поки їм довелося поїхати в гори, бо хлопчик захворів; і тоді ви, місіс Скелтон, Даймондберг, Кастлмен, «маклери» й усі інші, хто тут стежить і шпигує за мною, з'явились у готель

й почали переслідувати мене. Та я не безпорадний! Не думайте, що мене заздалегідь про вас не попередили. На моєму боці тепер не менше впливових людей, ніж на боці Тілні, чи принаймні буде не менше, і йому не вдасться вийти сухим із води так легко, як він розраховує. Але вдумайтесь, яку роль граєте ви в усій цій історії! Чому ви хочете знищити мене й допомогти тим людям? Що я вам зробив? Я ще можу зрозуміти, чому цього прагне Тілні. Він вважає, що я маю факти, які можуть йому дуже зашкодити,— до речі, так воно й є,— а оскільки я не виступив з ними публічно, то, виходить, вони ще в мене в руках, і якщо прибрати мене з дороги або якось скомпрометувати, то всі мої матеріали підуть прахом і з ним нічого не трапиться. Але він дуже помиляється. Тепер так не вийде. Не може вийти. Зі мною чи без мене, а справа все одно посуватиметься вперед. Два місяці тому мені сказали, що ви приїдете — ні, не місіс Скелтон, а мої друзі,— і що на моє життя буде зроблено замах.

По цих словах Імоджін широко розплющила очі, явно здивована.

— І ось ви тут, як за розкладом, і робите те, що вам наказали, й нітрохи не соромитесь своєї ролі. А чи замислювались ви над тим, яка це підла гра? — Він стомлено дивився на неї, а вона — на нього, але нічого не казала: просто сиділа й дивилась.— А оту велику голубу машину, яка мала вбити мене того вечора,— провадив далі Грегорі, трохи виходячи за межі того, що знав,— було приготовано задовго до вашого приїзду сюди. Я не розумію, чому ви працюєте на Тілні, але тепер знаю, що ви робите саме це. Ви мені остогидли, як і вся ця колотнеча. Ви просто звичайнісінька дрібна шахрайка, не більше, мене від вас і всієї цієї історії аж нудить, і я не хочу вас слухати. Скажу ще тільки ось що: я не збираюся тікати з готелю, можете переказати цю новину містерові Тілні, або місіс Скелтон, або всім тим, хто влаштовує тут його справи. Я щоденно вів записи про все, що відбувалося, маю свідків, і якщо зі мною щось станеться, я звернусь до газет і викрию цю змову. Якби у вас залишилася хоч крихта порядності, ви нічого б такого, як оце тут, не робили, але ви просто жалюгідна шахрайка, це зразу видно, і це все, що я хотів вам сказати.

Він підвівся і вдав, ніби хоче піти; міс Керл усе ще сиділа, очевидно, вкрай приголомшена, потім схопилась і гукнула йому вслід:

— Містере Грегорі! Прошу вас, зачекайте! Я хочу щось сказати!

Він зупинивсь і обернувся. Вона квапливо підійшла до нього.

— Не йдіть,— благально проказала вона,— не покидайте мене. Зачекайте хвилинку. Прошу вас, верніться. Я хочу поговорити з вами.

І хоч він подивився на неї досить холодно, але все ж вернувся.

— Ну? — мовив він.

— Ви не уявляєте собі, як усе це складно,— так само благально казала вона далі, дивлячись на нього сповненими щирого смутку очима.— Я нічого не можу вам сказати, поки що не можу, але колись скажу, якщо ви дозволите. Але ви мені подобаєтесь, і я, повірте, не хочу заподіяти вам лиха. Повірте, не хочу. Я нічого не знаю про ту історію з автомобілем, про яку ви говорите, правда, не знаю. Всі ці люди страшні, жахливі, і якщо вони намагаються щось зробити вам, то мені про це не відомо, я більш не хочу мати з ними нічого спільного і не матиму. О, це жахливо.— І вона зціпила руки.— Так, я знаю містера Даймондберга, це правда, але не була з ним знайома до приїзду сюди; знаю також містера Свейна й містера Тілні. Я справді приїхала сюди для того, щоб спробувати зацікавити вас, але вони мені не сказали, навіщо це потрібно. Сказали тільки — місіс Скелтон сказала,— що ви чи люди, які стоять за вами, намагаються зібрати свідчення проти їхніх друзів — мабуть, проти друзів містера Тілні,— а вони абсолютно невинні; і що ви нещасливі зі своєю дружиною і якби яка-небудь дівчина, байдуже яка, домоглася, щоб ви закохались у неї чи просто заприятелювали з нею, то вона переконала б вас не робити цього, розумієте? Наскільки мені відомо, ніхто не збирався нападати на вас. Вони мені не казали, що хочуть убити чи покалічити вас, правда, не казали. Це для мене жахлива новина. Вони сказали тільки, що хочуть знайти когось такого, хто б зупинив вас... запропонував би вам гроші, якщо пощастить. Я не думала, що це так погано, надто коли зважити на все, що вони зробили для мене в минулому,— містер Тілні, місіс Скелтон і ще дехто. Але коли я познайомилася з вами ближче, я...— Вона затнулася, глянула на нього й відвела очі.— Я побачила, що ви не така людина, і... ну, тепер усе по-іншому. Я не хочу робити нічого, що б вам зашкодило. Це правда, не хочу. Тепер я просто... не можу.

— Отже, ви визнаєте, що знайомі з містером Тілні,— похмуро, але відчуваючи перемогу, підсумував Грегорі.

— Я ж вам щойно сказала,— відповіла Імоджін.

Вона замовкла, і Грегорі підозріливо втупив у неї погляд. Було очевидно, що він їй подобається і подобається не так, як це буває при скороминущому флірті; що ж до нього самого, то він теж мимоволі відчував до неї симпатію. В душі Грегорі визнавав це, а також те, що вона, незважаючи на свої хитрощі, поки що не зробила йому нічого поганого. Навіть тепер вона здавалась йому такою юною, незважаючи на свою зіпсованість і чималий житейський досвід; а щось у її обличчі — чи то гладенька шкіра, чи пасмо хвилястого волосся над чолом, чи підпухла верхня губа — загострило його цікавість і примусило замислитись.

— І що ж далі? — спитав він по хвилі.

— О, не гнівайтесь так і не кидайте мене,— жалібно попросила вона.— Адже я не зробила вам нічого лихого, правда? Принаймні поки що.

— Саме так: поки що. У цих двох словах і полягає вся суть.

— Так, але я щиро вам присягаюся, що нічого й не зроблю, не маю наміру. Справді, не маю. Ви не хочете мені повірити, але це правда. Даю вам слово честі. Чому б нам не залишитися друзями? Тепер я не можу більш нічого розповісти вам про себе, тепер не можу, але коли-небудь розповім, і мені хочеться, щоб ви лишились моїм другом. Обіцяю не робити нічого, що могло б завдати вам прикрощів. Адже я нічого такого не зробила, правда? Хіба ні?

— Звідки мені знати? — різко відповів він, пильно дивлячись на неї і водночас твердо переконаний, що з її боку це твереза спроба зацікавити його всупереч його бажанню, не дати йому піти геть.— По-моєму, ви зробили чимало вже тим, що зв'язалися з цими людьми. Взяти хоч би те, що ви втягли мене в їхні прогулянки. Якби не ви, я ніколи б не їздив з ними. Хіба цього не досить? Чого ви ще хочете? Чому ви не можете розповісти мені тепер, хто ці люди й що ви про них знаєте? — зажадав він, почуваючи себе якоюсь мірою переможцем.— Мені хотілося б знати. Це могло б стати мені в пригоді, якби ви справді бажали зробити щось для мене. Які в них плани, які наміри?

— Я не знаю. Сказати більше, ніж уже сказала, я просто не можу, запевняю вас, не можу. Якщо довідаюсь, може, коли-небудь скажу. Обіцяю. Але не тепер. Тепер не можу. Невже ви не можете повірити мені хоча б у цьому? Хіба ви не розумієте, що коли я так багато сказала вам, то ви мені подобаєтесь? У мене немає наміру шкодити вам, повірте. Я багато чим зобов'язана тим людям, але не настільки, щоб зайти так далеко. Ви мені не вірите?

Від образи вона широко розплющила очі. У виразі її обличчя з'явилось щось нове, звабливе, лагідне.

— У мене не лишилося жодної по-справжньому близької людини,— вела вона далі,— нікого, хто б мені подобався. Мабуть, в усьому винна я сама, але...— Голос її бринів навдивовижу мелодійно.

Незважаючи на свою обережність і глибоку впевненість у тому, що його дружина — найкращий і найнадійніший для нього супутник у житті, незважаючи на те, що почуття до дитини і її дбайливої, ніжної матері постійно в ньому зміцнювались, він, однак, не міг лишитися байдужим до своєрідних чарів цієї дівчини. Звідки в Тілні така влада над нею, що він може використовувати її в такій справі? Подумати тільки — таку гарну дівчину!

— Що ви знаєте про місіс Скелтон? — вимогливо спитав він.— Хто вона насправді? А оті троє садівників? Що їм треба? (В готелі було три садівники, й щоразу, коли Грегорі з Імоджін залишалися вдвох, хтось із них неодмінно примудрявся опинитись поблизу: ця обставина змушувала його відразу прощатися з нею). Хто цей Даймондберг?

Про садівників, запевнила Імоджін, вона нічого не знає. Якщо їх найняла місіс Скелтон або хтось іще, то це зроблено без її відома. Що ж до Даймондберга, пояснила дівчина, то з ним вона познайомилась уже після приїзду сюди, але він їй не подобається. Місіс Скелтон чомусь попросила її вдати, ніби вона не знає його. З місіс Скелтон, запевняла Імоджін, вона зустрічалася ще кілька років тому в Цінціннаті, як та й казала, а останнім часом тут, у місті. Місіс Скелтон допомагала їй влаштовуватись на роботу, двічі на сцену. Так, свого часу вона працювала десь із рік у містера Свейна, але всього простою конторницею. Вона ніколи нічого не знала ні про нього самого, ні про його плани й наміри. А коли Грегорі спитав, як же так сталося, що зловити його в пастку мала саме вона, якщо взагалі був такий замисел, дівчина почала запевняти, нібито не вважає, що його хотіли впіймати в пастку з її допомогою. Хтозна, може, все було й так, як вона казала.

Грегорі так і не зрозумів, чи правду вона йому каже, проте її твердження були досить вірогідні, й він схилявся до думки, що вона не може весь час брехати. Імоджін здавалася відвертою й прихильною до нього. В тому, як вона говорила й поводилася, вчувалось ніжне й палке почуття. В майбутньому, запевняла вона, Грегорі обов'язково все знатиме, якщо захоче, але не тепер, тільки не тепер. Потім вона спитала його про дружину, де вона й коли повернеться.

— Ви її дуже любите? — поцікавилась вона наївно.

— Звичайно, люблю. А чому ви питаєте? У мене син, йому два роки, і я душі в ньому не чую.

Вона подивилась на нього замислено і, як йому здалося, трохи збентежено чи й недовірливо.

Вони вирішили залишитися такими самими друзями, як і були досі. Грегорі признався їй, що вона йому подобається, але він не вірить їй — ще не вірить. Все має бути так, як і раніше, але з однією умовою: з ним більше не станеться нічого такого, до чого б вона була причетна. Імоджін відверто сказала йому, що не в змозі контролювати дій решти компанії. Вони самі собі хазяї і навіть до деякої міри командують нею, але вона захищатиме його як зможе. Вона не думає, що вони ще довго його переслідуватимуть. Щодо неї, то хай він хоч сьогодні виїде звідси, якщо вважає за потрібне. Вона може бачитися з ним у будь-якому іншому місті, якщо він захоче. Вона не впевнена, чи це змінить щось у планах його переслідувачів. Як би там не було, а коли він поїде, вона за ним не подасться, якщо тільки він сам цього не захоче; а їй хотілося б, щоб він її покликав. А може, тут більш нічого й не станеться. Якщо вона про щось почує, то вчасно сповістить його, принаймні спробує це зробити. А сказати більше вона тепер не може. Можливо, трохи згодом, після того, як вона вибереться звідси... Є речі, які не залежать від неї. Дівчина висловлювалася дуже загадково й стримано, і він вирішив, що

вона попала в скрутне становище, з якого не так легко виплутатись.

— Я б не дуже покладався на неї в цьому ділі,— розмірковував Блаунт, коли Грегорі все йому розповів. — Не лови гав, ось що я тобі скажу. Не май з нею ніяких стосунків, які могли б тебе скомпрометувати. Цілком можливо, що вона знову тобі бреше. Хто зшахраював хоч раз, той шахраєм і залишиться.

Така була його філософія.

Місіс Скелтон повернулася на третій день після тривалої розмови Грегорі з Імоджін, і, незважаючи на те, що вони, здавалось би, зблизились ще дужче, уклавши дружній напівоборонний пакт, він усе ж відчував зраду, хоч і не міг зрозуміти, звідки таке почуття. Дівчина поводилась з ним привітно, трималась просто, весело, відверто і навіть ніби трохи залицялася до нього... І все ж... у чім річ? То він гадав, що вона мимоволі підпала під вплив місіс Скелтон або когось іншого, то вважав її цілковито безпринципною політичною авантюристкою. Хоч вона й намагалася, як він казав, «триматися на висоті», але водночас траплялася йому на шляху за таких дивних обставин, що він, незважаючи на її запевнення — раніше й тепер,— починав сумніватися, чи справді вона відмовилася від спроб скомпрометувати його. Вся історія починала набувати чарів гри, в основі якої лежить нездоланний потяг статей, хоч Грегорі й поклав собі за всяку ціну уникати цього небезпечного для нього шляху.

Так, одного разу, після гри в карти, що затяглася допізна, він вийшов на маленьку терасу, точніше балкон, з якого відкривався мальовничий краєвид на море,— цей балкон прикрашав кінець холу, до якого прилягала його кімната — і раптом побачив Імоджін біля своїх дверей; вона була сама, в прозорому платті, приваблива, весела й привітна. Тепер, коли вони стали друзями й між ними відбулась та розмова, в її поведінці щось ніби запрошувало його до тісніших взаємин з нею без ризику для нього. Вона захистить його від усього, все візьме на себе. І водночас Грегорі був далекий, дуже далекий від того, щоб поступитися. Він не раз запевняв її, що не бажає мати з нею ніяких таких стосунків; і ось вона тут, і хоч у цьому, як він згодом себе переконував, може, й не було нічого тривожного, але після його попереджень цей її вчинок свідчив про намагання подолати його опір, приспати його пильність. Певна річ, кожен мешканець готелю міг опинитись тут (її кімната була десь неподалік), але встановлене Блаунтом правило номер один, якого Грегорі досі неухильно дотримувався, веліло йому ніколи, ні за яких обставин, що їх можна було б витлумачити хибно, не залишатися з нею наодинці. До того ж, коли Грегорі повернув назад — а він зробив це негайно, весело й невимушено вибачившись,— то помітив двох чоловіків, що ступили в хол з коридора, і один з них, побачивши Грегорі, сказав другому: «Нам, мабуть, в інший бік, Джіме». Авжеж,

може, в цьому й не було нічого особливого. Будь-які двоє чоловіків могли випадково завернути в хол, на бічному балконі якого сиділа дівчина в прозорому платті, але все ж таки...

Так бувало щоразу, коли він увечері прогулювався за огорожею готелю або вздовж дамби, вслухаючись, як хвилі з гуркотом б'ють у стояки містка, й розмірковуючи про неповторність ночі, красу готелю й мерзотність політики. Імоджін завжди опинялася біля нього, коли, як він розумів, нічим не ризикувала, та коли вони й справді могли побути самі, вона не з'являлася. Буллен, один із тих двох «маклерів» і, видно, не найгірший з-поміж своєї братії, вийшов якось на прогулянку з місіс Скелтон та Імоджін; побачивши Грегорі, він завів з ним розмову, а тоді пішов своєю дорогою, полишивши Імоджін на нього. Грегорі, не бажаючи видатись безглуздо підозріливим, був серйозно стурбований тим, як же повестись у такому становищі. Тепер його весь час нестерпно тягло до неї, і все ж... Він не раз казав їй, що не бажає залишатися з нею наодинці за таких обставин, одначе вона робить це й раз у раз запевняє його, що сама не хоче бути з ним віч-на-віч, якщо він заперечує, а тепер ось маєш! Щоразу вибачається, що нібито не могла подолати свого бажання побачити його, що це чиста випадковість або підстроєно без її відома. Вона, мовляв, не може передбачити всіх випадковостей. А коли він запитав, чому ж вона не поїде звідси, не втече від усього цього бруду, Імоджін пояснила, що не може зробити так, не завдавши місіс Скелтон і собі великих неприємностей, до того ж біля неї він у більшій безпеці.

— Що це означає? — спитав Грегорі цього разу.— Новий виверт? — Та коли він помітив, як вона замовкла й відсахнулася, йому стало соромно. — Ну, ви ж знаєте, що я вам весь час торочу,— похмуро додав він.

— Прошу вас, Еде, не будьте таким підозріливим. Ну, чому ви завжди такий? Хіба мені й погуляти тут не можна? Сьогодні я не могла уникнути цього, правда, не могла. Хіба ви не розумієте, що й мені доводиться грати роль — сподіваюся, тимчасово? Чого ви від мене чекаєте — щоб я негайно поїхала звідси? Цього я не можу, запевняю вас. Ви мені не вірите? Невже ви мені зовсім не довіряєте?

— Ну що ви,— роздратовано заперечив він, дуже невдоволений собою. — Дайте я візьму вас під руку. Самі знаєте, як мені треба остерігатись лихих язиків.— І він чемно, але рішуче повів її до головної тераси готелю, намагаючись водночас бути люб'язним.

— Запевняю вас, Імоджін, я не можу й не хочу допустити цього. Ви повинні уникати таких речей. А то я зовсім перестану з вами зустрічатися. Ви кажете, що хочете дружити зі мною, якщо не більше. Дуже добре. Але як це зробити?

Посперечавшись про це ще трохи, вони розійшлись — хоч і не ворогами, але вельми незадоволені одне одним.

Після цих подій Грегорі на свою велику прикрість кінець кінцем переконався, що обмежений у виборі місць для прогулянок і відпочинку майже такою самою мірою, як коли б був у в'язниці. Ще коли він уперше приїхав у готель, йому сподобалася невеличка кам'яна альтанка з лавами й квітучими виноградними лозами, що стояла край лужка, і він полюбив учащати туди, бо там можна було чудово погуляти й покурити; але тепер йому довелося від неї відмовитись. Він був більш ніж певен, що там або нападуть на нього або з'являться місіс Скелтон з Імоджін, і він залишиться з дівчиною наодинці, а троє садівників чи «маклер» сидітимуть поряд, щоб виконати потім роль свідків.

Часом Грегорі їздив з Імоджін та Блаунтом у Блаунтовій машині в те чи інше місце, іноді вони запрошували й місіс Скелтон, але не завжди: доти, доки з ними був Блаунт, це не мало великого значення; вони ніколи не їздили далеко і щоразу Грегорі з Блаунтом брали з собою зброю й були готові до будь-якої несподіванки або, як вони висловлювалися, сутички. Справа ця була, мабуть, досить небезпечна, проте, поки що їм щастило, й це їх трохи підбадьорювало, до того ж Імоджін дуже подобалась обом. Тепер, освідчившись Грегорі в своїх почуттях, дівчина була з ним надзвичайно мила, а з Блаунтом доброзичлива й весела, жартома кепкувала з нього й називала його сторожовим псом. Блаунт був задоволений з того, як добре вони з Грегорі ведуть усю справу. Не раз, навіть при Імоджін, він підкреслював, що в цьому є елемент спорту, захоплюючої драми, що дівчина їх не обдурить, а загалом усе це, мовляв, дуже допомагає весело проводити час, хоч, може, його власне життя й життя Грегорі чи принаймні їхню репутацію поставлено на карту.

— Дій далі — ось тобі моя порада,— усе казав Блаунт, сам захоплений грою.— Нехай вона в тебе закохається. Примусь її свідчити на твою користь. Візьми в неї зізнання, якщо зможеш, написані чорним по білому. Знаєш, який це буде козир у виборчій кампанії, якщо тобі доведеться з нього піти?

Незважаючи на свою добродушність, Блаунт був дуже практичний, політично далекоглядний чоловік.

Проте Грегорі не зовсім уявляв собі, як він це зробить. Надто вже вона йому подобалася. Ніколи досі Імоджін не була така ніжна до нього, така близька йому. Тепер, коли він і Блаунт виїздили з нею на прогулянку, обидва не проминали нагоди покепкувати з її участі в змові, спитати, чи далеко голуба машина, чи на місцях садівники, хто ховається за цим деревом або за тим будинком.

— Вам же немає ніякої користі їздити з нами, якщо у вас не все готово,— казали вони.

Дівчина сприймала все доброзичливо, навіть сміялася й передражнювала їх.

— Обережно! Он іде шпигун,— іноді, бувало, вигукувала вона, побачивши мандрівного торговця з візком або наймита з тачкою.

Усе це починало скидатися на фарс, але обидва — і Грегорі, й Блаунт — погодились, що цей фарс по-своєму принадний. Вони, мабуть, добряче виснажили її спільників, і ті, певно, ось-ось відмовляться від гри. В усякому разі, обидва на це сподівались.

Та тільки-но вони дійшли висновку, що кінець кінцем змова для них не дуже страшна й що все вже позаду, а місіс Грегорі написала, що незабаром зможе приїхати, сталося несподіване. Якось увечері Блаунт, Грегорі та Імоджін поверталися з однієї зі своїх прогулянок, що стали тепер не такі тривалі, як раніше; вірний своєму правилу ні в якому разі не діяти за твердою системою, яку противники могли б помітити й вивчити, Блаунт проминув головні ворота й поїхав не прямо, а завернув на бічну доріжку, що вела до крайнього під'їзду, прикритого з обох боків високими кущами, посадженими в ящики, а згори густими соснами. Вірні також рішенню ніколи не розлучатися в таких обставинах, Грегорі й Блаунт рушили слідом за Імоджін до дверей, після того як Блаунт замкнув машину, щоб у його відсутність із нею нічого не сталося. На східцях під'їзду вони трохи затримались, пожартували з Імоджін — мовляв, іще один вечір минув без пригод, і з їхнього боку дуже жорстоко допізна не давати спати садівникам, змушуючи їх бігати в темряві; але раптом Імоджін заявила, що стомилась і піде до себе. Вона посміялася з їхнього самовдоволення.

— Ви обидва думаєте, що дуже розумні,— спроквола усміхнулась вона. — Не завадило б, щоб з вами щось сталося цими днями: надто вже багато ви знаєте.

— Невже? — пирхнув Блаунт.— Ну, не влаштовуйте з цього приводу нічних конференцій. Втратите ранній сон.

А Грегорі додав:

— Авжеж, у вас, Імоджін, така важка робота, що ви повинні про себе дбати.

— Та помовчте вже і йдіть додому, — засміялась дівчина й подалася до дверей.

Та не встигли вони пройти й сотні кроків тінистою бічною доріжкою, як Імоджін, задихаючись, наздогнала їх. Почувши її кроки, обидва озирнулись.

— Боже мій! — вигукнула вона.— Мені так незручно вас турбувати, але хтось замкнув бічні двері, і я не можу ні відчинити їх, ні достукатися. Чи не піде хтось із вас зі мною допомогти мені? — А потім, коли обидва повернули назад, додала: — Ах, так, я й забула. Ви ж завжди працюєте в парі!

Блаунт глухо пирхнув. Усміхнувся й Грегорі. Не можна було втриматися. Дуже вже смішно все іноді виходило — ось як, наприклад, тепер.

— Ну, розумієте,— пожартував Грегорі,— двері, може, пристали так щільно, що їх відчинять тільки двоє.

Побачивши, що Блаунт справді ладен іти з ним, Грегорі передумав.

ПВ 35

— Мабуть, я й сам відчиню,— мовив він.— Не завдавай собі клопоту цього разу. Все одно мені треба повертатись у готель,— додав він. Йому спало на думку, що непогано було б побути з Імоджін іще трохи — хоч кілька хвилин.

Блаунт лишив їх, остережливо глянувши на Грегорі й побажавши обом доброї ночі. Досі вони ніколи так не робили, але цього разу начебто не було підстав турбуватися. Грегорі ніколи ще не відчував себе таким близьким з Імоджін, як цього вечора. Дівчина здавалася такою жвавою, радісною, веселою. Вечір був задушливий, але приємний. Всю дорогу вони жартували й розмовляли про всілякі дрібниці, й тепер йому захотілося побути з нею ще трохи. Вона увійшла в його життя — чи йому так тільки здавалося,— й стала милим другом. Грегорі взяв її руку під свою.

— А в Берклі було славно,— зауважив він, думаючи про ресторан, звідки вони щойно повернулися.— Прекрасний парк... і ця музика! Було чудесно, правда? (Вони там танцювали).

— О боже,— зітхнула Імоджін,— скоро літо мине, й мені доведеться повернутись додому. Як було б добре, якби воно тривало вічно! Мені хотілося б жити тут завжди, ось так, як тепер, тільки щоб і ви були поряд.— Вона зупинилася, глянула на верховіття дерев, глибоко зітхнула й простягла руки.— Подивіться лишень на цих світлячків,— додала вона.— Хіба не чудо?— Вона не рухалася, стежачи за світлячками, що мигали серед дерев.

— Чи не посидіти нам трохи? — запропонував Грегорі, коли вони підійшли до східців.— Ще не пізно.

— Ви серйозно? — радісно спитала вона.

— Розумієте, я стаю таким дурним, що мені хочеться вірити вам. Ну, хіба це не безглуздя? Так, я навіть ладен ризикнути побути з вами хвилин п'ятнадцять.

— Мені хотілося б, щоб ви обидва перестали кепкувати з мене, хоч коли-небудь,— прохально мовила вона.— Хотілося б, щоб ви навчилися довіряти мені й коли-не-коли залишались без Блаунта: адже я стільки разів казала вам, що не маю наміру робити нічого такого, що зашкодило б вам, не попередивши вас про це заздалегідь.

Грегорі, задоволений, подивився на неї. Він був зворушений, йому було трохи жаль її, а ще дужче самого себе.

Він розумів, що мимоволі, незважаючи на дружину й сина, ступив на стежку, на яку не повинен був ступати, та ще й з дівчиною, яку, відверто кажучи, не міг ні шанувати, ні поважати. Грегорі добре усвідомлював, що для них не існує спільного майбутнього. І все ж він зволікав.

— Ну ось,— мовив,— нарешті ми самі. Тепер ви можете робити свою чорну справу, мене нікому захистити.

— Це тільки пішло б вам на користь, якби я так вчинила, пане дотепнику. Та якби я запропонувала вам посидіти хвилинку, ви б уявили, ніби в лісі повнісінько шпигунів. Немає слів, як смішно ви поводитесь. Але вам усе одно доведеться дозволити

мені піти нагору перевзутись. Туфлі страшенно муляють, несила терпіти. Якщо хочете, пройдіть на отой балкон, або я повернусь сюди. Я зараз. Не заперечуєте?

— Аж ніяк,— мовив він, подумавши, що балкон не такий відкритий, як під'їзд, навпаки — надто відлюдне місце.— Звичайно, ні. Біжіть. Але повертайтеся сюди. А я тут покурю.

Він дістав сигару й зібрався був зручно всістися, але дівчина відразу повернулась.

— Вам ще доведеться відчинити мені двері,— сказала вона.— Зовсім про них забула.

— Авжеж, певна річ.

Він підійшов до дверей і пошукав спочатку великого ключа, що завжди о такій порі висів збоку, але не знайшов його і глянув на замок. Ключ був там.

— Це я вставила ключ і пробувала відчинити,— пояснила Імоджін.

Він узявся за ключ, і замок, на його подив, відімкнувся без найменшого зусилля. Грегорі обернувся й глянув на неї.

— Ви ж казали, що двері не відчиняються,— промовив він.

— Раніше не відчинялися. Не знаю, чого це замок піддався, а тоді не хотів... Мабуть, хтось тут пройшов після того. Ну, я побіжу й зразу ж вернуся.

Вона квапливо пішла широкими сходами, що в цьому крилі готелю плавно підіймалися вгору.

Грегорі повернувся до крісла-гойдалки; йому було трохи смішно, але й на думку не спадало, що в цьому є щось дивне чи недобре. Все, безперечно, могло бути саме так, як вона й сказала. Іноді замки капризують, а може, хтось виходив і відімкнув двері. Навіщо весь час сумніватися? Може, вона справді кохає його, як дала зрозуміти, чи навіть украй засліплена своєю пристрастю й нікому не дозволить, щоб з її допомогою йому заподіяли зло. Здається, так воно й є. Кінець кінцем, міркував Грегорі далі, тепер дівчина не така, якою він спочатку її вважав і якою вона була; впіймалась у сіті власних почуттів і, підкоряючись йому, робить цілком протилежне тому, що мала намір зробити. Якби його шлюб не був такий щасливий, може, з цього щось би й вийшло, думав він.

Темно-зелена стіна дерев, що височіла зразу ж перед ним, жовтаве світло, що лилося з єдиної скляної кулі під стелею, світлячки й стрекотання коників — усе заспокоювало і втішало його. Він починав думати, що політика — принаймні те, що він робить,— не такий уже й поганий бізнес, навіть коли тебе переслідують. Досі він пристойно заробляв, даючи газетам і політичним організаціям чудовий матеріал — найкращий прибережено наостанок,— а ця справа відкривала перед ним цікавіші перспективи, ніж він мав раніше в газеті; і майбутнє, коли не брати до уваги того, що сталося протягом останніх кількох тижнів, виглядало досить привабливо. Скоро він матиме змогу завдати місцевим

діячам вирішального удару. Це може зробити його в місті помітною фігурою. Грегорі не так легко знешкодити, як вони сподівались, а ця вродлива дівчина закохалась у нього.

Якийсь час він дивився вздовж темно-зеленої доріжки, якою вони прийшли сюди, потім зупинив погляд на сузір'ї, що видніло над верховіттями дерев. І раптом... та чи було це раптом?.. Щось схоже на шепіт... чи тільки натяк на шепіт... Грегорі відчув присутність чогось такого, що було джерелом звуків, а коли прислухався уважніше, то за живоплотом у саду наче почув легкі кроки. Вони були такі легкі, немов зашурхотіла трава чи гойднулася гілочка. Грегорі нашорошив вуха, кожний м'яз у нього напружився, весь він насторожився — ні, не тому, що чекав чогось жахливого, але... Невже вони знову взялися за старе? Знову ці таємничі садівники? Чи вони ніколи не зупиняться? Вийнявши з рота сигару й зупинивши крісло-гойдалку, в якому повільно погойдувався, Грегорі вирішив не рухатись, навіть не ворушити пальцями: з обох боків він був надійно відгороджений від кущів двома стовпами, один ліворуч, другий — праворуч. Звідси Грегорі міг усе бачити, а сам залишився невидимим. Чи відомо їм, що він тут? Як вони дізналися? Невже й досі стежать за ним? Чи має вона до цього відношення? Грегорі вирішив був устати й піти геть, але відразу подумав, що краще трохи затриматись, почекати й подивитись, що буде далі. Якщо він піде, а дівчина повернеться й не знайде його... Невже вони придумали якусь нову капость?

Гарячково розмірковуючи, Грегорі водночас до краю напружував слух. Безперечно, хтось ледве чутно скрадався поза живоплотом, з лівого боку, і не один, а двоє, бо як тільки один зупинявся, чулися кроки другого, що наближався з того самого боку легкою котячою ходою... Шпигуни, провокатори, навіть убивці — міг з'явитися хто завгодно, це він добре знав. Оті кроки, ота облава, підступна й жорстока, так приголомшила Грегорі, що в нього мороз пішов поза шкірою. Мабуть, не слід було відпускати Блаунта й затримуватися тут. Нервовий дрож хвилями перебігав по його тілу, він уже вирішив був піти геть, коли йому здалось, наче він чує на сходах кроки Імоджін. Отже, дівчина все-таки повертається, як і обіцяла. Вона не бере участі в змові проти нього, чого він так боявся... Чи бере? Хто це може знати? Але тепер піти звідси було б з його боку нерозумно. Вона побачить, що він знову нітрохи їй не довіряє, а ця стадія в їхніх стосунках, здавалось, вже минає. Вона не раз обіцяла захистити його від цієї компанії, не кажучи вже про те, що сама йому не шкодитиме. Принаймні спочатку він скаже їй про цих шпигунів, а вже потім піде. Він повідомить її про те, що вони, як і раніше, вистежують його, повсякчас ладні скористатися з його довірливості.

Та ось її кроки завмерли внизу, але вона не з'являлася. Натомість спалахнула лампочка по той бік дверей, яка звичайно в такий пізній час не горіла, і Грегорі, озирнувшись назад, поба-

чин — чи йому здалося, що побачив,— на протилежній стіні праворуч від входу тінь Імоджін. Вона щось робила. Але що? Під лампочкою було дзеркало. Може, востаннє поправляла зачіску? Мабуть, поміняла щось у своєму туалеті, щоб з'явитися перед ним у новому вигляді. Грегорі чекав. Проте дівчина не виходила. Тоді його раптово охопило передчуття зради; холонучи, Грегорі збагнув, що його дурять і він ось-ось зазнає поразки. Він відчув, як усе в нього всередині затрепетало від крижаного страху, що ніби наказував йому: «Не сиди! Поспішай! Тікай!» Він уже не міг усидіти ні секунди й, немов від дужого поштовху, зірвався на ноги й кинувся до дверей, водночас збагнувши, що чує в темряві за живоплотом шарудіння й навіть шепіт. Що це таке? Хто там? Зараз він усе з'ясує!

Вбігши у двері, Грегорі пошукав очима дівчину. Імоджін стояла тут, але як вона змінилася! Коли вона пішла нагору, на ній було легке літнє плаття, дуже модне й відкрите, а тепер вона була в м'якому, домашньому платті, яке щільно облягало стан і в якому ніхто не дозволив би собі вийти з готелю. Те плаття не було вдягнене із звичною для дівчини охайністю, а, навпаки, сиділо на ній страшенно безладно, неначе вона витримала якусь нелегку й невдалу боротьбу. Комірець був надірваний і розхристаний, рукав розірваний на плечі й біля зап'ястя, а низ зіжмаканий і розпанаханий вище коліна. Обличчя Імоджін було мертвотно бліде — чи то від пудри, чи то від жаху й розпачу, а зачіска скуйовджена так, неначе хтось смикав її і збив набік. Імоджін мала вигляд людини, на яку вчинили напад і яка вийшла з сутички в пошарпаному одязі і в безтямному стані.

Хоч Грегорі кинув на неї лише побіжний погляд, зміна в її зовнішності вразила його. Він був такий приголомшений, що не міг вимовити й слова, але інтуїтивно враз збагнув увесь сенс картини, яку побачив. Його єдиною думкою було негайно втекти, забратись якнайдалі, щоб його не побачили й не застукали тут. Одним стрибком він опинився біля сходів і, перескакуючи через три східці, вибіг нагору, навіть не затримавшись для того, щоб бодай озирнутися й відповісти на перший напівзляканий погляд її широко розплющених очей своїм здивованим, сповненим гніву й страху поглядом. Він не зупинився доти, доки не добіг до дверей своєї кімнати, в які просто влетів, а потім замкнув їх на ключ. Опинившись у кімнаті, Грегорі став, тремтячи з переляку й білий мов крейда; він прислухався, чи не почуються кроки, чи за ним не женуться, але, нічого не почувши, підійшов до дзеркала й почав кепкувати з себе; який же він дурень, що дозволив так легко себе перехитрити й застукати зненацька! І все це незважаючи на обачність і після всіх отих глибокодумних балачок. «О господи! — зітхнув Грегорі.— О господи!»

А як вона все заперечувала й скільки обіцяла, навіть сьогодні ввечері, думав Грегорі. Ось він — красномовний доказ ненадійності й зрадливості людської натури! Вона весь час йому брехала,

змушувала його йти далі, ніж він мав намір, усупереч його самовпевненості, обачності й підозрам, а сьогодні, майже наприкінці сезону, мало не впіймала його в пастку! Виходить, Тілні не з тих, кого легко обдурити. Він домігся від своїх людей більшої відданості і вправності, ніж Грегорі собі гадав. Але що ж він скажо їй тепер, коли дізнався, що вона собою являє, якщо взагалі її побачить? Вона просто посміється з нього; вона вважає його дурнем, хоч йому й пощастило врятуватися. Чи захоче він колинебудь побачити її знов? Ніколи, вирішив Грегорі. Але подумати тільки, що така юна, така приємна й вочевидь закохана дівчина може бути настільки безжальна, по-диявольському хитра й жорстока! Вона виявилась набагато підступнішою, ніж вони з Блаунтом припускали.

Присунувши до дверей письмовий стіл і стільці, Грегорі подзвонив Блаунтові, сів і став чекати.

Тепер він розумів, що вона мала намір розіграти сцену гаданого нападу, в якій йому відводилася роль злочинця, і якби вони зібрали достатню кількість свідків, Грегорі нелегко було б довести, що це не так. Адже він проводив з нею стільки часу, він і Блаунт, хоч і казав собі, що цього не слід робити.

Її свідки були там, у темряві, зовсім поряд з ним. Навіть якби він зміг довести, що мав колись добру репутацію, то чи повірили б йому присяжні й публіка, беручи до уваги той підозрілий факт, що він загравав з нею, а також оцю двозначну ситуацію? Ще мить чи дві, і вона закричала б, що він на неї накинувся, й підняла б на ноги весь готель. Її таємні спільники примчали б перші й побили б його. Хто зна, може, навіть убили б! Виправданням їм було б те, що вони мали для цього підстави. Безперечно, Імоджін і її приятелі знайшли б безліч свідків. Але дівчина не закричала, ось що цікаво, хоч мала цілком достатньо часу (вона його таки мала) і від неї цього чекали, бо було вирішено, що вона закричить! Чому ж вона не закричала! Що їй завадило? Дивна, тривожна думка, що виправдувала Імоджін, почала була пускати коріння в його мозку, але Грегорі негайно зробив усе, що міг, щоб заглушити її.

«Ні, ні! З мене досить,— сказав він собі.— Вона таки намірялася скомпрометувати мене, оце й усе, й нема чого вигадувати. І в який спосіб! Жахливо! Ні, всьому кінець. Завтра ж поїду звідси, це вирішено, поїду в гори до дружини або привезу її додому».

Тим часом він сидів з револьвером у руці, витирав з обличчя піт і тремтів усім тілом, бо не знав, чи не прийдуть вони сюди слідом за ним, щоб якимсь чином звинуватити його в нападі. Чи вони спробують.... чи зможуть? Саме в цю мить хтось постукав у двері, і Грегорі, з'ясувавши, що то Блаунт, відчинив. Він квапливо розповів Блаунтові про недавню пригоду.

— Авжеж,— гірко, але й не без задоволення мовив Блаунт,— ця на все піде. Хитрого коника викинула, що й казати. А яка

витримка! Слухай, а вона ж з нами про це жартувала! Я знав, що ти ризикуєш ускочити в халепу, але ж не в таку! Я вже почав був схилятися до думки, що з нею все гаразд, і ось маєш! Згоден, тобі час їхати. Не схоже на те, що ти коли-небудь зможеш перетягти її на свій бік. Дівка надто підступна.

Другого ранку Грегорі встав рано й вийшов на терасу покурити й обміркувати, як йому поводитися далі. Звичайно, тепер він поїде і, мабуть, ніколи вже не побачить цю дівчину з диявольським серцем. Яке відкриття! Подумати тільки: на світі поряд з такими жінками, як його дружина, існують отакі підступні, безжальні, звабливі сирени! Порівняйте їх: його дружина, незрадлива, самовіддана жінка, єдина турбота якої — благополуччя тих, кого вона вірно любить, і поставте на другу шальку терезів оце дівчисько — брехливу, безсоромну, позбавлену докорів сумління й порядності артистку, мета життя якої, очевидно, полягає в тому, щоб усіма можливими засобами за рахунок усіх і всього пробитись нагору!

Грегорі хотів виїхати, не побачивши її, але мимоволі сидів далі, заспокоюючи себе думкою, що не буде ніякої шкоди, якщо він востаннє поговорить з нею і з'ясує, чи мала вона намір кричати... чи справді вона така зіпсована, як він гадає, щоб поставити її перед лицем цієї мерзенної зради й викрити як лиходійку. Цікаво, яка нова брехня буде в неї на язиці? Чи зважиться вона взагалі подивитись йому в очі? Чи захоче щось пояснити? Чи зможе? Хотілося б іще раз глянути на неї, побачити, чи не спробує вона зовсім уникнути зустрічі з ним. Тепер дівчина, мабуть, думає про те, яка невдача її спіткала, як вона схибила, а ще ж учора ввечері тримала його руку, гладила її й шепотіла, що вона не така погана, як він собі гадає, і що колись він сам у цьому переконається. От і переконався!

Грегорі довго чекав, а тоді послав сказати Імоджін, що хоче її бачити. Він не бажав, щоб усе скінчилося так просто, й поїхати, не маючи можливості вилаяти її і послухати, як вона виправдуватиметься. Через якийсь час Імоджін спустилась униз, бліда й помітно змучена, і вираз очей у неї був такий стомлений, ніби вона не спала цілу ніч. На його подив, вона підійшла до нього цілком невимушено, й коли він підвівся їй назустріч наче для того, щоб дати їй відсіч, вона зупинилась перед ним з таким безпорадним і безнадійним виглядом, якого у неї ще не було. «Актриса з неї неперевершена»,— подумав Грегорі. Він ніколи не бачив її такою пригніченою, такою вкрай знесиленою й безпорадною.

— Отже,— почав він, коли дівчина стала перед ним,— якою новою брехнею ви почастуєте мене сьогодні?

— Ніякою,— м'яко відповіла вона.

— Що? Так-таки ніякісінькою? А все ж таки ви розпочнете нібито з щирого каяття, еге? Власне, ви вже це й робите. Певна річ, вас примусили ваші приятелі, хіба ні? Там був Тілні... і місіс Скелтон! Вони чекали на вас, коли ви піднялися нагору,

й розтлумачили вам, що і як треба робити, правда? І ви мусила їх послухатись, еге ж? — Грегорі відверто глузував з неї.

— Я вже сказала вам, що мені не треба нічого говорити,— відповіла вона.— Я нічого не зробила... Я хочу сказати, що й не збиралась... тільки подати вам знак, щоб ви тікали, але коли ви так влетіли...

Він нетерпляче махнув рукою.

— Ну, та нехай,— сумно вела вона далі.— Що ж я можу зробити, коли ви відмовляєтесь мені вірити. Але все одно я кажу правду. Ви ні в чому не помиляєтесь, крім отієї автомобільної пригоди, але тепер я більш не прошу вас вірити мені. Коли не хочете, то тут я нічого не можу вдіяти. Надто пізно. Але мені доведеться стерпіти все до кінця. Прошу вас, Еде, не дивіться на мене так... так суворо. Ви навіть не уявляєте, яка я знесилена і що змушує мене робити всі ці речі. А вчора ввечері, коли я залишила вас, я не хотіла робити нічого, що могло б вам нашкодити. І не зробила. Не мала ані найменшого наміру, справді, не мала. Що ж, смійтесь, коли хочете! Але вчора я нічим не могла собі зарадити... все одно... хочете вірте, хочете ні. У мене й на думці не було чогось такого, коли я зайшла до себе в кімнату, тільки... Ох, до чого я дожилась! — раптом вигукнула вона.— Ви не знаєте. У вашому житті немає такої плутанини, як у моєму. Вам не доводилось попадати в таке становище, коли хтось силує вас робити те, що йому треба. В тому й усе лихо... чоловіки не мають уявлення про жінок.

— Я б цього не сказав, — кинув Грегорі.

— А я мусила робити багато таких речей, яких не хотіла робити... я не виправдуюсь, Еде, нітрохи не виправдуюсь. Я знаю, між нами все скінчено й мої слова ні до чого, мені б тільки хотілося, щоб ви знали: хоч яка я погана, але ніколи не хотіла бути такою поганою щодо вас, як вам здавалося. Ніколи не хотіла. О, слово чес...

— Та киньте викручуватися! — злісно мовив він.— Набридло слухати. Я послав по вас зовсім не для цього. Я просив вас спуститися сюди тільки тому, що хотів подивитись, чи зробите ви це, чи вистачить у вас нахабства прийти, тільки тому... просто мені кортіло побачити, чи приготували ви нову брехню, й переконався, що приготували. Ви — чудо, ось ви хто! Мені хотілося б попросити вас про одну-єдину послугу: дайте мені відтепер спокій. Я стомився й не можу терпіти це далі. Я їду звідси. Цей тип Тілні, на якого ви працюєте, дуже хитрий, але тепер усьому кінець. Досить. Присягаюся, більш ви не матимете нагоди обдурити мене.— Він рушив до виходу.

— Еде! Еде! — загукала дівчина.— Прошу вас... зачекайте хвилинку... не йдіть, Еде,— благала вона.— Перш ніж ви підете, я хочу вам щось сказати. Так, усе, що ви говорите,— правда. Ви не можете сказати нічого такого, чого я вже не казала собі сама тисячу разів. Та ви ж навіть не уявляєте, на що було схоже моє

життя, що я перетерпіла, як мене кидала доля, і все одно я не можу розповісти вам... ні, тільки не тепер. Наша родина ніколи не посідала такого становища, як говорила місіс Скелтон... Вам, звичайно, це відомо... а сама я майже нічим не відрізнялася від звичайної невільниці, я пережила тяжкі часи, просто жахливі.— Вона почала прикладати до очей хусточку.— Я знаю, я ні на що не здатна. Вчорашній вечір остаточно переконав мене в цьому. Але я й на думці не мала завдати вам лиха, навіть коли повернулась у такому вигляді, справді не мала. Я лише вдавала, що хочу це зробити, оце й усе. Вислухайте мене, Еде, прошу вас. Будь ласка, не йдіть. Мені здавалося, що я зможу дати вам знак утекти, але так, щоб вони мене не бачили... Так воно й було. Коли я пішла від вас перший раз, двері були замкнені, тільки тому я й вернулась. Мабуть, вони щось із ними зробили, щоб я не могла їх відчинити. Нагорі мене також чекали, вже інші; вони змусили мене спуститися вниз — не можу вам сказати, як, чому, чи хто... Вони вирішили будь-що вас упіймати, Еде, так чи інакше, навіть якщо я не допомагатиму їм, і, кажу вам, добре стережіться. Прошу вас. Їдьте звідси. Не майте зі мною ніяких стосунків. Не майте ніяких стосунків ні з ким із цих людей. Я не можу чинити їм опору, слово честі, не можу. Я не хочу, але... ох...— Вона заломила руки й знеможено сіла.— Ви не знаєте, як вони мене обплутали, як...

— Та невже? Слухайте, мені обридли всі ці нісенітниці,— похмуро й недовірливо промовив Грегорі.— Мабуть, вони звеліли вам повернутися сюди й розповісти оце, щоб знову завоювати мою симпатію, адже так? Ви просто брехуха! Мене від вас уже нудить. Яка ж ви, справді, підла й підступна!

— Еде! Еде! — вже плакала Імоджін.— Не треба так! Не треба! Невже ви не хочете зрозуміти, як склались обставини? Та відтоді, як я приїхала, вони чатували біля кожних дверей, щоразу, коли ми з вами кудись їхали. Не має значення, якими дверима ви вийдете. У них скрізь є люди. Але я про це не знала, поки не піднялась нагору. Справді, не знала. О, як добре було б утекти від усього цього! Я не можу більше терпіти. Я сказала вам, що люблю вас, і це правда! О, я мало не божеволію! Іноді мені хочеться вмерти, так усе набридло. Моє життя таке заплутане й жалюгідне, а тепер ви будете ненавидіти мене.— Вона тихо й гірко плакала, похитуючись уперед і назад.

— Авжеж,— стояв він на своєму,— мені це відомо. Ті самі баєчки, але я в них уже не вірю. Ви брешете тепер, як брехали весь час. Думаєте, що коли поплачете та повдаєте з себе засмучену, то й далі матимете можливість обдурювати мене, але ви помиляєтесь. Сьогодні я виходжу з гри, раз і назавжди, а з вами припиняю всякі стосунки. Марно звертатися до поліції, коли в місті така влада, а то я звернувся б. І ось що я вам скажу. Якщо ви або хтось інший з цієї компанії, що крутиться тут, будете мене переслідувати, я звернусь до газет. Знайдеться шлях передати все

це до суду десь-інде, і я скористаюся ним. А якби ви справді були чесні й хотіли щось для мене зробити, то, будьте певні, знайшли б як, та ви на це нізащо б не пішли, якби й мали нагоду, ні тепер, ні через мільйон років. Я переконаний, не пішли б.

— О Еде! Еде! Ви мене не знаєте, не знаєте, що я відчуваю, чи що я можу зробити,— схлипнула вона.— Ви навіть не дали мені ніякої можливості для цього. Якщо ви мені не вірите, то скажіть, що треба зробити, і переконайтеся самі.

— Що ж, це не важко,— рішуче мовив він.— Ви брешете, і зараз я вам це доведу. Напишіть мені зізнання про все, що тут діялося. У моїй присутності продиктуйте його стенографістці, а потім підіть зі мною до нотаріуса або до окружного прокурора й під присягою підтвердіть усе написане. Тоді й побачимо, чого варта оця ваша балаканина про любов до мене.— Грегорі пильно стежив за дівчиною, а вона дивилася на нього й сльози в неї на очах висихали, схлипування стихало. Ніби трохи заспокоївшись, вона втупилася поглядом у підлогу.— Ну то як? Не подобається? Тепер мені все ясно. Ви гадали, що я не маю чим вас викрити, так? І, як я й гадав, ви цього не зробите. От вам і казати нічого, бувайте здорові. Нарешті я знаю вам ціну. Прощайте! — І він пішов геть.

— Еде! — вигукнула вона, раптом зірвавшись на ноги й кинувшись слідом за ним.— Еде! Почекайте, не йдіть! Я зроблю так, як ви кажете! Зроблю все, що хочете. Ви мені не вірите, але я зроблю. Мені огидне таке життя, так, огидне. Хоч би що вони потім зі мною зробили, але я однаково піду з вами. Прошу вас, Еде, не будьте зі мною такий жорстокий. Хіба ви не бачите... Еде, хіба ви не бачите... які в мене до вас почуття? Я втратила через вас голову, так, утратила голову. Я не така вже погана, правда, Еде... Хіба ви цього не бачите? Тільки... тільки...— Він уже вернувся назад і недовірливо дивився на неї.— Мені б хотілося, щоб ви мене хоч трохи покохали. Хоч трішечки, Еде. Ви зможете, якщо я виконаю ваше бажання?

Він дивився на неї із змішаним почуттям здивування, сумніву, зневаги, жалю й навіть якоїсь ніжності. Невже вона справді напише? А коли напише, то що він зможе запропонувати дівчині замість кохання, якого вона так жадає? Нічого, він це знав. Їй ніколи не вдасться звільнитись від цієї жахливої зграї, яка її оточує, від свого минулого, від спогадів про те, як вона докладала зусиль нашкодити йому, а він... він одружений. Він по-справжньому щасливий із своєю дружиною і не може починати все спочатку. До того ж — його кар'єра, його майбутнє, вже досягнуте становище. Але її минуле... в чому там річ? Як може бути, щоб чужі люди, особливо такі негідники, могли так розпоряджатися нею, як вона каже, й чому вона не розповість йому всього? Що вона зробила настільки жахливого, щоб дати їм над собою таку владу? Навіть якби він кохав дівчину і вірив їй, то все одно хіба б зміг

подолати орду таємних ворогів, що оточує тепер і його, і її, хіба б сховався від переслідувань? Їх знайдуть, і виставлять усе в найгіршому світлі, з усіма подробицями на людські очі. І тоді він не зможе сам виступити із звинуваченнями й стати перед людьми як їхній захисник. Ні, ні й ще раз ні! Але чому вона після всіх намагань пашкодити йому приходить тепер на допомогу? Чи, може, вона сподівається, що й він щось зробить для неї? Грегорі похмуро й трохи сумно посміхнувся їй.

— Так. Але, Імоджін, я не можу говорити з вами про це — принаймні тепер. Ви або найбільша в світі артистка й дурисвітка, або у вас не вистачає клепки. В усякому разі, я схильний думати, що ви здатні зрозуміти таке: за теперішніх обставин, а особливо беручи до уваги вчорашній випадок, ви навряд чи можете розраховувати сподобатись мені, не кажучи вже про кохання. Можливо також, що ви й тепер говорите мені неправду — граєте, як звичайно. Хай так. Але спершу побачимо, чи виконаєте ви моє бажання, тоді й поговоримо.

Він подивився на неї, потім перевів погляд на море, де виднілося кілька човнів, що пливли до берега.

— Ох, Еде,— з сумом промовила Імоджін, помітивши його неуважний погляд,— ви ніколи не дізнаєтесь, як я вас кохаю, хоч і розумієте, що повинна дуже кохати, коли зважуюсь на таке. Це найгірше, що я можу сама собі зробити. Я, мабуть, занапащу себе. Але мені б хотілося, щоб ви спробували хоч трохи, хоч ненадовго покохати мене.

— Ну, Імоджін, не будемо говорити тепер про це,— скептично відповів Грегорі,— в усякому разі, доки не покінчимо справу з письмовим зізнанням. Принаймні стільки ви повинні для мене зробити. Адже ви теж не знаєте, яке в мене було життя — безперервна боротьба за те, щоб пробитися нагору. Але якщо ви їдете зі мною, то їдьмо негайно, так, як ви одягнені. Не треба йти нагору по капелюшка... Чи щоб перевзутись. Я піджену машину сюди, й ви поїдете зі мною так, як є.

Вона подивилась на нього просто, відверто, стомлено.

— Добре, Еде, але мені б хотілося знати, чим усе це закінчиться. Адже ви розумієте, що після того, як я напишу зізнання і їм стане про це відомо, мені не можна буде сюди повернутись. Я знаю, що зобов'язана зробити це для вас, але ж, господи, я така дурна. З жінками завжди так, коли вони кохають, тому я й дала собі обіцянку ніколи не закохуватись, а тепер ось що вийшло!

Вони разом поїхали до міста, в його контору, до нотаріуса, до окружного прокурора — успіх неймовірний. Вона розповіла все чи майже все: як спочатку її взяв до себе на роботу містер Свейн, як вона зустріла там містера Тілні, як згодом, після втечі містера Свейна, працювала в містера Тілні секретаркою, писала під диктовку, як помалу почала вважати його своїм покровителем; де і як познайомилася з місіс Скелтон і як та, на вимогу містера

Тілні (дівчина не певна, але, на її думку, то був наказ) втягла її — точніше звеліла взятись за цю справу, хоч Імоджін і відмовилась повідомити, яким чином її до цього примусили, заявивши, що розповість про це пізніше. Вона, мовляв, боїться говорити про це тепер.

Заволодівши таким документом, Грегорі був нестямно радий, але сумніви все не покидали його. Імоджін спитала, що ж робити далі, і він попросив її негайно залишити його й не зустрічатись з ним, поки він усе обдумає й вирішить, що потребуватиме ще. Між ними не повинно бути нічого, навіть дружби, переконував він її, доти, доки він рано чи пізно остаточно впевниться, що нічого не загрожує ні йому, ні дружині, ні його планам. Час усе покаже.

І все ж через два тижні, коли вона подзвонила до нього в контору й сказала, що хоче його побачити хоч на кілька хвилин, перемовитися з ним хоч словом-двома, де завгодно, на його розсуд, і вони зустрілися знов, цього разу тільки на мить, як запевнив він себе і її. Це було нерозважливо, йому не слід було робити цього, і все ж... Під час цієї зустрічі Імоджін якось зуміла заявити такі права на його почуття, що їх нелегко було відкинути. Розмова відбувалася в маленькій бічній кабінці старосвітського ресторану «Гріл Парзан», у діловій частині міста. Дівчина урочисто оголосила, що просила зустрічі лише через те, що ще раз хотіла побачити його, вона приїхала сюди, мовляв, цілком і назавжди порвавши з «Тритоном», і, як він зрозумів, не вернеться туди навіть за своїм гардеробом, а ховатиметься в скромному районі міста, поки вирішить, що робити далі. Вона здавалася дуже самотньою й стомленою і сама говорила про це. Дівчина не знала, що з нею тепер буде, що випаде на її долю. Проте вона не почуватиме себе нещасною, якщо тільки він більш не думатиме про неї погано. Її беззастережна й зворушлива віра у магічну силу кохання викликала в нього мимовільну усмішку. Подумати тільки, як невпізнанно кохання змінило цю дівчину! Це було дивовижно й сумно. Він любить її платонічно, казав Грегорі собі й щиро вірив у це. Її увага до нього була йому приємна, навіть хвилювала його.

— Але чого ви від мене чекаєте? — питав він її знову й знову.— Ви не розумієте, що так тривати не може. В мене дружина й син. Я не зроблю нічого, що може завдати їм болю, а, крім того, починається виборча кампанія. Навіть ця зустріч — страшенна дурниця з мого боку. Я ризикую своєю кар'єрою. Цей ленч буде останній, ось моє слово.

— Що ж, Еде,— сказала вона наприкінці, з жалем дивлячись на нього,— ви прийняли рішення, так? Ви більш не хочете мене бачити? Ви так віддалились від мене відтоді, як ми повернулись у місто. Чи я неприємна вам? Невже я справді така погана?

— Але ж, Імоджін, ви самі бачите, як воно все складається, хіба не так? — провадив Грегорі далі.— Це неможливо. Ви більшою чи меншою мірою зв'язані з тією бандою, хоч і не бажаєте цього. Ви самі кажете, що вони дещо про вас знають і, певна річ, не забаряться цим скористатися, якщо вважатимуть за потрібне. Звичайно, вони нічого не знають про ваші зізнання, якщо ви самі їм не сказали, та і я не збираюся повідомляти їх доти, доки мене до цього не змусять. Що ж до мене, то я повинен думати про дружину й сина і не хочу робити чогось такого, що може завдати їм прикрощів. Якби Емілі довідалась, це її просто вбило б, а я цього не хочу. Вона завжди була чесна й справедлива зі мною, і ми багато чого пережили разом. Я все обміркував і переконаний: найкраще зробити так, як я вирішив. Ми не повинні зустрічатись, і сьогодні я прийшов сюди сказати, що не можу більш із вами бачитися. Це неможливо, Імоджін, хіба ви не розумієте?

— Навіть зрідка?

— Ніколи. Це просто неможливо. Ви мені дуже подобаєтесь, і ви молодця, що допомогли мені, але зрозумійте: зустрічі неможливі. Невже ви справді не розумієте?

Вона глянула на нього, на мить перевела погляд на стіл, потім стала дивитись у вікно, понад дахами великого міста.

— Ох, Еде, яка ж я була дурна,— засмучено мовила Імоджін.— Я маю на увазі не зізнання — я рада, що написала їх,— а все інше, що я робила. Але ви маєте рацію, Еде. Я весь час відчувала, що це скінчиться саме так, навіть того ранку, коли згодилася зробити зізнання. Та я примушувала себе сподіватися, не маючи ніяких надій, просто тому, що з першого ж дня, коли вас побачила, зрозуміла, що не зможу залишитись до вас байдужою, і тепер ви бачите, що так воно й вийшло. Що ж, Еде. Час прощатися. Кохання — сумна річ, чи не так? — І вона почала одягати пальто й капелюшка.

Він допомагав їй, а в голові в нього снувались думки про ту дивну гру обставин, які спочатку звели були їх разом, а тепер кидають в різні боки.

— Повірте, Імоджін, мені б хотілося зробити для вас щось більше,— сказав він.— Мені б хотілося сказати вам щось таке, від чого вам було б трошки легше... легше нам обом... але яка з цього користь? Ніякої. Адже ви згодні?

— Так,— гірко відповіла вона.

Він провів її до ліфта, вийшов з нею на тротуар, і там вони на хвилину зупинилися.

— Ну, Імоджін...— Грегорі затнувся, потім повів далі:— Не так воно виходить, як хотілося б, але...— Він простяг руку.— Щасти вам і прощайте.— Він повернувся, щоб іти.

Вона благально глянула на нього.

— Еде,— мовила вона,— Еде, почекайте! Чи ви... Невже ви не хочете?..— Вона підставила йому губи, очі її затуманились від хвилювання.

Він ступив до неї, обняв і нахилився до її губ. І тієї ж миті вона міцно пригорнулася до нього, ніби хотіла вилити всі свої почуття у цьому першому й останньому поцілунку, а тоді повернулася й пішла, не зупиняючись, не оглядаючись назад, і швидко загубилась у натовпі людей, що вирував навколо. А коли Грегорі зібрався піти й собі, він помітив кінооператорів, які з різних боків знімали цю сцену. Грегорі ледве вірив своїм очам. Поки він розгублено озирався, вони зробили своє діло й пішли до машини, що чекала на них. І перше ніж він устиг опам'ятатись, вони поїхали, а тоді...

— Побий мене грім! — вигукнув Грегорі.— Нарешті вона мене впіймала, авжеж, упіймала! І це після всього, що я до неї почував! Після всіх її запевнень! Пройдисвітка! Вони зняли мене, коли я її цілував! Обдурили, чорт забирай! Обдурило оте дівчисько з усією зграєю, і це після того, як мені пощастило уникнути стількох небезпек. Зроблено так, що тепер усім її зізнанням гріш ціна! Вона пішла на це тому, що змінила до мене своє ставлення. Або ж ніколи не кохала мене. (Яка похмура, принизлива думка!) Хіба вона... чи могла вона... знати... зробити таке? — питав він себе.— Хто ж мене переслідував весь час — вона й Тілні чи сам Тілні? — Похмурий і безпорадний, Грегорі повернувся й пішов геть.

Отже, тепер його кар'єра в небезпеці. Відколи знов приїхала його дружина, все йшло ніби гаразд, але якщо він виступить зі своїми викриттями, що тоді? В хід піде ця фотографія! І вона його зганьбить! Чи майже зганьбить. А що далі? Він може виступити із спростуванням, доводити, що це шахрайство, що фотографія — підробка, вдатися до зізнань Імоджін. Та що це дасть? Її руки зімкнулись у нього на шиї! Він теж обіймає її! Два різних оператори зняли їх з двох боків! Як він пояснить це? Чи знайде Імоджін? І чи розумно це? Чи свідчитиме вона на його користь? А коли й свідчитиме, то що з того? Хіба хто-небудь віритиме, принаймні в питаннях політики, морально знищеній людині? Навряд. З нього сміятимуться! Глузуватимуть! Його зневажатимуть! Ніхто йому не повірить, крім дружини, але вона нічим не зможе йому допомогти.

Убитий, з тупим болем у серці брів Грегорі вулицею, чітко усвідомлюючи, що через один вияв його безглуздої доброти пішла прахом вся його кількамісячна робота і що тепер — оскільки політична опозиція надто полохлива — він ніколи не зможе потрапити до обітованої землі свого кращого майбутнього, у всякому разі в цьому місті,— того майбутнього, до якого він поривався з такими надіями; не потрапить ні він, ні його дружина, ні син.

«Дурень! От дурень! — подумки лаяв він себе.— Дурень! Дурень!» Навіщо він був такий співчутливий і довірливий? Навіщо захопився нею? І, не знаходячи ні відповіді, ні виходу з становища, крім можливості все заперечувати й вдаватись до контрзвинувачень, Грегорі повільно прямував до своєї контори, тепер такої

похмурої, де він стільки працював і де після того, що сталося, він, певно, не зможе більш працювати, а якщо й зможе, то без особливої користі для себе.

«Тілні! Імоджін! «Тритон»! — думав Грегорі.— Які ж вони всі хитрі, мерзотники... принаймні Тілні». — Навіть тепер він не був остаточно переконаний, що винна й Імоджін, і, міркуючи так, прийшов до себе в контору, залишивши за дверима вуличний натовп, величезний, обдурений натовп, що його Тілні, мер і решта політиканів щодень і щогодини використовують у своїх інтересах, той самий натовп, якому Грегорі так хотів допомогти й проти якого, як і проти нього самого, було таємно підготовано й так легко і зрештою успішно здійснено цю маленьку змову.

Френсіс Скотт Фіцджеральд

ПОВЕРНЕННЯ ДО ВАВІЛОНА

1

— А де містер Кембелл? — спитав Чарлі.

— У Швейцарії. Він хворіє, містере Уейлс, кажуть, справи його кепські.

— Он як? Шкода. Ну, а Джордж Гардт? — поцікавився Чарлі.

— Повернувся до Америки, влаштувався на роботу.

— Невже і Нюхальник подався додому?

— Навряд, він сюди недавно навідувався. В усякому разі, його приятель, містер Шеффер, у Парижі.

Тільки два прізвища з довгого переліку знайомих, яких не бачив півтора року. Чарлі вирвав із блокнота сторінку й записав на ній адресу.

— Якщо побачите Шеффера, передайте йому ось це,— сказав він. — Туг адреса мого зятя. Я ще не знаю, в якому готелі зупинюся.

Правду кажучи, його не дуже засмутило те, що в Парижі майже нікого не лишилось. Але незвична тиша, що панувала в барі «Рітца», видалась йому майже зловісною. Ні, це вже не американський бар — ні тобі розслабитись, ані забути, що ти не вдома. Він знову став французьким. Ця переміна вразила Чарлі вже в ту мить, коли він висів із таксі й побачив, що швейцар, який раніше о цій порі не стояв і хвилинки без діла, теревенить з розсильним біля службового входу.

Йдучи коридором, він почув лише один знуджений голос із колись гомінливої жіночої вбиральні. Десяток кроків по зеленому килимку зід дверей до стойки він пройшов, дивлячись, за давньою звичкою, просто себе. І аж умостившись за стойкою, спершись ногою на металевий обніжок, дозволив собі огледітися. Погляд його зустріла тільки одна пара очей — з кутка на нього зиркнув з-за газети єдиний відвідувач. Чарлі хотів побалакати із старшим барменом, Полем, який у золоту добу процвітання приїздив на роботу в шикарному, зробленому на замовлення лімузині, що його він, однак, обачливо залишав за квартал від «Рітца». Але сьогодні Поль відпочивав на своїй заміській віллі, і новини розповідав Алікс.

— Ні, досить,— сказав Чарлі.— Я тепер лічу чарки.

— Це добре. Кілька років тому ви й пляшок не лічили,— всміхнувся Алікс.

— З тим покінчено,— запевнив його Чарлі.— Я вже понад півтора року тримаюся.

— Як вам життя в Америці?

— Я в Америці востаннє був кілька місяців тому. Адже я працюю тепер у Празі — представляю там кілька фірм. У Празі про мене ніхто нічого не знає.

Алікс усміхнувся.

— А пам'ятаєте парубоцьку вечірку, яку влаштував тут Джордж Гардт? — сказав Чарлі.— До речі, куди подівся Клод Фессенден?

Відповідаючи, Алікс притишив голос.

— Він у Парижі, але сюди більше не заходить. Поль сказав, щоб і ноги його тут більш не було. Містер Фессенден понад рік пив, снідав та й мало не щодня обідав у нас — і все в кредит. Коли набігло тридцять тисяч франків, Поль зажадав, щоб містер Фессенден розрахувався, а той виписав недійсний чек.— Алікс скрушно похитав головою.— Не розумію, я завжди вважав його джентльменом. А як його розперло! — Він склав руки так, наче тримав у них велике яблуко.

Чарлі постежив очима за трьома крикливо виряджeними повіями, що влаштовувалися за столиком під стіною.

«Їм усе байдуже,— подумав він.— Акції дорожчають і знецінюються, люди, що вчора не мали клопоту, сьогодні никають без роботи, а цим — хоч би що». Йому захотілося вийти на свіже повітря. Перше ніж розрахуватись, він запропонував Аліксові зіграти на цю суму в кості.

— Ви надовго в Париж, містере Уейлс?

— Днів на п'ять. Я приїхав на побачення з донькою.

— Он як? У вас є донька?

На вулиці під тихим дощиком, немов крізь дим, спалахували реклами — вогняно-червоні, блакитні, як полум'я газу, блідо-зелені, мов привиди. Був ранній вечір, у центрі вирував рух, сяяли ліхтарики бістро. На розі бульвару Капуцинів він зупинив таксі. Площа Згоди, рожева й велична, пропливла за вікном, вони перетнули убрану в строгий камінь Сену, й Лівобережжя раптом видалося Чарлі майже провінцією.

Він звелів шоферові завернути назад і проїхати повз Оперу. Йому хотілося побачити, як блакитні сутінки огортають пишний фасад, знов уявити собі, що неугавні мелодійні клаксони таксі — це сурми Другої імперії. Сторож чіпляв замок на розсувні грати перед входом до книгарні Брентано, а в бістро Дюваля, за невисоким, рівненьким, старосвітським живоплотом усі столики були вже зайняті. Чарлі подумав, що жодного разу не був у справді дешевому паризькому ресторані, де обід із п'яти страв з вином коштує чотири з половиною франка, тобто вісімнадцять центів. Подумав — і чомусь пошкодував.

Коли вони знов переїхали на Лівобережжя з його, як здавалося Чарлі, провінційною тишею, він сказав собі: «Ти сам винен

у тому, що краси Парижа для тебе не існує. Ти не помічав нічого довкола й не помічав часу, а дні зливалися, перемішувались, і двох років наче й не було, і тебе не було, і не лишилося нічого».

Йому сповнилося вже тридцять п'ять років. Обличчя в нього було приємне, типово ірландське — жваве й рухливе, але з суворою зморшкою над переніссям. Коли він, висівши на вулиці Палатін, натиснув на дзвоник квартири, де мешкав його зять, зморшка та стала ще суворішою — аж зімкнулися брови. Від хвилювання йому замлоїло в животі. Двері відчинила покоївка, і з-за її спини прожогом вискочила гарненька дівчинка років дев'яти, скрикнула: «Татко!» й кинулася йому на шию. Звиваючись у його обіймах, мов риба, вона за вухо притягла його голову до себе й притислася щокою до його щоки.

— Моя ластівко,— сказав він.

— Татку, татку, татку, татусю, татунечку!

Вона повела його до вітальні, де чекала родина — хлопчик і дівчинка її віку, дружинина сестра та її чоловік. Чарлі привітався з Меріон, не вдаючи надмірної радості, але й без видимої неприязні, а вона відповіла ще стриманіше, не приховуючи давньої недовіри в погляді, який відразу, щоправда, перевела на його дочку. Лінкольн Пітерс по-дружньому потис йому руку й торкнувся долонею його плеча.

У вітальні, обставленій з американським комфортом, було тепло. Троє дітей почували себе тут вільно — вони гралися, ховаючись одне від одного в закапелках і в коридорі, що вів до інших кімнат. Наближення шостої години — приємної обідньої пори — вчувалось у веселому палахкотінні вогню в каміні, в суто французькому гаморі, що долинав з кухні. Але Чарлі не міг розслабитися, на серці в нього лежав камінь. Він би зовсім занепав духом, якби не дочка, що раз у раз підбігала до нього, не випускаючи з рук ляльки — його подарунка.

— Гріх нарікати,— відповів він на Лінкольнове запитання.— В багатьох галузях там триває застій, але в мене справи чудові. Контора просто-таки процвітає. Через місяць до мене приїде з Америки сестра — вести господарство, бо сам я вже не впораюся, весь час заклопотаний. Минулого року я заробив більше, ніж заробляв до банкрутства. Розумієте, чехи...

Він хвалився умисне, але незабаром помітив, що на Лінкольнове обличчя набігла тінь, і швиденько перемінив тему.

— Які гарні у вас діти — виховані, чемні.

— Онорія в тебе теж молодця.

З кухні повернулася Меріон Пітерс — висока жінка з неспокійними, змученими очима, що втратила вже свою свіжу американську вроду. А втім, Чарлі ніколи не вважав її вродливою й дивувався, коли при ньому згадували, яка вона була гарненька замолоду. Вони з першої зустрічі не злюбили одне одного.

— Ну, як тобі Онорія? — спитала вона.

— Вигляд у неї чудовий. І так вигналася за ці десять місяців! Узагалі, малюки всі троє виглядають чудово.

— Ми вже рік не викликали лікаря. Яке враження справив на тебе Париж?

— Якось незвично, що в ньому так мало американців.

— І слава богу, що мало,— запально сказала Меріон.— Тепер хоч у магазинах на тебе не дивляться, як на мільйонера. Ми теж набралися лиха — ця криза нікого не обминула, але тепер жити стало легше.

— А все-таки, що не кажи, гарні то були часи,— промовив Чарлі.— Ми були всемогутні і всевладні, мов королі,— мов казкові королі-чародійники, яким усе дано і все дозволено. Сьогодні в барі,— він затнувся, зрозумівши, що сказав зайве,— я не побачив жодного знайомого обличчя.

Вона гостро глянула на нього.

— Бувши тобою, я б обходила ті бари десятою дорогою.

— Я зазирнув туди мимохідь. Тепер я дозволяю собі тільки одну чарку — щодня, але тільки одну.

— Але зі мною ти вип'єш перед обідом? — спитав Лінкольн.

— Я дозволяю собі тільки одну чарку на день, а сьогоднішню я вже випив.

— Що ж, дай боже, щоб так воно було й далі,— сказала Меріон дуже холодно й неприязно, але Чарлі тільки усміхнувся. Нехай лютує, її нервозність йому на руку, він ладен усе стерпіти. Він чекав, щоб вони самі заговорили про причину його приїзду,— причину, добре їм відому.

За обідом він придивлявся до Онорії, намагаючись угадати, в кого вона вдалася. Якби тільки вона не успадкувала від обох батьків того, що їх занапастило. Бажання захистити дочку знялося гарячою хвилею в його грудях. Він знав чи принаймні вважав, що знає, як зробити її життя щасливим. Він вірив у сильну вдачу, і йому хотілося перенестись на ціле покоління назад, щоб у людей тієї епохи навчитися плекати цілісність натури як єдину справжню цноту. Бо всі інші цноти не витримували випробування часом.

Невдовзі по обіді він пішов, але не до готелю. Йому цікаво було подивитись на нічний Париж тверезими, не затуманеними, як колись, очима. Він купив квиток на відкидне сидіння в казино й годину просидів, спостерігаючи арабески шоколадної Жозефіни Бейкер.

Потім він повільно попростував вулицею Пігаль на Монмартр. Дощ ущух, перед кабаре на площі Блапш зупинялися таксі, і з них виходили люди у вечірніх костюмах. По площі поодинці й парами прогулювалися повії, серед перехожих було багато негрів. Порівнявшись із яскраво освітленими дверима, з яких вихоплювалася музика, Чарлі раптом зупинився — впізнав шинок Брікстона, в якому згайнував колись так багато часу і грошей. За кільканадцять кроків він упізнав ще одне кабаре й необачно зазирнув туди. Відразу ж оркестр вибухнув музикою, пара

професійних танцівників схопилася на ноги, а метрдотель кинувся до нього з розкритими обіймами, вигукуючи: «Ваші друзі от-от прибудуть, сер!» Чарлі квапливо відскочив від дверей.

«Яким же п'яним треба бути, щоб поласитися на таке»,— подумав він.

Ресторан Зеллі був зачинений, а вікна похмурих дешевих готелів, що оточували його, не світилися. Вулиця Бланш, однак, сяяла вогнями; господарями тут були її мешканці — гомінка французька юрба. «Поетів грот» зник, але пащі кафе «Рай» і «Пекло» ще зяяли, й одна з них навіть поглинула в нього на очах жалюгідну жменьку туристів з екскурсійного автобуса — німця, японця й американське подружжя, що злякано озирнулося на Чарлі.

Ось тобі й Монмартр, «фантастичний і неповторний». Пиятика, гра в розпусту на рівні дитячих забавок. Чарлі раптом усвідомив значення слів «кидати на вітер»: вітер підхоплює й розвіює, і ти робиш із чогось ніщо.

Він згадав, як давав тисячофранкові асигнації оркестрантам, замовляючи одну-єдину пісеньку, як тицяв стофранкові папірці портьє на чай тільки за те, що той викликав таксі.

А втім, ні, ці гроші йшли не на вітер.

Він жертвував їх, не замислюючись, на вівтар долі — за право забувати речі, які треба пам'ятати довіку і які тепер він пам'ятатиме довіку, бо вони поклали його дружину в домовину, а його самого позбавили батьківських прав.

В яскраво освітленій пивній до нього звернулася якась жінка. Він замовив для неї яєчню й каву, а потім, уникаючи її закличного погляду, дав їй двадцятифранкову банкноту, вийшов з пивної й, зупинивши таксі, поїхав до свого готелю.

2

Він прокинувся ясного осіннього ранку і, вийшовши на вулицю, подумав: «Футбольна погода». Вчорашній пригнічений настрій минув без сліду, йому хотілося всміхатись усім зустрічним.

Опівдні він сидів навпроти Онорії за столиком у «Гран Ватель» — єдиному, здається, ресторані, який не нагадував йому про обіди з шампанським і ленчі, що починалися о другій, а закінчувались у туманних, примарних сутінках, позбавлених ознак часу.

— Ну, а овочі? Без овочів хіба можна?

— Не можна.

— Тоді вибирай. Тут є épinards, chou-fleur [1], і морква, і haricots [2].

— Chou-fleur!

---

[1] Шпинат, цвітна капуста (*франц.*).

[2] Квасоля (*франц.*).

— А може, з'їси ще щось овочеве?

— Мені на другий сніданок завжди дають що-небудь одне.

Офіціант удавав, що страшенно любить дітей.

— Qu'elle est mignonne le petite! Elle parle exactement comme une Francaise [1].

— А що візьмемо на десерт? Чи, може, потім вирішимо?

Офіціант зник. Онорія очікувально подивилася на батька.

— Куди ми сьогодні підемо?

— Спочатку до нашого магазину іграшок на вулицю Сен-Оноре — накупимо тобі всього, чого забажаєш. А потім — на вар'єте в «Ампір».

Повагавшись, вона сказала:

— На вар'єте — ходім, а от до магазину іграшок мені не хочеться.

— Чому?

— Ти ж уже купив мені цю ляльку.— Вона взяла ляльку з собою.— І в мене повно всяких іграшок. А ми тепер не багаті, еге ж?

— Ну, справді багатими ми ніколи й не були. Але сьогодні ти одержиш усе, що тобі заманеться.

— Гаразд,— зітхнула вона.

Він не дозволяв собі балувати дочку, коли про неї піклувалися її мати й гувернантка-француженка. Але тепер він більш не стримував себе й відкинув зайву суворість. Він мусив бути для неї за батька й за матір водночас і хотів, щоб вона нічого від нього не приховувала.

— Дозвольте з вами познайомитись,— поважно сказав він.— Мене звуть Чарльз Джей Уейлс, я живу в Празі.

— Ох, татку! — пирснула вона.

— З ким маю честь? — чемно провадив він далі.

Вона відповіла йому в тон, одразу ж увійшовши в роль:

— Мене звуть Онорія Уейлс, я живу в Парижі, на вулиці Палатін.

— Ви одружені?

— Ні, незаміжня.

Він показав на ляльку.

— Але у вас, бачу, є дитина, мадам.

Відцуратись її дівчинці не хотілось. Вона притисла ляльку до себе і швиденько придумала:

— Розумієте, я була одружена, але тепер живу сама. Мій чоловік помер.

Він квапливо запитав:

— А як звуть вашу дитину?

— Сімона. Я її так назвала на честь моєї найліпшої шкільної приятельки.

---

[1] Яка мила дівчинка! Вона розмовляє геть як справжня француженка (*франц.*).

— Мені приємно було довідатись, що ви вчитеся добре.

— Цього місяця я в класі — третя,— похвалилася вона.— Елсі, — так звали її двоюрідну сестру, — аж вісімнадцята, а Річард — той взагалі пасе задніх.

— Річард і Елсі — гарні діти, правда?

— Еге ж. Річард кращий, та Елсі теж непогана.

Він обережно, ніби мимохідь, спитав:

— А з дорослих хто тобі подобається більше — тітка Меріон чи дядько Лінкольн?

— Більше все-таки дядько Лінкольн.

Він помітив, що люди звертають на неї увагу. Коли вони вдвох ввійшли до ресторану, з усіх боків чувся шепіт: «Чарівна», а тепер відвідувачі за сусіднім столиком досить безцеремонно розглядали її, наче перед ними була не дитина, а якась екзотична квітка.

— Чому ми не живемо разом? — раптом спитала вона.— Тому що мама померла?

— Тобі треба жити в Парижі, щоб добре вивчити французьку мову. І тато не міг би доглядати тебе так добре, як доглядають тут.

— А мене вже й не треба дуже доглядати. Я все вмію робити сама.

У вестибюлі ресторану його гукнули чоловік і жінка.

— Боже, старий Уейлс!

— Добридень, Лоррейн... Привіт, Данку.

Перед ним несподівано постали привиди давніх часів: Данкен Шеффер, приятель по коледжу, і Лоррейн Кворлес, вродлива, білява тридцятилітня жінка, одна з тих, що в золоту пору три роки тому допомагала їм змішувати тижні й місяці в суцільну хмільну ніч.

— Цього року мій чоловік не зміг приїхати, — відповіла вона на запитання Чарлі. — Ми тепер злидарі. А мені сказав: надсилатиму двісті доларів на місяць — і живи як знаєш... Це твоя доня?

— Вертайтесь назад, візьмемо столик,— запропонував Данкен.

— Не можу.— Чарлі радів, що є привід відмовитися. Колись Лоррейн вабила його своєю хтивою, хижою красою, але тепер вони жили в різних часових вимірах.

— То, може, зустрінемось пізніше й пообідаємо разом? — сказала вона.

— У мене справи. Дай мені свій телефон — я подзвоню.

— Чарлі, по-моєму, ти тверезий,— сказала вона, прищуливши очі.— Їй-богу, Данку, він тверезий. Ану щипни його — тверезий він чи ні?

Чарлі кивком голови показав на Онорію. Лоррейн і Данкен засміялися.

— Де ти зупинився? — поцікавився Данкен.

Чарлі завагався — йому не хотілось називати їм свій готель.

— Та ще, власне, ніде. Краще давайте я вам подзвоню. Ми зараз їдемо на вар'єте в «Ампір».

— Правда? Я теж хочу! — вигукнула Лоррейн.— Хочу подивитися на клоунів, і на акробатів, і на жонглерів. Ходім на вар'єте, Данку!

— Але ми ще маємо залагодити деякі справи,— сказав Чарлі.— Тож — до зустрічі в «Ампірі».

— Що ж, гаразд, задавако, гаразд... До побачення, лялечко.

— До побачення,— чемно вклонилась Онорія.

«Краще б ми не зустрічалися»,— подумав Чарлі. Він розумів, що вразив їх своєю нормальністю, своєю серйозністю, вони відчули в ньому силу, якої їм так бракує, і тепер вона вабитиме їх до нього.

В «Ампірі» він хотів посадити дочку на своє згорнуте пальто, але вона рішуче відмовилась. Онорія була вже майже сформована особистість, із своїми звичками та вподобаннями, й Чарлі охоплювало дедалі більше бажання прищепити їй щось своє, поки вона ще піддається його впливові. Але на це потрібен час.

В антракті вони зустрілися з Данкеном та Лоррейн у фойє, де грав оркестр.

— Вип'ємо?

— Гаразд. Але не біля стойки — сядемо за столик.

— Зразковий батько!

Неуважливо слухаючи Лоррейн, Чарлі стежив за поглядом Онорії — дівчинка задумливо роздивлялася довкола. Що вона бачить, про що думає?

Їхні погляди зустрілись, Онорія всміхнулася.

— Такий смачний лимонад,— промовила вона.

Що вона хотіла сказати? Що він сподівався почути від неї? Потім, коли вони в таксі верталися додому, він пригорнув її до себе.

— Люба, ти згадуєш маму?

— Так, іноді згадую,— якось певпевнено відповіла вона.

— Я не хочу, щоб ти її забувала. В тебе є її фото?

— Здається, є. В тітусі Меріон напевно є. А чому ти хочеш, щоб я її не забувала?

— Вона тебе дуже любила.

— І я її любила.

Вони помовчали.

— Татку, забери мене звідси,— раптом вихопилося в неї.

У нього радісно тьохнуло серце. Саме це він і прагнув почути.

— Хіба тобі тут погано?

— Ні. Але тебе я люблю дужче за всіх, а тепер, коли мами немає, і ти мене любиш дужче за всіх, правда?

— Правда. Але ти не завжди любитимеш мене дужче за всіх, серденько. Виростеш, зустрінеш гарного хлопця, вийдеш за нього заміж і забудеш, що колись мала татка.

— Атож,— покірливо погодилася вона.

Він не зайшов з нею до будинку. Його тут чекали о дев'ятій, і він хотів прийти зосередженим і оновленим, щоб сказати те, що він мав сказати.

— Коли ввійдеш, покажись он у тому вікні.

— Добре. До побачення, татку-татусю.

Він постояв на темній вулиці, доки вона, розпашіла, сяюча, з'явилася у вікні й послала рукою поцілунок у вечірні сутінки.

3

Вони чекали на нього. Меріон сиділа за столом, накритим для кави, убрана в строгу чорну сукню, яка навіювала думку про жалобу. Лінкольн ходив із кутка в куток — видно, збуджений щойно виголошеною тирадою. Обоє не менше, ніж Чарлі, хотіли перейти до суті справи. Він розпочав майже відразу:

— Очевидно, ви здогадуєтеся, чому я приїхав до вас, що́ привело мене в Париж.

Меріон, насупившись, перебирала чорні блискучі камінці намиста.

— Я дуже хочу мати власний дім,— провадив він далі.— І дуже хочу, щоб разом зі мною в тому домі жила Онорія. Я вдячний вам за те, що, виконуючи волю її матері, ви прийняли її до себе. Але відтоді багато чого змінилося...— Він повагався й заговорив ще енергійніше.— Я вже зовсім не той, що був, і я прошу вас переглянути всю цю справу. Три роки тому я поводився таки погано...

Меріон глянула спідлоба на нього.

— ...але з тим покінчено. Як я вам казав, уже понад рік я обмежуюся однією чаркою на день — і випиваю її навмисне, щоб думка про випивку не переслідувала мене й не розросталася в проблему. Ви розумієте, чому я так роблю?

— Ні,— коротко кинула Меріон.

— Це, так би мовити, трюк, який я розігрую сам із собою. Він допомагає мені не виходити за рамки.

— Розумію,— озвався Лінкольн.— Ти доводиш собі, що тебе не тягне на випивку.

— Приблизно щось таке. Іноді я забуваю випити. Але намагаюсь не забувати. Та й однаково, робота в мене така, що пити ніяк не можна. Мої клієнти не нарадуються мною, а тепер я викликаю з Берлінгтона сестру, щоб була в домі за хазяйку, і я дуже, дуже хочу, щоб Онорія жила зі мною. Адже ви знаєте, навіть коли ми з її матір'ю не ладнали, на Онорії це ніяк не позначалося. Вона любить мене, і я певен, що зможу дати їй усе необхідне, і... Одне слово, ви мене зрозуміли. Я чекаю на ваше рішення.

Він знав, що тепер його візьмуть у роботу. Це триватиме годину чи й дві, і витримати це буде нелегко, та якщо він візьме себе

в руки, збереже позу розкаяного грішника, то, може, доб'ється свого.

«Тримайся,— звелів він собі.— Ти прийшов не доводити свою правоту. Ти прийшов, щоб забрати Онорію».

Лінкольн заговорив перший.

— Ми вже місяць вирішуємо це — відколи одержали твого листа. Ми полюбили Онорію, вона чудова дитина й для нас як рідна, але йдеться, звісно, не про те...

Меріон раптом перебила його.

— Чи надовго ти покинув пиячити, Чарлі? — спитала вона.

— Сподіваюсь, на все життя.

— І ти хочеш, щоб я тобі повірила?

— Ти ж знаєш, що я не перебирав міри, поки працював,— поки ми не приїхали сюди розважатись. А тут ми з Гелен пристали до компанії...

— Тільки не треба про Гелен. Не погань її ім'я.

Він похмуро глянув на Меріон. Для нього так і лишилося загадкою, як сестри ставились одна до одної, коли Гелен була жива.

— Я пив, власне, півтора року — відколи ми приїхали сюди й до того дня, коли я... зліг.

— Півтора року — це не тиждень і не місяць.

— Так, не тиждень і не місяць,— погодився він.

— Я тільки виконую волю Гелен,— сказала Меріон.— І завжди думаю, що б вона зробила на моєму місці. Бо після тієї ночі, після того жахливого вчинку ти перестав для мене існувати. І цьому не зарадиш. Вона була моєю сестрою.

— Так.

— На смертній постелі вона попросила мене прихистити Онорію. Може, якби ти не лежав тоді в лікарні, все склалося б інакше.

На це він не мав чого відповісти.

— Я довіку не забуду того ранку, коли Гелен постукала в мої двері, промокла до рубчика, синя від холоду, й сказала, що ти не впустив її в дім.

Чарлі вчепився пальцями в бильця крісла. Стримуватись було важче, ніж він сподівався,— хотілось вибухнути криком, спростувати, заперечити... Він уже почав був здавленим голосом:

— Тієї ночі, коли я не впустив її...

Але Меріон перебила його:

— Тільки не починай знову, бо нерви мої не витримають.

Лінкольн зауважив:

— Ми відхиляємось від головного. Ти хочеш, щоб Меріон офіційно відмовилася опікати Онорію й віддала дівчинку тобі. Очевидно, для цього вона повинна вирішити — можна тобі довіряти чи ні.

— Я не звинувачую Меріон,— відказав Чарлі.— Але, по-моєму, я вже заслужив на її довіру. Поки ми з Гелен жили в Америці, ніхто про мене слова поганого не міг сказати. Звичайно, я можу

знову зірватися — від цього ніхто не застрахований. Але зрозумійте, якщо ми почнемо відкладати це, дитинство Онорії пройде без мене, я втрачу і дочку, і надію на власну домівку.— Він похитав головою.— Онорія просто забуде, що в неї є батько. Невже ви цього не розумієте?

— Чого ж, розумію,— сказав Лінкольн.

— Чому ти раніше про це не думав? — спитала Меріон.

— Чому ж не думав. Я думав. Але у нас із Гелен не виходило життя. А на опікунство я погодився, лежачи лежма в лікарні, та ще й після звістки, що банк мій прогорів і я лишився без цента за душею. Крім того, я ладен був піти на що завгодно, аби тільки Гелен полегшало. Але тепер усе змінилося. Я не п'ю, не гуляю, працюю, як чорт...

— Прошу тебе при мені не лаятися.

Він розгублено подивився на Меріон. Неприхована ворожість бриніла в кожному її слові. Вона боялася життя, вона спорудила з своєї боязні непроникний мур і розмовляла з Чарлі з-за того муру. Цей дріб'язковий випад був, мабуть, наслідком якоїсь недавньої сутички з куховаркою. Ні, не можна залишати Онорію в руках людини, що так ненавидить його. Рано чи пізно ця ненависть прорветься в ненароком кинутому слові, в жесті чи просто у виразі обличчя, прорветься й западе Онорії в душу, назавжди перейде до неї. Але він не дав волі своїм почуттям — і тим здобув хоча й невелику, та все ж таки перемогу: Лінкольн, присоромлений безглуздим спалахом дружини, жартівливо спитав, відколи це слово «чорт» стало для неї лайкою.

— І ще одне,— сказав Чарлі.— Я можу тепер створити їй якнайкраці умови. Я випишу для неї гувернантку з Парижа. В Празі у мене нова квартира...

Він затнувся, зрозумівши свою помилку. Нащо ж було наголошувати, що він знову заробляє вдвічі більше, ніж вони.

— Звісно, ти можеш дати їй те, що нам і не снилося,— мовила Меріон.— Коли ти розкидався грішми, нам доводилося лічити кожен франк... Звісно, тепер ти знову візьмешся за своє.

— Ні, я вже навчений. Адже ви знаєте — я десять років працював, як чорний віл, поки мені не всміхнулося щастя — тоді воно багатьом усміхалося, але мені особливо. Посипалося стільки грошей, що далі працювати було вже наче й ні до чого, от я й покинув роботу. Але вдруге я таким дурним не буду.

Запала довга мовчанка. В усіх трьох нерви були напружені до краю, і вперше за цілий рік Чарлі захотілося випити. Він уже не сумнівався, що Лінкольн ладен віддати йому Онорію.

Меріон раптом пройняв дрож. Розум підказував їй, що Чарлі вже міцно стоїть на ногах, і, як мати, вона не могла не зрозуміти його бажання; але вона з самого початку ставилася до нього з упередженням — їй чомусь не вірилося, що сестра буде щаслива за таким чоловіком, а після тієї жахливої ночі упередження переросло в ненависть. Сталося все те в пору її життя, коли безнадія,

викликана хворобами і скрутою, упевнила її в думці, що світом заправляє зло й людина людині — вовк.

— Я не можу не думати про це! — знепацька скрикнула вона.— Я не знаю, наскільки ти винен у смерті Гелен. Нехай твоя совість буде тобі суддею.

Біль пронизав його, мов удар електричного струму. Він сам не знав, як усидів на місці, як стримав крик, що розпирав горло. Тримайся, наказав він собі. Тримайся.

— Тихо, тихо, — збентежено промовив Лінкольн. — Я особисто ніколи не вважав, що ти винен у її смерті.

— Гелен померла від хвороби серця,— глухо проказав Чарлі.

— Атож, від хвороби серця,— озвалася Меріон, неначе вкладаючи у ті слова зовсім інше значення.

А потім, спустошена після вибуху почуттів, вона побачила все, як є, й зрозуміла, що Чарлі взяв гору. Вона глянула на свого чоловіка, але не знайшла в його очах підтримки й несподівано легко, так, немов ішлося про якусь дріб'язкову справу, здалася — підхопилася на ноги й вигукнула:

— Роби, що хочеш! Онорія твоя дитина. Я не маю ні сили, ні нервів опиратися тобі. Але якби йшлося про мою дочку, я б її радше...— Вона вчасно стрималася.— Вирішуйте без мене. Я не можу цього знести. Мені погано. Я піду ляжу.

Вона стрімко вийшла з вітальні. За мить Лінкольн сказав:

— Меріон сьогодні сама не своя. Ти ж знаєш, як вона близько бере все до серця.— Він говорив майже вибачливим тоном.— Коли жінка забере собі щось у голову...

— Та вже ж.

— Але все буде гаразд, Чарлі. По-моєму, вона вже зрозуміла, що ти... що тобі можна довірити дитину. І що ми не маємо більше права стояти між тобою й Онорією.

— Дякую, Лінкольне.

— Я, мабуть, піду гляну, як вона там.

— Я вже йду.

Виходячи на вулицю, він усе ще тремтів, але прогулянка по вулиці Бонапарта до набережної заспокоїла його, а зійшовши на міст через Сену, свіжу й прозору під ліхтарями, він був уже сповнений радісного піднесення. Потім, у ліжку в своєму номері, він довго не міг заснути. Перед очима в нього стояла Гелен. Гелен, яку він так кохав, поки вона не почала зловживати його коханням, а він не відповів їй тим самим, поки вони не порвали своє кохання на шматки. Того лютневого вечора, що так запав у нам'ять Меріон, сварка назрівала поволі, протягом кількох годин. Нарешті Гелен поскандалила з ним у «Флоріді», потім він спробував забрати її додому, а тоді вона за столиком поцілувала отого шмаркача Вебба — і в істериці наговорила всіх отих непростимих речей. Він повернувся додому сам і, не тямлячи себе від люті, замкнув за собою двері. Звідки було йому знати, що вона приїде за годину сама, що надворі лютуватиме хуртовина й Гелен блука-

тиме вулицями в бальних туфельках, напівпритомна після п'яної істерики, неспроможна навіть зупинити таксі? А після того — тяжке похмілля: чудом уникнувши запалення легенів, вона впала, однак, у найчорнішу депресію. Вони «помирилися», але то був уже початок кінця, а Меріон, свідок усього того, вирішила, що сестра її мучиться за недолюдком-чоловіком,— і зненавиділа його.

Спогади наблизили Гелен до нього, і в світло-сірому м'якому серпанку напівсну, що огорнув його над ранок, він знов почув її голос. Вона казала, що він робить усе правильно — Онорія повинна жити з ним. Вона казала, що її радує його поведінка і що вона тепер спокійна за нього. Вона казала ще багато чого — багато приємного, але розмовляла з ним, сидячи в гойдалці, убрана в біле, й, розмовляючи, гойдалася все швидше й швидше, і під кінець він уже зовсім не розумів її слів.

4

Він прокинувся щасливий. Двері в світ знов розчинилися перед ним. Він уже бачив себе й Онорію в недалекому майбутньому, плани й мрії вихором кружляли в його уяві. А потім він посмутнів, згадавши, як мріяв про майбутнє разом з Гелен. Вони ніколи не думали про смерть... Ні, треба жити в теперішньому часі, жити працею й любов'ю. Але з любов'ю треба бути обережним — він знав, якої шкоди батько завдає дочці, а мати — синові, віддаючи їм себе до останку: потім, у широкім світі, дитина шукає в подружжі такої самої сліпої відданості й, не знайшовши її, зневірюється і в коханні, і в житті.

День знову видався ясний і свіжий. Чарлі відвідав Лінкольна Пітерса в банку, де той працював, і спитав, чи може сподіватися, що до Праги повернеться разом з Онорією. Лінкольн не бачив причин, які могли б завадити цьому. Щоправда, сказав він, Меріон хоче ще на якийсь час залишити опікунські права за собою. Вся ця історія страшенно рознервувала її, тож краще їй не перечити — і їй самій, і всім буде легше, коли вона знатиме, що останнє слово ще рік лишатиметься за нею. Чарлі погодився — йому, зрештою, потрібні були не папірці, а дитина, яку можна пригорнути до себе.

Тепер треба було найняти гувернантку. Сидячи в похмурій конторі, Чарлі розмовляв із засмиканою беарнійкою, потім з грудастою бретонською селянкою — обох він і дня не терпів би в своєму домі. Розмову з іншими відклав на завтра.

В обідню перерву він зустрівся з Лінкольном у «Гріффон». Чарлі насилу стримував радісне збудження.

— Я тебе розумію: нема нічого дорожчого за рідну дитину,— зауважив Лінкольн.— Але й ти зрозумій Меріон.

— Вона забула, як я працював сім років перед тим,— сказав Чарлі.— Вона пам'ятає тільки одну ніч.

— Все це не так просто.— Лінкольн повагався, а тоді повів далі. — Поки ви з Гелен гасали по Європі, розтринькуючи гроші, ми тут ледве зводили кінці з кінцями. Процвітання нас обминуло — з усіх цінних паперів мені дістався лише страховий поліс. Меріон вважала, що це несправедливо — ти, мовляв, і не працюєш, а багатієш, гроші самі пливуть до тебе.

— Вони зникли так само швидко, як і з'явилися,— сказав Чарлі.

— Так, але скільки їх осіло в кишенях офіціантів, саксофоністів, розсильних!.. Ну, та нехай. Усе те було й загуло. Свято скінчилось. А згадав я про це тільки для того, щоб ти знав, який осадок лишився у Меріон від тих шалених років. Приходь до нас о шостій, поки Меріон ще не буде надто втомлена, і ми обговоримо всі деталі на місці.

Повернувшись до готелю, Чарлі одержав разом із ключем листа, пересланого пневмопоштою з бару «Рітца», де він позавчора залишив свою адресу для одного знайомого.

«Любий Чарлі!

Вчора ти поводився так дивно, що я подумала, чи не образила тебе чимось. Якщо образила, то, повір, без наміру. Але, признаюсь, у Штатах я дуже часто згадувала про тебе і в глибині душі сподівалася, що ми зустрінемося у Франції. Хіба можна забути, як ми колобродили тієї шаленої весни, як ми вдвох украли в м'ясника триколісний велосипед і цілу ніч каталися на ньому, і як ми вимагали, щоб нас пустили до президента, і в тебе на голові були криси від старого котелка, а в руці замість стека — коцюбка! Тепер кого не зустрінеш — усі якісь старі, але я ще зовсім не почуваюся старою. Чи не могли б ми сьогодні побачитися, згадати давнину? Сьогодні у мене з похмілля тріщить голова, але це ненадовго. Шукатиму тебе о п'ятій у нашому колишньому кублі — в «Рітці».

Віддана тобі *Лоррейн».*

Першою його реакцією був жах — невже він справді в зрілому віці міг украсти триколісний велосипед і до світанку катати на ньому Лоррейн круг площі Зірки? Тепер це видавалось йому кошмаром. Не впустивши додому Гелен, він зробив щось немислиме, те, чого не робив ніколи, але історія з велосипедом — господи, таких історій на його рахунку було сотні! Скільки ж треба було пити й казитися, щоб докотитись до такого неподобства?

Він спробував пригадати, як ставився тоді до Лоррейн. Вона вабила його. Гелен помічала це, але мовчки терпіла. Вчора в ресторані Лоррейн видалась йому підтоптаною й вульгарною. Він зовсім не хотів зустрічатися з нею і подумки подякував Аліксові за те, що той сам переслав йому листа, не назвавши Лоррейн

його готелю. Як приємно було після цього листа знов повернутися до думок про Опорію, про недільні прогулянки з нею, про те, як він весело вітатиме її вранці й лягатиме спати, знаючи, що вона поряд, за стіною, дихає одним з ним нічним повітрям...

О п'ятій він зупинив таксі й по дорозі накупив подарунків для всіх чотирьох Пітерсів — симпатичну ляльку й коробку з олов'яними солдатиками для дітей, квіти для Меріон, півдюжини великих льняних хустин для Лінкольна.

Вже з порога він зрозумів, що Меріон примирилася з тим, що має статися. Вона привіталася так, як вітаються з родичем — хай заблудлою вівцею, але все-таки родичем, а не зловорожим чужинцем. Опорії вже сказали, що вона поїде з батьком, і йому приємно було дивитись, як тактовно дитина поводиться, нічим не виказуючи радості, що переповнювала її. Аж коли він посадив її собі на коліна, вона прошепотіла йому на вухо кілька щасливих слів і спитала: «Коли?» — а тоді вислизнула з його рук і побігла гратися з дітьми.

На кілька хвилин вони з Меріон лишилися самі у вітальні, і раптом зважившись, він сказав:

— Родинні свари — страшна річ. Вони не улягають ніяким правилам. І їх не порівняєш з раною чи болем — скоріше, вони мов тріщини на шкірі, які не загоюються, бо просто бракує живої тканини. Я б дуже хотів, щоб ми забули про наші незлагоди.

— Деякі незлагоди важко забуваються,— відповіла Меріон.— Тут одне з двох: або ти довіряєш людині, або ні.

На це він відповіді не мав, і вона, помовчавши, спитала:

— Коли ти хочеш забрати її?

— Як тільки підшукаю гувернантку. Якщо вдасться — то післязавтра.

— Це неможливо. Я не встигну приготувати її речі. Раніш як у суботу не вийде.

Він покірно згодився. Лінкольн повернувся до вітальні й запропонував йому випити.

— Що ж, чарку віскі можна,— відповів Чарлі.— Мою сьогоднішню порцію.

У вітальні було тепло — якось по-родинному тепло й затишно. Діти почували себе добре в цьому гнізді — й не знали під крильцем у батьків ні тривог, ні страху. А батьки невтомно піклувалися про них, надаючи найменшому їхньому бажанню куди більшої ваги, ніж візитові Чарлі. Проти ложки мікстури, призначеної для дитини, всі його чвари з Меріон блідли й відходили на задній план. Ні, про Пітерсів не можна було сказати, що вони нудні й нецікаві люди; просто їм скрутно жилося, не було коли й голови підвести. Треба допомогти Лінкольнові знайти кращу роботу, поки цей банк не засмоктав його зовсім, подумав Чарлі.

У передпокої задеренчав дзвоник. Покоївка пройшла через вітальню й поспішила коридором до дверей. Дзвоник нетерпляче залунав знову, двері відчинилися, і всі троє у вітальні стрепену-

лись. Лінкольн став так, щоб видно було коридор, Меріон підвелася. Покоївка ввійшла перша, позад неї чулися голоси; належали вони Данкену Шефферу і Лоррейн Кворлес.

Вони були веселі, збуджені й аж заходилися сміхом. На мить Чарлі остовпів — як вони пронюхали адресу Пітерсів?

— Ай-ай-ай! — грайливо посварився пальцем на Чарлі Данкен.— Ай-ай-ай!

І вони знову зареготали. Стривожений, розгублений Чарлі квапливо потис обом руки й відрекомендував їх Лінкольнові й Меріон. Меріон, не розтуляючи уст, кивнула, позадкувала до каміна, де стояла її дочка, і обняла дівчинку за плечі.

Поволі скипаючи гнівом, Чарлі ждав, чим вони пояснять своє вторгнення. Нарешті Данкен п'яним голосом урочисто оголосив:

— Ми прийшли запросити тебе на обід. Нам з Лоррейн набридла ця гра в котика-мишки, і ми заявляємо, що ти не маєш права ховатися від нас.

Чарлі підійшов ближче, неначе збираючись грудьми виштовхнути їх за двері.

— На жаль, я зайнятий. Скажіть, де ви будете, і я подзвоню вам за півгодини.

Та вони наче й не чули його слів. Лоррейн присіла раптом на бильце крісла і, витріщивши очі на Річарда, вигукнула:

— Ой яке ангелятко! Підійди до мене, хлопчику.

Річард глянув на матір і не зрушив з місця. Лоррейн знизала плечима і обернулася до Чарлі:

— Ходім обідати. Твої родичі не образяться. Адже ми з тобою сто років не бачилися. Згадаємо давнину. Чи пак дивину.

— Я не можу,— гостро відповів Чарлі.— Ви йдіть обідайте, а я вам подзвоню.

І тоді з несподіваною люттю Лоррейн відповіла:

— Ну, гаразд, ми підемо. Тільки ти, видно, забув, як з'явився колись до мене о четвертій ранку, горлаючи, що хочеш випити. Я тобі тоді не відмовила. Ходімо, Данку.

Обоє повільно підвелися — їхні запухлі обличчя почервоніли від злості — й, заточуючись, зникли в коридорі.

— До побачення,— сказав Чарлі, відчинивши їм двері.

— До собачення! — відказала Лоррейн.

Коли він повернувся до вітальні, Меріон стояла в тій самій позі, тільки другою рукою тепер обіймала й сина. Лінкольн усе ще гойдав Онорію на руках, мов маятника.

— Яке свинство! — вибухнув Чарлі.— Яке дике свинство!

Ні Лінкольн, ні Меріон йому не відповіли. Він упав у крісло, схопив свою чарку, знову поставив її й сказав:

— Яке ж нечуване зухвальство треба мати, щоб, не бачивши людину два роки, отак узяти й...

Він не доказав. Меріон хрипло, розлючено видихнула: «Оххх», крутнулася на підборах і вибігла з кімнати.

Лінкольн обережно поставив Онорію на підлогу.

— Гайда обідати,— звелів він дітям, а коли ті вийшли, звернувся до Чарлі: — У Меріон розладнані нерви, вона не витримує струсів. А зустрічі з такими людьми просто валять її з ніг.

— Я ж їх не запрошував сюди. Вони випитали в когось твоє прізвище... Вони навмисне...

— Що ж, шкода. Нам від цього не легше. Вибач, я на хвилинку...

Залишившись на самоті, Чарлі скам'янів у кріслі. Він чув, як у сусідній кімнаті обідають діти, як вони весело перемовляються, забувши вже про сцену між дорослими. З іншої кімнати до нього долинали притишені голоси, потім дзенькнув важіль телефону — хтось узяв трубку,— і Чарлі квапливо перейшов у інший куток вітальні, щоб не чути, про що розмовлятимуть.

Незабаром Лінкольн повернувся.

— Знаєш, Чарлі, нам, видно, сьогодні не обідати разом. Меріон занедужала.

— Вона сердиться на мене?

— А як ти гадаєш? — жорстко відповів Лінкольн.— З її здоров'ям...

— Ти хочеш сказати, що вона тепер не віддасть мені Онорію?

— Не знаю. Твої друзі довели її до нестями. Зателефонуй мені завтра на службу.

— Будь ласка, поясни їй: я ні сном ні духом не відав, що вони поткнуться сюди. Я обурений не менше, ніж ви.

— Зараз я нічого пояснювати не можу.

Чарлі підвівся, взяв пальто й капелюха і рушив коридором до виходу. Потім, згадавши, вернувся, прочинив двері дитячої кімнати й сказав якимсь чужим голосом:

— До побачення, діти.

Онорія вискочила з-за столу, підбігла й пригорнулася до нього.

— До побачення, золотко,— мовив він глухо, а тоді якомога ніжніше, немовби намагаючись задобрити когось, додав: — До побачення, любі діти!

5

Шоферові таксі Чарлі наказав їхати до «Рітца». Він хотів зірвати злість на Лоррейн і Данкенові, але в барі їх не було, а він ще по дорозі зрозумів, що скандалом однаково не зарадиш. У Пітерсів він так і не пригубив чарки й тепер замовив віскі з содовою. Поль підійшов побалакати з ним.

— Ну й часи настали,— сумно поскаржився він.— Ми тепер не маємо й половини того, що мали. Про кого з американців не спитаю, кажуть: збанкрутував, якщо не в перший крах, то в другий. Ваш приятель Джордж Гардт, кажуть, утратив усе до останнього цента. Ви повернулися до Штатів?

— Ні, я тепер працюю в Празі.

— Хтось мені казав, що криза й вам вийшла боком.

— Мені вийшов боком бум, а не криза.

— Надто ризикували?

— Можна й так сказати.

Спогади про ту пору знов обступили його, мов примари: люди, з якими вони знайомилися, пливучи до Європи; люди, що не вміли додавати тризначні числа, не вміли навіть висловити найпростішої думки. Чоловічок, з яким Гелен погодилася піти танцювати в корабельному ресторані й який запросив її до себе в ліжко, як тільки вони відійшли від столика; жінки й дівчата, істеричні алкоголічки й наркоманки, яких силоміць виставляли за двері...

...І чоловіки, що замикали двері своїх помешкань перед носом дружин, хоч надворі падав сніг,— бо в двадцять дев'ятому році сніг був несправжній. Якщо тобі хотілося, щоб то був не сніг, а щось інше, ти платив гроші, й виходило по-твоєму.

Він підійшов до телефону й набрав номер Пітерсів. Трубку взяв Лінкольн.

— Вибач, це знов я. Скажи мені відверто: Меріон передумала?

— Меріон хвора,— з притиском відповів Лінкольн.— Певна річ, ти тут не винен, але тепер розмови про це можуть зовсім її доконати. Видно, тобі доведеться потерпіти ще півроку. Нехай Меріон трохи оговтається. Я не хочу знову важити її здоров'ям.

— Ясно.

— Шкода, що так вийшло, Чарлі.

Він повернувся до свого столика. Його чарка була порожня, але у відповідь на запитливий погляд Алікса він похитав головою. Що ж, більш у Парижі робити нічого. Єдине хіба — накупити подарунків для Онорії. Завтра він купить для неї цілу машину подарунків. Він сердито подумав, що це, зрештою, тільки гроші — а кому він не роздавав грошей...

— Ні, досить,— сказав він іншому офіціантові.— Скільки з мене?

Пройде час, і він знов повернеться сюди. Адже не можуть вони примусити його розплачуватися довіку. Але він тужив за своєю дитиною, і ніяка надія не могла заглушити тієї туги. Він був уже не молодий, не в тому віці, коли можна жити самими надіями й мріями. І він знав напевно: Гелен не прирекла б його на таку страшну самотність.

УБИВЦІ

Двері відчинились, і до їдальні Генрі зайшли двоє. Вони сіли біля прилавка.

— Що подати? — спитав Джордж.

— Не знаю,— відказав один.— Ти що їстимеш, Еле?

— Та не знаю,— озвався Ел.— Не надумаю навіть, що б його вибрати.

Надворі сутеніло. За вікном засвітилися ліхтарі. Двоє біля прилавка читали меню. Нік Адамс роздивлявся їх з другого кінця прилавка. Коли вони зайшли, він розмовляв із Джорджем.

— Мені смажену вирізку з яблучною підливою та картопляним пюре,— сказав перший.

— Це ще не готове.

— Чого ж воно написане в меню?

— Це обідня страва,— пояснив Джордж.— Обіди в нас від шостої.— Він поглянув на стінний годинник за прилавком.— А тепер п'ята.

— Годинник показує двадцять на шосту,— сказав другий незнайомець.

— Він на двадцять хвилин поспішає.

— Ну, біс із ним, з тим годинником,— сказав перший.— Чим же тут можна підживитися?

— Можу подати різні сендвічі,— відказав Джордж.— Яєчню з шинкою, яєчню з салом, печінку з салом, біфштекс.

— Даси мені курячі крокети в сметані, з горошком і картопляним пюре.

— Це теж обіднє.

— Все, що ми замовляємо, обіднє, еге ж? Он як ти повертаєш!

— Можу дати яєчню з шинкою, яєчню з салом, печінку...

— Я беру яєчню з шинкою,— сказав той, котрого звали Ел. Він був у котелку й чорному пальті, застебнутому на всі гудзики. Обличчя мав дрібне, бліде й тонкогубе. На шиї в нього було шовкове кашне, на руках — рукавички.

— А мені яєчню з салом,— сказав другий. На зріст він був майже такий самий, як Ел. Вони різнились обличчями, але одягом скидалися на близнят. На обох були пальта, видимо тісні. Та й сиділи вони однаково — нахилившись уперед і поклавши лікті на прилавок.

— А випити щось є? — спитав Ел.

— Пиво, морс, імбирний напій.

— Я питаю *випити*.

— Оце все, що я сказав.

— Чудове містечко,— мовив другий.— Як воно хоч зветься?

— Семміт.

— Ти чув коли про таке? — спитав Ел свого товариша.

— Ні,— відказав той.

— А що тут роблять вечорами? — спитав Ел.

— Обідають,— сказав його товариш.— Усі приходять сюди і їдять той знаменитий обід.

— Таки вгадали,— мовив Джордж.

— То ти думаєш, що я вгадав? — спитав його Ел.

— Атож.

— Ти молодець хоч куди, еге?

— Атож.

— Ніякий ти не молодець,— сказав другий.— Правда ж, Еле?

— Бовдур він,— сказав Ел. Тоді обернувся до Ніка:— Тебе як звати?

— Адамс.

— Ще один молодець,— сказав Ел.— Як по-твоєму, він молодець, Максе?

— У цьому містечку самі молодці,— відказав Макс.

Джордж поставив на прилавок дві тарілки: яєчню з шинкою і яєчню з салом. Тоді присунув до них по тарілочці смаженої картоплі й зачинив віконце до кухні.

— Котра ваша? — спитав він Ела.

— А ти не пам'ятаєш?

— Із шинкою.

— Бач, який молодець,— сказав Макс. Тоді простяг руку і взяв тарілку з яєчнею. Обидва їли в рукавичках. Джордж дивився, як вони їдять.

— А ти чого витріщився? — Макс звів очі на Джорджа.

— Та ні, що ви.

— А я кажу — так. Ти витріщався на мене.

— То він, певне, пожартував, Максе,— сказав Ел.

Джордж засміявся.

— Тобі нема чого сміятися,— сказав йому Макс.— Тобі зовсім нема чого сміятися, зрозумів?

— Добре, не буду,— мовив Джордж.

— Він гадає, що це добре.— Макс обернувся до Ела.— Він. бач, так гадає. Он він який.

— О, він розумник,— сказав Ел.

Обидва знову взялися до їжі.

— А як звати отого молодця, що стовбичить там коло прилавка? — спитав Ел у Макса.

— Гей ти, молодче! — сказав Макс до Ніка.— Ану катай за прилавок до свого приятеля.

— А що таке? — спитав Нік.

— А нічого.

— Сказано тобі, то йди,— докинув Ел.

Нік зайшов за прилавок.

— Що це значить? — спитав Джордж.

— То не твоє діло,— відказав Ел.— Хто там є в кухні?

— Негр.

— Який ще негр?

— Кухар.

— Скажи йому, нехай вийде сюди.

— А це навіщо?

— Скажи йому, нехай вийде.

— Чи ви собі думаєте, де ви є?

— Ми добре знаємо, де ми є,— відказав той, котрого звали Макс.— Хіба ми схожі на дурників?

— Розмовляєш ти й справді наче дурник,— сказав йому Ел.— Якого ти дідька панькаєшся з цим хлопчиськом? Слухай, ти, — звернувся він до Джорджа.— Зараз же скажи негрові, щоб вийшов сюди.

— Що ви хочете йому зробити?

— Нічогісінько. Ти помізкуй трохи, молодче. Що б то ми мали робити якомусь негрові?

Джордж штовхнув віконце, що відчинялося до кухні.

— Семе! — гукнув він.— Іди-но сюди на хвилинку.

Двері з кухні розчинились, і звідти вийшов негр.

— Що таке? — спитав він.

Ті двоє біля прилавка скинули на нього поглядом.

— Усе гаразд, негритосе. Отам і стій,— сказав Ел.

Негр Сем стояв у фартусі й дивився на двох незнайомців, що сиділи біля прилавка.

— Слухаюсь, сер, — мовив він.

Ел зліз з високого табурета, на якому сидів.

— Я піду до кухні з негром і оцим молодцем,— сказав він.— Вертай у кухню, негритосе. А ти за ним, молодче.— І невеличкий чоловік рушив до кухні слідом за Ніком та кухарем Семом. Двері за ними зачинились.

Другий, на ім'я Макс, сидів біля прилавка навпроти Джорджа. Та дивився він не на Джорджа, а в довге дзеркало, що прикрашало стіну за прилавком. У цьому приміщенні до їдальні Генрі був бар.

— То що, молодче,— спитав Макс, дивлячись у дзеркало,— чом ти нічого не кажеш?

— Що це все означає?

— Гей, Еле! — гукнув Макс.— Мій хлопець хоче знати, що це все означає.

— А чого ти йому не розтлумачиш? — долинув з кухні голос Ела.

— Як ти думаєш, щó воно все означає?

— Не знаю.

— А як ти думаєш?

Говорячи, Макс увесь час дивився в дзеркало.

— Не можу сказати.

— Гей, Еле, молодець не може сказати, що він про все це думає!

— Еге ж, я чую,— озвався Ел з кухні. Він відчинив низьке віконце, крізь яке передавали тарілки, й підпер його пляшкою від томатного соусу, щоб не зачинялось.— Слухай, молодче,— сказав він Джорджеві з кухні. — Стань-но трохи далі туди. А ти, Максе, посунься трохи праворуч.— Він розміщував їх, наче фотограф перед тим, як робити груповий знімок.

— Побалакай зі мною, молодче,— сказав Макс.— То як ти думаєш, що тут має статися?

Джордж мовчав.

— Ну, то я тобі поясню,— провадив далі Макс.— Ми хочемо вколошкати одного шведа. Знаєш такого здоровенного шведа, на ім'я Оле Андресон?

— Знаю.

— Він щовечора приходить сюди обідати, правда ж?

— Іноді приходить.

— О шостій, чи не так?

— Так, якщо взагалі приходить.

— Усе це, молодче, ми знаємо,— сказав Макс.— Побалакаймо про щось інше. В кіно ти ходиш?

— Інколи ходжу.

— Треба ходити частіше. Кіно — то чудова штука для таких молодців, як ти.

— За що ви хочете вбити Оле Андресона? Що він вам заподіяв?

— Йому й не випадало щось нам заподіяти. Він нас ніколи навіть не бачив.

— Та й побачить лиш раз у житті,— докинув Ел з кухні.

— Тоді за що ж ви хочете його вбити? — спитав Джордж.

— Нас попросив про це один приятель. Просто дружня послуга, молодче.

— Помовч,— сказав Ел з кухні.— Ти до біса базікаєш.

— Та треба ж мені розважати свого молодця. Правда, молодче?

— Ти занадто розбазікався,— сказав Ел.— Онде мій молодець із негром самі собі розважаються. Сидять тут у мене зв'язані докупи, мов ті подружки з монастирської школи.

— То ти бував у монастирській школі?

— Хто зна, може, й бував.

— У хедері ти бував. Оце напевне.

Джордж поглянув на стінний годинник.

— Коли хтось зайде, скажеш, що кухаря немає, а як і тоді не відчепиться, підеш у кухню і сам щось зготуєш. Затямив, молодче?

— Гаразд,— сказав Джордж.— А що ви зробите з нами потім?

— Там побачимо,— сказав Макс.— Це таке діло, що наперед ніколи не знаєш.

Джордж знову звів очі на годинник. Було чверть на сьому. Двері з вулиці відчинилися. Зайшов водій трамвая.

— Здоров, Джордже,— сказав він.— Підкріпитись є чим?

— Та Сем якраз вийшов,— відказав Джордж.— Вернеться десь за півгодини.

— Ну, то я краще піду куди-інде,— сказав водій.

Джордж подивився на годинник. Було двадцять хвилин на сьому.

— Чисто зроблено, молодче,— сказав Макс.— Ти справжній джентльмен.

— Він знав, що я розчереплю йому голову, — озвався з кухні Ел.

— Ні,— заперечив Макс.— Зовсім не тому. Просто він молодець. Славний хлопчина. Він мені подобається.

За п'ять хвилин до сьомої Джордж сказав:

— Він не прийде.

Перед тим до їдальні заходило ще двоє людей. Для одного з них Джордж мусив піти в кухню й приготувати сендвіч з яєчнею та шинкою, якого той захотів узяти з собою. В кухні він побачив Ела, що сидів на стільчику біля віконця, зсунувши котелок на потилицю і сперши на привіконну поличку дуло обріза. На підлозі в кутку сиділи Нік і кухар, зв'язані спиною до спини; роти їх були заткнуті кухонними рушниками. Джордж приготував сендвіч, загорнув у проолієний папір, вклав у пакет і виніс покупцеві; той заплатив і пішов собі.

— Мій молодець на всі руки майстер,— сказав Макс.— І куховарити вміє, і все на світі. Ото буде якійсь дівчині господиня в домі.

— Он як? — мовив Джордж.— А вашого приятеля, Оле Андресона, вже не ждіть.

— Дамо йому ще десять хвилин, — сказав Макс.

Він дивився в дзеркало і на годинник. Стрілки годинника показали сьому, потім п'ять хвилин на восьму.

— Ходім, Еле,— сказав Макс.— Нема чого тут стовбичити. Він не прийде.

— Почекаймо ще п'ять хвилин,— відказав Ел із кухні.

За ті п'ять хвилин зайшов ще один відвідувач, і Джордж пояснив йому, що кухар занедужав.

— То якого ж біса ви не візьмете іншого? — спитав той.— Добра мені їдальня! — І пішов геть.

— Ходім, Еле, — сказав Макс.

— А що робити з цими двома молодцями й негром?

— Та нехай собі живуть.

— Ти так думаєш?

— А певне. Ми своє відбули.

— Не до смаку мені ці сентименти,— сказав Ел.— Ти вибовкав більш ніж треба.

— Е, до лиха,— сказав Макс.— Мали ж ми якось розважатися, так чи ні?

— І все одно базікав ти забагато,— сказав Ел.

Він вийшов з кухні. Під його тісним пальтом злегка випиналося дуло обріза. Він поправив пальто руками в рукавичках.

— Ну бувай, молодче,— сказав він Джорджеві.— Щасливий ти хлопець.

— А правда,— докинув Макс.— Можеш грати на перегонах.

Обидва вийшли за двері. У вікно Джордж бачив, як вони поминули ліхтар і перетнули вулицю. Тісні пальта й котелки робили їх схожими на коміків з вар'єте.

Джордж пішов до кухні й розв'язав Ніка та кухаря.

— Годі з мене цих штук,— сказав Сем, кухар.— Годі, аж по саму зав'язку!

Нік підвівся. Йому ще ніколи не затикали рота рушником.

— Ну й ну,— мовив він.— Що це за чортівня? — Він намагався вдавати хвацького хлопця.

— Вони хотіли вбити Оле Андресона,— пояснив Джордж.— Думали його застрелити, коли він прийде обідати.

— Оле Андресона?

— Атож.

Кухар обмацав кутики рота пучками великих пальців.

— Вони пішли? — спитав він.

— Еге,— відповів Джордж.— Пішли вже.

— Не подобається мені вся ця історія,— сказав кухар.— Ой як не подобається.

— Слухай-но,— мовив Джордж до Ніка.— Сходив би ти до Оле Андресона.

— Гаразд.

— Не лізьте ви в це діло, — обізвався кухар Сем. — Краще сидіть собі тихенько.

— Коли не хочеш, не ходи,— сказав Джордж.

— Встрянете в цю халепу, то добра не ждіть,— правив своєї кухар.— Сиділи б собі тихенько.

— Я піду до нього,— сказав Нік Джорджеві.— Де він живе?

Кухар відвернувся.

— Ці хлопчиська завжди гадають, що вони розумніші за всіх, — пробурчав він.

— Він живе в мебльованих кімнатах місіс Хірш,— відповів Джордж Нікові.

— То я йду туди.

Вуличний ліхтар світив крізь голе віття дерев. Нік пройшов понад трамвайною колією і від другого ліхтаря звернув у бічну вуличку. Мебльовані кімнати місіс Хірш були через три будинки за рогом. Нік зійшов на ганок і натиснув кнопку дзвоника. Двері відчинила якась жінка.

— Оле Андресон тут живе?

— Ви хочете його бачити?

— Так, якщо він удома.

Слідом за жінкою Нік піднявся сходами і пройшов у кінець коридора. Жінка постукала в двері.

— Хто там?

— Тут хтось хоче вас бачити, містере Андресон,— сказала жінка.

— Це я, Нік Адамс.

— Заходь.

Нік відчинив двері й увійшов до кімнати. Оле Андресон лежав на ліжку зовсім одягнений. Колишній боксер великої ваги, він ледве вміщався на тому ліжку. Під головою в нього було дві подушки. На Ніка він навіть і не глянув.

— Що там таке? — спитав він.

— Я оце був у їдальні Генрі, — сказав Нік, — коли зайшли якісь двоє, зв'язали мене й кухаря і казали, що хочуть вас убити.

Він відчував, що розповідь його звучить якось безглуздо. Оле Андресон не сказав нічого.

— Вони завели нас до кухні,— провадив далі Нік.— Хотіли вас застрелити, коли ви прийдете обідати.

Оле Андресон дивився на стіну й нічого не казав.

— То Джордж подумав, що мені слід піти сказати вам про це.

— Нічим не можу цьому зарадити,— мовив Оле Андресон.

— Я розкажу вам, які вони з себе.

— Не хочу я знати, які вони з себе,— мовив Оле Андресон.— Він дивився на стіну.— А за те, що прийшов сказати, дякую.

— Та що вже там.

Нік подивився на дебелого чолов'ягу, що лежав на ліжку.

— Хочете, я піду розкажу в поліції?

— Ні,— відповів Оле Андресон.— Це нічого не допоможе.

— Я міг би що-небудь для вас зробити?

— Ні. Нічого тут не поробиш.

— А може, це тільки пуста погроза?

— Ні. Це не пуста погроза.— Оле Андресон повернувся на бік, лицем до стіни.— Найгірше те,— промовив він, дивлячись у стіну,— що я ніяк не можу зважитися вийти звідси. Отак цілий день і лежу.

— А ви не могли б виїхати з міста?

— Ні,— відповів Оле Андресон.— Далі тікати нікуди.— Він дивився у стіну.— Тепер уже нічого не вдієш.

— А чи не можна якось це залагодити?

— Ні, ради на це нема.— Він говорив тим самим безживним голосом.— Нічого вже не вдієш. Ось полежу ще трохи, а тоді зважусь і вийду.

— То я, мабуть, вернуся назад до Джорджа,— сказав Нік.

— До побачення,— мовив Оле Андресон, не обертаючись до Ніка.— Дякую, що зайшов.

Нік рушив з кімнати. Причиняючи двері, він бачив, як Оле Андресон лежить одягнений на ліжку, втупивши очі в стіну.

— Він цілий день не виходить з кімнати,— сказала Нікові жінка внизу біля дверей.— Мабуть, нездужає. Я до нього: «Містере Андресон, пішли б погуляли, он погода яка гарна»,— а він хоч би що.

— Він не хоче нікуди виходити.

— Жаль, що йому нездужається,— сказала жінка.— Він такий приємний пожилець. А знаєте, він був боксером.

— Я знаю.

— Ніколи й не подумала б, якби не обличчя,— провадила жінка. Вони розмовляли, стоячи біля надвірних дверей.— Він такий лагідний.

— Ну, добраніч, місіс Хірш,— сказав Нік.

— Я не місіс Хірш, — відказала жінка. — То власниця будинку. А я тут у неї за доглядачку. Мене звуть місіс Бел.

— Добраніч, місіс Бел,— сказав Нік.

— Добраніч,— відповіла жінка.

Нік пройшов темною вуличкою до рогу, де світився ліхтар, а тоді понад трамвайною колією до їдальні Генрі. Джордж був на своєму місці за прилавком.

— Ну, бачив Оле?

— Бачив,— відповів Нік.— Лежить у кімнаті й не хоче нікуди виходити.

Почувши голос Ніка, кухар прочинив двері з кухні.

— Вуха мої вас не чули б,— мовив він і зачинив двері.

— Ти розказав йому?

— Авжеж, розказав. Але він сам знає, що це таке.

— І що він думає робити?

— Нічого.

— Вони ж уб'ють його.

— Мабуть, що вб'ють.

— Певно, вскочив у якусь халепу в тому Чікаго.

— Мабуть, що так.

— Страшна річ.

— Жахлива,— сказав Нік.

Вони помовчали. Джордж дістав рушник і витер прилавок.

— Цікаво, що він зробив? — спитав Нік.

— Якусь умову порушив. Вони ж бо за це й убивають.

— Мабуть, поїду я геть звідси,— сказав Нік.

— Еге ж,— погодився Джордж.— Непогано було б.

— Тепер мені з думки не йтиме, як він чекає там, у своїй кімнаті, й знає, що це його не мине. Чистий жах.

— Ну,— сказав Джордж,— а ти про це не думай.

СНІГИ КІЛІМАНДЖАРО

Кіліманджаро — вкрита снігом гора заввишки 19 710 футів, яку вважають найвищою в Африці. Її західна вершина мовою масаї зветься «Нгає-Нгаї», тобто «Божий дім». Майже біля самої тієї вершини лежить висхлий і замерзлий труп леопарда. Чого шукав леопард на такій височині — ніхто пояснити не може.

— Найцікавіше те, що мені зовсім не боляче,— сказав він.— Отак і знаєш, коли воно починається.

— Справді не боляче?

— Анітрохи. Єдине, що мене турбує,— це дух. Тебе, напевне, аж верне.

— Годі-бо, прошу.

— Онде, поглянь,— сказав він.— Що їх так сюди вабить — видовище чи дух?

Його похідне ліжко стояло в затінку розлогої мімози, і, сягаючи оком поза тінь, на залиту сонцем долину, він бачив трьох великих птахів, що зухвало порозсідалися віддалік, а ще з десяток їх кружляло в повітрі, і тіні їхні раз у раз мелькали на землі.

— Вони позліталися того ж дня, як зіпсувалась машина,— сказав він.— А оце сьогодні вперше сіли на землю. Спочатку я пильно додивлявся, як вони ширяють у небі: думав, згодиться колись для оповідання. Та тепер смішно про це й казати.

— Ну годі вже, прошу тебе,— мовила вона.

— Та я ж нічого,— відказав він.— Просто легше стає, коли говориш. Я зовсім не хочу тебе засмучувати.

— Ти ж знаєш, не це мене засмучує. Я не маю ані хвилини спокою, бо нічим не можу тобі зарадити. А по-моєму, ми могли б якось полегшити становище, доки прилетить літак.

— Або доки він *не* прилетить.

— Ну скажи, будь ласка, щó мені зробити. Я ж напевне можу що-небудь зробити.

— Можеш відтяти мені ногу, і воно має спинитись, хоч я й не вірю. Або можеш мене застрелити. Ти ж тепер добре стріляєш. Я тебе навчив, правда?

— Прошу, не кажи такого. А може, я б тобі почитала?

— Що?

— Що-небудь із того, що ми маємо з собою, чого ще не читали.

— Не можу я того слухати,— сказав він.— Краще розмовляти. Ми сваримося, і час минає швидше.

— Я не сварюся. Я не хочу сварок. Не треба більше сваритися. Хоч які б ми були знервовані. Може, сьогодні вони повернуться з іншою машиною. А може, літак прилетить.

— Я не хочу нікуди їхати,— сказав чоловік.— Та й навіщо — хіба тільки щоб тебе заспокоїти?

— Ти говориш як боягуз.

— Невже не можна дати людині спокійно померти й не ображати її? Чи тобі легше так?

— Ти не помреш.

— Не кажи дурниць. Я *вже* помираю. Спитай-но отих паскуд.— Він поглянув туди, де сиділи троє величезних бридких птахів, згорбившись і повтягавши лисі голови у настовбурчене пір'я. Четвертий спустився додолу, трохи пробіг з льоту, а тоді перевальцем подибав до тих трьох.

— Їх повно коло кожного табору. Просто ніхто їх не помічає. Ти не помреш, якщо не опустиш руки.

— Де ти таке вичитала? Ну й дурепа.

— Можеш собі думати про когось іншого.

— Боронь боже,— сказав він.— Я все життя тільки те й робив.

Якусь часинку він лежав тихо, дивлячись крізь мерехтливе повітря над розжареною сонцем долиною туди, де починався чагарник. Там паслося кілька козенят, що видавалися білуватими цяточками на жовтому тлі, а вдалині він побачив табун зебр, зовсім білих проти зелені чагарів. Намети стояли в гарній місцині, під великими деревами коло підгір'я, там була добра вода, ще й зовсім близько — в майже пересохлому джерелі, до якого вранці зліталися куріпки.

— То не хочеш, щоб я тобі почитала? — спитала жінка. Вона сиділа на брезентовому стільчику біля ліжка.— О, вітрець повіяв.

— Ні, дякую.

— Може, приїде машина.

— Мене анітрохи не обходить, приїде вона чи ні.

— Зате мене обходить.

— Тебе обходить бозна-скільки такого, до чого мені байдужісінько.

— Не так уже й багато, Гаррі.

— А що, як ми вип'ємо трохи?

— Тобі може зашкодити. У Блека [1] сказано не вживати алкоголю. Краще не треба.

— Моло! — гукнув він.

— Слухаю, *бвана* [2]

— Принеси-но віскі з содовою.

— Тобі не можна,— сказала вона.— Оце і є опустити руки. Там же пишеться, що пити шкідливо. Я знаю, що шкідливо.

— Ні,— мовив він.— Корисно.

От і кінець, думав він. Тепер він уже не зможе нічого завершити. І ось як воно все кінчається — суперечкою через ковток віскі. Відколи в його правій нозі почалася гангрена, біль зовсім ущух, а з болем зник страх, і тепер він не відчував нічого, крім

---

[1] У медичному довіднику Блека.

[2] Пане, хазяїне *(мовою суахілі)*.

безмежної втоми та лютої досади, що це вже кінець усьому. Те, що мало статись, анітрохи його не цікавило. Багато років над ним тяжіла страшна неминучість, а ось тепер смерть уже нічого не важила. Просто дивно, яку полегкість дає справжня втома.

І тепер він ніколи не напише тих речей, що їх усе приберігав на майбутнє, доти, доки зможе написати їх гарно. Ну що ж, зате й невдачі вже нема чого боятися. А може, він узагалі не зміг би їх написати, тим-то й не брався до них і все відкладав на потім. Та тепер він уже ніколи про це не дізнається.

— Даремно ми сюди поїхали,— сказала жінка. Вона дивилася на склянку в його руці й кусала губи.— У Парижі з тобою ніколи б такого не сталося. Ти ж завжди казав, що любиш Париж. Ми могли залишитися в Парижі або ж поїхати ще кудись. Я б поїхала з тобою куди завгодно. Я ж казала, що поїду куди ти тільки схочеш. Коли вже тобі треба було пополювати, ми могли б поїхати до Угорщини, там було б набагато зручніше.

— Все за твої кляті гроші,— сказав він.

— Ти несправедливий,— сказала вона.— Вони завжди були такі самі твої, як і мої. Я все покинула і їздила з тобою скрізь, де ти хотів, і робила все, що ти хотів. Але сюди ми поїхали даремно.

— Ти ж казала, що тобі тут подобається.

— Подобалося, поки все було гаразд. А тепер мені тут осоружно. Не збагну, чому таке мало скоїтися з твоєю ногою. За що нас спіткало це лихо, щó ми такого зробили?

— За себе я можу сказати. Передусім, забув одразу ж припекти подряпину йодом. Потім не звертав на неї уваги, бо ніяка зараза до мене не пристає. А ще згодом, коли мені погіршало, робив примочки слабким карболовим розчином, бо всі інші дезинфекційні засоби в нас кінчилися. Мабуть, саме від цього омертвіли дрібні кровоносні судини й почалася гангрена.— Він подивився на жінку.— Хіба не досить?

— Я не про те.

— Коли б ми найняли тямущого механіка, а не того недоукатубільця, він стежив би за мастилом і ніколи не спалив би підшипника.

— Я не про те.

— Коли б ти не зреклася свого товариства, того клятого кодла з Олд-Вестбері, Саратоги, Палм-Біча [1], і не злигалася зі мною...

— Та я ж кохала тебе. Ти несправедливий. Я й тепер тебе кохаю. І завжди кохатиму. А ти хіба не кохаєш мене?

— Ні,— відказав він.— Мабуть, ні. Та й не кохав ніколи.

— Гаррі, що ти кажеш! Ти втратив розум.

— Ні. Я не маю чого втрачати.

---

[1] Фешенебельні курорти в США.

— Не пий,— сказала вона.— Любий, не пий, я тебе прощу. Ми повинні зробити все, що тільки можна.

— От ти й роби,— сказав він.— А я стомився.

Тепер він бачив в уяві залізничну станцію в Карагачі і себе на пероні з рюкзаком за плечима, і ось уже ліхтар сімплонського експреса розітнув темряву,— він тоді від'їжджав із Фракії після того відступу. Це було одне з оповідань, що він мав написати згодом, і ще про той сніданок, коли всі дивились у вікно на засніжені болгарські гори і секретарка з місії Нансена спитала старого, чи то справді сніг, і старий, зиркнувши й собі, відповів: «Ні, то не сніг. Для снігу ще зарано». І секретарка сказала іншим дівчатам: «От бачите, ніякий то не сніг»,— і вони загомоніли всі разом: «То не сніг, ми помилилися». Але то був таки сніг, і, коли розпочався обмін населення, старий послав людей у засніжені гори. І вони блукали серед того снігу, аж поки не загинули ще до кінця зими.

Сніг був і в Гауерталі, він ішов цілий різдвяний тиждень,— того року, коли вони жили в лісорубовій хаті з величезною кахляною грубою, що займала півкімнати, і спали на матрацах, набитих буковим листям; це тоді до них пришкандибав дезертир, насилу тягнучи по снігу скривавлені ноги. Він сказав, що за ним женеться поліція, і вони дали йому вовняні шкарпетки й затримали поліцаїв балачкою, аж поки слід його замело снігом.

У Шрунці на перший день різдва сніг так яскрів проти сонця, що аж очам було боляче, коли дивитися з вікна пивнички на тамтешній люд, що вертав додому з церкви. Це там вони підіймалися з важкими лижами на плечі вкоченою саньми й жовтою від кінської сечі дорогою, що йшла понад річкою між крутих гір, порослих соснами, і там-таки з'їжджали з великого льодовика над «Мадленер-гаузом», і сніг був гладенький, мов цукрова глазур, і легкий, мов пудра; і він досі пам'ятав той стрімкий, безгучний від величезної швидкості спуск, коли він, наче птах, летів униз.

Того року несподіваний снігопад заскочив їх у «Мадленер-гаузі», і вони мусили просидіти там цілий тиждень, граючи в карти при світлі кіптявого ліхтаря, і ставки невпинно йшли вгору, що більше програвав гер Лент. Кінець кінцем він програв усе. Геть усе — гроші лижної школи, її річний прибуток, а далі й власні заощадження. Ось і тепер він мов живий перед очима: довгоносий, бере зі столу карти й відкриває sans voir [1]. *Тоді вони тільки те й робили, що грали. Нема снігу — до карт, накидало надміру — знову до карт. І він подумав про те, як багато часу в його житті згаяно на гру.*

Та він так і не написав про це ні рядка, ані про той ясний і холодний різдвяний день, коли на обрії видніли далекі гори

[1] Не дивлячись, «на темну» (*франц.*).

і Баркер полетів через лінію фронту бомбардувати поїзд, що віз додому австрійських офіцерів, а коли вони повискакували з вагонів і сипонули врозтіч, він розстрілював їх з кулемета. Пригадалося, як потім Баркер прийшов до їдальні й почав про це розповідати. І як раптом запала тиша, а тоді хтось сказав: «Падлюка ти, мерзенний убивця!»

З тими самими австрійцями, яких вони тоді вбивали, він згодом катався на лижах. Ні, не з тими самими. Ганс, що пристав до нього в супутники на всю ту зиму, відбував війну в гірських стрільцях, і, коли раз вони вдвох пішли у видолинок над тартаком полювати на зайців, вони розмовляли про бої при Пасубіо, про наступ на Пертіку й Асалоне, та він так і не написав про це ані слова. Ані про Монте-Корно, ані про Сьєте-Коммум, ані про Арсьєдо.

Скільки ж це зим він прожив у Форарльберзі та Арльберзі? Чотири... Нараз йому спав на пам'ять і отой чолов'яга, що продавав лисицю, коли вони ходили в Блуденц купувати подарунки, і добрячий Kirsch [1] *з присмаком вишневих кісточок, і легкий вихор сріблястої куряви над стужавілим снігом, коли, співаючи «Гей-йо, наш Роллі!», ти мчиш до крутого спуску, злітаєш з нього навпростець, тоді трьома стрімкими поворотами поминаєш садок, перестрибуєш через рівчак і виїжджаєш на обмерзлу дорогу позад готелю. Мерщій попускаєш кріплення, скидаєш лижі й ставиш їх до дерев'яної стіни, а у вікні бачиш світло лампи, і там, у курному, пропахлому молодим вином теплі, хтось награє на акордеоні.*

— Де ми спинялися в Парижі? — запитав він у жінки, що сиділа біля нього на брезентовому стільчику тут, в Африці.

— У «Крійоні». Ти ж сам знаєш.

— Звідки мені знати?

— Ми завжди там спинялися.

— Ні. Не завжди.

— Там або ж в «Анрі-Катр», у Сен-Жермені. Ти казав, що любиш там жити.

— Любов — це купа гною,— сказав Гаррі.— А я півень, що заліз на неї і кукурікає.

— Навіть якби ти мав померти,— сказала вона,— то невже так доконче треба знищити все, що лишається по тобі? Чи ти повинен забрати все в домовину? Чи повинен убити коня і жінку, а сідло й зброю кинути в огонь?

— Атож,— відказав він.— Моя зброя — це твої кляті гроші. Мій кінь баский і моя зброя.

— Замовч.

— Гаразд. Не буду більше. Я не хочу тебе ображати.

— Тепер це вже, мабуть, трохи запізно.

---

[1] Вишнівка (*нім.*).

— От і добре. Тоді ображатиму й далі. Так веселіше. Те єдине, що я справді любив з тобою робити, тепер не для мене.

— Ні, неправда. Ти багато чого любив, і я робила все, чого тобі хотілося.

— Ой, бога ради, не хвалися!

Він подивився на неї і побачив, що вона плаче.

— Слухай-но,— сказав він.— Ти думаєш, мені самому приємно? Я й сам не знаю, що зі мною діється. Мабуть, це прагнення вбити іншого, щоб вижити самому, так я гадаю. Коли ми почали розмовляти, я був цілком спокійний. І в гадці не мав нічого такого. А тепер наче сказився і ладен хтозна-що тобі зробити. Не зважай на мене, серденько. Я ж бо справді кохаю тебе. Ти й сама знаєш. Я ніколи нікого не кохав так, як тебе.

Він збився на звичну брехню, що нею добував хліб свій насущний.

— Ти дуже добрий до мене.

— Ти повія,— сказав він.— Повійниця-благодійниця. Це вже поезія. Я тепер повен поезії. Гною і поезії. Гнилої поезії.

— Мовчи, Гаррі, ну що за диявол у тебе вселився?

— Не хочу нічого залишати,— сказав він.— Нічого по собі не залишу.

Прокинувся він аж надвечір. Сонце сховалося за гору, і долину оповила тінь; козенята трималися тепер якнайдалі від чагарів, майже біля самих наметів, і він дивився, як вони пасуться, раз по раз нахиляючи голови й помахуючи хвостиками. Нахабні птахи вже не чатували на землі. Вони важко повмощувались на дереві. Тепер їх було ще більше. Коло ліжка сидів його особистий бой.

— Мемсаїб пішла стріляти,— сказав хлопець.— *Бвана* чогось хоче?

— Ні.

Певне, пішла вполювати якусь дичину і, знаючи, що він любить дивитися на тварин, подалася ген від наметів, щоб не порушити спокою в тій місцині, яку він міг бачити. Вона ніколи нічого не забуває, подумав він. Жодної дрібниці, про яку прочитала, або колись почула, або ще якось дізналася.

То не її провина, що вони зійшлися, коли він був уже спустошений. Звідки жінці знати, що твої слова нічого для тебе не важать, що ти говориш їх тільки за звичкою, бо так тобі спокійніше? Відтоді як він перестав надавати ваги своїм словам, його брехня була жінкам любіша, аніж колись правда.

Не те головне, що він брехав, а те, що не мав за душею і слова правдивого. Він прожив своє життя, воно давно вже скінчилось, а тоді він став жити далі, серед інших людей, мав тепер більше грошей і подорожував по найкращих із знайомих місць, та й нові вибирав найкращі.

Так, ти волів ні про що не думати, і тоді все було чудово. Здоров'я мав залізне, через те й не став неврастеніком, як більшість тих людців, і вдавав, ніби тобі начхати на роботу, яку ти робив перед тим і яка тепер стала тобі не до снаги. Але сам собі ти казав, що неодмінно напишеш про цих людей, про великих багатіїв, що ти чужий серед них, розвідник у їхньому таборі, що ти покинеш його і змалюєш словом, і то вперше буде розповідь людини, яка знає те, про що пише...

Та він так нічого й не написав, бо кожний день у неробстві й розкошах, у зневазі до тих, ким і сам він тепер був, притуплював його здібності, послаблював снагу до праці, і зрештою він зовсім покинув писати. А людям, з якими він тепер знався, так було куди зручніше. Колись, за давньої милої пори, він почував себе найщасливішим саме в Африці, і от знову приїхав сюди, щоб почати все наново. В цю мисливську подорож вони вирушили без особливих вигод. Не терпіли ні в чому нестатків, але й не розкошували, і він сподівався, що в такий спосіб знову збереться на силі, що спроможеться скинути з душі жир, як ото роблять боксери, їдучи в гори працювати й тренуватися, щоб зігнати зайву вагу.

Спочатку вона була задоволена. Казала, що їй тут подобається. Їй завжди подобалось неспокійне життя, з переміною обставин, з новими знайомствами та цікавими враженнями. А він плекав ілюзію, ніби до нього вертається колишня сила й снага до праці. І тепер, якщо такий має бути кінець,— а він знав, що це кінець,— нема чого звиватися, мов та змія з перебитим хребтом, що кусає сама себе. Ця жінка ні в чому не винна. Якби не було її, була б якась інша. Коли вже він жив брехнею, то повинен і померти так само...

З-за горба до нього долинув постріл.

Вона дуже влучно стріляє, ця добра повія, ця повійниця-благодійниця, дбайлива доглядачка й згубниця його таланту. Дурниці. Він сам згубив свій талант. Навіщо дорікати цій жінці за те, що вона дала йому достаток? Він занапастив свій талант, бо прирік його на бездіяльність, бо зрадив себе самого і все, у що вірив, занапастив пияцтвом, що позбавило його колишньої гостроти чуття, лінощами, неробством, снобізмом, пихою, марнолюбством — і сим, і тим, і ще хтозна-чим. Що ж лишилося? Перелік давніх книжок? А який він, власне, був, той його талант? Ні, талант був таки пристойний, та, замість уживати його на діло, він гендлював ним. Ніколи не міряв ним того, що *зробив*, а все — що *міг би* зробити. І зрештою обрав інший спосіб заробляти собі на прожиток — не пером і не олівцем.

Тож чи дивно, що кожна нова жінка, в яку він закохувався, неодмінно була багатша, ніж попередня? Та тепер, коли він утратив здатність кохати і жив самою брехнею, як от із цією жінкою, багатшою від усіх інших, що мала силу-силенну грошей, що раніш була одружена й народила двох дітей, що перед ним брала собі коханців і з жодним не знала втіхи, а його щиро любила як

письменника, як чоловіка, як товариша і як свою завидну власність,— і от, хоч як це дивно, саме їй, котрої він зовсім не любив і котрій увесь час брехав, він міг давати за її гроші куди більше, аніж тим жінкам, що їх кохав був по-справжньому.

«Певно, всі ми створені для того, що робимо,— подумав він.— Хто який має хист, так і заробляє собі на прожиток». Сам він усе життя в той чи інший спосіб продавав свою снагу, а коли до неї не долучаються почуття, за ті самі гроші даєш набагато більше. Він давно зрозумів це, але й про це вже тепер не напише. Ні, не напише, хоч і варто було б...

Онде вона — з'явилася на видноті, простує до табору. На ній бриджі, у руках — рушниця. Слідом за нею двоє служників тягнуть на жердині забите козеня. Все така сама приваблива, подумав він, і тіло в неї гарне. Вона мала неабиякий хист до любощів, добре на них зналася, і, хоч була й не вродлива, йому подобалось її обличчя; вона дуже багато читала, залюбки їздила верхи, полювала на дичину і, певна річ, забагато пила. Чоловік її номер, коли вона була ще порівняно молода, і на якийсь час вона віддалась турботам про своїх майже дорослих дітей, що вже не потребували цього й почували себе з нею незручно, багато часу приділяла своїм коням, книжкам і чарці. Вона любила читати в надвечірні години, перед обідом і, читаючи, пила віскі з содовою. До обіду була вже добре напідпитку і, вихиливши за столом ще пляшку вина, здебільшого швидко засинала.

Так було, поки вона не завела собі коханців. Відколи з'явилися коханці, вона вже не пила стільки: тепер їй не треба було впиватись, щоб заснути. Але коханці їй надокучали. Перед тим вона жила в шлюбі з чоловіком, що ніколи їй не надокучав, а ці надокучали страшенно.

Потім одне з двох її дітей загинуло в авіаційній катастрофі, і, коли все минулося, вона порвала з коханцями, а що віскі не вгамовувало болю, то мусила влаштовувати своє життя якось по-новому. Нараз її посів болісний страх перед самотністю. Але їй потрібна була людина, яку б вона могла поважати.

Це почалося дуже просто. Їй подобались його твори, і вона давно заздрила на його життя. Гадала, він робить тільки те, до чого має охоту. Способи, до яких вона вдалася, щоб заволодіти ним, та причини, з яких урешті закохалася в нього,— то все були щаблі неухильного поступу, і кінець кінцем вона побудувала собі нове життя, а він спродав решту свого життя колишнього.

Спродав за убезпечений добробут, за вигоди — тут ніде правди діти,— ну, а ще за що? Він і сам не міг сказати. Вона ладна купити все, чого йому забагнеться. Це він знав. А до того ж і коханка була чудова. Він лягав з нею в ліжко так само радо, як і з будь-якою іншою, навіть ще й радніш: вона була багатша від інших, мала гарне тіло, добре зналася на любощах і ніколи не влаштовувала сцен. І ось тепер це життя, яке вона побудувала наново, мало урватись, бо два тижні тому він не вдався до йоду,

подряпавши коліно об терня, коли вони продиралися крізь чагарі сфотографувати табун антилоп, що стояли з високо піднесеними головами й, роздимаючи ніздрі, нашорошивши вуха, видивлялись уперед і прислухалися до найменшого шелесту, готові ту ж мить шугнути в хащі. І таки втекли, перше ніж він устиг зробити знімок.

Ось вона прийшла.

Не підводячись, він повернув голову й подивився на неї.

— Привіт,— озвався він.

— Я підстрелила козеня,— сказала вона.— Буде тобі добрий бульйон, і ще загадаю зробити картопляного пюре. Як ти себе почуваєш?

— Куди краще.

— От і чудово! Знаєш, я так і думала, що тобі має полегшати. Коли я пішла, ти спав.

— Я добре поспав. А ти далеко ходила?

— Ні. Тільки зайшла за горб. Я поклала його з першого пострілу.

— Ну, стріляєш ти чудово.

— Я люблю полювати. І Африку полюбила. Справді. Якщо ти видужаєш, це буде найкраща пригода в моєму житті. Ти не уявляєш собі, яка це втіха — полювати разом з тобою. Я полюбила цю країну.

— Я теж люблю її.

— Коханий, як же добре, що тобі полегшало. Мені так прикро, коли ти отакий, як був. Ти не будеш більше такого казати, правда ж? Обіцяєш?

— Не буду,— відповів він.— Я вже й не пам'ятаю, що казав.

— Не треба доводити мене до знемоги, чуєш? Я всього лиш немолода жінка, що кохає тебе і хоче робити все, що й ти. Я вже й так скільки разів у житті знемагала. Ти ж не хочеш, щоб таке було знову, правда?

— Я б залюбки знеміг тебе в ліжку,— відказав він.

— Еге ж. Оце приємна знемога. Задля неї ми й живемо. Завтра прилетить літак.

— Звідки ти знаєш?

— Я певна. Неодмінно прилетить. Служники наготували галуззя і трави для багаття. Я сьогодні ще раз ходила туди подивитися. Там цілком досить місця, щоб сісти літакові, і ми запалимо вогнища з обох кінців.

— Чому ти думаєш, що він прилетить завтра?

— Я певна, що прилетить. Давно вже час. У місті тобі вилікують ногу, і тоді ми добряче знеможемо одне одного. Не так, як цими жахливими розмовами.

— Може б, нам випити? Сонце вже сіло.

— Ти гадаєш, тобі не зашкодить?

— Одна не зашкодить.

— То вип'ємо її разом. Моло, віскі з содовою! — гукнула вона.

— Ти б узула чобітки проти москітів,— сказав він.

— Потім, коли помиюся.

Поки вони пили, сутінки все густішали, а коли майже зовсім споночіло і стріляти стало темно, долину перебігла гієна й зникла за горбом.

— Ця падлюка бігає тут кожного вечора,— сказав він.— Кожного вечора, ось уже два тижні.

— Мабуть, це вона так скиглить ночами. Та мені байдуже. А загалом бридка тварина.

Вони пили разом, біль йому не дошкуляв — тільки незручно було лежати в одній позі, а тим часом служники розпалювали вогнище, на стінах наметів танцювали відблиски полум'я, і він відчував, як до нього вертається мимовільна згода з життям у цьому втішному полоні. Вона таки справді добра до нього. А він сьогодні повівся з нею жорстоко й несправедливо. Вона мила жінка, напрочуд мила...

І ту ж мить він усвідомив, що помирає.

Це почуття наринуло як вир — не подмухом буревію чи навальною хвилею, а так, ніби він раптом опинився у лиховісній смердючій пустці, що її краєм, на превеликий його подив, нечутно скрадалась ота гієна.

— Що з тобою, Гаррі? — спитала жінка.

— Нічого,— відказав він.— Ти б пересіла на той бік. Проти вітру.

— Моло змінив тобі пов'язку?

— Так. Тепер я роблю борні примочки.

— Як ти себе почуваєш?

— Трохи паморочиться в голові.

— Я піду помиюся,— сказала вона.— Ти зажди трохи. Разом повечеряєм, а тоді занесемо ліжко в намет.

«Отже,— сказав він сам до себе,— добре, що ми перестали сваритися». З цією жінкою він не часто сварився, а от з іншими, яких кохав, сварився страшенно, і кінець кінцем сварки ті, мов іржа, знищували все, що було в них спільного. Він кохав занадто палко, вимагав занадто багато і завжди сам усе занапащав.

Йому пригадалось, яким самотнім він почував себе тоді в Константинополі, після тієї сварки напередодні його від'їзду з Парижа. Він гуляв там напропале, і коли все те скінчилось, і він не тільки не позбувся своєї самотності, а ще й роз'ятрив її, він написав листа — їй, першій, котра покинула його,— про те, що він так і не зміг себе перебороти... Про те, як йому одного разу здалося, ніби він побачив її на вулиці, і йому аж млосно стало; як, угледівши на Бульварі першу-ліпшу жінку, що чим-небудь нагадувала її, він ішов слідом, боячись упевнитися, що то не вона, боячись утратити оте почуття, яке охопило його. Про те, що хоч би з якою жінкою він спав, йому тільки дужче бракувало її. І що

отой її вчинок однаково нічого не важить, бо він зрозумів, що нездатен зцілитися від кохання до неї. Він писав цього листа у клубі, зовсім тверезий, і послав його в Нью-Йорк з проханням відписати йому до паризької редакції. Гадав, що так буде найпевніше. І того ж вечора, в нестерпній тузі за нею, відчуваючи в душі болісну порожнечу, він підчепив на вулиці біля «Таксіма» якусь дівчину і повів її вечеряти. Потім вони пішли в дансинг: танцювала вона погано, і він покинув її задля іншої — жагучої розпусниці-вірменки, яка так терлась об нього животом, що його аж жаром обсипало. Він забрав її від англійського офіцерика-артилериста з неабияким скандалом. Артилерист викликав його за двері, і вони завелися битись у темряві посеред вулиці. Він двічі добре садонув артилериста збоку в щелепу, але той не впав, і він зрозумів, що битись доведеться по-справжньому. Артилерист затопив йому в груди, потім у вилицю. Він знову замахнувся і вдарив лівою, а артилерист навалившись на нього, вчепився в піджак і геть відірвав рукав; він двічі дав йому по вуху, тоді щосили вдарив правою і відштовхнув від себе. Артилерист упав головою на брук, і вони з дівчиною кинулися навтіки, бо вже чути було, як надходить військовий патруль. Вони скочили в таксі й проїхали понад Босфором до Рімілі-Гіса, зробили круг і повернули назад серед нічної прохолоди; потім пішли до ліжка, і вона була й на дотик така ж перестигла, як і на вигляд, проте гладенька, мов трояндова пелюстка, солодка, наче патока, з м'яким животом і великими персами, а під задок не треба було й подушки. Коли він зібрався йти, вона ще спала і вигляд мала у вранішньому світлі досить-таки пошарпаний. Він повернувся до «Пера-Паласу» з синцем під оком, несучи під пахвою піджак без одного рукава.

Того ж вечора він виїхав до Анатолії і тепер пригадав ту подорож: як поїзд цілий день ішов поміж ланами, засіяними маком, що його там вирощують на опіум, і яке то дивне було відчуття наприкінці дороги, коли почало здаватися, ніби змінились усі відстані, і як він дістався туди, де розпочавсь наступ за участю новоприбулих грецьких офіцерів, що ні біса не тямили в цьому ділі, і артилерія лупила по своїх, і англійський військовий спостерігач плакав, як дитина.

Того ж таки дня він уперше побачив забитих солдатів у білих балетних спідничках і гостроносих капцях з помпонами. Турки сунули навалою, і він бачив, як солдати в спідничках тікали, як офіцери стріляли в них, а тоді й самі кинулись тікати, і він теж тікав чимдуж разом з англійським спостерігачем, аж поки йому заболіло в грудях, а в роті стало так гірко, наче він смоктав мідяки; і вони спинилися за якимись скелями, а турки все сунули та сунули. Згодом він бачив такі речі, яких ніколи не міг собі й уявити, а потім — і ще страшніші. Отож, повернувшись до Парижа, не міг про це ані сам говорити, ані слухати інших. А в кафе, повз яке він ішов, перед стосиком блюдечок з-під чарок сидів отой американський поет і з дурнуватим виразом обличчя, схожого на

велику картоплину, патякав про дадаїзм з одним румуном, на ім'я Трістан Тцара[1]*, що завжди носив монокль і скаржився на головний біль; і він подався назад до свого помешкання, до дружини, що її знову кохав,— забуто всі сварки, забуто всі безумства, він радів, що повернувся, і пошту з редакції тепер надсилали йому додому. І ось одного ранку надійшов лист у відповідь на той, що він тоді написав, і коли він побачив на підносі конверт із знайомим почерком, то аж похолов увесь і спробував непомітно підсунути його під інший лист. Та дружина спитала: «Від кого це, любий?»— і то був кінець усьому, що тільки-но почалося в них наново.*

Він пригадував щасливі дні з усіма жінками, яких знав, пригадував і сварки. Чомусь вони завжди заводили ті сварки в найприємніших місцях. І чого їм неодмінно надавало сваритися в найкращі для нього хвилини?.. Він нічого про це не написав: спершу не хотів жодної з них образити, а потім йому здавалося, що й без того є про що писати. Але повсякчас думав, що зрештою обов'язково про це напише. Міг би написати багато про що. Він бачив, як змінюється світ, і то були не просто події, хоч і їх він спостерігав чимало й пильно придивлявся до людей,— він бачив тонші зміни і пам'ятав, як поводились люди за різних часів. Він сам був свідок усього того, усе примічав і вважав за свій обов'язок про те написати — але тепер уже ніколи не напише.

— Ну, як тобі? — спитала жінка. Вона вже помилась і вийшла з намету.

— Добре.

— То, може, трохи поїси?

Він угледів позад неї Моло з розкладним столиком і ще одного служника, що тримав посуд.

— Я хочу писати,— сказав він.

— Випий бульйону, це додасть тобі сили.

— Сьогодні вночі я помру,— сказав він.— Ні до чого мені сила.

— Облиш цю мелодраму, Гаррі, прошу,— сказала вона.

— Чи тобі в носі позакладало? Я вже згнив майже до стегна. На біса мені твій бульйон? Моло, принеси-но віскі з содовою!

— Випий бульйону, я прошу,— лагідно сказала вона.

— Ну, давай уже.

Бульйон був надто гарячий. Довелося тримати чашку в руках, чекаючи, поки охолоне, а вже тоді одним духом, не похлинувшись, він влив у себе все до краплі.

— Ти чудова жінка,— сказав він.— Не зважай на мене.

---

[1] Французький поет, засновник *дадаїзму* — формалістичної течії в західноєвропейській культурі під час першої світової війни.

Вона повернула до нього обличчя, так добре знане й люблене з фотографій в «Острозі» та «Місті й маєтку», тільки трохи поблякле від алкоголю, тільки трохи змарніле від любосних утіх; але в «Місті й маєтку» ніколи не показували тих гарних грудей, ані тих пишних стегон, ані рук, що так приємно пестили йому спину. Дивлячись на її знайому лагідну усмішку, він знову відчув наближення смерті. Та тепер то не був рантовий вир, а наче подув вітру, що, сколихнувши полум'я свічки, здіймає його догори.

— Нехай потім винесуть мій москітник і почеплять над ліжком, а поруч запалять вогнище. Я сьогодні ночуватиму просто неба. Зрушати з місця ні до чого. Ніч ясна, і дощу не буде.

Так ось воно як помирають — у шепоті, що його й сам ледве чуєш. Ну що ж, сварок більше не буде. Це він твердо обіцяє. Він не стане псувати того єдиного, чого ще не звідав у житті. А проте, мабуть, таки зіпсує. Адже завжди все псував. А може, її не зіпсує.

— Ти можеш писати під диктовку?

— Ніколи не пробувала,— відказала вона.

— А втім, байдуже.

Однаково часу вже нема, хоч усе, здається, так щільно вляглося, що можна вмістити в один абзац — аби тільки він зумів добре все те висловити.

На горі понад озером стояв рублений дім, зашпарований білим вапном. На жердині біля дверей висів дзвоник, що скликав родину до столу. За домом було поле, а за полем — ліс. Від дому до причалу збігав ряд струнких тополь. Ще ряд тополь тягся вподовж мису. Понад узліссям ішла дорога нагору, і при тій дорозі ти збирав ожину. Потім рублений дім згорів, і всі рушниці, що висіли над каміном на кілочках з оленячих ратиць, також згоріли, і їхні стволи без прикладів, з розтопленим свинцем у магазинних коробках, довго ще лежали серед купи попелу, що його брали на луг для великих миловарних казанів, і ти спитав дідуся, чи можна ними погратися, а він не дозволив. Авжеж, то й тепер були його рушниці, і він так і не купив нових. І відтоді більше не полював. Дім відбудували на тому самому місці, тепер уже з брусів, потім побілили, і з ганку ти бачив ряд тополь і озеро за ними; але рушниць у домі вже ніколи не було. Рештки тих рушниць, що висіли колись на оленячих ратицях у старому рубленому домі, валялися надворі в купі попелу, і ніхто їх більше не чіпав.

Після війни ми орендували в Шварцвальді струмок, у якому водилася форель, і до нього було дві дороги. Одна — спершу низом, через долину, що починалася від Тріберга, між тінястими деревами обабіч білого путівця, а далі — бічною стежкою, що вела в гори, повз невеликі ферми з високими шварцвальдськими будинками, аж доки та стежка виходила до струмка. Звідти ми й починали рибалити.

Друга дорога стрімко підіймалася вгору до узлісся і далі йшла верхами через сосновий бір, а там спускалася до луки й, перетнувши її, виходила до місточка. На берегах струмка росли берези, і він був хоч невеличкий, зате прозорий, бистрий, із заводями в тих місцях, де течія попідмивала коріння беріз. Власникові готелю в Тріберзі випав добрий сезон. Там було дуже гарно, і всі ми заприятелювали між собою. А наступного року настала інфляція, і грошей, які він призбирав тоді, не вистачило навіть на те, щоб купити припасу й знову відкрити готель,— і він повісився.

Це ще б можна продиктувати, але є й таке, чого не продиктуєш: площа Контрескарп, де квіткарки фарбували квіти просто серед вулиці і фарба стікала на брук до автобусної зупинки; літні чоловіки й жінки, завжди п'яні від вина та прокислих вичавок; змерзлі дітлахи з зашмарканими носами; дух брудного поту, злиднів і пияцтва в «Кафе-дез-Аматер»; повії в «Баль-Мюзет», над яким вони тоді жили. Консьєржка, що приймала в своїй комірчині солдата республіканської гвардії, а тим часом його каска, прикрашена волосяною китицею, лежала на стільці. Пожилиця з кімнати навпроти, в якої чоловік був спортсмен-велосипедист,— як вона зраділа того ранку в молочній, коли розгорнула «Авто» й прочитала, що він здобув третє місце в перегонах Париж — Тур, у своєму першому великому змаганні. Вона почервоніла, засміялась і, вимахуючи жовтою спортивною газеткою та плачучи з радості, побігла до себе нагору. Чоловік орендаторки «Баль-Мюзет» був шофер таксі, і коли йому, Гаррі, доводилося відлітати вранішнім літаком, той будив його, стукаючи в двері, і, перше ніж їхати, вони разом випивали по склянці білого вина коло цинкового прилавка в барі. Він знав тоді своїх сусідів у тому кварталі, бо всі вони були бідні.

У прилеглих до площі будинках жило два гатунки людей: п'яниці і спортсмени. П'яниці заливали свої злидні вином, спортсмени шукали розради в тренуванні. То були нащадки комунарів, що не вагалися в своїх політичних поглядах. Вони знали, хто розстрілював їхніх батьків, їхніх родичів, братів і друзів, коли версальське військо захопило місто після Комуни і нещадно карало всякого, хто мав мозолясті руки, носив картуз чи вирізнявся ще якимись прикметами робочої людини. І серед тієї бідноти, у тому кварталі навпроти крамнички торговця кониною та кооперативної винарні, він написав свої перші сторінки, започаткувавши ними те, що вважав тоді за справу свого життя. Жоден інший район у Парижі не був йому такий любий, як цей: його крислаті дерева, старі поштукатурені будинки з коричневими панелями внизу; довгастий зелений автобус на круглій площі; пурпурова фарба, що спливає з квітів на бруківку; несподіваний спуск на вулиці кардинала Лемуана, що круто збігає з горба до Сени, а з другого боку — тісний, перелюднений світок вулиці Муфтар. Вулиця, що веде нагору до Пантеону, і ще одна, якою він завжди їздив на велосипеді,— єдина заасфальтована вулиця в тому районі, рівна й гла-

денька під шинами, з високими вузькими будинками і дешевим готелем, де вмер Поль Верлен. У їхньому тодішньому помешканні було тільки дві кімнати, і він наймав кімнату в тому готелі, на останньому поверсі, за шістдесят франків на місяць,— там він писав, і з вікна йому було видно дахи, димарі й усі паризькі пагорби.

З вікон їхнього помешкання можна було побачити не багато. Насамперед — крамничку вугляра, що продавав також і вино, кепське вино. Позолочену конячу голову над дверима м'ясної крамнички, червоно-жовті туші у її вітрині та ще зелений фасад винарні, де вони купували вино — добре, а до того й дешеве. Решту краєвиду становили поштукатурені стіни та вікна сусідів. І, бувало, вечорами, коли хтось падав п'яний серед вулиці й лежав, сопучи й стогнучи, у суто французькій ivresse [1],— хоч такої, казали, нібито зовсім не існує,— ті сусіди відчиняли вікна, й чути було їхню розмову.

«Де поліцай? Коли не треба, той лобур завжди тут. Певне, спить з якоюсь консьєржкою. Знайдіть його хто-небудь.— Аж ось хтось вихлюпує з вікна відро води, і стогін затихав.— Що там таке? Вода. Оце діло». І вікна зачиняються.

Марі, його femme de ménage [2], нарікає на восьмигодинний робочий день: «Коли чоловік працює до шостої, то, йдучи додому, він вип'є якусь чарчину і грошей не розтринькає. А тепер він працює лише до п'ятої, то напивається щовечора, і вдома ніколи нема й мідяка. Кажу вам — те скорочення нам, жінкам, тільки на горе».

— Може, дати тобі ще бульйону? — спитала в нього жінка — тут, тепер.

— Ні, дякую. Бульйон чудовий.

— Випий ще трохи.

— Я краще випив би віскі.

— Віскі може тобі зашкодити.

— Атож. Це шкідливо. Як у тій пісеньці Кола Портера: «Я вірю, ти кохаєш незрадливо...»

— Ти ж знаєш, я люблю, коли ти п'єш.

— Ще б пак. Але це шкідливо.

«Ось нехай піде,— подумав він.— Тоді вип'ю скільки захочу. Ні, не скільки захочу, а все, скільки там є». О боже, як він стомився! Страшенно стомився. Треба поспати якусь часинку... Він лежав нерухомо, і смерті коло нього не було. Певне, поїхала іншою вулицею. Їздить з кимось у парі, на велосипедах, зовсім нечутно котить по бруківці.

---

[1] П'яна знемога (*франц.*).
[2] Служниця (*франц.*).

Ні, він так ніколи й не написав про Париж. Про той Париж, що був любий його серцю. Ну, а ще про що він не встиг написати?

Про їхнє ранчо й про сріблясту поросль шавлії, про бистру й прозору воду в зрошувальних рівчаках і про буйну зелень люцерни. Прогін іде в гори, і за літо корови стають полохливі, мов олені. І коли восени женеш їх униз, додому, вся та жива маса, мукаючи, рівно тупочучи й збиваючи хмари куряви, поволі суне дорогою. А над горами височить стрімка верховина, чітко вирізняючись проти вечірнього неба, і, коли спускаєшся в долину місячної ночі, все перед тобою залите ясним сяйвом... Потім йому пригадалося, як одного разу він ішов поночі лісом, тримаючись за хвіст коня,— така була темінь; спали на пам'ять і всі ті оповідання, що їх він ще там думав написати.

Про недоумкуватого хлопчину-наймита, якого залишили тоді на ранчо й сказали не давати нікому ані віхтя сіна, і про старого негідника з Форкса, що лупцював хлопчину, коли той робив у нього,— він завернув на ранчо роздобути сіна. Хлопець не дав, і старий погрозив, що знов його поб'є. Тоді хлопець приніс із кухні рушницю і, коли старий намагався вломитись у сінник, застрелив його; коли вони повернулися на ранчо, труп уже тиждень як лежав у оборі, замерзлий і погризений собаками. А те, що лишилося, ти поклав на сани, загорнуте в ковдру й перев'язане мотузками, узяв собі на підмогу того ж таки хлопця, і ви удвох, ставши на лижі, потягли сани на дорогу, а там іще шістдесят миль до міста, де хлопця належало передати владі. Він і гадки не мав, що його заарештують. Думав, що виконав свій обов'язок, що ти йому друг і що він дістане віддяку. Він допомагав тягти старого в місто, щоб усі дізнались, який то був лихий чоловік і як він хотів украсти чуже сіно; і коли шериф надів хлопцеві наручники, той очам своїм не повірив. А тоді заплакав... Це теж було оповідання з тих, які він приберігав на майбутнє. Про тамтешнє життя він міг би написати не менш як зо два десятки оповідань, та так і не написав жодного. Чому?

— От ти й розкажеш їм чому,— промовив він.

— Чому що, любий?

— Чому нічого.

Тепер, відколи заволоділа ним, вона пила не так багато. Та навіть якби він лишився живий, то ніколи не написав би про неї — тепер він був певен. Ані про інших таких, як вона. Багатії — нудні люди, вони або забагато п'ють, або ж забагато грають у трик-трак. Нудні й усі однакові. Йому пригадався бідолаха Джуліан, і його романтичний захват перед ними, і слова, якими він почав одне своє оповідання: «Багаті люди не такі, як ми з вами». І як хтось сказав Джуліанові: «Авжеж, вони мають більше грошей». Та Джуліан не зрозумів дотепу. Він вважав їх за людей особливої породи, обдарованих неабиякими чеснотами, і

коли переконався, що вони зовсім не такі, то був один із найтяжчих ударів, яких він зазнав у житті.

Він, Гаррі, нехтував людьми, що хиляться під ударами долі. Коли на чомусь знаєшся, то не станеш тим захоплюватись. Він думав, що здатен узяти гору над усім — адже ніщо не подужає його, коли він на те не зважатиме.

Гаразд. Тепер він не зважатиме на смерть. Єдине, чого він завжди боявся,— це біль. Він міг терпіти біль, як і всякий чоловік, аби тільки він не тривав занадто довго й не виснажував його; одначе тепер його діймало до самого серця; та коли він уже відчув, що от-от знеможеться, біль ущух.

Він згадав, як одної давньої ночі офіцера-мінометника Вільямсона влучила граната, кинута з німецької засідки, коли він перелазив через дротяну загорожу, і як він криком кричав, благаючи добити його. То був дебелий чолов'яга, дуже хоробрий і справний офіцер, хоча й неабиякий хизун. Але тієї ночі він застряг у загорожі, освітлюваний спалахами ракет, і кишки його вивернулись на колючий дріт, так що коли його забирали свої, ще живого, довелося відрізати їх геть. «Пристрель мене, Гаррі! Бога ради, пристрель мене!..» Колись зайшла була суперечка, чи є така божа кара, якої людина не могла б знести, і хтось твердив, ніби в певний момент самий біль відбирає у людини чуття. Та він завжди пам'ятав Вільямсона і ту ніч. Ніщо не могло одібрати у Вільямсона чуття, аж поки він дав йому всі таблетки морфію, що їх мав у запасі для себе,— та й ті помогли не відразу.

Що ж до нього, то це ще пусте, і, коли не погіршає, турбуватись нема чого. От якби тільки товариство було краще.

Деякий час він міркував, яке товариство волів би мати поруч себе.

Ні, думав він, коли все, що ти робиш, робиться задовго й запізно, годі й сподіватися, що коло тебе зостануться люди. Вони всі вже порозходились. Вечірка скінчилась, і ти лишився удвох із господинею.

«Мені набридло помирати, як і все інше»,— подумав він.

— Набридло,— промовив він уголос.

— Що набридло, любий?

— Усе, що робиш занадто довго.

Він подивився на неї — за нею було вогнище. Вона сиділа, відхилившись на стільчику, відсвіти полум'я падали на її миле обличчя, і він побачив, що її змагає сон. Десь зовсім близько, поза світлом вогнища, обізвалася гієна.

— Я писав,— сказав він.— Але потім стомився.

— Як тобі здається, ти зможеш заснути?

— Ще й як. Чого ти не йдеш у намет?

— Мені хороше тут з тобою.

— Ти не відчуваєш нічого дивного? — запитав він.

— Ні. Трохи сон бере, ото й тільки.

— А я відчуваю,— сказав він.

Він щойно відчув, як поруч знову промайнула смерть.

— А знаєш, з усього, що в мене було, я не втратив тільки цікавості,— сказав він.

— Нічогісінько ти не втратив. Тобі нічого не бракує, єдиному з усіх, кого я будь-коли знала.

— О боже,— сказав він.— Які ви, жінки, нетямущі. Де ж та ваша хвалена інтуїція?

Саме ж бо в ту мить смерть підійшла й поклала голову в ногах ліжка, і він почув її віддих.

— Ніколи не вір, що вона з косою і черепом,— сказав він.— Вона може бути й двома поліцаями на велосипедах, і птахом. Або ж мати тупу круглу морду, наче в гієни.

Смерть посунулась вище, але тепер вона втратила подобу. Просто щось бовваніло в нього перед очима.

— Прожени її геть.

Смерть не пішла, а присунулась ще ближче.

— Який гидотний від тебе дух,— мовив він до неї.— Смердюча падлюка.

Вона ступила ще крок, і він уже не міг говорити до неї, а побачивши, що він не може говорити, вона знову подалася вперед, і тепер він силкувався відіпхнути її мовчки, але вона все насувалася на нього, стискала йому груди, і, коли вона там обсілася і він не міг уже ні ворухнутись, ані вимовити слова, він почув, як жінка сказала:

— *Бвана* заснув. Підніміть тихенько ліжко й перенесіть у намет.

Він не міг сказати їй, щоб вона відігнала смерть, а та все дужче наважувала йому на груди, і він уже не мав чим дихати. Аж ось служники підняли ліжко, і все враз минулось, і тягар, що гнітив йому груди, відкинувся.

Був ранок, і вже не ранній, коли він зачув гуркіт літака. Віддалік показалася маленька цяточка, тоді літак виписав у небі широке коло, і служники побігли й підпалили вогнища, поливши їх гасом, а потім поприкидали травою, так що по краях галявини зайнялися два великих курища, і ранковий вітрець поніс дим до наметів. Літак зробив ще два кола, тепер уже зовсім невисоко, тоді ковзнув донизу, вирівнявсь і плавно спустився на землю, і ось уже до них простує друзяка Комптон, у бахматих штанях, твідовій куртці й коричневому фетровому капелюсі.

«Що з тобою таке, старий шалапуте?» — запитав Комптон.

«Погано з ногою,— відказав він.— Снідати будеш?»

«Ні, дякую. А от чаю вип'ю. Ти знаєш, я прилетів «метеликом». Мемсаїб узяти не зможу. Місця тільки на одного. Ваша машина вже виїхала».

Елен відвела Комптона вбік і щось йому пояснила. Комптон повернувся ще жвавіший, ніж перед тим.

«Зараз же тебе й повеземо,— сказав він.— А потім я прилечу по мемсаїб. Мабуть, нам доведеться сісти в Аруші, заправитись пальним. То краще поквапитися».

«А чай?»

«Та правду кажучи, не такий я до нього охочий».

Служники підняли ліжко й понесли навколо зелених наметів, попід горбом і далі галявиною, повз багаття, що, випаливши траву, горіли тепер ясним палахкотливим на вітрі полум'ям,— туди, де стояв маленький літак. Вони насилу втягли його в кабіну, а коли нарешті втягли, він одкинувся на спинку шкіряного сидіння, простягнувши хвору ногу перед себе, збоку від Комптонового крісла. Комптон пустив мотор і заліз у літак. Гаррі помахав рукою Елен та хлопцям, і, коли стугін мотора перейшов у звичний рівний гук, Комптон став повертати на зліт, пильнуючи, щоб не вскочити у вепрячу яму; і ось уже літак, ревучи й підстрибуючи на грудді, помчав галявиною між багаттями, тоді підстрибнув востаннє й відірвався від землі, і він побачив, як ті, внизу, махають їм руками; а онде й намети попід горбом, вони швидко сплощуються, і долина стає все розлогіша, а купи дерев та чагарники наче вгрузають у землю; зате виразно видно, як збігаються до пересохлих водопоїв звірині стежки, а там он якась вода — він досі й не знав про неї. Онде зебри — тепер він бачить лише їх невеличкі округлі спини, а онде антилопи гну — оті довгі низки головатих плямок, що розтяглись по долині, й здається, ніби вони повзуть догори; ось на них упала тінь літака, і вони сипонули врозтіч — їх уже ледь видно, і важко навіть повірити, що вони скачуть чвалом; уся долина, скільки око сягає, тепер сіро-жовта, а попереду просто нього — твідова спина й коричневий фетровий капелюх друзяки Компі.

Потім вони летіли над передгір'ям, де антилопи здиралися на схили крутими стежками, а далі були гори, і перед очима несподівано постала темна зелень пралісів, тоді — корчасті бамбукові зарості на схилах і знову буйні лісові хащі, що ніби відтворюють обриси вершин і западин; аж ось вони минули хребет, і гори стали знижуватись перед новою долиною, уже розжареною сонцем, аж багряно-рудою; літак кидало на гарячих хвилях повітря, і Компі обернувся назад — побачити, як почуває себе він, Гаррі. А попереду темніло ще одне пасмо гір.

І тоді, замість того щоб летіти й далі на Арушу, вони повернули ліворуч — певне, Комптон розважив, що бензину вистачить,— і, поглянувши униз, він побачив у повітрі над землею якусь роїсту рожеву хмару,— мов перший сніговій, що налітає не знати звідки,— і зрозумів: то суне з півдня сарана. Потім вони почали

набирати висоти, прямуючи начебто на схід, коли раптом запала темрява і на них наринула гроза з такою буйною зливою, що здавалося, ніби летиш крізь водоспад; аж ось вони вийшли з грози, і Комші обернувся й з усмішкою показав уперед — а там, застуючи все перед очима, затуливши собою весь світ, була величезна, висока до неба, неправдоподібно біла проти сонця, квадратна вершина Кіліманджаро. І тоді він зрозумів, що дорога йому лежить саме туди.

В ту саму хвилю гієна перестала квилити і зайшлася дивним, схожим на людський плач, завиванням. Жінка почула його і неспокійно заворушилася. Вона не прокинулась. Їй снилося, ніби вона в своєму будинку на Лонг-Айленді, у передвечір доньчиного виходу у великий світ. Звідкись там узявся й батько і був дуже сердитий. У цю мить гієна завила так голосно, що вона прокинулась і, не одразу збагнувши, де вона, страшенно перелякалася. Тоді взяла ліхтарик і присвітила на друге ліжко, що його занесли до намету, коли Гаррі заснув. Вона побачила, що він лежить під москітником, але чомусь вистромив хвору ногу і вона звисає з ліжка. Бинти позсувалися вниз, і вона не могла туди й глянути.

— Моло! — гукнула вона.— Моло! Моло! — Тоді покликала: — Гаррі! Гаррі! — Потім голосніше: — Гаррі! Прошу тебе... ну Гаррі!

Ніхто не озивався, і не чути було його віддиху.

Знадвору долинало те саме дивне виття гієни, що розбудило її. Та вона не чула його за стукотом власного серця.

ПІСЛЯ ЗАХОДУ СОНЦЯ

1

Тепер понеділок у Джеферсоні нічим не відрізняється від інших днів тижня. Вулиці тепер бруковані, а телефонні й електричні компанії все більше й більше вирубують крислатих дерев — чорного дуба, явора, акації і береста,— щоб на їхньому місці поставити залізні стовпи з голими, примарними, безкровними плодами, і ми маємо міську пральню, яка щопонеділка вранці посилає свої яскраво розфарбовані машини звозити білизну: навантажені брудним одягом, накопиченим за цілий тиждень, вони, мов привиди, сунуть по місту, тільки раз у раз сторожко озиваються дражливі гудки та шурхотять шини на асфальті, наче хто роздирає шовк; навіть негритянки, що за давнім звичаєм і досі перуть білим, забирають і розвозять білизну машинами.

Але п'ятдесят років тому на тихих, курних, тінистих вулицях щопонеділка вранці було повно негритянок із загорненими в простирадла клунками брудної білизни, десь такими завбільшки, як добра пака бавовни; вони вмощували ті клунки на своїх міцних, прикритих капелюшками головах і, не підтримуючи руками, несли від порога кухні білих до потемнілого казана біля своєї халупи в негритянському кварталі.

Ненсі вмощувала клунок з білизною на голову, а вже на клунку прилаштовувала свого чорного матроського бриля, якого носила і влітку і взимку. Вона була висока на зріст, з вилицюватим сумним обличчям і ледь запалою щокою в тому місці, де бракувало кількох зубів. Інколи ми трохи проводили її вуличкою і вигоном — дуже нам цікаво було дивитися на той клунок і поверх нього бриль; він не зсувався й не ворушився навіть тоді, коли Ненсі спускалася в яр, підіймалась на другий бік і перелазила крізь огорожу. Вона ставала рачки, закинувши назад голову, на якій клунок тримався міцно, мов скеля чи повітряна куля, тоді знов підводилась і йшла далі.

Часом білизну забирали або приносили чоловіки праль, але Джезес ніколи не допомагав Ненсі, навіть ще до того, як батько заборонив йому приходити до нас, навіть тоді, як Ділсі була хвора і Ненсі куховарила в нас замість неї.

Нам тоді майже щодня доводилось бігати вигоном до халупи Ненсі і кликати її, щоб ішла готувати сніданок. Ми зупинялися біля яру, тому що батько наказував нам не зв'язуватися з Джезесом, — Джезес був низький негр зі шрамом на щоці, яку йому

хтось різонув бритвою, — і кидали в халупу камінцями, аж поки Ненсі, зовсім гола, висовувала голову з дверей.

— Що це за мода шпурляти в хату каміняччям? — гукала вона. — Чого вам, іроди, треба?

— Тато казав, щоб ти йшла готувати сніданок, — відповідала Кедді. — Казав, що ти вже спізнилася на півгодини і повинна зараз таки йти.

— Великий мені клопіт ваш сніданок! — казала Ненсі. — Я хочу спати.

— Закладаюся, що ти п'яна, — казав Джейсон. — Тато каже, що ти п'яна. Ти п'яна, Ненсі?

— Хто це таке ляпає? — обурювалась Ненсі. — Я хочу спати, великий мені клопіт ваш сніданок.

Ми ще якусь хвилину шпурляли камінцями в халупу, потім верталися додому. Коли Ненсі нарешті з'являлася, мені було вже пізно йти до школи. Так ми думали, що все це через віскі, аж до того дня, коли її знов заарештували і дорогою до в'язниці їм трапився назустріч містер Стоувол. Він працював у банку касиром і був титарем баптистської церкви. Ненсі відразу ж накинулась на нього:

— Коли ви мені заплатите, містере? Коли ви мені заплатите? Ви в мене були тричі останнім часом, а не заплатили ні цента...

Містер Стоувол ударив її так, що вона впала, проте й далі правила своєї:

— Коли ви мені заплатите, містере? Ви в мене були тричі останнім ча...

Містер Стоувол ударив її закаблуком в обличчя, судовий виконавець відтяг його назад, а Ненсі лежала на землі й сміялася. Вона повернула голову, виплюнула з рота кілька зубів разом з кров'ю і сказала:

— Тричі був у мене останнім часом і не заплатив ні цента.

Так вона втратила зуби, і того дня скрізь тільки й мови було, що про Ненсі й містера Стоувола, а тієї ночі кожен, хто йшов повз в'язницю, чув, як Ненсі співає і кричить. У вікно видно було, як вона чіпляється руками за грати, і не одне спинялося коло огорожі послухати, як вона кричить і як наглядач пробує її втихомирити. Вона не вмовкала майже до світанку, до тієї хвилини, коли наглядач, почувши нагорі стукіт і шурхіт, пішов до камери й побачив, що Ненсі висить на гратах. Потім він казав, що річ тут не в горілці, а в кокаїні, бо жоден негр не накладе на себе руки, хіба що начиниться кокаїном, а негр, начинений кокаїном, уже не негр.

Наглядач витяг Ненсі з зашморга й привів до тями, потім добре налупцював її, відшмагав дубцем. Вона повісилась на своїй сукні. Вона зробила добрий зашморг, та коли її арештували, на ній, крім сукні, нічого не було, тому вона не мала чим зв'язати собі руки, і в неї не вистачило сили відпустити підвіконня. Тож наглядач, почувши стукіт, побіг нагору й побачив, що Ненсі

висить на вікні зовсім гола. Її живіт уже трохи віддимався, як невеличка повітряна куля.

Коли Ділсі лежала хвора в своїй халупі і Ненсі куховарила в нас, ми бачили, як відстовбурчується в неї на животі фартух; це було ще перед тим, як батько заборонив Джезесові приходити до нас. Джезес сидів у кухні біля плити, і шрам вирізнявся на його чорному обличчі, мов уривок брудної мотузки. Він сказав, що Ненсі носить під фартухом диню.

— Це диня не з твого баштана, — сказала Ненсі.

— А з чийого баштана? — спитала Кедді.

— Ось візьму й виріжу той баштан, — мовив Джезес.

— Знайшов що казати при дітях, — мовила Ненсі. — Чому ти не йдеш до роботи? Сидиш тут і теревениш казна-що. Хочеш, щоб тебе застукав на кухні містер Джейсон і почув, що ти плещеш при дітях?

— А що він плеще? — спитала Кедді. — Який баштан?

— Мені не можна сидіти в кухні білого, — мовив Джезес. — А білому в моїй кухні можна сидіти. Білий заходить до моєї хати, і я не можу його не впустити. Коли білий захоче зайти в мій дім, у мене вже нема дому, я не можу його не впустити. Але й він не може мене вигнати. Не може.

Ділсі й далі лежала хвора в своїй халупі, а батько заборонив Джезесові приходити до нас. Ділсі все хворіла. Дуже довго хворіла. Якось після вечері ми сиділи в бібліотеці.

— Ненсі ще не скінчила роботи? — спитала мати. — Як на мене, то вже давно можна було помити посуд.

— Хай Квентін гляне, — сказав батько. — Піди, Квентіне, глянь, чи Ненсі все вже зробила. Скажи їй, що вона може йти додому.

Я подався до кухні. Ненсі скінчила роботу. Посуд був складений, у плиті вичахло. Ненсі сиділа на стільці біля холодної плити. Вона глянула на мене.

— Мама питає, чи ти вже все зробила, — сказав я.

— Так, — відповіла Ненсі, дивлячись на мене. — Зробила. — Вона й далі дивилася на мене.

— Що сталося? — спитав я. — Що сталося?

— Я тільки негритянка, — мовила Ненсі. — А хіба я цьому винна?

Вона сиділа в своєму матроському брилі на стільці біля холодної плити й дивилася на мене. Я вернувся до бібліотеки. Холодна плита й порожнеча на кухні справляє дивне враження, коли ти звик, що там завжди тепло, весело і всі щось роблять. А тут у плиті вичахло, посуд складений, і ніхто в такий час не хоче їсти.

— Ну що, попоралась вона? — спитала мати.

— Попоралась, — відповів я.

— Що ж вона робить?

— Нічого. Все зроблене.

— Я сам піду глянути, — сказав батько.

— Може, вона чекає, щоб прийшов Джезес і забрав її додому, — сказала Кедді.

— Джезеса нема, — сказав я.

Ненсі розповідала, що одного разу вранці прокинулась, а Джезеса нема. «Кинув мене, — сказала Ненсі. — Мабуть, подався в Мемфіс. Може, ховається від поліції».

— Ну й щасливої йому дороги, — сказав батько. — Добре, якби він там і лишився.

— Ненсі боїться темряви, — сказав Джейсон.

— Ти також боїшся, — сказала Кедді.

— А от і ні, — сказав Джейсон.

— Боягуз, — сказала Кедді.

— А от і ні, — сказав Джейсон.

— Цить, Кендейсі, — сказала мати.

Зайшов батько.

— Я проведу Ненсі вуличкою, — сказав він. — Вона каже, що Джезес вернувся.

— Вона бачила його? — спитала мати.

— Ні, але якийсь негр переказав їй, що він у місті. Я не забарюся.

— І ти через Ненсі лишиш мене саму? — сказала мати. — Її безпека тобі дорожча, ніж моя?

— Я не забарюся, — сказав батько.

— Ти кинеш без захисту своїх дітей, коли десь поблизу вештається той негр?

— Я також піду, — сказала Кедді. — Можна, тату?

— Нащо йому здалися діти, якби він навіть добрався до них? — сказав батько.

— І я піду, — сказав Джейсон.

— Джейсоне! — сказала мати.

З її тону чути було, що вона звертається до батька. Наче вона хотіла сказати: батько цілий день шукає, чим би їй найдужче дошкулити, і вона була певна, що він нарешті щось придумає. Я принишк, бо ми з батьком добре знали: якщо мати зараз зверне на мене увагу, то захоче, щоб батько звелів мені лишитися з нею. Тому батько навіть не дивився в мій бік. Я був найстарший, мав дев'ять років, Кедді мала сім, а Джейсон — п'ять.

— Пусте, ми не забаримося.

Ненсі вже була готова. Ми звернули у вуличку.

— Джезес до мене завжди добре ставився, — сказала Ненсі. — Коли, бувало, заробить два долари, то неодмінно віддасть один мені.

Ми йшли вуличкою.

— Мені аби тільки минути вуличку, а далі вже нічого, — сказала Ненсі.

На вуличці завжди було темно.

— Отут Джейсон злякався на день усіх святих, — сказала Кедді.

— А от і не злякався, — сказав Джейсон.

— А Рейчел не може на нього вплинути? — сказав батько.

Тітка Рейчел була зовсім стара. Вона жила сама в халупі неподалік від Ненсі і вже навіть не працювала. Біла, як молоко, вона цілими днями сиділа на порозі й курила люльку. Казали, ніби вона Джезесова мати. Часом Рейчел не заперечувала цього, а часом заявляла, що Джезес їй навіть не родич.

— Ні, ти злякався, — сказала Кедді. — Ти боягузливіший за Фроні. Боягузливіший за якогось там негра.

— Він нікого не хоче слухати, — сказала Ненсі. — Каже, що я збудила в ньому диявола, і тепер він мусить його заспокоїти, іншої ради немає.

— Ну годі, він же десь подався, — сказав батько. — Тепер тобі нічого боятися. Аби тільки ти не лигалася з білими.

— Як це не лигалася з білими? — спитала Кедді. — Як це не лигалася?

— Нікуди він не подався, — сказала Ненсі. — Я відчуваю, що він тут. Відчуваю, що він десь причаївся на цій вуличці і чує нашу розмову, кожне слово. Я не бачила його, а як побачу, то вже востаннє, з бритвою в зубах. Він її носить па шворці під сорочкою на спині. І навіть не здивуюся, як побачу.

— Я не злякався, — сказав Джейсон.

— Якби ти була шанувалася, то до цього б не дійшло, — сказав батько. — Але тепер уже однаково. Джезес, мабуть, уже в Сент-Луїсі, знайшов собі іншу жінку й давно забув про тебе.

— Коли так, то краще, щоб я про це не знала, — сказала Ненсі. — А то я йому не подарую! Хай тільки спробує обняти її, я йому руки відрубаю, голову відріжу, а їй розпорю живіт, я...

— Цить! — сказав батько.

— Чий живіт, Ненсі? — спитала Кедді.

— Я не злякався, — сказав Джейсон. — Я можу сам перейти цю вуличку.

— Аякже, перейдеш! — сказала Кедді. — Без нас ти б сюди й носа не поткнув.

2

Ділсі й далі хворіла, і ми щовечора проводили Ненсі, аж поки мати не витерпіла.

— Доки це буде? — сказала вона. Лишаєш мене саму в такому великому будинку, щоб провести додому негритянку, бо вона, бач, боїться!

Ми поклали для Ненсі в кухні сінник. І якось уночі прокинулись від дивного звуку. З темряви під сходами долинав чи то спів, чи плач. У материній кімнаті горіло світло, і ми почули, як батько вийшов у холл, тоді рушив до бічних сходів. Ми з Кедді також вийшли в холл. Підлога там була холодна, нам аж ноги

почало судомити, поки ми дослухалися до того звуку. То був наче спів, а наче й не спів, як часто в негрів.

Потім він стих, ми почули, що батько спускається бічними сходами, і теж підійшли до поруччя. Звук почувся знов, неголосний, уже з самих сходів, і ми побачили десь посеред них проти стіни очі Ненсі. Вони світилися, ніби в кішки, немов біля стіни причаїлася величезна кішка й дивилася на нас. Коли ми спустилися до Ненсі, вона знов замовкла. Ми стояли з нею, аж поки батько вийшов з кухні з пістолетом у руці. Потім він ще раз вернувся в кухню, вже з Ненсі, і вони взяли звідти її сінник.

Ми розіслали сінник у своїй кімнаті. А коли в матері погасло світло, знов побачили очі Ненсі.

— Ненсі! — пошепки покликала Кедді. — Ти спиш, Ненсі?

Ненсі щось шепнула у відповідь, я недочув, що саме. Шепіт долинув десь із темряви, невідомо звідки, наче виник сам собою, а Ненсі там зовсім і не було; а її очі я бачив тому, що ще на сходах вони відбилися в моїх зіницях, як, буває, подивишся на сонце, а тоді зажмуришся і однаково бачиш ясну цятку, хоч повіки й заплющені.

— Господи, — зітхнула Ненсі. — Господи.

— То був Джезес? — спитала Кедді. — Він хотів залізти до кухні?

— Господи, — сказала Ненсі. Так протягло: «Гос-с-с-с-споди», поки звук не згас, як гасне сірник або свічка.

— Ти нас бачиш, Ненсі? — прошепотіла Кедді. — Ти також бачиш наші очі?

— Я тільки негритянка, — сказала Ненсі. — Бог знає, бог знає...

— Що ти там бачила на кухні? — прошепотіла Кедді. — Що то хотіло влізти?

— Бог знає, — сказала Ненсі. Ми бачили її очі. — Бог знає.

Ділсі одужала й заходилась готувати обід.

— Ти б краще полежала ще день чи два, — сказав батько.

— Навіщо? — сказала Ділсі. — Якщо я ще хоч день полежу, тут усе перевернуть догори дном. Ану гайда звідси, дайте мені навести лад у моїй кухні!

Вечерю теж готувала Ділсі. І якраз, коли зайшло сонце, в кухні з'явилася Ненсі.

— Звідки ти знаєш, що він вернувся? — спитала Ділсі. — Ти ж його не бачила?

— Джезес — чорношкірий, — сказав Джейсон.

— Я відчуваю, — відповіла Ненсі. — Відчуваю, що він причаївся в яру.

— Оце тепер? — спитала Ділсі. — І тепер він у яру?

— Ділсі також чорношкіра, — сказав Джейсон.

— Хоч з'їж що-небудь, — сказала Ділсі.

— Нічого мені не хочеться, — сказала Ненсі.

— А я не чорношкірий, — сказав Джейсон.

— Випий кави, — сказала Ділсі й налила Ненсі чашку кави. — Ти знаєш, що він сьогодні там? Звідки ти можеш знати, що він саме сьогодні в яру?

— Знаю, — сказала Ненсі. — Він там, вичікує. Недарма ж я стільки з ним прожила. Я знаю, що він зробить, ще коли він і сам не знає.

— Пий каву, — сказала Ділсі.

Ненсі піднесла чашку до рота і дмухнула на каву. Рот у неї віддувся, мов у гадюки, і став як гумовий, ніби вона здмухнула весь колір із своїх губ у каву.

— Я не чорношкірий, — сказав Джейсон. — А ти чорношкіра, Ненсі?

— Я нещасне створіння, — сказала Ненсі. — А скоро стану нічим. Піду туди, звідки прийшла.

3

Ненсі почала пити каву. І поки пила, тримаючи чашку обома руками, знов чи то заспівала, чи то заплакала. Той звук линув просто в чашку, і кава розхлюпувалася на руки й на сукню Ненсі. Очі її були спрямовані на нас, вона сиділа, спершись ліктями на коліна, тримаючи обома руками чашку, дивилася на нас понад її вінцями і чи то співала, чи плакала.

— Гляньте на Ненсі, — сказав Джейсон. — Вона тепер уже не куховарить у нас, бо Ділсі видужала.

— Та цить же, — сказала Ділсі.

Ненсі тримала обома руками чашку, дивилася на нас і чи то співала, чи плакала, немов було дві Ненсі: одна дивилася на нас, а друга чи то співала, чи плакала.

— Чому ти не попросиш, щоб містер Джейсон зателефонував шерифові? — спитала Ділсі.

Ненсі замовкла, тримаючи чашку в своїх довгих, чорних руках Вона знов спробувала сьорбнути кави, знов розхлюпала її по руках та по сукні й відставила чашку. Джейсон пильно дивився на неї.

— Не можу проковтнути ні краплі, — сказала Ненсі. — Ковтаю, а кава вертається назад.

— Іди до мене. Фроні тобі постелить, а я також скоро прийду, — сказала Ділсі.

— Хіба його спинить якийсь там чорношкірий? — сказала Ненсі.

— Я не чорношкірий, — сказав Джейсон. — Ділсі, я чорношкірий?

— Мабуть, ні, — сказала Ділсі. Вона дивилася на Ненсі. — Мабуть, таки ні. То що ж ти робитимеш?

Ненсі поглянула на нас. Її очі перебігали швидко, наче вона боялася, що взагалі нічого не побачить, коли не водитиме ними.

Вона дивилася на нас, на всіх трьох водночас.

— Пам'ятаєте ту ніч, коли я спала у вашій кімнаті? — спитала вона.

Вона нагадала, як ми тоді рано прокинулись і почали гратися. Спокійно гралися на її сіннику, аж поки встав батько і треба було готувати сніданок.

— Попросіть маму, хай дозволить мені й сьогодні перепочувати у вас, — сказала Ненсі. — Мені навіть не треба сінника. Ми знов будемо гратися.

Говорила з матір'ю Кедді. Джейсон теж пішов з нами.

— Я не хочу, щоб якісь там негри спали в нашому домі, — сказала мати.

Джейсон почав плакати. І не переставав, аж поки мати сказала, що не дасть йому три дні солодкого, якщо він не втихомириться. Тоді Джейсон сказав, що перестане плакати, якщо Ділсі спече шоколадний торт. Батько теж був у кімнаті.

— Чому ти нічого не зробиш? — сказала йому мати. — Навіщо ж тоді в нас існує поліція?

— А чого Ненсі боїться Джезеса? — спитала Кедді. — А ви, мамо, також боїтесь тата?

— Що може вдіяти поліція? — сказав батько. — Де вона шукатиме Джезеса, коли Ненсі його навіть не бачила?

— То чого ж вона боїться? — спитала мати.

— Вона каже, що він тут. Начебто вона знає, що цієї ночі він тут.

— Нащо ж ми платимо податки? — сказала мати. — Я маю лишатися сама у великому будинку, поки ти відводиш якусь там негритянку!

— Але ж ти знаєш, що я не чигаю на тебе з бритвою, — сказав батько.

— Я перестану плакати, коли Ділсі спече шоколадний торт, — сказав Джейсон.

Мати звеліла нам іти геть. А батько сказав, що не знає, чи Джейсон дістане шоколадний торт, але щось інше напевне дістане. Ми вернулися до кухні й переказали все Ненсі.

— Тато велів, щоб ти йшла додому і замкнулася зсередини, тоді не буде чого боятися, — сказала Кедді. — А чого ти боїшся, Ненсі? Джезес розсердився на тебе?

Ненсі знов тримала в руках чашку. Вона впиралася ліктями в коліна, опустивши вниз руки з чашкою і втупившись у неї очима.

— За що Джезес так розсердився на тебе? — спитала Кедді.

Ненсі впустила чашку. Чашка не розбилася, тільки вилилась кава, а руки в Ненсі й далі були складені так, ніби вона тримала її. І враз вона знов завела свій чи то спів, чи не спів, тихо, ледь чутно. Ми дивилися на неї.

— Перестань, — сказала Ділсі. — Нічого так розкисати. Посидь тут, а я покличу Верша, щоб провів тебе додому, — сказала Ділсі й вийшла.

Ми дивилися на Ненсі. Плечі в неї трусилися, але вона замовкла. Ми стояли й дивилися на неї.

— Що тобі хоче зробити Джезес? — спитала Кедді. — Його ж немає тут.

Ненсі глянула на нас.

— Правда ж, нам було весело, коли я ночувала у вашій кімнаті?

— Ні, — сказав Джейсон. — Мені зовсім не було весело.

— Бо ти спав у маминій кімнаті, — сказала Кедді. — Тебе з нами не було.

— Ходімо до мене, і нам знов буде весело, — сказала Ненсі.

— Мама не дозволить, бо вже пізно, — сказав я.

— А ви їй не кажіть, — мовила Ненсі. — Скажете завтра, і вона не розсердиться.

— Вона нам не дозволить, — сказав я.

— А ви їй тепер не кажіть, — мовила Ненсі. — Нащо їй набридати.

— Вона не казала, що нам не можна йти, — мовила Кедді.

— Бо ми не питали, — сказав я.

— Я скажу їй, коли ви підете, — мовив Джейсон.

— Нам буде весело, — сказала Ненсі. — Тато й мама не лаятимуть, як ви підете до мене. Я стільки на вас робила. Вони не лаятимуть.

— Я піду, — мовила Кедді. — Я не боюся. То Джейсон боїться. Він скаже мамі.

— Я не боюся, — сказав Джейсон.

— Ні, ти боїшся, — мовила Кедді. — Ти скажеш мамі.

— Не скажу, — мовив Джейсон. — Я не боюся.

— Зі мною він не боятиметься, — сказала Ненсі. — Правда, Джейсоне?

— Джейсон розкаже мамі, — мовила Кедді.

Вуличка була темна. Ми звернули на вигін.

— Закладаюся, що коли на нас щось вискочить ззаду з вулички, Джейсон зареве.

— А от і не зареву, — сказав Джейсон.

Ми йшли вигоном. Ненсі розмовляла дуже голосно.

— Чого ти так кричиш, Ненсі? — спитала Кедді.

— Хто, я? — сказала Ненсі. — Ви тільки послухайте цих дітлахів! Квентін, Кедді і Джейсон кажуть, що я кричу.

— Ти так говориш, ніби нас тут п'ятеро, — сказала Кедді. — Ніби тут є ще й тато.

— Хто, я кричу, містере Джейсон? — сказала Ненсі.

— Ненсі назвала Джейсона «містером», — засміялася Кедді.

— Ви тільки послухайте цих дітлахів, — сказала Ненсі, — послухайте, як вони кричать.

— Ми не кричимо, — сказала Кедді. — Тільки ти кричиш і розмовляєш так, ніби й тато...

— Тихше,— сказала Ненсі. — Тихше, містере Джейсон.

— Ненсі знов назвала Джейсона «містером»...

— Тихше! — сказала Ненсі.

Вона весь час голосно розмовляла, поки ми переходили яр і пролазили крізь огорожу там, де вона завжди пролазила з клунком білизни на голові. Ми підійшли до її халупи. Ми дуже поспішали. Ненсі відімкнула двері. Запах кімнати й запах Ненсі були мов лампа й гніт: вони ніби чекали одне на одного, щоб їх стало чути. Ненсі засвітила лампу, зачинила двері й засунула засув. Вона дивилася на нас і вже не розмовляла так голосно.

— Що ми робитимем? — спитала Кедді.

— А що ви хочете? — сказала Ненсі.

— Ти казала, що нам буде весело, — мовила Кедді.

В халупі Ненсі було ще щось, крім неї і самої халупи. Навіть Джейсон відчував його.

— Я не хочу тут сидіти, — сказав він. — Я хочу додому.

— Ну, то йди, — сказала Кедді.

— Я не хочу йти сам, — сказав Джейсон.

— Зараз ми будемо гратися, — сказала Ненсі.

— У що? — спитала Кедді.

Ненсі стояла біля дверей і дивилася на нас, але очі в неї були порожні, немов нічого не бачили.

— А ви в що хотіли б? — спитала вона.

— Розкажи нам казку, — мовила Кедді. — Ти вмієш розповідати казки?

— Умію, — сказала Ненсі.

— Ну, то розкажи, — мовила Кедді.

Ми дивилися на Ненсі.

— Ти не знаєш ніяких казок, — мовила Кедді.

— Ні, знаю, — сказала Ненсі. — Зараз розповім.

Вона сіла на стілець біля плити. Там було трохи жару, і Ненсі роздмухала його. Навіть знялося полум'я. Вона почала розповідати казку. Вона так розповідала й дивилася на нас, немов і голос, і очі були не її, а чиїсь чужі. Наче вона сама була десь-інде, на щось очікувала в іншому місці, не тут. Вона була десь поза халупою. Голос і тіло Ненсі були тут, та Ненсі, що пролазила під колючим дротом з клунком білизни на голові, який плив над нею, мов повітряна куля, була в халупі. Але тільки голос і тіло.

— ... І ось королева підійшла до яру, де сховався лихий чоловік. Підійшла та й каже: «Як би мені перебратися через цей яр», каже...

— Який яр? — спитала Кедді. — Такий, як наш? А чого королева йшла через яр?

— Щоб попасти додому, — сказала Ненсі. Вона дивилася на нас. — Їй треба було перейти яр, щоб швидко попасти додому й засунути на засув двері.

— А чого вона хотіла швидко попасти додому й засунути на засув двері? — спитала Кедді.

4

Ненсі дивилася на нас. Вона замовкла. Тільки дивилася на нас. Джейсон сидів у неї на колінах, і його ноги витикалися з коротких штанців.

— Це погана казка, — сказав він. — Я хочу додому.

— Справді, треба йти, — сказала Кедді й підвелася з долівки. — Нас уже, мабуть, шукають.

Вона рушила до дверей.

— Ні, не відчиняй, — сказала Ненсі.

Вона швидко випередила Кедді, але не торкнулася до дерев'яного засува.

— Чому? — спитала Кедді.

— Ходімо до світла, — сказала Ненсі. — Нам буде весело. Не йдіть ще.

— Треба йти, — мовила Кедді. — Хіба що буде дуже весело.

Вони з Ненсі вернулися до плити.

— Я хочу додому, — сказав Джейсон. — Я розповім мамі.

— Я знаю іншу казку, — мовила Ненсі.

Вона стояла біля лампи й дивилася на Кедді, але очі в неї закочувались так, як, буває, вони закочуються, коли вмостиш паличку на носі й дивишся, щоб вона не впала. Ненсі треба було дивитися на Кедді згори вниз, а її очі однаково закочувались так, ніби вона дивилася вгору на паличку.

— Я не буду слухати, — сказав Джейсон. — Я тупатиму ногами.

— Це гарна казка, — мовила Ненсі. — Краща за попередню.

— Про що вона? — спитала Кедді.

Ненсі стояла біля лампи. Вона трималася рукою за скло, і проти світла рука здавалася довгою і темною.

— Ти взялася рукою за гаряче скло, — сказала Кедді. — Тобі не пече?

Ненсі глянула на руку й поволі відвела її. Вона стояла, дивилася на Кедді й крутила рукою так, ніби вона була причеплена на мотузці.

— Краще робімо щось інше, — сказала Кедді.

— Я хочу додому, — сказав Джейсон.

— Зараз будемо смажити кукурудзу, — сказала Ненсі. Вона глянула на Кедді, потім на Джейсона, потім на мене, потім знов на Кедді. — В мене є трохи кукурудзи.

— Я не люблю кукурудзи, — сказав Джейсон. — Я люблю цукерки.

Ненсі глянула на Джейсона.

— Я дам тобі потримати сковороду, — сказала вона, все ще крутячи довгою, м'якою, наче без кісток, темною рукою.

— Добре, я трохи посиджу, якщо буду тримати сковороду, — сказав Джейсон. — Кедді не вміє тримати її. Я знов захочу додому, якщо сковороду триматиме Кедді.

Ненсі поворушила в плиті жар.

— Гляньте, Ненсі бере жар просто руками,— сказала Кедді.— Що з тобою, Ненсі?

— У мене є кукурудза, — сказала Ненсі. — Трохи є.

Вона витягла сковороду з-під ліжка. Сковорода була поламана. Джейсон почав плакати.

— Ми не насмажимо кукурудзи, — сказав він.

— Нам однаково треба вже йти додому, — сказала Кедді. — Ходімо, Квентіне.

— Почекай, — сказала Ненсі. — Почекай. Я зараз полагоджу сковороду. Хіба ти не хочеш мені допомогти?

— Та я не хочу кукурудзи, — сказала Кедді. — Вже дуже пізно.

— То ти мені поможи, Джейсоне, — сказала Ненсі. — Поможеш, правда?

— Ні, — сказав Джейсон. — Я хочу додому.

— Ну чого ти, — сказала Ненсі. — Чого. Ось дивися, що я робитиму. Я полагоджу сковороду так, що Джейсон триматиме її і буде смажити кукурудзу.

Вона взяла шматок дроту і скрутила сковороду.

— Вона не триматиметься, — сказала Кедді.

— Триматиметься, — сказала Ненсі. — Ось побачиш. А тепер поможіть мені налущити кукурудзи.

Кукурудза також була під ліжком. Ми лущили її, а Ненсі помагала Джейсонові тримати сковороду над вогнем.

— Вона не лопає, — сказав Джейсон. — Я хочу додому.

— Почекай, зараз лопатиме, — сказала Ненсі. — І нам буде весело.

Вона сиділа біля самої плити. Гніт у лампі був так високо підкручений, що вона аж чаділа.

— Чому ти не вкрутиш лампу? — спитав я.

— Хай чадить, — сказала Ненсі. — Я потім вичищу скло. Почекайте, зараз кукурудза почне лопати.

— Щось вона не хоче лопати, — сказала Кедді. — І нам однаково треба йти додому. Мама й тато хвилюватимуться.

— Ні, — мовила Ненсі. — Зараз лопатиме. Ділсі скаже, що ви пішли зі мною. Я так довго працювала на вас, що вони не розсердяться. Почекайте. Вона от-от почне лопати.

Джейсонові попав в очі дим, він заплакав і впустив сковороду в жар. Ненсі взяла мокру ганчірку й витерла Джейсонові обличчя, але він не перестав плакати.

— Годі тобі, — сказала Ненсі. — Ну годі.

Та Джейсон плакав далі. Кедді витягла з жару сковороду.

— Усе згоріло, — сказала вона. — В тебе є ще кукурудза, Ненсі?

— А ви хіба не всю всипали в сковороду? — спитала Ненсі.

— Всю, — сказала Кедді.

Ненсі глянула на Кедді. Тоді взяла сковороду, висипала кукурудзу в пелену й почала перебирати її. Ми дивились, як рухалися її довгі темні пальці.

— Більше в тебе немає кукурудзи? — спитала Кедді.

— Є, — сказала Ненсі. — Є. Ось гляньте, ця не згоріла. Треба тільки...

— Я хочу додому, — сказав Джейсон. — Я все розповім мамі.

— Тихо, — сказала Кедді. — Хтось іде.

Ми прислухались. Ненсі вже була обернена до замкнених дверей, її очі наповнились червоним відблиском від лампи.

І враз Ненсі знов почала стиха чи то співати, чи плакати. Вона сиділа біля вогню, і її довгі руки звисали поміж коліньми; на обличчі в неї раптом з'явилися великі краплі, вони скочувались до підборіддя, і кожна блищала від жару, немов іскра, поки спадала вниз.

— Вона не плаче, — сказав я.

— Ні, не плачу, — сказала Ненсі. Очі в неї були заплющені. — Я не плачу. Хто там?

— Я не знаю, — сказала Кедді. Вона підійшла до дверей і виглянула надвір.— Тепер ми підемо додому. Це тато.

— Я все розповім,— сказав Джейсон.— Це ви мене потягли з собою.

По обличчі в Ненсі й далі котилися краплі. Вона обернулася на стільці.

— Слухайте, скажіть йому. Скажіть, що ми будемо гратися. Що я погляжу вас до ранку. Скажіть, нехай він дозволить мені піти з вами й переночувати у вас на підлозі. Скажіть, що мені не треба сінника. Нам буде весело. Ви пам'ятаєте, як нам того разу було весело?

— Мені не було весело,— сказав Джейсон.— Ти мені напустила в очі диму, і вони щемлять. Я все розповім.

5

Зайшов батько. Він глянув на нас. Ненсі не підвелася з стільця.

— Скажіть йому, — попросила вона.

— Я не хотів іти сюди, — сказав Джейсон. — А Кедді нас потягла.

Батько підійшов до плити. Ненсі звела на нього очі.

— Хіба ти не можеш піти до тітки Рейчел і в неї переночувати? — сказав батько.

Ненсі дивилася на нього, звісивши руки поміж коліньми.

— Його тут немає, — сказав батько. — Я б побачив. Ніде не видно ані душі.

— Він у яру, — сказала Ненсі. — Очікує в яру.

— Пусте, — сказав батько. Він глянув на Ненсі. — Звідки ти знаєш, що він там?

— Він лишив мені знак, — сказала Ненсі.

— Який знак?

— Свинячу кістку з закривавленим м'ясом. Вона була отут на столі, біля лампи, коли я прийшла. Він надворі. Як ви підете, буде по мені.

— Як буде по тобі? — спитала Кедді.

— Я не наклепник, — сказав Джейсон.

— Пусте, — сказав батько.

— Він надворі, — сказала Ненсі. — Дивиться тепер у вікно й чекає, поки ви підете. Тоді буде по мені.

— Пусте, — сказав батько. — Замкни хату, і ми проведемо тебе до тітки Рейчел.

— Це нічого не дасть, — сказала Ненсі. Вона вже не дивилася на батька, зате він дивився на неї, на її довгі, безвільні, неспокійні руки. — Дарма відкладати.

— То що ти думаєш робити? — спитав батько.

— Не знаю, — сказала Ненсі. — Що я можу зробити? Тільки відкласти. А це нічого не дасть. Мабуть, так мені судилося, а що має статися, те не мине.

— Що не мине? Що тобі судилося? — спитала Кедді.

— Нічого, — сказав батько. — Вам пора спати.

— Я не хотів іти, а Кедді мене потягла, — сказав Джейсон.

— Іди до тітки Рейчел, — сказав батько.

— Це нічого не дасть, — сказала Ненсі. Вона сиділа біля плити, впершись ліктями в коліна й опустивши руки. — Я навіть у вашій кухні і то не була в безпеці. Якби я навіть спала на підлозі біля ваших дітей, однаково вранці мене знайдуть закривавлену і...

— Цить, — сказав батько. — Замкни двері, погаси світло й лягай спати.

— Я боюся темряви, — сказала Ненсі. — Не хочу, щоб це сталося в темряві.

— То як, ти сидітимеш цілу ніч з лампою? — спитав батько.

І враз Ненсі знов почала чи то співати, чи то плакати. Вона сиділа коло плити, опустивши довгі руки поміж колінами.

— А хай йому біс, — сказав батько. — Ходімо, діти. Вам давно пора спати.

— Коли ви підете, буде по мені, — сказала Ненсі. Тепер вона говорила спокійніше, і обличчя в неї стало спокійніше, і руки також. — Принаймні я вже виплатила містерові Лавледі гроші на труну.

Містер Лавледі був низенький, брудний чоловічок, що збирав у негрів страхові внески. Він щосуботи вранці обходив негритянські халупи та кухні білих, і негри здавали йому по п'ятнадцять центів. Він разом з дружиною жив у готелі. А одного разу дружина наклала на себе руки. В них була дитина, дівчинка. Він виїхав з дівчинкою, але через тиждень чи два повернувся. Ми

бачили, як у суботу вранці він ходив глухими вуличками й провулками.

— Пусте, — сказав батько. — Завтра вранці я тебе першу побачу в себе в кухні.

— Та, мабуть, щось побачите, — сказала Ненсі. — Тільки господь його знає, що саме.

6

Ми лишили Ненсі на стільці біля плити.

— Йди замкни двері, — сказав батько.

Але Ненсі навіть не ворухнулася. Навіть не глянула на нас; ми пішли, а вона так і лишилася сидіти між лампою і плитою. Ще й з вулички ми бачили її у відчинені двері.

— Тату, — спитала Кедді, — а що має статися?

— Нічого, — сказав батько.

Джейсон сидів у батька на плечах і був вищий за всіх. Ми спустилися в яр. Я озирався навколо, проте скрізь було тихо. В строкатому плетиві місячних променів і тіней мало що можна було помітити.

— Якщо Джезес тут, то він бачить нас, правда ж? — спитала Кедді.

— Його тут немає, — сказав батько. — Він давно виїхав звідси.

— Я не хотів іти, а ти мене потягла, — сказав Джейсон згори.

Проти неба здавалося, що батько має дві голови — малу й велику.

Ми вибралися з яру. Ми ще бачили халупу Ненсі й відчинені двері, але нам уже не видно було її самої — не видно було, як вона сиділа біля плити, не замкнувши дверей, тому що втомилася.

«Я втомилася, — сказала вона. — Я тільки негритянка. А хіба я цьому винна?»

Але ми чули її, бо тільки-но вибралися з яру, як до нас долинув її чи то спів, чи то не спів.

— Хто тепер нам буде прати? — спитав я.

— Я не чорношкірий, — сказав Джейсон згори, з-над батькової голови.

— Ти ще гірший, — сказала Кедді, — ти наклепник. Якби оце зараз щось вискочило, ти б злякався гірше за чорношкірого.

— А от і не злякався б, — сказав Джейсон.

— І заревів би, — сказала Кедді.

— Кедді, — сказав батько.

— Ні, не заревів би! — сказав Джейсон.

— Ти боягуз, — сказала Кедді.

— Кендейсі! — сказав батько.

ПЕРСІ ГРІММ

У місті Джеферсоні жив собі юнак на прізвище Персі Грімм. Він мав десь років двадцять п'ять і був капітаном Національної гвардії штату. Він народився в цьому місті й прожив тут усе своє життя, за винятком тих літніх місяців, коли йому треба було виїздити на збори в табори. Через свій молодий вік він не брав участі у першій світовій війні, проте аж 1921 чи 1922 року збагнув, що ніколи не вибачить цього своїм батькам. Його батько, торговець залізними виробами, не розумів його. Він вважав, що хлопчисько просто ледачий і схоже на те, що скоро взагалі пуститься берега. Насправді ж хлопець переживав тяжку трагедію: його мучило усвідомлення того, що він — і не тільки він — народився надто пізно й прогавив той час, коли йому належало бути дорослим, а не дитиною, але не запізно, щоб дізнатися про це з перших рук. І тепер, коли воєнна істерія вже минула, коли ті, що тоді найдужче галасували, ба навіть вони, герої, що воювали і постраждали, почали дивитися один на одного трохи скоса, він не мав з ким порозмовляти, не мав кому вилити душу. Власне, він і бився вперше по-справжньому з одним колишнім солдатом, який заявив, що коли б йому знов довелося йти на війну, він воював би на боці Німеччини проти Франції. Грімм відразу присікався до нього.

— І проти Америки також? — спитав він.

— Так, якби вона з дурного розуму знов почала допомагати Франції.

Грімм, не довго думаючи, вдарив його. Він був нижчий за солдата, а крім того, не мав ще й двадцяти років. Відомо було наперед, чим скінчиться бійка, навіть Грімм не сподівався на успіх. Проте він тримався, аж поки сам солдат попросив глядачів угамувати хлопця. Синцями та шрамами, винесеними з тієї бійки, він пишався не менше, ніж згодом військовою формою, за яку так сліпо боровся.

Врятував його новий закон про цивільну оборону. Грімм скидався на людину, що довго блукала навмання по болоті. Здавалося, він не тільки не бачив перед собою стежки, а й знав, що її немає. І раптом перед ним відкрилося нове життя, визначене, ясне. Змарновані в школі роки, коли в нього ніхто не помічав ніякісінького хисту, коли його вважали ледачим, упертим, без краплі шанолюбства, — ті роки лишились позаду, забулися. Він побачив своє подальше життя, просте й рівне, як порожній коридор, назавжди позбавлене необхідності думати й вирішувати, побачив тягар, який він тепер узяв на плечі й поніс, блискучий, невагомий, войовничий, як його латунні офіцерські відзнаки: благородну, безоглядну віру в фізичну силу і сліпу покору, впевненість у тому, що біла раса вища за будь-які інші, що американці вищі за будь-яких білих, а американці у військовій формі вищі за

решту американців і що як плату за цю впевненість, за цей привілей, у нього можуть забрати тільки його життя. На кожне національне свято, що хоч якось було пов'язане з воєнною історією, він одягав свою капітанську форму й виходив до міста. І коли він, поблискуючи снайперським значком (з нього був чудовий стрілець) та погонами, походжав серед цивільних городян, стрункий, з суворим обличчям, на якому проступала войовничість, змішана з сором'язливою хлоп'ячою гордістю, кожен, кому він траплявся назустріч, згадував його бійку з колишнім солдатом.

Він не був членом Американського легіону, проте не з своєї вини, а з вини батьків. Але того суботнього вечора, коли мулата Джо Крістмеса привели з Мотстауна, звинувативши його в тому, що він убив міс Джоанну Берден, Персі Грімм уже встиг навідатись до командира місцевого поста легіону. Його думки, його слова були надзвичайно прості й зрозумілі.

— Ми повинні подбати про порядок, — заявив він. — Хай закон покаже свою силу. Закон і нація. Ніхто з цивільних не має права засуджувати людину на смерть. Ми, солдати Джеферсона, повинні доглянути, щоб усе було як слід.

— А звідки ви знаєте, що в когось є якісь інші наміри? — спитав командир легіону. — Ви, може, щось чули?

— Я не знаю. Я не слухаю, що хто каже.

Він не брехав. Він, видно, був надто байдужий до того, що кажуть або чого не кажуть цивільні, щоб ще й брехати про це.

— Не в тім річ, — повів він далі. — Річ у тім, чи ми, солдати Джеферсона, що носять військову форму, скажемо перші свою думку. Треба тут-таки на місці показати всім тим людям, як на це дивиться уряд Сполучених Штатів. Щоб вони не могли й слова писнути.

Його план був зовсім простий. Сформувати з міських легіонерів загін під його командою, як йому й належало за званням.

— А якщо вони не захочуть, щоб я командував, то мені байдуже. Я можу бути заступником. Або сержантом чи єфрейтором.

Грімм так і думав. Він не гнався за скороминущою славою. Він був надто щирий. Такий щирий, такий простолінійний, що командир легіону втримався від легковажної відмови, яка вже мало не злетіла була з його уст.

— Я все ж таки не думаю, що в цьому буде потреба. А якщо й буде, ми всі виступатимемо як цивільні. Я не можу для такої мети використовувати легіон. Зрештою, ми тепер не солдати. Не думаю, щоб я вдався до таких дій, якби навіть міг.

Грімм глянув на нього — не сердито, а швидше гидливо, як на якусь комаху.

— Ви ж колись також носили форму, — терпляче сказав він. — Я сподіваюся, що ви не скористаєтесь своєю владою, щоб перешкодити мені поговорити з ними, правда ж? Як з приватними особами.

— Ні, не скористаюся. Та й, зрештою, я не маю такої влади. Але пам'ятайте: тільки як з приватними особами. Мого прізвища не називайте.

І тоді Грімм завдав йому удару.

— А я й не думав називати вашого прізвища, — сказав він і пішов.

Це було в суботу близько четвертої. До кінця дня Грімм устиг обійти ті крамниці й контори, де працювали члени легіону, тому надвечір у нього набралося вже доволі таких самих, як і він, розпалених людей, щоб скласти з них добрий загін. Він був невтомний, стриманий, але наполегливий, у ньому вчувалося щось невідпорне, пророче. Та в одному питанні всі новобранці були на боці свого командира: ця справа не стосувалася офіційного призначення легіону. Потім без якихось особливих зусиль він домігся своєї початкової мети: став командиром. Поки настав час вечеряти, він зібрав їх усіх, поділив на групи, призначив офіцерів і штаб; тепер наймолодші, ті, що не воювали у Франції, запалилися остаточно. Він звернувся до них з короткою, спокійною промовою:

— Лад... правосуддя... нехай люди бачать, що ми носимо форму Сполучених Штатів... І ще одне. — На мить він удався до панібратства, як той командир полку, що знає своїх солдатів на ім'я: — А це вже на ваш розсуд, хлопці. Як ви скажете, так я й зроблю. Я думаю, що буде добре, коли я залишуся у формі, аж поки все скінчиться. Хай бачать, що тут присутній не тільки дух дядька Сема, а й він сам.

— Але ж його тут нема, — відразу заперечив котрийсь із новобранців; він дотримувався того самого погляду, що й командир, який, до речі, був відсутній. — Все-таки уряд тут ні до чого. Кеннеді це може не сподобатись. Це ж справа Джеферсона, а не Вашінгтона.

— Нічого, сподобається,— відповів Грімм.— Навіщо ж тоді існує ваш легіон, як не на те, щоб захищати Америку й американців?

— Ні, — підхопив ще один. — Мені здається, що не треба влаштовувати з цієї справи параду. Можна і без нього зробити все, що ми хочемо. Навіть ще й краще. Правда ж, хлопці?

— Гаразд, я зроблю так, як ви кажете, — погодився Грімм. — Але нехай кожен візьме пістолет. Через годину ми влаштуємо невеличкий огляд зброї. Зберемося тут.

— А що скаже Кеннеді про наші пістолети? — спитав хтось.

— Про це я сам домовлюся, — відповів Грімм. — Отже, через годину приходьте сюди зі зброєю.

Він відпустив усіх, а сам подався тихим майданом до контори шерифа. Там йому сказали, що шериф удома.

— Вдома? — перепитав Грімм. — У такий час? Що ж він робить тепер удома?

— Мабуть, вечеряє. Такому здорованеві треба їсти та й їсти.

DB 75

— Вдома, — ще раз сказав Грімм. Він не блиснув люто очима, тільки на обличчі в нього з'явився той самий холодний, незворушний вираз, з яким він дивився на командира легіону. — Вечеряє...

Грімм повернувся й швидко вийшов. Він знов перетнув порожній майдан, тихий майдан, на якому нікого не було, бо мешканці мирного міста в мирній державі мирно вечеряли в себе за столом. Він пішов до шерифа додому. Шериф відразу сказав: «Ні».

— Щоб оце п'ятнадцять чи двадцять бельбасів вешталося по майдані з пістолетами в кишенях? Ні й ще раз ні! Цього не буде. Не буде. Я не дозволю. Не заважай мені, я сам упораюся з цією справою.

Якусь мить Грімм ще дивився на шерифа, тоді повернувся й швидко пішов геть.

— Що ж, — сказав він, — як хочете. Я не заважатиму вам, але й ви мені не заважайте.

Це була не погроза. Надто рівно, остаточно і безсторонньо звучали його слова. Він швидко віддалявся. Шериф якусь хвилю дивився йому вслід, тоді гукнув його. Грімм обернувся.

— Свій пістолет також залиш удома, чуєш? — сказав шериф.

Грімм не озвався, він пішов своєю дорогою. Шериф, насупившись, стежив за ним поглядом, поки його було видно.

Того вечора шериф після вечері повернувся до міста, чого не робив уже багато років, хіба що була якась особливо нагальна потреба. Там він побачив пікети з Грімммових людей: один стояв біля в'язниці, другий — біля будинку суду, а третій наглядав за майданом і прилеглими до нього вулицями. Шерифові сказали, що решта їх — зміна — чекали в конторі продажу бавовни, де працював Грімм. Там у них була канцелярія і штаб. Шериф зустрів Грімма на вулиці — той саме перевіряв вартових.

— Ану ходи сюди, хлопче, — сказав він.

Грімм спинився. Він не рушив з місця, і шериф сам підійшов до нього. Він поплескав товстою рукою Грімма по стегні й мовив:

— Я ж тобі наказував залишити цю штуку вдома.

Грімм нічого не відповів; він незворушно дивився на шерифа.

— Ну що ж, — зітхнув шериф, — коли не хочеш, то доведеться призначити тебе своїм помічником з обмеженими повноваженнями. Але ти навіть не показуй нікому пістолета, поки я тобі не звелю. Чуєш?

— Певне, що не покажу, — відповів Грімм. — Ви хочете, щоб я не витягав пістолета, поки не виникне потреби.

— Сказано тобі, не витягай, поки я не звелю, — мовив шериф.

— Певне, — відповів Грімм, спокійно, терпляче, згідливо. — Я ж те саме кажу. Не хвилюйтесь. Я буду на місці.

Пізніше, коли місто затихло, коли спорожнів кінотеатр і аптеки одна за одною позачинялися, люди з його загону також почали розходитись. Грімм їх не спиняв, тільки стежив за ними холодним поглядом. Вони трохи злякалися і зайняли вичікувальну позицію. Знов, не усвідомлюючи цього, Грімм пішов з козиря. Злякав-

шись, вони відчули, що їм далеко ще до його холодного завзяття, і завтра вони вернуться хоча б тому, щоб показатися йому. Кілька залишилось; кінець кінцем це був суботній вечір. Хтось приніс ще кілька стільців, і вони заходилися грати в покер. Так вони грали цілу ніч, тільки час від часу Грімм (сам він не грав у карти й не дозволив грати своєму заступникові, єдиному, хто мав таке саме звання) посилав кількох людей патрулювати майдан. Тепер до них приєднався і черговий полісмен, хоч він також не брав участі в грі.

Неділя минула спокійно. Покер не припинявся цілий день, тільки часом випадали короткі перерви, коли гравці виходили в патруль. Мирно дзвонили церковні дзвони, парафіяни в яскравому літньому вбранні купками збиралися на вулицях. На майдані вже було відомо, що завтра відбудеться засідання Гренд жюрі — спеціальної камери присяжних. Якимось дивом саме звучання цих двох слів, таємничих, невблаганних, здатних збудити уяву, ніби за ними ховалося невсипуще і всемогутнє око, що стежило за людськими вчинками, вплинуло на людей Грімма так, що вони повірили в свою значущість. І такі швидкі, нерозважні й непередбачені бувають порухи людської душі, що мешканці Джеферсона, самі того не усвідомлюючи, почали раптом ставитись до Грімма з пошаною, може, навіть з побожним острахом і справжньою довірою, наче його далекоглядність, патріотизм, його гордощі за рідне місто якимось чином виявились глибшими й щирішими за їхні. В кожному разі, люди з його загону дивились на нього саме так. Після безсонної ночі, напруження й вихідного дня їхня воля була настільки упокорена, а запал такий великий, що вони ладні були за першої ж нагоди віддати за Грімма життя. Тепер вони рухалися в якомусь зловісному мареві, трохи навіяному їхнім побожним захватом; воно здавалося майже таким відчутним, як була б відчутна форма захисного кольору, що в неї Грімм хотів їх одягти, ніби щоразу, коли вони поверталися до приміщення штабу, їх наново огортали вкрадливі, суворо величні клапті його мрії.

Так минула й ніч з неділі на понеділок. Покер і далі не припинявся. Вчорашня обережність і таємничість переросла в непохитну спокійну впевненість, що межувала з бравадою; вночі, почувши на сходах кроки чергового полісмена, котрийсь сказав: «Увага, поліція!», і всі перезирнулися твердо, ясно, рішуче; потім ще котрийсь додав: «Викиньмо сучого сина за двері!», а хтось склав губи й пронизливо свиснув. Нарешті в понеділок уранці, коли на вулицях почали з'являтися перші сільські машини й фургони, загін знов зібрався в повному складі. Тепер усі одягли військову форму. Та найдужче впадав в око вираз їхніх облич. Більшість з них були ровесники, люди одного покоління, з однаковим життєвим досвідом. Але об'єднувало їх щось іще важливіше. Вони стояли серед рухливої юрби, понурі, суворі, рішучі й незворушні, дивлячись холодним, неуважним поглядом на людей, що поволі сунули майданом, затримуючи ходу біля них, нічого не знаючи,

а проте щось передчуваючи; їх весь час оточували якісь обличчя, захоплені чи порожні й застиглі, як морди в корів, що наближаються і минають вас, коли їх переганяють в інше місце. І цілий ранок чути було, як люди перемовлялися:

— Он він іде. Той хлопець з пістолетом. Він у них за старшого. Його спеціально сюди прислано від губернатора. Він усім орудує. Шерифові сьогодні тут нічого робити.

Потім, коли вже було по всьому, Грімм казав шерифові:

— Треба вам було послухати мене. Я б вивів його з камери під охороною свого загону. А ви пустили його через майдан з одним тільки помічником, і він навіть не був прикутий до помічника ланцюгом. А тут ще й юрмища людей. Серед них той йолоп Б'юфорд не зважився б стрельнути, навіть якби йому треба було влучити в двері якоїсь повітки.

— Звідки я знав, що він надумає тікати, та ще й просто з майдану. Стівенс запевняв мене, що він хоче визнати себе винним і погоджується на довічне ув'язнення, — відповів шериф.

Але тоді вже було надто пізно. Тоді вже все скінчилося. Це сталося посеред майдану, на півдорозі між тротуаром і будинком суду, серед густої, як завжди в базарний день, юрми людей. Сам Грімм дізнався про це тієї миті, коли помічник шерифа двічі вистрілив у повітря. Він відразу збагнув, що сталося, хоч і був тоді в приміщенні суду. Він зреагував негайно й точно. Кинувся бігти на звук пострілів, тільки встиг ще гукнути через плече чоловікові, який ось уже майже дві доби ходив за ним слідом, вважаючи себе чи то його помічником, чи вістовим:

— Ввімкни пожежну сирену!

— Пожежну сирену? — перепитав той. — Нащо?..

— Ввімкни пожежну сирену! — знов гукнув Грімм. — Байдуже, що люди подумають, аби вони тільки знали, що... — Він побіг, не встигнувши доказати.

Він мчав, наздоганяючи й випереджаючи інших, бо ті бігли наосліп, а він мав мету; великий, чорний тупорилий пістолет, ніби плуг, розтинав натовп, торуючи йому дорогу. Люди обертали побілілі обличчя з роззявленими круглими зубатими ротами до його напруженого, затятого молодого лиця, і з тих роззявлених ротів чути було один протяглий невиразний звук:

— Туди... туди він побіг...

Але Грімм уже й сам побачив помічника шерифа з пістолетом у зведеній руці. Озирнувшись навколо, Грімм знов кинувся вперед; у натовпі, що, мабуть, супроводив помічника шерифа з в'язнем, він помітив неповороткого носія телеграм у формі «Вестерн Юніон», який вів свого велосипеда за кермо, наче плоху корову за роги. Грімм сховав пістолет у кобуру, відштовхнув хлопця і, не спиняючись, скочив на велосипед.

На велосипеді не було ні дзвінка, ні ріжка, проте люди якось відчували, що він наближається, й розступались; здавалось, і тут йому допомагала впевненість, сліпа, нескаламучена сумнівом віра

в справедливість і законність його вчинків. Догнавши помічника шерифа, він ледь загальмував. Помічник, не спиняючись, обернув до нього спітніле обличчя і крикнув, хапаючи ротом повітря:

— Він завернув он у той провулок...

— Знаю, — відповів Грімм. — Він у кайданах?

— Так, — сказав помічник, і велосипед відразу випередив його.

«Ну, коли так, то він швидко не побіжить, — подумав Грімм. — Мусить скоро десь сховатися. Принаймні зійти з відкритого місця». Він швидко завернув у провулок. Тут було всього два будинки, а з другого боку тягся високий паркан. Тієї миті вперше завила сирена. Її звучання ставало дедалі пронизливіше, переходячи в нестерпне вищання, і врешті, здавалося, переступило межу, коли його можна було чути слухом, а вже сприймалося тільки як німе коливання повітря. Грімм їхав далі, і думка його працювала швидко, чітко, з якоюсь жорстокою, стриманою радістю. «Найперше він захоче десь сховатися», — міркував він, озираючись довкола. З одного боку до провулка прилягало пустище, а з другого здіймався паркан футів із шість заввишки. Паркан кінчався дерев'яною брамою, за нею була лука, а далі — глибокий яр, що правив за межу міста. Верхівки високих дерев, що росли в яру, якраз витикалися над його краєм. Там міг сховатись і розгорнутись у колону цілий полк.

— Ох... — вимовив Грімм уголос.

Не спиняючись і не зменшуючи швидкості, він крутнув велосипед і погнав його назад на ту вулицю, якою щойно їхав. Виття сирени тепер стихало, і його низький звук знов почало сприймати вухо. Завертаючи на вулицю, Грімм краєм ока помітив, що нею бігли люди і що його наздоганяла машина. Хоч як швидко він крутив педалі, машина таки порівнялася з ним, і ті, що сиділи в ній, повихилялися назовні й гукнули йому просто в застигле, спрямоване вперед обличчя:

— Залазь сюди! Сюди!

Грімм не відповів. Навіть не глянув на них. Машина випередила його, загальмувала, він рівномірним ходом поминув її; машина знов рушила і знов випередила його; люди, що сиділи в ній, повихилялись і дивилися вперед. Він також їхав швидко, мовчки, плив, наче невагомий привид, з невблаганною неухильністю колісниці Джаггернаута, мов сама доля. Сирена позад нього знов пронизливо завила. Коли люди з машини ще раз озирнулися назад, він уже зник, наче його й не було.

Не зменшуючи швидкості, Грімм звернув у найближчий провулок. Його спокійне, скам'яніле обличчя все ще світилося похмурою, безоглядною радістю діяння. Цей провулок був ще довший, ніж попередній, із ще глибшими вибоїнами. Нарешті він уперся в голий пагорб. Тут Грімм скочив на землю й пустив велосипед, який ще трохи проїхав і впав. Звідси було видно весь яр, лінію якого з боку міста перетинало дві чи три негритянські халупи.

Грімм стояв мовчазний, самітний, зловісний, непорушний, як межовий стовп. Сирена в місті позад нього знов почали затихати.

І враз він побачив Крістмеса. Побачив, як той, зменшений відстанню, зі складеними докупи руками вигулькнув з яру, і коли проміння сонця впало на кайдани, руки його блиснули, мов спалах геліографа; Гріммові здавалося, що він навіть звідси чув, як утікач, що й досі ще не був вільний, важко, розпачливо хапає ротом повітря. Потім маленька постать побігла далі і зникла за найближчою негритянською халупою.

Грімм також пустився бігти. Він біг швидко, але без поспіху, без напруження. Не відчував він і жадоби помсти, люті чи обурення. Це зрозумів і сам Крістмес, бо якоїсь миті вони глянули просто у вічі один одному. Це було тоді, коли Грімм, біжучи, завернув за ріг халупи. Тієї хвилі якимось дивом Крістмес вистрибнув з заднього віконця, його скуті, зведені вгору руки засвітилися, ніби пойняті полум'ям. Секунду вони дивилися один на одного; втікач на мить спинився, підводячись після стрибка, а переслідувач затримався, поки сила розгону потягла його за ріг. Саме тоді він помітив, що в Крістмеса є важкий нікельований пістолет. Грімм крутнувся, а коли вискочив знов з-за рогу, то вже тримав напоготові свій автомат.

Грімм розмірковував швидко, чітко, з спокійною радістю: «Крістмес зробить одне з двох — або спробує втекти назад у яр, або ховатиметься за халупою, поки котрийсь із нас не дістане кулі. А яр з того боку халупи, де він ховається». І зреагував відразу. Якнайшвидше помчав назад за той ріг, який щойно поминув. Грімм діяв так, ніби його захищала якась чарівна сила, ніби він знав, що Крістмес не чекає його там з пістолетом. Не спиняючись, він оббіг халупу.

Тепер Грімм був над яром. Він раптово став. Його обличчя над тупим холодним дулом пістолета світилося неземним спокоєм, як обличчя ангелів на церковних вітражах. Ще не встигнувши спинитись, він знов рушив далі, покірно, безвідмовно, сліпо слухаючись Гравця, що пересував його по дошці. Він біг до яру. Але, вже почавши стрімголов спускатись у кущі, які росли на крутому схилі, він ухопився за гілля й на мить обернувся. І тоді побачив, що халупа стоїть на палях футів зо два над землею. Він, поспішаючи, раніше цього не помітив. А тепер збагнув, що дав Крістмесові одне очко вперед. Що той весь час дивився на його ноги з-під халупи.

— А бий тебе лиха година! — мовив він.

З розгону Грімм ще зсунувся трохи вниз, поки нарешті таки спинивсь і почав дертися вгору. Він здавався невтомним, наче був не з крові і плоті, наче Гравець, який пересував його, мов пішака, по дошці, вдихав у нього життя. Хвиля, яка винесла Грімма з яру, погнала його далі. Не спиняючись, він оббіг халупу і якраз ще встиг помітити, що Крістмес перестрибнув через паркан футів за триста від нього. Грімм не вистрілив, бо той тепер мчав невелич-

ким садком просто до будинку. Біжучи за ним, Грімм побачив, як Крістмес кинувся на східці задніх дверей і зник у будинку.

— Он що, — сказав Грімм. — Це ж будинок проповідника. Будинок Гайтауера.

Не сповільнюючи ходи, він звернув убік, обминув будинок і вибіг на вулицю. Машина, що поїхала була вперед, згубила Грімма і знов вернулася, саме тепер виявилася там, де й мала бути, де Гравець звелів їй бути. Вона спинилася, хоч Грімм не давав ніякого знаку, і з неї вийшло троє чоловіків. Грімм мовчки метнувся назад, перебіг подвір'я і зайшов до будинку, де мешкав самотою колишній священик, старий Гайтауер. Троє чоловіків подалися за ним, ввірвалися всередину і поставали в передпокої, принісши з собою в той затхлий схимницький присмерк відблиск несамовитого сонячного світла, яке вони щойно залишили.

Ця відверта несамовитість ввійшла в них, стала частиною їхнього єства. Їхні розпашілі обличчя, здавалося, відділились від тіла, і, ніби оточені німбом, повисли над землею, коли чоловіки схилились, щоб підняти з підлоги закривавленого Гайтауера: його збив з ніг Крістмес, що промчав передпокоєм зі зброєю в скутих руках, зведених до неба, мерехтливих, як вогненні стріли, руках, ніби якийсь розлючений, мстивий бог, що проголошував свій присуд. Вони поставили старого на ноги.

— У котрій він кімнаті? — спитав Грімм, труснувши старого. — Кажи, в котрій він кімнаті?

— Джентльмени, — мовив старий, — ви ж люди! Люди!

— У котрій він кімнаті? — крикнув Грімм.

Вони підтримували Гайтауера; в темному після яскравого світла передпокої, лисий, головатий, з блідим закривавленим обличчям, він також був страшний.

— Люди! — крикнув він. — Послухайте мене! Він був тут того вечора. Був зі мною тієї ночі, коли сталося вбивство. Присягаюсь господом...

— Боже милостивий! — вигукнув Грімм. Його юнацький голос був дзвінкий, гнівний, як голос молодого жерця. — Невже всі проповідники й старі дівки Джеферсона розкисли через цього жовтопузого виродка? — Він відштовхнув старого вбік і помчав далі.

Здавалося, ніби він просто чекав, щоб Гравець знов пересунув його, бо з непомильною впевненістю побіг до кухні, розчахнув двері й почав стріляти ще до того, як побачив перекинений, поставлений руба стіл у кутку кімнати і яскраві, вогненні руки того, що принишк за столом, спираючись на верхній край стільниці. Грімм вистрілив у стіл усі патрони; всі п'ять дірок від куль виявилися так близько одна від одної, що їх можна було накрити складеною хусточкою.

Проте Гравець ще не закінчив своєї гри. Коли решта переслідувачів добігли до кухні, вони побачили, що стіл відсунений, а Грімм схилився над тілом. Підступивши ближче, вони помітили,

що втікач ще живий, а коли їм стало видно, що Грімм робить, один із них зойкнув, хитаючись, відійшов до стіни й почав блювати. Грімм також відступив назад і кинув закривавлений різницький ніж.

— Тепер ти й у пеклі не чіпатимеш білих жінок! — крикнув він.

Та чоловік на підлозі не рухався. Він лежав, і в його розплющених очах не світилися вже ніякі почуття, тільки відблиск свідомості, а навколо уст залягла вже легенька тінь. Він глянув на них довгим, покірним, бездонним, нестерпним поглядом. Потім його обличчя, тіло, вся постать якось обважніли, осіли і з пошматованого на стегнах і на животі одягу ринув струмінь досі стримуваної чорної крові, ніби останній подих. Вона бризнула з його блідого тіла, мов сніп іскор з вистріленої ракети, і чоловік серед цього чорного потоку, здавалося, на віки вічні закарбувався їм у пам'ять. Ніде — ні в мирних долинах, ні в тихих, нескаламучених плесах старості, ні тоді, коли вони дивитимуться в осяйні дитячі личка, що згладжуватимуть давнє лихо і вселятимуть у них нову надію, — ніде й ніколи їх не покине та згадка. Вона залишиться з ними, задумлива, спокійна, незатерта, свіжа і навіть не дуже грізна, а сама собою тихомирна і переможна. З міста знов долинуло виття сирени. Приглушене перепонами стін, воно знялося до неймовірного кресчендо і завмерло за межами слуху.

Ерскін Колдуелл

В СУБОТУ ПОПОЛУДНІ

Том Денні відсунув набік шмат м'яса й простягся на колоді. Йому хотілось полежати на спині, спочити. Колода була в м'ясній крамниці єдиним місцем, де можна лягти, а Том так уже звик — час від часу відпочивати хвильку. Одну ногу можна було поставити на край колоди, другу закинути на коліно та й полежати собі вигідненько, підклавши під голову коров'яче стегно. М'ясо, тільки-но принесене з льодовні, приємно холодило потилицю. Отож Том так і вмостився. Він хотів перепочити й полежати вигідненько. Черевики з ніг він струснув і міг ворушити пальцями.

Пахло в Томовій крамниці не дуже гарно. Було, хто вперше зайде туди купити м'яса, неодмінно спитає його, що тут здохло. І що рік, то сморід дужчав.

Том відкусив жувального тютюну й умостився на колоді вигідніш.

Над ним гудів цілий рій мух — отих ледачих, кусючих, жирних, лискучих мух, що жили в Томовій крамниці. На вхідних дверях висіла завіска, щоб їх не пускати, але ті, котрі вже поласували свіжою кров'ю на колоді, знали, що можна влетіти задніми дверима, де ніякої завіски нема.

М'ясо від Тома їли всі, ще й нахвалювали. Другої м'ясної крамниці в містечку не було. Входите до нього й кажете: «Здоров, Томе. Ну, як воно?» — «Та в мене все гаразд, а стару мою знов лихоманка трусить». А коли Том скінчить розповідати, як то воно буває, коли трусить лихоманка, ви просите: «Мені фунт свинини на котлети, Томе». І Том відказує: «Ось зараз і відріжу». Постоїте трохи, почекаєте, а Том двічі-тричі діловито переверне на колоді четвертину яловичини та й відрубає для вас фунт свинини. Коли вам треба телятини — Томові однаково. Він так само кілька разів перекине яловичину, вдаючи дуже заклопотаного, і дасть вам телятини. Він уміє догодити кожному. Спитайте в Тома якого завгодно м'яса — воно якраз лежить у нього на колоді, дожидає, щоб відрізали й зважили.

Том змахнув з обличчя мух і задрімав. Був полудень. Фермери ще не з'їжджалися до міста. Вони саме сіяли, і кожне працювало до дванадцятої години за сонцем, що на півгодини відставало від залізничного часу. І в цю пору навряд чи хто прийде до міста — навіть у суботу. Городяни, хто хотів купити в Тома м'яса на суботній обід, уже купили, а на неділю запасатися м'ясом було

ще рано. На неділю найкраще купувати м'ясо в суботу ввечері, по десятій годині. Тоді можна принести його додому і не турбуватися, що воно засмердиться до завтра, — якщо тільки надворі не дуже жарко.

Мухи дзижчали й сідали Томові на ніс і на губи, а Том змахував їх рукою й намагався заснути на колоді, з холодненьким коров'ячим стегном під головою. Але слина від тютюнової жуйки все затікала в горлянку, й доводилось раз по раз спльовувати її. В кутку, за вітриною, де лежали виставлені печінка й мозок, стояв ящик з-під сигар, до половини насипаний тирсою, та з колоди, лежачи горілиць, туди не доплюнеш. І слина ляпала на підлогу посередині між колодою й сигарним ящиком. А ті бризки, що падали на стегно, — то пусте: адже більшість людей миють м'ясо, перше ніж зварити його й з'їсти, отож воно все й змиється.

Але ж клятущі мухи! Вони дзижчали й жалились настирно, а що буває настирніше від ледачої, вгодованої різницької мухи в літню пору? Том зганяв їх з обличчя й випльовував з рота, як лишень міг, аби тільки не дуже рухатись. Та згодом перестав.

Він дрімав уже довгенько, як раптом задніми дверима вскочив Джім Бакстер, прибігши з перукарні на розі. Джім був Томів компаньйон і часом у завізні дні приходив допомагати. Високий і огрядний чолов'яга, майже вдвічі важчий за Тома, він весь час ходив у чорному ширококрисому капелюсі й синій сорочці з засуканими вище ліктів рукавами. У нього було велике округле черево, з якого весь час осувалися штани. Йдучи, він часто підсмикував їх, натягуючи аж поверх черева. А штани знов осувалися вниз, поки починало здаватися, що ось-ось вони спадуть зовсім і спутають його. Джім нізащо не хотів носити підтяжок. Із поясом чоловік має спортивніший вигляд.

Том ще дрімав, коли Джім ускочив задніми дверима й схопив його за плечі. Добра жменя мух теж спала на Томових губах. Джім змахнув ту мушву геть.

— Агов, Томе, Томе! — гукнув він засапано. — Прокинься, Томе! Прокинься хутчіше!

Том сплигнув з колоди й устромив ноги в черевики. Звиклий, що люди заходять і будять його, щоб купити на четвертак вирізки чи на четвертак порібрини, він подумав, що це якийсь покупець. Тернув рукою по губах, що свербіли від мушиних укусів.

— Якого біса! — буркнув він, побачивши, що над ним стоїть Джім. — Чого тобі?

— Ходімо, Томе! Бери рушницю. Негритоса впораємо над річкою.

— Господи! — вигукнув Том, ураз прочумавшись. Учепився Джімові в плече й почав допитуватись: — Правда? Негритоса впорати хочете? Не бре'?

— Авжеж правда, Томе! Знаєш отого недопеченого негритоса, що колись за залізниці робив? От його ми й упораємо! Щоб я так жив, упораємо, тхора жовтопикого. Він щось там ляпнув старшій

EMPL

дівчині Фреда Джексона на дорозі, з годину тому. Фред нам усім розказав у перукарні. Ходімо, Томе. Поквапмося. Гадаю, його хутенько злапають.

Том позав'язував шнурки на черевиках і побіг через вулицю за Джімом. Під пахвою в нього був дробовик, а Джім висмикнув з колоди здоровезного різницького ножа. Впорають вони того проклятущого негритоса, бодай він у пеклі горів, жовтошкурий!

Том упхався в автомашину ще з кількома чоловіками. Джім скочив на підніжку другої машини, що саме рушала. До річки вже котило тридцять чи сорок машин, а ладналися ще й ще.

Над річкою вже вибрали місце. Там у лісі недалеко від дороги була галявина — досить простора, щоб зробити таке діло. Поряд — удосталь сушняку, а посеред галявини підходяща акація. Автомашини спинялись, люди квапливо вискакували з них. Кілька душ подалися по Вілла Максі. Вілл був «недопечений негритос». Його, певне, застануть удома — сіятиме бавовник. Бавовна у Вілла вдавалась добра. Він зразу виполював бур'ян, тоді робив борозни. Ніхто, крім нього, не виполював бур'яну на бавовнищах. Але Вілл був дуже тямущий негр. І кукурудза в нього родила ого як. Він завжди виполював бур'ян, перше ніж її посадити. Одначе ніхто не любив Вілла. Надто великий прибуток мав він із того, що виполював землю під бавовник і кукурудзу. Він заробляв на цьому більше грошей, ніж Том із Джімом наторговували в своїй крамниці.

Доктор Кромер прислав з аптеки хлопця з шістьма ящиками кока-коли й брилою льоду в балії. Туди налили брудної води з річки й поставили три ящики. Коли їх вип'ють, хлопець поставить у балію решту три, щоб остудити. Адже холодненьке знаєте як п'ється!

Том відійшов у ліс із Джімом та Г'юбертом Уелсом — хильнути віскі. Г'юберт скрізь, куди не піде, носив із собою глек кукурудзяного. Він гнав його сам і непогано заробляв, продаючи в управі та в перукарні. Ні в кого в окрузі не виходило таке добре віскі, як у Г'юберта.

Аж ось на шляху вигулькнув Вілл Максі. Він біг щодуху, а за ним гналося з десяток чоловіків, штрикаючи його дрючками. Вілл був уже немолодий. Він мав дружину й трьох дорослих дочок — усі три заміжні, влаштовані. Він був дуже порядний негр, тихий, сумирний; зустрівши білого — вступався з дороги, і взагалі поводився чемно. Та ніхто його не любив. Забагато він мав грошей із того, що виполював бур'ян перше ніж посіяти бавовник.

Вілл біг шляхом, але чоловіки, що гналися за ним, завернули його на галявину. Там усе було готове. І велика купа сушняку, і ланцюги-посторонки на шию та на ноги. Не зірветься. Були й дві-три бляшанки бензину.

Хлопець доктора Кромера хіба ж так торгував кока-колою. В балії зосталось яких п'ять чи шість пляшок із перших трьох

ящиків. Він уже збирався ставити туди решту три, щоб шипучка як слід нахолола. Кому ж не хочеться час від часу випити холодненького!

Мабуть, Кромерів хлопець випродасть усе й поїде до міста ще по кілька ящиків. А втім, юрба зійшлась не така вже й велика. Просто була спека, і люди багато пили. Їх тут зібралося душ півтораста-двісті. Звістка не встигла облетіти всіх. Том би теж усе прогавив, якби не прибіг Джім та не збудив його.

Вілл Максі не пив кока-коли. Він не витрачав своїх грошей на такі дурниці. Оце й була його хиба. Він був занадто порядний, як на негра. Не пив кукурудзяного віскі й не гнав його, не носив з собою ножа чи бритви, скидав капелюха, коли побачить білого чоловіка, і жив тільки з власною дружиною. Та вже він їм попався! Бодай би його руда шкура в пеклі горіла! Тут він уже не виполюватиме бавовнища перед засівом. Його прив'язали до акації серед галявини двома ланцюгами: одним за шию, другим під коліньми. Авжеж, тепер він попався, жовтошкірий тхір! Уже він не виполюватиме свого бавовнища перед засівом!

Томові було гарно-гарно на серці. Г'юберт налив йому в лісі ще одну. Молодчага цей Г'юберт! Добряче віскі жене. Том любив його за це. А ще Г'юберт щосуботи ввечері купляв у нього чималий шмат м'яса дружині на неділю. Доброго м'яса. Том йому відріже, Г'юберт бере й несе додому — гостинця дружині.

А Вілл Максі випускав дух у стовпі диму. Коли він був майже готовий, йому піддали ще й свинцю. Том трохи відступив, прицілився в негра й почав палити так швидко, як лишень устигав перезаряджати. Рушниці там були душ у сорока, і вони всі так нашпигували Вілла свинцем, що тіло геть обвисло на ланцюгу, обкрученому круг шиї.

Кромерів хлопець розпродав усю кока-колу, й лід у балії зовсім розтанув. Ото зрадіє доктор, коли хлопець принесе виторг! Шість повних ящиків, по десять центів за пляшку. Якби привезти ще ящик або два, то й ті б розійшлися. В таку спекоту — що є краще від холодненької кока-коли!

Трохи перегодя трупа підтягли вище й прив'язали до гілляки — хай висить. Але Том із Джімом того не діждались, вони вернулися до містечка першою машиною, в яку зуміли впхатись. Вони дуже поспішали, бо згаяли тут кілька годин і було вже перед четвертою. А в суботу по обіді завжди сходиться з околиці повно людей купити м'яса на неділю, поки його ще не перебрали приїжджі фермери. Отож Томові й Джімові треба було квапитись додому, відчиняти крамницю й різати м'ясо на колоді та рубати сікачем кістки. Всю різницьку роботу справляв Том. Він заб'є корову, оббілує її, розрубає тушу. Тоді везе м'ясо до крамниці й вішає на гаки в льодовні. А коли хто прийде купити м'яса, знімає четвертину туші з гака, кидає на колоду й відрізує, скільки зажадаєте. Лишень скажіть Томові, якого м'яса вам треба, — і він вам його дасть, хай хоч що ви попросите.

А тоді ви переходите до прилавка й платите Джімові гроші. Джім у них за касира. Він і розмовляє з покупцями. А Том ріже та важить. Джімове кругле черево не дає йому поратись біля колоди. Як, бува, й захоче відрізати вам шмат філею, то черево заважає, отож це робить Том, а Джім бере гроші й кладе їх у шухляду під прилавком.

Том і Джім якраз устигли додому. На вулиці перед крамницею вже зібралась ціла юрба тих, що прийшли по м'ясо. Заходите до крамниці й кажете: «Здоров, Томе. Мені два з половиною фунти свинини на котлети». І Том відказує: «Здоров. Зараз відріжу». І поки Том відбатовує для вас м'ясо від огузка, ви питаєте його, як справи.

— Та в мене все гаразд, — відказує він, — а от мою стару знов лихоманка трусить.

Зважить вам на котлети, загорне в папір, а ви тоді переходите до Джіма й платите. Джім у них за касира. Надто велике в нього черево, щоб поратись біля колоди. Там порядкує Том, а Джім одержує гроші й кладе в шухляду під прилавком.

Майкл Голд

ВІЛЬНІ!

Весь ранок пішов на залагодження незліченних формальностей, якими, наче павутинням, обплутана тюрма. Чотири в'язні з ІРС [1] пройшли декілька перевірок, вислухали коротке напутнє слово начальника тюрми, потім здали сірі тюремні роби, а одержали натомість одяг, в якому прибули сюди, — злежаний, затхлий і майже забутий. Наприкінці їх ще двічі обшукали, чи не виносять вони часом таємних листів, а вже після того їм дали квитки на поїзд до Чікаго, міста, де їх засуджено.

— До побачення, хлопці! — весело мовив до них вартовий біля останніх залізних дверей, що вели на волю.

То був високий на зріст, огрядний незворушний ірландець, з сивими, довгими, як у моржа, вусами. Він бачив сотні звільнених в'язнів, що так само розгублено стояли й мружили очі від сонячного світла, неначе їх щойно витягли з дна морського. — До побачення, заходьте ще колись, як засумуєте, ми завжди вам раді.

Четверо звільнених ніяково усміхнулись у відповідь, тримаючись напружено, із звичною повагою до варти й з притаманною в'язням обачністю. Та вони ще й не почували себе вільними.

Вони мовчки, стуливши губи, простували курною дорогою, що вела від тюрми до шосе, і, коли погляд котрогось із них падав на бліді обличчя товаришів, вони здавались йому чужими й змученими.

— Оце вам Америка! — сказав коротун Блеккі Феррар, і, глибоко зітхнувши, із силою плюнув на дорогу поперед себе: хотів показати, що йому все те байдуже. У душі він нервував і тривожився найдужче за всіх, проте ні на мить не забував, що за скрутних обставин чоловікові належить безтурботно усміхатись і спльовувати на всі боки. Цей раптовий вихід на волю, на сонце після п'яти років ув'язнення, вразив Блеккі сильніше, ніж інших. Лише напередодні його випустили з вогкої, темної одиночки в підвалі, де він п'ять місяців спокутував найтяжчу тюремну провину. Він накинувся з кулаками на здоровила наглядача за те, що той гамселив кулаками, ногами, кийком і ключами кволого й недоумкуватого дев'ятнадцятирічного хлопчину, котрий ніяк не міг

[1] «Індустріальні робітники світу» — профспілкова організація в США, що активно діяла з 1905 р. до 20-х років.

запам'ятати свого місця в строю, — це теж вважалося в тюрмі неабияким злочином.

— Країна вільних, вітчизна сміливих, — монотонно, ніби проказуючи молитву, додав Джон Браун, високий, кощавий англієць з сивою чуприною, орлиним носом і спокійними голубими очима. — Ех, тютюнцю б зараз пожувати!

Двоє інших з ІРС, що відсиділи п'ять років за виступи проти світової війни, не озвались ані словом — чвалали собі мовчки, ніби чекали, чи не станеться чогось цікавішого. Один з них був Хілл Джонс, кремезний молодик з американського Заходу, що обличчям і постаттю скидався на гравця університетської футбольної команди. Він дивився на світ великими й ясними зеленими очима невинної дитини. Другий, Рамон Гонсалес, — молодий, стрункий, смуглявий мексіканець, нащадок працьовитих мексіканських пеонів, чиїми руками збудовані залізниці нашого Заходу.

— Ех, тютюнцю б пожувати! — повторив Браун, облизнувши язиком сухі губи й скинувши поглядом на одноманітну рудувату рівнину навколо. — Таке відчуття, наче вати наковтався.

Насправді тютюн йому був потрібен, щоб заспокоїти нерви. Як і в трьох інших, у душі його вирували суперечливі почуття. П'ять років він прожив за залізними гратами, де весь уклад життя визначався людьми з кийками та карабінами і був жорстокий і непорушний, як саме залізо. Тепер він опинився на волі. Ніхто не стежив за ним, і він простував собі нагрітою сонцем польовою дорогою, під безмежним жовтим небом. Він повертався у світ вільних людей, отож і сам він, і його товариші мали б дихати легко, цілувати землю й радіти; та замість того вони мали вигляд напружений, стурбований і трохи розчарований.

Чого вони сподівалися? Вони самі не змогли б цього сказати, але, як і всі в'язні, підсвідомо плекали в уяві перебільшені й неправдоподібні образи того світу, що був за тюремними мурами, і тепер він здавався їм надто звичайним. Небо було запнуте сірувато-жовтою імлою, крізь яку світило гаряче сонце. Безкрая одноманітна рівнина розляглася на всі боки, наче долівка у величезній порожній коморі, і на ній похмурими рядами тяглися аж до обрію копиці маїсу. Десь гавкав собака. Над купкою фермерських будинків курився димок, і здалеку долинув гудок товарного поїзда. На всьому довкола була палюча німота, німота сонця. Вільний світ виглядав буденним і нудним, зате скільки палких надій, змішаних зі страхом, збуджував він у тюремних камерах безсонними ночами!

Вони поминули фермера у фланелевій сорочці, що брів по стерні за парою дужих коней, запряжених у плуг. Він наважував на плуг, залишаючи за собою смугу масного чорнозему, і на його худому, засмаглому, зрошеному потом обличчі застигли похмурі незгладимі зморшки.

— Наче засуджений на довічне ув'язнення, еге ж? — мовив

Браун, показуючи на нього великим пальцем. — Схожий на того вбивцю, що сидів з тобою в одній камері, правда, Рамоне?

Маленький мексіканець швидко звів чорні очі й поглянув на похмурого фанатика за плугом.

— Так, — коротко відказав він і знову опустив очі на дорогу.

— Кругом цей клятий маїс, — сказав Блеккі, тоді гмукнув, наддав ногою порожню бляшанку, що валялася на дорозі, і смачно плюнув — все водночас. — Кругом ці кляті селюки із своїм клятим маїсом. Усе маїс та маїс, хай йому чорт! Хоч би раз вони посіяли моркву!

Ніхто з товаришів не відгукнувся на його базікання. Вони простували далі в цей новий світ, в якому щойно опинились, видивляючись уперед, де за поворотом шосе починалася міська вулиця, усього за дві милі від тюрми. Неоковирні каркасні будинки Середнього Заходу, оточені деревами й підстриженими газонами, трамвайні рейки, бруковані тротуари, а там, ближче до центру, вітрини магазинів і крамничок — ось що відкрилось перед їхніми очима. Вулицями проходили чоловіки й жінки, заклопотані своїми буденними справами. За тьмяним віконцем бакалійник відважував комусь цукор. Вони поминули маленьку майстерню шевця-італійця. Поминули білий будинок школи, звідки линув спів дзвінких дитячих голосів. Понад тротуаром біля залізничного вокзалу вишикувалася черга «фордів». По привокзальній площі неквапливо походжали люди, обговорюючи свої домашні справи, наслідки виборів шерифа, ціни на маїс і ціни на свиней. То був світ вільних людей.

— Не бачу оркестру, що грав би марші на честь нашого повернення, — сказав Блеккі, усе так само всміхаючись. — Як це розуміти, Хілле? Хіба вони не знають, що нас звільнено?

Хілл, отой кремезний, футбольного вигляду молодик з великими зеленими очима, здавалося, не міг вимовити ні слова. Похмуро зиркнувши на Блеккі, він лише похитав головою.

— Що з тобою, Хілле? — запитав той достойний чоловік, зачіпливо усміхаючись. — Невже ми гірші за тих, хто боровся за торжество демократії?

— Ой, помовч! — буркнув Хілл Джонс. — Розбазікався, як папуга.

— Я агітатор, тому й базікаю, — глузливо заперечив Блеккі і хотів був сказати ще щось, але англієць Браун спинив його, торкнувши за руку.

На розі вулиці стовбичив без діла полісмен, і не знати чому — це можуть зрозуміти лише ті, хто побував у тюрмі, — завжди незворушного англійця раптом пойняв страх.

— Давайте вип'ємо кави, — сказав він і повів товаришів до дешевого ресторану, що стояв у затінку гіллястого клена.

Всі четверо вмостилися на стільчиках біля широкого прилавка, заставленого тарілками з солодощами, і в дзеркалі навпроти бачили свої бліді арештантські обличчя.

— Каву й хрусти, — замовив англієць традиційний сніданок усіх тих, що тиняються по дорогах Америки і, мов ті горобці, годуються де і як трапиться.

— Яєчню з шинкою, — сказав Хілл.

— Яєчню з шинкою, смажену картоплю і каву, — сказав Блеккі.

— Яєчню з шинкою, — процідив крізь зуби Рамон.

Власник ресторану, гладкий життєрадісний чолов'яга в білому фартусі, сидів за касою і, лічачи доларові банкноти, обговорював з молодим фермерським робітником у комбінезоні перспективи на врожай. Він гучно клацнув замком каси і повагом прийняв замовлення, водночас прикидаючи метким оком, що вони за люди. Він переказав замовлення у віконечко, що з'єднувало залу з кухнею.

— Як в одиночці, еге ж? — сказав Блеккі англійцеві, показуючи пальцем на страдницьке обличчя немолодого повара, що визирнув у віконце і замогильним голосом повторив їхнє замовлення.

Ні Браун, ні інші товариші не відповіли йому — вони похмуро й терпляче очікували, поки їм подадуть їжу. А коли дочекались, то накинулися на неї так, наче хто підганяв їх. Та заспокоїтись Блеккі не міг.

— Це краще, ніж кляті боби з протухлим м'ясом, якими нас щодня частували в тому готелі, — пробурмотів він. — Справжня яєчня з шинкою! Подумати тільки!

Браун подивився на годинник: була рівно дванадцята.

— Хлопцям зараз принесуть харч, — сказав він. — Еге ж, ось і гудок. Ти диви, аж тут його чути!

Так, то був тюремний гудок, — високий, пронизливий, він нагадував крик голодного хижого звіра. Звук гудка то підвищувався, то слабшав і летів над невеличким містом, над плоскими маїсовими полями, — голос хазяїна життя, повелителя маїсового краю. Він був добре знайомий і чотирьом недавнім в'язням, що сиділи в ресторані, й жителям міста, й тим, хто працював на маїсових полях.

— Дивіться, — мовив Блеккі і показав пальцем на вікно позаду. — Онде видно верхи тюремних мурів. Хто б міг подумати, що їх видно так далеко!

Всі четверо облишили жувати і похмуро дивились у вікно, а гладкий власник ресторану нишком розуміюче посміхнувся собі у вуса.

— Дві тисячі чоловік у пеклі, — тихо сказав Джонс, — а тим бісовим селюкам у голові лише маїс та свині. Двадцять п'ять наших хлопців і досі там, дев'яносто шість у Лівенворті... Чорт забирай, чому ми дозволяємо тим селюкам розпинати нас?!

— Джімові Дауні ще п'ятнадцять років гягти, стільки ж і Френкові Варрошеку, Гаррі Блаю, Ральфу Снеллінзу та чотирьом іншим, — тихо мовив Джон Браун, втупивши в простір задумливі голубі очі. — А в Джека Смолла сухоти, а Джордж

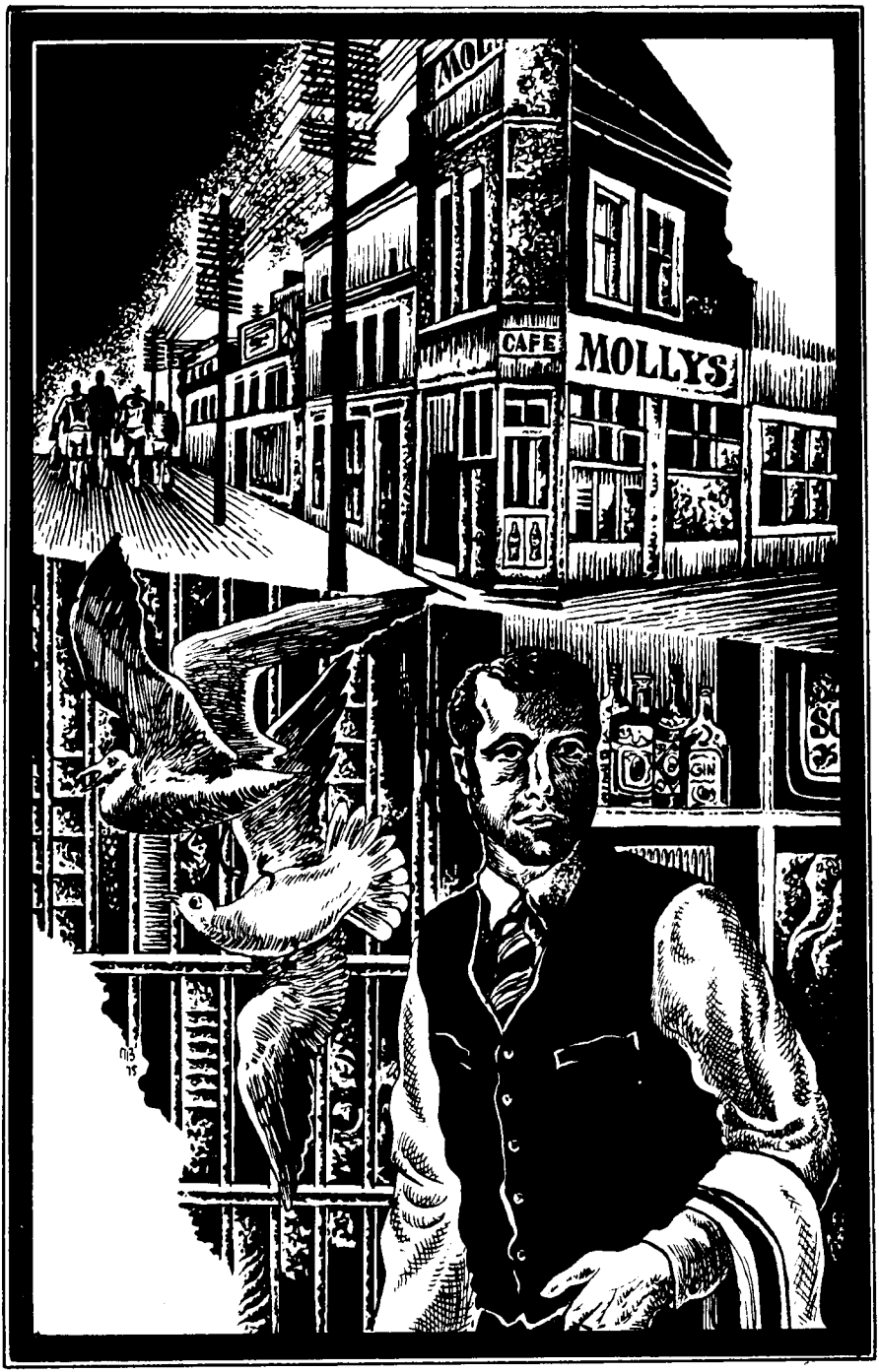
CAFE
MOLLYS
GIN

Малвейн божеволіє... Як ти гадаєш, Хілле, чи вдасться нам витягти їх звідти живих?

На Рамона раптом напала істерика. Він схопився з місця й почав вимахувати кулаками у напрямку тюрми. Його трусило від лютої ненависті, яку він стримував п'ять років. Його оливкове обличчя налилося кров'ю, довгі пасма чорного, мов воронове крило, волосся спадали йому на очі, і він уже не бачив нічого навколо. І раптом із суто романським темпераментом вибухнув запальною промовою.

— Звірі! — вигукував він здушеним безтямним голосом. — Грабіжники бідноти, убивці молоді, кати, капіталісти, патріоти. Ви гадаєте, що придушили нас! Гадаєте, ми тепер мовчатимем про ваші злочини! Ви ніколи не примусите нас мовчати! Ви можете катувати нас, можете довіку тримати нас за гратами...

— Рамоне! — вигукнув Блеккі, штовхнув його назад на стілець і заспокійливо поплескав по плечу. — Спокійно, спокійно! Нам так само гірко, Рамоне, і ми так само ненавидимо їх. О, як ми їх ненавидимо! Але зараз заспокойся, друже, заспокойся ж!

Усі разом вони вгамували розлюченого молодого мексіканця. Зрештою він замовк, сів на стілець, затулив обличчя руками і так сидів, аж поки його товариші скінчили їсти. Потім усі четверо розплатилися з гладким ресторатором, що потішався з них, але не давав того взнаки, вийшли на вулицю і рушили до залізничного вокзалу, намагаючись триматися так, наче нічого й не сталось.

На розі вулиці проти вітрини магазину стовбичив ще один поліcмен, і чотирьом звільненим коштувало чимало зусиль пройти перед його байдужими очима. Опанувавши себе, вони сміливо поминули його, проте їм і досі не вірилося, що вони справді вільні.

Мине ще чимало місяців, поки вони звикнуть до величезної в'язниці, що зветься вільним світом.

Річард Райт

ЯСКРАВА ВРАНІШНЯ ЗОРЯ

1

Вона стояла, притулившись чорним лицем до мокрої шибки, й думала, коли вже нарешті вщухне цей дощ. Так може хлюпати й цілий тиждень. Краплі монотонно барабанили по даху, і лиш десь високо в темному небі око вловлювало жовтаву смужку — бліде мерехтіння сигнальних вогнів далекого Мемфіського аеропорту. Іноді та смужка ніби краяла навпіл дощову хмару, потім зависала осяйним мечем і враз зникала. Жінка тяжко зітхала, думаючи, що Джонні брьохає десь цілий день по калюжах, не маючи добрих черевиків... За вікном, доки сягало око, простягалась багатюща чорна земля. Вона вже напилась вволю, й кругом стояли калюжі. Жінка мляво позіхнула й промимрила: «Цей дощ не на добро. Він замулить зерно глибоко в землю, і все розмокне, як труна в могилі». Руки безсило опустилися, чоло густо зросив піт — у кухні було гаряче натоплено. У плиті потріскували дрова, хрипко виспівував самотній горщик з овочевим супом.

«Ет, Джонні міг би послати й когось іншого бігати в такий дощ. Може, знайшовся б і кращий за нього. Та де там! Він нікому, крім себе, не довіряє. Все звик робити сам...»

Вона глянула на купу білизни в цинковій балії. Ой, треба ж братися до роботи! Жінка обернулася, взяла вовняною шматиною гарячу праску, послинила палець і черкнула. Пшш! Так, уже готова. Нахилившись, узяла з купи блакитну сорочку й стріпнула її. Потім правою рукою звично підняла праску, а лівою вхопила з бляшанки дрібок воску й потерла низ. Тепер годі думати про щось — її руки вправно запрацювали, виконуючи щоденну роботу. Розправивши рукав сорочки, вона почала хутко водити по ньому праскою, поки вогка тканина стала сухою. Заклопотана працею, жінка полинула думкою в далеке дитинство, коли над її головою сяяло щасливе сонце. Губи мимохіть заворушилися:

Лілея сонячного краю — яскрава вранішня зоря,
Вона, мов тисячі сердець людських, квітує і сія...

Вітер жбурнув дощем у вікно. Джонні мав прийти додому на вечерю. О боже! Як гарно було б, якби й Саг вечеряв сьогодні з ними! Як ото раніш! Може, зрештою, його там недовго триматимуть? Адже він надіслав їй вісточку: «Не втрачай надії, мамо!..» Так, треба надіятись. Тоді обидва її сини, Джонні й Саг, повернуться до неї.

Несамохіть здригнувшись, вона завмерла й прислухалася. Але жодного звуку, крім шумотіння дощу. «Чого це я раптом так розтривожилась? — подумала. — Адже не вперше вони проводять свої збори. Та після арешту Сага неспокійно стало на душі. Її увагу привернуло цокання годинника. Джонні вже на цілу годину затримується! Але ж ходити по такій грязюці... Її тривога трохи вщухла, та в голові все роїлися думки: одна по одній пригадувались прикрі події — вона ніби відчувала їхній плин, як ото відчувають крижану воду на морозі, підставивши руку під струмінь.

Жінка заходилася прасувати ще завзятіше, немовби сподівалася, що чим більше напружуватиме тіло, тим менше думатиме про все те. Але ж хіба могла вона не думати, як Джонні бігає десь грузькими дорогами під дощем, скликаючи білих і чорних комуністів на завтрашні збори! Так само бігав і Саг, коли шериф схопив його, побив і вимагав виказати інших. Бідолашний хлопчику! Вони, мабуть, боляче били тебе! Але, дякувати богу, ти нікого не виказав! Ти не такий! У тебе лев'яче серце й міцні нерви.

Це сталося рік тому. І тепер кожні нові збори викликають у неї напад холодного жаху. Поки міняла вугілля в прасці, згадала тяжкі, похмурі дні безперервної праці, згадала, скільки вона випрала й випрасувала білизни, аби тільки Джонні й Саг не ходили голодні, мали змогу провадити партійну роботу; то були дні, коли доводилось переносити на голові сотні фунтів білизни білих полями й луками, у спеку і в негоду. Але тоді, поспішаючи стежкою в житі чи поміж рядками бавовнику, вона не відчувала ваги ноші, що похитувалась у неї на голові. Вперше той тягар важко надавив її, коли почула про арешт Сага. Того ранку вона верталася додому з клунком на голові, руки вільно звисали, очі спокійно дивилися на дорогу. Раптом через поле прибіг Боб, приятель Джонні, й повідомив, що шериф заарештував Сага. Того ранку клунок здався їй важчим, ніж будь-коли.

І тепер з кожним тижнем, хоч вона нікому й не признається, речі стають для неї дедалі важчими. Вже не так легко підіймати цеберку з водою, праску, клунок білизни, болять крижі, а робота тягнеться довше. І все через те, що взяли Сага й вона боїться, що ось-ось схоплять і Джонні. Щоб не думати про горе й чимось розрадити себе, жінка заспівала:

Він іде поруч, говорить зі мною,
Каже, що я йому люба...

Вона винувато похнюпилась і всміхнулася. Й досі не забуваються ті пісні, незважаючи на горе... А навчилась їх, коли ще була дівчинкою й працювала на фермі.

Щодня, з ранку до ночі, злітали тихі звуки з вуст її матері, що тяжко гнула спину в полі: потім, коли підросла, збагнула глибокий зміст материних пісень. Шкребучи довгими годинами брудну підлогу за кілька центів, вона спізнала, хто такий Ісус, як гірко треба молитися, щоб він тебе почув, як тяжко й безмовно

треба страждати, щоб бути гідним його. Отож усі свої болі вона виливала в пісню, вважаючи її життєвим дороговказом. Чоловіче тіло, прикуте в останній муці до хреста, покладення в холодну могилу, чудесне воскресіння, злиття в одному образі божественного й людського спрямовували її думи у світ марення й забуття.

Та згодом вона побачила перед собою холодну білу гору — білих людей з їхніми законами, що затьмарили красу пісень і чари світу. Біла гора стояла спокусою, тим, що відвертає від бога, частинкою буття, зумисне даного богом, щоб вона спізнала його й витримала, як Христос витримав свої муки, аби потім піднятися з могили у славі й величі. Дні труднощів і поневірянь загартували її віру й волю, вона привчилася любити горе з якоюсь гіркою гордістю, звикла коритися законам білих з кволою усмішкою причетної до таємниці.

Після того, як матір забрав до себе всевишній, доля послала їй брутального чоловіка-наймита і двох чорних дітей, Сага й Джонні, яким вона віддала всю свою любов і турботи. За довгі роки вона натерпілася не менш від Ісуса; чоловік помер, і його образ помалу розтанув у її пам'яті, а з нею лишилися її хлопчики, що швидко повиганялись і стали справжніми чоловіками.

Одного дня серце її болісно стислось і облилося кров'ю, коли обидва зажадали йти своїм власним шляхом. Їй хотілося примусити обох дивитися на світ також зачарованими очима, але вони рішуче відмовились. Мати гірко плакала, коли вони вихваляли силу й мужність, що породжували в її уяві страшні картини.

Але вона їх любила, і її зболіле серце прагло до них. Що вона могла вдіяти — нещасна стара мати в чужому світі? І поступово, завдяки синам полуда спала з її очей, а Саг і Джонні й далі малювали перед нею, наляканою і здивованою, новий, дужий і прекрасний світ, що вабив її й манив до себе. Горе й страждання чорних людей заступили Його, прикутого до хреста; перші паростки партії здалися їй другим Воскресінням, а зненависть до тих, що намагались убити в ній нову віру, лише посилювала жагу до нових ідей.

«Господи, — часто казала вона Джонні, — хай оті кляті білі спробують спитати мене, хто належить до партії! Хай вони тільки зачеплять мене, і я покажу їм, на що здатна бідна чорна жінка!»

Але іноді, як от і цієї тривожної ночі, в її голові все сплутувалось. Яскраве мерехтіння прекрасної вранішньої зірки, що обіцяла щастя й свободу, будило в душі давні пісні, які ставали тепер солодкими й заспокійливими.

Праска геть охолола. Жінка підкинула дров у плиту, знову стала біля вікна й задивилася на жовтаву смугу у мокрій темряві. А Джонні все не йшов... Та ось з'явилися нові звуки. Крізь шум дощу вона почула хлюпання ніг по калюжі. Ні, це не Джонні. Його важку ходу вона впізнала б серед мільйонів інших. Хтось зійшов на ганок. Якась жінка... Три короткі удари й один довгий.

Це хтось із товаришів! Вона зняла клямку, прочинила двері й відсахнулася від холодного й різкого пориву вогкого вітру.

— Хто там?

— Це я.

— Хто?

— Рева.

Жінка штовхнула двері.

— Господи, донечко, заходь мерщій.

Вона відступила вбік, і в сіни ввійшла худенька білява дівчина. Защіпаючи клямку, жінка чула, як Рева, стріпуючи з себе воду, важко дихає. Мабуть, щось сталося. Дівчина не тюпала б цілу милю такої глупої ночі. Вона липне до Джонні... А може, щось із ним?

— Заходь у кухню, Рево, там тепліше.

— Боже, навіть черевики розмокли!

— А ти що ж хотіла — такий дощ...

— Джонні ще не прийшов?

— Ні. Та ти не турбуйся. Скидай черевики. Ще, чого доброго, застудишся. — Жінка розгублено змовкла. «Атож. Щось таки сталося з Джонні! Цікаво, чи Ревин батько знає про її почуття до Джонні?»

— Дитино, не слід було йти в таку негоду.

— Я мусила, тітонько Сью.

Жінка завела її на кухню.

— Скидай черевики та сідай ближче до плити.

— Тітонько Сью, я мушу вам дещо сказати...

Їй перехопило дух. Таки якась біда з Джонні!

— Що, люба?

— Шериф приходив сьогодні до нас. Побалакати з татом.

— Про що?

— Хтось йому доніс про завтрашні збори.

— Щось загрожує Джонні, Рево?

— Ні, тітонько Сью! Я не чула жодного слова про нього. Ви вже його бачили сьогодні?

— Ні, він навіть не прийшов попоїсти.

— Коли ж він прийде?

— Бог його знає, донечко...

— Хтось мусить попередити їх, щоб вони не збиралися, — мовила Рева. — Шериф поставив людей стежити за будинком. Я вислизнула так, що вони мене не помітили.

— Рево!

— Що?

— Я вже стара жінка й хочу знати правду.

— Яку, тітонько Сью?

— Тобі не вдасться мене обдурити.

— Обдурити?

— Щодо Джонні.

— Та що ви, тітонько Сью!

— Коли щось сталося, кажи мені прямо! Я витримаю.

Вона стояла біля прасувальної дошки, склавши руки на животі, й дивилась, як Рева стягує черевики. Мати вже відчувала, що втратила Джонні, і знала, як боляче буде це знести; тепер вона готувала до цього всі сили своєї душі. Вона нагадувала підхопленого стрімкою течією плавця, який знає, що його жде, але відчайдушно борсається до кінця.

— Джонні не загрожує ніяка небезпека, — промовила Рева. — Але ми мусимо щось зробити, щоб інші не попали в біду.

— Звідки шериф довідався про збори?

— Батько теж хотів би це знати.

— Хтось став Іудою.

— Здається, так.

— Я певна, що хтось із новеньких.

— Важко сказати.

— Чуєш, донечко, ти трохи обсохни й біжи додому. Скажи батькові, що Джонні не приходив і я не знаю, куди він подівся. Хай хтось почекає його біля вашого будинку й попередить.

Вона стояла спиною до вікна і дивилась у великі сині очі Реви. «Бідна дитина! Мусить знову бігти в таку сльоту!» Та, хоч вона й жаліла дівчину, проте анітрохи не сумнівалася, що та неодмінно піде. Рева також жінка і зрозуміє її. Це для неї так само природно, як для матері гнути спину день і ніч над білизною, а для Сага терпіти муки у в'язниці. Адже в цю хвилину Джонні десь брьохає мокрими полями додому. Господи, не дай їм схопити його сьогодні! Вона відчувала, що сили зраджують її. Вона любила сина і тому любила його роботу. Все, що він робив для партії, давало йому радість, і мати раділа разом з ним. Вона насупила брови, намагаючись опанувати себе: адже спинити Джонні — це означає перекреслити пекельну працю стількох років, а якщо лишити все так, як є, — його неодмінно схоплять, як і Сага. Збагнувши це, вона на мить застигла, немов перед нею раптом виросла в темряві глуха стіна. Але ж за тим дощем існують люди, чорні й білі, яких вона знає все життя. Ті люди залежать від Джонні, вони люблять його і шанують, вважають своїм ватажком. Як же вона може спинити його?..

Вона глянула на Реву. Дівчина, схлипуючи, натягала неслухняними пальцями мокрі черевики.

— Що тебе мучить, донечко?

— Ви вже втратили Сага, а тепер посилаєте Джонні...

— Я мушу, люба...

Мати була рада, що сказала це. Рева вірила в чорних людей і нізащо в світі не крилася б перед нею. В цій вірі й прихильності Реви вона бачила перші паростки великої людяності. Любов Реви була втечею від сорому й ганьби. Колись, давно, її, матір, вабила біла гора, а тепер їй світить яскравою вранішньою зіркою в мороці ночі любов Реви. Жінка почула, як дівчина заридала.

— Та годі тобі!

— Мамині брати теж у в'язниці. Вона щодня побивається...

— Я знаю, люба.

Жінка допомогла їй накинути плащ, і її пальці відчули худенькі плечі. Вона погано їсть, подумала. І, обхопивши руками тоненький стан, притисла дівчину до себе.

— Ну, годі вже плакати.

— Я н-ніяк н-не можу спи-ни-тися...

— Все буде гаразд, Джонні повернеться.

— Ви певні?

— Авжеж, люба.

Вони мовчки пішли до дверей. Коли відчинили їх, цілі потоки вже шуміли по землі.

— Нехай Джонні попередить інших...

— Я скажу йому, не турбуйся.

— Добраніч!

— Іди з богом!

Зіпершись на одвірок, вона хитнула головою й дивилась услід Реві, поки та зникла за пеленою дощу.

2

Мати знову взялася прасувати, коли почула за хатою чалапання ніг по грязюці; за довгі роки вона добре вивчила синову ходу. Але тепер, після цієї страшної дощової ночі ті кроки здавалися далекими-далекими, й вона ледве їх уловлювала. Сльози застилали очі, а вона весь час витирала їх. Він, мабуть, боїться, що мати лаятиме його. Але ж вона ніколи цього не робила. Такого в їхніх стосунках досі ще не було. Вони могли цілими днями сидіти мовчки в одній кімнаті; він був її син, а вона його мати; порух голови чи тихе слово висловлювали все, що вони хотіли сказати одне одному.

Вона навіть не повернула голови, коли почула, як він увійшов на кухню. Ось він відсунув стілець, сів, перепочив і став скидати брудні черевики; вони важко падали додолу. Згодом кухня сповнилася духом вогких шкарпеток і тютюну. Хлопчик голодний! Вона кинула праску й глянула на нього через плече; він заплющив очі і смоктав люльку, закинувши назад голову й поставивши ноги на припічок; одежа його парувала від тепла. Як він нагадує батька! Вона аж здивувалася й мляво усміхнулась. Тримає люльку в зубах точнісінько так, як батько! Як би вони ставились один до одного, якби її чоловік був живий? Мабуть, любили б один одного, адже такі схожі... Їй захотілося мати інших дітей, крім Сага, щоб Джонні не був такий самотній. Чоловікові потрібна поруч жінка...

Вона згадала про Реву. То була для неї найбільша радість, коли дізналася, що дівчина кохає Джонні. Та коло Реви стояли холодні білі привиди. Кого вони схоплять, тому смерть!

...Вона обернулася, почувши, як люлька Джонні вдарилась об підлогу. Він соромливо засміявся й труснув головою.

— Господи, одразу й заснув,— промимрив.

Мати принесла йому подушку.

— На.

— Ох,— позіхнув він, підкладаючи подушку під голову.

Знов запала мовчанка. Авжеж, вона йому скаже, щоб ішов під холодний дощ; може, він навіть застудиться чи й не вернеться, звідки їй знати... Та спершу вона нагодує його, дасть перевдягтися в сухе й аж тоді розповість, що шериф знає про збори, які вони мають намір скликати завтра в Лема. І примусить його випити якнайбільше соди — вона добре допомагає проти застуди. Мати глянула на годинник. Одинадцята. Ще є час. Застеливши припічок газетою, поставила тарілку супу, кухоль персикової наливки, чашечку кави, поклала ніж, ложку й окраєць житнього хліба.

— Вечеря готова.

— Добре,— озвався він.

Проте й не ворухнувся. Мати знову взялася за праску. Нарешті почула, що він їсть. Коли вже не могла більше витримати бряжчання ножа об тарілку, обернулась. Була майже дванадцята. Хай спершу трохи відпочине, а потім вона йому все розповість. Може, до першої. Адже він зовсім охляв... Скінчивши прасувати, відклала дошку й сховала білизну в комод. Потім налила собі кави, підсунула стільця й сіла.

— Ти вже майже обсох,— мовила, оглядаючи його одежу.

— Так,— відказав він і рвучко підвівся.

Її голос змусив його насторожитись. Мати поставила чашку і хвилину повагалась.

— Рева була тут.

— Рева?

— Пішла з годину тому.

— Що вона казала?

— Сьогодні до старого Лема приходив шериф.

— З приводу зборів?

— Так.

Вона бачила, як він задивився на жарини в плиті й почав нервово посмикувати собі чуб. Його, видно, дивує, звідки шериф міг дізнатися про збори. Подумки сама себе запитувала, сама й відповідала. «Джонні надто довірливий,— міркувала вона.— Щоб зробити збори масовішими, повідомляв і тих, кого зовсім не знав. Не можна довіряти кожному білому...»

— Знаєш, Джонні, ти вже надто відвертий з тими білими...

— О мамо!

— Джонні...

— Прошу тебе, не говори мені про це, мамо.

— Ти не хочеш нічого слухати, синку.

— Я знаю, що ти скажеш. Ти помиляєшся, мамо. Не можна судити про людей зі своїх вражень або з того, скільки ти їх знаєш. Так дуже скоро нікого не зостанеться в партії. Люди просяться, і ми мусимо їх залучати. Інакше будемо надто слабкі.

Він схопився на ноги, заклав руки в кишені й підійшов до вікна; вона мовчки дивилась на нього. Джонні глибоко переконаний у своїй справі. Він завжди казав, що чорні не здолають білих хазяїв самі; не слід відкидати кожну простягнену руку. Але віра засліплює його. Не раз уже вони сперечалися про це, але він завжди брав гору. Вона хитнула головою. Бідний Джонні, він не розуміє...

— Але я певна, що це зробив хтось не з наших,— правила своєї вона.

— Звідки ти знаєш? — Голос його став глухий і роздратований. Він дивився у вікно, й жовтава смуга кидала відблиск на його чорне обличчя.

— Бо знаю їх,— мовила мати.

— Будь-хто міг виказати.

— Але не з наших.

Він гнівно махнув рукою.

— Не з наших! А хто ж, у біса, наш?

— Люди, серед яких ми народились і виросли. Ті, кого ми знаємо!

— Не можна так будувати партію, мамо.

— Це міг зробити Букер,— сказала вона.

— Ти ж не знаєш напевне.

— Або Блетберт...

— Боронь боже!

— Чи будь-хто з отих п'яти, що приєдналися до вас минулого тижня.

— Мамо, адже ти, мабуть, не хочеш, щоб я знову виходив у такий дощ.

— Я хочу, щоб ти був обережний, синку.

— Коли ми почнемо недовіряти своїм товаришам, тоді всьому кінець.

— Любий, я знаю кожного чорного в окрузі. Вони виросли на моїх очах, декого я сама приймала на світ божий і бавила; я знаю їх як облуплених. Жоден із них не міг виказати! Ці люди нізащо не відчинять свої двері ворогові! Сину, це таки хтось із білих! Ти лишень послухай мене...

— Чому саме з білих? Якщо це так, то всі вони Іуди.

— Сину, придивляйся до кожного.

Він замотав головою і тяжко зітхнув.

— Мамо, я сто разів тобі казав, що для мене немає різниці між білими й чорними. Для мене існують тільки багаті й бідні.

Вона зібрала брудний посуд і склала у велику миску. Краєм ока бачила, як він натягає мокрі черевики. Таки йде! Коли прибрала останню тарілку, він уже стояв одягнений, гріючи руки над

вогнем. Ще мить, і він піде — можливо, як Саг, назавжди... Їй щось здушило горло. Ця боротьба забирає геть усе! Господь кидає нас у цей світ, щоб знищувати і вбивати!

— Ось, візьми, мамо,— сказав Джонні.

Вона побачила на його простягненій руці пачку грошей.

— Сховай. Вони тобі знадобляться.

— Гроші не мої, мамо, а партійні.

— Але ж ти можеш іти з ними.

— Ще десь загублю.

— Не втрачай тями, сину.

— Якщо я не вернусь, вони знадобляться їм.

Він дивився їй в обличчя, а вона — на гроші.

— Сховай. Я дам їм свої.

— Де ти стільки візьмеш?

— Я маю.

— Звідки?

Мати зітхнула.

— Складала по долару для Сага, відколи він сидить у в'язниці.

— Бідна моя!

Вона побачила в його очах любов і подив. Джонні неохоче запхнув гроші в кишеню.

— Ну, я пішов!

— Стривай, випий соди на дорогу.

Вона дивилась, як він п'є, потім узяла в нього чашку.

— Бувай!

— Залиш папери!

Вона відсунула заслінку димоходу, і він сховав туди папери. Потім провела його до дверей, узяла за плечі й повернула до себе:

— Господи, хочеш зробити революцію, а в самого навіть гудзики на піджаку не застебнуті! — Вона позастібала гудзики й звела йому комір.— Ну от!

Він насунув на очі капелюха. Мати прочинила двері, й шалений холодний вітер обдав їхні обличчя. Вона дивилася, як чорні поля й сіра пелена дощу поглинають хлопця. Коли його кроки завмерли в темряві, повільно зачинила двері, підійшла до ліжка й, не роздягаючись, лягла. Під шум дощу снувалися думки: «Пішов! Боже, я знала, що він піде!» Кров холола у неї від жаху.

3

Вона мовби гойдалась на сірій хвилі між маренням та сном і раптом прокинулась від грюкоту в двері й крижаного холоду в кімнаті. Звівшись на лікоть і затамувавши подих, злякано дослухалась у непроникній темряві до тупотіння ніг і гучних вигуків. Мати знала: шукають його! Зусиллям волі вона встала, рішуча й грізна.

— Лампа горить!
— Де?
— Он там!
— Пошукайте на кухні!
— Тьху, скрізь смердить неграми!
— Тут хтось був або десь ховається!
— Так, он у плиті ще тліє!
— Може, він ще десь тут?
— Хлопче, поглянь на оті банки з варенням.
— Негри варять непогане варення!
— Пошукай хліба!
— Тут тільки житній!
— Відломи й мені шмат!
— Не хвилюйся, тут його досить!
— Треба взяти трохи цього добра з собою.
— Глянь, тут ще й горщик із супом!
— Краще б чашечку гарячої кави!
— Гей ви! Ходімо! Ми прийшли сюди не бенкетувати!

Вона повільно рушила до дверей. Вони шукають його, але ще не знайшли!

На порозі стала й схопилася за живіт. У кухні було повно білих у лискучих дощовиках. Хоч лампа горіла, електричні ліхтарики й досі спалахували в їхніх червоних кулаках. На підлозі стояли брудні калюжі від їхнього взуття.

— Ану, білі, геть із мого дому!

Мертва тиша; всі одночасно повернули голови до жінки. Вона помітила якийсь несподіваний рух, та зрозуміла все аж тоді, коли відчула, як щось обпекло обличчя. Їй забило дух, але вона не зрушила з місця. Спокійно витерла лівою рукою очі. Котрийсь із білих жбурнув їй в обличчя ложку гарячого гороху.

— Ну що, смачно, стара відьмо?
— Я прошу залишити мій дім!

З гурту вийшов шериф і підступив до неї.

— Слухайте, тітонько...
— Я для білих не тітонька!
— Ви сьогодні не в настрої!
— Який там настрій! Краще заберіть звідси оцих негідників!
— Вам щось не подобається?
— А кому це може сподобатись?
— І що ви збираєтесь робити?
— Вигнати вас із мого дому!
— Як господиня?
— Я буду тут господинею після того, як ви накажете їм ушитися геть!

Її голос перейшов на грізний шепіт, вона роздивлялася по кухні і пильно вивчала кожне обличчя.

— Слухайте, тітонько,— голос шерифа пом'якшав.— Я прийшов сюди, щоб помогти вам. Чому ви так розгнівались?

— Ви самі собі не можете помогти відколи народилися! — спалахнула вона.— Як же ви поможете мені?

Один із них вийшов наперед і став навпроти неї.

— Слухай ти, чорнопика, як це ти розмовляєш з білим?

— А мені байдуже, хто переді мною!

— Ти пошкодуєш...

— А ви не лякайте!

— Тебе треба повчити, як бути покірним негром!

— Отакий мене вчитиме?

— Ану заткни пельку!

— І не подумаю!

— Не розперізуйся!

— Геть з мого дому!

— А якщо ми не підемо? — втрутився шериф.

Вони оточили її з усіх боків. А вона так само непорушно стояла у дверях. Стояла й весь час думала про Джонні. Мати знала: ці теж думають про нього, і вона гарячково міркувала, що зробити, щоб вони не забрали його від неї.

— А якщо не підемо? — знову спитав шериф.

— Двадцять чоловіків проти старої жінки! То оце ви такі, білі, хоробрі?

Шериф схопив її за руку.

— Гей, ти! З нас досить твоїх образ! Де твій син?

— Хіба ви не знаєте?..

— Хочеш по пиці?

— На це ви всі здатні...

Шериф ударив її по обличчю. Вона поточилася до стіни і впала на коліна.

— Оце так білі поводяться з негритянками?

Вона поволі підвелася; навіть не доторкнувшись до щоки, яка аж горіла, спокійно склала руки на животі.

— Всі ви здатні лише на підлоту...

Він вдарив ще раз. Жінка ступила кілька кроків назад і впала на бік.

— То, кажеш, здатні на підлоту?

Вона знову стояла перед ним з сухими очима, ніби її й не били.

— Облиш її! Нам потрібен її вилупок, а не вона! — озвався один.

— Де твій син?— спитав шериф.

— Шукайте!

— Ми його знайдем і вб'ємо!

— Він буде не єдиний негр, якого ви вбили,— мовила мати.

Вона відчувала гордість за сина. Немає таких мук, яких би вона не стерпіла заради нього. Краще вмерти, ніж піддатися оцим! Стоячи перед білими й захлинаючись кров'ю, мати навіть забула про Джонні. Забула тому, що вони мучили її, намагалися вирвати з неї таємницю, змусити її сказати, де син. Забула, щоб довести їм, що не всього можна добитися насильством і вбивством.

— Де відбудуться збори? — гримнув шериф.
— Хіба ви не знаєте?
— Чи їх зовсім не буде?
— Навіщо в мене питати?
— Збори мають відбутися!
— Невже?
— Я виб'ю з тебе правду!
— На це ти спритний.
— Ми прийшли сюди не гратися!
— Воно й видно.
— Твій чорнопикий син блукає десь поблизу, і ми неодмінно знайдемо його,— заявив шериф.— Якщо ти скажеш, де він, йому буде краще. А коли ми зловимо його, то вб'ємо! Тоді готуй простирало, щоб накрити його! Готуй, бо він буде мертвий!
— Він буде не єдиний негр, якого ви вбили! — знову сказала вона.
Шериф пройшов повз неї. Решта посунула за ним. «Нічого у вас не вийде! — подумала вона.— Ніколи в світі!» А серце в неї палало, щоб показати силу її гордості й велич свободи; воно стугоніло, щоб вилити всі муки словами, в яких була її віра й переконання, що вже ніякі тортури їй не страшні. Ця віра охопила все її єство, проте не засліпила. Жінка йшла за білими до дверей, стиснувши кулаки. Вона бачила, як усі вийшли на грузьку дорогу. В кожній краплинці дощу відбивалося мерехтіння жовтавої смуги. Губи матері заворушились, і вона вигукнула:
— Ви його не схопите! Нізащо в світі!
Шериф став і обернувся; голос його був глухий і рішучий:
— Та замовкни ти, стара відьмо!
— Я сама знаю, коли мені мовчати!
— Он як? Але зараз я тебе ще повчу!
Він умить опинився на ганку. Вона відступила в сіни, не зводячи з нього погляду.
— Ну, то коли ти перестанеш патякати? — спитав він, підіймаючи кулак.
Удар прийшовся у скроню; в жінки потемніло в очах, вона впала долілиць. Він почав бити її брудними черевиками в груди і в живіт.
— Побалакай мені ще, клята!
Вона хотіла підвестися, але не могла, біль скував усе тіло. До її затуманеної свідомості долинув ледве чутний голос:
— Облиш її, ради бога, адже ми прийшли сюди по отого негра...

4

Вона не знала, скільки пролежала непритомна у темних сінях. Її першим відчуттям був невимовний страх, що наростав у грудях, потім гострий біль, що пронизував усе тіло. У вухах барабанив

дощ, а в дверях гуляв холодний вітер. Вона розплющила очі, але спочатку нічого не побачила. Їй здалося, що вона сидить, прихилившись до стіни. З зусиллям повернула шию, і те, що побачила, змусило її затамувати дух: вгорі над нею зависла велика біла пляма. Спершу вона не збагнула, чи страх той був від плями, чи пляма з'явилася від нього. Пляма наблизилась, і з'явилося широке біле обличчя, що заступало собою світ. Жінка закам'яніла, боячись навіть дихнути, ніби залежала від милості того страшного білого обличчя. Вона вже десь бачила його, і жах перед ним не раз уже поймав її; той жах був виразом страху перед усіма білими, що їх вона бачила в своєму житті.

— Сью...

Ніби з далекої далини почула вона своє ім'я. Свідомість поверталася до неї, але страх не відступав. Вона глянула в обличчя білому, намагаючись крикнути, щоб ішов геть, та мусила терпіти його присутність, бо голос не слухався її. Хоч вона вже могла трохи думати, тіло було ще безсиле. Ніби невидимий ніж розкраяв усю її навпіл, і одна половина лишилася мертва, тоді як друга тремтіла від зненависті до забутого, але знайомого ворога.

— Сью, це я, Сью...— І вже зовсім виразно: — Сью. Це я — Букер!

Внутрішній голос підтвердив: так, це він, Букер... Один із тих, що недавно приєднались... Вона звелася, силкуючись отямитися, і, поки робила те, відчула знов напад страху, що був пов'язаний з появою Букера.

— Як ви себе почуваєте?

Вона не відповіла; ставши на ноги, одразу й упала.

— Сью, вам погано?

— Так,— видихнула вона.

— Куди вони вдарили вас?

— У голову,— прошепотіла.

Вона говорила проти власної волі: страх, що стримував її, тепер виливався словами.

— Вони били вас?

— Так.

— Негідники! Прокляті бузувіри!

Вона чула, як він повторював це кілька разів, потім підняв її.

— Ні!

— Я однесу вас у кухню.

— Покладіть мене.

— Але ж не можна лежати тут!

Вона пручалась і відпихалась руками. Опинившись на кухні, звільнилася від нього, сіла на стілець і відкинулася на спинку. Здивовано глянула на Букера: в ньому не було нічого страшного, проте напруження її не спало. Вона дивилась, як він підійшов до раковини, змочив рушника, викрутив його й простяг їй.

— Ось, покладіть собі на чоло...

— Не треба.

— Покладіть, кажу, вам одразу полегшає.

Вона присоромлено завагалась. Та чого боятися, коли хтось бажає тобі добра? Неохоче нахилилась і притисла вогкий рушник до голови. Полегшало. З кожною хвилиною свідомість усе більше поверталася до неї і вона навіть дивувалась, чому щойно так себе поводила.

— Що сталося?

— Не знаю.

— Вам краще?

— Так.

— Хто тут був?

— Не знаю,— твердила вона.

— Вам ще болить?

— Так.

— Я вам співчуваю.

— Уже все гаразд,— зітхнула вона й сховала в долоні обличчя.

Нараз відчула у себе на плечі його руку.

— Сью, у мене погані новини...

Вона цього ждала; зуби зацокотіли від холоду. Таки щось сталося! Вона глянула на нього сухими очима і стисла губи.

— Погано з Джонні...

— Так, мені дуже шкода, що саме я мушу сказати вам про це...

Напруження спало, а в грудях з'явилася порожнеча. Її губи прошепотіли:

— Боже, допоможи мені!

— Де він?

— Вони схопили його в лісі Фоллі й допитували, де інші.

— Він не виказав,— упевнено мовила вона.— Вони можуть навіть убити його, але товаришів він не викаже.

— Я теж сподіваюся,— відказав Букер.— Але він не встиг попередити інших. Вони схопили його, коли він заходив у ліс.

Страх її враз минув. Вона уявила околицю, де в мокрих хижах сплять чорні й білі товариші; вранці вони прокинуться й підуть до Лема; і тоді усіх виловлять. А це означатиме в'язницю, тортури й смерть. Хтось мусить їх попередити! І це зробить вона. Вона не може доручити завдання Джонні комусь іншому, й особливо Букерові, якого й досі боїться. Вперши́сь руками в сидіння стільця, жінка спробувала підвестися, кімната захиталась, і вона мало не впала. Відчула себе в руках Букера.

— Пустіть мене!

— Сью, ви надто слабкі, щоб іти.

— Я мушу попередити їх!

— Сядьте, Сью! Ви не можете йти в такому стані!

Сидячи, вона безпомічно дивилася на нього.

— Слухайте, Сью! Джонні спіймали. А я тут. Скажіть, кого попередити, і я зроблю це.

Вона мовчки втупилася в підлогу. Так, вона надто слабка, щоб іти. Вона не подолає оті грузькі поля й дороги. Але чи можна сказати Букерові? Єдина людина, якій вона довіряє, це Рева. Не гоже самій вирішувати, треба з кимось порадитись. Букерові пальці стискали її руку, і їй здавалося, наче біла гора звалилася на неї всією вагою. Жінка проказала подумки: «Господи, допоможи!» Біле Букерове обличчя застигло в чеканні. Чи варто казати? А якщо вона не скаже, то схоплять товаришів... Тоді вона собі нізащо не простить. Може, вона помиляється і її страх просто «безглуздя», як любив казати Джонні... «Мамо, не можна будувати партію на недовірі!»

— Скажіть, хто вони, Сью, і я їх попереджу. Я приєднався недавно і нікого не знаю.

— Я теж не знаю.

— Ви повинні сказати!

— Я їх не знаю!

— Ви знаєте! Кажіть! Сідайте й кажіть!

— Ні!

— Ви хочете, щоб їх повбивали?

Вона вперто хитнула головою й ковтнула слину. «Господи, я йому не вірю!»

— Назвіть їх, і я вам скажу, хто в партії, а хто ні.

— Ні!

— Ну ж бо, Сью!

— Я нікого не знаю!

— Ви чините підло щодо них. Джонні не схвалив би ваших дій. Він там... чекає свого кінця, а ви...

— Господи, я нікого не знаю!

— Ви боїтеся мене через те, що я білий? Джонні не такий. Він не дозволив би всю нашу роботу звести нанівець.

Вона встала й схопилася руками за голову.

— Це Джонсон? Скажіть мені, Сью...

— Так,— прошепотіла вона, і страх ніби трохи відступив.

— І Грін?

— Атож.

— І Мерфі?

— Господи, я не знаю!

— Ви повинні сказати мені, Сью!

— Містер Букер, облиште мене!

— І Мерфі?

Вона назвала всіх товаришів Джонні; відповідала, поки Букер ставив запитання. Потім подумала: звідки він довідався, що шериф стежить за будинком Лема? Вона випросталася, грізна й рішуча.

— Звідки ви знаєте про Лема?

— Що?.. Звідки я знаю?..

— Що ви робили цієї ночі? Від кого дізналися, що шериф схопив Джонні?

— Сью, ви мені не вірите?

Вона нічого не сказала, бо вже більш не могла говорити. Дивилась на нього й шукала відповіді на своє запитання.

— Ви зустріли Реву?

— Реву?

— Так, Лемову дочку?

— Так, так, я зустрів Реву.

— Вона вам щось розповіла?

Допитувала більше себе, аніж його, бо хотілося вірити.

— Що ж,— мовив він тихо.— Я мушу бігти, щоб їх попередити...

— Кого? — злякалася вона.— Кого?

Поки чекала, що він скаже, всі м'язи напружилися; здавалось, її життя залежить тепер від його відповіді.

— Товаришів,— мовив він.

— Атож,— зітхнула вона.

І навіть не помітила, коли він пішов, бо вже нічого не бачила й не чула. Просто зауважила, що двері прочинені, а те, що її лякало, кудись поділося.

5

Якийсь час, що здався їй цілою вічністю, жінка сиділа, згорбившись, біля холодної плити. «Джонні й Саг пішли назавжди від мене... Може, більш ніколи їх не побачу...» Вона відчувала себе винною. «Господи, я не повинна була казати!» Але ж треба бути останньою падлюкою, щоб зважитись на отаке... Кілька разів спадало на думку піти самій і попередити товаришів. Це її трохи заспокоїло. Але хіба цим зарадиш лиху? Вона виказала Букерові всі прізвища. Та він не стане Іудою, він їх не викаже!

— Тітонько Сью!

Це Рева! Серце радісно забилося. Жінка мовчки підвелася і, хитаючись, рушила в сіни. Крізь прочинені двері, за пеленою дощу побачила Реву, на обличчі якої відбилося жовтаве світло. Хотіла була заговорити, але раптова думка спинила її: «Господи, поможи! Треба сказати їй про Джонні... Боже, не знайду в собі сили!»

— Тітонько Сью, ви тут?

— Ходи сюди, люба!

Вона обняла дівчину й довго мовчала.

— Господи! Я так рада, що ти прийшла!

— Я думала, щось сталося... Побачила відчинені двері... Татко звелів мені піти й посидіти з вами.— Потім, остовпівши: — Що сталося?!

Вона так зраділа Реві, що спершу навіть нічого не збагнула.

— Га?

— Що з вашою шиєю?

— Нічого, люба. Ходімо на кухню.

— Але ж у вас кров на шиї!

— Приходив шериф...

— Негідники! Чого вони від вас хочуть? Я вб'ю когось із них! Їй-богу, вб'ю!

— Зі мною не сталося нічого...

Вона не знала, як сказати Реві про Джонні. «Ще трохи почекаю»,— думала. Тепер, коли з нею була Рева, страх помалу відступав.

— Ходімо, я огляну вашу голову, тітонько Сью. Ви поранені.

Вони пішли на кухню. Рева перев'язала їй голову. Мати відчула себе краще і вирішила нарешті розповісти все дівчині. Але та й далі оглядала рани.

— Тут болить?

— Трохи.

— Бідна моя...

— Нічого.

— А Джонні приходив?

Мати повагалась.

— Так.

— І пішов попередити інших?

Ревин голос лунав так чисто й упевнено, що мати враз затнулася. «Господи, я не можу їй сказати!»

— Ви все розповіли йому, так, тітонько?

— Т-так...

— Ну, то й добре! Я казала таткові, щоб він не турбувався. Може, все ще буде гаразд.

— Я сподіваюсь...

І не змогла говорити далі, бо раптом заплакала.

— Годі, тітонько! Ви ж завжди були хоробрі. Все буде добре!

— Де там добре, дитино моя! Цей світ жорстокий до нас, люба.

— Якщо ви не перестанете, я теж розплачуся.

Мати примусила себе спинитися. «Годі! Я не можу так триматись перед Ревою...» Адже саме тепер потрібно було, щоб Рева вірила в неї. Вона дивилась, як дівчина дістає скіпки, щоб розпалити в плиті й поставити каву.

— Хочете кави? — спитала Рева.

— Ні, люба.

— Та ну ж бо, тітонько!

— Ну, тоді трошки.

— От і добре... О, я й забула,— похопилась вона, насипаючи ложечкою каву,— татко переказував, щоб ви стереглися Букера. Він донощик.

Мати не видала себе жодним рухом, але всередині всю її аж затрясло.

— Він сказав мені це, коли я вернулася. Його попередили з міста...

Вона більш не слухала. Ніби випала з життя і опустилася в холодну темряву. Тепер вона зрозуміла, чому так налякалася, коли, борсаючись в кривавому тумані, раптом побачила Букера. То був привид усіх білих і заразом страх перед ними, що не покидав її ціле життя. І знову, вдруге за цю ніч, те, що вона відчула, виявилось правдою. «Мені він так не сподобався! Господи! Я ж казала Джонні, що це хтось із білих виказав...»

— Ось, випийте, тітонько Сью...

Вона взяла чашку, руки тремтіли й гаряча рідина хлюпнула на плаття.

— Пробачте, тітонько!

Ногу обпекло, але болю вона не відчула.

— Нічого,— мовила.

— Давайте, я вам щось прикладу до рани.

— Мені не боляче.

— Ви чимось стурбовані?

— Ні, люба.

— Я доллю вам кави.

— Я більше не хочу, люба.

— Отямтеся! Не треба так...

Запала мовчанка. Вона чула, як Рева сьорбає каву. Ця дівчина — все, що в неї лишилося. Але ж треба щось робити! Треба сказати їй про Букера й про Джонні! Та спершу хотілося посидіти на самоті й добре обдумати все.

— Лягай, люба. Ти стомилась.

— Ні, я почуваю себе добре.

Дзенькнула порожня чашка. «Треба покласти Реву спати! Так, Букер викаже шерифові товаришів. Може, якось спинити його?» Це був єдиний вихід, яскрава зірка надії, що засяяла десь угорі. «За якихось півгодини Букер дійде до лісу Фоллі. Він неодмінно мусить піти довгим шляхом, бо не знає коротшого. Я побіжу навпроти й приб'ю його... А що буде потім?»

— Рево, люба, лягай. Мені вже добре, а тобі треба відпочити.

— Я не хочу спати, тітонько Сью.

— Я краще знаю, що тобі треба, дитино моя. Ти геть змокла і стомилась.

— Я хочу посидіти з вами.

Вона через силу всміхнулася й мовила:

— Я не думаю, що вони затримають Джонні...

— Ви певні, тітонько?

— Звичайно, люба.

— Тоді я почекаю з вами.

— Це вже мій клопіт. Матері завжди чекають дітей.

— Добраніч, тітонько.

— Добраніч, люба.

Вона стежила, як Рева підвелася й вийшла з кухні; зарипіли пружини матраца, й мати переконалась, що Рева лягла. Тепер вона була сама. Крізь гратки плити бачила, як згасають жарини;

в кімнаті знову стало холодно. Жовтава смуга миготіла за вікном, а дощ не вщухав. Вона зробила ту прикру помилку сама й сама мусить її виправити. Ніби торкнувшись зашерхлої рани, пригадала хвилину, коли вигукувала шерифові погрози, щоб не піддатись і набратися сили. Вона втратила Сага, щоб урятувати інших, а тепер послала Джонні, щоб він попередив товаришів. Після великого нервового напруження вона вибилася з сил. Якби не вилила весь свій гнів на шерифа, то мала б волю опиратися Букерові й змогла б попередити товаришів сама. Щось стислося в ній, як усе пригадала і зрозуміла причину страху, що охопив її, коли опритомніла в темних сінях. Забуте минуле знов постало перед її очима, й вона заспівала:

Лілея сонячного краю — яскрава вранішня зоря...

Дні, коли вона співала цю пісню, були днями безнадії, панування холодної білої гори, що кинула її в лоно Христа. Потім здавалося, що Саг і Джонні відвернули її від бога, спрямували надію на боротьбу за свої права. Багато років вона вірила в їхню справу і йшла пліч-о-пліч з ними, набираючись сили й могутніх ідей. Ця віра була з нею, коли шериф збив її з ніг, коли вона підводилась і знов падала, з ненавистю дивлячись йому в обличчя. Але її мучив і власний голод; щоб угамувати спрагу колишньої віри, вона не витримала до кінця. Ота зрада всіх товаришів Джонні була виявом ще більшого страху. То було блукання між двома світами й вірами, що вмирали й народжувалися в ній. І чим більше вона це усвідомлювала, тим дужче бурхало й нуртувало у неї в грудях; чим яскравіше спалахувала в її чорній шкірі інша зоря й інша надія, тим дужче волав у ній заклик до рішучої дії. Довго ходила вона з кутка в куток, почуваючи себе безсилою перед грізною ніччю, лютим дощем, ворожим світом. Соромилася за те, що подумала було про любов Реви до Джонні. Підняла руку й задивилася на свої скарлючені пальці. «Господи, що мені робити?» Можна перейти струмок і добігти до лісу Фоллі раніше за Букера. А потім? Як побачитися з Джонні чи з Букером? І знову пролунав шерифів голос: «Готуй простирало, бо він буде мертвий!» Простирало! Так, простирало! Все її єство напружилося, довгі роки мук і поневірянь відбилися в цьому слові. «Я піду туди з простиралом! Зроблю те, що він казав! Господи, святий і безсмертний! Я піду — чорна негритянка з білим простиралом, щоб загорнути мертвого сина!» А що потім? Вона випросталась і грізно засміялася. Тепер вона збагнула весь сенс свого життя і вже готова була до найрішучіших дій. «Я знаю, що робити! Знаю!» Згадала про рушницю Джонні, яка висіла в шафі. «Загорну її в простирало — ніби йтиму за тілом Джонні...» Навшпиньки зайшла в кімнату, відчинила комод і взяла простирало. Рева спала, в темряві чулося її рівне дихання. Жінка дістала рушницю. Загорнула її в простирало й прикрила фартухом.

Потім тихенько підійшла до ліжка й глянула на Реву. «Господи, захисти її! Хоч, може, вона сама краще зробить це. Треба ж колись починати. Вони з Джонні мали б бути разом саме тепер... Ні, не скажу їй про Букера. Все буде гаразд, вона нічого й не знатиме. Ревина віра не буде розтоптана». Жінка затримала подих, коли рипнули іржаві пружини; потім усе стихло. й вона полегшено зітхнула. Навшпиньки пішла до дверей і спинилася на ганку. Вгорі, за суцільною запоною дощу, мерехтіла жовтава смуга. Перейшла подвір'я, видерлася на круту стежку, послизнулася і оглянулася на дім. Лампа світилася у вікні, й відблиск прожектора наче наснажував її новою силою. Жінка обернулася й рушила полем, тримаючи рушницю під простиралом і думаючи: «Бідна Рева... Люба моя дитина... Вона так солодко спить...»

6

Майже всю дорогу вона йшла, напівзаплющивши очі й стиснувши губи, наперекір вітру й дощу, відчуваючи тільки вагу рушниці. Геть змокла, і здавалося, що ноги зумисне потрапляють у кожну яминку поміж рядками жита.

Дісталася до струмка й зупинилася, шукаючи броду. Витягла з-під фартуха простирало і загорнула рушницю так, щоб палець лежав на спусковому гачку. «Перейду тут»,— вирішила. Спершу води не відчувала, бо ноги були вже й так мокрі. Та, коли вода досягла колін, їй перехопило дух. «Господи, який же цей струмок глибокий». Минувши середину, знала, що небезпека позаду. Вийшла з води, вибралась на порослий травою горб, роздивилася навкруги і побачила вогні машин на дорозі. «Так, вони й досі там!» І побігла, нахиливши голову. «Вбити його тут? Боже, дай мені сили!» Біле Букерове обличчя постало перед її очима, й жадання помсти було таке велике, що вона вже не могла стриматись. Коли опинилася біля машин, десь поруч пролунав голос:

— Гей, ти!

Вона стала, нервово мнучи в руках простирало. Підійшли двоє білих з рушницями.

— Що ти в біса тут робиш?

Жінка мовчала.

— Ти не чуєш, що до тебе звертаються?

— Я йду по сина,— відказала пригнічено.

— По сина?

— Так.

— А він що тут робить?

— Шериф його схопив.

— Святий боже! Джіме, та це ж мати отого негра!

— А то що у вас? — спитав другий.

— Простирало.

— Простирало?

— Т-так.
— Навіщо?
— Шериф сказав, щоб я загорнула його тіло.
— Гаразд, гаразд.
— А хіба не треба?..
Білі перезирнулись.
— Ці негри так люблять одне одного,— сказав один.
— І вони не придурюються,— зауважив другий.
— Відведіть мене до шерифа,— попрохала жінка.
— Це, певна річ, не наказ?
— Звичайно, ні.
— Ми відведемо вас, коли захочемо.
— Ат-тож.
— Хочете взяти його тіло?
— Т-так.
— Але ж він ще живий.
— Вони його не вб'ють?
— Якщо він скаже правду.
— Він не скаже!
— Звідки ви знаєте?
— Знаю!
— Ми вміємо примусити негрів говорити.
— Тільки не його!
— Ви, мабуть, переоцінюєте червоних.
— Він мій син.
— Чому ж ви не навчили його розуму?
— Він мій син!
— Чуєш ти, стара негритянко! Тобі пора вже знати, що негри не сміють бунтувати...
— Будувати чорну республіку! — зареготав другий.
— Відведіть мене до шерифа,— попрохала вона.
— Ви його мати,— мовив перший,— і можете змусити його назвати спільників.
— Він не стане говорити!
— Ви не хочете, щоб він жив?
Мати мовчала.
— Джіме, ведімо її до Бредлі.
Вони схопили жінку за лікті, а вона міцніше стисла в руках простирало з рушницею; крізь натовп її повели до лісу. Мати думала про своє: Букер не встигне виказати, для цього вона тут з рушницею. І чим гучніше лунали голоси навколо, тим глибшою ставала її рішучість виправити помилку, якої мимохіть допустилася,— щоб знову здобути собі право твердо стояти на землі. Поки Букер прийде, вона буде вже там. «О, якби мені дозволили підійти до Джонні!» Коли її вели повз натовп, вона бачила білі обличчя, які щось гукали до неї.
— Хто вона?
— Негритянка.

— А що вона тут робить?
— Це його мати.
— Що їй треба?
— Принесла простирало загорнути його!
— Він же ще живий!
— Його допитують!
— І він здохне, якщо не викаже решту!
— Ти диви! Стара негритянка принесла простирало, щоб загорнути його тіло!
— Хіба це не гарно?
— Може, вона ще влаштує тут поминки?!
— А що, хіба веде з собою священика?
— До Бредлі її!
— О'кей!

Натовп замовк. Усі зацікавлено дивились на неї; жінка відчувала, як десятки холодних очей шукають на її обличчі хоч якусь ознаку слабості. Вона покірно стояла, міцно стискаючи в простиралі рушницю. Для неї все було вирішено.

Прийшов шериф.

— Отже, ти принесла простирало?
— Так.
— Виходить, ті ляпаси навчили тебе розуму?

Жінка мовчала.

— Воно не потрібне. Він іще живий,— сказав шериф, простягаючи руку.

Вона відсахнулась.

— Ні!
— Слухайте, тітонько! Нічого вам тут удавати божевільну! Йдіть краще до свого вилупка та скажіть йому, хай назве спільників, зрозуміли? Я обіцяю, що ми не вб'ємо його, якщо він це зробить. Навіть випустимо його з міста...
— Мені нема чого йому казати!
— Хочете, щоб ми його вбили?

Мати мовчала. Вона бачила, як хтось підійшов до шерифа і щось зашепотів йому на вухо.

— Ведіть її,— наказав шериф.

Жінку повели на грузьку галявину. Дощ хлюпав у зловісних спалахах кишенькових ліхтариків. Коли білі розступились, вона побачила Джонні. Він лежав зв'язаний і скорчений, обличчям у калюжі чорної води. Очі запитально дивилися на неї.

— Говоріть з ним! — звелів шериф.

Якби тільки вона могла сказати, чому прийшла сюди! Та це неможливо. Вона була вже близько від своєї мети й лише мовчки дивилась перед себе, міцно стиснувши губи.

— Говори, негре! — шериф копнув Джонні ногою.— Ось твоя мати!

Джонні навіть не поворухнувся. Шериф знову звернувся до неї:

— Слухайте, тітонько! Ви можете більше довідатись від нього, ніж будь-хто. Скажіть, хай заговорить і врятує собі життя. Навіщо йому покривати інших негрів та білих?

Вона поклала палець на спусковий гачок і скам'яніло втупилася в грязюку.

— Підійдіть до нього! — гукнув шериф.

Жінка не зрушила з місця. Серце в неї аж кричало, щоб відповісти на подив Джонні, але нагоди не було.

— Гаразд, ти сама хочеш цього! Ми примусимо тебе з ним говорити,— сказав шериф, обертаючись.— Тіме, візьми он той повалений стовбур, посади на нього негра та прив'яжи йому гарненько ноги.

Гамір задоволення пройшовся натовпом. Жінка прикусила губу, вона знала, що це означає.

— Ти хочеш, щоб ми притисли ноги твоєму хлопцеві? — почувся шерифів голос.

Мати мовчала. У неї на очах вони підкотили стовбура, потім підняли Джонні й прив'язали йому ноги. Коліна були туго притиснені, а ступні звисали. Побачене так ужахнуло жінку, що, здавалося, то її саму готували до тортур.

— А тягніть-но сюди лома! — крикнув шериф.

Високий, худий чоловік дістав з найближчої машини лома і став над стовбуром. Його щелепи повільно жували тютюн.

— Тепер саме час, тітонько,— мовив шериф.— Скажи своєму вилупкові, хай говорить!

Мати глянула на пелену дощу. Шериф обернувся.

— Вона думає, ми жартуємо. Якщо нічого не скаже йому, ламайте коліна!

— О'кей, шерифе!

Вона ждала Букера. Ноги в неї ослабли й підтиналися. Але жінка заспокоювала себе: «Зараз він надійде, і я вб'ю обох!»

— Вона мовчить, шерифе!

— Гаразд, чорт забирай, починайте!

Лом опустився, і тіло Джонні забилося в грязюці. Почувся стогін. Мати хитнулась і ще міцніше стисла рушницю в простиралі.

— Тримай його! Давай другу ногу!

Знову опустився лом. Знову пролунав стогін.

— Ти їх поламав? — спитав шериф.

Довготелесий підняв ноги Джонні, й вони безсило опали, гойдаючись у колінах. Тіло не ворушилося. Голова похилилась, і мати не могла бачити обличчя.

— Наче зламали горобчикові крильце,— зареготав хтось.

Тут Джонні повернув обличчя і заплакав:

— Йди звідси, мамо! Йди собі!

Вперше відтоді, як прийшла в ліс, вона почула його голос і раптом втратила самовладання: кинулась навтіки. Та шерифова рука враз схопила її.

— О ні! — шериф повернувся до Джонні.— Вона піде, коли ти все скажеш.

— Містере, він нічого не скаже,— мовила вона.

— Йди собі, мамо! — сказав Джонні.

— Застрельте його! Не мучте! — простогнала вона.

— Або він заговорить, або ніколи більш не почує вас! — лютував шериф.— Ми вміємо робити ще й не таке!

Мати мовчала.

— Навіщо ти прийшла сюди, мамо? — ридав Джонні.

— Я відіб'ю йому барабанні перетинки,— мовив шериф.— Коли хочете щось сказати, то кажіть негайно!

Вона заплющила очі. Почулися шерифові кроки по грязюці. «Я можу спасти його!» Мати розплющила очі; з натовпу лунали божевільні вигуки.

— Бий, шерифе!

— Щоб уже ніколи не чув!

— Шериф знає, як це робиться!

— Одразу заціпить отому негритянському виродкові!

Вона бачила, як шериф схилився над Джонні, поклав йому на вухо долоню і вдарив кулаком. Потім поклав долоню на друге вухо і знову вдарив. Джонні застогнав, голова його захиталась з боку на бік, очі здивовано дивилися на мовчазний світ.

— Ти не хотіла з ним говорити, поки мала можливість,— сказав шериф.— Спробуй тепер!

Гарячі сльози покотилися по її обличчю. Хотілося застрелити Джонні, щоб не мучився. Та якщо вона зробить це, вони відберуть у неї рушницю, і Букер викаже товаришів. «Господи, поможи!» Всі тепер галасували, неначе скінчили важливу справу. Здавалося, вона вже цілу вічність стоїть перед сином, що карається в мовчазному світі глухих мук.

— Шерифе, тут хтось хоче бачити вас!

— Хто?

— Не знаю.

— Веди його сюди!

Вона завмерла й божевільно повела очима довкола, тримаючи рушницю напоготові. «Чи не Букер?» Взяла себе в руки, щоб хвилювання не зрадило її. «Може, пощастить застрелити обох? Якщо зроблю два постріли...» Шериф стояв попереду, очікуючи. Натовп розступився, й вона побачила Букера.

— Я знаю їх... усіх... шерифе!

Він вийшов на галявину, де лежав Джонні.

— Узнав прізвища?

— Так! Стара...

Щелепа в нього відвисла, коли він побачив її. Жінка ступила до нього і звела рушницю.

— Що...

Вона вистрелила, потім відразу обернулась і почула їхні крики.

Цілила в Джонні, але вони скрутили їй руки, кинули на землю й вирвали з рук простирало. Мати глянула на Букера, що витягся у грязюці, на його обличчя, на руки, простягнені вперед; потім його оточив галасливий натовп. Вона покірно лежала на землі, дивлячись крізь дощ на білі обличчя. І була спокійна: вони вже не здавалися їй холодною білою горою й не тягли її в прірву. Тепер усе гаразд...

— Вона застрелила Букера!

— У неї в простиралі була рушниця!

— Поцілила просто в голову!

— За віщо?

— Убити відьму!

— Щось тут не те...

— Я перший привів її сюди!

— Отож мав би й пильнувати!

— А Букер таки мертвий?

Мати відвела очі й перестала слухати. Вона спокійно ждала, віддаючи богові життя, перш ніж вони віднімуть його в неї; вона зробила те, що хотіла. От тільки б Джонні... Вона глянула на нього. Він дивився на неї стомленими очима. Якби вона могла йому сказати!..

— За віщо ти вбила його?

То був шерифів голос. Жінка мовчала.

— Може, вона цілила у вас, шерифе?

— За віщо ти вбила його?

Він копнув її ногою, й вона заплющила очі.

— Ти, чорна відьмо!

— Хай і вона дістане своє!

— Ви певні, що вона здогадалася, хто такий Букер?

— Цілком можливо...

— Господи, чого ж ви ждете?

— Так, убийте її!

— Обох убийте!

— Хай вона спершу побачить смерть свого сина!

Мати повернула голову до Джонні. Він лежав здивований серед галасливого натовпу. «Добре, що хоч не чує», — подумала.

— Починайте!

Жінка почула два постріли: вони пролунали один за одним, майже одночасно. Більше вона не дивилася на сина, вона стежила за білими, мокрими й кам'яними обличчями.

— Чуєш, чорна відьмо?

— Чи йому не однаково? Тепер він у пеклі — дивується, що його вцілило!

— А тепер її, шерифе!

— Дайте я! Вона застрелила мого друга!

— Гаразд, Піте!

Вона віддала вже більшу частину свого життя, перше ніж вони його відняли. Проте звук пострілу й пекучий вогонь, що обпалив їй груди, змусив її боротися за життя. Вона не скорчилась, не підвелася, коли гаряча кров залила мокру холодну спину. Але раптом захотіла говорити. «Ви не дізналися, чого хотіли! Й ніколи не дізнаєтесь! Ви навіть не змогли мене вбити, я сама прийшла сюди по смерть...» Вона відчула холодний дощ на очах, що вже тьмяніли, почула голоси. Губи безмовно ворушилися: «Ви не дізналися, не дізнались...»

Вона була така велична й зосереджена у світлі своєї зорі, у мирному спокої й незгасній силі, що навіть не відчула, як її тіло стає холодним, мов вітер і дощ із невидимого неба, вічного й незборимого, вільного і прекрасного.

Дороті Паркер

СОЛДАТИ РЕСПУБЛІКИ

Того недільного вечора ми сиділи за столиком у великій кав'ярні у Валенції. З нами була молоденька дівчина-шведка. Ми пили вермут з трубих келихів. В кожному келиху плавав сірий шматочок дірчастого льоду, і офіціант дуже пишався, що подав вермут з льодом і ніяк не міг зважитись поставити келихи на столик і розлучитись з тим льодом назавжди. Але по всіх кутках залу відвідувачі плескали в долоні й свистіли, щоб привернути його увагу, і він зрештою повернувся до своїх обов'язків, проте весь час поглядав через плече на наш столик.

За вікнами була ніч. Вона впала раптово, не було вечірніх сутінків, а ліхтарі на вулицях не горіли, і через це здавалося, що вже давно за північ і дітям час бути в ліжку. Вони сиділи урочисто, статечно і з поблажливою цікавістю позирали навколо.

За сусіднім столиком я помітила зовсім ще крихітне маля — місяців шести, не більше. Батько дитини — невисокий хлопчина у завеликій солдатській формі, що звисала йому з плечей, дбайливо тримав її на колінах. Маля сиділо спокійно, але батько й мати дитини — молоденька худорлява жіночка, у якої під дешевою бавовняною сукнею вже знову випинався великий живіт, — втупили палкі, зачудовані очі у своє малятко, а кава холола в чашках на столику перед ними. Маля було по-святковому в усьому білому. Платтячко у нього було так старанно залатане й заштопане, що його можна було б прийняти за нове, якби білі латки не були ледь-ледь біліші за саме плаття. Голову дитини прикрашав блакитний бант із зовсім нової стрічки, зав'язаний так дбайливо, що всі кінці мали абсолютно однакову довжину. Бант, власне, був зовсім не потрібний, бо волоссячко в маляти було куценьке і не лізло йому в очі. Бант правив за прикрасу, та й годі,— це було свідомо обдумане маленьке кокетування.

«Ой, заради бога, припини! — сказала я сама собі.— Ну, гаразд, у цієї дитини на голові пов'язано блакитний бант. Ну, гаразд, її мати не їла днів зо два, щоб причепурити дитину, коли батько приїде додому у відпустку. Але ж це її особиста справа і зовсім тебе не стосується. То чого ж ти така зворушена?»

У великому, тьмяно освітленому залі було людно й гамірно. Вранці на місто був наліт. Завжди якось страшніше, коли це відбувається серед білого дня. Проте зараз в кав'ярні я не помітила жодного наляканого напруженого обличчя, ніхто не примушував

себе веселитися. Всі спокійно пили каву чи лимонад, втішаючись заслуженим недільним відпочинком, і жваво балакали про якісь повсякденні справи. Говорили всі гуртом і все-таки чули одне одного й відповідали кільком співрозмовникам зразу.

В залі було багато солдат, і спершу мені здалося, що в них різна форма, наче вони — з різних армій. Але, придивившись уважніше, я зрозуміла, що просто в одних форма злиняла й витерлася більше, а в інших — менше. Поранених було небагато. Зрідка можна було побачити солдата, що йшов, обережно спираючись на милицю або на костури, та вигляд кожен з них мав не такий уже виснажений — певне, справа йшла на одужання.

Немало чоловіків було в цивільному — солдати, які приїхали додому у відпустку, державні службовці і звичайні відвідувачі кав'ярні. Їхні дружини — статечні, добродушні на вигляд жінки, енергійно обмахувались паперовими віялами. Старенькі бабусі сиділи так само поважно, як і їхні онуки. Я помітила кількох гарненьких дівчат і двох-трьох справжніх красунь. Про таких ніколи не скажеш: «Оце справжній тип чарівної іспанки», а просто: «Яка красуня». Сукні на жінках були ношені і з такої дешевої тканини, з якої не шиють у дорогих кравчинь.

— Смішно,— сказала я шведці.— Коли навколо нема нікого, хто був би елегантно убраний, не помічаєш, що всі вдягнуті дуже скромно.

— Пробачте, як ви сказали? — спитала шведка.

Всі, крім двох-трьох солдат, були без головних уборів. Коли ми приїхали до Валенсії, я деякий час ходила вкрай спантеличена, засмучена, бо не могла втямити, чому на вулиці всі кепкують з мене. Адже не тому, що «Вест-Енд авеню» так чітко написано на моєму обличчі, наче рука митного чиновника вивела на ньому того написа крейдою. У Валенсії люблять американців, тут мали справу з кращими з нас — лікарями, які залишили хорошу практику і приїхали сюди, щоб запропонувати свою допомогу, з молодими вмілими санітарками, з бійцями Інтернаціональної бригади. Але, коли я виходила на вулицю, чоловіки і жінки чемно прикривали рота рукою, щоб приховати посмішку, а дітлахи, які не навчились ще прикидатися, аж за животи бралися від реготу, показуючи на мене пальцем:

— Ole.

Я не зразу дізналась про причину цих веселощів. І коли я нарешті здогадалась залишити капелюха вдома, ніхто вже з мене не сміявся. І не подумайте, що це був якийсь особливий, екстравагантний капелюх. Капелюх як капелюх.

Кав'ярня була переповнена, а відвідувачі прибували й прибували. Побачивши знайоме обличчя, я залишила свій столик і попрямувала в другий кінець зали. Коли я повернулась до нашого столика, за ним уже сиділо шестеро солдат. Вони сиділи, тісно зсунувши стільці, і я ледве пробралася до свого місця. Обличчя солдат були стомлені, запорошені, і самі вони здавались такими

маленькими, хирлявими, що нагадували мерців. Мені чомусь перш за все впали в око їхні тонкі жилаві шиї, і я раптом відчула себе тлустою, як премійована свиня.

Всі солдати розмовляли зі шведкою. Вона вміла говорити іспанською, французькою, німецькою, італійською, англійською і всіма скандінавськими мовами. І весь час зітхала — якщо у неї вистачало на це часу,— що забула голландську і вже не може розмовляти цією мовою, а тільки читати. Так само, проте, як і румунською.

Солдати кажуть, розповідала вона нам, що вже друга доба, як вони з окопів, і їхня відпустка кінчається. Збираючись у відпустку, вони скинулися, щоб купити сигарет, та сталась якась затримка, і вони так і не встигли отримати своїх сигарет. В мене була при собі пачка американських сигарет, які в Іспанії були на вагу золота, і допомагаючи собі мімікою, посмішками й жестикуляцією, я постаралася пояснити цим шістьом чоловікам, змученим без тютюну, що прошу їх взяти у мене сигарети. Зрозумівши нарешті, чого я від них добиваюсь, вони встали і всі по черзі потисли мені руку. Ох, яка я добра — поділилася своїми сигаретами з солдатами, які повертаються в окопи. Вразлива, чуйна натура. Премійована свиня.

Всі солдати запалили сигарети від жовтого джута, який, тліючи, досить сильно смердів і вживався, як пояснила нам шведка, для запалювання гранат. Нарешті кожен солдат отримав те, що замовляв — склянку кави, і кожен пробурмотів щось схвальне на адресу поданого разом з кавою мікроскопічного паперового кульочка, що нагадував формою ріг достатку — в ньому було кілька грудочок цукру. Потім солдати розговорились.

Вони говорили з нами через перекладачку, але робили при цьому те ж саме, що роблять всі, коли розмовляють своєю рідною мовою з тими, хто їх не розуміє. Вони пильно дивилися нам в обличчя і говорили дуже повільно, старанно вимовляючи слова і якось особливо старанно ворушачи губами. Проте потроху вони запалювалися щодалі більше й більше і скоро вже стали розповідати свої історії з таким запалом, що було ясно — на їхню думку, ми не могли їх не розуміти. Вони були такі переконані в цьому, що ми зовсім зніяковіли, бо не зрозуміли ні слова.

Але шведка нам усе розтлумачила. Солдати були з селян і всі — з найзлиденнішого краю, такого злиденного, що страшно й подумати. І всі вони з одного села. А в сусідньому селі сталося от що: всі жінки й діти і навіть всі старі та каліки подалися на бій биків. Налетіли літаки і скинули бомби прямо на арену. Там було понад двісті старих, калік, і жінок, і дітей.

Всі шестеро солдат, які сиділи з нами за столиком, воювали вже більше року і майже весь час були в окопах. Четверо з них були одружені. У одного була одна дитина, у двох — по троє дітей, а ще у одного — п'ятеро. З того дня, як вони пішли на фронт, жоден з них не мав вістей від своїх близьких. Зв'язок було

перервано. Двох навчили грамоті товариші по бліндажу але вони не наважувались писати додому. Всі вони були членами профспілки, а якщо член профспілки потрапляв у полон, його вбивали. Село, де залишилися їхні родини, було захоплене заколотниками, і хто міг знати, як поведуться вони з жінкою, котра отримає листа від чоловіка, члена профспілки, який б'ється в рядах республіканської армії. Хто може ручитися, що вони не розстріляють її за це?

Солдати говорили, що вони вже більше року не мають звістки від своїх близьких. Вони говорили про це без трагізму, але й без удаваної байдужості і без бравади. Вони говорили про це так, неначебто... Ну, словом, уявіть собі, що ви вже рік як в окопах, воюєте... Вже рік, як ви не маєте звістки ні про жінку, ні про дітей. А ваша жінка і діти теж нічого не знають про вас — чи живі ви, чи, може, вбиті, чи покалічені. І ви не знаєте, де ваші близькі і хто з них ще живий. І вам хочеться поділитися з кимось, поговорити. Отак вони й ділилися з нами.

Один з них півроку тому мав звістку про свою жінку й дітей.

— Якби ви тільки знали, які гарні у них очі! — промовив він зненацька. Звістка прийшла із Франції від його родича. Тоді ще вони всі були живі, сказав він, і їм видавали по чашці бобів на день. Його дружина не скаржиться на голод, писали йому. Одна біда — в неї нема ниток, щоб полагодити одежу, і дітлахи ходять, як старці. Тепер це мучило його.

— В неї нема ниток — от біда,— весь час товк він нам.— У моєї жінки нема ниток, щоб полагодити дітворі одежу. Нема ниток.

Ми сиділи і слухали, а дівчина-шведка перекладала нам їхні слова. Раптом один солдат глянув на годинника, і вони всі заспішили. Вони посхоплювалися, гукнули офіціанта і стали щось квапливо пояснювати йому. А тоді по черзі потисли кожному з нас руку. Ми знову вдалися до жестів і постаралися пояснити їм, що просимо взяти у нас сигарети, які ще залишилися — всього чотирнадцять сигарет на шістьох солдат, які йдуть на фронт,— і тоді вони знову потисли нам руки. Після цього ми всі сказали: «Салют!» Спочатку вони всі шестеро — нам, а потім ми троє — їм, а потім вони один за одним вийшли з кав'ярні — шестеро солдат з втомленими, запорошеними обличчями, і кожний з них окремо здавався маленьким і слабосильним, та разом вони були солдатами могутньої армії.

Вони пішли, і всі примовкли, тільки шведка щось іще говорила. Вона була в Іспанії з самого початку війни. Вона перев'язувала поранених і тягала носилки до окопів, а з окопів — до госпіталю — з нелегким вантажем. Занадто багато пройшло у неї перед очима, і її не так легко було приголомшити.

Час було йти, і шведка двічі плеснула в долоні, щоб покликати офіціанта. Він підійшов до нашого столика і заперечливо похитав головою.

Солдати вже заплатили за наш вермут.

Уїльям Сароян

МОЄ СЕРЦЕ У ГОРАХ

1914 року, коли я був ще малий, до нас, на вулицю Сан-Бенітто, забрів якийсь дід по дорозі до будинку для старих. Він ішов, граючи на трубі, і спинився перед нашим будинком. Я вибіг з подвір'я на вулицю послухати його, але він уже не трубив.

Тоді я попросив його:

— Заграйте що-небудь ще, дуже хочеться послухати.

А він і каже:

— Дав би ти, хлопче, краще скляночку води старому, серце якого не тут, а в горах.

— У яких горах? — спитав я.

— Шотландських,— відповів старий.— Тож дай водички.

— А що робить ваше серце у Шотландських горах?

— Тужить. Будь ласка, дай мені склянку холодної води.

— А де ваша мама?

— Моя мама в Талсі, в штаті Оклахома, проте серце її не там.

— А де ж?

— У Шотландських горах,— мовив старий.— Хлопче, я страшенно хочу пити.

— Чому це вся ваша сім'я залишає серце в горах?

— Такі ми вже вдалися,— відповів старий.— Сьогодні тут, а завтра — прощавайте.

— Сьогодні тут, а завтра — прощавайте? — повторив я.— Що це значить?

— Щойно ми були живі, а ось нас уже немає,— пояснив старий.

— Гаразд, а що ваша мама робить у Талсі, в штаті Оклахома? — допитувавсь я.

— Тужить,— мовив старий.

— А де мама вашої мами? — вів я далі.

— Вона в штаті Вермонт, у маленькому містечку Уайт-Рівер-Джанкшон, але серце її не там.

— Бідне старе, висохле серденько. А де воно? Може, теж у горах?

— У справжнісіньких горах. Синку, я вмираю від спраги.

У цю мить на ганок вийшов мій батько і заревів, мов лев, якого розбудили після поганих сновидінь.

— Джонні,— гаркнув він,— відчепись ти від цього нещасного старигана. Подай йому кухоль води, поки він не впав і не віддав богові душу. Що в тебе за манери, хай тобі біс!

— Отакої, не можна вже один раз у житті розпитати мандрівника,— огризнувсь я.

— Швидше подай старому джентльменові води! — звелів батько.— Не стій, як бовдур, хай тобі біс! Дай йому ковток води, поки він не впав і не віддав богові душу.

— Сам давай,— відказав я.— Однак нічого не робиш.

— Я нічого не роблю? — скрикнув батько. — Джонні, адже ти добре знаєш, хай тобі біс, що я пишу нову поему.

— А звідки мені знати? Стоїш отут на веранді, засукавши рукави, та й годі. Звідки мені знати, як ти гадаєш?

— Ну, годі, ти повинен знати, — мовив батько.

— День добрий,— звернувся старий до батька.— Ваш синок розповідав мені, який чудовий прохолодний клімат у ваших краях.

«Господи Ісусе, я ж нічогісінько не говорив йому про клімат,— подумав я.— І звідки він це вигадав?»

— Добрий день,— відповів батько.— Чи не зайдете до нас на хвильку спочити? Нам буде дуже приємно, якщо й ви сядете з нами до нашої скромної трапези.

— Сер,— промовив старий,— я вмираю з голоду. Я приймаю ваше запрошення.

— А ви вмієте грати «Лиш поглядом за мене пий»? — спитав я.— Хотілося б послухати, це моя улюблена пісня. Може, заграєте мені? Чудова пісня.

— Синку, коли ти доживеш до моїх років, то зрозумієш, що не в піснях щастя. Хліб, ось що важливо.

— Та все ж, може, заграєте?

Старий зійшов на ганок і потис батькові руку.

— Мене звати Джаспер Мак-Грегор,— відрекомендувався він.— Я актор.

— Дуже радий познайомитися з вами, — промовив батько. — Джонні, принеси містерові Мак-Грегору кухоль води.

Я побіг до колодязя, набрав у кухоль холодної води і подав старому. Він випив увесь кухоль одним духом. Потім окинув поглядом обрій, глянув на небо і на вулицю Сан-Беніто, над якою вже заходило сонце.

— Мабуть, звідси мені тисяч із п'ять миль додому,— сказав він.— Як ви гадаєте, чи не з'їсти нам по шматочку хліба з сиром, щоб підтримати силу духу в тлінному тілі?

— Джонні,— звернувся до мене батько,— збігай до бакалійника, візьми французький батон і фунт сиру.

— Давай гроші.

— Скажи містерові Козаку, нехай дасть наборг. У мене ані гроша.

— Таж не дасть він. Йому набридло. Він і так гнівається.

Каже, що ми ніде не працюємо й ніколи не оплачуємо рахунків. Ми йому заборгували сорок центів.

— Іди умов його, — звелів батько. — Адже знаєш, це твій обов'язок.

— Але ж він і слухати не хоче, — опирався я. — Нічого я не знаю, каже, спершу поверніть мої сорок центів.

— Іди, іди,— повторив батько,— умов його дати французький батон і фунт сиру. Ти це вмієш.

— Іди, синку,— підтримав його старий,— скажи містерові Козаку: французький батон і фунт сиру.

— Ну ж бо, Джонні, не лінуйся, йди,— вмовляв батько.— Ти ще жодного разу не повертався звідти з порожніми руками. Не мине й десяти хвилин, як ти прийдеш додому з харчем, гідним короля.

— Не знаю. Містер Козак говорить, що ми хочемо його обшахрувати. Він хотів би довідатись, яка в тебе робота.

— Гаразд, іди до нього й розкажи. Мені немає чого приховувати. Я пишу вірші. Скажи містерові Козаку, що я вдень і вночі пишу вірші.

— Може, й так,— погодився я.— Але навряд, щоб це на нього дуже вплинуло. Він говорить, ніби ти й пальцем не ворухнеш, щоб знайти собі роботу, як інші безробітні. Називає тебе ледарем і неробою.

— Іди й скажи тому чоловікові, що він божевільний! А твій батько — один з найбільших невідомих поетів нашого часу.

— Йому на це начхати. Та вже піду, спробую. А хіба в нас удома нічого немає?

— Сама кукурудза. Чотири дні підряд жуємо лише кукурудзу. Джонні, ти неодмінно повинен роздобути хліба й сиру, коли хочеш, щоб я закінчив цю велику поему.

— Гаразд, спробую,— погодився я.

— Та довго не барися,— втрутився старий.— Мені звідси п'ять тисяч миль додому.

— А я бігом.

— Гляди, якщо знайдеш на дорозі гроші, — наказав батько, — половина — моя, не забудь.

Усю дорогу до крамниці я біг і весь час дивився собі під ноги, однак не знайшов ані цента.

Я ввійшов у крамницю. Містер Козак прокинувся і звів на мене очі.

— Містере Козак,— почав я.— Що, коли б ви опинилися в Китаї сам-самісінький і без цента в кишені? Хіба ви не надіялися б, що хто-небудь із тамтешніх християн дасть вам хоч фунт рису?

— Що тобі треба? — спитав містер Козак.

— Та я просто так, погомоніти. Адже ви, мабуть, надіялися б, що який-небудь представник арійської раси конче допоможе вам. Авжеж, містере Козак?

— Хоч трохи грошей приніс? — знову спитав він.

— Не про гроші мова, містере Козак,— вів я далі.— Говоримо про людину в Китаї. Як ви гадаєте, чи потрібна їй допомога білої раси?

— Нічого не знаю, не чув.

— А що б ви робили в Китаї, опинившись у таких скрутних обставинах?

— Не знаю,— повторив містер Козак.— Що мені там робити, в Китаї?

— Припустимо, ви попали в Китай і дуже зголодніли, а навкруги жодної знайомої душі. Ви можете собі уявити, щоб будь-який християнин відпустив вас принаймні без фунта рису, містере Козак?

— Та, мабуть, ні. Але ж ти, Джонні, не в Китаї і твій тато теж. Адже тобі й твоєму татусеві рано чи пізно доведеться попрацювати, то чому б вам не почати зараз? Я більш не відпускатиму вам наборг, бо знаю, ви мені не заплатите.

— Містере Козак, ви мене не так зрозуміли. Ні про які продукти я не говорю. А тільки навкруги вас у Китаї язичники, і ви серед них — голодний, при смерті...

— Ми не в Китаї,— заперечив містер Козак.— Тут, у цій країні, треба заробляти на життя. На кого не глянь, усі в Америці працюють.

— Містере Козак, а що, коли б вам треба було тільки батон і фунт сиру, щоб урятувати своє життя? Невже ви посоромилися б попросити про це християнського місіонера?

— Посоромився б,— підтвердив містер Козак.— Мені було б соромно просити.

— Навіть коли б ви знали, що повернете йому два батони і два фунти сиру? Навіть тоді?

— Навіть тоді.

— Але це вже погано, містере Козак. Ви піддаєтесь відчаю. Подумайте, на вас може чекати лише смерть. Невже ви помрете далеко від сім'ї, на чужині, в Китаї, ой, містере Козак!

— Мені це байдуже, нехай і так. А ось ти і твій тато мусили заплатити за хліб і за сир. Чому твій батечко не шукає роботи?

— Містере Козак, а як ви взагалі поживаєте?

— Чудово, Джонні. А ти?

— Краще нікуди, містере Козак. А як ваші дітки?

— Дуже добре. Степан почав ходити.

— Та невже, оце славно! А як Анжела?

— Анжела почала співати. А як почуває себе твоя бабуся?

— Добре! Вона теж почала співати. Каже, що хоче стати оперною зіркою — їм, мовляв, краще жити, ніж королевам. А як ваша дружина Марта, містере Козак?

— О, чудово!

— Мені дуже приємно чути це! Отже, все гаразд у вас дома,

на вулиці Іст-Оріндж, номер сто сорок дев'ять. О, ваш Степан стане колись великою людиною.

— Будемо сподіватися. Я вже неодмінно віддам його в середню школу, нехай досягне всього, чого не маю я. Не хочу, щоб він сидів за прилавком.

— Я дуже, дуже вірю в Степана,— мовив я.

— Та що тобі треба, Джонні? — спитав містер Козак.— Скільки грошей приніс?

— Містере Козак, адже я прийшов сюди не купувати. Я, знаєте, люблю іноді потішити себе мирною філософською бесідою. Дайте мені французький батон і фунт сиру.

— Плата готівкою,— сказав містер Козак.

— Авжеж, а як Естер? — спитав я.— Як поживає ваша дочка красуня Естер?

— В Естер усе гаразд, Джонні. А ось тобі доведеться платити готівкою. Ви з твоїм татусем — найненадійніші люди в усій нашій окрузі.

— Який я радий,— кажу,— що в Естер усе гаразд. А ви знаєте, містере Козак, який у нас гість? Містер Джаспер Мак-Грегор. Він, до речі, просив запитати у вас, чи ви бачили його коли-небудь на сцені? Це великий актор.

— Не чув я про такого,— мовив містер Козак.

— І пляшку пива для містера Мак-Грегора,— додав я.

— Ні, пива я тобі не можу дати.

— Та що ви, як це не можете?

— Не можу,— повторив містер Козак.— Я відпущу вам тільки вчорашній батон і фунт сиру. А що робить твій батько, коли в нього є робота?

— Мій батько пише вірші, містере Козак, більш він нічого не робить. Він один з найвидатніших поетів світу.

— Коли він одержить гроші?

— Ніколи. Не можна бути видатним і брати за це гроші.

— Щось мені не подобається така робота. Чому твій тато не працює, як усі люди?

— Він працює старанніше, ніж будь-хто. Удвічі більше, ніж звичайні люди.

— Так от, Джонні, тепер ви заборгували мені п'ятдесят п'ять центів. Нехай уже сьогодні відпущу вам продукти, але це останній раз.

— Перекажіть Естер, що я люблю її,— попросив я.

— Неодмінно,— запевнив містер Козак.

Я побіг додому з французьким батоном і фунтом сиру.

Батько і містер Грегор чекали на вулиці, щоб швидше довідатись, чи одержав я продукти. Вони пробігли назустріч мені з півквартала і, коли побачили, що продукти є, замахали руками бабусі, яка стояла на ганку. Вона пішла в кімнату, щоб накрити на стіл.

— Я знав, що тобі пощастить,— сказав батько.

— Я також,— притакнув містер Мак-Грегор.

— Він каже, що ми мусимо заплатити п'ятдесят п'ять центів, а то, мовляв, він більше не даватиме нам наборг.

— Нехай говорить, що хоче,— заспокоїв мене батько.— А про що ти з ним сьогодні бесідував?

— Спершу про Китай і про того голодного, який на краю могили. А потім розпитував про його сім'ю.

— То як же вони поживають?

— Чудово!

Ми всі пішли в кухню і з'їли батон, фунт сиру й випили кожний по три кварти води. Коли зникла остання крихта хліба, містер Мак-Грегор став обдивлятись кухню, шукаючи, чого б іще з'їсти.

— Що в отій зеленій банці там нагорі, Джонні?

— Мармурові кульки.

— А в отій шафі? Там немає нічого їстівного?

— Тільки коники.

— А що то за глечик такий великий отам, у кутку? В ньому немає нічого такого?

— Там у мене сидить вуж.

— Дуже добре,— зрадів містер Мак-Грегор.— Шматок вареного вужа був би зараз мені дуже до речі.

— Цього вужа не можна їсти.

— Чому, Джонні? А чому б і ні, хай йому біс? Я чув, що жителі Борнео їдять змій і коників. У тебе немає де-небудь із півдюжини ситеньких коників, Джонні?

— Тільки чотири штуки.

— То чого ж ти мовчиш, давай їх сюди,— сказав містер Мак-Грегор.— Ось наїмося досхочу, і я тобі заграю на трубі «Лиш поглядом за мене пий».

— Не хочу вбивати їх! Кожне створіння хоче жити! — вигукнув я.

— Я страшенно голодний, Джонні.

— Я теж, але я не дозволю вам їсти мою змію. Я її спіймав, а не ви.

— Який сенс тримати в себе якогось старого, облізлого вужа? — спитав Мак-Грегор.

— А коли він мені подобається? — відборонявся я.

— Хіба не краще приготувати його і з'їсти, такого смачного, ситенького...— наполягав містер Мак-Грегор.

Батько сидів за столом, поклавши голову на руки, й дрімав.

Бабуся походжала по всьому будинку й співала арії Пуччіні. «Усе по вулицях блукаю»,— репетувала вона по-італійському.

— Ніхто не стане готувати вам мою змію,— запевнив я.

— Гаразд,— погодився містер Мак-Грегор.— Нехай буде по-твоєму, Джонні, однак я ще голодний.

— Може, заграєте нам що-небудь, містере Мак-Грегор? — спитав батько.— Мабуть, хлопчикові буде приємно.

— Звичайно, містере Мак-Грегор,— попросив і я.

— Гаразд, Джонні, нехай уже буде так.

І він підвівся й почав голосно трубити, голосніше за всіх трубачів на світі. Переполохав людей на багато миль довкіл. Вісімнадцять сусідів зібралися перед нашим будинком. Коли містер Мак-Грегор протрубив до кінця, всі зааплодували. Батько випив його на ганок і сказав:

— Любі друзі й сусіди, дозвольте відрекомендувати вам Джаспера Мак-Грегора, найвизначнішого шекспірівського актора наших днів.

Любі друзі й сусіди нічого не відповіли, тоді заговорив сам містер Мак-Грегор.

— Немов учора було, так пам'ятаю свій перший виступ у Лондоні 1867 року...

І став розповідати історію своєї кар'єри.

Аж ось наперед вийшов Руф Еплі, тесляр. Він сказав:

— Чи не можна нам послухати ще трошки музики, містере Мак-Грегор?

А містер Мак-Грегор йому:

— А чи не знайдеться у вас дома курячого яйця?

— Звісно, знайдеться,— відказав Руф.— У мене дома їх ціла дюжина.

— Вам не важко буде принести одне яйце з тієї дюжини? — знову спитав Мак-Грегор.— А коли повернетесь, я заграю вам пісню, що примусить ваше серце трепетати від горя й радості.

— Іду, іду,— погодився Руф і пішов додому по яйце.

У Тома Брауна містер Мак-Грегор спитав, чи не знайдеться у нього вдома шматочка ковбаси, і той відповів: «Знайдеться». Тоді містер Мак-Грегор сказав, що коли Том принесе цей шматочок, він заграє йому таку пісню, від якої зміниться все Томове життя. І Том пішов додому по ковбасу, а містер Мак-Грегор став питати підряд кожного з вісімнадцяти любих друзів і сусідів, чи не знайдеться в них удома чого-небудь смачненького, і кожний відповідав: «Знайдеться»,— і всі розійшлися по домівках принести чого-небудь смачненького, бо містер Мак-Грегор обіцяв їм заграти щось надзвичайно приємне. А коли всі друзі й сусіди повернулися, несучи різну їжу, містер Мак-Грегор підніс трубу до губів і заграв «Моє серце у горах і душа моя там». Усі сусіди заплакали й розійшлися по домівках, а містер Мак-Грегор взяв усе, що вони принесли, в кухню, і наша сім'я почала бенкетувати, співати й веселитись.

Яйце, ковбаса, зелена цибуля, два сорти сиру, масло, два сорти хліба, варена картопля, свіжі помідори, диня, чай і багато інших смачних речей — усе це ми з'їли, запили чаєм, аж животи в нас пороздувались. Після цього містер Мак-Грегор мовив:

— Сер, якщо ви не заперечуєте, я лишився б погостювати у вас кілька днів.

Батько сказав:

— Сер, мій дім — ваш дім.

Містер Мак-Грегор жив у нас сімнадцять днів, а на вісімнадцятий до нас прийшов чоловік із будинку для старих:

— Я шукаю Джаспера Мак-Грегора, актора.

Батько спитав його:

— Чого вам треба?

— Я з будинку для старих, ми просимо містера Мак-Грегора повернутися до нас, бо через два тижні влаштовуємо наш щорічний спектакль і нам потрібні актори.

Містер Мак-Грегор устав з підлоги, де він дрімав, і спитав:

— Що ви сказали, юначе?

— Мене звати Девід Купер. Я з будинку для старих. Вас просять повернутися зі мною, бо нам потрібний актор для нашого нового спектаклю «Дивацтва старих у 1914 році».

І містер Мак-Грегор пішов з тим чоловіком, а на другий день мій батько дуже зголоднів і сказав:

— Джонні, а піди-но в крамницю до містера Козака і дістань чого-небудь поїсти. Адже ти зумієш це, Джонні. Принеси, що зможеш.

— Містерові Козаку треба спочатку заплатити п'ятдесят п'ять центів. Він не дасть нам ані крихти без грошей.

— Іди, іди, Джонні,— підганяв мене батько.— Адже ти завжди можеш умовити того славного словацького джентльмена.

І я пішов у крамницю до містера Козака і почав обговорювати китайське питання з того самого місця, на якому спинився минулого разу. Я доклав величезних зусиль, щоб піти з крамниці не з порожніми руками. Я домігся пакуночка пташиного насіння і баночки кленового соку.

А батько мовив:

— Джонні, коли б така їжа не зашкодила старій леді.

І справді, вранці ми почули, що бабуся щебече зовсім, як канарка, а батько ще й почав бідкатись:

— Як же це я, хай йому біс, напишу велику поему, сидячи тільки на пташиному корми!

Ленгстон Х'юз

СТАТУСИ Й СТАТУЇ

— Того тижня, коли ховали Малькольма N., у Гарлемі було стільки полісменів, наче якийсь їхній з'їзд зібрався. А на півдні в Алабамі, у Селмі, тоді поліція мала стільки роботи — арештовувати негрів, що доводилося спішно приводити до присяги нових полісменів, набраних із ку-клукс-клану,— сказав Простак.— Певне, нью-йоркському муніципалітету це діло обійшлося в півмільйона доларів — держати всю оту поліцію в Гарлемі цілий тиждень, та ще й доплачувати за понаднормові години. А штат Алабама трохи не збанкрутував, годуючи в тюрмі заарештованих негрів. Мені здається, білим було б дешевше просто заходитись та й дати неграм усе, чого ті хочуть, і не витрачати більше таких грошей на поліцію, та в'язниці, та суди, та на отих старих суддів, що все видають постанови, а на них ніхто й не зважає. Скільки ж воно все коштує!

— Авжеж,— погодився я.

— А втім, усі гроші й так у білих,— міркував далі Простак,— отож їм і не шкода втрачатися. Всіх однаково не витратять. А негрові хтозна-як важко збитись на три-чотири сотні. Чорношкірий навряд чи спроможеться роздобути стільки грошей, щоб перебратись із Брукліна до Бронкса, вже не кажучи про доплату за зупинку в Гарлемі. Ми — нужденний народ. Ось чому я й хотів би стягти заборговане моїм предкам за всю ту роботу, що вони зробили в цій країні за часів рабства!

— Статус обмежень установлено вже давно,— озвався я.

— Може, через це динамітники й хочуть ту статую підірвати,— зауважив Простак.

— Та я не про статую Свободи. Я говорю про статус обмежень.

— Ото й усе, що нам дали,— відказав Простак,— бо статуя Свободи весь час стоїть спиною до Гарлема.

— Вона завжди дивилась у море,— пояснив я,— в той бік, звідки прийшли білі американці. А ви, африканці, прибули південними шляхами, вас висаджували здебільшого у Вірджінії й Каролінах тощо — задовго до того, як Свобода запалила свій смолоскип.

— Еге, тоді горіли тільки смолоскипи ку-клукс-клану,— погодився Простак.— Ти знаєш, я, відколи живу в Гарлемі, ще не бачив тієї Свободи в обличчя, але на поштових картках вона гарна. І я сподіваюся, що її не підірвуть перше, ніж я побачу

її в вічі. Як ти гадаєш: звідки люди беруть усі оті бомби та динаміт, щоб підстроювати вибухи, коли тепер навіть хлопчисько петарди не може купити для забавки в день Четвертого липня? Петарди, бач, заборонені. А брусок динаміту, бомбочку, гвинтівку, пістолет будь-хто може дістати, коли захоче зробити якесь паскудство. А таким мирним людям, як я, краще не попадатись поліції в руки з будь-якою зброєю, хай навіть для самозахисту в ліфті.

Що я можу мати при собі, щоб оборонитись від наркомана, коли тому треба тридцять доларів на укол? Правда, наркоман тільки гляне на мене — й зразу побачить, що грошей у мене нема. Але ж як йому припече, то він ладен у старця торбу відняти. Нехай би місто врядило наркоманський фонд для тих бідолах і платило за їхні уколи, то вони б і не мусили грабувати старих жінок і таксистів. Адже колись були пункти роздачі юшки — під час великої кризи,— то хай тепер будуть пункти безкоштовних уколів.

— А в Англії, власне, так і роблять, як ти кажеш. Там у них є пункти, де наркоман може «заправитись». А в Нью-Йорку таке вибило б грунт із-під ніг у спекулянтів героїном — і дрібних, і великих, що загрібають на цьому мільйони. І злочинів би наполовину поменшало.

— Згоден,— сказав Простак,— бо тоді наркомани не мусили б грабувати мене, щоб платити отим спекулянтам. Тож нехай муніципалітет не витрачає стільки грошей, щоб держати в шорах сумирних негрів, а трусне гаманцем і вгамує наркоманів. Я гадаю, такому наркоманові й тяжче вдарити та пограбувати стару жінку в Квінсі, ніж негрові зняти колотнечу в Гарлемі. Ті, що встряють у колотнечу, здебільшого здорові лобурі й самі добрі забіяки, тож якось можуть постояти за себе. А вісімдесятирічна жінка не може. Або як чоловіка чи жінку заскочать у ліфті сам-на-сам, хай бог милує! Оці ліфти без ліфтерів наче й придумано для грабунків. А в Гарлемі у більшості ліфтів зроду не було ліфтера. Наркомани просто вподобали ліфти у нашому будинку. Коли на третьому поверсі до ліфта ввійде знавіснілий наркоман, що ти можеш зробити? Або уяви, що ти таксист, сам за кермом, і околиця безлюдна, а позаду сидять хлопці й аж трусяться, щоб добути на укол! Тож нехай краще міська влада запише в новий бюджет пункти безкоштовних уколів.

— Піди скажи це в муніципалітеті, то з тебе посміються.

— А може, новий мер і не посміється,— відказав Простак.— То жіночка і з себе непогана, й тямуща.

— Еге, місіс Мотлі вродлива жінка,— погодився я.

— Мені вона схожа на статую Свободи,— сказав Простак.— І спиною вона до Гарлема не повернеться, бо сама там жила й знає, про що я говорю. Вона знає, що в нас мільйон фараонів і півмільйона наркоманів і що нам треба безкоштовних уколів.

— Щодо мільйона й півмільйона ти загнув,— усміхнувся я.— І переплутав усі проблеми.

— То проблеми мене заплутали,— відказав Простак.— Але я сподіваюся, що та гарненька місіс Мотлі живе не в такому будинку, де ліфт без ліфтера. А як у такому, то хай би міська влада зняла з поста котрогось гарлемського фараона, що стовбичить там на розі, й приставила до неї, щоб охороняв її ввечері, коли вона йтиме з муніципалітету додому. Бо в нас он скільки наркоманів чатує коло ліфтів без ліфтера, аби добути тридцять доларів на укол, а я не хочу, щоб із моєю статуєю Свободи щось сталося.

— Ти маєш на увазі Констанцію Бейкер-Мотлі?

— Авжеж,— відповів Простак.

ДЯДЬКО СЕМ

— Ніхто не вибирає собі батька, матір і кревних і не відповідає за них,— сказав Простак.— Ми відповідаємо тільки за тих, кого самі собі вибрали, з власної волі. Я вибрав собі Джойс, мою дружину, і люблю її. А кревна моя — Мінні, ота далека родичка, що причепилась до мене, відколи приїхала з Півночі. І все ж, бозна-чому, я й її люблю, хоч її часом несила витерпіти. Може, тому, що Мінні певна, ніби розуміє мене, а я таки справді розумію її.

— Загалом у вас із нею однакові інтереси,— зауважив я.

— Загалом — так,— погодився він.— Ми обоє любимо високі табуретки, коли вони стоять у барі. Та й родичка ж вона як-не-як, хоч і далека, і мені шкода, що вона захворіла. Мій дядько Сем теж далекий родич. Але дядька Сема я ніколи не бачив у вічі.

— А я й не знав, що в тебе є дядько на ім'я Сем.

— Є, аякже. І в тебе є. Але ми за нього не відповідаємо. Я кажу про отого старигана в вузьких штанях, фраку й циліндрі зі смугасто-зоряною стрічкою, що живе на горищі Білого Дому, над президентом. Він, певно, вдівець, бо я щось ніколи не чув про тітку Семиху. Або старий парубок. Але мені кажуть, ніби він мій дядько.

— А з якого ж це боку? — спитав я.— З материного?

— Не підшпигуй мене,— сказав Простак,— а то я тобі скажу, з якого боку твої родичі. Не може бути, щоб десь колись там чиєїсь крові не підмішалося. Я кажу про Американця з великої літери, отого чолов'яґу з гострою борідкою. Отого, що з плакатів про набір до армії тиче мені пальцем у вічі: «Ти потрібен дядькові Семові!» Я, коли ще був у таких літах, що мене могли призвати, боявся його мало не до смерті. Але й тоді я мав до нього деякі запитання. Я казав: «Дядьку Семе, коли ти справді мій дядько, доведи це. Доведи, що ми з тобою кревні, перше ніж забрати мене до тієї своєї армії. Родичі ми чи не родичі? Коли родичі,

то чого ти такий білий, а я такий темношкірий? Поясни, дядьку Семе».

— Ну, і відповідав він тобі? — спитав я.

— Ні,— відказав Простак.— Ось тому я й хочу знати, родич мені дядько Сем чи не родич. Він знає, що я не білий.

— Он як?

— А сам він білий.

— Он як?

— Отож дядькові Семові не доводиться щоразу подавати скарги до верховного суду, коли він захоче на Півдні випити чашку кави,— сказав Простак.— І в штаті Міссісіпі йому не треба через суд добиватися свого права щоразу, як він захоче проголосувати.

— Сегрегація минеться й рівність на виборах прийде свого часу,— відказав я.

— І смерть також.

— Конституція, уряд, закон — тепер усі на боці негрів.

— А дядько Сем? — спитав Простак.

— Як символ уряду — безперечно. Згадай Рузвельта, Кеннеді, а тепер — Джонсона.

— Фобеса, Барнета, Істленда,— докинув Простак.

— Я не смішки строю,— насупився я.

— І я ні,— відказав Простак.— У них там, у Вашінгтоні, до біса циліндрів із смугасто-зоряними стрічками. Хай би дали й мені один.

— Нащо?

— Тоді я був би дядьком Семом.

— Ти говориш, як Ніпсі Рассел. Справді, в смугасто-зоряному циліндрі ти був би схожий на Ніпсі Рассела.

— Ніпсі в телевізорі мені подобається,— відказав Простак,— тож я не від того, щоб на нього скидатися. Нехай би уряд надрукував такі великі плакати й вивісив у метро: Ніпсі Рассел у ролі дядька Сема. Ні, таки треба, щоб був і чорношкірий дядько Сем.

— Ах ти шовініст! — вигукнув я.

— Як це слово означає те, що я думаю, то візьми його назад!— зажадав Простак.

— Ні, воно означає не те, говори далі.

— А що ж воно означає?

— Людину, так просмерділу расизмом, що її ніхто не годен витримати. Або, іншими словами, таку, як ти, коли хочеш зробити дядька Сема чорним.

— Та хоч би шоколадним,— відказав Простак.— Або індіанином, як американські тубільці, або китайцем, як американські китайці, або японцем, як оті каліфорнійські нісеї. Адже ж тепер у моді інтеграція. то чом дядька Сема не намалюють таким, ніби його матінка інтегрувалася ще й раніш за нього?

— Чи ти тямиш, що кажеш? — спитав я.— Ти ж говориш про змішані шлюби, а не про інтеграцію. А той дядько Сем, що ти бачиш на плакатах,— він, звичайно, європеєць із походження.

AMERI

— Отож мені й набридло весь час бачити свого дядька європейцем з походження,— не вгавав Простак.— Мені б хотілось нарешті побачити його таким, як я,— темношкірим.

— Дядько Сем — це символ, я ж тобі казав. Він не належить ні до якої раси чи групи. Символи не мають кольору.

— Тоді я б хотів, щоб він став нарешті й моїм символом,— правив своєї Простак.— Я ще не бачив дядька Сема, схожого на мене.

— Ти, здається, живеш у світі марень. Ось уяви собі, що завтра в газетах надрукують темношкірого дядька Сема. Ти повіриш своїм очам?

— Коли сам побачу, то повірю. І з Адама Клейтона Пауела теж був би непоганий дядько Сем. Або, коли хочеш молодшого, Гаррі Белафанте,— чим не красень? А найкращий — Сідні Пуатьє! Смугасто-зоряний дядько Сем! Або, скажімо, «міс Америка», вгорнена в прапор, як статуя Свободи. Я ще ніколи не бачив, щоб «міс Америка» була не біла. Якби я був художник, то часом малював би Америку схожою на Маріан Андерсон. Або на Клодію Макнейл, що з «Родзинок на сонці». Ну скажи, хіба Клодія Макнейл не була б «міс Америкою» перший сорт — із такими цицьками, як у неї!

— Мрій, мрій далі,— буркнув я.

— Ну, а червоношкіру індіанку то вже напевне можна було б зробити «міс Америкою»,— сказав Простак.— Адже індіани були перші американці. Правда, тепер ковбої в кіно так потіснили їх назад, що вони вже стали останні американці. Але ж на честь того, що колись вони були перші, годилось би, щоб були індіанські дядьки Семи й індіанські «міс Америки».

— Ну, голова індіанина принаймні була колись на центові.

— А голови негра не було,— відказав Простак.— Нашої голови ніколи не було й на центові. Ні на однодоларовому папірці, ні на п'ятидоларовому, ні на десятці. І на поштовій марці після Букера Т. Вашінгтона не було жодного негра.

— Недавно була марка з Фредеріком Дугласом,— заперечив я.— І взагалі негрів у Америці тільки десять процентів.

— Зате ми здіймаємо дев'яносто процентів гвалту,— відказав Простак,— отож я хочу, щоб на марці був Вершник свободи, або Мартін-Лютер Кінг, або я, вбраний, як дядько Сем. Ми вже скоро сто років як вільні. Не так воно легко прожити сто років у вільній країні, коли ти чорношкірий, тож я заслужив, щоб моя голова була на марці.

— А на якій? — спитав я.

— На першій космічній марці, випущеній, щоб послати на орбіту — геть із земної кулі,— відповів Простак.— На волю! Я в образі дядька Сема— на листі, посланому на Місяць.

— Ну, помрій, помрій, мрійнику,— сказав я.

Кетрін Енн Портер

ВІН

Віплам жилося дуже тяжко. Нелегко було прогодувати стільки голодних ротів, нелегко надбати дітям теплої одежі на зиму, одне слово, недарма вони казали:

— Бог його знає, що б з нами було, якби ми жили на Півночі.

Та й тримати усіх у чистоті теж було нелегко.

— Видно, наше безголів'я ніколи нас не покине,— нарікав, бувало, містер Віпл.

Проте місіс Віпл покірно приймала все, що їм посилала доля, й називала його добром, принаймні тоді, коли її міг почути хтось чужий.

— Хай жодна душа не знає, що нам скрутно,— щоразу в таких випадках казала вона чоловікові. Місіс Віпл страх не любила, щоб їй співчували.— Не треба, щоб люди поглядали на нас згорда, хіба дійде до того, що ми будемо жити в фургоні й переїздитимемо з місця на місце збирати чужу бавовну.

Свого меншого сина місіс Віпл любила дужче, ніж обох старших дітей разом. І безперестанку заявляла про це, а коли розмовляла з котроюсь сусідкою, то навіть жалілася на чоловіка й на свою матір: вони, мовляв, кривдять хлопця.

— Чого ти всім торочиш таке? — казав містер Віпл.— Люди ще й справді подумають, що, крім тебе, ніхто *його* не любить.

— Бо мати найбільше вболіває за свою дитину,— нагадувала йому місіс Віпл.— Ти й сам знаєш, що так завжди буває. А батько що! Від нього в таких випадках великої любові нема чого сподіватися.

Це не заважало сусідам дотримуватися іншої думки.

— Якби господь змилосердився і забрав *його* до себе! — казали вони одне одному.— Це кара за гріхи батьків,— приходили вони до спільного висновку.— Не інакше, як на дитині окошилася їхня погана кров чи якісь лихі вчинки.

Це все говорилося за спинами у Віплів, а в очі кожне казало:

— Не так уже з *ним* погано. Все буде гаразд. Бачите, як *він* росте.

Місіс Віпл ненавиділа такі розмови, намагалася думати про щось інше, та щоразу, коли хтось переступав її поріг, ця тема неодмінно спливала знов: місіс Віпл мусила спершу поговорити про *нього*, а тоді вже могла перейти на щось інше. Здавалося, від цього їй легше ставало на серці.

— Я ні за які скарби світу не захотіла б, щоб із *ним* щось сталося, але боюся, що не вбережу *його* від лиха. *Він* такий дужий і непосидющий. Завжди в щось та встряне. Відколи зіп'явся на ноги, то й хвилинки не всидить на місці! Часом аж дивно стає, як *він* до всього хапається, смішно дивитися на *його* витівки. З Емлі вічно щось стається, я не встигаю перев'язувати їй синці, Едне як тільки впаде, то відразу поламає ногу. А *він* хоч би що затіяв, навіть не вдряпнеться. Колись проповідник, як приїздив сюди, так гарно сказав, я тих слів довіку не забуду. Сказав, що невинного сам бог носить, а тому *він* ані вдариться, ані впаде.

Щоразу, коли місіс Віпл переповідала ці слова, груди їй заливала тепла хвиля, на очах виступали сльози, і тоді вже вона могла говорити й про щось інше.

Він справді ріс, і в *нього* ніколи нічого не боліло. Вітер зірвав з курника грубу дошку *йому* на голову, а *він* ніби й не відчув удару. *Він* навчився кількох слів і відразу ж їх забув. *Він* не скиглив з голоду, як інші діти, а чекав, поки *йому* щось дадуть. А тоді сідав у кутку й жадібно їв, плямкаючи й сьорбаючи. *Він* обріс салом, наче *його* хто загорнув у пальто. *Він* міг понести вдвічі більше дров чи води, ніж Едне. Емлі, бувало, гляди і вже застудиться («У мене вдалася»,— казала місіс Віпл), тому в холодну погоду її накривали ще й *його* ковдрою. Бо *він*, здавалося, зовсім не відчував холоду.

А проте місіс Віпл день у день тремтіла з ляку, що з *ним* може статися якесь лихо. *Він* лазив по персикових деревах куди краще за Едне, вистрибував серед гілля, як мавпа, достоту як мавпа.

— Ох, місіс Віпл, не дозволяйте *йому* так гасати по деревах! А то ще колись схибнеться і впаде. Адже *він* не розуміє, що робить.

Місіс Віпл тоді майже кричала на сусідку:

— *Він* розуміє, що робить! *Він* такий самий тямущий, як інші діти! Ану злазь сюди, чуєш?

Коли *він* нарешті опинявся долі, безглуздо всміхаючись усім своїм видом, вона ледве стримувалась, щоб не вдарити *його* при людях, так весь час страшенно боялася за *нього*.

— Це все сусіди винні,— сказала вона чоловікові.— Ох, як би я хотіла, щоб вони не пхали носа в наші справи! Я не можу загадати *йому* ніякої роботи, бо все боюся, що хтось із них з'явиться й почне мені гризти голову. От узяти б хоча бджоли. Едне не може з ними впоратися, бо вони його дуже кусають, я не маю часу всього доглянути, а *його* не зважуюсь пустити до вуликів через людей. Хоч *йому* байдуже, як *його* десь і вкусить бджола.

— Це тому, що *він* як деревина, не відчуває болю,— відповів містер Віпл.

— Посоромився б так казати про власну дитину! — обурилась місіс Віпл.— Хотіла б я знати, хто про *нього* потурбується, як не ми? Він усе бачить, усе чує, все робить, що я *йому* загадаю.

Дивись, щоб хтось, борони боже, не підслухав твоїх слів! Люди подумають, що тобі інші наші діти кращі за *нього*.

— Та вони мені всі однакові, ти сама знаєш, але навіщо галасувати, яка з того користь? Ти завжди все бачиш у чорному світлі. Краще дай *йому* спокій. *Він* сам якось видряпається. Годуємо ми *його* вдосталь, голий не ходить, хіба ні? — містер Віпл раптом відчув себе стомленим.— Принаймні змінити ми нічого не можемо.

Місіс Віпл також відчула себе стомленою і озвалася кволим голосом:

— Так, що вже є, те є, я сама знаю це не згірше за інших. Але *він* моя дитина, і я не хочу давати людям приводу до балачок. Вони вже й так весь час перетирають нас на зубах, аж мене лють бере.

Ранньої осені місіс Віпл отримала від свого брата листа, в якому той повідомляв, що другої неділі приїде до них у гості з дружиною і двома дітьми. «Тож ріж корів і бугаїв, щоб я до цурки все поїв!» — написав він наприкінці. Місіс Віпл так сподобався цей жарт, що вона прочитала його двічі вголос. Її брат був на таке мастак.

— Ну що ж, покажемо йому, що він не дуже й помилився,— мовила вона.— Заріжемо одне порося від льохи.

— Що? З нашими достатками йти на таке марнотратство? Я проти,— сказав містер Віпл.— За те порося перед різдвом можна взяти купу грошей!

— Мені соромно й прикро, що ми не можемо подати на стіл щось смачне хоч тоді, коли до нас приїздять у гості мої родичі,— сказала місіс Віпл.— Не хочу, щоб його дружина потім казала, що в нас нема чого в рот покласти. Боже, та це ж краще, ніж купувати м'ясо в місті. А ти завжди розтринькуєш там гроші!

— Ну гаразд, тільки сама різатимеш порося,— мовив містер Віпл.— Господи боже, не диво, що ми ніяк не вийдемо із злиднів!

Найважче було відняти порося від льохи. Вона була страшна, лютіша за корову джерсейської породи. Едне не захотів навіть пробувати.

— Та льоха розсотає мені кишки по всьому хліві!

— Ну добре, страхопуде,— мовила місіс Віпл.— Загадаю *йому*, *він* не такий ніжний, як ти, все зробить, що треба.

Вона засміялася, наче вдало пожартувала, і легенько підштовхнула *його* до хліва. *Він* підкрався, схопив порося просто з-під живота в матері, кинувся назад і майнув через загороду, хоч розлючена льоха мало не хапала *його* за штани. Чорненьке порося верещало, як роздратована дитина, випиналося і роззявляло рота до вух. Місіс Віпл узяла порося за рильце і одним махом перерізала йому горло. Побачивши кров, *він* щось забелькотів і втік. «Нічого, забуде і ще й як їстиме м'ясо»,— подумала місіс Віпл. Щоразу, коли вона згадувала про їжу, губи її несамохіть вимовляли слова: «*Він* з'їв би все, якби я *його* не спиняла, з'їв би до крихти й те, що я лишаю старшим, якби я дозволила».

Їй неприємно було згадувати про це. *Він*, наймолодший, десятирічний, був такий самий завбільшки, як Едне, хоч тому вже пішов чотирнадцятий.

— Аж соромно,— півголосом мовила вона.— А Едне такий розумний!

Їй було прикро на душі. Найперше тому, що розбирати порося — чоловіча робота. Вона не могла дивитися на голу, обдерту рожеву тушку; порося було надто пухке, м'якеньке й жалюгідне. Просто ганьба, що все так склалося. Коли вона кінчала його розбирати, то вже була б рада, якби брат краще не приїздив.

У неділю вранці місіс Віпл кинула все й вимила *його*. Та за годину *він* знов став такий самий брудний, бо ловив попід тином опосума і лазив у клуні на сіно шукати яєць.

— Господи, ви тільки гляньте на *нього*, вся моя праця пішла нанівець! Он як чемно стоять Едне й Емлі. Не встигнеш прибрати *його*, як *він* уже знов замажеться! Скинь цю сорочку й одягни іншу, а то що люди подумають? — І вона добре нам'яла йому вуха.

Він закліпав очима, потер голову, і на обличчі в нього з'явився такий вираз, що місіс Віпл була вражена до глибини душі. Коліна в неї затремтіли, і їй довелося сісти, щоб застебнути *йому* сорочку.

— Ох, ще й день не почався, а я вже не маю сили.

Приїхав брат із своєю годованою, пишною дружиною і двома непосидющими, голодними хлопцями. Їх пригостили чудовим обідом. Посеред столу, прибране зеленню, з маринованим персиком у роті, лежало хрумке смажене порося. До нього було багато підливи й солодкої картоплі.

— Видно, тут хата багата,— сказав брат.— Мене доведеться котити додому, як діжечку, коли я все це з'їм.

Усі голосно засміялися — так приємно було разом посміятися за столом. Місіс Віпл аж потеплішало на серці.

— О, ми маємо ще шестеро поросят. Ви так рідко буваєте, що треба було влаштувати ще й не такий бенкет.

Він не заходив до їдальні, і місіс Віпл знайшла дуже добре пояснення *його* відсутності.

— *Він* надто несміливий, не такий, як старші діти,— сказала вона.— *Йому* треба до вас звикнути. *Він* не з кожним уміє зійтися, навіть якщо то родичі. Самі знаєте, як воно буває в декотрих дітей.

Ніхто не сказав на це нічого недоречного.

— Так само, як мій Елфі,— мовила невістка.— Часом доводиться аж бити його, щоб він пішов привітатися з власною ж бабусею.

На цьому й стали. Місіс Віпл найперше наклала *йому* повну тарілку їжі.

— Я завжди пильную, щоб *він* не був скривджений, навіть якщо старшим не лишається,— пояснила вона й понесла *йому* тарілку.

— *Він* може підтягтися на руках аж до верха дверей,— сказала Емлі.

— О, то з *нього* виросте гарний хлопець! — сказав материн брат.

Гості поїхали після вечері. Місіс Віпл помила посуд, повкладала дітей спати й сіла розшнуровувати черевики.

— Бачиш,— сказала вона чоловікові,— отака вся моя рідня. Вихована й гречна. Ані жодного тобі недоречного зауваження. Дуже делікатні люди. Я страх не люблю, як хтось починає робити мені зауваження. А порося було смачне?

— А чого ж, смачне,— відповів містер Віпл.— Пропало триста фунтів свинини, та оце тобі й усе. Легко бути ввічливим, коли ти прийшов наїстися. А хто зна, що в них на думці.

— Та вже ж, це на тебе схоже,— мовила місіс Віпл.— Чогось іншого я й не сподівалася. Ти ще скажеш, буцімто мій брат буде всім розповідати, що ми даємо *йому* їсти на кухні! Ох, мати божа! — Вона раптом схопилася руками за голову, відчувши десь посеред лоба гострий біль.— Тепер ти мені все зіпсував, а було ж так гарно й легко. Ну гаразд, ти не любиш моєї рідні й ніколи не любив, гаразд, вони не скоро знов приїдуть, не бійся! Але ж зате вони не зможуть сказати, що *він* був гірше вбраний, ніж Едне... Ох, їй-богу, часом мені хочеться вмерти.

— А мені хочеться, щоб ти перестала лаятись,— мовив містер Віпл.— У нас і так досить лиха.

Випала важка зима. Вони завжди бідували, але місіс Віпл здавалося, що такої скрути, як тієї зими, в них ще ніколи не було. Вони зібрали вдвічі гірший урожай, ніж сподівалися: бавовну продали, але грошей після сплати рахунку за взяті наборг харчі майже не лишилося. Крім того, їм довелося замінити одного коня, і їх обдурили: новий кінь здох від запа́лу. Місіс Віпл весь час думала, як то важко жити з таким чоловіком: завжди боїшся, що його хтось обдурить. Вони ощадили на всьому, але місіс Віпл казала, що є речі, без яких не можна обійтися, а вони коштують гроші. Потрібен був теплий одяг для Едне й Емлі, які три місяці на рік ходили за чотири милі до школи.

— А *він* більше сидить біля груби, то нащо *йому* багато одежі,— казав містер Віпл.

— Авжеж,— погоджувалась місіс Віпл.— А коли *він* буде поратись надворі, то одягне твою брезентову куртку. Краще я *його* не можу вбрати.

В лютому *він* захворів. Обличчя в *нього* посиніло, *він* лежав, згорнувшись калачиком під тоненьким укривалом, і важко дихав. Містер і місіс Віпл два дні робили *йому*, що могли, а потім злякалися й послали по лікаря. Лікар сказав, що *його* треба держати в теплі й давати *йому* багато молока та яєць.

— Думаю, що *він* не такий міцний, як здається на вигляд. Таких дітей треба особливо глядіти. І треба *його* краще вкривати.

— Я саме випрала *його* велику ковдру,— мовила місіс Віпл.— Не люблю заводити бруду.

— Ну, то негайно вкрийте *його*, як ковдра висохне,— мовив лікар,— бо *він* може схопити запалення.

Містер і місіс Віпл стягли ковдру з свого ліжка, та ще й перенесли *його* ліжко до груби.

— Ніхто не скаже, що ми не зробили для *нього* все, що могли,— мовила місіс Віпл.— Навіть спали розкриті, щоб *йому* було тепло.

Коли настала весна, *він* начебто оклигав, тільки почав тягти ногу, ніби вона боліла. А проте весь час, поки сіяли бавовну, ходив за сівалкою.

— Я домовився з Джімом Фергесоном про бугая для корови,— сказав містер Віпл.— Бугай пастиметься в нас, а восени я дам Джімові ще трохи сіна. Це краще, ніж платити гроші, коли їх немає.

— Думаю, що ти не сказав цього Фергесонові,— мовила місіс Віпл.— Не треба йому знати, що ми докотилися до таких злиднів.

— Господи боже, хто ж каже, що ми докотилися до злиднів! Але часом треба заглядати й наперед. Нехай *він* приведе бугая, бо Едне сьогодні мені потрібний коло хати.

Спершу місіс Віпл навіть зраділа, що саме *він* піде по бугая. Едне надто рухливий, йому не можна довірити таку роботу. З бугаєм треба поводитись спокійно. Та коли *він* пішов, вона почала тривожитись і скоро вже не витримала, кинула все, вийшла на стежку виглядати *його*. До Фергесона було майже три милі, і день випав гарячий, та однаково *він* уже мав би вернутися. Вона приклала руку дашком до лоба й дивилася доти, доки перед очима в неї замиготіли барвисті кола. Знов те саме, що й ціле життя, думала вона, завжди мусиш чимось журитися, немає тобі ані хвилини спокою. Вона довго чекала, поки нарешті побачила, як *він*, тягнучи ногу, звернув у бічну вуличку. *Він* ішов поволі, з дубцем у руці, ведучи величезного бугая на держаку, причепленому до кільця в носі, і не озирався ні назад, ні по боках. Ступав, як сновида, приплющивши очі.

Місіс Віпл страшенно боялася бугаїв, вона наслухалася багато всіляких історій про їхній норов, про те, як бугай може спокійнісінько йти з тобою, а тоді раптом зареве, почне гребти землю ратицями, кинеться і роздере тебе рогами на шматки. Кожної хвилини та чорна почвара може напасти на *нього*, ох матінко божа, а в *нього* навіть не стане глузду втекти.

Не можна ані озиватись, ані ворушитися, щоб не злякати бугая. Ось він хитнув головою і зігнав рогом муху. Місіс Віпл несамохіть скрикнула й погукала *його*, щоб швидше йшов. Та *він*, здавалося, не чув її крику, бо й далі спокійно вимахував дубцем, тяг ногу,

а за *ним* важко ступав великий бугай, наче покірне теля. Місіс Віпл перестала кликати *його* й побігла до хати, тихо молячись:

— Господи, не дай, щоб з *ним* сталася біда. Ти ж знаєш, господи, люди скажуть, що не треба було посилати *його*, що ми не дбаємо про *нього*. Ох, допоможи *йому* добратися додому, щасливо добратися, і я вже краще берегтиму *його*! Амінь.

У вікно вона побачила, як *він* привів бугая на подвір'я і прив'язав біля клуні. Тепер можна було не стримуватися, та місіс Віпл якби й хотіла, то не мала вже на це сили. Вона сіла, вся тремтячи, й заплакала, затуливши обличчя фартухом.

З кожним роком Віпли все біднішали. Здавалося, господарство їхнє занепадало саме собою, хоч як тяжко вони працювали.

— Ми сходимо нінащо,— казала місіс Віпл.— Чого ми не використовуємо своїх найкращих можливостей, як інші люди? Скоро нас зватимуть білою шушваллю.

— Коли мені сповниться шістнадцять, я піду з дому. Працюватиму в магазині Поуела. Зароблятиму гроші. Досить з мене ферми,— заявив Едне.

— А я буду вчителькою,— сказала Емлі.— Але спершу треба скінчити школу з найкращими оцінками. Тоді я зможу мешкати в місті. Тут я зовсім занидію.

— Вона вдалася в мій рід,— мовила місіс Віпл.— У нас геть усі шанолюбні, ніколи не вдовольняються будь-чим.

Коли настала осінь, Емлі трапилась нагода найнятися офіціанткою до залізничної їдальні в сусідньому містечку. Соромно було б не скористатися нею, бо платню давали добру, та ще й безкоштовне харчування, тож місіс Віпл вирішила відпустити дівчину — хай школа рік почекає.

— Ти ще маєш доволі часу,— сказала місіс Віпл.— Ти молода, та й розуму тобі не позичати.

Коли Едне також пішов з дому, містер Віпл спробував утримувати ферму вдвох із *ним*. *Він* начебто непогано з усім справлявся, робив і свою роботу, і ту, яка досі належала Едне, не помічаючи, що її стало вдвічі більше. Вони досить добре господарювали до різдва, поки одного ранку *він* не посковзнувся на кризі, коли вертався з клуні, і не впав. *Він* не підвівся, а почав якось дивно корчитись на одному місці. Коли надійшов містер Віпл, то побачив, що в *нього* якийсь напад.

Його занесли до хати й посадовили на стілець, але *він* голосно плакав, кидався, тож довелось покласти *його* в ліжко, і містер Віпл поїхав у місто до лікаря. Всю дорогу туди й назад його мучила думка, звідки взяти грошей: справді скидалося на те, що його обсіли всі злигодні, які тільки може витерпіти людина.

Після того випадку *він* більше не встав. Ноги в *нього* спухли, стали вдвічі товщі, ніж були, напади також поверталися. Через чотири місяці лікар сказав:

— Немає ради, мабуть, краще віддати *його* в міський притулок. Я влаштую це для вас. Там *його* будуть добре доглядати, а ви матимете вільні руки.

— Ми *його* не лишаємо без догляду,— сказала місіс Віпл,— і я не хочу відпускати *його* від себе. Хай ніхто не каже, що я віддала свою хвору дитину між чужі люди.

— Я розумію, як вам тяжко, місіс Віпл,— мовив лікар,— можете мені цього не казати. Я сам маю сина. Але краще послухайте мене. Я не можу нічого більше зробити для *нього*, щиро вам кажу.

Містер і місіс Віпл довго розмовляли того вечора, коли вже лежали в ліжку.

— Це просто милостиня,— сказала місіс Віпл.— Ось до чого ми дійшли, нам дають милостиню. Ніколи я не сподівалася, що й так ще буде.

— Ми ж платимо податок на утримання того притулку, як і інші люди,— сказав містер Віпл.— Та я й не вважаю, що це милостиня. Я думаю, що так буде краще. *Він* там матиме все, що треба... А крім того, я більше не маю чим платити лікареві.

— Може, тому лікар і захотів, щоб ми віддали *його*... може, боїться, що ми не заплатимо,— сказала місіс Віпл.

— Не кажи такого,— роздратовано мовив містер Віпл,— а то лікар ще образиться й ми не зможемо відвезти *його*.

— Ох, та хіба ми надовго *його* відвозимо? Як тільки *йому* стане краще, ми відразу заберемо *його* додому.

— Таж лікар казав тобі не раз і не два, що *йому* не стане краще, і годі про це балакати,— мовив містер Віпл.

— Лікарі не все знають,— майже радісно сказала місіс Віпл.— І хай там як, а влітку Емлі отримає відпустку, Едне також приїздитиме на неділю, ми всі разом працюватимемо, знов станемо на ноги, діти відчують, що вони мають куди приїхати.

І вона відразу уявила собі літо в повняві, буйний садок і нові білі завіски на всіх вікнах; Едне й Емлі вернулися додому такі радісні й веселі, всім їм так добре разом. О, таке ще може бути, злидні повинні їх трохи попустити!

При *ньому* вони мало розмовляли, бо й досі не знали, наскільки *він* їх розуміє. Нарешті лікар визначив день, і сусід, який мав бричку з переднім і заднім сидіннями, взявся відвезти їх. Притулок міг би прислати карету, проте місіс Віпл не витримала б, якби *його* забирали з дому, наче тяжкохворого. Містер Віпл із сусідом віднесли *його*, замотаного в укривала, на заднє сидіння і вмостили поряд з місіс Віпл, одягненою в чорну кофту. Вона нізащо б не поїхала в будь-чому, як жебрачка.

— Ти сама впораєшся, а я, мабуть, лишуся вдома,— сказав містер Віпл.— Мені здається, що немає потреби їхати всім.

— Авжеж, ми ж не назавжди *його* відвозимо,— пояснила місіс Віпл сусідові.— Тільки на якийсь час.

Вони виїхали з двору. Місіс Віпл тримала за краї укривал, щоб *він* не перехилявся набік. *Він* сидів, весь час кліпаючи очима.

Потім вивільнив руки й почав терти носа кулаками, а далі вже кінцем укривала. Місіс Віпл не повірила своїм очам: *він* витирав сльози. Великі, як горох, сльози, що викочувалися з кутиків *його* очей і стікали по щоках. *Він* шморгав носом і ковтав слину. Місіс Віпл водно допитувалася:

— Хіба тобі так погано, серце моє, га? Хіба тобі так погано, га?

Їй здавалося, що *він* звинувачує її в чомусь. Може, *він* згадав, як вона м'яла *йому* вуха, може, був ображений за той день з бугаєм, може, колись застудився і не міг сказати їй, що хворий, а може, знав, що вони відвозять *його*, бо надто убогі й не годні тримати *його* вдома. Хоч би як там було, а в місіс Віпл розривалося серце. Вона й сама гірко заплакала, пригорнувши *його* до себе. *Його* голова впала їй на плече: вона ж так *його* любила, як тільки могла, а в неї ж були ще Едне й Емлі, про яких теж треба було подумати. Чого б тільки вона не зробила, щоб утішити *його*. Ох, яке горе, що *він* народився на світ.

Нарешті вдалині показався притулок; сусід їхав якомога швидше, не зважуючись озирнутися назад.

Джон О'Хара

НА КРАЩЕ МІСЦЕ

Ред Уолтерс проводжав очима «пірс-ерроу», що від'їжджав від бензоколонки. Він усе ще махав рукою вслід, хоч місіс Гофмен, як завжди, дивилася перед себе.

— Що й казати,— мовив Ред Уолтерс,— чим вони більші, тим кращі.

— Твоя правда,— погодився його компаньйон Чарлі Коннорс.— Чим більші, тим кращі.

— А знаєш, у скільки оцінюють цю місіс Гофмен? — спитав Ред Уолтерс.

— Як я чув, у мільйон з лишком,— відповів Чарлі.

— Мільйон? Мільйон вона одержала, коли її старий віддав богу душу. А тепер їй ціна добрих два, як не всі три мільйони,— сказав Ред.

— Три мільйони доларів! — проказав Чарлі.— Більшості людей задосить було б і одного.

— А ти задумувався хоч раз, який прибуток дають три мільйони доларів?

— Прибуток? Ні, мені й на думку таке не спадало,— відповів Чарлі.

— Так ось, якщо всякі там акції та облігації дають їй п'ять процентів річного прибутку, то з одного тільки мільйона вона має п'ятдесят тисяч на рік. А тепер помнож це на три.

— Сто п'ятдесят тисяч доларів на рік? — перепитав Чарлі.

— Сто п'ятдесят тисяч на рік самого прибутку,— підтвердив Ред Уолтерс.— Ось скільки їй набігає.

— Боже праведний, та це ж майже три тисячі доларів щотижня! — вигукнув Чарлі.

— Щоправда, це не чиста готівка: частина йде на податки,— сказав Ред.— Але навіть якщо вона тратить щотижня тисячу доларів на податки, усе одно дві тисячі залишається їй.

— Подумати тільки, ця стара має дві тисячі доларів на тиждень,— сказав Чарлі.

— Десь близько того,— підтвердив Ред.

— Дві тисячі поділити на сім...— прикинув Чарлі.

— Майже три сотні на день,— кивнув головою Ред.

— Три сотні доларів на день! А якби нам такі гроші, Реде,— що б ми робили?

— На цьому місці нам ніколи стільки не заробити.

— Добре, як ми маємо ті три сотні хоч на тиждень.

— Атож. Та чи багато нам випадає таких тижнів? — сказав Чарлі.

— Не так уже й багато. До того ж це не чистий прибуток, а все разом.

— Твоя правда,— погодився Чарлі.

— Коли нам випадає щотижня покласти до кишені по півсотні доларів, то й це, вважай, щасливий рік.

— Але ж таке буває часто, Реде. Буває й більше.

— Я знаю, але ж ми нічого не вкладаємо в діло. Ти береш свої півсотні, я беру свої півсотні, а поступу ніякого.

— Воно-то так, але коли в кінці тижня я приношу додому сорок доларів, а не п'ятдесят, то Мері зчиняє такий лемент, що чути аж у сусідній окрузі.

— Моя Бесс так само. Не те що лементує, але починає плакати, а це ще гірше. Позвикали мати свої півсотні, а нема того, щоб подумати, скільки б то вийшло, якби кожен з нас відкладав по п'ятірці на тиждень. А за рік це п'ятсот двадцять доларів.

— І то правда,— сказав Чарлі.

— А з такими грішми вже й до банку б піти, попрохати позики, щоб змінити місце. Нам потрібне краще місце, Чарлі, і край. Добре, що в машині старої місіс Гофмен скінчився бензин, а то б не бачити нам її тут довіку. Ти чув, що вона мені сказала?

— Ні, я заливав бак.

— Так ось, вона, мовляв, не знала, що я тримаю бензоколонку. Вона пам'ятає, як я до війни носив їй газети. На кожне різдво давала мені п'ять доларів. Вона була єдина, від кого я одержував п'ять доларів, а я був єдиний, кому ті п'ять доларів будь-коли перепадали. Не було в місті другого розносщика, який хоч раз одержав би від когось такі гроші. Щоправда, не вона сама мені їх давала, а її управитель. Інші хлопці раділи, коли їм щастило одержати двадцять п'ять центів.

— Я ніколи не розносив газет,— сказав Чарлі.

— Ось як воно було. На різдво в редакції нам видавали календарі, а ми розносили їх передплатникам. Звичайно, це була наднормова робота, але ми знали, що передплатники віддячать нам якимсь дріб'язком. Хто десять центів дасть, хто двадцять п'ять. А управитель старої місіс Гофмен дав мені п'ять доларів. Чотири з них я сховав. Моя матуся не знала, скільки я маю з того чи того передплатника, просто знала, що мені дають. Тому я й сказав, що одержав від старої місіс Гофмен долар, але чотири залишив собі.

— Що ж ти з ними зробив? — спитав Чарлі.

— Відклав, щоб утекти з дому. Старий мене лупцював, та й мати від нього не відставала, отож я й відкладав собі нишком що міг, поки набереться досить для втечі.

— Та так, здається, й не втік? — спитав Чарлі.

— Ні.— Ред похитав головою.— Вона знайшла ті мої гроші. Шістнадцять доларів і сорок п'ять центів у такому, знаєш, фірмовому кисеті від тютюну «Булл Даргем».

— Еге ж, пам'ятаю. Ті кисети ще були з шнурочком,— сказав Чарлі.— Де ж ти їх ховав, що вона знайшла?

— У себе під матрацом. Аж раптом їй якось заманулося перевернути той матрац, коли я був у школі. Глядь — а там гроші. Тоді вони взялися бити мене вдвох. Питали, де я їх украв. А коли я врешті сказав правду, вони мене так відлупцювали, наче я їх справді вкрав. Шістнадцять доларів і сорок п'ять центів. Думав утекти, коли зберу двадцять.

— Гм...

— Знаєш, це стара місіс Гофмен навела мене на спогади. Якби я не зволікав, а втік, коли мав ті шістнадцять доларів, то не був би тепер у цьому місті — хтозна де був би, але не тут.

— А куди ти хотів податися? — спитав Чарлі.

— До Філадельфії. Ти пам'ятаєш, як на свої чотирнадцять я був чималий хлопець. Думав влаштуватися на торговельне судно, а якщо не вдасться, то піти у військовий флот. Якби я втік, батьки не дуже побивалися б за мною. Їх тільки те і обходило, що я газети розносив. Кожного тижня як не старий то стара відбирали в мене зароблені гроші. Нам платили по п'ятницях. Моя дільниця була по всій Лантененго, починаючи від Другої-стріт. Платня була тверда — долар на тиждень. Мені належало більше, але клятий начальник доставки міг забрати в тебе дільницю, якщо не поділишся з ним заробітком. Плати грошики або йди геть. Отакий він був, той Джонні Мінзер.

— А, це той сучий син,— сказав Чарлі,— брат дурнуватого Арті.

— Я робив триста вісімдесят чотири доставки на тиждень, і мені належало по центу за кожну. Разом — три долари вісімдесят чотири центи. А замість цього я одержував долар. Та й то діставався він не мені, а моїм батькам. «А хто платить за твої черевики?» — казав старий. Ха, а хто платить за моє ліве плече, що стало в мене нижче від правого, бо я по шість днів на тиждень тягав на ньому сумку з газетами? Казали, той Джонні Мінзер щотижня загрібав понад сотню доларів, крадучи в нас, і всі гроші йшли на випивку та повій. Пригадуєш, як він розбився на мотоциклі? Та жоден з нас і сльози не зронив.

— Ще б пак,— сказав Чарлі.

— Жоден, це вже як є,— провадив далі Ред.— Єдине, за чим я шкодував,— що те сталося надто пізно й мені вже не було з того ніякої користі.

— А й справді, це ж було вже після того, як ми демобілізувались,— сказав Чарлі.

— Влітку дев'ятнадцятого року,— уточнив Ред.

— Еге ж, десь тоді,— погодився Чарлі.— Дивно, що він не зазіхав ще й на календарні гроші.

— Не зазіхав? Ще й як зазіхав. За календарі треба було викласти йому ще півдолара. Коли б він знав, що стара місіс Гофмен дає на чай п'ять доларів, то пішов би розносити ті календарі сам. Але він вважав, що нам дають щонайбільше по двадцять п'ять центів, а деякі скупердяги шкодують і п'ятака. Бувало й таке, що служниця дає тобі десять центів, а по очах бачиш, що мала дати більше.

— Їй, певне, й на думку не спадало, що хлопчиськові можна дати більш, як десять центів,— зауважив Чарлі.

— Воно так, але ж коли господарі дали, то належало віддати все,— сказав Ред.— Я певен, що й служниці на нас наживалися. Тітка моєї Бесс колись була куховаркою у Стоуксів. Я давно вже збираюсь випитати в неї, чи не знала вона чогось такого, бо ті Стоукси такі люди, що навряд чи давали всього десять центів. Вони ж рідня старій місіс Гофмен.

— Це ще нічого не означає— заперечив Чарлі.

— Та звісно. Є люди щедрі, а є й скупі. Але про що ж це я думав? Щось хотів тобі таке сказати.

— Може, про Джонні Мінзера?

— Ні, ні, ні. Про стару місіс Гофмен.

— Спробуй згадати. Ми говорили про те, яка вона багата.

— Та от щось пов'язане з цим,— пробурмотів Ред.

— Вона тобі сьогодні щось сказала,— нагадав Чарлі.

— Хоч лусни, вилетіло з голови.

— Стривай! Вона сказала, що не знала про бензоколонку, і це наштовхнуло мене на думку, що якби ми знайшли краще місце, то нашими клієнтами були б такі люди, як стара місіс Гофмен. Багато хто з них добре до мене ставились, коли я розносив їм газети.

— Та добрячих місць чимало, були б тільки гроші.

— Чи я цього не знаю! Отож я й сказав, що якби ми відкладали по п'ятірці щотижня, то за рік набігло б п'ятсот двадцять доларів. А знаєш, що це таке? Це десь близько п'яти процентів з десятитисячного капіталу.

— Щодо циферії я покладаюся на тебе, Реде. Ти ж знаєш, що рахівник з мене ніякий.

— Так ось, припустімо, банк дає нам позику десять тисяч доларів під п'ять процентів річних. Вони, звісно, заправлять більше, але десь близько того. Отже, десять тисяч ми одержали і виплачуємо проценти — п'ятсот доларів на рік. А ми ж заробляти-мем куди більше, ніж тут, Чарлі. Добряче місце було б, скажімо, між Вісімнадцятою і Маркет-стріт, десь там. У такому місці ми матимемо більше шансів розгорнути комісійну торгівлю. Бог свідок, якщо ми залишимось тут, то про це й думати годі. Тут не продаси й нових шин, не те що автомобіля. Я не скажу, що ми так одразу й почнемо торгувати, але якби нам відкрити хоч сяку-таку майстерню в пристойному місці, вони б самі до нас прийшли.

— Ти маєш на думці промисловців?

— Еге ж, промисловців,— відповів Ред.

— Що ж, як на мене, це непогано, Реде. Я б сміливо взявся ремонтувати будь-яку машину з тих, що ходять нині по дорогах. Я б залюбки порядкував у майстерні, при умові, що ти вестимеш усі справи. І продаж. Продаж тобі доведеться взяти на себе. Бо я не зумів би, як той казав, продати й рятувального круга потопаючому. А от щодо механіки я не боюся.

— Я ось про що перед цим подумав,— сказав Ред.— Зібрав я тоді шістнадцять доларів і сорок п'ять центів. Ще б три з половиною долари — і духу б мого тут не було. А що вийшло? Моя стара знайшла мою схованку і все скінчилося тим, що вони вдвох мене одлупцювали. Надто довго я зволікав. Треба було чкурнути ще з п'ятнадцятьма доларами.

— Може, й так, але якби ти втік у чотирнадцять років і найнявся на пароплав або пішов у флот, то хто знає, чи не скінчилося б це сифілісом, а то й ножем у спину. Може, воно й краще, що ти залишився тут?

— Тут? А що я тут маю? Ми обидва працюємо по десять-дванадцять годин щодня, і якщо не приносимо додому щотижня по півсотні, то в одного з нас жінка лементує, наче її ріжуть, а в другого реве, мов перед страшним судом. Наші діти надто малі, щоб цінувати нас, та й ніколи вони нас не цінуватимуть, Чарлі. Вони беруть приклад з матерів. Бесс ніколи не дозволить нашим дітям виполоти бур'ян у сусідовому садку. «Нема чого моїм дітям полоти сусідам бур'ян»,— каже вона. Марно казати їй, що навіть діти заможних батьків з Лантененго полять бур'ян і по суботах розносять вечірню газету. А діти Бесс Уолтерс, бач, надто поважні для цього! А те, що я з ранку до вечора вулканізую старі шини, то нічого, аби тільки приносив додому півсотні. Ні, Чарлі, треба нам тікати звідси, і край.

— І коли ж, по-твоєму, нам звідси тікати?

— Чим скоріше, тим краще,— сказав Ред.— Якби на мені тепер був вихідний костюм, я б знаєш що зробив?

— Що?

— Сів би в машину та й поїхав просто до банку. Оце просто зараз,— відповів Ред.— Хоч ні, там, здається, о третій зачиняють.

— То ти хочеш це зробити, не порадившись із жінками? — спитав Чарлі.

— Атож, не порадившись. Поїхав би до банку, і якби мене там хоч трохи підтримали, ми цього ж таки тижня й почали б. Ти відкладаєш свої п'ять доларів, я — свої.

— Ну, не знаю, Реде,— сказав Чарлі.— Спершу треба поговорити з жінками.

— Якщо ми почнемо говорити з жінками, то ніколи цього не зробимо. Це знову буде те саме, що з моїми шістнадцятьма доларами. Ти ж знаєш, що саме так воно буде. То з якого дива ти крутиш головою?

— Та ось думаю. П'ять доларів на тиждень... Мері купила на виплат дещо з меблів. То треба виплачувати.

— У мене теж цього клопоту задосить,— сказав Ред.— З ласки Бесс я сплачую величезні страхові внески — мабуть, вона боїться, що скоро віддам кінці. Але ти підтримаєш мене, а я підтримаю тебе. Це найперше, що для них важитиме. «А Чарлі теж приносить на п'ять доларів менше? А Ред теж приносить на п'ять доларів менше?»

— Реде, якщо ми так зробимо, то вони нам цього довіку не подарують. Мері не дасть мені й хвилини спокою.

— Та знаю я, як воно буде,— сказав Ред.— Нехай тільки Мері купить собі якийсь там фартух абощо, то Бесс відразу спитає, на які такі грошики його куплено. Вони пильнуватимуть одна за одною, мов яструби. Але богом присягаюся, в мене таке відчуття, що як ми не зробимо цього тепер, то не зробимо вже ніколи.

— Учора в тебе не було такого відчуття,— зауважив Чарлі.

— Може, було, а може, й ні. Навряд чи воно отак раптом накотило. Гадаю, воно вже давно мене точить.

— Знаєш, про що я оце подумав? — запитав Чарлі.

— Про що?

— Мабуть, якби стара місіс Гофмен не спинилася сьогодні заправитись у нас, ти не мав би такого відчуття,— сказав Чарлі.

— Можливо, тут і є якийсь зв'язок,— погодився Ред.— Боже милий, триста доларів на день! Була б вона не така стара, я залюбки оженився б на ній.

— Женись і так, вона довго не протягне,— мовив Чарлі.— Подзвони з автомата й скажи, що вирішив на ній оженитися. Ось тобі п'ять центів на телефон. Нехай буде за мій рахунок.

— Сучий ти син,— мовив Ред.

— Скажеш потім, що з цього вийде. А поки що в мене до біса роботи.

— Гаразд, сучий сину. Монету я залишаю собі,— сказав Ред.

— Купи пакет жувальної гумки,— порадив Чарлі.

Уїллард Мотлі

МАЙЖЕ БІЛИЙ ЮНАК

За походженням він був наполовину негр, наполовину білий. За суспільним становищем — тільки негр. Це ставало ясно, коли люди довідувалися, що його мати — мулатка з штучно випрямленим волоссям і з ногами, які змушували чоловіків обертатись їй услід,— тоді вони не зважали на колір шкіри. У нього очі були сірі, а шкіра така біла, як у Сліма Петерсона; волосся — світле і зовсім пряме. Тільки ніс та губи були великі — єдиний натяк. Тітонька Б'юла Мей казала, що він виглядає достоту як «білий сіромаха». Інші люди, чорні й білі, плели поза очі бозна-що про його батьків, навіть після того, як вони побралися. Ті самі люди, коли мова заходила про нього самого, говорили, прицмокуючи язиком та похитуючи головою: «Як прикро! Як прикро!» А одна ірландка з розкошланим волоссям, почуваючи до нього симпатію, зайшла так далеко, що призналася йому: «Я б одружила тебе зі своєю донькою, якби ти був білий». У святій простоті та жінка зовсім забула спитати, хоче він сам того чи ні.

Одне йому запам'яталося. Коли він був малий, батько якось узяв його на руки й підніс до великого овального дзеркала у вітальні. «А йди-но сюди, Люсі», — покликав він матір Джіммі. Мати підійшла, з усмішкою дивлячись на обох своїх чоловіків, що міцно обіймалися; один такий маленький і беззахисний, другий — високий, з серйозним поглядом. Вона стала поруч, поправляючи комірець Джіммі й прибираючи йому з очей волосся. Батько тримав його посередині між собою і дружиною. «Поглянь у дзеркало, синку», — мовив він. Всі троє подивились у дзеркало. Поважно, не усміхаючись, не пильно, а сумовито й задумливо. «Поглянь на матір... А тепер на мене», — стримано наказав батько. «Бачиш, яка шкіра у матері?» Джіммі дивився на свою найдорожчу, ласкаву матір, яку так любив. «А тепер поглянь, якого кольору шкіра в мене». Джіммі дивився на батька. На свого найкращого в світі батька. «Ми всі любимо одне одного, сину, всі троє», — промовив батько, а мати зустрілася з ним поглядом у дзеркалі, і в очах її крізь смуток прозирала гордість. Вона обхопила рукою його і батька заразом. «Люди — це просто люди. Одні добрі, інші — погані, — сказав батько. — Люди — це люди. Дивись... і пам'ятай». Він пам'ятає. І не забуде ніколи.

Якимсь чином той день залишився з ним на все життя. Він носив його з собою всюди, по обидва боки расової межі. Темношкі-

рі хлопці, з якими він товаришував, називали Джіма «білий негр», а білі приятелі часом кидали на нього дивні погляди, але ніколи нічого такого не казали. Хіба що коли разом вибиралися на побачення; тоді його сором'язливо попереджали: ти ж, мовляв, не прохопись ненароком про негрів... Джім не дуже зважав на те. Всі хлопці чудові, якщо вони тобі до вподоби; всі дівчата кокетують і заграють, а час від часу влаштовують сцени. Люди — це просто люди.

Джім пам'ятав іще дещо.

...П'ятдесят восьма вулиця, кафе «Прерія». Лоренцо, білі білки на чорному обличчі. Кучеряве волосся поприлипало до лисуватої голови, наче мухи до липкого паперу. Рубі, її лискуче, шоколадного кольору обличчя, кіски сторчма на голові, стрункі брунатні ноги, що їх мати називала «лезами». Лоренцо: «Ти чорний, як і ми». Рубі виспівує: «Та-ак, так! Білий негр, білий негр!» Лоренцо під'юджує: «Ти такий, як і ми. Це каже моя мати. Просто негр!» Лоренцо й Рубі підступають ближче, погрожують жестами, кривляються, боляче смикають його за пряме біляве волосся і в один голос вигукують: «Білий негр! Білий негр!»

Прізвисько так і лишилося.

...Гурти жінок на тротуарі. Губи їхні ворушаться, коли він проходить повз них з підручниками під пахвою. Очі в усіх опущені, але стежать за ним. «Як прикро! Як прикро!» Він бачив їх, знав, що вони говорять про нього. «Як прикро! Як прикро!»

...Мати плаче в їхній квартирці на четвертому поверсі Тридцять дев'ятої вулиці. Каже батькові: «Треба виїздити звідси, Джіме. Не можна вийти разом на вулицю, всі на нас тільки й видивляються. Ніби ми вбили когось».

«Яке нам діло до того, що вони видивляються чи базікають?»

«Навіть коли я йду сама, все одно... Мене ніколи не запрошують у гості. Вони кажуть, нібито я... думаю, що краща за них, бо одружилася з білим, а такі, як я, мені вже, мовляв, не підходять...»

Батько на те: «Чому люди втручаються не в свої справи? А хай їм дідько!» Мати плаче. Нема друзів, нема товариства. Тільки їх троє.

...Потім переїзд у нетрі поблизу Холстеда й Максвелла, де люди всіх рас мешкали разом, тулилися по сусідству. Євреї, мексіканці, поляки, негри, італійці, греки — всі раси змішувались. Там було чудово. Вони вже могли виходити на вулицю разом. Ніхто на них не витріщався, ніхто їх не обзивав.

Він виріс там.

...Помалу підростав. Скільки разів білі приятелі не запрошували його на вечірки до себе додому, коли там бували дівчата з їхнього кварталу. Але за межі кварталу вони вибиралися разом, знайомилися з дівчатами, ходили на побачення з незнайомками чи кудись на вечірки. Він не любив думати про компанії в їхньому

кварталі — дівчата, музика і все інше. Для нього двері туди були зачинені.

...Тільки раз він збрехав. Уже кілька тижнів він товаришував із Тоні з Расін-авеню. Грали в більярд, пили пиво на Вест-Медісон-стріт, роз'їжджали на старенькому деренчливому «шевроле» Тоні. Якось той глянув на нього дивним поглядом і спитав прямо: «Власне, а хто ти є?»

Джім почервонів, обличчя в нього пашіло. «Я поляк», — сказав він.

Пізніше Джім пошкодував про це. Хто зна, чому він так відповів. Йому було соромно.

...Потім він закінчив школу й мусив іти на роботу. Влаштувався в готелі, у центрі міста, — адже ніхто не знав, хто він насправді; а тітонька Б'юла Мей сказала, що нічого поганого в цьому нема, він може «зійти за білого», коли йдеться про заробіток, тільки нехай і не думає цуратися своїх людей.

А для нього то був обман. Зречення половини власного «я». Нечесна гра. Він знав, як важко темношкірим хлопцям знайти пристойне місце. Інша річ — сказати: «Я негр», — і спробувати своє щастя нарівні з ними, шукаючи роботу. Він так не сказав.

Джім пам'ятав безліч таких речей, вони зав'язувалися в його пам'яті міцними вузлами. Расова межа для нього не існувала, він міг жити так, як хотів. Дівчат завойовував одразу. Бігав на вечірки на Саус-Сайд, на Тридцять п'яту, на Мічіган-стріт і в Саус-парк. Відвідував танці в залі «Савой» і «Трайянон». Бував на родинних святах у поляків та італійців, на весіллях в ірландців. Він з біса гарно проводив час. Люди — це просто люди...

Джім водився і з негритянськими дівчатами. Деякі з них трималися осторонь від нього, не знаючи, хто він. Це були його люди. Але він не почував себе з ними вільно. І з білими теж не ставав до кінця собою. Своїх людей у нього не було.

А тоді зовсім несподівано шалено закохався в Кору. Такого з ним раніше не траплялося. Часом він мріяв, хто це буде — біла дівчина чи негритянка. А теперь ось воно. Він не міг нічим собі зарадити і злякався. Він бентежився, дивувавсь і, хоча соромився признатись собі в цьому, в нього виникло бажання не мати й краплини негритянської крові.

Він зустрів Кору на танцях у «Трайяноні». Волосся вона мала не таке світле, як у нього, але дуже кучеряве. Шкіра в неї була рожева й ніжна, груди пружні, а ясно-червоні губи невимушено розтулені й завжди вологі. Завжди такі.

Познайомив їх Лео. Потім залишив самих, і вони весь час танцювали вдвох, а коли настав час розходитись, Лео кудись зник. Джім запитав, чи не можна провести її додому.

— Це було б дуже мило з вашого боку, — сказала вона. Її усміхнені, ляльково-блакитні очі широко розплющились.

Дівчина на мить притулилася до нього, коли він помагав їй

одягти пальто. Він спалахнув від задоволення, від легкого дотику їхніх тіл. Не озиваючись одне до одного, вони йшли поруч крізь натовп, що розтікався після танців, і вийшли на Котедж-Гроув, ще ще мовчки. Коли проходили повз освітлені дзеркальні вітрини аптеки Уолгріна, Джім спитав її:

— Не бажаєте випити солодового напою?

Вона не відповіла, лиш усміхнулась йому, а він у дверях притримав її м'яку руку.

Маленькими ковтками вона пила солодове молоко. Джім водив соломинкою в склянці. Час від часу Кора позирала на нього і привітно мружилась. Обоє мовчали. Потім, коли вона допила, Джім підніс сірника до її сигарети, і вони затримали погляди одне на одному надовше, ніж годилося б. Губи в неї зовсім розтулилися, а кільця диму від сигарети заплутались у волоссі.

Вони стояли поруч перед її будинком, і обом не хотілося йти.

— Гарні були танці, — мовила Кора, торкаючись пальцями верхівки живоплоту.

— Так, а надто після того, як я зустрів вас.

— Ми ще з вами побачимося, правда? — спитала вона, несміливо позираючи на нього.

Джім дивився собі під ноги. Він намагався не почервоніти.

— Краще я сам вам скажу, ніж хтось інший... Я негр, — вимовив він.

На мить їй забило дух, відібрало мову.

— О, ви жартуєте! — вигукнула вона з коротким, дражливим смішком.

— Ні. Я сказав вам, бо ви подобаєтесь мені.

Вона ступила крок назад. Підвела очі на вікна будинку, дивлячись, чи не горить де світло за шторами.

— Будь ласка, дозвольте мені знову побачити вас, — сказав Джім.

Дівчина, заспокоївшись, відвела погляд від вікон. Втупилась собі під ноги, як і він. Не підійшла ближче. Губи в неї були міцно стулені, в куточках рота залягли різкі складки.

— Дозвольте мені зустрітися з вами, — повторив Джім.

Ще раз нишком зиркнула на будинок, тоді на нього, все ще не ймучи віри.

— Це ж неправда — те... що ви не білий?

— Хіба це має значення?

— Ні... тільки...

— Дозвольте мені зустрітися з вами, — просив Джім.

Її губи трохи розімкнулися. Вона якось дивно на нього подивилася і так глибоко зазирнула в очі, що він почав тремтіти; обдивившись його з голови до ніг, знову глянула в очі. Струснула головою.

— Гаразд... зателефонуйте мені завтра вдень. — І дала йому номер.

Він бачив, як дівчина йшла в будинок. Потім попрямував до рогу і став чекати на трамвай. Вдарив ногою об тротуар і міцно стис кулаки.

Джім зустрівся з нею в Джексон-парку. Вони ходили по алеях. Кора була дуже гарна в своєму рожевому платті, губи в неї були трохи надуті, а очі весь час дивились убік. Для Джіма вона була все на світі. У глибині парку, далі від людей, вони сіли на лавку й Кора сказала:

— Я ніколи не любила чорн... негрів. Ти зовсім не схожий на них.

Вони попростували в другий кінець парку.

— Чому ти всім говориш про це? — спитала вона.

— Люди — це просто люди, — відповів він, але ці слова вже не звучали переконливо.

Ще двічі вони зустрічалися в парку. Перший раз просто сиділи й розмовляли, а на другий — пішли в кіно. Обидва рази він проводив її до зупинки трамвая і там прощався. Так хотіла вона.

Потім вони зустрічалися крадькома. Кора не хотіла бачитися з Джімом, коли з ним були його білі приятелі, й ніколи не пояснювала чому. А коли вони лишалися самі, вона міцно притискалась до нього всім тілом. Все було добре й тоді, коли Кора запрошувала декого з своїх друзів — тих, хто не знав його.

Вони бачилися часто. І невдовзі Джім, ловлячи на собі її довгі, пильні погляди, зрозумів, що подобається їй. Він помічав, як іноді вона міцно хапала його за руку, як визивно танцювала з ним. Часом Кора дозволяла провести себе додому, і там, на ганку, вони стояли, притулившись одне до одного. «Коро, я хочу, щоб ти прийшла до мене в гості, — сказав він якось. — У мене чудові батьки, вони тобі сподобаються». Він мріяв, як вони вчотирьох зберуться разом. «Наш район не дуже гарний, тобто я хочу сказати, що зовні він не дуже привабливий, але люди в нас кращі, ніж... деінде. Ось побачиш, тобі сподобаються мої батьки». — «Гаразд, я прийду, Джіммі. Я не проти».

Батько кепкував з нього, казав, що це, напевне, серйозно, адже досі він ніколи не приводив дівчат додому. Мати приготувала смажене курча й домашнє печиво. Коли він виходив по Кору, батько й мати, обоє з ганчірками в руках, вдесяте до блиску протирали меблі у вітальні. Він чув, як вони тихо сміються, згадуючи перше своє побачення.

Джім не попередив їх, що вона біла. Але вони анітрохи не здивувалися.

— Мамо, це Кора.

— Дуже приємно, люба моя. Джіммі так багато говорив про вас.

Мила, кохана матінка! Завжди така добра й привітна...

— Тату, це Кора.

Батько усміхається, дивиться на дівчину своїми блакитними, точнісінько як у неї, очима і починає розповідати якусь неймовірну історію із серії «Коли Джіммі було три роки...» Милий, старенький батько... «Люди — це просто люди».

Батьки почували себе цілком невимушено. Тільки Корі було трохи ніяково. Вона нервувала, уникала батькового й материного погляду, шукала підтримки у Джіма. Сиділа на самому краєчку стільця. «Т-так, сер... Ні, місіс Уорнер». Дівчина лише торкнулася чудових страв, що їх мати готувала півдня. А Джім дивився на неї, на матір і батька, сподіваючись, що вони нічого не помітять; кінець кінцем він і сам почав нервувати й зрадів, коли вони вийшли з дому. Тут обоє знову стали самі собою.

— Мати й батько в мене чудові. Тобі треба їх краще взнати, — казав він, благально дивлячись на неї й шукаючи співчуття.

Кора неуважно посміхнулася й нічого не відповіла.

На Чотирнадцятій вулиці вони зустріли Сліка Харпера. Слік був чорний, як ніч. Говорив він з південною вимовою, вживаючи чікагські жаргонні слівця, і через те іноді важко було його зрозуміти. Він любив витанцьовувати джітербаг просто на вулиці, а дівчат мав цілу купу — чорних, мулаток, світлошкірих... До всіх їх він ставився однаково й спокійно, і всі називали його просто Слік; одягався за останнім криком моди — носив штани з широким ременем, крислаті капелюхи, яскраві спортивні куртки, кубинські черевики на високих підборах і солом'яні брилі з барвистими стрічками. Слік привітався з Джімом, а на Кору кинув швидкий, уважний погляд.

— Слухай, старий! — гукнув він. — Я знаю, всі дають чосу, коли з'являється поліцейська таратайка, але де це ти подівся? Без жартів. Я шукав тебе, старий. В суботу ми встругнемо вечірку і хочемо, щоб ти теж був.

Джім стояв, прикипівши до тротуару, нервово перебирав пальцями в кишенях і боявся підвести очі на Кору. Він бачив, як ворушилися великі червонуваті губи Сліка, відкриваючи рядки білих зубів. Аж ось Слік замовк; він пильно дивився на Кору з вимушеною посмішкою на чорному обличчі.

— Коро, це Слік Харпер.

— Добрий день. — Її голос долинув десь іздалеку, наче з даху будинку.

— Радий бачити вас, — сказав Слік. — Маєш гарний смак, Джіме. — Він оглянув дівчину з голови до ніг. — Чому б тобі не взяти її на нашу вечірку?

— Може, й візьму. Але нам уже треба йти.

Йому довелося тоді крокувати швидко, щоб не відстати від Кори.

До них додому вона більш не приходила.

Але невдовзі запросила його до себе, перед тим добре підготувавши. «Тільки не... не прохопися моїм батькам, що ти негр. Будь ласка, Джіммі. Обіцяй мені... Батько не любить чорних...

У моїх старих не такі широкі погляди, як у мене... І не ображайся на батька, Джіммі», — попереджала вона.

Він пішов туди. Біля їхнього будинку стояла машина кремового кольору, а в кімнатах — попільниці на високих підставках, столики з химерними дрібничками, рояль, на якому ніхто не грав. Корин батько курив сигари, мав акції кількох компаній, щозими проводив два тижні у Флоріді й полюбляв історійки про «флорідських негрів». У Кориної матері губи були розтулені так само, як у доньки, але вона дихала важко, ніби весь час силкувалася наздогнати сама себе. То була огрядна, одягнена без усякого смаку жінка. Коли чоловік крізь сигарний дим розповідав «південні» історії, вона картала його: «Ну-бо, Гаррі, ти не повинен так говорити! Що про тебе подумає цей милий юнак? На світі багато добрих, чесних негрів, я певна. Звичайно, мені не доводилося зустрічатись із ними особисто... Але ж, Гаррі, не будь таким грубим. Не забувай, що ти пив молоко з грудей чорношкірої годівниці. О Гаррі, розкажи їм про те мале негреня, що хотіло доглянути твою машину... Пригадуєш: «Два центи на бочку, містере з Півночі!»

Кора сиділа, тримаючи руки на колінах і міцно переплівши пальці. Джім усміхався з жартів містера Хартлі й почував себе жахливо. Він зрозумів, що краще не ходити в гості ні до кого, а бути тільки вдвох.

Джім і Кора зустрічалися чотири місяці. Це був важкий час для них обох. Але й нарізно вони почували себе нещасливими. А коли були разом, то очима повсякчас звинувачували одне одного. Здавалось, іноді вони просто зазнавали втіхи від взаємних образ. Джім не подзвонить їй, і йому погано. Кора не напише йому або піде на побачення з Чаком Нелсоном чи Фредом Шульцом — тоді погано їй. Щось тримало їх нарізно. І щось притягало одне до одного.

Джім багато сушив собі голову. Чотири рази мусило відбутися перетворення. Чотири рази напівнегр повинен одружитися з білою, щоб офіційно його визнали білим. Кров має пройти чотири перетворення. Мулат — ось ким він був; квартерон, октарон — тоді лише все це зникає. Тоді ти вже нарешті білий. Можливо, його правнуки... Чотири рази кров повинна змішатися з іншою кров'ю.

Якось пізно ввечері вони їхали машиною Тоні до лісового заповідника.

— Про що ти думаєш, Джіммі?

— Так, ні про що. Просто думаю.

— Тобі до вподоби моя нова сукня? Як я в ній виглядаю?

— Який гострий місяць, правда, Коро?

Машина м'яко котила темним, порожнім шосе. Вони виїхали на гравієву дорогу, і тут Джім перемкнув мотор на другу швидкість. Кора притулилася щокою до рукава його пальта. Чути було, як гілки дерев шкрябають по боках машини. Цієї хвилини Кора була ближче до нього, ніж будь-коли. Він відчував запах парфумів

у її волоссі, жовтаві пасма якого лоскотали його ніс. Він зупинив машину й вимкнув світло. Кора підняла його руку над своєю головою і поклала собі на плечі, потім на талію, гладила її.

— Давай посидимо так — поруч і в теплі... — прошепотіла вона. Її голос потонув у нього на грудях, у складках пальта.

Вони довго сиділи так. Тоді Джім сказав:

— Давай пройдемося.

Він одчинив дверцята й, підтримуючи її, поміг вилізти з машини. Поки він ще не розімкнув руки, вона легенько вкусила його за вухо.

— Не роби цього, — сказав він, а вона захихотіла.

Важко дихаючи, вони пробиралися крізь невисокі кущі в лісі. Віття дряпало їм руки. Кілька тоненьких гілочок заплуталися в Кориному волоссі. Вони відчували, як ноги вгрузають у землю. Кора не приймала руки з Джімової голови й перебирала волосся. «Облиш, облиш», — казав він. І врешті спіймав її пальці й міцно затис у своїх. Отак вони і йшли. Світив місяць, і від них на землю падали тіні. Два силуети, що підіймалися некрутим схилом.

Нагорі Джім знайшов невелику галявину, порослу травою. Далеко на північний схід простяглося Чікаго — низки тьмяних вогників, чимдалі численніших і тьмяніших.

Їх огортала ніч.

Вони сиділи на маленькому горбочку, плечем до плеча, і Кора пригорнулася до нього ще тісніше. Вона відчувала тепло його грудей, відкритої шиї. Вони не розмовляли, не ворушились. Він глянув угору, на розсипані по небу зірки, й на місяць, який саме ховався за хмару. Його рука обвилась навколо неї, ніби захищаючи її. Джім заплющив очі й уткнувся обличчям у її волосся.

— Коро! Коро!

Єдиною відповіддю був легенький порух дівочого тіла.

— Коро, я кохаю тебе!

— Кохаєш, Джіммі? — мовила вона і притислась до нього так міцно, що він відчув, як стукотить її серце.

Він не поворухнувся. Але за хвилю вона почала повільно відхилятися назад і потягла за собою і його, аж поки обоє лягли на землю. Так вони лежали довго. Він дивився на Кору. Очі її були заплющені. Вона важко дихала. Губи були розтулені й вологі.

— Джіммі.

— Що?

— Нічого.

Він сів. Кора теж.

— Тут нікого немає, крім нас, — сказала вона.

Її пальці розстебнули один гудзик на його сорочці, потім другий, почали перебирати волосинки на грудях.

— Тут нікого немає, крім нас, — проказала вона ще раз і засунула руку далі під сорочку, пестячи його плечі й шию.

— Ми не можемо, Коро. Не можемо.

— Тому, що ти не білий? Але для мене це байдуже, Джіммі. Слово честі, байдуже.

— Ні, не тому. Я люблю тебе. Ось чому я не можу. Ось чому я хочу...

Він сів рівно. Зірвав кілька травинок, підняв і задивився на них проти світла. Вона лежала головою в нього на колінах, лежала зовсім спокійно. Джім відчував її подих, тепло й вологу в себе на руці. Він випустив травинки, глянув, як вітер підхопив їх і кинув на землю. Потім узяв Кору за плечі й ніжно підвів; вони сиділи близько, вдивляючись одне одному в очі.

— Я хочу, щоб у нас це було чесно, Коро, — сказав він. — Ти вийдеш за мене заміж?

Червоні плями на її щоках виглядали так, ніби після ляпаса, їх було видно навіть при світлі місяця. Дівчина сиділа, не спираючись на нього. Руки її випростались, рівні й пружні. Її очі впились у його, наче хотіли пропалити їхню ніжну оболонку.

— Ти клятий брудний негр! — вигукнула вона, скочивши на ноги й подалася геть так швидко, як тільки могла.

Коли вона зникла, він ліг долілиць на те місце, де щойно сидів. Випростався. Трава, яку він вирвав, прилипла йому до губів.

— Люди — це просто люди. — Джім вимовив це вголос. — Люди — це просто люди.

Він засміявся хрипко, глухо. «Люди — це просто люди». Потім у нього вихопилося щось схоже на сміх, перерваний риданням. Він плакав, у нестямі схопившись руками за голову, заховавши обличчя в траву, щоб заглушити свій плач. Там, десь далеко від нього втікала Кора. Місяць вийшов з-за хмари й освітив його білі руки, що безпорадно обхопили голову, білі руки й біляве волосся.

Нелсон Олгрен

ПЛЯШКА МОЛОКА ДЛЯ МАТЕРІ

Я знаю, я один із них —
Сам належу до тих злочинців і повій.
Тож більше їх не зрікатимусь —
Бо хіба можна зректися самого себе?

Уолт Уїтмен

Через два місяці по тому, як усі члени клубу «Польські вояки» вперше поголили собі голови, Бруно Біцек, на прізвисько Лівша, погорів, і цього разу — по-справжньому. Двоє поліцейських і репортер газети «Дзєннік Чікагоські» стояли біля столу начальника дільниці на Расін-стріт капітана Козака, коли сержант Адамович завів Біцека до кабінету; Адамович вів арештованого поперед себе, притримуючи двома пальцями за широкий ремінь. Біцек був кремезний, мускулястий хлопець; його плечі так і ходили під тісною, заношеною й вилинялою блакитною безрукавкою. Череп і вилиці в нього аж блищали після недавнього гоління, й так само поблискував між м'ясистими щоками кирпатий ніс.

Капітан Козак, який уже понад десять років служив у поліції і брат якого був радником муніципалітету, сидів у кріслі за столом. Коли хлопця завели, репортер, що хотів був закурити, заклав сигарету за вухо, як недогризок олівця.

— Він крався за п'яним по Чікаго-авеню... — почав доповідати сержант Коміський.

Капітан зупинив його:

— Нехай цей злодюга сам розповість, як він оббирає п'яничок.

— Отакої! Нікого я не оббираю!

— За віщо ж тоді тебе привели?

Біцек згорнув на грудях голі руки.

— Відповідай. Якщо тебе взяли не за п'яничку, то, значить, за грабіж — адже це твоя банда відбирає сумочки у шлюх на Чікаго-авеню?

— Які сумочки? В яких шлюх?

— Облиш цю музику, ти ж у нас не вперше! Кажи, навіщо ти слідкував за отим бідолашним старцем?

— Чого це не вперше, коли вперше!

Ні сержант Мілано, ні Коміський, ані старий Адамович не ворухнулись, але Біцекові здалося, що поліцейські обступили його ще тісніше. Краєчком ока він побачив, як репортер розстебнув верхній гудзик свого благенького пальта, так наче в кабінеті раптом стало душно.

— Скажи тоді, чого тебе взагалі принесло на Чікаго-авеню, коли ти живеш коло Дівіжн? Ну, орудував би в своєму районі. Невже тобі там мало місця, що ти ще й сюди лізеш? От поясни мені сам: за що тебе взяли?

— А хіба я знаю? Йду собі по Чікаго-авеню, дивлюся, де б купити матері пляшку молока, коли раптом клац — і я в наручниках. Під'їхали тихесенько ззаду, схопили, скрутили, слова сказати не дали, — а тепер ще й пояснюй, за що мене злапали. Вже й по молоко вийти не можна.

— Ясно, хлопчику, ти хочеш пройти за графою «підозрілий», відсидіти нічку, а вранці — додому. Я так тебе зрозумів?

— Так, сер.

— А як же бути з оцим?

Козак кинув на стіл пружинний ніж із п'ятидюймовим лезом. У Біцека аж руки засвербіли схопити його. Адже то був його власний, двогострий, незламний, прекрасний, з рукояткою кривою оздобленою, за філіппінським зразком в Америці зроблений, хоч штрикай, хоч ріж, чудо-ніж!

— Твій?

— Уперше бачу його, капітане.

Козак витяг з петлі на поясі поліцейський кийок, поклав ніж кінчиком на прес-пап'є й одним ударом перебив лезо навпіл. Біцек скривився так, неначе удар той прийшовся в нього самого. Козак кинув уламок леза в кошик для сміття, а рукоятку сховав у шухляду.

— Знаєш, чому я зробив це, хлопчику?

— Так, сер.

— То скажи.

— Бо він до серця дістав би.

— Ні. Я зробив це тому, що закон забороняє носити ножі, довші за три дюйми. Ну, а тепер давай, Лівша, розповідай. Але правду, чуєш?

Хлопцеві сподобалося, що капітан назвав його Лівшою. Виходить, Козак знає, що він, Біцек, найкращий гравець у команді «Вояки»; може, капітан навіть був на матчі з «Нотгольськими Чародіями» тієї неділі, коли він, відігравши своє, вийшов удруге замість Дригоніжки Кодадека. Шкода все-таки, що його прозвали Лівшою. Після того матчу він міг би стати «Залізним Біцеком», а то й «Королем Бруно».

— Май на увазі: все, що ти тепер казатимеш, може бути використано в суді проти тебе, — попередив Козак. — Отож твоє право — мовчати. — Він промовив це поважно, наголошуючи кожне слово, а потім додав уже іншим голосом, спроквола, мовби ні до кого не звертаючись: — Ми тоді просто триматимемо тебе під слідством, доки ти заговориш.

Козак замовк, і уста його стулились у тонку лінію.

Біцек облизав губи, відчувши, як раптом пересохло в горлі і зсудомило в животі.

— Ми побачили того дивака на Дівіжн, він зайшов розміняти чек до Салону художньої зачіски — до Константи Стахули. Дурний, видно, аж світиться, в комірця один ріжок стирчить, а другий під куртку сховався. Ну, я й пройшов слідом за ним квартал чи два, просто так, щоб посміятися. Щоб душу розважити. Знічев'я, просто так. З ким не буває, а я ж такий самий, як усі, капітане.

Лівша замовк, наче більше, власне, й не було чого розповідати. Та коли Козак перевів погляд на поліцейських, хлопець квапливо повів далі:

— Той дивак раз у раз діставав з кишені малесенькі шкалики віскі: зупиниться, висмокче, а шкалик — об бруківку. Один не розбився, я його підняв, так у ньому не лишилося ні крапельки — навіть денце сухе! І що головне — в чортяки були повні кишені тих шкаликів. Іду я за ним і думаю: «Тю, безголовий, ну чого б не купити нормальну пляшку? Звідки, — думаю, — беруться отакі диваки?» Не дійшовши до рогу Уолтон і Нобл-стріт, він, дивлюся, завертає в під'їзд. А це ж той під'їзд, де живе Японка, начальник нашої дільниці, — ми з ним давні друзі! — Тут Біцек зробив паузу, а тоді невинно запитав: — Він, до речі, не приходив закинути за мене слівце, капітане?

— О котрій годині все те було, Лівша?

— Точно не скажу... Ліхтарі вже світилися, на вулицях — нікого. Цебто, на Нобл-стріт ні душі, а що робилося на Уолтон, я не бачив, бо запорошив сніжок і з-за таверни Войцеховського вулиці однаково не видно було. Той дивак був зовсім темний — по-англійському ні бе, ні ме. І зразу — в крик: як вип'ю, мовляв, щоразу те саме; нема, мовляв, життя, в цьому під'їзді вже четвертий раз підряд платню відбирають, жінка не вірить...

Лівша затнувся, збагнувши, що бовкнув зайве. Він розняв руки, похапцем сунув їх у кишені обшарпаних штанів з підкоченими холошами, витяг з лівої кишені вицвілу шапочку й затис її у руці.

— Але ті перші три рази — не моя робота, капітане, — сказав він, угадавши наперед, що зараз спитає в нього Козак.

— А чия?

Мовчання.

— Чим промишляє тепер Беньковський, Лівша?

— Та так... чим потрапить.

— А Новогрудський?

— Полює шлюх на роликах на катку біля Ріверв'ю. Той каток відкрито цілий рік.

— І впольовує?

— Та де там. Вони всі швидші за нього.

— Ну, а Лихе Око що поробляє?

Мовчання.

— Адже ти знаєш, про кого я питаю. Ідзиковський.

— Барига?

— Атож, атож. Не тягни кота.

— Кажуть, крутиться коло рингу. Оборудує турніри.

— Кодадека давно бачив?

— Та давненько. Тиждень-два, а то й з місяць тому.

— Ну, а він що?..

— Га?

— Що він робить, питаю.

— Дригоніжка? Нічого такого... Перебувається чим попаде.

— Часом, не п'яницями в під'їздах?

У кімнаті раптом гучно й чітко зацокав чийсь годинник.

— Перебуватися — то не значить грабувати.

— Отже, ти хочеш сказати, що Дригоніжка не грабує, що грабуєш тільки ти.

Біцек сховав очі під білявими віями.

— Ну гаразд, бреши далі, тільки швидше.

Козакова голова зовсім увійшла в плечі, обличчя його було схоже на праску — вузьке в скронях, а щелепи широкі й округлі. Комір кітеля у нього був розстебнутий, і під важким підборіддям на зарослих сивим волоссям грудях поблискував малесенький золотий хрестик, трохи світліший від гудзиків уніформи.

— Я сказав тому дивакові, що всієї платні я в нього не відберу, мені, кажу, треба трохи дрібних грошей, я їх потім тобі поверну. Але він мене, видно, не зрозумів — стоїть і кричить, що це вже вчетверте й щоб я його не чіпав, бо не буде на що жити. «А чого ж ти їх пропиваєш, — кажу, — коли нема на що жити?» Тут він вишкірився, підморгує мені й дістає з чотирьох різних кишень чотири шкалики — і всі різні. «Вибирай, — каже по-польському, — один, який хочеш». Ну, я йому дав по руці, вибив усі чотири. Всі чотири. Не люблю я, коли доросла людина впивається отак подурному. Той дивак був мужлаєм, темним польським мужлаєм, американського громадянства він не має, ручуся, що не має. «Слухай, — прошу я його, — давай сюди дрібні гроші». Прошу по-доброму й небагато ж прошу, я ж бо закони поважаю, капітане, ви хоч кого спитайте, мене тут усі знають. А той дивак репетує так, неначе я його вбивати збираюся. Ну, я одною рукою затулив йому рота, другою зробив захват шиї з-під плеча й кажу на вухо ввічливо так, по-польському: «Не галасуй, бо підведеш і мене, і себе». А він не слухає, упрів, виривається, випручується. Хміль з нього вийшов, я вже насилу його тримаю. Нізащо б не подумав, що в ньому ще стільки сили — він же пиячив там на Дівіжн день у день і не один рік! Він таки відірвав мою долоню від рота й давай горлати: «Бандит! Бандит!» І я вже відчуваю, що от-от випущу його...

— Чи не тому, що другою рукою ти нишпорив по його кишенях?

— Ні. Просто я захват зробив правою рукою, а права в мене слабкіша за ліву, та й ліва вже не та після того, як я вивихнув її на подачі.

— Отже, револьвер ти тримав у лівій руці?

Біцек повагався, потім сказав: «Так, сер», і відчув, як з-під пахви по ребрах скотилася крапля поту.

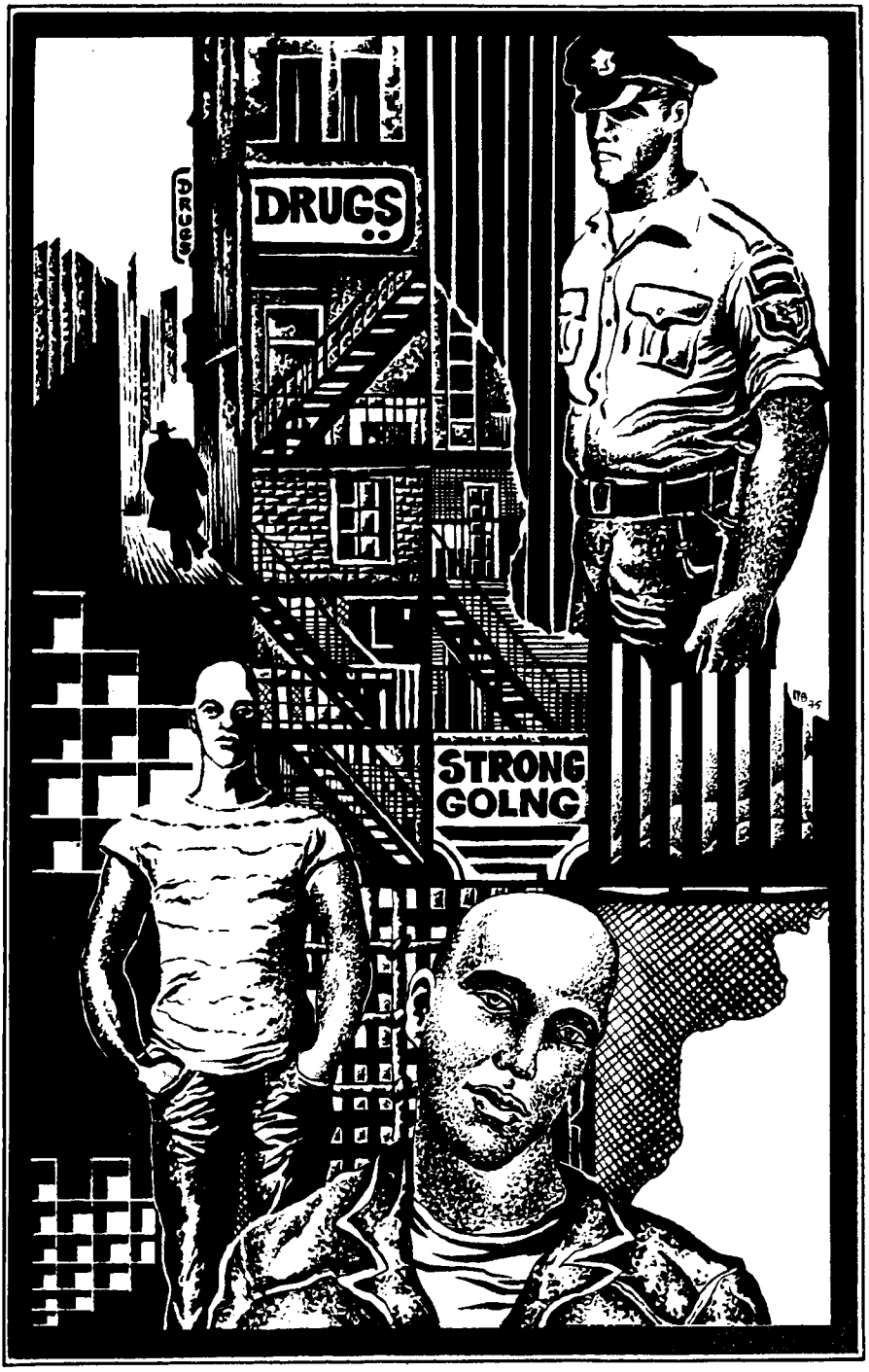
DRUGS
STRONG
GOLNG

— Скільки ж грошей ти в нього забрав?

— Та ніскільки, адже в мене обидві руки були зайняті! Я весь час до цього веду, а ви не даєте сказати. За весь той клопіт мені не перепало й малесенького шкалика.

— Скільки разів ти вистрелив?

— Один тільки раз, капітане. В мене й патронів більше не було. Та це лиш називається «вистрелив». Випустив заряд йому під ноги. Для настрашки — щоб він не кинувся на мене. Пальнув для самозахисту. Я вже лишень одного хотів — упитися звідти, та й край. — Він безпорадно подивився на Коміського й Адамовича. — Буває, находить на людину. Самі знаєте. От і на мене найшло.

Біцек замовк. У кабінеті тепер чути було тільки, як шурхотить олівець репортера та цокає чийсь годинник.

«Треба буде поспитати Япошку, чи має право репортер записувати зізнання, — чи можна зіграти на цьому на суді», — гарячково подумав Біцек і несподівано для самого себе бовкнув:

— Крім того, я хотів показати йому...

— Що показати, хлопчику?

Мовчання.

— Що ти хотів йому показати, Лівша?

— Що він даремно має мене за пацана.

— Він обізвав тебе пацаном?

— Ні. Але міг. Думаєте, їх мало — отих мудрагелів, що мають мене за пацана? Я їм усім показую, пацан я чи ні. А тепер так показав, що більше не мудруватимуть.

Біцекові хотілося виправдатись, але він ніяк не міг вирішити, за що саме: за те, що він пограбував людину, чи за те, що не зумів її пограбувати.

— Мене тут усі знають. Колись я навіть був членом клубу «За чистоту нашого міста»... Я й кажу тому дивакові — чемно кажу, ввічливо, як належить американському громадянинові. — що в цьому під'їзді, мовляв, живе мій приятель Япошка. «І тут тебе, — кажу, — грабують востаннє. Більш тебе, старий, не чіпатимуть. Надалі я беру тебе під свій захист, так і знай. Мешканцям цього будинку не до вподоби такі історії, так само, як і нам з тобою. Час покласти цьому край, старий, — всі ми хочемо жити по-людському!» Отак і пояснив йому польською мовою.

Козак перезирнувся з репортером із «Дзєнніка Чікагоського», і той заходився швидко, але обережно протирати кінчиком старої краватки окуляри в черепаховій оправі. Окуляри трималися на чорній стрічці; протерши, репортер знову почепив їх на ніс.

— Ти вбив його пострілом у пах, Лівша. Він помер.

Репортер подався трохи вперед, але не помітив на обличчі Біцека ніякої реакції й відкинувся на спинку крісла. «Приміщення дільниці старе й брудне, а крісло — гарне, зручне», — подумав він мляво. Козак приставив руку в рукавичці козирком до лоба й

перебіг очима протокол, що лежав перед ним. Лампа на столі все ще світилася — неначе він працював цілу ніч. У міру того, як вранішнє небо у вікні за його спиною вияснялося, глибокі зморшки на обличчі в нього чорнішали, наче в них збиралася сажа, а кутики рота немовби опускались, і Козак тепер скидався на старого сенбернара.

— Ти поцілив його просто в пах. — Козак говорив монотонно, безвиразно, ніби не розумів того, що читав. — Залишилося п'ятеро сиріт. Стелла, Марія, Груша, Ванда, Вінцент. Тринадцять років, десять, шість, шість і двомісячне немовля. Мати після останніх пологів непрацездатна, ім'я — Роза. Середній тижневий заробіток — п'ятдесят п'ять доларів...

Біцеків голос зірвався на крик:

— Знаєте що! Куля, мабуть, відскочила рикошетом?

— Хто був з тобою?

— Я був сам. — У хлопцевому голосі забринів страх. — Я той вовк, що полює сам-один.

— Ти сказав: «Ми побачили того дивака». Який він був, той другий, — високий, дебелий?

— Його було фунтів двісті двадцять, — промовив Коміський. — Щонайменше двісті двадцять. Фунтів на п'ятдесят важчий від цього хлопця. І на півголови вищий.

— То хто ж той другий, Лівша?

— Капітане, я сказав «ми побачили», бо його таки бачило багато людей, коли він розмінював чек у Стахули. Там було повно народу. Стахула розмінює чеки тільки тим, кого знає в обличчя. Коли вже про це зайшла мова, то мені навіть відомо, де той старий дивак працює. Мати навіть казала, може, варто продати нашу крамничку, щоб і я пішов працювати на те будівництво. Але діяв я сам, капітане.

Газетяр поправив окуляри. Він уже знав, чим закінчить репортаж: «Ваш кореспондент ніколи не бачив таких холодних сталевих очей, як у цього закоренілого вбивці, що зухвало іменує себе «самотнім вовком із Потомак-стріт». Репортер посовався в кріслі — поряд був гарячий радіатор, — але підводитися й переставляти крісло йому не хотілось.

— А де був у ту хвилину отой твій лисий приятель?

— Це ви про кого, капітане? У нас в окрузі тепер, вважайте, всі лисі. Всі поголили собі голови в Стахули.

— Я кажу про Беньковського. Слухай, ти не бійся, хлопчику, ми не будемо тобі шити давніх гріхів. Вистачить і цієї історії. Старого ви грабували вдвох із Беньковським. Хто з вас кому допомагав — він тобі чи ти йому? Хто був з револьвером — він чи ти?

Лівша почув, як на подвір'я дільниці заїхав поліцейський «форд»; за хвилину в кабінет долинув плюскіт бензину — водій заправляв бак. Позад Біцека важко сопів Мілано. Хлопець подивився на свої черевики, зашнуровані на всі дірочки й зав'язані

подвійним бантиком. «Час уже поміняти шнурки, — подумав він. — Або перейти на один бантик».

— Беньковський — це отой беззубий шибеник, що виступав колись на рингу в Сіті-гарден, так? У вазі, здається, сто вісімнадцять фунтів, правильно?

— Не знаю, ми з ним мало знайомі. Бачив раз чи два, як він б'ється, але рота він не роззявляв, і які в нього зуби — не примітив. А взагалі, якщо ми з вами балакаємо про того самого хлопця, то виступав він, по-моєму, у вазі сто тридцять три фунти, капітане.

— Здається, ти теж раз чи два виступав у Сіті-гарден?

— Егеж. Двічі.

— Ну, і як у тебе виходило, Лівша?

— Обидва рази перемагав за явною перевагою. Рефері зупиняв обидва бої в першому раунді. Вдруге я зустрічався з одним чорнопиким із «Савоя». Якби він тоді підвівся, я б його покалічив на все життя. Порішив би, їй-богу. Я доти й сам не знав, який у мене сильний удар.

— І обидва рази твоїм секундантом був Беньковський?

— Зовсім ні, сер.

— Брешеш, сучий сину. Я на власні очі бачив його в твоєму кутку, коли ти виграв у Куні. Він твій менеджер, бандюго.

— А цього я й не заперечував.

— Ти ж сказав, що він тобі не секундує.

— Бо він таки не секундує.

— А хто ж, як не він?

— Барига.

— Ти мені сказав, що Барига оборудує твої зустрічі. Ти б спочатку думав, а потім брехав.

— А він робить і те, й те, капітане. Під час бою відповідає за відро й губку, між боями обробляє моїх суперників, а коли шанси так на так — то й рефері та суддів. Барига ще не програв жодної зустрічі. Того чорнопикого він сам вибрав для мене в роздягальні. Підніс мені перемогу, так би мовити, на блюдечку.— Біцек покрутив стару зеленувату шапочку на вказівному пальці, і йому чомусь згадалося, яка ця шапочка була, коли він її купив, — весела, картата, з навушниками. Карти вицвіли, від навушників лишилися самі нитки.

— Чого це вам усім забаглося поголити голови, Лівша?

— Я того дивака сам упорав. Мені й не на такого сили стане, — сказав Біцек і почав непомітно набирати в легені повітря. Коли вони наповнилися, він заплющив очі, як заплющував їх, плаваючи під водою, і повільно-повільно видихнув.

— Я тебе не про це питаю. Я тебе питаю, чого вам забаглося світити черепами?

Біцекові непослідовні думки зачепилися за слово «забаглося». Цікаве слово, і звучить по-блатному. «Що, падло, в пику забаглося?» Непогано.

— Я забув, про що ви питаєте.

— Я питаю, невже ви не розумієте, що нам тепер вас, голомозих, легше буде переловити.

— Легше? Ми, голені, всі однакові, і нас тепер в окрузі більше, ніж патлатих, тож легше чи важче — це як сказати. Але вийшло це взагалі ненавмисне. Один фраєр домовився з моєю матір'ю: він їй позичає перукарське крісло, а вона голить усіх поляків на Потомак-стріт по той бік од нашої крамниці; половину виручки їм обом, а половину — на допомогу сиротам. Ну, мати й почала з мене, щоб я, мовляв, став за приклад, але від зрізаного волосся в неї почався приступ, їй довелося лягти, а я доголився сам. Після того мені на вулиці проходу не давали. Господи, прости й помилуй! Скрізь, куди не поткнуся, тільки й чую: «Агов, лисий Біцеку!» І кожне на мене пальцем тикає, від шмаркатого мокрошта-ника до старого вурки. Ну, день я терпів, а на другий беру ножиці, виходжу надвір, і першим мені стрічається Горбань Вотрубінський — ви його навряд чи знаєте. Я його хап, ножицями чик-чик і вистриг чуприну по маківку. Той Горбань, по-моєму, зроду не стригся, він казав, що скоріше в муніципалітеті хабарників попересаджують, ніж він пострижеться. Глянув на себе Горбань у вітрину — і ну реготати. Нареготалися ми з ним, а тоді він і каже: «Раз ти вже почав, то й кінчай». Сіли ми на бровці край дороги, я його достриг, а тоді повів до себе, нагрів води й виголив те, що лишилося. Потім виходимо ми вже вдвох з Горбанем, а назустріч — Кіт-Воркіт Новогрудський, той, що з Фрай-стріт, — видно, щойно від Стахули, зачіска модняцька, кучеряві баки й при зеленій краватці. Я його беру попід білі ручки, а Горбань, ясна річ, вистригає йому півчуприни, як я перед тим самому Горбаневі. Тоді вже настала черга Кота-Воркота — для нього ми спіймали Честера Чехувку, для Честера — Ковбоя Окуляніса, що з південно-західного акведука, для Ковбоя — Мустанга, для Мустанга — Джона з розвилки, потім Змія Барановського, ну а далі пішло-поїхало — стали стригти-голити всіх підряд, не тільки наших, а й чужих — італійців, греків і навіть одного філіппінця обчикрижили — певно, він був з Кларк-стріт, ішов з білою дівчиною. А тим часом до нас з усієї округи посунула пацанва — самі просяться, голови підставляють: і нас поголіть, ми теж, мовляв, хочемо до Клубу Бритоголових. Вони, бач, вирішили, що це в нас клуб. Дійшло до того, що голомозі шмаркачі почали духопелити більших хлопців, а ті боялися дати здачі — щоб не зв'язуватись із бритоголовими. Ну, ми подумали-подумали й вирішили поміняти назву, й тепер називаємося не «Вояками», а «Громадсько-спортивним клубом бритоголових патріотів Америки».— Помовчавши, Біцек обережно додав: — Досі я грав за «Вояків», а наступного року запишуся до клубу «Золоті рукавиці» — якщо не надумаю вступити до коледжу. Адже я ходив до школи, закінчив вісім класів. Якщо я й далі набиратиму вагу, як тепер, то за рік важитиму сто дев'яносто вісім фунтів при зрості п'ять футів десять дюймів. Я б уже тепер міг виступати в напівважкій вазі.

Він переступив з ноги на ногу й потягся рукою до комірця — певно, хотів розстебнути його й продемонструвати свої м'язи. Але Адамович поклав одну долоню йому на плече, а другою ляснув по руці, і Лівша опустив її. Адамовичу не подобався цей хлопець.

— Через те я й хочу виплутатися з цієї халепи, — вів далі Біцек. — З мене ж може вийти класний боксер. А з оцим усім — край, зав'язую. Маю вже урок на все життя, будьте певні. Зав'язую, вступаю до найкращого коледжу, стаю на чесний шлях.

Якби отой, з ученою пикою, що записував, спитав у нього: «До якого такого найкращого коледжу?» — Біцек зіграв би недоумка і ляпнув, приміром: «Бузологічний студентський коледж». Може, це б трохи спантеличило Козака, може, Козак навіть вирішив би, що він псих, і послав на обстеження. Але тут треба знати міру, не перегинати — щоб і самому виплутатися, і Беньковського не вплутати.

Він знову потупцяв на місці, і тільки неспокійне човгання його шнурованих тупоносих черевиків, звичайних школярських черевиків, порушило тишу в душній кімнаті. Біцекові кортіло роздивитись обличчя репортера, та щоразу, коли в того зблискували окуляри, хлопця поймав страх і він опускав очі. Біцек зроду не бачив таких окулярів на стрічці й багато віддав би за те, щоб їх бодай поміряти. Ні, краще вже дивитись у вікно в капітана за спиною. Вікно було загратоване, і багрове січневе сонце за ним світилося тьмяно, мов смолоскип у тумані. Вулицею прогуркотів ваговоз — на слух старий «шевроле» чи «форд», з ланцюгом іззаду; хлопець заплющив очі й уявив собі, як ланцюг б'ється об бруківку, викрешує іскри, відскакує... Куля теж відскочила. А він ускочив.

— Як ти гадаєш, що ми з тобою зробимо, Біцеку?

В хлопця тенькнуло серце й знову пересохло в горлі, коли замість панібратського «Лівша» він почув своє прізвище.

— За ненавмисне вбивство можуть припаяти від одного до чотирнадцяти років. — Зібравши всю свою витримку, він подивився Козакові просто в очі.

— І ти ладен чотирнадцять років гарувати на каторжній фермі? Тебе це не лякає?

— А чого саме чотирнадцять? Чотирнадцять — найбільший строк. А в мене буде перша судимість. І потім, я стріляв, захищаючись. Це був самозахист. На таке зважають. Я пошлюся на пре... прецедентне право.

— Чи ти ба! Хто тебе напоумив, Біцеку?

— Сам придумав. Оце щойно. Всю котушку мені однаково не дадуть — самі знаєте.

— Ми можемо запроторити тебе на ферму Святого Карла, Біцеку. А коли досягнеш повноліття — перевести до каторжної в'язниці. Звичайно, в тому разі, якщо тебе не визнають винним у навмисному вбивстві.

Такого хлопець не хотів навіть припускати

— Ет, кілька років на фермі мені не завадять. Я однаково збирався кидати пити-курити: боксерові-професіоналу не можна. От на фермі й кину.

— Коли ти звідти вийдеш, тобі буде тридцять два роки, Біцеку, — трохи забагато, як для професіонала, га?

— Я стільки не сидітиму. Ненажеру Пйонтека, що живе коло пакгаузу, двічі достроково випускали з ферми Святого Карла. А Ненажері, щоб ви знали, бракує десятої клепки в голові. І він навіть не має американського громадянства.

— Ну, побалакаймо тоді про таке місце, з якого достроково не випустять. Скажімо, про електричний стілець. Ти знав Богацького з Нобл-стріт, Біцеку? Хлопця, якого засмажили минулого літа?

Прочинивши двері, до кімнати зазирнув перевдягнений детектив, глянув на Біцека й упевнено сказав:

— Це той самий, капітане. Це він.

На обличчі в Біцека розпливлася добродушна усмішка — за останні два дні він уже добре навчився посміхатися, коли хочеться криком кричати. «Тільки б не зірватися, — подумав він розпачливо. — Бо як зірвешся — пропав». І він потягся — легко, як кіт, і позіхнув Козакові в обличчя.

— Капітане, я вперше попадаю в таку халепу, — промовив він і на мить багатозначно замовк. А тоді, подумавши: «Ну, тепер держіться!» — закінчив: — Тому мені приємно знати, що я сяду не сам, а з одним радником муніципалітету, про якого зможу дещо розповісти на суді.

Ну що, схопили? Отож-бо! Знайте наших!

— Це ти про мого брата, Біцеку?

Хлопець поважно кивнув головою. Знайте, що Лівша вам не по зубах!

Репортер узяв сигарету з-за вуха і встромив собі в рот. Адамович пирснув.

Біцек крутнувся на підборах: Адамович відверто сміявся з нього! Та вони всі сміялися йому просто в обличчя! Від люті очі хлопцеві заслав червоний туман. А коли зір його прояснився, він побачив, що Козак сидить, відкинувшись на спинку крісла, й дивиться на нього з виразом людини, яка щойно ухилилася від удару й тепер спокійно обмірковує, як би його найкраще поквитатися з нападником. Капітан, видно, був не з тих, хто б'є зопалу, наосліп. І не з тих, хто дає маху. І цей капітанів спокій роздратував хлопця ще більше, ніж тлумливий сміх Адамовича. Біцека прорвало — він знав, що тепер не заспокоїться, доки не заллє їм за шкуру сала.

— Ти, патлатий! — крикнув він репортерові. — Бери свого олівця й записуй, що я, Біцек, продірявив старого пропняку, записуй, що я ніколи не розлучаюся зі своїм шестизарядним і роблю решето з кожного, хто попаде під гарячу руку! Записуй, що Біцек нікого не боїться й нікому не дає спуску...

Та що це? Всі довкола дивились на нього незворушно, спокійно, навіть лагідно! А в Адамовича взагалі був такий вигляд, наче він зараз погладить його по голові й скаже що-небудь по-батьківському ласкаве.

Адамович і справді заговорив.

— Не гарячкуй, хлопче, — сказав він. — Адже ти на допиті. І ми хочемо тобі допомогти. Хочемо, щоб ти повернувся до своєї мами, до свого боксу. Ми намагаємося тобі допомогти, а ти не даєш, хлопчику.

Козак висякався, а тоді заговорив удавано зичливо, мов страховий агент, що обдер клієнта, як липку, а тепер випроваджує його з контори.

— Ну що, може, розповіси, звідки в тебе той револьвер, Лівша?

— Дідька лисого я вам розповім!

Тепер Біцек відчував уже холодну ненависть до них усіх. До всіх, хто був у цьому кабінеті, а заразом і до всіх, хто був за його стінами. Але Козака Біцекова ненависть, здавалося, тільки радувала. Репортер сховав блокнота в кишеню й застебнув верхній гудзик пальта, неначе допит уже скінчився.

Невже й справді скінчився, невже вони більш не допитуватимуть його? Біцек хотів, щоб допит тривав, щоб вони погрожували йому, зловісно похитували головами, вмовляли, укоськували, обіцяли помилувати, якщо він розповість, де дістав револьвер.

— Я на вас злості не маю, капітане. І на вас усіх теж. Я все розумію. Кожен з нас живе, як може, хто сильніший, той і виграв. А ваше діло — нас давити, вам за це гроші платять...

Він звертався вже тільки до капітана, бо Коміський і Мілано непомітно вийшли. Але Козак вивчав протокол так, наче Бруно Біцека на прізвисько Лівша в кімнаті й не було. Наче він узагалі не існував.

— Я все ще тут, — сказав хлопець, і губи його сіпнулися в кривій, жалюгідній посмішці.

Козак підвів очі, його велике, обвітрене, безвиразне обличчя раптом нагадало Біцекові боксерську рукавицю. Капітан дивився мовби крізь хлопця, і Біцекові раптом стало страшно. Він злякався, що його більш ні про що не питатимуть — ні про револьвер, ні про старого, ані про те, що він тепер відчуває.

— Не дивіться на мене так, наче мене тут нема, — попросив він здушеним голосом.

Та не мовчіть же, питайте! Питайте про давніші діла! Про те, як вони з Дригоніжкою обчистили гральний автомат! Чи як вони з Кейсі зняли бучу в крамничці й нишком поцупили чотири долари! Питайте про що завгодно! Тільки питайте!

Репортер припалив сигарету.

— Що ж, у твоїй справі тепер — ажур, — промовив Козак і знову втупився в протокол.

— Я народився в Америці. В мене американська освіта...

Але ніхто вже не слухав, що каже Бруно Біцек на прізвисько Лівша.

Репортер підвівся, рушив до дверей, і хлопець подумав: «От гад, міг би принаймні віддати недокурок». Він постояв ще з хвилину, переступаючи з ноги на ногу й чекаючи наказу вертатися до камери, а тоді почав тихенько задкувати до дверей — нехай хоч Козак накаже Адамовичу схопити його. Коли до дверей залишилося два-три кроки, він обернувся до Козака спиною.

Його ніхто не зупиняв. Що означає оте слівце — «ажур»? Він крутнув круглу ручку й вийшов; у кінці коридора побачив двері до зали суду, й серце його закалатало так, що удари віддалися дрожем у всьому тілі — а що, як майнути туди? Він озирнувся... Адамович ішов кроків на п'ять позаду, ступаючи нечутно, як кіт, як може ступати лише старий, стріляний лягавий, і дивився кудись убік, з виразом знудженим та байдужим, і вираз той означав: біжи не біжи — однаково не втечеш.

Самотній Вовк з Потомак-стріт покірно зупинився посеред довгого, похмурого коридора, чекаючи, доки сержант підійде й застромить два пальці за його ремінь. Невже ці лягаві не розуміють, що, коли він подасть знак, Дригоніжка, Кіт-Воркіт і Беньковський підлетять до дільниці на кремовому б'юїку, вдарять по вікнах з автоматів, і тоді він, Лівша, зигзагом метнеться через зал суду, вистрибне на пожежну драбину, тра-та-та з третього поверху на землю, і ось він теж стріляє, він уже в б'юїку й машина бере розгін... Вони розіграють усе, як по нотах, як у тому фільмі з Джорджом Рафтом, і стережіться, лягаші, коли з руки Бруно Біцека заговорить воронований кольт!..

Сержантові пальці зімкнулися на ремені в хлопця за спиною.

Коли двері в кінці коридора відчинилися, з них війнуло холодом і важким духом карболки з підвальних камер. Надворі, десь високо вгорі, загули дзвони костьолу св. Яна. Намацуючи в темряві чавунні східці гвинтових сходів, Біцек почув пронизливий скрегіт трамвайних коліс — видно, водій загальмував на розі Чікаго-авеню й Огден-стріт перед червоним світлом. Потім трамвайні колеса знову скреготнули й вискнули, наче під них попав кіт. «Чи йде ще сніг надворі?» — подумав Біцек, побачивши білі стіни підвалу.

— Тобі нічого не треба, хлопчику? — дуже лагідно спитав Адамович, замкнувши за Біцеком гратчасті двері камери. «Хлопець просто не почуває себе винним, у тім-то й лихо,— думав сержант. — Такі от і про бога забувають, і до церкви не ходять. А якби й ходили — яка з того користь, коли вони не знають, що таке гріх?»

Він ще раз зазирнув у тьмяно освітлену камеру й побачив, що хлопець став навколішки під стіною. Ніби відчувши на собі сержантів погляд, Біцек повільно повернув до нього бліде обличчя. Невже на ньому було написане молитовне каяття? Старий Адамович зняв кашкета.

— Чого вилупив баньки, гаде? Думаєш, я буду молитися? Та скоріше ваша лягавка завалиться, ніж Лівша почне молитись! Молитися, продавати коришів чи просити пощади! Тож топай геть звідси, геть, бодай тобі руки-ноги повідсихали! Я впустив шапочку й шукаю її, ясно?

Адамович дивився, як хлопець рачкує, шукаючи шапочку. Коли Біцек знайшов її, старий надів кашкета й пішов, відчуваючи якесь невиразне, самому собі незрозуміле невдоволення.

Він не бачив, як Лівша, усе ще стоячи навколішках, затулив обома долонями рота і втупився очима в темну стіну.

Тіні, одна від одної темніші, розпливалися в нього перед очима.

По хвилі хлопець прошепотів:

— Я однаково знав, що не доживу до повноліття...

Ірвін Шоу

СОНЯЧНІ БЕРЕГИ РІЧКИ ЛЕТИ

Х'ю Форстер завжди все пам'ятав. Він пам'ятав дату битви біля Нью-Коулд Харбор (31 травня — 12 червня 1864-го); пам'ятав ім'я свого вчителя в початковій школі (Усбел, вага — 145 фунтів, рудий, безбровий); він пам'ятав рекордне число гравців-невдах, що не набрали жодного очка з командами Національної ліги (Діззі Дін, Сент-Луїські козирі, 30 липня 1933-го, 17 чоловік проти Молодиків); він пам'ятав п'ятий рядок вірша «Жайворонку» Шеллі («І тому такий чистий твій безмірний екстаз»); він пам'ятав адресу першої дівчини, яку він поцілував (Пруденс Коллінвуд, 248, Південно-Східна Темпл-стріт Солт-Лейк-Сіті, Юта, 14 березня 1918-го); він пам'ятав дати трьох поділів Польщі і руйнування Храму Єрусалимського (1772, 1793, 1795 і 70-й н. е.); він пам'ятав кількість кораблів, полонених Нельсоном у Трафальгарській битві (20), і хто був за фахом головний герой роману Френка Норісса «Мактіг» (зубний лікар); він пам'ятав ім'я людини, що здобула Пулітцерівську премію з історії в 1925-му (Фредерік Л. Паксон); ім'я переможця дербі в Епсомі 1923-го (Папірус) і номер, який він написав на чекові 1940-го (4726); він пам'ятав свій кров'яний тиск (165 на 90, підвищений), свою групу крові (0) і свій зір (плюс два праве око і плюс півтора — ліве); він пам'ятав слова начальника, коли його звільняли з першої роботи («Тепер цю роботу буде виконувати машина»), і що сказала його дружина, коли він освідчився їй («Я хочу жити в Нью-Йорку»); він пам'ятав справжнє ім'я Леніна (Володимир Ілліч Ульянов) і що стало причиною смерті Людовіка XIV (гангрена ноги). Він пам'ятав також породи птахів, середні глибини судноплавних річок Америки, всіх пап на ім'я, зокрема й авіньйонських, до і після того, як вони сіли на престол; пропорції і об'єми Гаррі Хейлмона і Хейні Гроха, дати повних сонячних затемнень, починаючи від правління Карла Великого, швидкість звуку, місце поховання Д. Г. Лоренса, всі рубаї Омара Хайяма, населення забутого поселення Роанбук, прицільну відстань при стрільбі з автоматичної рушниці Браунінга, кампанії Цезаря в Галлії і Британії, ім'я пастушки в «Як вам завгодно» і суму грошей, яка лежала у нього в «Хімічному банку і кредиті» ранком 7 грудня 1941-го (2.367, 58). А тоді він забув про двадцять четверту річницю свого весілля (січень, 25-го). Уранці його дружина Нарсіс якось дивно поглядала на нього за сніданком, але він читав учорашню вечірню газету

і думав: «Ніколи в них не буде порядку у Вашінгтоні» — і не звернув на це уваги. Надійшов лист від їхнього сина, який навчався в університеті в Алабамі, але Форстер поклав його в кишеню, не розпечатавши. Лист було адресовано тільки йому, отже, він знову просить надіслати гроші. Коли Мортон, виконуючи синівський обов'язок, писав сімейні листи, він адресував їх обом батькам. Мортон вчився в Алабамі, тому що з такими оцінками неможливо було влаштувати його в Ієлі, Дортмуті, Уїльямсі, Антіоху, коледжі міста Нью-Йорка або Колорадському університеті.

Нарсіс запитала, чи не хоче він на обід рибу, і він відповів: «Хочу». А ще Нарсіс сказала, що дерти таку ціну за рибу — це справжній злочин, і він сказав: «Еге ж». І тоді вона запитала, чи не скоїлося чогось, і він сказав: «Ні», поцілував її і вийшов з дому, сів у метро на станції «242 вулиця» і, їдучи на роботу, весь час стояв і читав ранкову газету. Батьки Нарсіс колись жили у Франції, чим можна було пояснити таке ім'я, але тепер він уже звикнув до нього. Читаючи газету в переповненому вагоні, він нишком мріяв, щоб вони пропали, ті, про кого пишуть у газетах.

Х'ю прийшов на роботу перший, забився у свій куточок і, залишивши двері відчиненими, сів за свій столик. Йому було приємно дивитися на блискучі, не завалені паперами столи, і він утішавсь затишком. Тоді пригадав, як Нарсіс за сніданком підозріло шморгала носом, неначе збиралась заплакати. Чого б це? Але, знаючи, що пояснення чекати недовго, перестав про це думати. Нарсіс плакала від п'яти до восьми разів на місяць.

Компанія, де він працював, готувала до друку однотомну енциклопедію, абсолютно повну, на індійському папері, з сімсот п'ятдесятьма ілюстраціями. Хотіли навіть назвати її Велика Кишенькова Енциклопедія, але остаточно це ще не було вирішено. Х'ю працював над «С». Сьогодні треба було упорядкувати Саго, Сода, Софокл і Сорренто. Він пам'ятав, що в Сорренто жив Максим Горький і що із ста двадцяти трьох п'єс, які написав Софокл, знайшли лише сім.

Х'ю, загалом, непогано почував себе на роботі, поки не приходив містер Горслін. Містер Горслін був власником і головним редактором видавництва. Він вважав, що найкращий засіб примусити своїх службовців працювати — це стовбичити в них за спинами і мовчки спостерігати, як вони працюють. Як тільки містер Горслін заходив до кімнати, Х'ю одразу ж відчував щемливу слабість у паху.

Містер Горслін мав поставу і обличчя, як у пікадора, був сивий, він носив твідові костюми і починав з календарів. Його видавництво і досі випускало безліч найрізноманітніших календарів, порнографічних, релігійних і тематичних. Х'ю був незамінний в упорядкуванні календарів, бо він пам'ятав і коли помер Олівер Кромвель (3 вересня 1658-го), і коли Марконі відправив

перше послання бездротовим телеграфом через Атлантичний океан (12 грудня 1901-го), і дату першого пароплавного рейсу від Нью-Йорка до Олбані (17 серпня 1807-го).

Містер Горслін цінив неабиякий хист Х'ю і по-батьківському наполегливо дбав про його благополуччя. Містер Горслін вірив в гомеопатичні засоби і цілющі властивості сирих овочів, особливо баклажанів. До того ж, прочитавши у 1944 році книжку про комплекси вправ для очних м'язів, він викинув окуляри і став їх запеклим противником. У 1948 році він наполіг на тому, щоб Х'ю відмовився від окулярів, і Х'ю сім місяців терпів безнастанний головний біль, містер Горслін порадив йому лікуватися від нього якимсь гомеопатичним засобом — від якого в голові у Х'ю виникало відчуття, нібито йому туди вліпили набій дробу. Тепер, як тільки містер Горслін ставав за спиною Х'ю, він з невдоволенням італійського генерала, який озирав Трієст, вперто витріщав очі на його окуляри. Стан здоров'я Х'ю був не такий уже й поганий, та міг би бути і кращий. Він часто хворів на нежить, і в нього після ленчу червоніли очі. Він не приховував цих своїх вад і того, що в холоднечу йому доводилося по кілька разів на годину відвідувати туалет. В таких випадках містер Горслін порушував звичне мовчання, щоб порадити йому дієту, яка поліпшує роботу носових каналів, очей і нирок.

Сьогодні вранці містер Горслін заходив до кімнати двічі. Першого разу він мовчки простояв за спиною Х'ю п'ять хвилин, тоді сказав: «І досі на Соді?» — і вийшов. Наступного разу він простояв вісім хвилин, не вимовивши й слова, тоді сказав: «Форстер, ви гладшаєте. Білий хліб», — і вийшов. Щоразу Х'ю відчував знайомий щем у паху.

Перед самою перервою до контори вбігла дочка. Вона цмокнула Х'ю, сказала:

— Вітаю тебе, татусю! — і вручила йому невеличкий, перев'язаний кольоровою гумкою, довгастий пакетик.

Клер було двадцять два, і одружена вона була чотири роки, але все ще вперто називала його «татусь». Збентежений Х'ю розкрив пакетик. Там була авторучка із золотим ковпачком. Це була четверта авторучка, яку дарувала йому Клер за останні шість років: дві — на день народження, третя — на різдво. Вона не успадкувала батьківської пам'яті.

— А це для чого? — запитав Х'ю.

— Татусю, — сказала Клер, — ти жартуєш!

Він втупився поглядом в авторучку. Він добре знав, що сьогодні не день його народження (12 червня) і, звісно, не різдво (25 грудня).

— Не може бути, — недовірливо промовила Клер. — Забув? Ти?

Х'ю пригадав обличчя Нарсіс за сніданком, як вона шморгала носом.

— О боже!.. — вигукнув він.

— Сьогодні ввечері додому без квітів не приходь, — сказала Клер. Вона занепокоєно глянула на батька. — Татусю, ти погано себе почуваєш?

— Я цілком здоровий, — роздратовано відповів Х'ю, — а про річницю раз у житті кожен може забути.

— Тільки не ти, татусю.

— І я. Я теж людина, — сказав він, але був приголомшений.

Він відкрутив ковпачок і, низько нахилившись над столом, великими літерами написав у блокноті: ДВАДЦЯТЬ ЧОТИРИ РОКИ. Тепер у нього було вісім авторучок.

— Це якраз те, що мені потрібно, Клер, — сказав він, ховаючи ручку в кишеню, — велике спасибі.

— Ти не забув, що обіцяв повести мене обідати?

Клер домовилась з ним про це напередодні по телефону, щоб за обідом, як повідомила вона Х'ю, порадитися з ним про деякі серйозні справи.

— Певна річ, ні, — квапливо сказав Х'ю. Він одягнув плащ, і вони вийшли. Він замовив морський язик, але, згадавши, що Нарсіс за сніданком сказала, що на вечерю буде риба, передумав і замовив баранячу котлету. Клер замовила смажене курча, уолдорфський салат і пляшку вина, бо після вина, на її думку, день не здається таким сумним. Х'ю не розумів, навіщо гарненькій двадцятидворічній дівчині потрібна пляшка вина, щоб день не видавався таким сумним, але не допитувався. Поки Клер вивчала карту вин, Х'ю вийняв з кишені лист Мортона і почав його читати. Мортон просив прислати двісті п'ятдесят доларів. За його словами, він позичив «плімут» в одного свого знайомого по коледжу і, повертаючись з танців, ускочив на ньому в канаву, а ремонт йому обійшовся в сто двадцять п'ять доларів. В машині з ним була дівчина, вона зламала собі носа, а лікар заправив за носа сто доларів, які Мортон обіцяв заплатити. Потім ще десять доларів за дві книжки з етики і ще п'ятнадцять, як казав Мортон, для круглого рахунку. Х'ю поклав лист у кишеню, не сказавши про нього Клер і слова. «Хвалити бога, — подумав Х'ю, — торік, коли його мало не вигнали зі школи за списування на екзамені з теорії числення, було гірше».

Смакуючи курча і запиваючи його вином, Клер розповідала батькові про свої турботи. Головне — це Фредді, її чоловік. Вона вагається, сповістила вона, доїдаючи курча, — покинути його чи народити дитину. Вона була переконана, що у Фредді є інша жінка з 78-ї Східної вулиці, вони зустрічаються вдень, і, перш ніж вжити якихось заходів, вона просила Х'ю поговорити з чоловіком, як мужчина з мужчиною, і з'ясувати його наміри. З нею Фредді не захоче розмовляти. Як тільки вона починає про це розмову, він іде з дому і ночує в готелі. Якщо розлучення, то шість тижнів у Ріно коштуватимуть Х'ю щонайменше тисячу доларів, бо Фредді вже попередив її, що на таку дурницю не дасть і цента. І взагалі у Фредді зараз фінансова скрута. Він перевищив

свій рахунок в автомобільному агентстві, на яке працює, і два тижні тому вони перестали виплачувати йому гроші. Ну, а якщо дитина, то потрібний їй лікар обійдеться у вісімсот доларів, і щонайменше ще п'ятсот на лікарню, на доглядальниць, а взагалі вона знає, що у всьому цьому можна покластися на татуся.

Вона пила вино і говорила, говорила, а Х'ю мовчки їв. Фредді, за її словами, вже п'ять місяців не сплачував членських внесків у гольф-клубі, і якщо він не внесе борг до неділі, вони збираються оголосити про це привселюдно. А це така ганьба, що просто необхідно заплатити негайно, і Фредді, як тільки одержав лист від секретаря клубу, місця собі не знаходить і до всіх прискіпується.

— Я сказала йому, — із слізьми на очах, і на мить не перестаючи жувати, вела далі Клер. — Я сказала йому, що я охоче піду працювати, а він відповів, що хоч би там що, а він не дозволить патякати, буцімто він не в змозі забезпечити своєї жінки, хіба не правда, за це його можна тільки поважати. А ще він сказав, що нізащо в світі не попросить у тебе й цента. І хіба можна після цього не захоплюватися ним?

— Авжеж, — сказав Х'ю, пам'ятаючи, що за чотири роки зять взяв у нього в борг три тисячі вісімсот п'ятдесят доларів і не повернув ні цента. — Авжеж, авжеж. Він знав, що ти сьогодні розмовлятимеш зі мною?

— Не зовсім, — сказала Клер і налила собі ще склянку вина. Вона старанно підібрала рештки яблука і грецьких горіхів із салатниці і додала, що була б рада не звалювати все це на нього, але він єдина у світі людина, кому вона може довіритися. Він такий сильний, розсудливий, дотепний, а вона вже й не знає, кохає вона Фредді насправді чи ні, а в голові у неї така плутанина, і вона не може дивитись, як Фредді весь час мучиться через гроші, і нехай Х'ю скаже, тільки чесно, як він вважає: можна їй уже стати матір'ю в двадцять два роки? Коли вони кінчали пити каву, Х'ю пообіцяв найближчим часом побалакати з Фредді про ту жінку з 78-ї вулиці і підписати чек або на подорож у Ріно, або на акушера, — залежно від обставин, — і ще — подумати про заборгованість членських внесків.

Повертаючись до контори, Х'ю купив для Нарсіс сумку з крокодилячої шкіри за шістдесят доларів і, коли виписував чек і віддавав його продавщиці, він на якусь мить занепокоївся: не дай бог раптом інфляція.

Після ленчу працювати було важко, бо він усе ще думав про Клер і про те, яка вона була маленькою (кір в чотири, через рік свинка, шини на зубах з одинадцяти до п'ятнадцяти, прищі з чотирнадцяти до сімнадцяти). Він усе ще скнів над Сорренто. Містер Горслін у другій половині дня заходив двічі. Першого разу він сказав: «Досі ще на Сорренто?» — а другого разу: «До біса! Кого цікавить, що цей росіянин-комуніст написав там книгу?»

Коли містер Горслін стояв у нього за спиною, крім звичайного щему в паху, Х'ю цього дня відчув іще, як у нього прискорилося дихання і до горла підступив клубок.

Після роботи він поїхав на Лексінгтон-авеню, в маленький бар, де три рази на тиждень вони зустрічалися з Джін. Вона вже була там і допивала перше віскі, і він сів поруч і ласкаво стиснув її руку. Вони кохали одне одного вже одинадцять років, але поцілував він її лише одного разу, того дня, коли настав кінець війні в Європі, тому що вона була шкільною подругою Нарсіс ще по Брін Мор, і давно, коли все ще тільки починалося, вони вирішили поводитися благородно. Вона була висока, пишна жінка; життя її не балувало, через це вона мала досить молодий вигляд. У надвечірні години вони потайки сиділи в сумних маленьких барах і тихо й зажурено говорили про те, що все могло скластися зовсім інакше. Спочатку розмови їхні були жваві, і бувало, що до Х'ю на якихось півгодини поверталися оптимізм і упевненість того юнака, який був один з перших у коледжі і не знав ще, що від чіпкої пам'яті, хисту й розуму до вдачі шлях не близький.

— Я думаю, — сказала Джін, поки він пив своє віскі, — скоро нам доведеться покласти край усьому цьому. Все це вже ні до чого. Хіба це не правда? І мені погано. Я почуваю себе винною, а ви?

Досі Х'ю не спадало на думку, що він чимсь завинив, хіба що той поцілунок на день перемоги. Але зараз, коли Джін сказала про це, він зрозумів, що тепер щоразу, коли він заходитиме в бар і бачитиме її за столиком, буде почувати себе винним.

— Так, — промовив він сумно, — певне, ви маєте рацію.

— Я виїжджаю на літо, — сказала Джін. — У червні. Коли повернусь, зустрічатися ми більше не будемо.

Х'ю з жалем кивнув. До літа залишалось іще п'ять місяців, але відчуття було таке, наче позаду щось прошелестіло і впало, як завіса спустилася.

Всю дорогу додому йому доводилося стояти, а вагон метро був такий переповнений, що він не міг навіть розгорнути газети. Він читав і перечитував передовицю і водночас думав: «Ні, безперечно, я радий, що мене не обрали президентом».

В поїзді було жарко, і, затиснутий пасажирами, він почував себе гладким і незграбним; у нього раптом з'явилось до цього часу не знайоме і ніякове почуття, що його тіло для нього тягар. Потім перед 242 вулицею він виявив, що крокодиляча сумка залишилась на столику в конторі. На мить від жаху залоскотало в горлі і затремтіло під жижками. І суть навіть не в тому, що, коли він прийде додому з порожніми руками, весь вечір будуть зітхання, напіввисловлені докори і майже неминучі сльози. І навіть не в тому, що він не довіряв жінці, котра вечорами прибирала в конторі і яка одного разу (3 листопада 1950 року) — в цьому він не сумнівався — взяла з правої верхньої шухляди поштових марок на долар і тридцять центів. Але зараз, в уже спорожнілому вагоні, не можна було уникнути думки про те, що за один день він двічі щось забув. Він

не міг пригадати, щоб з ним колись скоїлося щось подібне. Він провів кінчиками пальців по лобі, начеб це могло допомогти йому знайти хоча б туманне пояснення. Він вирішив більше не пити. Він випивав усього п'ять-шість віскі на тиждень, але, з другого боку, алкоголь породжує часткову амнезію (тимчасову втрату пам'яті), це в медицині добре відомо, і, можливо, він занадто сприйнятливий до захворювань.

Вечір минув, як він і передбачав. На станції він купив троянди для Нарсіс, але про крокодилячу сумку, яку він забув на столі, змовчав, бо це, як він правильно розміркував, тільки збільшило б його ранішню провину. Він навіть запропонував їй поїхати до міста і з нагоди такої урочистої події пообідати десь у ресторані, але Нарсіс цілий день на самоті ятрила свої рани і тішила своє мучеництво, і вона наполягла на тому, щоб вони їли рибу по дев'яносто три центи за фунт. О пів на одинадцяту вона вже плакала.

Х'ю спав погано і наступного дня прийшов на роботу рано, але навіть вигляд крокодилячої сумки, яку прибиральниця поклала на середину столу, не поліпшив його настрою. Того дня він забув назви трьох п'єс Софокла («Едіп в Колоні», «Трахінія» і «Філоктет») і номер телефону свого зубного лікаря.

Так це почалося. Х'ю дедалі частіше й частіше ходив за довідками у бібліотеку на тринадцятий поверх, він страхався цих прогулянок, бо щоразу, як тільки він знову і знову протягом години перетинав кімнату, товариші по службі здивовано і зацікавлено позирали на нього. Був день, коли він не зміг пригадати назв творів Сарду, яка територія Санто-Домінго, симптоми силікозу, визначення синдрому і як умертвляв свою плоть Сімеон-Стовпник.

Сподіваючись, що все якось минеться, він не сказав про це нікому, навіть Джін, там, в маленькому барі на Лексінгтон-авеню.

Містер Горслін щораз довше й довше простоював за стільцем Х'ю, а Х'ю сидів і удавав, що працює, і що вигляд у нього чудовий; губи у нього обвисли, а мозок нагадував шматок замороженого м'яса, яке погризли вовки. Одного разу містер Горслін промимрив щось про гормони, іншого разу випровадив Х'ю відпочивати о пів на п'яту. Х'ю працював у містера Горсліна вісімнадцять років, і це був перший випадок, коли містер Горслін запропонував йому піти додому задовго до кінця робочого дня. Містер Горслін вийшов, а Х'ю все ще сидів за столом, сліпо втупившись у безодню, що розверзлась перед ним.

Якось уранці, через кілька днів після річниці весілля, Х'ю забув назву своєї ранішньої газети. Він стояв перед газетним кіоском і дивився на розкладені «Таймси», «Трібюни», «Ньюзи» і «Міррори», і всі вони були однакові. Він знав, що останні двадцять років він кожного ранку купував одну й ту ж саму газету, але зараз ні за макетом, ні за назвою він не міг визначити, яку саме.

Він нахилився і прикипів очима до газет. В одній з газет повідомлялось, що увечері президент буде виголошувати промову. Випроставшись, він виявив, що не пам'ятає, як звуть президента і демократ він чи республіканець. В першу мить він відчув те, що можна визначити тільки як гострий біль насолоди. Але він знав, що це облудно, як екстаз, якого зазнав Т. Є. Лоуренс, коли турки мало не замордували його.

Він купив примірник «Холідей» і всю дорогу байдуже роздивлявся кольорові фото далеких міст. Цього дня він забув, у якому році Джон Л. Салівен виграв першість світу у важкій вазі, і ім'я винахідника підводного човна. Йому довелось йти в бібліотеку за довідкою, тому що він не був певен, де Сантандор — в Чілі чи в Іспанії.

Опівдні він сидів за столом, втупившись у свої руки: вже година, як він не міг позбутися відчуття, що в нього між пальцями бігають миші. В цей час до кімнати зайшов його зять.

— Привіт предкам! — сказав зять.

Відтоді, як зять переступив поріг його дому, він звертався до Х'ю завжди весело.

Х'ю підвівся, промовив «привіт» і занімів. Він дивився на зятя. Він знав, що це його зять. Знав, що це чоловік Клер. Але не міг пригадати, як звуть цього хлопця. Вдруге за цей день у ньому піднялася дзвінка хвиля насолоди, така ж, як уранці біля газетного кіоска, коли він виявив, що забув, як звуть президента Сполучених Штатів і до якої партії він належить. Тільки цього разу відчуття було тривалішим. Воно тривало, поки вони з зятем потискали один одному руки, і весь час, поки їхали з ним у ліфті, і потім, в сусідньому барі, де він пригостив зятя підряд трьома мартіні.

— Х'ю, старий, — сказав зять, беручись до третього мартіні, — ближче до діла. Клер сказала, що ви хочете про щось поговорити зі мною. Що там у вас? Давайте кажіть швидше, і покінчимо з цим.

Х'ю пильно глянув через столик на чоловіка, що сидів напроти, потім сумлінно обнишпорив увесь мозок, але не міг нічого придумати, що б цікавило їх обох.

— Нічого, — спроквола промовив Х'ю, — нічого особливого...

Поки Х'ю платив за випивку, зять вороже поглядав на нього, але Х'ю лише задоволено мугикав собі під носа і легковажно усміхався офіціантці. На вулиці, біля виходу, вони зупинились. Зять прокашлявся.

— Слухайте, старий, якщо це про... — Але Х'ю щиро потиснув йому руку і бадьоро рушив геть, почуваючи себе хитрим і спритним.

Однак, потрапивши знову в контору і дивлячись на свій захаращений стіл, Х'ю виявив, що відчуття легкості зникло. Він уже перейшов до «Т»-і, бачачи клаптики паперу і купи книг на столі, вимушений був признатися собі, що встиг багато забути про Тацита

і зовсім нічого не пам'ятає про Тена. На столі лежав аркуш паперу з датою і звертанням: «Любий...».

Він уважно дивився на папір, силкуючись пригадати, кому ж він писав. Минуло хвилин п'ять, поки Х'ю зрозумів, що лист був до сина і що він збирався на синове прохання надіслати йому чек на двісті п'ятдесят доларів. Х'ю поліз у спідню кишеню за чековою книжкою. Книжки не було. Він старанно оглянув шухляди столу, але й там книжки не було. Х'ю був приголомшений: уперше в житті він поклав чекову книжку не на місце. Він вирішив подзвонити в банк і попросити їх прислати нову. Узяв телефонну трубку. І тупо дивився на неї. Він забув номер телефону свого банку. Він поклав трубку, взяв телефонний довідник, розгорнув його на літері «Б...» І зупинився. В горлі зашерхло. Х'ю ковтнув повітря. Він забув назву свого банку. Він глянув на сторінку з назвами банків. Всі вони здавалися йому невиразно знайомими. Але жодна з них нічого йому не промовляла.

Він закрив довідник, підвівся й підійшов до вікна. Глянув униз. Двоє голубів сиділи на карнизі, вигляд у них був поганенький, бо змерзли, а в будинку напроти стояв у вікні лисий чоловік з сигарою і уважно дивився на вулицю, немов розмірковував, а чи не кинутися йому вниз.

Х'ю підійшов до столу й сів. «Може, це провидіння, — подумав він, — ця оказія з чековою книжкою? Може, це знак, що час уже серйозно взятися за сина? Нехай хоча б раз відповість сам за себе». Він узяв ручку, маючи намір написати усе це в Алабаму. «Любий...» — прочитав він. Він довго дивився на це слово. Потім акуратно закрив ручку і поклав її в кишеню. Він більше не пам'ятав ім'я сина.

Він одягнув пальто і вийшов, було лише двадцять п'ять хвилин на четверту. Він попрямував до музею. Іти було легко, і з кожним кварталом він почував себе краще й краще. Дійшовши до музею, він уже почував себе так, наче виграв парі на сто доларів, хоч у нього був тільки один шанс з чотирнадцяти. В музеї він пішов у зал Єгипту. Багато років він збирався подивитися Єгипет, але завжди був надто заклопотаний.

Оглянувши Єгипет, він відчув себе чудово. В метро по дорозі додому це почуття не залишало його. Він уже не робив спроб купити газету. Вони втратили для нього будь-яке значення. Імена, які згадувались в газеті, нічого йому не говорили. Це було однаково, що читати «Сінд обсервер», яка виходила в Карачі, або «Ель Мундо» із Соноре. Без газети довгий шлях видався набагато приємнішим. Тепер, коли він уже не читав, що ці люди виробляють одне з одним, його попутники здавалися йому цікавішими й симпатичнішими.

Правда, як тільки він переступив поріг власного дому — блаженство зникло. Вечорами Нарсіс почала надто уважно придивлятися до нього і йому доводилося бути дуже обережним у розмовах. Він боявся, що Нарсіс здогадається, що з ним коїться. Він

не хотів, щоб вона турбувалась або взялася лікувати його. Весь вечір він сидів і слухав програвач, але забув змінити пластинку. Це був автоматичний програвач, і останню пластинку — Другий фортепіанний концерт Сен-Санса — він програв сім разів підряд, поки, нарешті, з кухні не прийшла Нарсіс і, сказавши, що вона збожеволіє, вимкнула програвач.

Він рано ліг спати. Він чув, як на сусідньому ліжку плакала Нарсіс. Уже втретє у цьому місяці. Отже, залишилось ще від двох до п'яти разів. Це він пам'ятав.

Наступного ранку він скнів над Талейраном. Він працював, низько схилившись над столом, працював повільно, але не так уже й погано, коли раптом відчув, що хтось стоїть у нього за спиною. Він повернувся разом з стільцем. За спиною, пильно дивлячись на нього, стояв сивий чоловік у твідовому костюмі.

— Ну? — уривчасто спитав Х'ю. — Вам кого потрібно?

Чоловік раптом зашарівся і вийшов з кімнати, грюкнувши дверима. Х'ю байдуже знизав плечима і взявся до Талейрана. Коли він повертався з роботи, ліфт і хол унизу були переповнені службовцями контори, що поспішали швидше вибратися на вулицю. Біля виходу стояла чарівна дівчина. Вона усміхалася і махала Х'ю рукою над головами клерків. Х'ю на мить зупинився, задоволений і ладен був усміхнутись у відповідь. Але в нього побачення з Джін, і взагалі він уже старий для таких вибриків. Він спохмурнів і пірнув у натовп людей, що виходили з будинку. Йому здалось, що услід пролунав зойк, наче хтось гукнув: «Тату!», але він знав, що то йому почулося, і навіть не обернувся.

Він доїхав до Лексінгтон-авеню, радіючи теплому зимовому вечору, і пішов на північ. Він проминув два бари, але, підійшовши до третього, уповільнив ходу. Подумки він відтворив свій шлях, вдивляючись у фасади барів. Всі три виблискували хромованою сталлю і неоновими вогнями і не відрізнялись один від одного. Навпроти, через вулицю, був іще один бар. Він підійшов до нього, але й цей нічим не відрізнявся від решти. На всяк випадок він зайшов, але Джін тут не було. Він замовив віскі просто біля стойки і звернувся до бармена:

— Сюди за останні півгодини не заходила дама, що була сама?

Бармен глянув на стелю, подумав.

— Яка вона з себе? — запитав він.

— Вона... — Х'ю замовк. Одним духом випив. — А, ну нехай, — сказав він, поклав на прилавок паперовий долар і вийшов.

Підходячи до метро, він відчував, що лише один раз в житті йому було так хороше, як зараз, — тоді йому було одинадцять років, і 9 червня 1925 року він швидше всіх пробіг сто ярдів на щорічних легкоатлетичних змаганнях середньої школи Брігмана в Солт-Лейк-Сіті.

Це почуття, зрозуміло, зникло, як тільки Нарсіс поставила на стіл суп. Під очима в неї підпухло, мабуть, вона плакала вдень. Дивно, Нарсіс ніколи не плакала на самоті. За обідом під уважним

поглядом Нарсіс Х'ю знову відчув, як між пальцями у нього бігають миші. Після обіду Нарсіс сказала:

— Я не така дурна. Тут замішана якась жінка.

І ще вона сказала:

— Ніколи не думала, що зі мною може таке трапитись.

Лягаючи спати, Х'ю почував себе, як пасажир хисткого судна під час зимового шторму біля мису Гаттерас.

Прокинувся він рано. Надворі було сонячно. Він лежав у постелі, і йому було хороше й тепло. На сусідньому ліжку почулося шарудіння. Погляд його перетнув вузький простір, який розділяв два ліжка. На сусідньому ліжку лежала жінка. Їй було за сорок, волосся в неї накручене на бігуді. Вона посапувала уві сні. Х'ю ладен був заприсягтися, що ніколи в житті не бачив її. Він нишком встав, швиденько одягнувся і вийшов просто в сонячний день.

Він машинально дійшов до метро, спостерігав, як люди поспішали до поїздів, і розумів, що й йому слід було б робити те ж саме. Йому ввижалося, що десь у місті, там, у південній його частині, у якомусь високому будинку на вузькій вулиці, на нього чекають. Але він знав, що хоч би як він старався, він цього будинку не знайде. «Сучасні будинки, — спало йому на думку, — надто схожі один на одного».

Він швидко пішов від станції у бік річки. Річка вилискувала на сонці, а уздовж берегів тягнулась кромка криги. Хлопчик років дванадцяти в теплому двобортному пальті із шотландки і плетеній шапочці сидів на лаві і дивився на річку. Біля ніг у нього на мерзлій землі лежали перев'язані шкіряним ремінцем підручники.

Х'ю сів поруч.

— Доброго ранку, — сказав він, усміхаючись.

— Доброго ранку, — відповів хлопчик.

— Що ти робиш? — запитав Х'ю.

— Рахую яхти, — сказав хлопчик. — Учора я нарахував тридцять дві яхти. Це без моторок. Я моторки не рахую. — Х'ю кивнув. Він засунув руки в кишені і почав дивитися вниз, на річку. До п'ятої години вони з хлопчиком нарахували сорок три яхти, на моторки вони не зважали. Кращого дня він не міг пригадати за все своє життя.

Джером Девід Селінджер

ТУПТАШКА-НЕВДАШКА

Доходила вже третя година, коли Мері Джейн нарешті знайшла будинок Елоїзи. Вона пояснила Елоїзі, яка вийшла зустрічати її на кінець вулички, що все складалося чудово, що вона добре пам'ятала дорогу, поки не звернула з Меррік-Парквей.

— Мерріт-Парквей, серденько, — поправила Елоїза і зразу ж нагадала Мері Джейн, що та вже двічі тут була, але Мері Джейн вигукнула щось незрозуміле, щось про паперові серветки й кинулась назад до машини. Елоїза, чекаючи на неї, звела комір верблюжого пальта і стала спиною до вітру. Мері Джейн швидко повернулася, втираючись серветкою, та однаково здавалась якоюсь сірою, навіть брудною. Елоїза весело заявила, що сніданок згорів до бісової матері — солодке м'ясо і все інше, — проте виявилося, що Мері Джейн уже перехопила щось дорогою. Коли вони йшли до будинку, Елоїза запитала, з якої це речі в Мері Джейн випав вільний день. Мері Джейн відповіла, що вільний у неї не цілий день; просто містер Вейнбург має грижу й сидить удома в Ларчмонті, а вона кожного вечора возить йому пошту й пише листи, які він диктує.

— А ти знаєш, що таке грижа? — спитала вона Елоїзу.

Елоїза затоптала ногою сигарету в брудний сніг і відповіла, що добре не знає, але хай Мері Джейн не боїться, це не заразне.

— Ага, — сказала Мері Джейн, і вони зайшли до будинку.

Хвилин через двадцять вони вже допивали по першій чарці віскі з содовою у вітальні й розмовляли, розуміючи одна одну з півслова, тією особливою говіркою, якою розмовляють між собою колишні товаришки по коледжу, що жили разом у гуртожитку. Їх єднала ще й спільна доля: жодна з них не скінчила коледжу. Елоїзі довелося залишити його посеред другого курсу, 1942 року, через тиждень після того, як її застукали з одним солдатом у закритому ліфті на третьому поверсі гуртожитку, а Мері Джейн — того самого року, на тому самому курсі і майже того самого місяця вийшла заміж за курсанта джексонвільської авіаційної школи в штаті Флоріда, утлого, закоханого в літаки хлопця з Ділла, штат Міссісіпі, який з трьох місяців їхнього подружнього життя два просидів у в'язниці за те, що штрикнув ножем сержанта з військової поліції.

— Ні, — казала Елоїза, — зовсім руда.

Вона лежала на канапі, схрестивши худі, але дуже стрункі ноги.

— А я чула, що білява, — наполягала Мері Джейн.

Вона сиділа на синьому стільці з рівною спинкою. — Ота, як її там, присягалася на чім світ стоїть, що білява.

— Аякже! — Елоїза позіхнула. — Вона, можна сказати, при мені фарбувалася. Отакої, скінчилися сигарети.

— Дарма, я маю цілу пачку. Десь тут, — сказала Мері Джейн, нишпорячи в сумочці.

— Ох і дурна ж та служниця, — мовила Елоїза, не міняючи пози. — Я годину тому виклала перед самим її носом дві нерозкриті коробки. Ось побачиш, зараз вона прийде й спитає, куди їх діти. На чому я спинилася?

— На Тірінгер, — підказала Мері Джейн, закурюючи сигарету з своєї пачки.

— Ага. Ну от, я добре пам'ятаю, вона пофарбувалася ввечері перед тим, як виходила заміж за свого Френка Генке. Ти його пригадуєш?

— Наче пригадую. Такий задрипаний солдатик? Страшенно непривабливий тип, правда ж?

— Непривабливий? Матінко рідна! Та він був схожий на невмитого Белу Лугозі.

Мері Джейн закинула голову й зареготала.

— Ну й сказонула! — мовила вона. Тоді знов нахилилася до чарки.

— Дай мені свою чарку,— сказала Елоїза, спустила на підлогу ноги в самих панчохах і підвелася.— Слово честі, дурепа. Я робила, що тільки могла, мало не примусила Лью залицятися до неї, щоб вона поїхала сюди з нами. А тепер каюся. Ой, звідки в тебе ця штука?

— Ця? — Мері Джейн торкнулася камеї у себе під шиєю.— Господи боже, та вона в мене була ще в школі. Це мамина.

— А мені от, хай йому чорт, нічого надіти,— сказала Елоїза, тримаючи в руках порожні чарки.— Якби моя свекруха простягла ноги — еге ж, дочекаєшся! — то, може, заповіла б мені кригоруб із старовинною монограмою абощо.

— То ти, виходить, тепер з нею в добрій згоді?

— Тобі все аби жартувати,— сказала Елоїза, виходячи.

— Я більше не хочу! — гукнула їй услід Мері Джейн.

— Аякже! Хто до кого набивався в гості? І хто спізнився на дві години? Тепер сиди, поки мені не набридне. І начхати мені на твою паршиву кар'єру!

Мері Джейн закинула голову і знов зареготала, та Елоїза була вже в кухні.

Коли Мері Джейн стало нудно сидіти самій у кімнаті, вона підвелася й підійшла до вікна. Відгорнувши завісу, вона сперлась рукою на раму, але забруднила пальці пилюкою, витерла їх другою рукою і відступила від вікна. Надворі брудна снігова каша

давно почала підмерзати. Мері Джейн опустила завісу й вернулася до свого синього стільця повз дві напхані книжками полиці, навіть не глянувши на назви книжок. Вона сіла, відкрила сумочку й заходилася розглядати в люстерко свої зуби. Тоді стулила губи, міцно провела язиком по верхніх яснах і знов подивилася в люстерко.

— Надворі підмерзає,— сказала вона, обертаючись.— Ого, як ти швидко. Ти що, не доливала содової?

Елоїза, з повними чарками в руках, раптом спинилася. Вона націлила вказівні пальці, як дула гвинтівок, і вигукнула:

— Ані руш! Цей проклятий закапелок оточений!

Мері Джейн засміялася і сховала люстерко.

Елоїза підійшла до неї з віскі. Чарку Мері Джейн вона незграбним порухом примостила на підставку і, тримаючи свою в руці, знов простяглася на канапі.

— Як ти гадаєш, що вона там робить? Розсілася своїм ситим чорним задом і читає «Сутану». Я ненароком упустила формочки з кригою, коли діставала їх з холодильника, а вона як лупне на мене очима — я їй, бачте, заважаю!

— Це вже остання, чуєш! — сказала Мері Джейн і взяла чарку.— Слухай, знаєш, кого я бачила на тому тижні? В головній залі універмагу?

— Гм-м,— гмикнула Елоїза, підмощуючи під голову подушечку.— Акіма Тамірова.

— Кого? — перепитала Мері Джейн.— Хто це такий?

— Акім Таміров. У кіно грає. Він ще так кумедно каже: «Вам усе смішки, ге?» Я його люблю... В цій проклятій хаті немає жодної зручної подушечки. То кого ти бачила?

— Джексоншу. Вона...

— Котру?

— Чи я знаю. Ту, що слухала з нами лекції з психології, ту, що завжди...

— Вони обидві слухали з нами лекції з психології.

— Ну, оту з жахливим...

— Ага, Марсію-Луїзу. Я її також раз була стріла. Певне, в тебе голова почала тріщати від її торохтіння?

— Ще б пак! А все ж таки, знаєш, що вона мені сказала? Що доктор Вайтінг померла. Вона дістала листа від Барбари Гілл, і та написала, що минулого літа у Вайтінг знайшли рак, от вона й померла. Важила всього шістдесят два фунти. Перед смертю. Правда, жах?

— Ні.

— Яка ти стала черства, Елоїзо.

— Ну, а що вона ще казала?

— О, вона щойно вернулася з Європи. Її чоловік служив десь у Німеччині, і вона була з ним. Вони жили в будинку на сорок сім кімнат, каже вона, і крім них, там ще була тільки якась одна пара. Мали десятеро слуг, свого власного коня, а конюхом у них

був чи не колишній берейтор самого Гітлера. А ще почала розповідати мені про те, як її хотів згвалтувати солдат-негр. На весь голос посеред головної зали універмагу — ти ж знаєш Джексоншу. Той негр був у чоловіка водієм і віз її вранці на базар, чи що. Каже, так перелякалася, що навіть не могла...

— Стривай,— перебила її Елоїза, підвела голову й гукнула: — Рамоно, це ти?

— Я,— озвався тоненький дитячий голосок.

— Зачини добре двері! — гукнула Елоїза.

— Прийшла Рамона? О, я вмираю, так хочу її побачити. Я ж не бачила її відтоді, як вона...

— Рамоно! — гукнула Елоїза з заплющеними очима. — Піди до кухні, нехай Грейс скине з тебе ботики!

— Добре,— сказала Рамона.— Ходімо, Джіммі.

— О, я вмираю, так хочу її бачити,— сказала Мері Джейн.— О боже! Дивись, що я тобі наробила. Я не хотіла, Ел!

— Та нічого. Нічого! — сказала Елоїза.— Я однаково ненавиджу цей нікчемний килим. Я тобі ще наллю.

— Не треба. Лишилося більше як половина.— Мері Джейн підняла чарку.

— Не хочеш? — сказала Елоїза.— Дай мені сигарету.

Мері Джейн простягла їй пачку і знов сказала:

— О, я вмираю, так хочу її бачити. На кого вона тепер схожа?

Елоїза черкнула сірником:

— На Акіма Тамірова.

— Ні, справді.

— На Лью. Викапаний Лью. А коли ще приходить його матінка, то вони як трійнята.— Не підводячись, Елоїза сягнула рукою до купки попільничок з другого краю курильного столика. Їй пощастило дістати верхню й поставити собі на живіт.— Я вже думаю, чи не придбати собі собаку, може, спанієля. Щоб хоч хтось у домі був схожий на мене.

— А як тепер у неї з очима? — спитала Мері Джейн.— Не стало гірше?

— Боже, звідки я знаю?

— Чи вона взагалі бачить без окулярів? Ну, коли їй треба встати вночі в туалет абощо?

— А хіба вона скаже? Така, мерзотниця, потайна, що страх.

Мері Джейн обернулася.

— Ну, Рамоно, добрий день! — сказала вона.— Ох, яка ж гарна сукенка! — Вона поставила чарку.— Ти мене, мабуть, уже й не пам'ятаєш, Рамоно?

— Як не пам'ятає? Хто це, Рамоно?

— Мері Джейн,— відповіла Рамона й почала чухатися.

— Чудесно! — вигукнула Мері Джейн.— Може, поцілуєш мене, Рамоно?

— Годі тобі! — сказала Рамоні Елоїза.

Рамона перестала чухатись.

— Може, поцілуєш мене? — ще раз сказала Мері Джейн.

— Я не люблю цілуватися.

Елоїза пирхнула і спитала:

— А де Джіммі?

— Тут.

— Хто такий Джіммі? — спитала Мері Джейн в Елоїзи.

— О боже! Її кавалер. Іде туди, куди вона. Робить те, що вона. Все як належиться.

— Справді? — захоплено вигукнула Мері Джейн. Вона нахилилася вперед.— У тебе є кавалер, Рамоно?

В Рамониних короткозорих очах за товстими скельцями окулярів не відбилося ані крихти того захоплення, що бриніло в голосі Мері Джейн.

— Мері Джейн щось питає тебе, Рамоно,— сказала Елоїза.

Рамона засунула пальчика до свого коротенького широкого носика.

— Не колупайся в носі! — сказала Елоїза.— Мері Джейн питає, чи в тебе є кавалер?

— Є,— сказала Рамона, не витягаючи з носа пальчика.

— Рамоно, не колупайся в носі! Чуєш!

Рамона опустила руку.

— По-моєму, це просто чудово,— сказала Мері Джейн.— Як його звати? Ти мені скажеш, як його звати, Рамоно? Чи це велика таємниця?

— Джіммі,— сказала Рамона.

— Джіммі? О, як я люблю це ім'я! Джіммі, а далі як, Рамоно?

— Джіммі Джіммеріно,— сказала Рамона.

— Не крутися! — сказала Елоїза.

— Дуже гарне ім'я? А де ж той Джіммі? Ти не скажеш мені, Рамоно?

— Тут,— відповіла Рамона.

Мері Джейн озирнулася навколо, тоді знов перевела очі на Рамону й усміхнулась якомога ласкавіше.— Де тут, золотко?

— Тут,— сказала Рамона.— Я тримаю його за руку.

— Не розумію,— сказала Мері Джейн Елоїзі, що допивала свою чарку.

— Чого ти дивишся на мене? — сказала Елоїза.

Мері Джейн перевела погляд на Рамону.

— Ага, зрозуміла! Ти просто вигадала собі маленького хлопчика. Чудесно! — Мері Джейн нахилилася вперед і привітно сказала: — Як поживаєш, Джіммі?

— Він не буде з тобою розмовляти,— сказала Елоїза.— Рамоно, розкажи Мері Джейн про Джіммі.

— Що розказати?

— Не крутися, прошу тебе... Розкажи Мері Джейн, який той твій Джіммі.

— У нього зелені очі й чорний чуб.

— А ще що?

— У нього немає мами й тата.
— А ще?
— І немає ластовиння.
— А ще?
— Є шабля.
— А ще?
— Не знаю,— сказала Рамона й знов почала чухатися.
— Та він просто красень! — Мері Джейн нахилилася ще далі вперед.— А скажи, Рамоно, Джіммі також скинув ботики, коли ви прийшли?
— У нього чоботи,— відповіла Рамона.
— Чудесно! — сказала Мері Джейн Елоїзі.
— Добре тобі казати. А я мушу цілими днями терпіти це. Джіммі їсть із нею. Купається з нею. Спить із нею. Вона завжди лягає на краєчок ліжка, щоб не скотитися і не придавити його.
Мері Джейн слухала зосереджено й захоплено, закусивши спідню губу. Тоді запитала:
— Де вона взяла це ім'я?
— Джіммі Джіммеріно? Бог його знає.
— Мабуть, так звуть хлопчика в сусідів?
Елоїза, позіхаючи, похитала головою:
— У сусідів немає ніяких хлопчиків. Узагалі немає дітей. Вони прозивають мене льохою. Позаочі, звичайно...
— Мамо,— сказала Рамона,— можна вийти погратися?
Елоїза невдоволено глянула на неї.
— Ти ж щойно прийшла!
— Джіммі знов хоче надвір.
— Чого це?
— Він лишив там свою шаблю.
— Хай би його чорти забрали разом з його шаблею, — вилаялася Елоїза.— Ну добре, йди. Тільки взуй ботики.
— Можна мені візьмити це? — спитала Рамона, беручи з попільнички надпаленого сірника.
— «Узяти», а не «візьмити»! Ну, бери. І не виходь на дорогу, чуєш?
— До побачення, Рамоно,— лагідно прощебетала Мері Джейн.
— ... бачення,— сказала Рамона.— Ходім, Джіммі.
Елоїза раптом схопилася на ноги.
— Дай мені свою чарку,— сказала вона.
— Ні, я справді не хочу, Ел. На мене чекають у Ларчмонті. Містер Вейнбург такий добрий, я не можу...
— Подзвони йому і скажи, що тебе вбили. Давай чарку, хай тобі чорт!
— Не можна, слово честі, Ел. Надворі підмерзає, а в мене шини зовсім стерті. Розумієш, якщо я...
— Хай підмерзає. Йди дзвони. Скажи, що ти мертва,— мовила Елоїза.— Давай чарку.
— Ну добре... Де в тебе телефон?

— Он аж там,— сказала Елоїза, виходячи з порожніми чарками до їдальні.— Оно, бачиш? — Вона спинилася на порозі їдальні й поточилась, перебираючи ногами, щоб не впасти. Мері Джейн захихотіла.

— А я тобі кажу — ти добре не знала Волта,— казала о чверть на п'яту Елоїза, лежачи на килимі й тримаючи чарку з віскі на пласких грудях.— Ніхто так не вмів мене насмішити, як він. Просто до сліз.— Вона глянула на Мері Джейн.— Ти пам'ятаєш той вечір, в останній семестр, коли та навіжена Луїза Германсон увірналася до нашої кімнати в самому ліфчику? Такий чорний, вона його купила в Чікаго.

Мері Джейн захихотіла. Вона лежала долілиць на канапі, спершись підборіддям на валок, щоб краще бачити Елоїзу. Її чарка стояла на підлозі так, щоб можна було дотягтись рукою.

— Авжеж, він умів мене насмішити,— сказала Елоїза.— Сміпив у розмові. Смішив по телефону. Навіть у листах. І найцікавіше те, що він нітрохи не намагався смішити мене, з ним просто було весело.— Вона ледь повернула голову до Мері Джейн.— Будь ласка, кинь мені сигарету.

— Я не можу до них дотягтися,— сказала Мері Джейн.

— Ну й чорт з тобою.— Елоїза знову втупила очі в стелю.— Раз я була впала,— повела вона далі.— Я чекала на нього, як звичайно, на зупинці, біля самого гуртожитку, а він чогось спізнювався, прийшов, коли автобус уже рушав. Ми кинулись бігти, і я впала й звихнула собі ногу. А він каже: «Бідна моя тупташка-невдашка». Це він про мою ногу. Отак і назвав її: тупташка-невдашка. Господи, який же він був милий!

— А в Лью хіба немає почуття гумору? — спитала Мері Джейн.

— Що?

— Хіба в Лью немає почуття гумору?

— А дідько його знає! Мабуть, є. Регоче, як бачить карикатури абощо.— Елоїза звела голову, взяла з грудей чарку і трохи надпила її.

— Усе-таки цього не досить,— сказала Мері Джейн.— Замало. Це ще не все.

— Що не все?

— Ну... сама знаєш. Коли хтось уміє насмішити тебе й таке інше.

— Хто тобі сказав, що не все? Слухай, ти ж не черниця чи який біс, то повинна жити весело.

Мері Джейн захихотіла.

— Ти здуріла, їй-богу! — мовила вона.

— Ох, який він був милий! — сказала Елоїза.— І веселий, і ласкавий. Але не такий солодкий, як ті дурні хлопчаки. Він і ласкавий був по-особливому. Знаєш, що він якось зробив?

— А що? — спитала Мері Джейн.

— Ми їхали поїздом з Трентона до Нью-Йорка — його саме забирали до війська. А у вагоні холоднеча. Ми накрилися моїм пальтом. Пам'ятаю, що на мені був джемпер, я взяла його в Джойс Морроу,— пригадуєш, який у неї був гарний синій джемпер?

Мері Джейн кивнула головою, та Елоїза навіть не глянула на неї.

— Ну от, і його рука опинилася в мене на животі. Розумієш, просто так. І раптом він каже: в мене такий гарний живіт, що краще б якийсь офіцер звелів йому висунути другу руку у вікно. Хоче, каже, щоб усе було по справедливості. І забрав руку з живота. Тоді порадив кондукторові, щоб той не горбився. Сказав, що найдужче його обурює, як хтось не вміє гідно носити свій мундир. А кондуктор звелів йому йти спати.— Елоїза на мить задумалась, потім додала: — Важливе не те, що він казав, а як казав.

— А ти розповідала про нього своєму Лью? Хоч щось?

— Лью? Так, колись згадувала. А він найперше запитав, яке в нього було звання.

— А яке саме?

— Ага, й ти туди! — сказала Елоїза.

— Та ні, я просто так...

Елоїза раптом засміялася грудним сміхом.

— Знаєш, що він мені якось сказав? Що він, звичайно, просувається на військовій службі, але не в той бік, що інші. Сказав, що коли йому дадуть звання, то замість причепити нашивки, відріжуть рукави. Сказав, поки дослужуся до генерала, мене геть роздягнуть. Лишиться тільки мідяний гудзик на пупі.— Елоїза глянула на Мері Джейн — та не сміялася.— Хіба не смішно?

— Смішно. Але чому ти не хочеш розповісти про нього своєму Лью?

— Чому? Бо Лью — з усіх дурнів дурень, ось чому,— сказала Елоїза.— А крім того, я тобі ось що пораджу, практична особо. Якщо ти ще колись вийдеш заміж, нічого не розказуй своєму чоловікові. Ти чуєш, що я кажу?

— Чому? — запитала Мері Джейн.

— А тому. Слухайся мене,— сказала Елоїза.— Вони хочуть думати, що тобі раніше з душі вернуло від кожного хлопця, який проходив повз тебе. Я не жартую, чуєш? Звичайно, ти можеш розповідати їм, що завгодно. Але правду — ніколи. Чуєш? Ніколи не кажи правди. Якщо скажеш, що колись знала гарного хлопця, то відразу ж додай, що врода в нього була якась не чоловіча, коли скажеш, що знала дотепного хлопця, додай, що він був базіка чи хвалько. Бо якщо ні, то вони докорятимуть тобі ним при кожній нагоді.— Елоїза ковтнула з своєї чарки й задумалася.— Звичайно, вони можуть вислухати тебе, розважно, як і годиться. Навіть з розумною міною на обличчі. Але не дай себе ошукати. Послухай мене. Як тільки ти повіриш, що вони розумні, твоє життя стане пеклом. Запам'ятай мої слова.

Мері Джейн посмутнішала. Вона підвела голову з валка на

канапі і, змінивши позу, підперла підборіддя рукою. Видно, вона обмірковувала Елоїзину пораду.

— Але ж ти не можеш сказати, що Лью дурний,— мовила вона вголос.

— Чому не можу?

— А хіба він дурний? — невинно спитала вона.

— Ох, нащо даремно балакати,— сказала Елоїза.— Киньмо про це. Я тільки настрій тобі псую. Не слухай мене.

— То чого ж ти вийшла за нього заміж? — спитала Мері Джейн.

— Господи боже! А звідки я знаю. Він казав, що любить твори Джейн Остін. Казав, що її романи мали великий вплив на його життя. Отак і сказав. Потім, коли ми одружились, я дізналася, що він не читав жодної її книжки. Ти знаєш, хто його улюблений автор?

Мері Джейн похитала головою.

— Л. Менінг Вайнс. Чула про такого?

— Ні.

— Я також не чула. І ніхто не чув. Він написав книжку про якихось чотирьох чоловіків, що вмерли з голоду на Алясці. Лью не пам'ятає навіть, як та книжка зветься, але каже, що вона чудово написана. Господи боже! Не стає людині чесності щиро признатися, що їй подобається читати, як ті четверо здихали з голоду в іглу чи як воно зветься. А хоче додати собі ваги, аякже! Чудово написана!

— Ти надто любиш усе критикувати,— сказала Мері Джейн.— Надто до всього прискіпуєшся. Може, то справді гарна книжка...

— Повір мені, що в ній нема нічого гарного,— сказала Елоїза. Потім трохи подумала й додала: — Ти хоч маєш роботу. Розумієш, хоч роботу...

— Але ж послухай,— сказала Мері Джейн.— Може, ти колись таки скажеш Лью, що Волт загинув. Він не буде ревнувати, як знатиме, що Волт — ну, сама знаєш... Що він загинув і таке інше.

— Ох, люба моя! Яка ж ти, бідолахо, цнотлива! А ще й кар'єру робиш! — сказала Елоїза.— Та тоді буде ще гірше. Він з мене душу висотає. Ти зрозумій. Він знає тільки те, що я дружила з якимось Волтом, якимось дотепним солдатом. Я йому нізащо не признаюся, що Волт загинув. Нізащо! А якби коли й призналася,— хоч це дурні балачки, я не признаюся,— то сказала б, що він загинув у бою.

Мері Джейн підвела голову й потерлася підборіддям об руку.

— Ел...— сказала вона.

— Що?

— Чому ти не розповіси мені, як він загинув? Присягаюся, що я нікому не скажу. Слово честі. Прошу тебе.

— Ні.

— Ну прошу тебе. Слово честі я не скажу нікому.

Елоїза допила віскі й поставила порожню чарку на груди.

— Ти скажеш Акімові Тамірову,— мовила вона.

— Та що ти! Тобто я нікому ні слова...

— Ох,— зітхнула Елоїза.— Його полк стояв десь, відпочивав між боями чи що, так написав мені в листі його товариш. Волт і ще один солдат пакували японську плиту. Їхній полковник хотів послати ту плиту додому. Чи, може, вони витягли її з ящика, хотіли перепакувати — я добре не знаю. Одне слово, в ній було повно бензину та іншого лиха, і вона вибухнула в них у руках. Тому другому солдатові лише око вибило.— Елоїза заплакала і обхопила пальцями порожню чарку, щоб утримати її на грудях.

Мері Джейн зсунулася з канапи, навколішки підповзла до Елоїзи й почала гладити її по лобі.

— Не плач, Ел, не треба!

— Хіба я плачу? — сказала Елоїза.

— Я розумію, але не плач. Тепер уже не поможе, не плач.

Стукнули двері знадвору.

— Рамона вернулася,— сказала Елоїза в ніс.— Зроби мені таку ласку, піди до кухні й скажи тій, як її там, щоб швидше нагодувала її. Підеш?

— Так, так, тільки не плач. Добре?

— Добре. Іди. Мені тепер чогось гидко навіть подумати про ту кляту кухню.

Мері Джейн підвелася, захиталась, але втрималась на ногах і вийшла з кімнати.

Хвилин через дві вона вернулася. Поперед неї бігла Рамона, навмисне хляпаючи розстебнутими ботиками.

— Вона не дає мені скинути ботики,— сказала Мері Джейн.

Елоїза, що й далі лежала горілиць на килимі, втирала носа. Не забираючи хусточки від носа, вона сказала Рамоні:

— Піди скажи Грейс, нехай тебе роззує. Ти ж бо знаєш, що не можна заходити в ботиках до...

— Грейс в туалеті.— відповіла Рамона.

Елоїза зім'яла хусточку, важко підвелася й сіла.

— Дай ногу,— сказала вона.— Ні, спершу сядь, чуєш?.. Не там, а сюди... сюди... О господи!

Мері Джейн полізла під стіл по сигарети.

— Вгадай, що сталося з Джіммі! — сказала вона.

— Як я можу вгадати? Другу ногу. Дай другу ногу.

— Його переїхала машина,— сказала Мері Джейн.— Який жах, правда?

— Я бачила Стрибуна з кісткою,— сказала Рамона Елоїзі.

— Що там сталося з Джіммі? — спитала її Елоїза.

— Його переїхала машина, і він помер. Я бачила Стрибуна з кісткою, і він не віддавав...

— Дай-но сюди лоба,— сказала Елоїза. Вона приклала руку до чола Рамони.— В тебе гарячка. Піди скажи Грейс, хай нагодує тебе нагорі. Потім відразу лягай у ліжко. Я пізніше прийду. Йди вже, йди. І забери свої ботики.

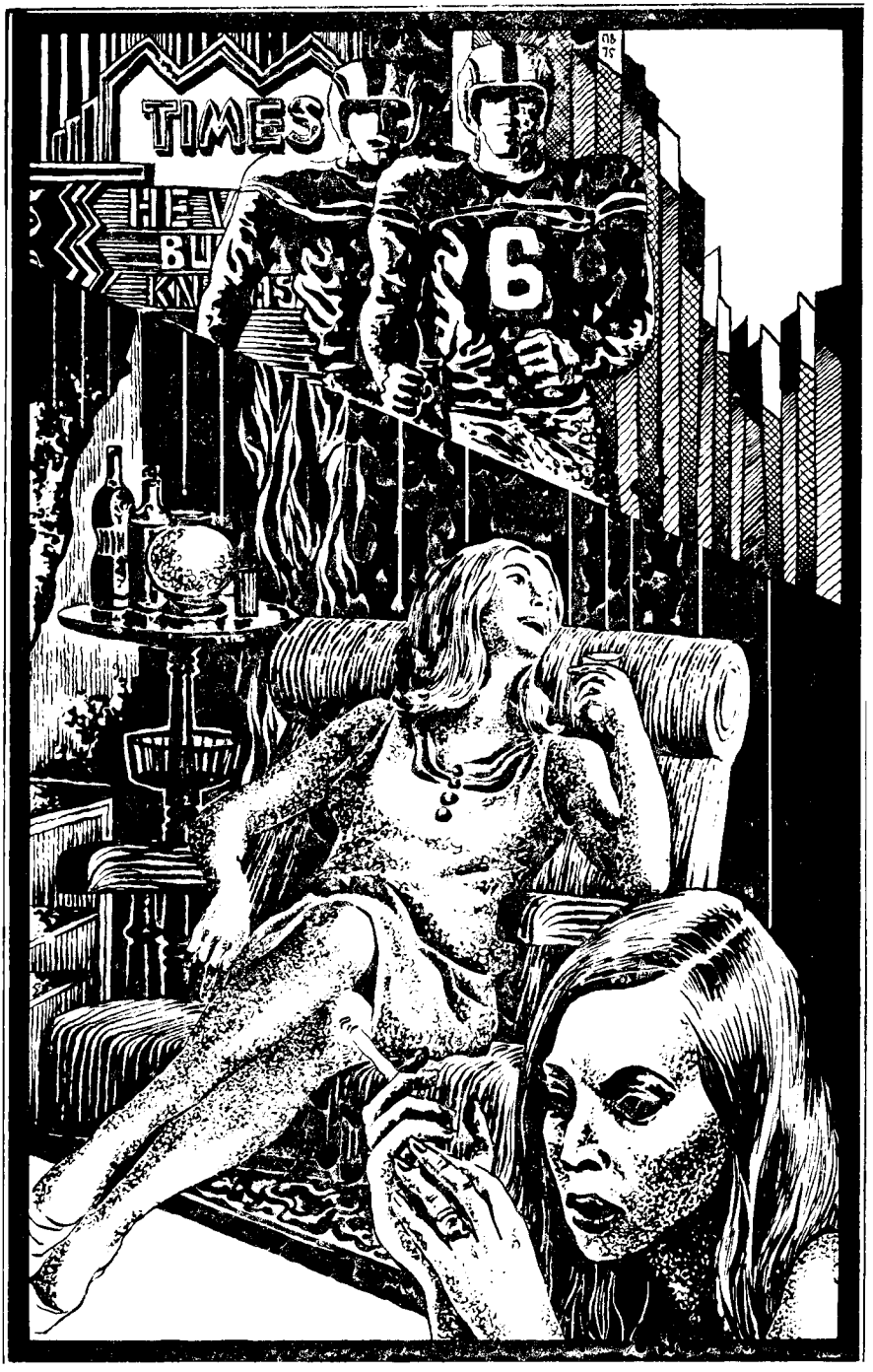
TIMES
6

Рамона вийшла з кімнати, поволі, ніби на дибах.

— Кинь-но мені сигарету! — попросила Елоїза.— І давай ще вип'ємо.

Мері Джейн подала Елоїзі сигарету.

— Дивно, правда ж? З тим Джіммі. Ну й уява!

— М-м. Підеш налити нам, га? А ще краще принеси пляшку сюди... Я туди не хочу йти. Там усе тхне тим гидотним помаранчевим соком.

Було п'ять хвилин на восьму, коли задзвонив телефон. Елоїза встала зі стільчика біля вікна й пошукала навпомацки черевиків. Але не знайшла. У самих панчохах, поволі, майже апатично, вона підійшла до телефону. Дзвінок не збудив Мері Джейн, що спала на канапі, сховавши обличчя в подушку.

— Алло,— сказала Елоїза в трубку, не вмикаючи люстри.— Слухай, я не можу поїхати по тебе. В нас Мері Джейн. Вона загородила своєю машиною виїзд і загубила ключа. Я не можу виїхати. Ми хвилин із двадцять шукали ключа в тому, як його, в снігу і в болоті. Може, Дік і Мілред тебе підкинуть? — Вона трохи послухала.— Он як. Шкода, голубе. А чому б вам, хлопці, не вишикуватись і марш-марш додому? Ти б командував: раз-два, раз-два.— Вона знов послухала і сказала:— Ні, я не жартую. Їй-богу, ні. В мене просто кепський настрій.

Вона повісила трубку.

До вітальні вона поверталася вже не так упевнено. Підійшовши до стільчика коло вікна, вона вилила в чарку решту віскі. Його було десь на палець. Вона випила, скривилася й сіла.

Коли Грейс ввімкнула в їдальні світло, Елоїза здригнулася і, не підводячись, гукнула їй:

— Краще не накривай до восьмої, Грейс! Містер Венглер трохи спізниться.

Грейс спинилася на порозі їдальні, світло падало на неї ззаду.

— Пішла вже та леді? — спитала вона.

— Ні, відпочиває.

— Он як. Місіс Венглер, я хотіла спитати, чи не дозволили б ви моєму чоловікові залишитися тут. У моїй кімнаті місця вистачить, а йому до ранку можна не вертатися в Нью-Йорк, та й надворі так погано.

— Вашому чоловікові? А де він?

— Ну, тепер він у кухні,— сказала Грейс.

— Ні. Грейс, тут йому не можна ночувати.

— Що, мем?

— Кажу, що йому не можна тут ночувати. Я не збираюся відкривати в себе готель.

Грейс на хвилину застигла, тоді сказала:

— Добре, мем.

І повернулася до кухні.

Елоїза поминула їдальню і рушила нагору сходами, на які падав знизу тьмяний відблиск. На сходах валявся один Рамонин ботик. Елоїза підняла його і щосили шпурнула через поруччя вниз. Він лунко ляснув об підлогу.

Вона ввімкнула світло в Рамониній кімнаті, але не зняла руки з вимикача, ніби шукала в ньому опори. Так вона постояла хвилину, дивлячись на Рамону. Тоді відпустила вимикач і швидко підійшла до ліжка.

— Рамоно, прокинься! Чуєш!

Рамона спала на самому краєчку ліжка, майже звісивши зад. На нічному столику, розмальованому каченятами, лежали скельцями догори окуляри з рівненько складеними дужками.

— Рамоно!

Дівчинка глибоко зітхнула й прокинулась. Вона злякано витріщила очі, але відразу ж примружилася:

— Це ти, мамо?

— Ти, здається, сказала мені, що Джіммі Джіммеріно переїхала машина і він помер?

— Що?

— Не чуєш? Чого ти знов спиш на краю?

— Бо...

— Бо що? Рамоно, не дратуй мене, а то...

— Бо не хочу придушити Мікі.

— Кого?

— Мікі,— сказала Рамона і потерла носа.— Мікі Мікерано.

Голос у Елоїзи зірвався до вереску:

— Ану лягай на середину, чуєш!

Рамона злякано втупилася в матір.

— Стривай-но! — Елоїза схопила Рамону за руки й за ноги і, ледь піднявши, перекинула її на середину ліжка. Рамона не опиралася, не плакала — просто, ані поворухнувшись, дала себе перекинути.

— А тепер спи,— сказала Елоїза, важко дихаючи.— Заплющ очі... Чуєш, заплющ очі!

Рамона заплющила очі.

Елоїза підійшла до вимикача й погасила світло. Але на порозі спинилася й довго стояла в темряві. Раптом вона метнулась до нічного столика, вдарилась коліном об ніжку ліжка, але з поспіху навіть не відчула болю. Вона схопила Рамонині окуляри і обома руками притиснула їх до щоки. По обличчю в неї текли сльози і скапували на скельця.

— Бідолашна тупташка-невдашка! — без кінця проказувала вона.— Бідолашна тупташка-невдашка!

Нарешті вона знов поклала окуляри на столик скельцями вниз. Тоді нахилилась до ліжка, мало не втративши рівноваги, й почала обтикувати Рамону ковдрою. Рамона не спала. Вона плакала, і

видно, вже давно. Елоїза мокрими губами поцілувала її в уста, відгорнула з лобика волосся й вийшла.

Спускаючись, вона добре похитнулась, а внизу заходилася будити Мері Джейн.

— Що? Хто це? Га? — Мері Джейн рвучко підвелася й сіла на канапі.

— Мері Джейн, прошу тебе, послухай,— захлипала Елоїза.— Ти пам'ятаєш, як на першому курсі я одягла сукню, пам'ятаєш, таку брунатну з жовтим, я її купила в Бойза, а Міріам Бел сказала, що в Нью-Йорку вже ніхто не носить таких суконь, і я цілу ніч ревіла? — Елоїза поторсала Мері Джейн за руку.— Я ж була доброю дівчиною,— благально спитала вона,— правда ж, доброю?

Джон Олівер Кілленс

ГАМАНЕЦЬ АБО ЖИТТЯ!

У мене був чудовий настрій. Парк, гадаю, зіграв тут не останню роль. Дерева, кущі, трава одягнулися в новісіньке, аж блискуче зелене вбрання. Яскраве й тепле сонце пробивалось крізь листя й надавало моєму обличчю здорового і бадьорого виразу, а на алеї з дерев'яними лавами лягала прохолодна тінь. Легкий вітерець, напоєний чистими і свіжими пахощами, лоскотав ніздрі, пестив обличчя. Все це було так приємно, що мені навіть ставало ніяково.

В парку було людно. Старі й молоді грали в шашки та шахи й прислухалися до транзисторів — отих маленьких галасунів, що вміють приковувати увагу велетнів. Пройшовши в кінець парку, я зупинився біля басейну з фонтаном.

Малюки в строкатих штанцях хлюпались у воді, бризкалися й невгамовно верещали від радощів. Маленьке негреня з ніжним темним обличчям і великими карими очима, здавалося, теж тішилося купанням, але очі зраджували дитину — вони дивились заклопотано, стурбовано. Ця дівчинка ніби щомиті чекала, що інші діти накинуться на неї, як зграя скажених собак, і загризуть її. О, мені знайоме те відчуття. Босі жінки сиділи круг басейну, стежили за малюками, читали й намагалися засмагнути, не витрачаючись на відпочинок у Флоріді. Невеличка русява дівчинка з криком підбігла до темноволосої жінки, своєї матері, і цмокнула її в обличчя. З П'ятої авеню в східному напрямку проїхав омнібус із збудженими пасажирами на верхній площадці. І над усім цим галасливим людом, що розважався в парку, здіймалися будівлі Нью-Йоркського університету.

Спостерігаючи, як бавляться діти, я знов замислився. Чудовий міський парк нагадував ліс, а басейн — копанку на заповідних землях старого Джібсона. Від такої раптової згадки про минуле холодний піт зросив мені чоло. Коли я бачу дітей, то завжди вертаюсь подумки на багато років назад, наче мої однолітки залишились малюками й ніколи не виростали. В такі хвилини ніби ковтаєш свіже повітря. Спершу я довго тужив за домом. Ось і тепер, стоячи в парку, намагався пригадати імена, обличчя, події. Та вже за мить я знизав плечима, бо ніколи по-справжньому не сумував за лісовими хащами і ставками Джорджії. Мені потрібно місто — місто на півночі.

Я повертаюсь і йду повз жінок — молодих і старих, блондинок і брюнеток, з чорною, шоколадною й майже білою шкірою,

вдягнених в однакові білі плаття, з яскравими дитячими колясками. Я був уже в другому кінці парку, коли до мене підійшов незграбний білий здоровило і, не зважаючи на мої спроби ухилитись, схопив мене за плечі. Неголений, у брудній одежі, він відкашлявся просто мені в обличчя страшенно смердючим перегаром і низьким деренчливим голосом крикнув:

— Гаманець або життя!

Вигляд у мене був, мабуть, і дурнуватий, і переляканий водночас. На що він розраховує серед білого дня? О ні, він, певно, жартує. А втім, щодня трапляються ще більш несподівані речі у цьому божевільному світі, ім'я якому Нью-Йорк. Особливо на околицях.

Він тицьнув величезним пальцем мені під бік, і я здригнувся. Потім легенько підштовхнув мене ліктем і весело сказав:

— Я пожартував, приятелю. Але тепер різдво, а мені не вистачає чотирьох центів на склянку вина. То як, професоре? Рівно чотири паршивих центи. Я зранку не пив, та хоч скільки старайсь, а роздобути ці чотири центи, здається, все одно не вдасться. Просто ганьба!

Я заходився обмацувати кишені, хоч добре знав, що дрібних грошей там немає. Хотілося кинути йому: «Від мене ти теж нічого не дістанеш», але я тільки сказав:

— Чорт забирай! Нічого нема, вибачай.

І я рушив геть. Однак він обхопив мене своїми ручищами, і з його рота та від брудної заблюованої сорочки знов війнуло страшенним смородом. Глибока рана починалася в нього біля правого ока й доходила до рота. Мені здалося, ніби якась жахлива хмара заступила і весну, і сонце, й вітерець, і свіжі пахощі.

— Чуєш, друже, я не той нероба, яких повно на вулицях. Я хочу, щоб ти це знав. Я тільки попав у біду — бачиш?

Я хотів був знизати плечима й сказати, що не засуджую його. З роками у мене помалу виробилась реакція не зважати на таких людей, і я гадав, що можу бути спокійний. Тим часом він бурмотів далі:

— Я знаю, ти... ти думаєш, що я всього лиш один із тих нероб. Але це не так. Я порядна, освічена людина, як і всі інші. Та я знаю, ти все ж таки думаєш... Я...

У мене тремтіли ніздрі, шия спітніла. Хотілося скоріше вирватися від нього.

— Звідки тобі знати, що я думаю? — вимовив я.

Він сперся на моє плече, і я аж зігнувся від вагою його величезного тіла, коліна в мене підітнулись.

— Тебе це минуло. А я попав у біду. Послухай, я освічена людина. Знаєш, я теж був бізнесменом.

Я гнівно подумав, чому з усіх відвідувачів парку, переважно білих, він обрав саме мене. Так було не вперше. Тиждень тому я їхав у метро, і на Тридцять четвертій вулиці у вагон увійшов білий п'яниця. Він пошукав очима, де б його сісти, і хоч вільних

місць було багато біля інших пасажирів, нарешті помітив єдиного на весь напівпорожній вагон негра й сів коло мене. Довелося терпіти його «невичерпну» мудрість та «велику ліберальну філософію» разом з смердючим перегаром.

Я спробував вирватись, але здоровенна рука міцно тримала мене за плече. Другою рукою здоровило обмацував у себе кишеню сорочки, потім задню кишеню штанів. Нарешті він дістав брудну й потерту невеличку фотокартку.

— Поглянь,— сказав він,— це моя сім'я. Я був бізнесменом на Заході. В мене теж справи йшли добре. Авжеж, добре!

Це було б смішно, якби не було так трагічно. Гордість світилася в його очах, коли він розглядав ту фотокартку. Мабуть, там все ж таки був він, хоча, щоб повірити в це, треба було добре придивитись і неабияк напружити уяву. Поруч із жінкою і двома гарненькими малюками, він сяяв, як новенький долар. Мені захотілось узнати, що сталося з ним потім, де його сім'я, і я відчув, що моє ставлення до нього змінюється. О ні, я анітрохи не розчулився! Я навмисне глянув на годинника.

— Знаєш, друже,— сказав я,— у мене...

Його очі налилися кров'ю, і він закашляв мені просто в обличчя: здавалось, він ось-ось задихнеться. Вся моя істота була обурена тим його вчинком, та все ж він лишався людиною і міг би одержати свої чотири центи, чи навіть більше, якби не сказав:

— Слухай, професоре, я не вважаю, що чимось кращий за тебе чи за когось іншого. Я хочу, щоб ти знав це. Ми всі разом боролись проти отих клятих в'єтнамців, чи не так? Ти, видно, розумний хлопець. Я освічений... То як, професоре? Рівно чотири маленьких, старих, паршивих центи...

Я вже не міг стримувати обурення, щосили крутнувсь і вирвався з його рук.

— Мені треба йти! Чорт забирай, у мене немає для тебе чотирьох центів!

Я подався від нього геть, прямуючи до рогу вулиці. Гнів ще трусив мене, але свіже повітря вже наповнювало мої легені, повертаючи мені піднесений настрій. Я зупинився на перехресті, чекаючи зеленого світла. Та щось змусило мене обернутись на здоровила. Я побачив, що він наздоганяє мене, і весь напружився. Вервечка машин тяглась переді мною. Господи, коли ж спалахне зелене світло! Ось здоровило дійшов до крайньої лавки і важко сів. Між нападами кашлю чулось його бурмотіння:

— Прокляття! У цій бісовій країні зі схожого на професора негра не можна злупити й чотирьох паршивих центів!

Мої руки мимоволі стислися в кулаки. Гірка посмішка скривила вуста. Спалахнуло зелене світло. Я рушив далі.

Трумен Капоте

ДІТИ В ДЕНЬ НАРОДЖЕННЯ

Ендрю Ліндону присвячую

Вчора вечірній автобус переїхав міс Боббіт. Я навіть не знаю, що в таких випадках кажуть: зрештою, їй було тільки десять років; одне я можу сказати напевно — в нашому містечку ніхто її не забуде. Хоча б уже тому, що міс Боббіт була не така, як усі,— ми це побачили відразу, як тільки вона у нас з'явилася. А з'явилась вона рік тому, приїхала із своєю матір'ю тим самим вечірнім міжміським з Мобіла. Ми саме святкували день народження мого двоюрідного брата Біллі Боба, і майже всі хлопці й дівчата з нашого містечка зібрались у нас. Ми сиділи розморені на веранді — хто з фруктовим морозивом, хто з шоколадним кексом, коли цей автобус вимчав у хмарі куряви з-за Могильного повороту. Того літа не випало жодного дощу; скрізь і на всьому лежав іржавий порох, і знята машиною курява, бувало, годинами висіла в нерухомому повітрі над шляхом. Тітка Ел присягалась — якщо найближчим часом шлях не заасфальтують, переберуся, мовляв, на узбережжя; але ми чули це від неї вже не один рік.

Отож, ми мліли на веранді, й морозиво тануло на блюдцях, і тільки-но я, пригадую, подумав: «От би зараз сталося щось незвичайне»,— як воно сталося: з хмари рудої дорожньої куряви вийшла міс Боббіт. Тендітна дівчинка в чепурному накрохмаленому платтячку, вона крокувала по-дорослому манірно, однією рукою впершись у бік, а на другій несучи старомодну парасольку. За нею шкандибала її мати — сутула розпатлана жінка із згаслими очима й голодною посмішкою. Вона тягла дві картонні валізи й патефон.

Ми всі на веранді просто заніміли — над нами в цю мить задзижчав осиний рій, але ніхто з дівчат і бровою не здвигнув, хоч за інших обставин вони зняли б страшенний гвалт. Усі зачаровано дивились на міс Боббіт та її матір, які саме підійшли до хвіртки.

— Перепрошую,— гукнула міс Боббіт, і голос її, по-дитячому ніжний і по-дорослому мелодійний, можна було б порівняти з гарною шовковою стрічкою, а вимову, чітку і чисту,— з вимовою кінозірки чи вчительки,— ми б хотіли поговорити з кимось із дорослих.

Це, звичайно, стосувалося тітки Ел, а до певної міри й мене. Але Біллі Боб і решта хлопців, хоч жодному з них не сповнилося й чотирнадцяти, потяглися до хвіртки слідом за нами. Очі в них

були такі круглі, наче вони зроду ще не бачили дівчат. А втім, такої, як міс Боббіт, вони й справді не бачили. Як зауважила потім тітка Ел,— де це чувано, щоб отаке мале мазалося? Уста в неї були яскраво-оранжеві, волосся — рожеве й кучеряве, як театральна перука, підмальовані очі мали не по-дитячому досвідчений вираз. А проте вона була сповнена гідності — тієї особливої гідності, яка нерідко притаманна сухорлявим леді, і, головне, вона по-чоловічому прямо дивилася людям у вічі.

— Мене звуть міс Лілі Джейн Боббіт — міс Боббіт з Мемфіса, штат Теннессі,— урочисто виголосила вона.

Хлопці повтуплювались очима собі під ноги, а на веранді голосно пирснула Кора Маккол, тодішня пасія Біллі Боба, і решта дівчат зайшлася дзвінким сміхом.

— Сільські діти,— промовила міс Боббіт з поблажливою посмішкою й картинно крутнула на пальці парасолькою.— Ми з матір'ю,— тут її непоказна супутниця рвучко кивнула головою, мовляв, ідеться про неї,— ми з матір'ю найняли тут помешкання. Ми були б вам вельми вдячні, якби ви допомогли нам знайти той будинок. Він належить місіс Сойєр.

— А чого ж не допомогти,— озвалася тітка Ел.— Ось він, той будинок,— через дорогу.

Місіс Сойєр тримала єдиний у нашому містечку пансіон — високий, старий, похмурий будинок, дах якого був утиканий щонайменше двадцятьма громовідводами,— місіс Сойєр під час грози просто помирала зі страху.

Зробившись червоним, як яблуко, Біллі Боб раптом випалив:

— Даруйте, мем, але сьогодні така спека і, так би мовити, таке інше, то, може, завітали б до нас, перепочили б з дороги, скуштували нашого морозива?

І тітка Ел підхопила — авжеж, мовляв, ласкаво просимо, але міс Боббіт похитала головою:

— Щире вам мерсі, але я морозива не вживаю, бо від нього повніють.— І попростувала через дорогу, а її мати — слідом за нею, тягнучи валізи по курній землі. Пройшовши кілька кроків, міс Боббіт, однак, зупинилась і обернулась. Обличчя її споважніло, золотаві, як соняшники, очі потемніли, й вона трохи скосила їх, неначе пригадуючи завчений напам'ять вірш.— У моєї матері розлад мови, тож я змушена говорити за неї,— швидко проказала вона й тяжко зітхнула.— Моя мати — першокласна кравчиня; вона шила для дам з вищого товариства Мемфіса, Таллахассі та багатьох інших уславлених міст. Я певна, ви звернули увагу на моє плаття й гідно оцінили його. Кожен стібок у ньому зроблений руками моєї матері. Мати може скопіювати будь-який фасон, а нещодавно журнал «Порадник господарки» відзначив її премією в розмірі двадцяти п'яти доларів. Моя мати, крім того, майстерно плете спицями й гачком, а також вишиває й мережить. Якщо вам треба щось пошити, будь ласка, звертайтеся до моєї матері. І перекажіть це, будь ласка, своїм друзям і родичам. Дякую.

По тому вона пішла, шурхочучи своїм накрохмаленим платтячком.

Кора Маккол і решта дівчат скисли й спохмурніли. З того, як то одна, то друга смикала себе за косу, видно було, що настрій їм геть зіпсовано.

— Я міс Боббіт,— скривившись, передражнила Кора.— А я принцеса Єлизавета, ось я хто, ха-ха-ха! І те плаття на ній,— сказала Кора,— то просто накрохмалена ганчірка. Я особисто замовляю всі свої плаття з Атланти, а ще в мене є пара черевичків з Нью-Йорка, а срібну каблучку з бірюзою мені привезли аж із Мехіко-сіті, із самої Мексіки.

Тітка Ел покартала дівчат — мовляв, не можна так лихословити про таку саму дитину, як ви, та ще й нетутешню, але дівчата вже навперебій верзли казна-що, і дехто з хлопців — отих дурніших, які самі мали б ходити в спідницях,— підтакував їм і добалакався до такого, що тітка Ел спаленіла й гримнула:

— Ану цить мені, бо зараз же всіх розжену та ще й батькам поскаржуся!

Але вона не встигла виконати своєї погрози, бо в цю мить на веранді будинку Сойєрів з'явилася міс Боббіт у новому і вже зовсім дивовижному вбранні.

Поки дівчата перетирали на зубах міс Боббіт, Біллі Боб, Прічер Стар та інші старші хлопці сиділи мовчки, не зводячи затуманених, замріяних очей з будинку, в якому вона зникла. Тепер же вони посхоплювались і, мов сновиди, посунули до хвіртки. Кора Маккол зневажливо пирхнула й відкопилила губу, але решта гостей, і я з ними, попідводилась і вмостилася на сходах веранди.

Міс Боббіт не звертала на нас ніякісінької уваги. В сойєрівському саду темно від шовковиць, і, крім шипшини й трави, під ними нічого більше не росте. Іноді після дощу шипшина духмяніє так, що аж у нашому домі чути. А посеред двору там стоїть сонячний годинник — місіс Сойєр спорудила його в 1912 році над тим місцем, де закопала свого улюбленого бостонського бульдога Сонечка. Пес подох після того, як вихлебтав відерце фарби. Отож, міс Боббіт з патефоном на руках величною ходою зійшла з веранди, поставила патефон на сонячний годинник, покрутила ручку й пустила пластинку — вальс із «Графа Люксембурга». На той час уже завечоріло, настала година світлячків, коли в повітрі розливається синява і птахи, збиваючись у зграйки, стрілами влітають у крони дерев. Перед грозою листя й квіти немовби яскравішають і випромінюють власне світло; отак і міс Боббіт у коротенькій, схожій на пушок, білій спідничці, з блискотливою стрічкою із золотої парчі у волоссі, здавалось, уся світилась у темряві, що огортала її. Вигнувши над головою руки з пониклими, мов лілії, пальцями, вона стала навшпиньки й простояла так досить довго; і тітка Ел сказала: «Ти ба, яка розумниця!» Потім дівчинка почала кружляти під музику, коло за колом, коло за колом, аж

тітка Ел сказала: «Ой, у мене вже голова обертом іде!» Зупинялася міс Боббіт тільки для того, щоб завести патефон.

Уже й місяць закотився за гору, й віддзвеніли дзвіночки, що скликали дітлахів на вечерю, і всі хлопці й дівчата розійшлися по домах, і розтулив свої пелюстки нічний ірис, а міс Боббіт усе кружляла й кружляла дзигою в темряві.

Потім ми кілька днів не бачили її, зате до нас почав учащати Прічер Стар. Він приходив уранці, а додому йшов тільки увечері.

Прічер — худий, як тріска, хлопчина з буйною копицею рудого волосся. В нього одинадцятеро братів і сестер, але навіть вони його бояться — вдача в нього люта, і все містечко знає, що його краще не зачіпати, бо, завівшись, він за себе не відповідає; четвертого липня минулого року Прічер так віддухопелив Оллі Овертона, що того довелося везти до лікарні в Пенсаколу, а іншого разу він спересердя відкусив мулові піввуха — відкусив, пожував і виплюнув. Поки Біллі Боб не роздався в плечах, не убрався в силу, Прічер і над ним збиткувався, як міг: то накидає йому реп'яхів за комір, то утре перцю в очі, то пошматує шкільні зошити. Але тепер вони просто нерозлийвода — і поводяться, і говорять, і думають однаково, а іноді зникають разом на кілька днів і вештаються бозна-де.

Але в ті дні, коли міс Боббіт не виходила, вони весь час крутилися перед її домом — то стріляли з рогаток по горобцях, що сідали на телефонні стовпи, то горлали пісні під гавайську гітару Біллі Боба:

Напиши, що кохаєш,
Мені почерк твій сниться.
Напиши на адресу:
Бірмінгемська в'язниця.

Горлали вони несамовито; дядько Біллі Боб — він у нас окружний суддя — запевняв, що чує їх аж у будинку правосуддя. Але міс Боббіт їх не чула, а якщо й чула, то взнаки не давала — жодного разу не показувалася в дверях.

А потім місіс Сойєр прийшла до нас позичити чашку цукру й наторохтіла всякої всячини про своїх нових пожильців.

— Чуєте,— казала вона, округлюючи блискучі, як у курки, очиці,— татечко їхній, виявляється, шахрай, атож, атож, дівчинка сама мені розповіла. І хоч би тобі почервоніла — ніякого сорому! Каже, мій татечко найкращий у світі й співає він так, що будь-якого співака в штаті Теннессі за пояс заткне. Ну, тут я питаю, золотко, питаю, а де ж він, твій татко? А вона, і оком не змигнувши, відповідає, він, каже, відбуває тюремне ув'язнення й останнім часом чомусь не пише. Я як почула, в мене руки-ноги похололи, їй-богу! Еге, міркую, тато в тебе шахрай, а мати хто? Не інакше, як чужоземка якась: весь час мовчить, наче в рот води набрала, а іноді — по очах її бачу — не розуміє, що їй люди кажуть. До того ж, чуєте, вони їдять усе сире. Сирі яйця, сиру ріпу, сиру

моркву. А м'яса в рот не беруть. Мала мені каже, це, мовляв, для здоров'я корисно. Корисно, аякже! Через оту сирість вона, видно, й застудилася — з вівторка лежить у ліжку в гарячці.

Того самого дня тітка Ел, вийшовши полити свої троянди, побачила, що вони зникли. То були якісь особливі троянди, що призначалися для виставки квітів у Мобілі, тож, природно, тітка Ел осатаніла. Зателефонувала шерифові й кричить у трубку:

— Ану, шерифе, негайно їдьте сюди. Хтось позрізав усі мої «Леді Енн». А я ж ті квіточки з ранньої весни плекала, серце й душу в них вкладала!

Коли шерифова машина зупинилася перед нашим домом, усі сусіди повиходили на веранди, а місіс Сойєр навіть перескочила вулицю до нашої хвіртки. Обличчя в неї було біле — але від кольдкрему.

— Тьху ти, господи,— сказала вона, страшенно розчарована тим, що у нас ніхто нікого не зарізав,— тьху ти, господи, та звідки ви взяли, що ваші троянди вкрадено? Біллі Боб приніс їх до мене власною персоною й попросив вручити отій малій Боббіт.

Тітка Ел зціпила зуби, мовчки підійшла до персикового дерева, зрізала добрячу гілляку й рушила вулицею, рикаючи: «Нну, Біллі Боб! Нну, Біллі Боб!» Вона знайшла його в гаражі у Літуна — Біллі Боб з Прічером спостерігали, як Літун розбирає мотор. Без зайвих слів тітка Ел ухопила хлопця за чуба й потягла додому, шмагаючи дорогою так, що тільки гілляка свистіла. Але змусити його вибачитися чи, тим більше, заплакати,— так і не змогла. Коли тітка Ел нарешті випустила його, він забіг за будинок, видряпався на височенне горіхове дерево й забожився, що довіку з нього не злізе. Вже батько його повернувся з роботи, вже й вечеряти час, а він сидить собі на дереві. Батько з вікна гукає йому: «Синку, ми на тебе більше не сердимося, злазь, вечеря холоне!» Але Біллі Боб наче й не чує. Тоді вже тітка Ел підходить до дерева, притуляється до стовбура й каже голоском ніжним, як перший промінчик світанку: «Вибач, синку, я й сама знаю, що перестаралась. А вечеря сьогодні така смачна, синку,— і картопляний салат, і варена шинка, і фаршировані яйця...» — «Відчепися,— відповідає Біллі Боб,— не треба мені твоєї вечері, я тебе ненавиджу, очі б мої тебе не бачили». Тут його батько каже: «Не можна так з матір'ю розмовляти»,— а тітка Ел, ясна річ, починає плакати. Стоїть під деревом, ллє сльози, подолом утирається й примовляє: «Я ж тебе люблю, синку... Через те й шмагаю... Якби не любила, то й не била б...» Тут листя горіха зашелестіло, Біллі Боб повільно сповз додолу, і тітка Ел, скуйовдивши йому чуба, пригорнула його до себе. «Ну, мамо,— пробубонів він.— Ну, мамо...»

Після вечері Біллі Боб прийшов до моєї кімнати й кинувся на ліжко у мене в ногах. Від нього пахло чимось кислим і солодким, від хлопців завжди так пахне, і мені стало страшенно шкода його, він був зовсім зажурений, навіть очі приплющив од зажури.

— Адже ж так заведено, хворим людям завжди посилають квіти,— проказав він, і то цілком слушно. І тут ми почули патефон, далеку мелодію вальсу, і нічний метелик залетів у вікно, линучи в повітрі плавно й легко, як звуки музики. Вже стемніло, і ми не бачили, чи танцює міс Боббіт. Біллі Боб смикнувся на ліжку, немов од болю,— неначе в ньому розпрямилась якась пружина; але обличчя його раптом проясніло, й запухлі хлоп'ячі очі заяскрілись.

— Яка вона гарна,— прошепотів він.— Я й не знав, що такі на світі бувають. Ет, чого там — я б задля неї не тільки тут — у Китаї всі троянди пообривав.

Прічер теж ладен був пообривати всі троянди в Китаї. Він уклепався так само, як Біллі Боб. Але міс Боббіт не помічала їх. Єдине, чого ми від неї сподобилися,— це одержали записку на ім'я тітки Ел з подякою за троянди. День по дню вона просиджувала на веранді, виряджена, як лялечка,— вишивала, розчісувала кучері або читала словник Вебстера; з усіма однаково стримана, але чемна й привітна: ти їй «добридень» — і вона тобі «добридень». І все-таки хлопці ніяк не наважувалися підійти до неї й заговорити; здебільшого вона просто ігнорувала їх, хоч вони аж із шкури пнулись, аби привернути її увагу. Які тільки коники вони не викидали: боролися посеред вулиці, Тарзанами стрибали з дерева на дерево, витівали ідіотські трюки на велосипедах. На них боляче було дивитись.

Що ж до дівчат, то деякі з них по два-три рази на годину проходили повз будинок Сойєрів, прагнучи, щоб міс Боббіт бодай поглядом визнала їхнє існування. Серед них були Кора Маккол, Мері Мерфі-Джонс, Дженіс Екерман. Але міс Боббіт і до них виявляла цілковиту байдужість. Кора перестала розмовляти з Біллі Бобом, а Дженіс — з Прічером. Дженіс навіть надіслала Прічерові листа, написаного червоним чорнилом на папері з мережаною облямівкою — ти, мовляв, негідник, яких світ не знав і слів нема описати, і вважай, що ми більше не заручені, і можеш забрати назад чучело білки, яке ти мені подарував. Прічер, вирішивши, як потім він сам пояснював, закінчити все по-доброму, зупинив Дженіс, коли вона вже вкотре проходила повз наш дім, і сказав їй: гаразд, мовляв, якого біса, коли ти так хочеш, то можеш залишити оту білку собі,— а потім ніяк не міг утямити, чому Дженіс раптом розревлася й побігла геть.

Одного дня хлопці зовсім показились. Біллі Боб вирядився в батькову, з війни привезену, військову форму, а Прічер вийшов на вулицю без сорочки, намалювавши на грудях старою губною помадою тітки Ел голу красуню. Виглядали вони як пара справжнісіньких недоумків, але міс Боббіт, яка мліла на гойдалці в саду, тільки позіхнула, побачивши їх.

Час був полуденний, на вулиці — ні душі, крім кольорової дівчинки, по-дитячому пухкенької і схожої на круглий льодяник. Вона несла відерце ожини, мугикаючи собі під ніс пісеньку. Хлопці

покружляли навколо неї, мов гедзі, а тоді взялися за руки, загородили їй дорогу й зажадали мита.

— Що таке мито? — злякалася дівчинка.— Я не знаю, що таке мито. Чого вам треба, містере?

— Ходім до комори, там розберемося,— процідив крізь зуби Прічер.— Там ми враз порозуміємося.

Дівчинка насупилася, знизала плечима й відповіла:

— Отакої, яка ще комора.

Тут Біллі Боб перекинув її відерце, вона заверещала, мов порося, й нахилилася, щоб зібрати ягоди, даремно сподіваючись, що зможе врятувати їх, і тоді Прічер, який інколи самого сатану може переплюнути, копнув її ногою в одне місце. Дівчинка гепнулася, мов кусень драглів, на ожину, розсипану в дорожній куряві. Ту ж мить міс Боббіт вилетіла на вулицю, грізно сварячись піднятим вказівним пальцем. Підбігши, вона, мов та шкільна вчителька, плеснула в долоні, тупнула ногою й проказала:

— Ви що ж, забули, що джентльмени існують для того, щоб захищати дам? Невже ви гадаєте, що в Мемфісі, Нью-Йорку, Лондоні, Голлівуді чи Парижі хлопці поводяться в такий от спосіб?

Біллі Боб з Прічером сховали руки в кишені й позадкували. А міс Боббіт допомогла кольоровій дівчинці підвестися, обтрусила її, витерла їй очі й, тицьнувши їй у руки свою хусточку, звеліла висякатись.

— Гарне мені діло,— сказала вона,— весела історія, коли дамі серед білого дня вже не можна вийти на вулицю.

Потім вона повела кольорову дівчинку до себе, й вони сіли разом на веранді. Відтоді протягом цілого року міс Боббіт і оте слонятко на ім'я Розальба Кіт не розлучалися. Спочатку місіс Сойєр полізла в пляшку — чого це, мовляв, Розальба унадилася до нас. Вона й тітці Ел скаржилась — аж душу, казала, вивертає, як побачу, що ота чорнопика маніжиться посеред моєї веранди, в усіх перед очима. Але міс Боббіт була, видно, наділена якоюсь магічною силою; якщо вже вона починала щось, то домагалася свого. Щира безпосередність поєднувалася в ній з якоюсь урочистою серйозністю, і на людей це діяло безвідмовно. Наприклад, усі крамарі в нашому містечку спочатку вишкіряли зуби, називаючи її «міс Боббіт»; але потроху посмішки ті зникли, а слово «міс» при її прізвищі залишилося, і коли вона, крутячи парасолькою, гордо проходила повз крамниці, їхні власники вітали її солідними, поважними кивками. Міс Боббіт заявляла всім, що Розальба — її сестра, і спершу це теж давало поживу жартунам, але поволі й до цієї вигадки звикли, й ніхто з нас більше не хихикав, чуючи, як вони гукають одна до одної: «Сестричко Розальба!», «Сестричко Боббіт!»

А тим часом сестричка Розальба й сестричка Боббіт вражали нас усілякими дивацтвами. Річ у тім, що в нашому містечку розвелася сила-силенна собак усіх порід — і тер'єрів, і спаньєлів, і вівчарок. Поки сонце високо в небі, вони сопливими зграями,

по п'ять-десять у кожній, трюхають гарячими, безлюдними вулицями — ждуть не діждуться ночі. А тільки-но стемніє й зійде місяць, вони починають вити, й тужливі заводи їхні чути цілісіньку ніч: хтось помирає, хтось уже помер. Отож, міс Боббіт поскаржилася шерифові: деякі собаки, мовляв, уподобали собі місце в неї під вікном, а вона снить чутко, і це по-перше; але головне — і сестричка Розальба теж такої думки,— це ніякі не собаки, а нечиста сила. Природно, шериф пустив її скаргу повз вуха, і тоді міс Боббіт узяла цю справу в свої руки. Одного ранку, після особливо багатоголосого собачого концерту, міс Боббіт вийшла на вулицю в супроводі Розальби, яка несла кошик для квітів, ущерть наповнений каменюками. Угледівши собаку, вони зупинялись, і міс Боббіт уважно придивлялася до нього; інколи вона хитала головою, але частіше кивала: «Так, сестричко Розальба, це один з них!»; тоді сестричка Розальба брала каменюку з кошика і, люто розмахнувшись, поціляла пса межи очі.

А ще була історія з містером Гендерсоном, який наймає задню кімнатку в пансіоні місіс Сойєр. Цей містер Гендерсон — жилавий злостивий дідок — ще донедавна самотужки шукав нафту в Оклахомі; але тепер йому вже під сімдесят, і, як нерідко буває з літніми людьми, він весь час прислухається до свого шлунка. А крім того, він запійний п'яниця. Отож, одного разу він запив на цілих два тижні й допився до чортиків: як почує, що міс Боббіт і сестричка Розальба вийшли на веранду,— видирається сходами на горішню площадку й звідти горлає хазяйці, що в будинку завелися карлиці, які крадуть у нього туалетний папір. Уже, мовляв, на п'ятнадцять центів украли, і поки весь не поцуплять — не заспокояться.

Якось увечері, коли дівчата сиділи під деревом у саду, містер Гендерсон вискочив надвір у самій нічній сорочці й почав за ними ганятися. «Я вам покажу, як красти! — гарчав він.— Я вам покажу туалетний папір, карлиці ви погані! Ану, хто-небудь, допоможіть, бо ці псючки весь папір у місті розкрадуть, до останнього клаптика!»

Біллі Боб з Прічером схопили Гендерсона, скрутили його й тримали, доки приспіли дорослі, які почали його в'язати. Тут міс Боббіт, яка доти виявляла дивовижне самовладання, заявила чоловікам, що у них виходять не вузли, а казна-що, і зголосилася зав'язати їх власноручно. Слід віддати їй належне — від її вузлів у Гендерсона посиніли руки й ноги, і він потім цілий місяць не міг і кроку ступити.

Незабаром по тому міс Боббіт завітала до нас з візитом. Була неділя, я сидів удома сам — вся родина пішла до церкви.

— В церкві стоїть такий нестерпний запах,— сказала міс Боббіт і, випроставшись на стільці, статечно згорнула на грудях руки.— Тільки, будь ласка, не думайте, що я безвірниця, містере К.; життя мене навчило не сумніватися в тому, що бог існує — і що диявол теж існує. І диявола не приборкаєш тим, що ходитимеш до церкви й слухатимеш, який він підлий, грішний і дурний.

Ні, полюби диявола, як полюбив Ісуса. Бо він особа могутня й робитиме тобі послуги, якщо знатиме, що ти на нього звірився. Мені він не раз робив послуги — як-от у балетній школі в Мемфісі... Я там весь час заклинала диявола, щоб він допоміг мені одержати найкращу роль у щорічній виставі. До Ісуса звертатися однаково не було сенсу: я ж бо добре знаю, що танці анітрохи його не цікавлять. Власне, я зовсім недавно знову зверталася до диявола, бо він єдиний тільки й може допомогти мені вибратися з цього закутка. А втім, як на те пішло, я тут і не живу. Думкою я весь час десь-інде, десь там, де всі танцюють,— знаєте, як на вулицях під час карнавалу, і де все гарне-гарнесеньке, як діти в день народження. Мій любий таточко казав, що я витаю в хмарах, та якби він сам частіше витав у хмарах, то його мрії, можливо, справдилися б і він би розбагатів. У тому-то й лихо з моїм таточком — замість того, щоб полюбити диявола, він дозволив дияволові полюбити себе. Я в цих речах куди розумніша, бо знаю: вихід, який здається нам не найкращим, здебільшого виявляється наймудрішим. Переїхавши сюди, ми обрали не найкращий вихід, а що я не можу продовжувати тут свою артистичну кар'єру, то мені треба тимчасово зайнятись яким-небудь маленьким побічним ділом. Я ним і зайнялась. Я єдиний в окрузі агент по передплаті на цілий ряд солідних журналів, як-от: «Популярна механіка», «Десятицентовий детектив», «Дитяче життя». Зрозуміло, містере К., я завітала до вас зовсім не для того, щоб вам щось накинути. Але в мене виникла одна ідея. Я подумала: оті два хлопці, що весь час байдикують на вулиці — зрештою, подумала я, вони ж чоловіки! Як ви гадаєте, чи варто запропонувати їм піти до мене помічниками?

Біллі Боб і Прічер працювали на міс Боббіт у поті чола. І на сестричку Розальбу теж: вона заповзялася продавати якийсь косметичний засіб під назвою «Росинка», й хлопці мали доставляти покупки її клієнткам. За день Біллі Боб так вимотувався, що не мав сили вечерю розжувати. Тітка Ел бідкалася: «Це просто жах, серце болить на тебе дивитись», а потім, коли Біллі Боба звалив сонячний удар, вона заявила: «Все, годі, доведеться тобі розстатися з міс Боббіт». Але Біллі Боб розбушувався так, що батькові довелося замкнути його; тоді він сказав, що вкоротить собі віку. Од нашої колишньої куховарки він чув: той, хто наїсться капусти, добре присмаченої мелясою, потрапить прямісінько на той світ. Ну, він і наївся й давай качатися в ліжку й волати:

— Ой помираю! Ой помираю, а вам усім начхати!

На зойки прийшла міс Боббіт і звеліла йому замовкнути.

— Нічого страшного в тебе нема, хлопчику,— сказала вона.— Тобі просто болить живіт.

Потім вона зірвала з нього простирало й розтерла його, зовсім голого, з голови до ніг спиртом.

Тітка Ел, страшенно збентежена, сказала їй, що малим дівчатам не гоже таке робити, на що міс Боббіт відповіла:

— Не знаю, гоже чи не гоже, але це чудово допомагає.

Хоч як тітка Ел намагалася після цього удержати Біллі Боба вдома — у неї нічого не виходило. Нарешті, його батько сказав:

— Ет, дай хлопцеві спокій, нехай живе своїм життям.

У фінансових справах міс Боббіт була бездоганно чесна. Комісійні Біллі Бобу й Прічеру вона відраховувала з точністю до цента й ніколи не дозволяла їм платити за неї в кондитерській і в кіно.

— Краще прибережіть ці гроші,— казала вона їм.— Цебто якщо ви збираєтеся поступати до коледжу. Бо з вашими капустяними головами вам стипендії не бачити — навіть тієї, яку дають футболістам.

А проте саме через гроші Біллі Боб і Прічер розсварилися — хоч суть була, звісно, не в грошах, а в тому, що вони люто ревнували один одного до міс Боббіт. Настав день, коли Прічер порадив їй — не посоромившись присутності Біллі Боба! — уважніше вести свою бухгалтерію, бо він, мовляв, нюхом чує, що Біллі Боб віддає їй не всі зібрані з клієнтів гроші. «Брешеш, гаде!» — скрикнув Біллі Боб. Чистим боковим зліва він звалив Прічера з сойєрівської веранди й стрибнув слідом за ним на грядку настурцій. Та проти кощавих Прічерових ручиськ він був безсилий. Прічер навіть утер йому в очі піску.

Поки вони билися, місіс Сойєр, вихилившись з вікна горішнього поверху, клекотіла, мов орел-стерв'ятник, а сестричка Розальба заходилася реготом, раз у раз скрикуючи (невідомо тільки до кого): «Убий його! Убий його! Убий його!» Тільки міс Боббіт, видно, знала, що треба робити за таких обставин: схопила садовий шланг, підбігла до хлопців і давай поливати, стараючись засліпити їх, вибити з них дух. Прічер, відпльовуючись, насилу звівся на ноги, обтрусився, мов мокрий пес, і видихнув:

— Ох, серденько, серденько, пора вже тобі вибрати.

— Вибрати? Що саме? — гостро спитала міс Боббіт.

— Ох, серденько,— засапано прохрипів Прічер,— невже ти хочеш, щоб ми з коришем порішили один одного? Вибирай швидше, хто буде твоїм полюбовником.

— Ні, ви чули — «полюбовником»! — вигукнула міс Боббіт.— І надало ж мені зв'язатись із сільськими дітьми! Ну, які з вас вийдуть бізнесмени? Затям собі, Прічере Стар: ніякий полюбовник мені не потрібен, а тим більше такий, як ти. Ти ж навіть не підводишся, коли до кімнати заходить дама.

Прічер сплюнув собі під ноги й перевальцем підійшов до Біллі Боба.

— Ходім,— сказав він, наче нічого й не було.— Вона безсердечна, їй тільки одного треба — двох коришів пересварити.

Здавалося, що мить — і між Біллі Бобом та Прічером відновляться мир і злагода, але Біллі Боб, раптом опам'ятавшись, похитав головою й позадкував. Цілу хвилину дивилися вони один на

одного, і за ту хвилину все світле, що було між ними, почорніло: тільки любов здатна на таку ненависть. Прічер усе зрозумів, і йому не залишилось нічого іншого, як піти. Знаєш, Прічере, такий ти був прибитий того дня, що в серці моєму вперше ворухнулася симпатія до тебе — такий худющий, жалюгідний і прибитий шкандибав ти тоді сам посеред безлюдної вулиці.

Біллі Боб з Прічером так і не помирилися; не те, щоб не хотіли, а не могли: не знаходилося якогось простого способу відновити дружбу. Але й позбутися цієї дружби вони були не в силі; один завжди знав, що затіває другий, і коли Прічер завів собі нового приятеля, Біллі Боб довго ходив сам не свій: то все в нього з рук падає, то раптом утне щось несосвітенне — скажімо, навмисне встромить палець в електровентилятор. Вечорами Прічер іноді зупинявся біля нашої хвіртки побалакати з тіткою Ел. До нас усіх він ставився незмінно приязно,— гадаю, лише для того, щоб дозолити Біллі Бобу,— і навіть подарував нам на різдво величезну коробку лущених фісташок. Він і для Біллі Боба залишив подарунок. Виявилося, що в пакунку — книжка про Шерлока Холмса, і на першій сторінці її виведено: «Дружба, що в'ється тоненьким плющем, в'яне під першим холодним дощем».

— Зроду не бачив такої бридні,— сказав Біллі Боб.— Господи, ну і бовдур!

Але потім, хоч день був холодний, він зайшов за будинок, видряпався на свій горіх і просидів, скоцюрбившись, до вечора серед його по-грудневому блакитних гілок.

А взагалі, він ходив щасливий, бо щодня бачився з міс Боббіт, а вона тепер виявляла до нього прихильність. Обидві вони з сестричкою Розальбою ставилися до нього, як до чоловіка,— цебто дозволяли все для них робити. А зате — програвали йому в бридж, ніколи не ловили на брехні й терпляче вислухували всі його хвастощі. То була щаслива пора. Але початок шкільних занять приніс нові неприємності. Міс Боббіт відмовилася ходити до школи.

— Це смішно,— сказала вона директорові школи містеру Копленду, коли він прийшов з'ясувати, чому вона не з'являється.— Це просто смішно. Я вмію читати й писати, і багато хто в цьому місті мав нагоду пересвідчитися, що лічити гроші я теж умію. Ні, містере Копленд, зваживши все, ви самі зрозумієте, що в нас обох нема на це ні часу, ні снаги. Зрештою, все зведеться до того, хто перший відступиться — ви чи я. А крім того, чого ви можете мене навчити? От якби ви зналися на балеті, то була б інша річ, але за даних обставин, підкреслюю, містере Копленд, за даних обставин нам краще дати одне одному спокій.

Містер Копленд ладен був з нею погодитися. Але все містечко вважало, що міс Боббіт слід всипати перцю. Горас Дізлі вмістив у своїй газетці статтю під назвою: «Трагічна ситуація». Інакше як трагічною не назвеш ту ситуацію, писав він, коли маленька дівчинка кидає виклик конституції Сполучених Штатів,— не знаю

чому, але він приплутав сюди саме конституцію. Стаття завершувалася запитанням: «Чи зійде це їй з рук?».

Їй це зійшло з рук. І сестричці Розальбі теж. А втім, оскільки сестричка Розальба була кольорова, нікого не обходило, вчиться вона чи ні. Зате Біллі Бобу відкрутитися не пощастило — довелося таки сісти за парту. Але користі від цього не було ніякої — з таким самим успіхом він міг би сидіти і вдома. За перший же тиждень він схопив три одиниці, встановивши тим самим особистий рекорд. Хлопець він взагалі тямущий, і пояснювалося це, видно, тільки тим, що поряд не було міс Боббіт; без неї він завжди був якийсь напівсонний. А якщо не куняв, то бився — приходив зі школи то з підбитим оком, то з розбитою губою, то накульгуючи. Він нікому нічого не розповідав про ці бійки, але міс Боббіт не треба було нічого пояснювати — вона й сама здогадувалась, у чім річ.

— Я знаю, ти золото, Біллі Боб. І дуже ціную тебе. Але не треба через мене битися. Звісно, люди мелять про мене всілякі дурниці, але я ті дурниці сприймаю як компліменти. Бо глибоко в душі всі вони вважають, що я найчудовіше в світі створіння.

І вона мала рацію. Кому ж бо цікаво ганити людину, яка нікому не подобається?

Але, по суті, ми не мали справжнього уявлення про те, яка міс Боббіт чудова, поки в нашому містечку не з'явився один тип, що називав себе Менні Пройд. Про появу його ми довідалися наприкінці лютого з яскравих афіш, розклеєних в усіх крамницях містечка.

ПОКАЗУЄ МЕННІ ПРОЙД
КИЦЯ-ТАНЦІВНИЦЯ ТАНЦЮЄ БЕЗ СПІДНИЦІ

І нижче дрібнішим шрифтом:

А також сенсаційна аматорська програма —
виступають ваші сусіди.
Перша премія — гарантована кінопроба в Голлівуді.

Все це мало відбутися наступного четверга. Ціна квитка — долар; за тутешніми поняттями — чималі гроші. Але такі спокусливі видовища нам пропонують раз на сто років, і тому встояти не міг ніхто, і взагалі всі наче подуріли. Нероби-завсідники закусочної цілий тиждень вправлялися в непристойних дотепах, що стосувалися, головним чином, киці без спідниці — нею виявилася не хто інша, як місіс Менні Пройд. Отаборилися Пройди за кілька миль од містечка, в Чаклвудському туристському кемпінгу, але до містечка наїжджали щодня — кружляли в старому «пакарді», на всіх чотирьох дверцятах якого красувалось ім'я його власника. Місіс Пройд була язиката руда жінка з грубим обличчям, хижим ротом і очима; досить висока на зріст, вона, проте, здавалася маленькою поряд з її кремезним сигароподібним чоловіком.

За штаб-квартиру Пройди обрали собі більярдну, й щодня по обіді їх можна було там знайти — вони попивали пиво й перекидалися дотепами з місцевими гультяями. Незабаром виявилося, що ділові інтереси Менні Пройда не обмежувалися лицедійством. Він підробляв також як вербувальник. Спочатку натяками, а потім і напрямки він дав зрозуміти, що за винагороду в сто п'ятдесят доларів може забезпечити будь-якому заповзятливому хлопцеві першокласну роботу на суднах, що возять фрукти з Південної Америки до Нового Орлеана. «Така нагода випадає раз у житті»,— примовляв він.

На той час у нас не знайшлося б і двох хлопців, які могли б похвалитися власною п'ятіркою, а проте чоловік десять стяглися-таки на потрібну суму. Ада Віллінгем оддала синові все, що відклала на кам'яного ангела, якого хотіла встановити на могилі чоловіка, а батько Ейсі Трампа продав на корені весь свій урожай бавовни.

Але що робилося в день вистави! Того дня люди забули про все — і про заставні, і про брудні тарілки в кухонній раковині. «Господи, ми наче до опери зібралися,— сказала тітка Ел.— Всі такі чепурні, такі напахчені, так сяють».

«Одеон» не знав такого напливу публіки від дня його відкриття, коли хазяїн його влаштував аукціон столового срібла. Майже в кожного хтось із родичів мав виступити в аматорській програмі, тож хвилювалися всі. Ми хвилювалися за міс Боббіт. Біллі Боб сидів як на жару: знову й знову він наказував нам, щоб ми не аплодували нікому, крім неї, а коли тітка Ел зауважила, що це було б нечемно, він учинив маленьку істерику. Потім його батько купив нам усім по пачці кукурудзяних пластівців, але Біллі Боб до своєї навіть не доторкнувся — сказав, що не хоче ялозити руки, а заразом і нас попросив не шарудіти й не хрумкати, коли на сцену вийде міс Боббіт.

Між іншим, до останньої хвилини ми й гадки не мали, що вона виступатиме. А тим часом, нічого несподіваного в цьому, звичайно, не було, і з деяких ознак про це можна було б здогадатися наперед — хоча б з того, що вона вже кілька днів не являла носа із сойєрівського будинку, а патефон грав мало не до ранку і тінь її кружляла на шторі, і з того таємничого й поважного виразу, який з'являвся на обличчі сестрички Розальби щоразу, як її розпитували про здоров'я сестрички Боббіт.

Отож, її ім'я стояло в програмі, і не десь наприкінці, а другим, але вона чомусь не з'являлася дуже довго. Спочатку на сцену вийшов Менні Пройд — волосся напомаджене, хитрі очиці так і бігають — і почав сипати масними анекдотами, раз у раз сплескуючи в долоні й регочучи. Тітка Ел оголосила: якщо він розповість ще один такий анекдот, вона встане й піде звідси; він, звісно, розповів, а вона, звісно, не пішла. Перед міс Боббіт виступило одинадцять чоловік, серед них — Юстасія Бернстайн, яка імітувала кінозірок так, що всі вони були викапана Юстасія Берн-

стайн, і прибулий з якогось глухого закутка старий капловухий дивак містер Бастер Райлі, що виконав на пилі «Вальсує Матільда». З-поміж тих одинадцятьох дідок цей зірвав найбільше оплесків, хоча публіка загалом нагороджувала всіх учасників щедрими оваціями. Власне, лише Прічер Стар, який сидів за два ряди попереду від нас, після кожного виступу ревів віслюком: «Ганьба-а! Ганьба-а!» Тітка Ел заприсяглася, що довіку з ним більше не розмовлятиме. Аплодував він тільки міс Боббіт.

Без послуг диявола, видно, тут знову не обійшлось, але міс Боббіт їх заслужила. Коли вона вийшла з-за лаштунків, погойдуючи стегнами, струшуючи кучерями, поводячи очима, зразу стало ясно, що це буде номер не з її класичного репертуару. Граціозно притримуючи над колінками свою небесно-блакитну спідничку, вона пропливла через усю сцену в швидкій чечітці. Біллі Боб ляснув себе по стегну й захоплено пробурмотів: «Ну, дає! Зроду такої краси не бачив»,— і тітці Ел довелось погодитися, що міс Боббіт сьогодні справді прекрасна. Дівчинка тим часом зробила пірует, і глядачі в захваті зааплодували. Підбадьорена, вона пішла кружляти по сцені, стиха командуючи: «Швидше! Швидше!» піаністці міс Аделаїді, хоч та вкладала в гру весь свій талант учительки співів недільної школи.

Тато мій живе в Китаї,
На Гавайях живе мати...

Доти ми ще жодного разу не чули, як вона співає; виявилося, що голос у неї різкий і дряпучий, як наждак.

...Мої персики доспіли —
Можеш їх поцілувати! О-хо-хо!

Тітці Ел аж дух забило. Вдруге їй забило дух, коли міс Боббіт, пройшовшись вихилясом, задерла спідничку й показала публіці блакитні мережані трусики, за що хлопці нагородили її майже всіма схвальними свистками, наготованими для киці-танцівниці, що танцює без спідниці. (І, як ми згодом переконалися, правильно зробили, бо під звуки фокстроту «Все, що маю, все, що маю, я учителю віддам» і вигуки «гоп-ля, гоп-ля-ля» та дама просто трясла тілесами, прикритими купальником).

Але тріумфальний виступ міс Боббіт не скінчився на тому, що вона повихляла задком. Під пальцями міс Аделаїди рояль урочисто зарокотав, на сцену вибігла сестричка Розальба із запаленою петардою в руці й подала її міс Боббіт, яка саме робила шпагат, і шпагат у неї теж вийшов, і ту ж мить петарда вибухла червоними, білими та синіми кулями, а нам усім довелося підвестись, бо міс Боббіт на все горло затягла «Зоряно-смугастий прапор». Тітка Ел потім казала, що це було одне з найпам'ятніших видовищ, бачених нею на американській сцені.

Ясна річ, міс Боббіт заслуговувала на кінопробу в Голлівуді, а що її визнали переможницею конкурсу, то шлях на екран їй було

відкрито. Менні Пройд так і сказав їй: «Золотко,— сказав він,— кому, як не тобі, бути кінозіркою!» Але наступного дня він ушився, не залишивши по собі нічого, крім щедрих обіцянок.

— Стежте за поштою, друзі мої, чекайте моїх листів,— сказав він хлопцям, у яких узяв гроші, і те саме сказав він міс Боббіт.

Листи до нашого містечка привозять тричі на день, і тричі на день на пошті збиралася весела й галаслива юрма. Щоразу, однак, вона ставала і менш веселою, і менш галасливою. Як тремтіли в хлопців руки, коли до їхньої поштової скриньки падав лист! Та дні спливали, й обличчя хлопців кам'яніли від безнадії. Кожен знав, що думають інші, але ніхто не наважувався вимовити це вголос, навіть міс Боббіт. Нарешті поштмейстерша Петтерсон висловилася напрямки.

— Цей тип — шахрай,— сказала вона,— я з першого погляду зрозуміла, що він шахрай, і я більше не можу дивитись на ваші фізіономії, ще один такий день — і я застрелюся.

Наприкінці другого тижня міс Боббіт вивела хлопців із стану заціпеніння. Доти вона теж ходила, мов у воду опущена, сама на себе не схожа, але наприкінці другого тижня, після того, як була розібрана вечірня пошта, міс Боббіт знову сповнилася бурхливої енергії.

— Ну, все, хлопчики. Беремо закон у свої руки,— оголосила вона й повела весь гурт до себе додому.

Там відбулася нарада засновників «Клубу вішателів Менні Пройда», організації, що трохи в культурнішій формі існує й понині, хоча Менні Пройда вже давно спіймали і, фігурально кажучи, повісили. Домоглася цього, звичайно, міс Боббіт. Протягом одного тижня вона настрочила понад триста листів з описом прикмет Менні Пройда й розіслала їх усім шерифам Півдня; крім того, вона написала до газет усіх більш-менш великих міст, і листи її привернули увагу широкої публіки. Внаслідок цього «Юнайтед фрут компані» запропонувала чотирьом хлопцям із тих, що їх обібрав Менні Пройд, роботу, про яку вони мріяли, а по весні Менні Пройд був заарештований в Ангаї, штат Арканзас, за спробу повторити той самий старий трюк, і організація «Життєрадісні дівчата Америки» нагородила міс Боббіт значком «За благородний вчинок». Не знаю чому, але міс Боббіт довела до загального відома, що вона зовсім не в захваті від цієї нагороди.

— Не подобається мені ця організація,— заявила вона.— У них одна радість: дудіти в сурми з ранку й до вечора. По-моєму, це і не благородно, і не жіночно. Та й, зрештою, що таке благородний вчинок? Не будемо лицемірити: благородний вчинок робиться для того, щоб тобі віддячили тим самим.

Приємно було б повідомити тут, що вона помилялася й що інша, бажана винагорода, якої вона зрештою домоглася, була їй вручена від щирого серця й на знак любові. Та, на жаль, усе було не так. З тиждень тому всі хлопці, що мали нещастя зв'язатися з Менні Пройдом, одержали від нього чеки на видурені суми,

і, довідавшись про це, міс Боббіт з'явилася на засідання «Клубу вішателів», яке відбувається тепер щочетверга й зводиться, власне, до гри в покер за кухлем пива.

— От що, хлопчики,— почала вона без зайвих слів,— ніхто з вас не сподівався знов побачити свої гроші. Але вони до вас повернулись, і тепер вам слід вкласти їх в якесь вигідне діло — наприклад, в мене.

Пропозиція її полягала ось у чому: хлопці скидаються й оплачують її поїздку до Голлівуда; за це вона, ставши кінозіркою (а ждати цього доведеться недовго), довіку відраховуватиме їм десять відсотків од своїх гонорарів і, отже, зробить їх усіх багатими людьми.

— Принаймні місцевого калібру,— додала вона.

Жоден хлопець не хотів оддавати гроші, та коли міс Боббіт дивиться тобі в очі, хіба повернеться язик сказати їй «ні»?

З понеділка зарядив дощ, удень по-літньому веселий, пронизаний сонцем, але вночі похмурий і наповнений звуками — стукотом крапель по листю, хлюпотом ринв, дріботінням лап якихось безсонних істот.

Біллі Боб насторожі, й очі в нього сухі, але ходить він якийсь ніби заморожений, і говорить через силу, витягти з нього слово не легше, ніж розгойдати наш церковний дзвін. Важко дається йому від'їзд міс Боббіт. Важко, бо вона була для нього не тільки безтямним хлоп'ячим коханням, а чимось навіть більшим. Усі його дивацтва — і втечі на горіхове дерево, і любов до книжок, і доброта до людей аж до готовності терпіти від них образи — це теж була міс Боббіт. І те потаємне, що він ховав од усього світу в своєму серці,— також була вона. А в темряві линула крізь дощ далека музика — ще будуть вечори, коли ми чутимемо її, хоча патефон мовчатиме; і в раптових зламах денного світла, в переливах тіней міс Боббіт нечутно проходитиме перед нами по траві — мов яскрава шовкова стрічка, що має, розгортаючись, на вітрі...

Вона всміхалася до Біллі Боба, брала його за руку, навіть поцілувала його.

— Я ж не збираюся помирати,— казала вона.— Ти приїдеш до мене, й ми зійдемо на високу гору й житимемо там усі разом: ти, і я, і сестричка Розальба.

Але Біллі Боб знав, що цього не буде, і коли крізь темряву долинала музика, він ховав голову під подушку.

А вчора день усміхнувся раптом дивною усмішкою, і це був день її від'їзду. Над полудень вийшло сонце, принісши з собою ніжні пахощі гліцинії. Жовті троянди тітки Ел знову розквітли, і вона, добра душа, сказала Біллі Бобу, що він може їх зрізати й віднести міс Боббіт на прощання. До вечора міс Боббіт просиділа з себе на веранді, і весь час навколо неї юрмилися люди, що приходили побажати їй щасливої дороги. А вона, неначе причащатись зібралася,— була вся в білому, з білою парасолькою в руках. Сестричка Розальба подарувала їй хусточку, але сама

відразу ж її й позичила, бо весь час рюмсала й ніяк не могла заспокоїтися. Інша дівчинка принесла смажену курку — дарунок у дорогу був би чудовий, якби дівчинка не забула ту курку випатрати. Але мати міс Боббіт сказала: «Пусте. Курка — це курка». Знаменні слова, якщо зважити на те, що доти ми не чули від неї жодної думки.

Одне лиш усім псувало настрій: Прічер Стар уже кілька годин тинявся за парканом — то, стоячи на узбіччі над дорогою, грав сам із собою в орлянку, то ховався за дерево, наче не хотів, щоб його хтось помітив. Не дивно, що люди непокоїлися. Хвилин за двадцять до прибуття автобуса він перевальцем підійшов до нашої хвіртки й наліг на неї грудьми. Біллі Боб саме зрізав троянди; він зібрав уже стільки, що вистачило б на велике вогнище, і запах їхній ширився довкола, відчутний, як дотик вітру. Прічер дивився на Біллі Боба, доки той не підвів голову. І коли вони глянули один одному в очі, знову замжичив дощик, дрібнесенький, як водяний пил над морем, і забарвлений веселкою. Не кажучи ні слова, Прічер підійшов до Біллі Боба, допоміг йому розділити троянди на два величезних букети, і вони разом вийшли за хвіртку. По той бік вулиці розмова гула джмелиним роєм, та коли міс Боббіт побачила їх — і в того, і в того обличчя за букетом квітів схоже було на жовтий місяць,— вона збігла з веранди й кинулася через дорогу, простягаючи до них руки. Ми зрозуміли, щó зараз станеться, і ми закричали, наш крик громом розлігся в шелесті дощу, але міс Боббіт, яка бігла назустріч жовтим трояндовим місяцям, здавалось, не чула нас. Отоді вечірній автобус і переїхав її.

Фленнері О'Коннор

ДОБРУ ЛЮДИНУ ВАЖКО ЗНАЙТИ

Бабуся не мала бажання їхати у Флоріду. Вона хотіла відвідати якогось родича на сході Теннессі й не пропускала жодної нагоди вплинути на Бейлі. Бейлі був її єдиний син, у якого вона й жила. Він сидів біля столу на краєчку стільця, схилившись над оранжевою спортивною сторінкою «Джорнела».

— Ти глянь сюди, Бейлі,— сказала вона.— Ось на прочитай.— Вона однією рукою вперлася в худе стегно, а другою потрусила газету над його лисиною.— Той тип, що прозиває себе Невдахою, втік з федеральної в'язниці і простує у Флоріду. Ти прочитай, що тут пишуть, що він зробив з тими людьми. Прочитай-но. Я нізащо не повезла б дітей туди, де розгулює такий злочинець. Мене б потім довіку мучило сумління.

Бейлі так і не відірвав очей від своєї газети. Бабуся махнула на нього рукою і обернулася до невістки — молодої жінки в штанях, з круглим, як капустина, невинним обличчям, пов'язаної зеленою хусткою, що її кінці стирчали на маківці, немов кролячі вуха. Вона сиділа на канапі й годувала дитину абрикосами з бляшанки.

— Діти вже бачили Флоріду,— сказала бабуся.— Тепер їх треба повезти кудись інде, хай подивляться на світ, чогось навчаться. А на сході Теннессі вони ніколи не були.

Невістка, здавалося, не слухала її, але восьмирічний Джон Веслі, присадкуватий хлопчик в окулярах, сказав:

— Як ви не хочете їхати у Флоріду, то лишайтеся вдома.— Він сидів на підлозі з своєю малою сестрою Джун Стар і читав комікси.

— Та вона й дня не лишиться вдома, хоч ти її озолоти,— сказала Джун Стар, не підіймаючи русявої голови.

— Ну добре, а що ви робитимете, коли той Невдаха вас спіймає? — спитала бабуся.

— Я йому як дам,— сказав Джон Веслі.

— Вона не лишиться вдома й за мільйон,— вела своєї Джун Стар.— Боятиметься щось пропустити. Завжди, куди ми, туди й вона.

— Стривай-но, міс,— сказала бабуся,— я тобі нагадаю про це, коли ти проситимеш мене накрутити тобі коси.

Джун Стар відповіла, що її коси й так кучеряві.

Другого дня бабуся була готова швидше за всіх і перша сіла в машину. Свій великий чорний саквояж вона прилаштувала в кутку, і він височів там, як голова гіпопотама. Під ним бабуся сховала кошик з котом Пітті Сінгом. Вона не мала наміру залишати кота самого; за три дні він без неї занидіє, а ще може ненароком зачепити котрийсь вимикач на плиті й отруїтися газом. Бейлі, її син, не дозволяв брати кота в мотелі.

Бабуся розташувалася ззаду, а обабіч неї Джон Веслі й Джун Стар. Бейлі й невістка з дитиною сіли спереду; вони вирушили з Атланти у вісім сорок п'ять, і спідометр показував цифру 55 890. Бабуся записала її: коли вони вернуться додому, всім буде цікаво знати, скільки ж миль вони здолали, от вона їм і скаже. Хвилин за двадцять вони вже були на околиці міста.

Стара дама вмостилася зручніше, скинула білі нитяні рукавички і поклала їх разом з сумочкою в заглибину біля задньої шибки. Невістка була в тих самих штанях і в зеленій хустці, але бабуся вирядилась у темно-синій брилик з пучком білих фіалок і в темно-синю сукню в білу цятку. Комірець і чохли з білого серпанку закінчувалися мереживом, а біля викоту вона пришпилила напаханий пучок штучних фіалок. Часом би сталася аварія, то кожен, хто знайде її мертву на шляху, зразу побачить, що вона дама.

Бабуся заявила, що, на її думку, такого гарного дня тільки подорожувати: ні гаряче, ні холодно, і нагадала Бейлі, що максимальна швидкість п'ятдесят п'ять миль на годину і що за придорожніми щитами і в кущах ховаються патрульні — не встигнеш зменшити швидкість, як вони вже поженуться за тобою. Вона звертала їхню увагу на все, що їй здавалося цікавим: на Стоун-Маунтін [1], на голубе громаддя граніту, що часом височіло з обох боків дороги, на жовті глинясті узбіччя, порізані червоними прожилками, і на вруна ярини, що рядками зеленого мережива вкривали поле. Дерева купалися в сріблясто-білім світлі, навіть найхирлявіші з них світилися. Діти читали комікси, а невістка заснула.

— Проїдьмо швидше Джорджію, хай вона щезне з очей,— сказав Джон Веслі.

— Якби я була хлопцем,— зауважила бабуся,— то ніколи не сказала б так про свій рідний штат. Теннессі відомий горами, а Джорджія пагорбами.

— Теннессі — смердюче село,— сказав Джон Веслі.— І Джорджія також паскудний штат.

— Факт,— сказала Джун Стар.

— Колись,— мовила бабуся, сплітаючи тонкі вузлуваті пальці,— діти дужче шанували свій рідний штат і своїх батьків, та й взагалі все. Люди жили тоді справедливо. Ой гляньте, яке гар-

---

[1] Стоун-Маунтін — гранітна скеля поблизу міста Атланти в штаті Джорджія, на якій витесано пам'ятник героям громадянської війни 1861—1865 рр.

нешке! — вигукнула вона, показуючи на негреня, що стояло на порозі халупи.— Правда ж, хоч малюй його? — додала вона.

Всі обернулися й глянули в задню шибку. Негреня помахало їм рукою.

— Він без штанів,— зауважила Джун Стар.

— Мабуть, у нього їх зовсім немає,— пояснила бабуся.— В сільських негренят немає багато-чого з того, що є в нас. Якби я вміла малювати, я б його намалювала.

Діти помінялися коміксами.

Бабуся викликалась потримати дитину, й невістка передала її через спинку переднього сидіння. Вмостивши мале на колінах, бабуся гойдала його і розповідала про все, що вони минали. Вона закочувала очі, віддимала губи й тулилася сухим, зморщеним обличчям до гладенького, ніжного дитячого личка. Часом дитина дарувала їй непритомну усмішку. Вони проїхали повз лан, засіяний бавовною, серед якого, ніби острівці, видніло п'ять чи шість обгороджених могил.

— Гляньте он туди! — показала бабуся на могили.— Там колись ховали родину плантатора. На кожній плантації раніше було своє кладовище.

— А де ж сама плантація? — спитав Джон Веслі.

— Все «Розвіяне вітром» [1], ха-ха-ха,— пожартувала бабуся.

Діти докінчили свої комікси, дістали сніданок і почали їсти. Бабуся з'їла бутерброд з маргарином та одну оливку і не дозволила дітям викинути крізь віконце порожню коробку й паперові серветки. Дітям стало нудно, і вони вигадали собі розвагу: одне вибирало хмару, а друге вгадувало, на що вона схожа. Джон Веслі вибрав хмару, схожу на корову, і Джун Стар вгадала, що то корова, але Джон Веслі сказав, що то машина. Джун Стар заявила, що він грається нечесно, і вони затіяли бійку, штовхаючи одне одного поза бабусею.

Бабуся заявила, що розповість їм цікаву історію, якщо вони втихомиряться. Розповідала вона дуже театрально, закочувала очі, хитала головою. Коли вона ще була молодою дівчиною, розказувала бабуся, до неї залицявся містер Генрі Аткінс Май із Джеспера в штаті Джорджія. Він був гарний на вроду, справжній джентльмен, і щосуботи приносив їй кавуна, вирізавши на ньому ножем своє прізвище: Г. А. Май. Та ось однієї суботи містер Май приніс їй кавуна, а вдома нікого не було. Він поклав його на ганку, а сам сів у свій кабріолет і поїхав у Джеспер. Але той кавун їй не дістався, бо один негр побачив, що на ньому написано ГАМАЙ, та й згамав його.

Джона Веслі ця історія насмішила, він усе не переставав хихотіти, а Джун Стар заявила, що не бачить у ній нічого цікавого.

---

[1] «Розвіяне вітром» — назва роману американської письменниці М. Мітчел (1900—1939), в якому змальовано розпад давнього плантаторського ладу в середині XIX ст. в США.

Вона б не вийшла заміж за того, хто дарує тільки кавуни щосуботи.

— І дарма,— сказала бабуся.— Містер Май був справжній джентльмен, до того ж купив акції кока-коли, тільки-но вони з'явилися на біржі, і кілька років тому помер багатієм.

Вони зупинилися коло «Вежі» поласувати сендвічами з печеною яловичиною. «Вежа», частково побілена, а частково оббита дошками будівля, де містилася бензоколонка й зала для танців, стояла на голому місці, зразу, коли виїхати з Тімоті. Її господарем був товстун на прізвище Рудий Семмі Батс, тож і сама будівля, і дорога на кілька миль з обох боків була прикрашена плакатами: «СКУШТУЙТЕ СЛАВЕТНОЇ ПЕЧЕНІ РУДОГО СЕММІ», «НІХТО НЕ ЗРІВНЯЄТЬСЯ З РУДИМ СЕММІ», «ЗАВІТАЙТЕ ДО РУДОГО СЕММІ, ТОВСТОГО ЖАРТУНА СЕММІ», «СЕММІ — ВЕТЕРАН», «РУДИЙ СЕММІ — ВАШ ПРИЯТЕЛЬ».

Коли вони під'їхали до «Вежі», Рудий Сем лежав просто на землі під вантажною машиною, а неподалік верещала сіра мавпа з фут заввишки, прив'язана ланцюгом до мильного дерева. Мавпа стрибнула на дерево і метнулась на найвище гілля, коли діти вилізли з машини й кинулися до неї.

Всередині «Вежа» була довгою темною залою з прилавком в одному кінці, столами в другому і місцем для танців посередині. Вони сіли за збитий з дощок стіл поряд з музичним автоматом, і дружина Сема, висока жінка, така засмагла, що її коси й очі були ясніші за шкіру, відразу ж прийняла в них замовлення. Невістка вкинула монету, і автомат заграв «Теннессійський вальс». Бабуся заявила, що під цю мелодію їй завжди кортить танцювати, і спитала Бейлі, чи немає і в нього такого бажання, але той тільки блимнув на неї очима. Він не успадкував її погідної вдачі, і дорога завжди його дратувала. Карі очі бабусі блищали. Вона розхитувала головою, вдавала, ніби танцює, не встаючи з стільця. Джун Стар попросила заграти щось таке, щоб можна було вистукувати закаблуками. Мати вкинула ще одну монету, автомат заграв якусь швидку мелодію, Джун Стар вийшла на середину й затанцювала, вистукуючи закаблуками.

— Яка гарненька,— сказала дружина Рудого Сема, перехиляючись через прилавок.— Підеш до мене за дочку?

— Чого захотіли,— відповіла Джун Стар.— Я й за мільйон не жила б у такій халабуді!

Вона побігла на своє місце.

— Гарненька дівчинка,— знов сказала жінка, ввічливо всміхаючись.

— Як тобі не соромно! — просичала бабуся.

Зайшов Рудий Сем і сказав дружині, щоб не вовтузилася за прилавком, а швидше виконувала замовлення гостей. Його захисного кольору штани трималися на самих клубах, а через них перевішувався під сорочкою і двигтів, наче мішок з борошном,

життєвіт. Сем підійшов ближче, сів за сусідній столик і зітхнув з присвистом.

— Аякже, доробишся до чогось, дідька лисого,— сказав він.— Дідька лисого.— Він витер червоне пітне обличчя брудною хусточкою.— Такі настали часи, що нікому не можна вірити. Що, хіба не правда?

— Правда, колись люди були куди кращі,— погодилась бабуся.

— Ось минулого тижня пришелепалися до мене двоє хлопців,— сказав Рудий Сем,— під'їхали «крейслером». Машина стара, розбита, але доброї марки, та й хлопці мені здалися нічого. Сказали, що працюють на тартаку, і вірте чи ні, а я дав їм бензину наборг. Ну скажіть мені, чому?

— Бо ви добра людина,— відразу відповіла бабуся.

— Авжеж, мем, мабуть, що так,— сказав Рудий Сем, наче й сам спантеличений її словами.

Його дружина принесла замовлені страви: п'ять тарілок без таці, по дві в кожній руці і одну на зігнутому лікті.

— Ніде в світі немає жодної душі, якій можна було б повірити,— сказала жінка.— Жоднісінької,— додала вона й позирнула на Рудого Сема.

— А ви читали про того злочинця, Невдаху, що втік з в'язниці? — спитала бабуся.

— Він ще, гляди, й до нас завітає,— мовила дружина Сема.— Тільки-но почує, що є таке місце, то миттю з'явиться. Дізнається, що десь хоч два центи є в касі, то миттю...

— Ну годі,— перебив її Рудий Сем,— іди принеси гостям кока-коли.

Дружина вийшла.

— Добру людину важко знайти,— сказав Рудий Сем.— Життя стає дедалі гірше. А я ж пам'ятаю ще ті часи, коли можна було піти з дому і навіть дверей не замкнути. А тепер спробуй.

Вони з бабусею погомоніли про давні часи. Стара сказала, що, на її думку, то все Європа винна: там, певне, гадають, що тут грошей хоч греблю гати. Рудий Сем погодився, що це свята правда. Діти вибігли надвір, на сліпуче сонце, і спинилися біля мавпи на мильному дереві з дрібним, як мереживо, листям. Мавпа вишукувала на собі бліх і кожну старанно розкушувала, ніби якісь ласощі.

В гарячий полудень вони рушили далі. Бабуся дрімала, прокидаючись кожні п'ять хвилин від власного хропіння. Їй перехотілося спати аж за Тумсборо, бо вона раптом згадала, що десь тут поблизу була стара плантація, куди вона одного разу приїздила ще дівчиною. Вона сказала, що чільну стіну будинку прикрашало шість колон, і до нього вела дубова алея, а обабіч неї стояли дві обвиті плющем альтанки, де приємно було посидіти з кавалером, нагулявшись по садку. Вона добре пам'ятала, котрою дорогою треба звертати туди. Вона знала, що Бейлі не захоче гаяти часу

на оглядини якогось там старого будинку, та що більше вона говорила про нього, то дужче їй кортіло знов побачити його й дізнатися, чи альтанки ще й досі там стоять.

— У ньому є сховок,— хитро мовила бабуся. Вона брехала, але їй дуже хотілося, щоб це була правда.— Кажуть, що в ньому сховали родинне срібло, коли сюдою проходила армія Шермана, а потім не могли його знайти...

— Ой як цікаво! — зрадів Джон Веслі.— Поїдьмо глянути на той будинок! Знайдемо сховок! Вистукаємо всі дошки й знайдемо! Хто там мешкає? Куди треба звертати? Тату, звернімо туди, га?

— Я ніколи не бачила будинку зі сховком! — вигукнула Джун Стар.— Поїдьмо глянути на нього! Тату, чуєте, можна туди звернути?

— Він недалеко звідси,— докинула бабуся.— Хвилин двадцять їзди, не більше.

Бейлі дивився просто поперед себе. Спідня його щелепа випнулась, як підкова.

— Ні,— сказав він.

Діти почали пхикати й верещати, їм конче хотілося глянути на будинок зі сховком. Джон Веслі гупав ногами в спинку переднього сидіння, Джун Стар повисла в матері на шиї і розпачливо скиглила їй у вухо, що вони ніколи не бачать нічого гарного, навіть на канікули, і ніколи не можуть робити того, що хочуть. Дитина й собі заплакала, а Джон Веслі так гамселив у переднє сидіння, що в батька ті удари відбивалися в нирках.

— Ну гаразд! — крикнув він і спинив машину на узбіччі дороги.— Цитьте! Замовкніть хоч на секунду! Якщо ви й далі так верещатимете, то я взагалі нікуди не поїду.

— Дітям було б дуже корисно подивитися на той будинок,— промурмотіла бабуся.

— Гаразд,— мовив Бейлі,— але знайте, я тільки раз роблю гак на такі дурниці. Вперше і востаннє.

— Той путівець, що на нього треба звертати, лишився за милю звідси. Я помітила, коли ми його минали.

— Путівець? — простогнав Бейлі.

Поки вони верталися, бабуся встигла згадати ще багато цікавого про будинок: виявляється, над вхідними дверима там було вікно з кольоровими шибками, а в залі висіла люстра на багато свічок. Джон Веслі сказав, що сховок треба, мабуть, шукати в каміні.

— Ви не зможете зайти в будинок,— сказав Бейлі.— Ви ж не знаєте людей, що там живуть.

— Поки ви будете розмовляти з ними на порозі, я оббіжу будинок і залізу у вікно,— мовив Джон Веслі.

— Ніхто не вийде з машини,— сказала його мати.

Вони звернули на путівець, і машина, здіймаючи хмари червоної куряви, застрибала на вибоїнах. Бабуся згадала ті часи, коли ще ніде не було мощених доріг і тридцять миль доводилося долати

цілий день. Дорога бігла пагорбами, на ній траплялися несподівані ями, вимиті дощами, та круті повороти над небезпечними ярами. То вони опинялися на вершині й перед ними на багато миль виднілися верхівки дерев, то за хвилину спускалися в червону улоговину, і припорошені дерева дивились на них згори.

— Якщо зараз не з'явиться садиба,— сказав Бейлі,— поверну назад.

Скидалося на те, що цією дорогою давно ніхто не їхав.

— Вже недалеко,— заспокоїла його бабуся, і не встигла вона вимовити ці слова, як її приголомшила жахлива думка. Ця думка так спантеличила бабусю, що вона почервоніла, витріщила очі, несамохіть дригнула ногами й зачепила саквояж у кутку машини. Саквояж упав, газета, що прикривала кошик під ним, з якимось дивним звуком піднялася, і кіт Пітті Сінг стрибнув Бейлі на плечі.

Тієї миті діти попадали додолу, невістка, притискаючи до себе дитину, вилетіла крізь дверці на землю, бабусю шпурнуло на переднє сидіння. Машина перекинулася і зсунулась боком у глибокий яр поряд з дорогою. Бейлі утримався на місці, а кіт — сірий, смугастий, з білою латкою спереду на морді і рожевим носом,— гусеницею обвився навколо його шиї.

Тільки-но діти переконалися, що можуть ворушити руками й ногами, вони вибралися з машини й загукали:

— Аварія! Ми попали в аварію!

Бабуся лежала, скорчившись під щитком з приладами й палко бажала, щоб у неї виявилась якась рана,— тоді Бейлі не відразу накинеться на неї з лайкою. Перед аварією її приголомшила ось яка жахлива думка: той будинок, який вона так добре пам'ятала, був не в Джорджії, а в Теннессі.

Бейлі обома руками відірвав кота від шиї і шпурнув його крізь віконце просто на сосну. Тоді виліз з машини й пошукав очима дружину. Вона сиділа, прихилившись спиною до схилу червоного, розмитого дощами яру і пригортала до грудей немовля, яке нестямно верещало. Вона лише розпорола собі щоку і зломила ключицю.

— Ми попали в аварію! — захоплено вигукували діти.

— Тільки нікого не вбило,— розчаровано мовила Джун Стар, коли побачила, що бабуся, шкутильгаючи, вийшла з машини.

Брилик, пришпилений до волосся, утримався в бабусі на голові, але криси спереду заломилися й стали дибки, а букетик фіалок висів над вухом. Бабуся і Бейлі теж посідали на схилі, щоб трохи заспокоїтись. Усі тремтіли.

— Може, хтось над'їде,— хрипким голосом сказала невістка.

— Я, мабуть, щось собі пошкодила,— мовила бабуся, тримаючись за бік, але до неї ніхто не озвався.

Бейлі цокотів зубами. Він був у жовтій спортивній сорочці, розмальованій яскраво-синіми папугами, і обличчя в нього було таке саме жовте, як сорочка. Бабуся вирішила не признаватися, що той будинок у Теннессі.

Дорога проходила футів за десять над ними, і їм було видно тільки верхівки дерев, що росли за нею. По той бік яру, в якому вони сиділи, також здіймався ліс, високий, темний і густий. Через кілька хвилин вони побачили на пагорбі далеченько від себе машину, яка наближалася так поволі, ніби ті, хто там сидів, спостерігали за ними. Бабуся встала й розпачливо замахала руками, щоб привернути їхню увагу. Машина так само повільно зникла у видолинку, тоді з'явилася знов, ще повільніше вибираючись на той пагорб, з якого вони перекинулись. Це була чорна, розхитана машина, схожа на катафалк. У ній сиділо троє чоловіків.

Вона спинилася просто над ними, і водій кілька хвилин мовчки дивився на них суворим незрозумілим поглядом. Потім він повернув голову, щось буркнув своїм супутникам, і вони вилізли з машини. Один з них, гладкий хлопець у чорних штанях і червоній, мокрій від поту футболці з сріблястим конем на грудях, зайшов з правого боку і спинився, роззявивши рота в безглуздій посмішці. Другий, у штанях захисного кольору, синьому смугастому піджаку й сірому капелюсі, насуненому на чоло так низько, що він затуляв йому більшу частину обличчя, неквапом зайшов з лівого боку. Жоден з них не озивався.

Водій теж виліз з машини і став, так само дивлячись на них згори. Він був старший за своїх супутників. Чуб у нього почав уже сивіти, окуляри в тонкій срібній оправі надавали йому вченого вигляду. Довгасте обличчя було поороване глибокими зморшками. На ньому не було ні сорочки, ні майки, лише тісні сині джинси. В руці він тримав чорного капелюха і револьвера. Двоє інших також були озброєні.

— Ми попали в аварію! — загукали діти.

Бабусю не залишало дивне почуття, що вона знає чоловіка в окулярах. Його обличчя було їй таке знайоме, ніби вона знає його віддавна, але вона не могла згадати, хто це. Чоловік відійшов від машини й почав спускатися схилом, обережно ступаючи, щоб не посковзнутися. Взутий він був у темно-руді з білим черевики без шкарпеток, тому видно було худі червоні кісточки.

— Добрий день,— привітався чоловік.— Бачу, що вас спіткала невелика пригода.

— Ми двічі перевернулися! — сказала бабуся.

— Раз,— поправив він.— Ми бачили. Залізь, Гайраме, в машину, глянь, чи вона ціла,— спокійно сказав він хлопцеві в сірому капелюсі.

— Навіщо вам револьвер? — спитав Джон Веслі.— Що ви з ним робите?

— Леді,— звернувся чоловік до невістки,— ви б не покликали дітей, щоб вони сіли біля вас? Вони мене дратують. Усі посідайте там, де стоїте.

— Чого це ви командуєте, що нам робити! — обурилася Джун Стар.

За ними зяяв ліс, немов чорна паща.

— Ходіть сюди, — покликала мати.

— Слухайте,— рантом озвався Бейлі,— ми попали в скруту. Ми попали в...

Тієї миті бабуся зойкнула, зіп'ялась на ноги і втупилася в чоловіка.

— Ви Невдаха! — вигукнула вона.— Я вас відразу впізнала!

— Авжеж,— сказав чоловік і ледь усміхнувся, ніби йому все-таки було приємно, що його знають.— Та було б краще для всіх вас, леді, якби ви мене не впізнали.

Бейлі рвучко обернувся і так вилаяв матір, що навіть діти зніяковіли. Вона заплакала, а Невдаха почервонів.

— Не журіться, леді,— сказав він.— Чоловік часом таке скаже, що й не думає. То, мабуть, слово саме в нього вихопилось.

— Ви ж не будете вбивати леді, правда? — сказала бабуся, витягла з-під рукава чисту хусточку й витерла очі.

Невдаха викопав носаком ямку в землі, тоді засипав її.

— Та не хотілося б,— відповів він.

— Слухайте,— мало не крикнула бабуся,— я знаю, ви добра людина. По вас видно, що ви не з простих. Я знаю, ви з порядної родини!

— Звичайно,— сказав він,— з такої порядної, що далі вже нікуди.— Він усміхнувся, показавши рівні, міцні білі зуби.— Кращої жінки за мою матір не було на світі, і батько також мав золоте серце.

Хлопець у червоній футболці обійшов їх і став ззаду, вперши руку з пістолетом у стегно. Невдаха присів навпочіпки.

— Наглядай за дітьми, Боббі Лі,— сказав він,— ти ж знаєш, що діти мене дратують. — Він дивився на шістьох людей, що скупчилися перед ним, і, здавалося, ніяковів, не знаючи, про що з ними говорити. — Яке чисте небо, — зауважив він, глянувши вгору. — Сонця, щоправда, звідси не видно, зате немає ані хмаринки.

— Так, гарний сьогодні день,— погодилась бабуся.— Послухайте,— сказала вона,— ви дарма звете себе Невдахою, бо я знаю, що ви маєте добре серце. Зразу видно, досить тільки глянути на вас.

— Цитьте! — крикнув Бейлі.— Ніхто не втручайтесь, я сам усе владнаю! — Він стояв зігнувшись, як бігун перед стартом, але не рухався з місця.

— Я ціную ваші слова, леді,— мовив Невдаха й обвів револьвером на землі кружечок.

— Цю таратайку можна за півгодини полагодити,— озвався Гайрам, визираючи з-за піднятого капота.

— Добре, але спершу ти й Боббі Лі підете з ним і з хлопчиком у ліс,— сказав Невдаха, показуючи на Бейлі і Джона Веслі.— Хлопці хочуть вас про щось запитати,— звернувся він до Бейлі.— Ви б не пішли з ними в лісок?

— Слухайте,— почав Бейлі,— ми попали в страшну скруту! Ніхто не розуміє, в якому ми становищі,— голос його зірвався. Очі в Бейлі були такі яскраво-сині, як папуги на сорочці. Він і далі не рушав з місця.

Бабуся підвела руку, щоб поправити криси, ніби хотіла йти до лісу разом з сином, але криси відірвались і лишилися в руці. Вона якусь мить дивилася на них, потім упустила додолу. Гайрам підтримував Бейлі за руку, наче вів старого діда, Джон Веслі вчепився за батька, а Боббі Лі йшов позаду. Так вони подалися до лісу, а коли досягли краю темної гущавини, Бейлі прихилився до голого стовбура сосни й гукнув:

— Я зараз вернуся, мамо, почекайте на мене!

— Негайно вертайся! — гукнула їм услід бабуся, та вони вже зникли в гущавині.— Бейлі, сину мій! — трагічним голосом знов покликала бабуся, але похопилася, що дивиться на Невдаху, який сидів навпочіпки перед нею.— Я твердо знаю, що ви добра людина,— розпачливо мовила вона.— Ви не з простих.

— Ні, леді, недобра я людина,— відповів Невдаха, помовчавши, ніби зважував її слова,— але на світі є ще гірші за мене. Батько казав, що я іншого виплоду, ніж мої брати й сестри. Одні люди, казав, можуть прожити весь свій вік і не спитають себе, для чого вони живуть, а іншим неодмінно треба до всього доскіпатись, і я, мовляв, саме такий. Казав, що я буду у все пхати свого носа.— Невдаха одяг свого чорного капелюха і раптом глянув на бабусю. Тоді відвів очі в напрямку лісу, наче знов зніяковів.— Вибачте, леді, що я при вас без сорочки,— сказав він, ледь згорбившись.— Ми закопали той одяг, у якому втекли, ну от і ходимо так, поки немає нічого кращого. Це, що на нас, ми позичили в зустрічних людей,— пояснив він.

— Нічого, не турбуйтеся,— мовила бабуся.— Мабуть, Бейлі взяв із собою ще одну сорочку.

— Я потім гляну,— мовив Невдаха.

— Куди вони його повели? — закричала невістка.

— Батько й сам був добра штука,— мовив Невдаха.— Ніколи не давав маху. Але з владою вмів ладнати. Знав, як до неї підступитися.

— Ви також могли б стати чесною людиною, якби спробували,— сказала бабуся.— Уявіть собі, як чудово було б десь осісти, зажити собі спокійно й зручно, не думаючи про те, що на тебе весь час хтось полює.

Невдаха креслив землю руків'ям револьвера і ніби обмірковував її слова.

— Це ви правду сказали, хтось весь час полює на тебе,— промурмотів він.

Бабуся стояла і, дивлячись згори на Невдаху, раптом помітила, які в нього худі лопатки.

— Ви коли-небудь молитесь? — спитала вона.

Він похитав головою. Бабуся тільки побачила, як ворухнувся чорний капелюх між лопатками.

— Ні,— сказав він.

З лісу долинув постріл, за ним другий, і знов запала тиша. Бабуся рвучко повернула голову. Але почула тільки, як у верхів'ях дерев прошелестів вітер, ніби хтось протягло, задоволено відітхнув.

— Бейлі, сину мій! — гукнула бабуся.

— Я колись був мандрівним проповідником, виспівував псалми,— повів далі Невдаха.— Чого я тільки не перепробував. Служив у війську, на суходолі й на морі, вдома і за кордоном. Був двічі одружений, працював у похоронному бюро й на залізниці, орав святу землю, раз попав у смерч, раз бачив, як людину живцем спалили.— І він подивився на невістку й на дівчинку, що сиділи, пригорнувшись одна до одної, бліді, з осклілими очима.— Бачив навіть, як били жінку,— додав він.

— Моліться, моліться,— почала бабуся,— тільки молитва...

— Наскільки пам'ятаю, я не був поганим хлопцем,— сказав Невдаха майже мрійливо.— Але в якомусь місці життєвої стежки я спіткнувся, і мене замкнули до в'язниці. Поховали живцем.— Він втупив очі в бабусю, не даючи їй відвести погляду.

— Якби ви тоді були почали молитися,— мовила вона.— А за що вас уперше замкнули до в'язниці?

— Глянь праворуч — стіна,— сказав Невдаха, знов дивлячись на безхмарне небо,— глянь ліворуч — стіна. Глянь угору — стеля, глянь униз — підлога. Я вже забув, за що, леді. Я там сидів-сидів, згадував-згадував, що ж я таке зробив, але й досі не згадав. Часом, бувало, здається, ніби ось-ось згадаєш, але ні, все дарма.

— Може, то сталася якась помилка, що вас посадили? — нерішуче спитала бабуся.

— Ні, леді,— сказав Невдаха,— ніякої помилки не сталося. Вони мали проти мене папери.

— Ви, мабуть, щось украли,— мовила бабуся.

Невдаха глузливо пирхнув.

— Ніхто в світі не мав чогось такого, щоб я захотів украсти,— сказав він.— Лікар у в'язниці, той, що лікує психів, казав, начебто мене за те посадили, що я вбив свого батька, але я знаю, що це брехня. Мій батько ще дев'ятсот дев'ятнадцятого помер від грипу, я до його смерті не мав ніякого стосунку. Він похований на баптистському кладовищі в Маунт-Гоупвелі, можете самі туди поїхати й переконатися.

— Якби ви були молилися,— сказала стара,— Ісус урятував би вас.

— Та воно так,— сказав Невдаха.

— Ну, то чому ж ви не молитесь? — спитала вона, раптом затремтівши з захвату.

— Бо я не хочу, щоб мене хтось рятував,— відповів він.— Я сам зроблю все, що треба.

З лісу до них надійшли Боббі Лі та Гайрам. Боббі Лі тяг за собою жовту сорочку з яскравими синіми папугами.

— Кинь мені ту сорочку, Боббі Лі,— сказав Невдаха.

Сорочка майнула вгору, впала йому на плечі, і він одяг її. Бабуся не могла б сказати, що нагадувала їй та сорочка.

— Ні, леді,— повів далі Невдаха, застібаючи сорочку,— я переконався, що сам злочин не має значення. Ти можеш зробити те чи те, вбити когось чи вкрасти в нього колесо від машини, однаково рано чи пізно забудеш, що ти зробив, але кару свою отримаєш.

Невістка почала хапати ротом повітря, наче її хтось душив.

— Леді, може, ви з дівчинкою прогуляєтесь до ліска? — спитав її Невдаха.— Боббі Лі й Гайрам проведуть вас до чоловіка.

— Дякую,— ледь чутно сказала невістка. Її ліва рука звисала, мов нежива, і сонну дитину вона тримала самою тільки правою.

— Поможи дамі, Гайраме,— сказав Невдаха, побачивши, як їй важко видиратися схилом нагору.— А ти, Боббі Лі, візьми за руку дівчинку.

— Я не хочу триматися з ним за руку,— сказала Джун Стар,— він схожий на свиню.

Товстий хлопець спаленів, вишкірив зуби, схопив Джун Стар за руку й потяг до лісу слідом за Гайрамом, що вів її матір.

Лишившись сама з Невдахою, бабуся переконалася, що втратила голос. На небі не було жодної хмаринки, але й сонце не світило. Вона хотіла сказати йому, що треба молитися. Вона кілька разів розтуляла рота, поки щось вимовила.

— Господи Ісусе, господи Ісусе,— врешті почула вона свій голос. Вона хотіла просити господа, щоб той урятував Невдаху, але її прохання прозвучало як прокльон.

— Атож,— мовив Невдаха, наче погоджувався з нею.— Ісус усе перевернув догори ногами. З ним вийшло те саме, що й зі мною, тільки він не зробив ніякого злочину, а я зробив, вони довели мені, бо мали папери. Звісно, вони тих паперів так мені й не показали,— мовив він.— Тому тепер я всюди залишаю свій підпис. Я давно вже вирішив завести підпис і все, що роблю, записувати, вести вчинкам своїм лік. Хочу знати, що я зробив, щоб потім порівняти злочин з визначеною мені карою і побачити, чи її по заслузі відміряно. І щоб на тому світі можна було довести, що до мене поставились несправедливо. Я сам прозвав себе Невдахою,— сказав він,— тому що ніяк не можу врівноважити свої лихі вчинки з тією карою, яку витерпів.

З лісу долинув розпачливий крик, а за ним постріл.

— А ви як вважаєте, леді, це хіба справедливо, що одного карають забагато, а другого зовсім не карають?

— Господи Ісусе! — вигукнула бабуся.— Ви ж не з простих! Я знаю, у вас не здійметься рука застрелити леді! Я знаю, ви з порядної родини! Моліться! Господи Ісусе, ви ж не будете стріляти в леді. Я віддам вам усі свої гроші!

— Леді,— мовив Невдаха, дивлячись повз неї в ліс,— де таке бачено, щоб небіжчик давав щось грабареві.

З лісу почулося ще два постріли, і бабуся підняла голову, мов спрагла стара індичка, що тягнеться до води.

— Бейлі, сину мій! — закричала вона так, ніби в неї розривалося серце.

— Тільки Ісус воскрешав мертвих,— повів далі Невдаха,— але йому також не варто було цього робити. Він усе перевернув догори ногами. Якби так було, як він казав, то лишається тільки одне: кинути все і йти за ним, а якщо не так, то треба прожити тих кілька років, що тобі судилися, якнайкраще — когось убити, чи спалити його дім, чи зробити йому якусь гидоту. Нема більшої втіхи, як робити гидоту! — крикнув він голосом, що скидався майже на тваринне ревіння.

— А може, він не воскрешав людей,— промурмотіла бабуся, сама не усвідомлюючи, що вона каже; у голові в неї так паморочилося, що вона опустилася додолу й підігнула під себе ноги.

— Мене там не було, тому не скажу, чи він справді воскрешав,— відповів Невдаха.— А хотів би я бути там! — Він ударив кулаком об землю.— Це несправедливо, що мене там не було, бо я б тоді знав усе напевне. Чуєте, леді,— мало не заверещав він,— якби я там був, то знав би все напевне і не докотився б до такого!

Голос його наче ось-ось мав зірватися, і в бабусі на мить прояснило в голові. Вона побачила зовсім близько його скривлене обличчя, і їй здалося, що він зараз заплаче.

— Адже ти один із моїх синів,— промурмотіла вона.— Моя власна дитина!

Вона простягла руку й торкнулася його плеча. Невдаха відскочив, ніби його вкусила гадюка, і тричі вистрілив їй у груди. Тоді поклав револьвер на землю, зняв окуляри й заходився їх протирати.

Гайрам і Боббі Лі вернулися з лісу й спинились край яру, дивлячись згори на бабусю, що чи то сиділа, чи лежала в калюжі крові, підігнувши під себе ноги, як дитина, і всміхалася безхмарному небові.

Без окулярів очі Невдахи, почервонілі й водяві, здавалися якимись беззахисними.

— Віднесіть її і киньте туди, куди повкидали всіх,— сказав він, беручи на руки кота, що терся об його ногу.

— Нічого не скажеш, балакуча була бабуся,— зауважив Боббі Лі і, гейкнувши, скотився в яр.

— Добра була б жінка, якби в неї щохвилини хтось стріляв, — сказав Невдаха.

— Наче це така велика радість,— мовив Боббі Лі.

— Мовчи, Боббі Лі,— сказав Невдаха.— Жити теж не велика радість.

Джон Апдайк

ГОЛУБИНЕ ПІР'Я

Коли вони переїхали до Фаєртауна, всі речі були поперекидувані, попересовувані й попереставлювані. Червону канапу з плетеною спинкою, яка в Олінгері красувалася на почесному місці в їхній вітальні, а тепер виявилася надто широкою для тісної сільської світлиці, запроторили до клуні й сховали під брезент. Ніколи вже Дейвід не зможе вилежуватися на ній з обіду до вечері, жуючи родзинки й читаючи детективні романи, наукову фантастику і П. Г. Водегауза. Блакитне крісло з широкими бильцями, що роками стояло в примарній, чистій спальні для гостей, поглядаючи звідти крізь вікно, запнуте фіранкою з швейцарським візерунком, на телефонні дроти, каштани й будинки з протилежного боку вулиці, тут велично розташувалося перед закуреним каміном — єдиним джерелом тепла в ці перші холодні квітневі дні. Малим Дейвід завжди боявся тієї спальні для гостей; саме там він, лежачи хворий на кір, побачив чорну паличку завдовжки з ярд, що, ледь нахилена, рухалася вздовж ліжка і зникла, як він закричав. Його трохи непокоїло, що одна річ із того примарного оточення тепер вигрівалася біля вогню в центрі родинного кола і поволі чорніла від сажі. Книжки, що раніше збирали на себе порох у шафі біля піаніно, тут похапцем розсовали без будь-якого ладу на полиці, які столяри прилаштували попід однією стіною. Чотирнадцятирічний Дейвід був швидше тим, кого перевезли, ніж тим, хто переїхав; як і меблі з колишнього помешкання, він мусив прилаштуватися до нового місця. Тому в суботу другого тижня після переїзду він спробував скласти книжки, щоб хоч тут знати, де що стоїть.

Ті книжки якось дивно пригнічували його. Це були твори, що їх здебільшого придбала мати в часи своєї молодості: інститутські антології грецьких драм і римської поезії, «Історія філософії» Уїлла Дюрана, зібрання творів Шекспіра в м'яких шкіряних палітурках, з пришитими стрічками-закладками, «Зелені вілли» у футлярах, ілюстровані дереворитами, «Я — тигр» Мануеля Комроффа, романи таких письменників, як Дж. Голсуорсі, Елен Гласгов, Ірвін С. Кобб та Сінклер Льюіс, і «Елізабет». Неактуальність того добору збудила в ньому відчуття, що між ним і його батьками пролягла страшна прірва, образлива прірва часу, який сплинув, поки він народився. І йому раптом закортіло заглибитися в той час. З купи книжок, що лежали навколо нього на широких мости-

нах старої підлоги, він витяг другий том чотиритомного «Нарису історії» Г. Дж. Уелса. Червоний колір палітурок на спинці збляк і став рудавим. Коли він перегорнув обкладинку, на нього війнуло солодкуватим духом горища. На чистій сторінці незнайомою рукою було виведене дівоче прізвище його матері — рівний, розгонистий, а проте старанний підпис, ледь схожий на хапливі похилі кривулі, що ними вона з дивовижною щедрістю покривала списки куплених товарів, господарські рахунки й великодні вітання, призначені її інститутським товаришкам з тієї самої далекої, трохи грізної пори.

Дейвід гортав книжку, поминаючи малюнки, виконані старовинним способом крапкування: барельєфи, маски, скульптури римлян без зіниць в очах, частини стародавнього одягу, черепки з посуду, знайденого в розкопаних житлах. Шрифт був надзвичайно чіткий, прозорий, як у підручнику. Дейвід схилився над пожовклими по краях сторінками, наче над чотирикутними шматками припорошеного скла, що крізь них він бачив нереальні, не зв'язані між собою світи. Бачив, як там усе поволі ворушилося, повзло, і йому підступала до горла нудота. Мати і бабуся порались на кухні; цуценя, яке вони щойно придбали «для безпеки в селі», час від часу злякано шкрябало підлогу під обіднім столом, що його в колишньому їхньому домі накривали тільки на свята, а тут обідали на ньому щодня.

Раптом, не встигнувши вчасно відвести очей від якоїсь сторінки, Дейвід почав читати те, що Уелс написав про Ісуса: що то був невідомий політичний діяч, своєрідний мандрівний учитель в одній із малих колоній Римської імперії. Завдяки випадкові, який тепер неможливо з'ясувати, він (Дейвіда вжахнуло маленьке «в») лишився живий після розп'яття і помер, мабуть, через кілька тижнів. Релігія сперлася на цей дивний випадок. Довірлива уява тих часів згодом приписала Ісусові чудодійні і надприродні вчинки; постав міф, а потім і церква, закони якої в більшості випадків прямо суперечать простому, швидше комуністичному вченню того галілейця.

Дейвідові здалося, ніби камінь, що протягом тижнів чи навіть років натягав своєю вагою плетиво його нервів, тепер порвав їх, пробив паперову сторінку і ще сотню сторінок під нею. Ця фантастична брехня — певне, що брехня: адже церкви стояли скрізь, і весь його народ повстав в ім'я боже — спершу не вжахнула його; вжахнуло те, що вона могла зродитися в людському розумі, сама думка, що в певній точці часу й простору міг існувати розум, споганений запереченням божистої природи Христа, що всесвіт не виплюнув тієї потвори, а дозволив їй жити в блюзнірстві, рости, завойовувати славу, старітися, писати книжки, які, коли б вони були правдиві, обернули б усе в страшний хаос. Світ за глибоко врізаними вікнами — поораний колесами моріжок, побілена клуня, волоський горіх з буйним свіжим листям — здавався Дейвідові захистком, звідки його вигнали назавжди. Йому наче хто приклав до щік гарячі компреси.

Дейвід ще раз прочитав написане. З своїх скупих запасів знань він спробував видобути заперечення, які б спинили самовдоволений марш цих чорних слів, але не знайшов жодного. В газетах щодня повідомлялося про випадки подолання смерті і про ще незрозуміліші речі. Та хіба хоч через один із тих випадків де-небудь будували церкви? Дейвід спробував вернутися думкою назад, від церков з їхніми сміливими високими фасадами і убогою, занедбаною серединою до подій в Єрусалимі, й відчув, наче його оточили мінливі сірі тіні, століття історії, в яких він геть згубився. Нитка, що вела до клубка, випорснула йому з руки. Чи Христос коли приходив до нього, Дейвіда Керна, і казав: «Ось, торкнися рани на моєму боці»? Ні, не приходив, але його молитви вислуховував. А які молитви? Дейвід раз молився, щоб не помер Руді Мен, коли він підставив йому ногу і той розбив собі голову об радіатор. І Руді не помер, хоч кров так і цебеніла з нього. Він тільки розсік шкіру, але того самого дня прийшов із забинтованою головою і знов дражнив Дейвіда. До смерті йому було далеко. Потім Дейвід, пославши замовлення на дві фотокартки кінозірок, молився, щоб їх прислали другого дня, і хоч фотокартки не прийшли другого дня, він усе-таки незабаром отримав їх: вони виглядали з наддертого конверта, наче бог докоряв йому: «Я вислуховую твої молитви як сам хочу і коли сам знаю». Після цього його молитви стали вже не такими конкретними, обережнішими, щоб бог мав менше підстав докоряти йому. А проте всі ті випадки кінець кінцем могли виявитись тільки незначним збігом обставин, і смішно було кидати їх у бій проти могутніх знань Г. Дж. Уелса! Насправді вони доводили, що ворог має слушність: надія будує повітряні замки на підставі безглуздих випадків і добачає слова там, де в дійсності є лише нікчемні карлючки.

Прийшов батько, і вони повечеряли. Тим часом стемніло. Дейвідові довелося взяти з лазні ліхтарика, щоб піти росяною травою до туалету надворі. Цього разу він уже не так боявся павуків. Адже біля ніг у нього лежав засвічений ліхтарик. На його лінзу сіла комаха, маленька, може, москіт чи блішка, така тоненька й тендітна, що слабке світло ліхтарика позначило на дошках стіни її тінь: легенький обрис крилець, нечіткі, але помітні, мовби крізь збільшувальне скло, рухи довгих, немов причеплених на завісах, ніжок і темний конус самого тіла. Його здригання — то, мабуть, удари серця. Знепацька перед Дейвідом постала виразна картина смерті: довга яма в землі, не ширша за людське тіло, куди тебе спускають, а тим часом білі обличчя вгорі віддаляються. Ти пробуєш дотягтися до них, але твої руки наче пришпилені. Лопати закидають землею твоє обличчя. Ти залишишся там назавжди, випростаний, засліплений і мовчазний, а за якийсь час ніхто вже про тебе не згадає, ніхто тебе звідти ніколи не покличе. Коли шари грунту вляжуться, тоді пальці видовжаться, а зуби по краях розтягнуться в широку підземну гримасу й нічим уже не відріз-

нятимуться від шматка крейди. Земля западеться, сонце погасне, й настане вічна темрява там, де колись сяяли зорі.

На спині в Дейвіда виступив холодний піт. Йому здавалося, що перед ним виріс мур, який годі було пробити. Таке знищення було не просто ще однією загрозою, страшнішою небезпекою, іншим видом муки: воно було якісно іншим. Його навіть не можна було довільно уявити собі, воно прийшло до Дейвіда ззовні. Від нервового струсу його тіло вкрилося плямами. Шкіра на грудях змокріла від зусилля стримати нудоту. І водночас безмежний страх, що сповнював усю його істоту, огорнув і все навколо нього: потоки матерії піднялися до зірок, простір розчавлено в твердь. Коли він підвівся, несвідомо горблячись, щоб не зачепити головою павутиння, то був такий задерев'янілий, ніби опинився у велетенських лещатах. Він навіть здивувався, що ще має бодай якусь змогу ворушитися. Під благенькою заслоною смердючої буди він, поправляючи штани, відчув себе — і то була перша іскра надії — надто малим, щоб його розчавили ті лещата.

Уже надворі, коли світло ліхтарика з боязким поспіхом ковзнуло по віддалених стінах клуні, по кущах винограду й височенній сосні, що росла біля стежки до лісу, його пойняв ще більший жах. Він помчав по траві, що чіплялася йому за ноги, переслідуваний не якимось диким звіром з лісу чи котримось із домовиків, що ними забобонна бабуся населила його дитинство, а примарами з науково-фантастичних книжок, де гігантські, сірі, мов попіл, місяці затуляють половину яскраво-зеленого неба. Біжучи, Дейвід відчував, як сіра планета котиться слідом за ним. Якби він оглянувся, то пропав би навіки. В ці хвилини найбільшого страху з вакууму його фантазії виринали моторошні видива — розпадалося сонце, землю завойовували комахи — і ще дужче впевнювали його, що загибель неминуча.

Дейвід шарпнув до себе двері. В кімнатах скрізь горіли лампи — вони стояли в різних кутках і здавалися віддзеркаленням одна одної. Мати мила посуд у цеберку з гарячою водою, бабуся боязко шамоталася біля її ліктя. У вітальні — на першому поверсі цього квадратового будиночка було дві довгі кімнати — батько сидів перед закуреним каміном і нервово згортав та розгортав газету.

Дейвід узяв великий, ще дідівський, повний словник Вебстера з полиці, на яку він сьогодні таки сам його й поставив, погортав великі тонкі сторінки, м'які, наче з матерії, знайшов потрібне слово й прочитав:

«*Душа* — 1. Сутність, мислима як зміст, субстанція, спонука або рушійна сила життя взагалі чи життя індивідуума, особливо життя, що виявляється у фізичній діяльності; засіб існування індивідуума, що своєю природою відрізняється від тіла і, як звичайно вважають, може існувати окремо».

Далі йшли грецька та єгипетська концепції душі, але перед ненадійним порогом старовини Дейвід спинився. Йому цього було

досить. Слова, наче гонти, заходили одне за одне, утворюючи безпечний захисток. «...як звичайно вважають, може існувати окремо». Чи ж могло бути щось справедливіше, розважніше, надійніше?

Коли Дейвід опинився нагорі, в своїй кімнаті, йому здалося, що він переборов страх. Простирала на ліжку були чисті. Бабуся випрасувала їх двома прасками, знайденими серед мотлоху на олінгерському горищі; вона брала їх по черзі з плити дерев'яною дужкою-хапачем. Аж дивно було дивитися, як спритно вона ними орудувала. З сусідньої кімнати долинав спокійний гомін і часом хода, коли батьки переносили лампу з одного місця на інше. Двері були прочинені, тож Дейвід бачив, як рухалося світло. Напевне, в останні кілька хвилин, в останню секунду світло блисне яскравіше, показавши двері з темної кімнати до другої, освітленої. І думка про цю мить знов злякала його. Він уявив собі власну смерть: якась чужа кімната, якесь чуже ліжко, якісь шпалери на чужих стінах, він дихає важко, з присвистом, щось мурмочуть лікарі, стривожені родичі входять і виходять, але йому немає іншого шляху, тільки вниз, у землю. Більше він не торкнеться дужки дверей. Шепіт замовк, і світло в кімнаті батьків згасло. Дейвід почав молитися, щоб заспокоїтись. Хоч він боявся нового випробування, а все ж звів руки вгору, в темряву над головою, і молився, щоб Христос доторкнувся до них. Не міцно й не надовго: легенького, найкоротшого потиску вистачило б йому на ціле життя. Руки його чекали, зведені в повітрі, що було матерією, яка ніби текла його пальцями; а може, то пульсувала кров? Він опустив руки під покривало, невпевнений, чи їх хтось торкався, чи ні. Бо ж хіба дотик Христа не мав бути безмежно легенький?

Серед бурі, яку зняла в його голові та картина знищення, однієї думки Дейвід тримався твердо: що там, у туалеті, він зіткнувся з іншою дійсністю, скелею жаху, досить міцною, щоб на ній побудувати будь-яку, хоч і найвищу споруду. Йому треба було тільки невеличкої допомоги, підбадьорливого слова, жесту, кивка головою, і він почував би себе в безпеці, ніби з охоронною грамотою. Певність, яку дав словник, за ніч розвіялась. Сьогодні вже була неділя, теплий, гарний день. У чистому повітрі за милю чути було волання церковних дзвонів: «Святкуйте! Святкуйте!» Тільки батько пішов до церкви. Він одяг піджак, не відкотивши рукавів сорочки, сів у маленький, старий чорний «плімут», що стояв біля клуні, й вирушив у дорогу, понуро, болісно скривившись, як завжди, хоч би що він робив. Він надто скоро перемкнув швидкість, і стерті колеса зняли хмару рудої куряви на немощеній вулиці. Мати пішла в поле подивитися, котрі кущі треба підрізати. Дейвід, хоч звичайно волів сидіти вдома, цього разу подався з нею. Цуценя бігло за ними ззаду, скавчало, як доводилось іти стернею.

але боязко тікало, коли хтось із них вертався, щоб узяти його на руки. Коли вони дійшли до краю поля, мати запитала:

— Що з тобою, Дейвіде?

— Нічого. А чому ви питаєте?

Мати пильно подивилась на нього. Ліс перетинав зеленою лінією простір за її головою, що вже почала сивіти. Мати повернула голову і рукою показала на їхній будинок, що лишився за півмилі позад них:

— Глянь, як він уписався в краєвид. Тепер уже так не вміють пов'язувати будівлі з місцевістю. Батько завжди казав, що фундамент закладали з компасом. Треба десь дістати компас і перевірити. Будинок начебто звернений передньою стіною на південь, але мені здається, що південь більше в цей бік.

Коли мати, розмовляючи з Дейвідом, стояла отак боком, вона здавалася молодою і вродливою. Пасмо волосся, що гладенькою хвилею спадало над вухом, світилося сріблом, чистотою, спокоєм і робило її в синових очах якоюсь чужою. Дейвід ніколи не ділився своїми тривогами з батьками, не вважав, що вони повинні його втішати. З самого дитинства йому здавалося, що в них більше всілякого клопоту, як у нього. Їхня безпорадність давала йому ілюзію власної сили; тому тепер, стоячи на цьому високому, залитому сонцем пагорбі, він ревниво беріг загрозу, яку відчував, ніби подих вітру на кінчиках своїх пальців,— загрозу, що весь цей широкий краєвид порине в темряву. Він поблажливо прийняв від матері тільки єдину втіху — дивний факт, що вона, хоч прийшла оглядати кущі винограду, не взяла ножиць, бо мала тверде упередження, що працювати в неділю гріх.

Коли вони верталися назад у супроводі цуценяти, яке скавчало ззаду, хмарка куряви за далекою смугою дерев свідчила, що батько їде з церкви. Він був уже вдома, як вони прийшли, і привіз недільну газету. Він зустрів їх сердитим зауваженням:

— Добсон надто інтелігентний для цих фермерів. Вони сидять, порозявлявши роти, і жодного слова не чують із того, що він каже.

Дейвід сидів до пів на другу, втупившись у газету, читав гумор і спортивну рубрику. О другій годині у фаєртаунській церкві відбувалася лекція з катехізису. Досі він учився релігії у лютеранській церкві в Олінгері, і вже самий перехід із неї сюди був ганебною деградацією. В Олінгері учні збиралися вечорами в середу, причепурені, ніби на забаву. А потім, коли червоновидий священик, з уст якого слово «Христос» падало, мов розжарений камінь, благословляв їх, найвідважніші з Бібліями під пахвою заходили до перекусної і курили. Тут, у Фаєртауні, дівчата були білі, нудні телички, а хлопці, в костюмах своїх батьків,— руді цапки з вузькими, витягненими обличчями. Пополудні в неділю цю череду заганяли під склепіння занедбаної церкви, де тхнуло прілим сіном. Оскільки батько поїхав машиною з якоюсь черговою справою в Олінгер. Дейвід пішов до церкви пішки, втішаючись

простором і тишею. Лекцій релігії він не любив, але сьогодні сподівався почути те підбадьорливе слово, побачити той жест, якого йому так було треба.

Велебний Добсон був тендітний юнак із великими карими очима й вузькими, білими, гарної форми руками, що літали, мов сполохані голуби, коли він виголошував проповідь. Він, здавалося, був трохи не на місці в цій лютеранській парафії. Це була його перша посада. Парафія була розкидана: йому доводилось обслуговувати ще одну сільську церкву, віддалену від цієї на двадцять миль. Його «форд» мінливого зеленого кольору, ще півроку тому зовсім новий, тепер був до самих віконець забризканий рудою грязюкою і весь деренчав від їзди нерівними сільськими дорогами, де священик часто блукав на зловтіху багатьом мешканцям. Але Дейвідова мати любила Добсона і, що було багато важливіше для кар'єри священика, любили його також Гаєри — родина спритних купців, які продавали харчові продукти й трактори, були власниками готелю і порядкували у фаєртаунській церкві. Любив священика й Дейвід і почував, що той, у свою чергу, любить його. Бувало, під час лекції з катехізису, коли учні робили якусь особливу дурницю, Добсон звертав на нього свої великі карі очі, в яких світилася тиха зневіра, і той погляд, хоч і лестив Дейвідові, але водночас і трохи непокоїв його.

Навчання катехізису полягало в голосному зачитуванні із спеціальної брошурки відповідей на теми, які учні готували протягом тижня, наприклад такі: «Я господь, бог твій, що... господь, бог твій, що... господь, бог твій, що...» Потім можна було ставити запитання, хоч звичайно ніхто їх ніколи не ставив. Сьогоднішньою темою була остання третина «Вірую». Коли прийшов час ставити запитання, Дейвід, червоніючи, промовив:

— Я хотів би знати про воскресіння... Чи з хвилини смерті до судного дня в нас є свідомість?

Добсон закліпав очима, зморщив маленькі гарні уста, показуючи цим, що Дейвід ще дужче ускладнює і так складну річ. На обличчях інших учнів проступив холодний подив, ніби в Дейвідовому запитанні було щось непристойне.

— Ні, думаю, що немає,— відповів велебний Добсон.

— Ну, а де ж перебуває наша душа весь цей час?

Клас відчув, що діється щось незвичайне. Боязкі очі Добсона зволожилися, наче він силкувався хоч формально підтримати дисципліну; одна дівчина, найтовща, дурнувато посміхнулася до своєї сестри-близнючки, не такої товстої. Стільці стояли нерівним колом. Настрій, що, ніби струм, перебігав по тому колу, вжахнув Дейвіда. Невже кожен з них знає щось таке, що йому не відоме?

— Мабуть, можна сказати, що наші душі сплять,— мовив Добсон.

— А тоді вони прокинуться, і земля залишиться такою, як була завжди, з усіма людьми, що на ній жили? Де ж тоді буде небо?

Аніта Гаєр захихотіла. Добсон глянув на Дейвіда пильно, але з виразом якогось незрозумілого прощення, наче між ними була таємниця, а Дейвід її тепер зрадив. Проте Дейвід не знав ніякої таємниці. Він хотів тільки одного: щоб Добсон сказав те, що казав кожного недільного ранку. А той не хотів. Ніби тих слів не годилося казати в розмові.

— Ти міг би, Дейвіде, уявити собі небо приблизно так: це те, що Авраам Лінкольн зробив для нашої країни і що живе після нього.

— Але чи Лінкольн свідомий того, що воно живе після нього? — Дейвід почервонів, тепер не з сорому, а з люті; він ішов сюди з такою довірою, а з нього роблять дурня.

— Чи він свідомий цього? Я б сказав, що ні; але це не має значення.— Голос Добсонів набув твердості боягуза; в ньому тепер бриніла ворожість.

— Не має?

— Так, перед лицем господнім не має.

Єлейність, приголомшливе нахабство цієї відповіді так образили Дейвіда, що на очах у нього виступили сльози. Він опустив погляд на книжку, де слова «обов'язок», «любов», «послух», «честь» були складені у формі хреста.

— У тебе є ще якісь запитання, Дейвіде? — озвався Добсон уже ласкавим голосом.

Інші учні вже гомоніли, складаючи свої книжки.

— Ні,— відповів Дейвід твердо, але не зміг підвести очей.

— Чи моя відповідь задовольнила тебе?

— Так.

Священик замовк, і сором, який він мав би відчувати, пойняв Дейвіда; оскарження в облудності звалилось на нього, невинного, і він знав: збоку, мабуть, здавалося, що то почуття вини не давало йому підвести очей, коли він виходив, хоч Добсон пронизував його своїм поглядом.

Батько Аніти Гаєр підвіз його битим шляхом до путівця. Дейвід сказав, що далі піде пішки, хоче прогулятися, і збагнув: містер Гаєр тому так швидко погодився на це, що не хотів порошити свого синього «б'юїка». З цим було все гаразд, як і з усім, поки ти його розумієш. Від обурення, що його ошукали, що ошукали християнство, всередині в Дейвіда щось затверділо. Рівний, утоптаний путівець, на якому подекуди витикалося рожевувате каміння, був ніби дзеркалом його настрою. Квітневе сонце лило своє проміння з самої середини західної половини неба; в ньому вже вчувалася літня спека. Придорожній бур'ян покрила курява. Серед свіжої трави і густої, як щітка, озимини комахи, мов заведені, співали свою монотонну пісню. Віддалік під лісом Дейвід побачив тоненьку постать у батьковому піджаку. Мати. Він дивувався, що їй подобаються такі прогулянки, бо йому самому рудуваті смуги полів, що лагідно підіймалися й опадали, здавалися тільки втіленням безмежної втоми.

Рум'яна від свіжого повітря й радості, мати повернулася з прогулянки раніше, ніж Дейвід сподівався, і, вражена, застала його з дідусевою Біблією. Це була груба, невеликого формату чорна книжка; палітурки там, де її тримали дідусеві пальці, були витерті, спинка трималася з одного боку лише на тонкій стяжці матерії. Дейвід шукав того місця, де Ісус каже одному з розбійників на хресті: «Ще й день не мине, як ти будеш зі мною в царстві небеснім». Досі він ніколи не читав сам Біблії. А зніяковів так, коли мати застала його над нею, тому, що йому був огидний весь апарат святості: задушливі церкви, крикливі гімни, бридкі вчительки з недільної школи і їхні дурні брошурки; все в них він ненавидів, крім одного — обіцянки, яку вони з собою несли, обіцянки, яка в найспотвореніший спосіб — ніби найгіршій старій почварі в королівстві раптом запропонував свою руку принц,— робила можливою кожну добру й реальну річ: гру в м'яча, жарти, дівчат з повними грудьми. Він не міг пояснити все це матері. Не встиг. Вона випередила його запитанням, сповненим перебільшеної турботи:

— Дейвіде, навіщо ти взяв дідусеву Біблію?

— Читати. Ми ж бо живемо в християнській державі, чи як?

Мати сіла на зелену канапу, яка в Олінгері колись стояла у вітальні під орнаментованим люстром. Від прогулянки на щоках у неї все ще грала усмішка.

— Я хотіла б, щоб ти мені про все розповів, Дейвіде.

— Про що?

— Про те, що тобі не дає спокою. Ми з батьком обоє помітили, що тебе щось турбує.

— Я запитав велебного Добсона про небо, а він сказав, що воно схоже на добрі діла Авраама Лінкольна, які живуть після нього.

Він сподівався, що це її приголомшить.

— Ну й що? — запитала мати, чекаючи ще якогось пояснення.

— Більше нічого.

— А чому тобі не сподобалося те, що він сказав?

— Ну, хіба ви не бачите? Виходить, що неба взагалі немає.

— Не бачу, щоб так виходило. А ти хотів би якого неба?

— Не знаю, якого. Але хотів би, щоб воно чимось було. Я сподівався, що він скаже мені, яке воно. Думав, що це його робота.

Дейвід розсердився, відчувши, що здивував матір. Вона думала, що небо давно вивітрилося йому з голови. Уявляла собі, що він уже також приєднався, хоч мовчки й таємно, до змови, якою — він тепер знав це — було все навколо нього.

— Дейвіде, тобі ніколи не хочеться відпочити?

— Ні, не хочеться.

— Ти ще такий молодий. Коли ти будеш старший, то все сприйматимеш інакше.

— Дідусь не сприймав інакше. Гляньте, яка ця книжка зачитана.

— Я ніколи не могла зрозуміти твого діда.

— А я не розумію священиків, які кажуть, що небо схоже на пам'ять про добрі діла Лінкольна. А коли ти не Лінкольн?

— Я думаю, що велебний Добсон помилився. Спробуй вибачити йому.

— Не в тім річ, що він помилився! Річ у тім, що ти вмреш і ніколи вже не будеш ходити, бачити, чути.

— Але ж, любий мій,— роздратовано сказала мати,— не можна бути таким жадібним і хотіти більше, як маєш. Господь послав нам такий чудовий весняний день, подарував нам ферму, перед тобою ще ціле життя...

— Отже, ви вважаєте, що бог є?

— Авжеж є,— мовила вона з такою глибокою полегкістю, що обличчя її проясніло, стало спокійне й лагідне.

Дейвід стояв надто близько від матері і боявся, що вона простягне руку, щоб погладити його.

— Отже, він створив усе? Ви відчуваєте це?

— Так.

— А хто ж тоді створив його?

— Людина, а хто ж. Людина.

Вона аж засяяла з радощів, що знайшла таку вдалу відповідь, але Дейвід зневажливо махнув рукою:

— Ну, це знову ж виходить, що його немає.

Мати хотіла взяти його за руку, але він відсмикнув її.

— Дейвіде, це таємниця. Диво. Диво таке величне, що велебний Добсон не зміг би його пояснити. Адже ти не кажеш, що будинків немає тому, що їх спорудила людина.

— Не кажу. Проте бог повинен бути інакший.

— Але ж, Дейвіде, ти маєш докази. Виглянь лишень у вікно на сонце, на поля.

— Це гірка втіха, мамо. Хіба ви не розумієте,— він кахикнув, бо йому щось застрягло в горлі,— що коли ми вмремо, то для нас скінчиться і сонце, й поля — геть усе! Ох, який жах. Який безмежний жах!

— Що ти, Дейвіде, зовсім ні. Адже ясно, що ні.

Вона схвильовано простягла руки, показуючи тим порухом, що ладна прийняти в свої обійми його безпорадність; уся її граційність, лагідність, її любов до прекрасного зосередилися в очікувальній напрузі, і це викликало в ньому бурхливу ненависть. Він не дасть ласкою відвернути себе від правди. «Я путь, я правда...»

— Ні,— мовив він.— Лишіть мене самого.

Він узяв за піаніно тенісний м'ячик і вийшов надвір кидати його в причілок будинку. Вгорі на стіні видніла латка, де руда штукатурка, накладена на пісковик, відпала, і він намагався влучити в неї м'ячиком, щоб надлупати її ще більше. Його глибокий внутрішній біль заступила менша, але ближча тривога, що він образив матір. Він почув, як на дорозі заторохтіла батькова

машина, і зайшов до хати помиритися, поки з'явиться батько. На щастя, мати не дихала гарячою, задушливою люттю, а була холодна, рішуча й ділова; вона простягла йому старий зелений томик, свого інститутського Платона, і сказала:

— Я хочу, щоб ти прочитав «Притчу про печеру».

— Добре,— відповів він, хоч знав, що це йому не допоможе. Якась історія неживого вже грека, якраз настільки туманна, щоб подобатись матері.— Хай вас це не турбує, мамо.

— Мене це таки турбує. Я певна, Дейвіде, що ти там знайдеш щось для себе. А коли станеш дорослий, такі речі будуть куди менше тебе цікавити.

— Може. Але ж який це страх, який страх!

Батько вже торсав за двері. Клямка не піддавалася, і, поки бабуся дошкандибала до дверей, щоб упустити його, він відчинив їх ногою. Хоч мати звичайно тримала в таємниці свої розмови з Дейвідом, наче їхній спільний скарб, тепер вона відразу вигукнула:

— Джордже, Дейвіда тривожать думки про смерть!

Батько підійшов до порога вітальні. Кишеня його сорочки віддималася від олівців. В одній руці він тримав їхні святкові ласощі — рожеву коробочку з морозивом, що почало танути, а в другій ножа, яким він хотів розділити його на чотири пайки.

— То хлопця тривожить смерть? Не думай про неї, Дейвіде. Я щасливий, як переживу день, і не журюся. Якби вони взяли були дробовика і застрелили мене в колисці, мені було б краще. Не заважав би нікому на світі. Їй-богу, я думаю, що смерть чудова річ. Я надіюсь на неї. Викинь собі з голови непотрібні думки. Якби тут був той, хто вигадав смерть, я б йому причепив медаль.

— Тьху, Джордже! Ти ще дужче злякаєш дитину.

Але то була неправда, батько ніколи не лякав Дейвіда. Батько не міг йому зробити ніякої шкоди, взагалі ніякої. Навпаки: в його перебільшеній зневазі до самого себе Дейвід бачив щось схоже на свій власний настрій. Віддалено схоже. Дейвід дивився на своє становище з розважністю холодного стратега. В світі інших людей він не знайде ніякого натяку, підбадьорливого жесту, які йому потрібні, щоб почати будову фортеці проти смерті. Вони ні в кого не вірять. Він був самітний у своїй глибокій ямі.

Протягом наступних місяців його становище трохи змінилося. Школа була для нього якоюсь розрадою. Всі ті хтиві, напахані істоти, дотепні й насмішкуваті, з жувальною гумкою в роті, всі вони приречені на смерть, і жодне з них не переймалося цим. У гурті з ними Дейвід відчував, що вони заведуть його в яскравий, дешевий рай, приготований спеціально для них. У будь-якому гурті його страх пригасав. Він розмірковував так: десь у світі має існувати кілька людей, які вірять у те, що треба, і чим більший гурт, тим більше шансів, що якась одна така душа опиниться

близько від нього і він зможе її гукнути, якщо не виявиться надто неосвіченим, надто темним, щоб її впізнати. Йому легшало на серці, коли він бачив духовних осіб: хоч би що вони про себе думали, їхні комірці все-таки були для нього ознакою, що десь хтось колись усвідомив, що ми не можемо, ніяк не можемо піддаватися смерті. Теми проповідей, вивішені на стінах церков, коротенькі уривки з побожних пісень у музичних радіопрограмах, образки із зображенням ангелів і чортів — ось якими крихтами Дейвід угноював грунт під свою надію.

А взагалі Дейвід намагався приглушити свою безнадію гомоном і штовханиною. Автоматичний більярд у перекусній був вдячною розвагою; коли він схилявся над столиком, на якому шурхотіли кульки й спалахували лампочки, в грудях у нього відлягало, камінь спадав з серця. Він радів, що батько має в Олінгері багато справ. Кожна його затримка відсувала хвилину, коли їм знов доведеться вертатись путівцем у саме серце темного фермерського краю, де єдиним світлом була гасова лампа на обідньому столі в кімнаті, світлом, від якого їжа здавалася сумною, нужденною, похмурою.

Дейвід втратив цікавість до читання. Боявся знов опинитись у тенетах. У детективних романах люди вмирали, як непотрібні, викинуті на сміття ляльки, у науково-фантастичних книжках безмежжя простору й часу чигало на людину, щоб розчавити її; навіть у П. Г. Водегауза він відчував порожнечу, відхід від дійсності; це виявлялося в почутті гіркоти, яка пронизувала його твори, і в кумедних постаттях нікчемних духовних осіб. Уся їхня веселість, здавалося, прикривала порожнечу, кожна спокійна година була насичена страхом.

Почалися канікули. Батько їздив тепер машиною в інший бік, на будівництво, куди він найнявся на літо табельником, і Дейвід, мов уламок з розбитого корабля, застряг серед спеки, зелені, пилку квіток і дивного одноманітного гудіння, що непереможно панувало в бур'яні, люцерні й присохлій садовій траві.

На день його п'ятнадцятиріччя батьки, жартуючи, що Дейвід тепер став сільським парубком, подарували йому рушницю. Тепер він розважався нею, як досі автоматичним більярдом: йшов до старої цегельної печі в лісі, куди скидали сміття, ставив зверху на стіну з пісковика порожні консервні бляшанки і одну по одній збивав їх. Він брав з собою довгоногого собаку, що мав домішок китайської породи,— в нього було чудове, густе, рудого кольору хутро. Мідяк — так звали собаку — ненавидів стрілянину, але любив Дейвіда й покірно йшов за ним. Коли розлягався різкий, рівний постріл, він кидався бігти, виписуючи дедалі вужчі кола, аж поки, тремтячи, опинявся біля Дейвідових ніг. Дейвід, залежно від того, в якому він був настрої, або стріляв ще раз, або падав на коліна й заспокоював собаку. І чим спокійніший ставав собака, тим легше на серці було йому самому. Собачі вуха, притиснуті з ляку до голови, лягали якось так незвичайно, так,— хлопець

шукав слова,— надійно. Біля заяложеного, оздобленого бляшками нашийника шерсть наїжачувалась, відслоняючи на споді кожної волосини, темної на кінчику, а далі яскравої, наче мідь, через що собаку й прозвали Мідяком, м'яке біле підшерстя. Стривожений Мідяк важко дихав крізь ніздрі, дуже тонко окреслені, наче два зарубцьовані прорізи чи шпарки для ключа в якомусь філігранному замку з чорного, пофарбованого дерева. Все його тіло, клубок м'язів і суглобів, було скарбницею краси. І, вдихаючи запах собачої шерсті, Дейвід ніби вчував тонкі запахи різних шарів землі: перегною, чорнозему, піску, глини і лискучої металевої руди.

Та коли він вертався додому і бачив складені на низьких полицях книжки, до нього вертався страх. Чотири тверді томи Уелса, ніби чотири цеглини, зелений Платон, що вразив його дивною лагідністю і складною, плутаною чистотою, мертві Голсуорсі й «Елізабет», велетенський дідусів словник, дідусева Біблія і та Біблія, яку він сам отримав, ставши членом фаєртаунської лютеранської церкви,— коли Дейвід дивився на них, у ньому знов прокидався, знов поймав його душу страх. Він став млявий і понурий. Батьки шукали способу якось розважити його.

— Дейвіде, я маю для тебе роботу, — сказала одного вечора мати, коли вони сиділи за столом.

— Що?

— Коли в тебе такий тон, то, мабуть, краще й не казати.

— Який тон? Немає в мене ніякого тону.

— Бабуся вважає, що в повітці розплодилося надто багато голубів.

— Чому? — Дейвід глянув на бабусю, але та сиділа, втупивши збентежений, як завжди, погляд у жовте кружало світла.

Мати голосно крикнула:

— Мамо, він хоче знати чому!

Бабуся різко й роздратовано махнула хворою рукою, наче набиралася сили на відповідь:

— Вони наскудять на меблі.

— Авжеж,— сказала мати.— Бабусі шкода тих старих олінгерських меблів, які нам уже ніколи не знадобляться. Вона вже місяць не дає мені спокою, Дейвіде. Хоче, щоб ти постріляв голубів.

— А я зовсім не хочу нікого вбивати,— сказав Дейвід.

Батько мовив:

— Цей хлопець схожий на тебе, Елзі. Він надто добрий для цього світу. А моє кредо: убий сам, або тебе вб'ють.

Мати голосно сказала:

— Він не хоче стріляти голубів, мамо!

— Не хоче? — Бабуся витріщила очі, наче з ляку, і поволі опустила руку на коліна.

— Ох, я їх вистріляю, завтра ж вистріляю,— раптом погодився Дейвід і відчув у роті приємний присмак від цього рішення.

— І я ще подумала, що коли Боєрові наймити привезуть сіно, то погано буде, як клуня скидатиметься на голубник,— уже зовсім без потреби додала мати.

Клуня вдень схожа на маленьку ніч. Пасма світла, що пробиваються крізь шпарки в сухих гонтах, пронизують дах, наче промені зірок, а крокви, бантини і прибиті до стін драбини здаються, поки звикне око, таємничим гіллям якогось примарного лісу. Дейвід тихенько зайшов до клуні з рушницею в руці. Мідяк розпачливо скавчав у дверях: він дуже боявся опинитися близько біля рушниці, але й не хотів відстати від Дейвіда. Хлопець обережно повернувся й наказав:

— Іди звідси!

Він зачинив двері перед собакою і засунув засув. Це були двері в дверях: двійчаста брама, що нею заїздили підводи й трактори, була така висока й широка, як фасад будинку.

Дух старої соломи залоскотав йому в ніздрях. Червона канапа, наполовину схована під брезентом у білих плямах, ніби зжилася з цим запахом, потонула, була похована в ньому. Отвори порожніх діжок зяяли, наче війстя в печер. На безладно позабиваних у грубе дерево цвяхах висіли всілякі речі, потрібні в господарстві,— кільце дроту, запасні зубки до борони, лопата без держака. Дейвід на хвилину завмер: він аж за деякий час почав відрізняти воркування голубів від шуму у вухах. А коли вже вслухався в те воркування, йому здалося, що тут більше й не чути ніяких звуків: усю клуню сповнював тільки той горловий, булькотливий, млосний стогін. Голуби ховалися за кроквами та бантинами. Світло попадало до клуні крізь шпари в гонтах, крізь брудні засклені віконця в протилежній від дверей стіні і крізь округлі, як волейбольний м'яч завбільшки, дірки в мурованих бічних стінах під самим верхом даху.

В одній із дірок, тій, що від будинку, з'явився голуб. Він залетів знадвору, сів у дірці, чітко вимальовуючись проти клаптика неба, настовбурчив пір'я і заворкував, ніби задля проби, тремтливим, схвильованим басом. Дейвід навшпиньки ступив на чотири кроки ближче, спер рушницю на найнижчий щабель драбини, прибитої між двома слупами, й націлився у маленьку, хвацько схилену пабік голову птаха. Звук пострілу пролунав наче з мурованої стіни позад нього. Голуб не впав. Але й не злетів. Він утримався в дірці, тільки раптом закружляв і, ніби розпачливо даючи згоду, закивав головою. Дейвід перезарядив рушницю: порожня гільза ще не перестала підстрибувати на дошках біля його ніг, як він уже націлився вдруге. Він спрямував рушницю трохи нижче, в груди птаха, намагаючись якнайспокійніше спускати гачок. Повільний, плавний порух руки, і раптом куля вилетіла; першу мить Дейвід сумнівався, що влучив, потім голуб

упав, мов жмут ганчір'я, зсунувшись по стіні на солому, якою в тому місці була встелена долівка.

Тепер уже й інші голуби відірвалися від бантин і заметались у сутінку, відчайдушно б'ючи крильми і здіймаючи шум. Втекти вони могли тільки через дірки; Дейвід націлився в блакитний кружечок, а коли в ньому з'явився голуб і рушив кам'яним тунелем, що прорізував чвертьметрову товщу стіни й мав вивести його на волю,— вистрілив. Голуб застряг у тому тунелі, не маючи сили впасти ані до клуні, ані надвір, хоч ще підіймав одне крило, затуляючи пим світло. Крило безсило опадало, і він хапливо підіймав його знов, розпушуючи пір'я. Своїм тілом голуб загородив дірку. Дейвід кинувся на другий бік току, де була прибита така ж драбина, і спер рушницю так само на її нижній щабель. До другої дірки підлетіло троє голубів; одного він підстрілив, а два вилетіли надвір. Решта голубів знов посідали на бантини.

Голуби ховалися в невеликому трикутнику між другою ощепиною, що підтримувала крокви, і дахом; там були їхні гнізда. Але чи голубам було там тісно, чи їх поймала цікавість, бо тепер, коли Дейвідові очі звикли до сповненого куряви присмерку, він побачив, як звідти в різних місцях з'являлися сірі тіні і зразу ж зникали. Воркування голубів стало різкішим: повітря, сповнене цього зляканого тремоло, здавалося густим, як рідина. Дейвід помітив обрис маленької голівки, що особливо наполегливо визирала в одному місці, запам'ятав те місце і навів на нього рушницю. Коли голівка з'явилася знов, його палець миттю натиснув на гачок. Жмут пір'я зсунувся з ощепини і поволі впав на брезент, що вкривав олінгерські меблі. Коли Дейвід знов підвів голову, у тому місці світилася нова дірочка в гонті.

Вийшовши на середину клуні, він підняв рушницю і застрілив ще двох голубів. Тепер він був цілковитим господарем становища і вважав, що йому не личить опирати рушницю на щабель. Він уявив себе сміливим месником. Ці нікчемні створіння зважувалися висовувати голови із тьмяної глибини старого піддашшя, зважувались забруднювати його зоряну тишу своїм жалюгідним боязким життям, а він не давав їм цього робити, спритно огортав їх знов тишею. Дейвід почував себе творцем; з маленьких плямок і порухів у темних заглибинах кроков, які він устигав помічати і в які встигав влучати, з кожної з них він робив цілого птаха. Швидкий погляд, цікавість, іскорка життя, коли він у неї стріляв, ставала вбитим ворогом, що відчутним тягарем падав додолу.

Дейвідові не давав спокою невдалий постріл у другого голуба, що й досі час від часу махав крилом у круглій дірці. Він знов зарядив рушницю і, притискаючи її до себе, поліз драбиною вгору. Кінчик рушниці черкнув йому по вусі, і перед ним раптом постала чітка, мов на кольоровому слайді, картина: він застрілив сам себе, і його знайшли в клуні серед його ж таки жертв. Він обхопив рукою верхній щабель — крихку, поточену шашелями, трухляву поперечку між двома стояками — і вистрілив у голуба під невели-

ким кутом. Крило опало, проте куля не випхнула птаха з дірки, як він сподівався. Дейвід вистрілив удруге, втретє, та невеличке тіло, яке живим було легше за повітря, мертве виявилося надто важким, щоб зрушити з своєї високої могили. Звідси Дейвідові видно було крізь дірку зелені дерева і рудий причілок будинку. Обліплений павутиною, що висіла між щаблями драбини, він вистріляв усі вісім патронів у вперту тінь, але не збив її. Він спустився вниз, і його вразила тиша в клуні. Мабуть, усі інші голуби повтікали другою діркою. Ну й добре, йому вже набридла ця стрілянина.

Він подався надвір, недбало несучи свою зброю. Назустріч йому вийшла мати, і він задоволено помітив, що вона боязко обминула рушницю.

— Ти відбив клапоть цеглини на будинку,— мовила вона.— Що означали ті останні постріли?

— Один голуб застряг у дірці, і я хотів його збити.

— Мідяк сховався за піаніно й нізащо не хоче вилазити. Я його там і лишила.

— А хіба я винен? Не я ж хотів убивати тих бідолашних голубів.

— Не огризайся. Тобі не можна слова сказати, як твоєму батькові. Скільки ти їх убив?

— Шість.

Мати зайшла до клуні, і він рушив за нею. Вона прислухалася до тиші. Коси в неї були скуйовджені, мабуть, зачепилася об щось головою, як борюкалася з собакою.

— Думаю, що решта вже не вернуться,— втомлено мовила вона.— Справді не розумію, чого я послухалася мами. Так приємно було, як вони тут воркували.

Вона заходилася збирати постріляних голубів. Хоч Дейвід не мав бажання торкатися їх, а все ж пішов у кінець клуні й підняв першого вбитого птаха за теплуваті ще, тверді, червоні, мов корали, ніжки. Крила враз розгорнулися, ніби досі були зв'язані мотузкою, яку тепер попустили. Голуб був зовсім легенький. Дейвід підняв ще одного з другого кінця клуні, мати зібрала троє тих, що лежали на середині, і вони разом пішли через вулицю на південний схил, що спускався до руїн колишньої тютюнової сушарні. Схил спадав униз надто стрімко, щоб його можна було орати чи косити, в поплутаній траві росли суниці. Мати поклала додолу свою ношу й сказала:

— Треба їх закопати, а то собака зовсім сказиться.

Дейвід поклав своїх двох голубів зверху; тіла з гладеньким пір'ям м'яко лягли одне на одне. Він запитав:

— Принести вам лопату?

— Принеси собі; ти їх сам закопаєш. Ти ж їх побив,— відповіла мати.— І зроби глибоку яму, щоб собака їх не вигріб.

Коли Дейвід пішов по лопату, мати вернулася додому. Вона не глянула ні праворуч на сад, ні ліворуч на луку, як звичайно,

а тримала голову напружено, ледь схиливши її, паче дослухалася до землі.

Дейвід викопав яму в тому місці, де не росли суниці, а тоді пильніше оглянув голубів. Він ніколи не бачив голуба так зблизька. Пір'я в нього було ще чудовіше, ніж собача шерсть; кожна пушинка була допасована до цілої пір'їни, а кожна пір'їна, в свою чергу, лягала так, що не порушувала візерунку, досконало виписаному на тілі птаха. Дейвід губився в його геометричних лініях, коли пір'я то розширювалось і твердло, щоб створити відповідну площину для лету, то ставало м'яким і збитим докупи, щоб огріти безживне тіло. А на поверхні безмежно досконалого і водночас простого механізму пір'я вигравали, ніби для забавки, гами кольорів, кожна інакша, виконані, здавалося, у хвилину раптового натхнення, радості, що з усіх боків оточувала творця. А ці ж птахи розмножуються мільйонами, і їх вважають за напасть. Дейвід опустив у пахучу, свіжу землю голуба, вбраного в яскраве крицево-синє пір'я, а за ним другого, що мінився по всьому тілі бузковими й сірими хвилями. Третій був майже білий, тільки шия полискувала рудуватим кольором. Коли він зверху поклав два останні, все ще гнучкі й м'які, і випростався, з нього спала тверда шкаралупа і ніби якісь невидимі руки, по-жіночому лагідно торкаючись оголених нервів, огорнули його захисною мантією певності, що господь, який так щедро наділив красою навіть цих непотрібних птахів, не захоче знищити всього творіння своїх рук, тому не дозволить йому, Дейвідові, жити вічно.

Джеймс Болдуїн

ЛИШЕ РАНОК ТА ВЕЧІР І СКОРО

— І нема чого боятися,— каже мені Гаррієта. Вона в халаті, на обличчі товстий шар крему. Гаррієта і моя старша сестра Луїза хочуть увечері повеселитися,— самі, без чоловіків. А побалакати їм є про що — наприклад, про мене; тож я їм не потрібний і можу провести вечір по-парубоцькому. Режисер того фільму, завдяки якому ми одержали казкове й клопітне багатство, зайде до мене пізніше, і ми з ним підемо обідати.

Я не зводжу очей з Гаррієти. Я певен, що насправді вона не така спокійна, як здається. Просто тримає себе в руках заради мене й Поля. Гаррієті, родом із пристойної й ліберальної Швеції, ще з дитинства набридли всі оті передові ідеї, і вона стає дедалі консервативнішою. Ми ніколи слова поганого не казали одне одному в присутності Поля, навіть як він був ще немовлям. Гаррієта вважає, що в людини з самого дитинства має бути міцна життєва основа, щоб на ній будувати своє майбутнє,— може, й не один раз, якщо жорстоке життя знищить усе, що було збудоване раніше.

Через те Гаррієта, коли я насуплений, відразу стає бадьорою і стриманою. Гадаю, вона навчилася цьому років з вісім тому, після єдиної моєї поїздки до Америки. Тепер, мабуть, їй буде ще важче контролювати себе. Коли сьогодні вранці я гримнув на Поля, вона підвела на нас очі й раніш, ніж Поль розплакався, а я визнав свою провину, сказала: «Боже, твій тато сьогодні чомусь примхливий!»

Поль відразу ж забув, що його несправедливо ображено, й задивився на усміхнену матір.

— Бо він боїться, що його пісні не сподобаються в Нью-Йорку. Твій тато актор, mon chou[1], а всі актори дуже дивні люди. Мільйони людей чекають на нього в Нью-Йорку, благають його приїхати, обіцяють купу грошей, а він боїться їм не сподобатися. Правда ж, він не має рації?

Гаррієті вдалося зацікавити Поля місцями, де він ще ніколи не був. І я відразу засяяв у променях слави. Гадаю, Полеві нелегко зрозуміти, що обличчя, котре він бачить на грампластинках чи в газетах і кіно, це обличчя його батька, який часто на нього сердито покрикує. Хлопчикові всього сім років — восьмий

[1] Котику (*франц.*).

тільки пішов, вісім йому буде взимку,— і він, звичайно, не може втямити, що я цього теж не розумію.

— Звичайно, ти не маєш рації, ти добрий,— гаряче вигукнув Поль, і я мимоволі усміхнувся. По-англійському він говорить з акцентом, не так вільно, як по-французькому, бо цією мовою хлопчик цілий день торохтить у школі. Французька — то перша мова, яку він почув у житті.— Адже ти найбільший співак у Франції.— Таким тоном він, мабуть, повчає і своїх однокласників.— Найбільший американський співак.

Це уточнення було таке наївне, що престиж мій від нього анітрохи не зменшився, а, навпаки, ще й підріс на кілька дюймів: для Поля Америка — країна, повна чудес. Звідти походить його батько, туди він тепер їде; це країна, яку мало хто бачив. І одна з цих небагатьох людей — його тітка; Поль саме дивився на неї.— Так і мадам Дюмон каже, вона каже, що він ще й великий кіноактор.— Луїза, усміхнувшись, притакнула.— Вона ходила на його фільм «Les Fauves Nous Attendant»[1] аж п'ять разів!

Звичайно, це так. Мадам Дюмон наша консьєржка, й Поль знає її змалечку. І він перестане їй вірити аж тоді, коли вже не віритиме ні в що.

Він знову подивився на мене:

— Ти даремно боїшся.

— І даремно на тебе гримав. Сьогодні більше не гриматиму.

— От і добре,— серйозно промовив він.

Луїза налила нам ще кави.

— Він усіх у Нью-Йорку здивує до смерті. Ось побачиш,— мовила вона.

— Mais bien sûr[2], — не зовсім упевнено сказав Поль. Хоч він і не знав, що означає оте «здивує до смерті», але з тітчиного тону здогадався, що вона згодна з ним. Він не завжди розуміє свою тітку, яку вперше побачив тільки два місяці тому, коли вона приїхала до нас відпочити. Особливо дивна в неї вимова, він такої ще ніколи не чув. Хлопчик ніяк не зрозуміє, як це можна бути моєю сестрою і його тіткою — і не розмовляти по-французькому.

Гаррієта, Луїза і я перезирнулись і весело розсміялися.

— «Здивує до смерті»,— пояснила Гаррієта,— означає d'avoir un succeès fou[3]. Але незабаром ти почуєш чимало американських висловів.

Вона глянула на мене і засміялась. Засміявся і я.

— Саме цього він і боїться,— підморгнула їй Луїза.— Бо в нас є такі вислови, що ого! Хто сказав, що в Америці немає культури? Наша культура густа, як сметана.

— Знаю, знаю,— погодилася Гаррієта.

---

[1] «На нас чатують дикі звірі» (*франц.*).
[2] Добре (*франц.*).
[3] Матиме шалений успіх (*франц.*).

— Я скоро піду співати,— сказав я Полеві.

Його обличчя заясніло.

— Воп[1].

Це означало, що скоро він прийде до мене в кабінет, ляже на підлозі зі своїми паперами й олівцями, а я гратиму на роялі й співатиму. Він зрозумів, що ці запросини все одно що оливкова гілка. Зрештою, ми добре ладнаємо, мій син і я.

Поль іще раз подивився на Луїзу. Вона тримала кавову чашку в одній руці, сигарету в другій; щось у ній здавалося йому дивним. Було ще рано, і вона не встигла підмалювати собі лице. Її недовге, густе, трохи сиве волосся було закудлане трохи дужче, ніж звичайно,— майже так як і в мене — й вона збиралася вже йти в перукарню підстригти його. Луїза світліша й вродливіша за мене, вона, як казати правду, єдина красуня в нашій родині. Поль знає, що вона моя старша сестра і допомагала мене виховувати, хоч, певна річ, йому й не відомо, чого це їй коштувало. Він знає, що вона працює вчителькою на Півдні Америки,— це чомусь зовсім не те саме, що Південна Америка. Я бачив, як він намагається збагнути всі ті екзотичні поняття, її дивні манери, дивну вимову. В порівнянні з людьми, яких він знав давно, Луїза, крім її лагідності й доброти, неодмінно повинна була дивувати його своєю невпевненістю, настороженістю і часом навіть ворожістю.

Цікаво, як йому сподобається дядько Норман? Він старший і темніший за мене, й досі живе в Алабамі — в місті, де ми всі народились. Норман зустрічатиме нас на пристані.

Гаррієта знову каже:

— Не бійся. Все це не таке страшне, як тобі уявляється. Та коли вже хочеш,— додає, сміючись,— то страшнішого за те, що ти думаєш, на щастя, бути не може.

Очі її шукають моїх у дзеркалі — голубі очі, бліда шкіра, чорне волосся. Я завжди гадав, що в Швеції живуть самі блондинки, і дивувався, яка не схожа на шведок Гаррієта. Та коли ми побували в Швеції, я переконався в іншому. «Європа — це величезний вінегрет рас, і я ніколи не зрозумію твоєї країни»,— казала Гаррієта. Тоді ми навіть не уявляли собі, що колись поїдемо в Америку.

Цікаво, що вона думає насправді? Хоча вона таки має рацію — через два дні ми будемо на пароплаві, і нема чого розводитися про мої погані передчуття. Я сідаю на ліжко й дивлюся, як вона підмальовує собі обличчя. Мабуть, мені дуже не вистачатиме цієї старомодної спальні. Не один рік ми збиралися викинути отой мотлох, що його наймали разом з квартирою, і замінити його легшими, сучасними меблями. Але так нічого й не зробили.

---

[1] Гаразд (*франц.*).

— Може, все це мине, — кажу я. — Просто в мене цілий день поганий настрій. І не можу співати. — Ми обоє сміємося. Вона простягає руку, бере паперову серветку й починає втирати крем.— Хотілося б тільки знати, чи сподобається там Полеві, чи знайде він там друзів.

— Полеві подобатиметься скрізь, де будеш ти, де будемо ми. Про нього не турбуйся.

Поль досі не чув ніяких прізвиськ. Хоч якось і спитав, що таке «метис», а Гаррієта пояснила йому, що це означає змішану кров, і додала, що майже всі люди на світі мають тепер змішану кров. А мадам Дюмон підтвердила це пікантними деталями з свого родовідного дерева, корені якого тяглися аж у Корсіку; мораль тієї її розповіді була та, що жінки слабкі, чоловіки невиправні, а le bon Dieu[1] дуже хитрий. Пояснення мадам Дюмон мені дуже подобається, але Полеві, гадаю, воно навряд чи придасться в житті.

Гаррієта встає із-за туалетного столика, підходить до мене й сідає мені на коліна. Я лягаю з нею в ліжко, й вона сміється мені просто в обличчя.

— Не хвилюйся,— каже вона мені,— будь ласка, намагайся не хвилюватись. Що б не сталося, ми впораємося з ним, ось побачиш. Ми вдвох, маємо сина, знаємо, чого хочемо. Отже, ми щасливіші за більшість людей.

Я цілую її в підборіддя.

— Принаймні я щасливіший за більшість чоловіків.

— Я теж дуже щаслива жінка.

Якийсь час ми мовчимо на самоті в кімнаті, де так довго жили разом. Гаррієта тихо дихає на моїх грудях, а я думаю, що якби не виїхав з Америки, то ніколи б не зустрів її і не влаштував свого життя, ніколи б не став сам собою. Будь-чиє особисте життя починається там, де кінчаються раси, церкви і армії; бо раси, церкви і армії — це величезна небезпека: багатьох вони позбавили життя. Якби Гаррієта народилася в Америці, їй треба було б дуже-дуже багато часу, щоб побачити в мені такого самого чоловіка, як всі; а якби я зустрів її в Америці, то ніколи б не посмів залицятись до неї. Суспільні забобони, шаленство й насилля осліпили б нас, і ми ніколи не полюбили б одне одного. І Поль ніколи не народився б.

Може, якби я залишився був в Америці, я знайшов би іншу жінку, мав би іншого сина. Але ті інші жінка й син — сама лиш уява. Можливо, я став би не актором і співаком, а кимсь іншим, наприклад, адвокатом, як мій брат, або вчителем, як моя сестра. Але тепер я той, ким став, і ця жінка — моя дружина, і я люблю її. А всі сини, яких я міг би мати, нічого не варті, бо я *маю* сина, я назвав його Полем — так, як було звати мого батька, і я люблю Поля.

---

[1] Добрий бог (*франц.*).

Я думаю про все, що нищилось на моїх очах в Америці, про все, чого я там позбувся, про небезпеки, які чигають там на мене і на моїх рідних.

Я всміхаюсь до Гаррієти.

— Ти мене любиш?

— Звичайно, ні. Протерпіла тебе стільки років, щоб поїхати до Америки.

— Яка терпляча дівчина!

— Шведи всі дуже терплячі.

Вона знов цілує мене і встає. Заходить Луїза, теж у халаті.

— Чи вам іще не набридло сидіти й охкати про те саме? — Вона подивилась на мене.— Слово честі, ти найсумніша знаменитість із тих, яких мені випадало бачити. А я ще завжди дивувалась, навіщо такі, як ти, наймають рекламних агентів. Тепер знаю.— Вона підходить до Гаррієтиного туалетного столика.— Люба, можна мені взяти трохи оцього шикарного лаку для нігтів?

Гаррієта іде до свого столика.

— Про який шикарний лак ти кажеш?

Гаррієта й Луїза, на мій подив, чудово ладнають між собою. Кожна знаходить у другій багато дивовижного. Гаррієта навчає Луїзу французької і шведської мови, а Луїза навчила Гаррієту деяких не зовсім пристойних висловів негритянського Півдня. Коли вони не поправляють вимову одна одної, то пускаються в довгі дебати про те, як у мові відбивається історія і звичаї народу. Вони з'ясували, що в кожній європейській мові є свій відповідник до фрази «працює, як негр». («Ще б пак,— заявила Луїза, — вони давно звикли, щоб чорні на них працювали»).

— Мова — це досвід і сила,— каже Луїза, жалкуючи, що не знає жодного африканського діалекту.— Ось у чому я хочу переконати клятих упертюхів у нас на Півдні. Якби негри вкладали свій досвід у мову, то вона стала б великою мовою. Але де там! Вони всі намагаються говорити так, як білі.— Вона нахиляється вперед і хапає Гаррієту за коліно.— Я кажу їм, люба, що білі нічого не говорять, ну зовсім нічогісінько, і дехто з них про це знає: їм бракує того, що є в нас. Його нема ніде в світі.— І вона обурено відкидається назад.— Гадаєте, вони мене слухають? Звичайно, ні! Й далі говорять так, як білі.— Вона знов нахиляється вперед, тремтячи з гніву.— Уявляєте, декотрі з них соромляться Маголії Джексон! Соромляться однієї з найбільших у світі співачок! Кажуть, ніби вона вульгарна.— І вона оглядається по кімнаті, наче у неї в руках пляшка і вона шукає, кого б нею зацідити по черепу.

Певно, Луїза так розходилась тому, що раніше їй ніколи не випадало розмовляти про це з білими. Раніше вона заспокоювала, переконувала своїх білих знайомих, бо хіба можна було троюдити їм сумління правдивою розповіддю, яка порушила б їхню уяву про самих себе? Просто диво дивне, до чого тільки не вдаються окремі люди чи навіть народи, щоб не дивитися правді в вічі.

Але Гаррієта на них зовсім не схожа: їй дуже важливо знати все, що має розповісти Луїза,— тоді, на її думку, вона краще зможе боронити від життєвих знегод чоловіка й сина. Ось чому вони йдуть сьогодні ввечері вдвох. Сьогодні в них немов остання воєнна нарада. Я скиглій, але вони, хвалити бога, дуже практичні.

Тепер Луїза обертається до мене, а Гаррієта риється в туалетному столику.

— Коли Відаль зайде по тебе?

— О пів на восьму, може, о восьмій... Він сказав, що замовив для нас столика в якомусь шикарному ресторані, але не каже де.

Луїза кокетливо стенає плечима, підводить брови, трохи похитує стегнами. Я сміюся.

— Отож. А потім ми, певно, підемо й добряче хильнем.

— Дай боже! Цими днями ти похмурий, наче когось ховаєш. А після випивки ти нам завтра не так набридатимеш!

— А які будете ви після випивки? Я знаю, як п'ють дівчата.

— Ну, ми ж самі платитимем, отож цієї проблеми в нас не буде,— каже Гаррієта.— Але ти, відома на увесь світ кінозірка, повинен добряче відзначити свій від'їзд.

— А ви не можете змінити свої плани й піти з нами?

— Звичайно, ні,— каже Луїза. Вона дивиться на мене й кумедно хихотить.— Відома на весь світ кінозірка! А я ж тебе сповивала! Чорт забирай! — Вона трохи смутнішає.— Як пишалася б тобою мама! — Ми дивимось одне на одного, сповнені таємниць, яких не знає навіть Гаррієта.— А тепер геть звідси, ми будемо одягатися.

— Я відведу Поля вниз, до мадам Дюмон.

Поль повечеряє разом з її дітьми й заночує там.

— Це вже востаннє,— каже мадам Дюмон і погладжує Полеві чорні кучері.— Tu vas nous manquer, tu sais? [1] — Вона поглядає на мене й усміхається.— А йому байдуже. Тільки й думає про великий пароплав і всі дива Нью-Йорка. Дітей від'їзд ніколи не засмучує.

— Мені дуже жаль від'їздити,— ввічливо каже Поль,— але тато мусить їхати в Нью-Йорк працювати, й він бере мене з собою.

Мадам Дюмон переглядається зі мною поверх його голови.

— Il est malin, ton gasse! [2] — Вона знову звертається до Поля: — А як ти гадаєш, маленький дипломате, сподобається тобі Нью-Йорк?

— Ми їдемо не лише в Нью-Йорк,— заперечує Поль.— Ми поїдемо і в Каліфорнію.

— Ну, а Каліфорнія тобі сподобається?

Поль дивиться на мене:

— Не знаю. Якщо нам там не сподобається, ми повернемось.

---

[1] Знаєш, нам тебе дуже бракуватиме (*франц.*).

[2] Та він хитрий, твій малюк! (*Франц.*).

— Дуже просто. Вертайтесь і все,— каже мадам Дюмон. Вона дивиться на мене.— Найкращий підхід до життя. Вертайтесь. А ви знаєте, ми маємо вас тут, у Франції, за своїх.

— Гадаю, що так,— кажу я.— Бо й я почуваю себе тут наче вдома.— Я нахиляюсь і цілую Поля в щоку, а він мене. Ми завжди так робимо, але чи зможемо ми це робити в Америці? Американські батьки ніколи не цілують американських синів. Я випростуюсь і кладу руку на Полеве плече.— Поводься добре. Я зайду по тебе, як ітиму снідати. А якщо прокинешся раніше — заходь по мене, ми кудись почимчикуємо, а мати із тіткою Луїзою тим часом закінчать пакування. Бо ми їм тут тільки заважатимемо.

— D'accord [1]. А куди ми почимчикуємо? — Останнє слово він вимовляє, хоч і затинаючись, саме так, як я.

— Може, в зоопарк. Там видно буде. А снідати, якщо хочеш, підемо на Ейфелеву вежу.

— Звичайно, хочу,— відповідає він.— Ще й дуже.— Коли він задоволений, то весь аж сяє, немов енергія його невеликого опецькуватого тіла заряджає якусь внутрішню батарею, що від неї так яскраво блищать його великі, темно-карі, як і в мене, очі, а також шкіра, колір якої нагадує мені мед і сонячні зайчики.

— Ну, гаразд.— Я тисну руку мадам Дюмон.— Bonsoir, madame! [2] — А потім, дивлячись на Поля, викликаю ліфт.— Ciao, Pauli[3].

— Bonsoir, papa [4].

І мадам Дюмон забирає його з собою.

У себе нагорі Гаррієта й Луїза, нарешті напудрившись і напомадившись, одягли прикраси й готові були йти гуляти.

— Вип'ємо по чарці мартіні в «Рітці» й повечеряємо в якомусь дуже дорогому ресторані,— каже Гаррієта,— а потім, може, зайдемо ще й у «Фолі Бержер».

— Яка міщанська програма на вечір! — промовляє Луїза.— Як я хочу, щоб Гаррієта якомога швидше навчилася робити все, як американка,— тоді в неї буде менше клопоту.

— Дуже сумніваюсь,— відказує Гаррієта,— щоб я могла витримати у «Фолі Бержер» цілих три години.

— Тоді ми завітаємо в бар Гаррі «Нью-Йорк» і посмокчемо там через соломинку м'ятних коктейлів, — пропонує Луїза.

— Я бачу, що Луїза збирається погуляти, як ніколи раніше. Їй, мабуть, теж буде жаль їхати з Парижа, хоч вона й пробула в ньому не дуже довго.

— А хіба в Нью-Йорку п'ють м'ятні коктейлі? — питає Гаррієта, наче складає список того, що люди роблять і чого не роблять у Нью-Йорку.

---

[1] Згода (*франц.*).
[2] На добраніч, мадам! (*Франц.*)
[3] До побачення, Полю (*італ.*).
[4] На добраніч, тату (*франц.*).

— Дехто п'є,— підморгує мені Луїза.— Ти помітив, що твоя шведська курочка вже сокотить на алабамський манір.

Ми всі сміємось. Підходить ліфт.

— Ми зайдемо до Поля, побажаємо йому на добраніч,— каже Гаррієта. Вона цілує мене.— Вітай Відаля.

— Гаразд. Бажаю вам добре провести час. Гляди, щоб який-небудь француз не вкрав Луїзи.

— Хіба я того приїхала в Париж, щоб мене тут стерегли? Та хто б уже стеріг, тільки не твоя дорога жіночка. Може, я хотіла б наперекір усім вернутися додому з французьким графом.— Вона натискує кнопку, і ліфт спускається вниз.

Я повертаюсь у нашу квартиру. В ній так і тхне від'їздом. У передпокої — ящики й пакунки, що їх завтра відправлять, на полицях — жодної книжки, кухня має такий вигляд, наче ми в ній ніколи не варили обіду, ніколи не сиділи в ній рано-вранці чи пізно ввечері за чашкою кави. Мені пора вмиватися й голитись, але я наливаю собі чарочку й закурюю цигарку, потім виходжу на балкон. Сутеніє, ясний паризький день згасає, зелень дерев темнішає.

Я прожив у цьому місті дванадцять років. Наша квартира містилася на верхньому поверсі наріжного будинку. За деревами й будинками видно Марсове поле й Ейфелеву вежу. А далі протікає річка, яку я так часто переходив і сумним і веселим. Я переходив кожнісінький міст у Парижі, блукав по всіх quai [1]. Я знаю річку так, як інколи знають свого друга, — деколи вона темна, наче проковтнула всі паризькі вогні й нечутно розмовляє з утоплими, що лежать на її дні; деколи жовта, сердита, гуркоче й погрожує буксирам та баржам і нагадує людям, що може дуже розливатися й убивати; а деколи вона спокійна, гладенька, брудно-зелена й ласкаво дозволяє плавати по собі човнам та les bateaux mouches[2] і навіть час від часу викидає на берег поганенькі рибки. Люди, які з вудками в руках стоять ціле літо вздовж quais, вдячно приймають ті слизькі рибки й кидають їх в іржаві відра. Мене завжди цікавило, хто ту рибу їсть.

А я блукаю вулицями туди й назад, вниз і вгору, дуже радіючи з того, що зі мною нікого нема.

Тепер серпень, місяць, коли парижани залишають місто, і треба пройти не одну милю, щоб знайти перукарню або пральню десь у глухому затіненому провулку. Зрідка можна зустріти хіба що парашутиста, що простує на збірний пункт, звідки його зразу ж відправлять в Алжір. Один мій знайомий, веселий хлопець, завсідник нічних ресторанів, у яких я колись працював, недавно повернувся з Алжіра з поворотним тифом і без одного ока. Уряд при-

[1] Набережних (*франц.*).
[2] Річковим трамваям (*франц.*).

значив йому пенсію, дивну, майже міфічну суму — п'ятдесят три тисячі франків щоквартально. Прожити на ці гроші, ніде не працюючи, не можна, а хто візьме на роботу напівсліпого інваліда? Життя того хлопця назавжди скалічено, хоч йому немає ще й тридцяти років. І таких у Франції не одна тисяча.

Алжірців теж майже нема на паризьких вулицях. Зникли кудись всі оті продавці килимів, горіхів, листівок, міняйли. Хлопці, що з ними я був колись знайомий, розбіглися (чи поховалися?) — сам бог знає куди.

Майже ніхто з них не мав грошей. Вони по троє-четверо, бувало, жили у маленьких мансардах з одним віконцем і з одним ліжком, а то навіть ночували в смердючих, підготованих на знесення, будинках чи на холодних горищах паризьких хмарочосів.

Арабські кав'ярні зачинені, оті темні, задушливі кав'ярні, де я пив з арабами чай, курив гашиш, слухав їхню чарівну, але таку для мене загадкову гру на струнних інструментах. Колись я вважав північноафриканців своїми братами, тому й відвідував їхні кав'ярні. Вони ставились до мене дуже прихильно, один чи два залишалися моїми друзями навіть тоді, коли я вже не міг частувати їх цигарками «Лакі страйк» і коли вся моя колекція американських спортивних сорочок перейшла в їхні руки. Вони, певно, гадали, що мають повне право на мої речі, бо думали, що я дістав їх хитрощами, а може, ще й гірше — зрадою, відмовою боротися за свій пригнічений народ, або навіть і сам допомагав його пригнічувати.

Це так і було. Ота лють, яку я відчував у їхній музиці, розчулювала мене, але водночас і віддаляла нас одне від одного. Вони були б раді потопити всіх французів у морі, знищити геть Париж. А я не міг ненавидіти французів, які не зробили мені нічого лихого. І я люблю Париж, завжди любитиму його, бо це місто врятувало мені життя. Саме тут я відчув себе людиною.

Якось ідучи одного чудового квітневого ранку мостом, я відчув, що закохався. У своїй руці я тримав тоді руку Гаррієти. Це був Королівський міст, просто перед нами величезний годинник показував за десять хвилин десяту; трохи далі було видно золоту статую Жанни д'Арк з піднесеним угору мечем. І Гаррієта, і я йшли мовчки — чогось посварились. Тепер, коли минуло стільки часу, я розумію: тоді стосунки між нами досягли такої стадії, що повинні були або урватися, або перейти в щось інше, значніше.

Я скоса подивився на Гаррієту. Її голубі очі замружилися від сонця повні рожеві губи трохи надулися, як в ображеної дитини. В той час вона майже не фарбувалася. Я був без піджака. Я дивився на неї, і мені хотілося розсміятись і погладити її коротке чорне волосся. Я хотів її обійняти й заспокоїти: «Люба, не треба гніватись»; і в ту хвилину серце моє защеміло, дихати стало важко. Навколо нас було безліч людей, але мені здавалося, що ми з Гаррієтою самі. Тільки вона була зі мною. Ніколи ще за все своє життя я не був ні з ким наодинці. З нами, між нами

завжди були люди, через них ми ніколи дуже не сварились, але не могли й покохати одне одного. Все своє життя я не міг позбутися ворожого, загрозливого світу. Хоч би що я робив, казав чи відчував, а завжди думав про світ — той світ, якому я не довіряв з самого дитинства, світ, до якого, я був певний, не можна повертатися спиною: світ білих людей. І раптом уперше в житті я звільнився від нього, він для мене перестав існувати: я просто посварився зі своєю дівчиною. То була наша сварка, до якої нікому, крім нас, не було ні найменшого діла. Вперше в житті я викинув з голови казенний патріотизм людей у формі чи без неї, що могли мене віддубасити за це, а до моєї дівчини поставитись як до найгіршої з касти недоторканних. Вперше в житті я відчув, що ніяка сила не відбере в мене права володіти цією жінкою, піклуватися про неї; вперше, перший раз я відчув, що моя присутність не принизила цієї жінки ні в її очах, ні в очах усього світу.

Над нами сяяло сонце, навколо нас ходили люди, а я тримав у своїй руці маленьку, суху й довірливу руку Гаррієти — цього я не забуду ніколи. Я повернувся до неї і стишив ходу. Вона подивилась на мене своїми великими голубими очима і немов чекала на щось. Я сказав: «Harriet. Harriet. Tu sais, ilya quelque chose de très grave, qui m'est arrive. Jet'aime. Jet'aime. Tu me comprends[1], чи сказати це по-англійському?»

Це було вісім років тому, якраз перед моєю першою і єдиною поїздкою додому. Коли померла моя мати. Тоді я пробув у Америці три місяці. Коли я повернувся, Гаррієта сказала, що я дуже змінився, з горя став мовчазний, сильно схуд. Але причиною цього була не материна смерть. Я знав, що моя мати при смерті. Я не знав, якою побачу Америку майже через чотири роки.

Пригадую, я стояв біля поручнів і дивився, як збільшується відстань між мною і Гавром. На березі вже не махали руками, не майоріли хустинки, люди відвернулись і пішли до своїх велосипедів ча автомашин, щоб їхати додому. Незабаром і Гавр зник з очей. Я подумав про Гаррієту, тепер таку далеку від мене (вона лишилася в Парижі), і зціпив губи, щоб не заридати.

Минав день за днем, ми все далі відпливали від Європи, і поступово очі в усіх почали, так би мовити, зосереджуватись на іншому фокусі, на Америці, яку ось-ось мали побачити. Я був сповнений приємних передчуттів, намагався думати про такі речі, як душ, дуже рідкісний в Парижі, або про густе, холодне американське молоко чи смачний шоколадний торт. Я думав про своїх друзів, про те, що вони роблять і чи зрадіють, побачивши мене.

Американці на пароплаві ставились до мене непогано, але я, так давно не бувши в їхній компанії, дивувався з того, як вони виявляли свою дружелюбність. Ця дружелюбність зовсім не намагалася перейти в дружбу. На відміну від європейців американці

[1] Гаррієто, Гаррієто, ти знаєш, зі мною сталося щось дуже важливе. Я тебе кохаю. Кохаю тебе, ти мене розумієш? (*Франц.*).

забувають про всі титули й відразу називають одне одного на ім'я, так що йти далі їм уже нікуди. Коли вже хтось став для вас Пітом, Джейн чи Біллом і ви взнали про нього все, що можна взнати при першому знайомстві, то будь-яка спроба поглибити стосунки, довідатись, що приховується за ім'ям, розглядається як безтактність, втручання в приватне життя, що його, хоч як дивно, американці не мають. Вони соромляться свого приватного життя і, певно, ототожнюють його з тим, що роблять у ванній чи в спальні, й про що можна розповісти хіба психіатрові або прочитати на сторінках бестселерів. Вся їхня поведінка мала якийсь містичний відтінок, наче всі вони були в одній команді і виконували накази всесильного, веселого й винахідливого тренера. Я дивився на них мов зачарований. І хоч було дуже дивно, але я відчував якесь незвичайне задоволення. Раніше мені і в голові не вкладалось, що американці, які не поважали мене, так само не поважали й один одного.

Передостаннього вечора влаштували свято в залі для танців і попросили мене заспівати. Я вже давно не співав перед американцями. Моїми слухачами були переважно бідні французькі студенти, яким я співав у тих жалюгідних, сумних бістро Лівого берега, де колись працював сам. Я мав у них великий успіх і на той час став таким відомим у Латинському кварталі і в Сен-Жермен-де-Пре, що на мене звернули увагу деякі критики, й моя фотографія з'явилась у «Франс-суар», після чого я одержав постійну роботу з трохи більшим заробітком. І все ж ні здібні музиканти, ні віддані мені слухачі не знали і знати не могли, звідки походять мої пісні. Вони не зовсім розуміли мої пісні, в яких багато важила гра слів, що її неможливо перекласти...

А на пароплаві, як тільки я вийшов, американці почали відразу всміхатися, кожне всією душею прагнуло задоволення. З їхніх виразів обличчя я зрозумів, що вони нетерпляче ждуть справжнього задоволення від моїх пісень, глибокого заспокоєння. Адже це для них таке звичайне явище — послухати, як співає негр, до того ж це так приємно! Вкритий темрявою, своєю власною темрявою, я міг співати їм про радощі, переживання, людське горе, про все те, з чим вони ховалися одне від одного, наче з якоюсь контрабандою. І вони, вкриті темрявою забобону, що коли я чорний, то на них не схожий, тепер дозволять собі крадькома поглянути на скарби, що їх соромляться визнати своїми.

Я проспівав «Прийду, Віргініє», «Візьми цей молот» і «Милий боже». Вони не відпускали мене, я вийшов іще раз і проспівав два найдавніші блюзи, які знав. Потім хтось попросив мене заспівати «Своні-рівер», і я заспівав, сам дивуючись, як могла ця пісня, яку я давно не співав, так схвилювати мене. На закінчення треба було б проспівати «Дивний фрукт», але це коронний номер замученої Біллі Холідей. І я скінчив свій виступ піснею «Вранці всі прокидаються». Мені довго аплодували, запросили за кілька столиків випити, я танцював з кількома дівчатами.

Минули ще один день і одна ніч, і пароплав прибув у Нью-Йорк. Я прокинувся, скочив на ноги й подумав: «Нарешті!» Я засвітив усі лампи в каюті й витріщився на себе в дзеркало, неначе хотів якнайкраще запам'ятати своє обличчя. Прийняв душ, старанно поголився, одяг найкращий костюм. Я йшов у їдальню довгими коридорами, спотикаючись об купи різного багажу перед трапами і сходами. Хоч у їдальні людей було мало, але від гуркоту й метушні в ній я засумував ще дужче. Всі збуджено перемовлялись, намагалися якомога швидше проковтнути їжу і вискочити на палубу. Чи то мені здалося, чи вони й справді уникали дивитися мені в очі? Дехто помахав мені рукою, усміхнувся, але не затримав мене; вони соромились виявити при мені радісне хвилювання, бо сумнівалися, чи зможу я поділити його з ними. Я підійшов до свого столика й сів. Я довго жував сухий, мов папір, бутерброд і випив чашку кави. Потім дав на чай офіціантові, який уклонився, всміхнувся, назвав мене «сер» і сказав, що має надію знов побачити мене на пароплаві. «Я теж сподіваюсь»,— відповів я.

Чи мені здалося, чи й справді в очах офіціанта промайнуло співчуття? Я вийшов на палубу.

Від води віяло прохолодою, але сонце добре пригрівало, і я пригадав, яке неприємне літо в Нью-Йорку. З палуби всі стільці було прибрано, а на тому місці, де вони вчора стояли, метушилися люди, перебігали від одного борту до другого, підіймалися й опускалися сходами, скупчувались біля поручнів і весь час клацали апаратами, фотографуючи пристань, один одного, море, чайок. Я повільно пройшовся палубою, потім мене потягло до поручнів. Ось воно, величезне, незграбне місто, виблискує на сонці всіма своїми вежами. Воно наближалось до нас повільно, не поспішаючи, наче якийсь величезний, хитрий і кровожерливий звір, від якого нікому не втекти. Я бачив, як воно наближалось, і чув навколо себе збуджені, радісні вигуки людей. Вигуки, без жодного сумніву, щирі. Я дивився на сяючі обличчя й думав: «Чи я не збожеволів?» Раптом мені закортіло й собі відчути те, що відчувають вони — щоб довідатись, що то за почуття. Чим ближче пароплав підходив до пристані, тим спокійнішими робилися всі, крім мене. Тільки мене дедалі дужче охоплював страх. Я повернув голову туди, де була Європа, але побачив тільки небо та безліч чайок. Я відійшов від поручнів. Високий, світловолосий чоловік тримав на плечах дочку й показував їй статую Свободи. Я ніколи не дізнаюсь, що означає та статуя для інших, а для мене вона завжди здавалась огидним жартом. Над моєю головою маяв на щоглі американський прапор. Я бачив, як французи, побачивши французький прапор, шаленіли до сказу, бачив і те, як цим так званим прапором моєї вітчизни прикривали негідні дії, а от побачити в прапорі те, що в ньому бачать інші, я, мабуть, не зможу до самої смерті.

— Нема краще, як удома,— сказав хтось поруч, і я подумав: «Справді» — й вирішив піти в каюту й хильнути.

В каюті на мене чекала телеграма від Гаррієти. В ній стояло: «Поводься пристойно. Повертайся якнайшвидше. Чекаю». Я обережно згорнув її й поклав у жилетну кишеню. Цікаво, чи я повернусь до неї? Скільки мине часу, поки я зароблю грошей на дорогу? Піт густо скропив мені лоба, і я налив собі віскі з майже порожньої пляшки. Заходив по малесенькій каюті. Було тихо. Вже всі вийшли з кают.

Я був трохи напідпитку, коли зустрівся в салоні першого класу з людьми в мундирах. Їх було двоє, і до того ж настроєні були не вороже. Подивились на мій паспорт, подивились на мене.

— То ви довгенько не були вдома,— сказав один з них.

— Так,— підтвердив я,— довгенько...

— Що ж ви там так довго робили? — З його посмішки можна було прочитати куди більше, ніж вона приховувала, та хіба приховаєш те, що в ній було?

— Я співак,— сказав я, і кімната раптом заходила ходором. Я намагався будь-що втримати на обличчі, як мені здавалось, спокійну, щиру усмішку. Я давно не мав справи з такими людьми й забув, як треба з ними поводитися. Колись я вмів знижувати голос так, що він був і не різкий, і не улесливий, а в останню мить устигав нейтралізувати вибух гніву своєю негритянською усмішкою. Але тепер я забув усі фокуси, якими колись рятував своє життя. Я докладав зусиль, щоб зруйнувати підступні наміри таких людей, як оці, і коли уникав їхньої пастки, вони аж зубами скреготали. Але тепер я був не той, що колись. Замість двох підступних ворогів, яких мені треба було перехитрити за всяку ціну, я бачив перед собою двох білих людей з незрозумілою для мене поведінкою. А винен у всьому той ранок на мосту.

— Правильно,— сказав один з тих.— Так написано і в паспорті. Хоча я ніколи про вас не чув.— Вони подивились на мене.— І багато ви там співали?

— Чимало.

— Де, на концертах?

— Ні.— Цікаво, яким я їм здаюся, як звучить для них мій голос. З їхніх поглядів нічого не можна зрозуміти.— Я працював у нічних ресторанах.

— Ого, в нічних ресторанах? То ви їм так подобались?

— Так,— відповів я,— я їм справді подобався.

— Ну,— в мій паспорт ударили печаткою й повернули його мені,— гадаю, ви й тут сподобаєтесь.

— Дякую!

Вони засміялися — з мене, чи мені тільки так здалося? Я взяв чемодан, перекинув плащ через плече й вийшов із салону першого

класу. Я став у гомінливу чергу, що повільно рухалася до сходнів. Я дивився просто перед себе і спостерігав, як усміхнені люди ступали в тінь навісу над сходнями і відразу зникали з очей. Я поклав паспорт назад у нагрудну кишеню («Повертайся якнайшвидше. Чекаю...») і затис у руці пропускний талон. Раптом я опинився біля самого борту, а з другого кінця сходнів, на суші, стояв огрядний сивий чоловік у формі, з надітим набакир кашкетом, увесь червоний, спітнілий. Він пильно на мене поглянув. Я відразу його пізнав — адже то він снився мені в кошмарних снах, і тому це огидне обличчя запам'яталось мені краще, ніж будь-яке інше.

— Гей, хлопче, йди, йди,— крикнув він.— Іди собі!

Я ледве не засміявся. От я й удома. Я доторкнувся до нагрудної кишені. Пригадалась пісня, яку колись співав: «Коли ж я стану чоловіком?» Я зійшов трохи невпевнено сходами й подав тому чоловікові пропускний талон.

Пізніше інспектор митниці перевірив мій багаж і відпустив мене. Я взяв свої чемодани й пішов довгою заасфальтованою дорогою до воріт у місто.

Раптом мене хтось гукнув.

Оглянувшись, я побачив що до мене біжить Луїза. Я поставив чемодани, міцно її обняв, і сльози покотилися по моїх щоках. Не знаю, чи я заплакав від радості, чи від люті, чи від того й того разом.

— Як ти себе почуваєш? Як? Вигляд у тебе чудовий, тільки дуже ти схуд. Я така рада тебе бачити!

Я витер очі.

— Я теж дуже радий тебе бачити. Ви, мабуть, думали, що я ніколи не приїду?

Луїза засміялась.

— Якби й так, то я б тобі не докоряла. Люди тут такі самі черстві, як і раніше, та, мабуть, вони такими й залишаться. Як у тебе з французькою мовою? Боже, страшно подумати — адже я колись учила французьку, а тепер не пригадаю жодного слова. А ти й книжки в руках не тримав, а тепер, мабуть, торохтиш, як француз?

Я посміхнувся.

— Pas mal. Je me defénds pas mal[1].

Широкими сходами ми спускалися на вулицю.

— Боже,— не втримався я,— Нью-Йорк!

Звідси не видно було хмарочосів. Ми стояли в затінку естакади, але більше, ніж перехід від світла до затінку, мене вразив неймовірний гуркіт, що його створювали одночасно найрізноманітніші речі: вантажні машини, легкові, всілякі важелі, гальма, двері, ткацькі, друкарські та інші машини, бульдозери та екска-

[1] Не погано. Можу себе захистити (*франц.*).

ватори, що рили канави для газопроводу чи електропроводу, будівельні крани, ковші, котки, будинки, що їх підривали динамітом, а також мільйони радіоприймачів, телевізорів, ресторанних програвачів. Людські голоси відрізнялись від загального гамору своєю напруженістю і ворожістю. Інший огрядний чоловік, теж у формі і теж червонопикий, підкликав для нас таксі й навіть ввічливо торкнувся пальцем кашкета, ледве видушивши крізь зуби стандартне: «Сюди, міс, швидше, сер!» Він грюкнув за нами дверцями таксі. Луїза сказала водієві їхати в готель «Ньюйоркер».

— Нас там приймуть?

Вона подивилась на мене.

— Любий, у Нью-Йорку є закон: якщо ти маєш вільний час — тягайся по судах. Але в «Ньюйоркері», здається, взялися за розум.— Вона притисла мою руку до себе.— Розумієш? Незважаючи на цей рекламний галас, майже все залишилось так, як було. Ніхто не зважає на те, що сам каже.

А я подумав: «Може, в цьому й уся річ!»

Другого ранку ми розрахувалися в готелі й полетіли в Алабаму.

Тільки-но я став під душ, як задзеленчав дзвінок. Я швиденько втерся й накинув на плечі халат. Звичайно, це був Відаль, ще й дуже елегантний — сиве волосся так і блищить, а цинічне, смагляве, схоже на циганське обличчя уважно поголене, освіжене лосьйоном. Звичайно він не надає ваги своїй зовнішності. Але сьогодні його невисоку постать облягає темно-синій костюм, а синя краватка зашпилена якоюсь дивною перлиною.

— Заходь, випий чого-небудь. Я повернусь через хвилину-дві.

— О, то я не спізнився. Гадаю, ти вибачиш мені таку нетактовність.

Але я вже у ванній. Відаль поставив пластинку: Магалія Джексон співає «Хочу радісно жити, так, як пісню співаю».

Коли я вийшов, він сидів у кріслі біля відчиненого вікна. Сонце зайшло, але ще не дуже темно. Дерева чорніють на тлі темного неба. Навколо освітлених вікон і автомобільних фар — жовті кола. Вуличних ліхтарів ще не засвічено, наче Париж з поваги до минулого дня хоче витримати урочисту паузу.

Відаль п'є віскі з содовою. Я й собі наливаю. Він спостерігає за мною.

— Ну, друже, як справи? Ти вже майже в дорозі. Чи радо ти нас залишаєш?

— Ні.— Я сказав це занадто категорично.

Відаль здивовано й зачудовано дивиться на мене широко розплющеними очима.

— Я ніколи не збирався туди повертатись. А тим більш виховувати там свого сина...

— Mais, mon cher[1],— спокійно говорить Відаль,— ти розумний чоловік і повинен був розуміти, що колись доведеться вернутись.— Він на мить замовк.— А щодо Поля, то хіба ти ніколи не думав, що він може захотіти побачити країну, де народився його батько і батько його батька?

— Тоді йому треба їхати в Африку.

— Америка завжди буде йому дорожча, ніж Африка, ти це й сам знаєш.

— Ні, не знаю.— Я вихилив свою чарку й наливаю ще.— Чого йому так далеко їхати — щоб його там називали чорнопиким? Америка йому нічого не дала.

— Вона дала йому батька.

Я дивлюся на нього:

— Тобто його батькові вдалося врятуватися.

Відаль відкидає назад голову і сміється. Якщо Відаль вас любить, він неодмінно з вас сміятиметься. І його сміх вас дуже бентежитиме. А після сміху настає мовчання й уважний погляд, що бентежить вас іще дужче. І тепер, помовчавши, він запитує мене:

— То ти й справді гадаєш, що врятувався від чогось? Облиш. Адже ти кращий, ніж хочеш здаватися.— Він іде до столика з напоями.— Що, власне, ти грав у нашому фільмі, який тебе так прославив і зробив тебе, як я тепер бачу, таким збентеженим? У чому трагедія того трубадура-метиса? Хіба не в тому, що він намагався використати всі шляхи для порятунку і все даремно? — Відаль стоїть мовчки з пляшкою в руці й дивиться на мене. Пам'ятаєш, як я намучився, поки змусив тебе грати по-справжньому? Як ти мене ненавидів, часом, здавалося, ладен був убити мене! А пригадуєш, коли роль Чіко почала оживати? — Він наливає собі ще.— Пригадай, будь ласка. Звичайно, я великий режисер, mais pardon![2] Такої гри я не міг добитися ні від кого, крім тебе. А про що ти думав, що було в тебе на думці, в якому кошмарі ти жив, коли нарешті почав грати роль по-справжньому? Скажи щиро! — Він знову йде на своє місце.

Чіко, герой фільму,— син жінки з Мартініки й французького колоніста. Чіко ненавидить і батька, й матір. Він утікає з острова в столицю і бере з собою свою ненависть. Ця ненависть дедалі росте й поширюється на всіх чорних жінок, на всіх білих чоловіків, хоч би де вони жили. Він опускається на дно Парижа й гине. «Les fauves»[3] — це ж символ життя, від якого він тікав, і життя, яке проковтнуло його. Я погодився на цю роль, гадаючи, що легко зіграю її, бо віддавна придивлявся в Парижі до північноафриканців. Але це не задовольняло Відаля. Вибух стався на одній репетиції досить нескладної сцени. Чіко йде в танцювальний зал сум-

---

[1] Але, любий мій (*франц.*).
[2] Але пробач! (*Франц.*).
[3] «Дикі звірі» (*франц.*).

нівної репутації на площі Пігаль і хоче там найнятися, а господар-француз пропонує йому дуже принизливу роботу. Той француз нагадує йому батька.

— Ти хочеш показати нам цього хлопця якимсь шляхетним дикуном,— крижаним голосом сказав тоді Відаль.— Ça vient d'ou[1] у тебе оця гидка манірність?

Всі стихли, бо Відаль рідко вдавався до такого тону. З мовчання акторів, які грали зі мною ту сцену в танцювальному залі, я здогадався, що всі вони поділяють думку Відаля про мою гру, і радіють, що він урешті втрутився. Я був ображений і заразом розгніваний, але не заперечував, бо в глибині душі відчув якесь дивне заспокоєння й мимовільну повагу до Відаля.

— Ти все робиш не так, як треба,— сказав він трохи лагідніше.— Ходімо вип'єм!

Ми пішли в його кабінет. Він дістав зі свого столу пляшку і дві чарки.

— Пробач, але ти нагадуєш мені деяких англійських леді, які люблять грати повій доти, доки глядачі певні, що самі вони справжні леді. Такі актриси, звичайно, прочитають, хоч і не завжди, книжечку про Фанні Хіл, накажуть своєму шоферові раз чи двічі повезти їх на Сохо — і йдуть на сцену дивувати публіку життєвими деталями, хоч усім цілком зрозуміло, що актриса грає погано. Англійці називають це тріумфом мистецтва.— Він знову налив коньяку в обидві чарки.— Отак граєш і ти. Чому? Як ти гадаєш, хто цей хлопець, що він відчуває, коли просить узяти його на роботу? — Він уважно стежив за мною, і це мене дуже ображало.— Ти прибув з Америки. Там не дуже приємна обстановка для таких хлопців, як ти. Я не знаю, може, ти не такий бідний, як... як дехто, але невже тобі важко зрозуміти, що почуває такий хлопець, як Чіко? Невже ти ніколи не попадав у таку ситуацію?

Я ненавидів його за те, що він поставив мені це питання, добре знаючи відповідь на нього: «Тільки дуже й дуже щасливий чорношкірий ніколи не попадав у таку ситуацію».

Дуже й дуже щасливий...

— О боже,— мовив я,— навіщо оте набридливе «у горі всі рівні»?

— Цілком можливо,— різко заперечив він,— що всі тільки тоді рівні.

Потім він замовк і сів за свій стіл. Обрізав сигару й закурив, пускаючи хмари диму, немов для того, щоб ми не бачили виразно один одного.

— Поміркуй сам,— сказав він,— я, французький режисер, ніколи не бачив вашої країни. Я не зробив вам нічого поганого, хіба що в історичному аспекті — як біла людина. Але моєї вини в тому нема...

---

[1] Звідки (*франц.*).

— А моя є? — спитав я.— Є? Я ніколи не міг зрозуміти, чому я мушу розплачуватися за історію, вписану в колір моєї шкіри, а ви уникаєте будь-якої кари! — Я сам здивувався, що мимоволі заговорив так запально, і тепер тремтів усім тілом; з того, як Відаль на мене дивився, я зрозумів, що принаймні з професійного погляду він домігся від мене того, чого хотів.

— Чому ти так гадаєш? — Його обличчя стало зморене й суворе.— Я француз. Подивись на Францію. Невже ти думаєш, що я... що ми не розплачуємось за нашу історію? — Він підійшов до вікна й подивився на досить похмуре передмістя, де була розташована студія.— Якщо ти бажаєш помсти — то радій. Хочеш ти чи ні, а ми будемо покарані — запорукою цьому наша дурість.— Він знову обернувся до мене.— Але я прошу тебе не сплутувати мене з блаженними невігласами вашої країни, які навіть не здогадуються про існування такої речі, як історія, а тому гадають, що їм пощастить, як ти сказав, уникнути кари. А я тобі скажу, що ти теж прагнеш до того самого. Я, французький режисер, ніколи не був у твоїй країні, не зробив тобі нічого лихого, але тут, у цій кімнаті, ти говорив не зі мною. Ти говорив не з Жаном Люком Відалем, а з якимсь іншим білим, якого ти добре пам'ятаєш, але який не має нічого спільного зі мною.— Він помовчав і вернувся до столу.— О, в більшості випадків ти не такий, я знаю. Але все це засіло у тобі, а коли ти хвилюєшся, воно виходить назовні. Отже, ти граєш Чіко фальшиво, неправдиво, і я тобі цього не дозволяю. Коли ми зараз повернемось до тієї сцени, я прошу тебе пам'ятати про нашу розмову. Ти приніс в цю кімнату своє минуле. Те саме робить і Чіко, коли приходить у танцювальний зал. Француз, до якого він звертається з проханням дати йому роботу, не просто француз — він і батько, що зрікся сина і зрадив його, і всі інші французи, яких він ненавидить.— Відаль усміхнувся й налив мені ще коньяку.— Ох, якби не *наша* історія, нам з тобою було б легше дійти до істини.— Він подивився мені в обличчя, ледь усміхаючись.— І ти... адже ти ж не образився, що я вимагаю від тебе щирості? Правда? Ти гадаєш, що я не маю на це права.— Потім він сказав слова, що, як він добре знав, мали мене розлютити:— Хто ж ти такий, заради чого приїхав до Франції і як виховуватимеш свого сина? Невже вчитимеш його ніколи й нікому не казати правди? — Він зайшов за письмовий стіл і поглянув звідти на мене, наче з-за барикади.

— Ви не маєте права так зі мною розмовляти!

— Ні, маю,— заперечив він.— Я мушу зробити фільм так, щоб мене не лаяли, і я тебе примушу грати як слід.— Він глянув на свій годинник.— Ходімо працювати.

Дивлячись тепер на цього старого, впертого, досвідченого француза, котрий сидить у моїй вітальні, я питаю себе: чи здогадується він, що я, граючи роль Чіко, думав про долю Поля і переживав

жахливі кошмари? Інакше кажучи, я знов переживав катастрофи, які ледве не занапастили мене; та коли я про це думав, мені ставало ясно, що я не хотів би, щоб мій син ставився до мене так, як я ставився до свого батька. Він помер, коли мені було всього одинадцять років, але я вже бачив, якого приниження він зазнавав, і мені було його жаль. Одначе хіба в мою жалість не проникала мимоволі зневага? Бо хіба я усвідомлював, чого він зазнав? Я розумів тільки те, що я його син. Хоч би як він мене любив, хоч би чого він зазнав, мене, його сина, зневажали. Навіть якби батько був живий, він не зміг би захистити мене. Єдине, що він міг би зробити, це підготувати мене до приниження; але й цього він не зробив. Бо хіба можна підготувати когось до того, що йому плюватимуть в обличчя, підготувати до безнастанних вигадок дріб'язкових людців-боягузів, які найдужче в світі бояться вияву людської гідності, а найбільшу втіху мають, коли принижують і мучать інших?

Однак для Поля, клявся я, такий день не настане. Я кину все своє життя і працю між Полем та страхіттям світу. Світ не може так зневажати Поля, як він зневажав мого батька й мене.

Пластинка Магалії скінчилась. Відаль устає й перекидає її.

— Ну? — Він ніжно дивиться на мене.— Прошу, розкажіть про свої кошмари.

— Ох, я часто думаю про те літо, яке я провів у Алабамі, коли померла моя мати.— Я замовк.— Знаєте, коли ми нарешті знімали на плівку оту сцену в барі, я думав про Нью-Йорк. Мені було страшно в Алабамі, але в Нью-Йорку я ледве не збожеволів. Я був упевнений, що ніколи не вернуся сюди — до Гаррієти. І знав, що як не вернусь — мені кінець.— Тепер Магалія співа «Коли ангели простують раєм». — Я влаштувався ліфтером у великому універсальному магазині. Ту роботу, як велику ласку, мені дістав один з батькових білих друзів. Адже ми на Півдні дуже довго залежали від ласки білих друзів.— Я дістав хустинку й витер обличчя.— Але я не сподобався тому чоловікові. Мабуть, я був йому не надто вдячний, не такий вдячний, як був мій батько. І я не міг знову звикнути до міста, в якому довго не жив, яке ненавидів. Жахливе місто, воно наче навмисно розляглося навколо в'язниці. А в суді того міста є спеціальна кімната, де б'ють. Ось ти йдеш вулицею уночі — найчастіше це буває вночі, але трапляється також і вдень. І до тебе під'їздить ззаду поліцейська машина, й полісмен каже: «Гей, хлопче! А йди-но сюди!» Ти підходиш. Він каже: «Хлопче, по-моєму, ти п'яний». І, розумієш, якщо ти заперечиш: «Ні, ні, сер»,— він відлупцює тебе за те, що ти назвав його брехуном. А коли ти скажеш щось інше, він просто забере тебе й поб'є заради розваги. Хіба що тобі вдасться його розсмішити. Вся штука в тому, щоб дати їм можливість розважитися, не лупцюючи тебе.

На вулицях Парижа спалахують ліхтарі, й зелене листя відразу стає наче срібне.

— Або треба підтримувати їх у їхніх вигадках. Вони зроблять що завгодно, аби тільки довести, що ти не кращий за собаку, і змусять тебе відчути себе собакою. Вони зненавиділи мене за те, що я жив на Півночі й був у Європі. Мені весь час повторювали: «Слід сподіватися, хлопче, ти не привіз звідти ніяких закордонних ідей». І я відповідав: «Ні, сер», або: «Ні, мадам». Але я ніколи не казав це так, як треба. А вони ж пам'ятали, що ще недавно я казав це так, як треба. А тепер вони відчували, що я зневажаю їх, і я, мабуть, і справді хотів їм показати, що зневажаю їх. Та я зневажав їх не дужче, ніж інші, тільки інші ніколи цього не показували. Вони вміли догодити білим людям, адже це ж так просто: дати їм відчути, ніби вони послані богом ощасливити землю. І тоді вони відразу гордо ступають з дурною посмішкою на обличчі, а кольорові люблять спостерігати за ними, в душі ненавидячи їх. «Погляньте на нього,— скаже хто-небудь,— всю його білість виперло назовні». А коли ми їх не зневажали, ми їх жаліли. Ось що означає дружити з білим в Америці. Ти щиро жалієш бідолашного байстрюка, який переконаний, що все в світі прекрасно, а ти знаєш, що це не так, і уявляєш собі, як йому буде важко звикнути до дійсності, якщо він узагалі коли-небудь до неї звикне.

Потім я знову думаю про Поля, що, як і раніше, вважає мене всемогутнім, про його шкіру кольору меду й вогню, про його чорні мов смола кучері. Я знов дивлюся на Париж і слухаю Магалію. «Може, все-таки краще пережити всі страхіття в дитинстві. Не знаю. Може, тоді ти зможеш жити, якщо виживеш, кращим, справжнім життям, бо ти його так важко виборював, наче виривав з пащеки скаженого собаки. Але тоді на твоєму житті назавжди залишаться сліди зубів, укусів, крові!»

Я взяв пляшку.

— По одній на дорогу?

— Дякую,— каже Відаль.

Я наливаю обом, а він не зводить з мене очей. Я ще ніколи не говорив так багато, принаймні на цю тему. Я знаю, що Відаля теж переслідують кошмари, бо чому б він так багато про них знав, але мені він ніколи про них не розповідав. Гадаю, що він просто перестав про них говорити. Я знаю, що під час війни він втратив дружину й сина і попав у в'язницю в Німеччині. Дуже рідко він про це згадує. В нього є одружена дочка, що живе в Англії, але й про неї він говорить рідко. Він схожий на людину, яка звикла жити на те, що залишилось від минулого.

Якусь мить ми помовчали.

— Розповідай далі, будь ласка,— каже Відаль, усміхаючись.— Мені цікаво дізнатись, яка справжня причина твоєї правдивої гри.

— Моя сестра Луїза ніколи не виходила заміж,— кажу я різко,— бо кілька років тому вона, її наречений і ще двоє інших друзів їхали в машині й поліція зупинила їх. Дівчина, що їхала з нами, мала занадто світлу шкіру, і полісменам не вірилось, що

вона теж кольорова. Вони примусили її вийти з машини, стати перед фарами й підняти спідницю,— вони казали, що це єдиний спосіб узнати правду. Можете уявити їхні вигуки й жести; та ще добре, що на цьому ті жарти скінчились. Ніхто з чоловіків не міг нічого зробити. Відтоді Луїза не могла бачити свого друга, та й він, певно, не зміг би глянути їй в очі.— В кімнаті зовсім смеркло, і я йду до вимикача.— Розумієш, я знаю, що відчував той хлопець, я сам це пережив. Вони хочуть, щоб ти відчував себе не чоловіком, мабуть, тільки так вони відчувають себе чоловіками, не знаю. Я ходив по Нью-Йорку з Гаррієтиною телеграмою в кишені, наче то була атомна бомба і вони вбили б мене, якби знайшли її. Розумієш, такі люди не зовсім нормальні. Але, слава богу, Гаррієта жила тут, і цей факт доводив, що світ набагато ширший за той, в якому вони змушували жити мене, і я повинен був повернутися сюди, де люди заклопотані собою, своїм приватним життям, і їм ніколи втручатися в моє життя, нівечити його.— Я дивлюся на Відаля. Від світла в кімнаті ніч надворі здається темно-синьою з золотом, великий прожектор на Ейфелевій вежі крутиться в небі.— Отакі справи в Америці, принаймні для мене. Мені там завжди здається, що я існую не насправді, а тільки в чиїйсь, і то в брудній, уяві. Не знаю, чи ти це розумієш, але я розумію й не хочу, щоб усього цього зазнала Гаррієта і щоб там виростав Поль.

— Гаразд,— нарешті каже він,— кінець кінцем тебе ніхто не примушує залишатися в Америці назавжди, правда? Ти співатимеш в якомусь пристойному клубі, якого, мабуть, не відкриють без тебе, можливо, тобі запропонують зніматися в кіно, і буде просто нерозумно відмовитись. Ти одержиш багато грошей. А потім одного чудового дня ти пригадаєш, що на світі є авіаційні й пароплавні компанії, що, хоч як це дивно, ще й досі існує Франція.

Відаль був прихильником де Голля, поки той не прийшов до влади. Але політичне піднесення де Голля й деголлівський режим викликали в нього велике занепокоєння. «Mon général[1] в цьому не винен,— інколи з сумом каже він.— Винна історія. Гадаю, історія завжди пред'являє цивілізації рахунок тоді, коли та зовсім не готова платити».

Він устає й виходить на балкон, немов бажає переконатися, що Париж таки існує. Магалія співає «Що, не було дощу?». Я виходжу теж і стаю поруч з ним.

— Ти чудовий хлопець, Чіко,— каже він. Я посміхаюсь.— Ти віриш у кохання. Ти ще не знаєш, де кохання безсиле, але,— він усміхається,— кохання навчить тебе й цього.

Після обіду ми йдемо в дискотеку[2] на лівому березі, де беруть скажені ціни тільки тому, що туди якось уночі заблукав Марлон

---

[1] Мій генерал (*франц.*).
[2] Зібрання грампластинок.

Брандо. Зовсім випадково, запевняє Відаль. «Ти уявляєш, скільки людей у Парижі розбагатіє, не кажучи про тих, хто, к лихій матері, піде в старці, якщо Марлон Брандо заблукає сюди знов!»

Сьогодні він, видно, не заблукав, але дискотека однаково переповнена дивними, безликими людьми, яких уночі повно в будь-якому великому місті; вони завжди приходять, спізнюючись на кілька годин, днів чи десятиліть, у ті місця, де колись відбулася значна подія, почалася нова течія в мистецтві чи збиралися відомі люди. Тут є американські юнаки, всі з бородами, щоб хоч чимнебудь бути схожими на Хемінгуея; є й американські дівчата, що залицяються до французів та екзистенціалізму, чекаючи, поки американські юнаки поголять свої бороди, є французькі художники — гарячі прихильники революції в мистецтві, що закінчилася тридцять років тому; є й нахабні, розбещені молоді американські arrivistes [1], що пролізли в мистецтво лестощами, підлабузництвом і тепер створюють картини такі самі пусті й нудні, як і самі. Побачиш тут хлопців і інших національностей, що мало чим відрізняються від звідників,— колись їм випало пройтися по сцені чи похизуватися перед кінокамерою. Є й дівчата, їхні конкурентки, обличчя яких деколи можна побачити на рекламах,— за вечір хоч одна з них, а вчинить істерику.

Як завжди в кутку, як завжди оточена усміхненими молодиками, сидить п'яна блондинка, колишня коханка відомого, тепер уже покійного художника. Вона має деякий вплив у світі мистецтва, тому рідко коли платить сама за випивку й за коханців. Старенький француз, колись відомий режисер, грає з касиркою в quatre ceut vingt-et-еп [2]. Він привітно киває головою мені й Відалеві, але до нас не підходить, і я його за це поважаю. Нам з Відалем, певно, випало сьогодні зіграти вакантну роль Брандо: наш прихід якоюсь мірою виправдує високі ціни, і всі нетерпляче чогось чекають. Приємно спостерігати за обличчям офіціанта, коли він підбігає до нас — усміхнений, поштивий, люб'язний, і не того, що ми вшанували його своєю присутністю, а того, що завдяки нам він віднайшов свою якість; шляхетність, ніби каже він, тяжіє до шляхетності. Ми замовляємо два віскі з содовою. Я знаю, чому Відаль іноді сюди заходить. Він самотній. Мабуть, він уже й не має надії знову покохати одну жінку, тому розважається з багатьма.

Це дискотека, і джаз реве зі стін, а повсюди недбало розкидані пластинки. Кілька з них мої, і незабаром хтось, без сумніву, поставить одну з пісень, які я співав у фільмі.

— Я гадав,— каже Відаль, хитро посміхаючись,— що твоє прощання з Парижем було б неповним без невеличкої демонстрації того, яка небезпечна слава. Може, це підготує тебе до Америки, де, як я чув, публіка ще кровожерніша, ніж у нас.

---

[1] Кар'єристи (*франц.*).
[2] Чотириста двадцять одно (*франц.*) — картярська гра.

Я бачу, що одна з вільних натурниць збирається підійти до нас і попросити автограф; вона гарненька,— тобто має всі жіночі принади, підкреслені останньою модою,— і думає, що ми запросимо її випити. Якщо цей номер удасться, один з її друзів чи одна з подруг примудряться підійти до нас, щоб попросити сірника, чи олівця, чи губну помаду, й буде дуже незручно не запросити їх. Під кінець вечора навколо нас збереться чималий натовп. Я не знаю, чого я чекав від слави, але, гадаю, мені ніколи не спадало на думку, що бути дуже відомим так само небезпечно, як і бути зовсім невідомим.

— Ну, коли вже так, то хоч відбудемо це якомога швидше,— кажу я.— Інколи я жалкую, що ви мене так любите.

Відаль сміється.

— Сьогодні тут є дуже цікаві люди. Поглянь лишень!

В другому кінці зали сидить група американських студентів-негрів, які, мабуть, уперше в Парижі. Вони дивляться на нас. Їх четверо, два хлопці і дві дівчини, кожному років двадцять. Один з хлопців із золотисто-каштановими кучерями — кольору засмаженого курчати — весело тримає в руках гітару. Побачивши, що ми їх помітили, вони усміхаються й махають нам руками, неначе я належу до них, та воно так і є. Виявляється, отой золотисто-каштановий — мім. Він підіймає гітару, опускає плечі, і його сумне обличчя дивно нагадує умирущого Чіко. Він бренькає основну мелодію до фільму, і я сміюсь, і всі за столом сміються. Ніби все те відбувається в нас удома й ми несподівано зустрілися в неділю вранці дорогою до церкви, чи в більярдну, чи в перукарню.

Вони викликали в дискотеці сенсацію й дуже скоро затьмарили всіх інших хлопців і дівчат. Ще кілька хвилин тому їхній стіл нікого не цікавив, а тепер він прикував загальну увагу; відразу за ними усміхатися й кивати головою в наш бік почали всі присутні.

— Ого! — вигукує Відаль.— Та в нього це виходить ще краще, ніж у тебе, може, я зроблю з нього зірку.

— Будь ласка, роби, що хочеш, я своє вже одержав!

Але я помічаю, що він не зводить очей з однієї дівчини, стрункої, темної, збудженої. З деяких ледь помітних деталей можна було здогадатися, що інші дуже її поважають. Тепер за їхнім столом відбувається військова рада; всі ждуть, що вони вирішать. А дівчина слухає, насуплює брови, сміється; вираз її обличчя весь час міняється, наче по ньому перебігають сонячні зайчики. І ось порухом руки, схожим на той, яким вона колись годувала зерном курчат, вона підхоплює з підлоги торбинку з довгими шнурками — таку можна побачити тепер у багатьох жінок. Дівчина недбало тримає торбинку так, що вона погойдується над самою підлогою, і простує до нашого столу. У неї рівна, проста хода, зовсім не схожа на оте штучне похитування стегнами, що

ним більшість жінок намагається привернути до себе увагу. Вона невисока, але міцна й повненька.

Коли дівчина підходить до нашого столу, ми з Відалем устаємо, і це на мить її бентежить. Давно вже я не бачив такої привабливої дівчини.

А всі, звичайно, спостерігають за нами. Ситуація справді трохи кумедна. Поставили пластинку з мартінікською баладою, яку сумно співає Чіко; мій голос лунає зі стін, а дівчина дивиться то на Відаля, то на мене й сміється.

— Ви, мабуть, самі розумієте,— каже вона,— що ми не збираємося так просто вас відпустити. Ми в Парижі всього кілька днів, і не сподівалися вас зустріти, бо в усіх газетах тільки й мови, що ви повертаєтесь додому.

— Так, — кажу я, — післязавтра я їду.

— Ох, тоді нам справді пощастило.— Вона усміхнулася, і я враз пригадав давно забуту хлопчачу усмішку негритянських дівчат.— Але спершу дозвольте познайомитись. Мене звати Ада Холмс.

Ми тиснемо одне одному руки.

— Це мосьє Відаль, режисер нашого фільму.

— Дуже рада познайомитися з вами, сер.

— Може, ви приєднаєтесь до нас? Сідайте, прошу.— І Відаль підсуває їй стільця.

Але дівчина насуплюється.

— Я мушу повертатися до своїх друзів.— Вона дивиться на мене.— Я прийшла тільки сказати від свого імені і від імені друзів, що в нас є ваші пластинки й ми бачили ваш фільм, який для нас означає дуже багато.— І сміється здавленим сміхом, в якому чомусь відчуваються сльози.— Означає дуже й дуже багато, важко навіть сказати, скільки. І ми хотіли б, щоб ви дозволили нам почастувати вас, вас і вашого режисера, мосьє Відаля.— Вона дивиться на Відаля.— Ми були б дуже щасливі.

— Це ми щасливі,— швидко відказує Відаль.— І дуже вдячні. Ми страшенно набридли один одному, а тут, слава богу, така нагода.

Ми всі троє сміємося і рушаємо через залу.

Троє за тим столом підводяться, і Ада знайомить нас. Другу дівчину, вищу й білявішу за Аду, звати Рут. Один з хлопців зветься Таллі — скорочене від Тальяферо, а золотисто-каштановий — Піт.

— Друже, — звертається він до мене, — ви схвилювали мою душу, зняли в ній цілу бурю.

— Зняли бурю в душах багатьох,— багатозначно додає Таллі. І вони з Рут сміються. Відаль не знає, але я знаю, що Таллі мав на увазі передусім білих.

Вони студенти різних коледжів, родом з Нового Орлеана, Телахассі та Північної Кароліни, а познайомилися на пароплаві.

В Європі провели все літо, були в Італії та Іспанії, а недавно приїхали в Париж.

— Ми збирались приїхати сюди раніше,— каже Ада,— але нам нізвідки не хотілося виїздити. Я вже думала була, що нам ніколи не пощастить розлучити Рут з Венецією.

— А я скорився долі,— каже Піт,— і спокійно сидів собі на площі святого Марка, п'ючи шампанське, а мене фотографували разом з голубами, поки Рут каталася каналами.— Він поглянув на Рут.— Нарешті, хвалити бога, задощило.

— Вона відвикала від ворожого ставлення людей,— усміхається Ада.— А ми не хотіли їй заважати: в Північній Кароліні можливості в неї будуть набагато скромніші, ніж у Венеції.

— Звичайно, там немало збитих з пантелику людей,— каже Рут,— і кілька поїздок по Великому каналу дали б їм чимало користі.

Піт сміється.

— Ви можете собі уявити, як Рут веде їх до води?

— Я зроду ще, розгнівавшись, не піднімала руки, — каже Рут,— але на оцих могла б.— І вона сміється, стискуючи й розтискуючи кулаки.

— Ви, мабуть, давно вже не були вдома? — питає мене Таллі.

— Вісім років. А не живу там уже дванадцять.

Піт аж свиснув.

— Тоді на вас там чекають несподіванки, друже. Дещо змінилося.— Потім додав: — Ви не боїтесь?

— Трохи.

— Ми всі боїмося,— каже Ада.— Ось чому я так радію, коли їду звідти хоч ненадовго.

— Отже, ви не були вдома після Чорного понеділка,— каже Таллі. Він сміється.— Під такою назвою він увійшов в історію Конфедерації.— Потім звертається до Відаля: — А що думають про це тут?

Задоволений Відаль усміхається.

— Мені це здається дурною дитячою поведінкою навіть для американців, від яких я, до речі, ніколи не чекав поважних вчинків.— Усі за столом сміються. А Відаль провадить: — Але, щиро кажучи, я не можу так говорити, бо не розумію цього. Я ніколи не розумів американців, а тепер я стара людина, то, мабуть, ніколи вже й не зрозумію. У них є щось дуже гарне, дуже приємне; але вони зовсім нічого не тямлять у житті. Дивно, але єдині американці, з якими я приятелюю — це чорношкірі, як і оцей мій добрий друг, моє відкриття.— І він ляскає мене по плечу.— Може, це тому, що ми, європейці, які хоч і мало чого навчились, а багато чого забули, все ж знаємо, що таке страждання. Ми страждали. Ви теж страждали. А більшість американців не знають навіть, що таке горе. Дуже шкода, бо доля Заходу в їхніх руках.— Він обертається до Ади.— Не можу не назвати ганьбою, за яку ми ще будемо розплачуватися, той факт, що цивілізована нація обирає

своїм найвищим представником простака, який вважає, ніби в світі усе просто.

За столом западає мовчанка, всі четверо юних облич уважно дивляться на Відаля.

— Зрештою,— каже мені Піт,— вам не буде там нудно.

— Сьогодні чудовий вечір,— кажу я,— а ми зачинилися в цій залі, де не почуєш нічого, крім моїх пластинок.— Ми сміємося.— Чому б нам не піти звідси в якусь тихеньку кав'ярню? — Я постукую пальцем по Пітовій гітарі.— Може, ми відкриємо у вас великий талант.

— О, талант я маю,— мовить Піт.— Упертості бракує.

Отже, після коротенької затримки через розрахунок, про який Відаль уже потурбувався, ми виходимо в паризьку ніч. Дивно й подумати, що дуже скоро ці бульвари не існуватимуть для мене. Люди ходитимуть ними, як і сьогодні, туди й сюди, закохані перешіптуватимуться в темних затінках платанів, ті самі непорушні постаті сидітимуть на лавках, але для мене вони не існуватимуть — мене тут не буде. Париж існуватиме для мене тільки в думках, і тільки в думках деяких людей я ще існуватиму в Парижі. Після від'їзду залишаються тільки невидимі зв'язки; може, і все життя на землі тримається тільки на невидимих нитках спогадів, утрат і кохання. Як багато речей, як багато людей відходять від нас, і ми зберігаємо їх тільки в своїй пам'яті! Можливо, саме це мали на увазі мої старенькі батько й мати, коли радили нам не втрачати віри.

Ми зайняли стіл у «Deux Magots» [1]. Піт заграв на гітарі й заспівав пісню:

Проповідуй слово, проповідуй слово!
І коли не побачимось при житті —
Проповідуй слово, проповідуй слово,
На березі Ханаану зустрінемось усі...

В нього сильний, чистий хлоп'ячий голос, як у молодого священика, й він усміхається, коли співає свою пісню. Ада і я дивимось одне на одного й теж усміхаємось. Сміється й Відаль. Офіціант трохи стурбований, бо навколо нас уже збирається натовп; але тепер літо, жандарми на розі, певно, не звертають на це уваги — вони ще встигнуть зупинити нас.

Ні Піта, ні будь-кого з нас не було на світі, коли людям стала потрібна ця пісня; і ніхто з нинішнього покоління не може собі уявити, який то був час. Але пісня дійшла до нас через заплямовані кров'ю століття. Отже, вона й досі потрібна, й досі виконує свою справу.

---

[1] «Дві макаки» (*франц.*).

Всі явно пишаються Пітом; і ми всі підспівуємо йому, а люди зупиняються й слухають:

Присягай, присягай!
І коли не побачимось при житті —
Присягай, присягай —
На березі Ханаану зустрінемось усі!

У натовпі, що зібрався послухати нас, бачу знайоме обличчя — то боксер з Північної Африки, який уже не виступає на рингу. Колись я добре його знав, але вже давно з ним не бачився. Вигляд у нього чудовий, обличчя так і сяє, одягнений цілком пристойно. А те, як він поводиться, намагаючись не дивитись у наш бік, показує, що він мене впізнав, але не зважується вітатись. Тоді я його кличу:

— Буна!

Він повертає голову, усміхається й, накульгуючи, підходить до нашого столу, заклавши руки в кишені. Піт і далі співає. Ада з Відалем гомонять про щось своє, а Рут і Таллі здивовано й зацікавлено дивляться на Буну. Тепер, коли я покликав його, мені трохи незручно. Адже я зовсім не знаю, що він тепер робить і чи зійдеться з цими людьми, хоча по його очах помітно, як йому приємно в товаристві двох молодих дівчат. У Парижі майже нема північноафриканських жінок, а з арабом не піде навіть найбрудніша з отих гидких дівчат, які все життя проводять у кав'ярнях. Тому Буна постійно шукає дівчину, а невимушеність і відсутність західних манер роблять його поведінку досить непевною. Я знаю, він радий, що дівчата не француженки і взагалі не білі. Він поглядає на Відаля й Аду. Відаль теж постійно шукає собі дівчину, хоча й з іншої причини.

Але Буна завжди був дуже тактовний зі мною. Може, я й каюсь, що його покликав, але мені не хотілось принижувати хлопця.

Він торкається рукою моєї скроні — така вже в нього звичка.

— Comment vas-tu, mon frère?[1] Як давно я тебе не бачив! — І він питає мене, як колись: — Усе гаразд? Ніхто не ображає? — Він сміється.— Ох! Tu as fait le chemin, toi![2] Тепер ти vedette, велика зірка, чудово! — Він оглядається навколо, трохи збентежений тишею, що запала, коли Піт перестав співати.— Розумієш, я тебе бачив у кіно. І всім кажу — я його знаю! — Він показує на мене пальцем і сміється, а Рут з Таллі сміються разом з ним.— Отак-то, друже, я пишаюся тобою, ти мене схвилював до сліз!

— Буна, познайомся з моїми друзями.— Я називаю підряд: — Рут, Таллі, Ада, Піт.— Він уклоняється й тисне всім руки, його темні очі сяють від задоволення.

---

[1] Як поживаєш, брате? (*Франц.*).
[2] Ти пробив собі дорогу (*франц.*).

— А це мосьє Відаль, режисер фільму, що змусив тебе пустити сльозу.

— Я в захопленні.— Але його ставлення до Відаля дещо упереджене.— Звичайно, я чув про мосьє Відаля. Він режисер таких чудових фільмів! На багатьох з них я плакав.

Остання фраза дуже, навіть по-зухвалому нещира.

Але Відаль, здається, задоволений, що тепер я розмовлятиму з Буною й залишу його й Аду самих.

— Сідай! — кажу я.— Випий з нами, розкажи, що в тебе нового. Як твої справи? Де ти працюєш?

— О,— каже він, сідаючи,— нічого особливого, братику.— Він кидає на мене швидкий погляд і всміхається.— Ти й сам знаєш, тут для нас були важкі часи.

— Звідки ви? — питає його Ада.

Він оглядає її з ніг до голови своїми блискучими очима, але вона стійко витримує цей погляд.

— Я з Тунісу,— каже він гордо, ледь усміхаючись.

— З Тунісу? Я ніколи не була в Африці, а хотілося б поїхати туди хоч на один день.

Він сміється.

— Африка велика. Дуже велика. В ній багато-багато країн,— зиркає на Відаля,— різних народів, різних колоній.

— Але ж Туніс,— наївно говорить Ада далі,— вільний? Вся Африка визволяється. Тому я й хочу туди поїхати.

— Я вже давно там не був,— каже Буна,— але в тих новинах, що їх одержую від рідних, не бачу нічого втішного.

— А ви б хотіли поїхати додому? — питає Рут.

Він знову дивиться на Відаля.

— Це не так просто.

Відаль усміхається.

— Знаєте, що я пропоную? Недалеко звідси є один чудовий іспанський клуб, де ми можемо послухати музику й трохи потанцювати.— Він звертається до Ади: — Хочете туди?

Відаль дає мені можливість самому відчепитися від Буни, і, звичайно, саме тому я не можу так вчинити. До того ж це не так легко.

— Дуже хочу,— каже Ада й обертається до Буни.— Підете з нами?

— Дякую, мадемуазель,— вимовляє він ніжно, облизує спідню губу й усміхається. Він зворушений, люди рідко ласкаві до нього.

В іспанському клубі справді є кілька іспанських гітар, барабанів, кастаньєт і піаніно, але їхня гра нагадує котячий концерт.

— Вперше чую таких голосних іспанських котів,— каже Рут.— Хіба ж так грають в Іспанії, хіба ви почуєте там отаке?

Таллі веде її на танцювальний майданчик, де вже дуже тісно. Надзвичайно вродлива француженка танцює з величезним вродливим негром, мабуть, зі своїм коханцем, який навчив її танцювати. Музиканти їх, напевно, знають, бо підбадьорюють неголос-

ними вигуками. Публіка дуже добродушна, це переважно іноземці — іспанці, шведи, греки. Буна іде з Адою танцювати, а Відаль тим часом відповідає Пітові на запитання про становище у французькому кіно. Відаль трохи здивований, і це мене смішить.

Ми тут уже з годину, танцюємо, розмовляємо, і я нарешті трохи сп'янів. Хоч Буна чудовий і невтомний танцюрист, Відаль і далі упадає за Адою, і я не певний, чи доб'ється він свого і чи це мені сподобається.

Я ще не розібрався в своїх почуттях, коли Піт, що кудись виходив, з'являється на порозі й, перехопивши мій погляд, кличе мене. Я встаю з-за столу й виходжу з ним на вулицю.

Він чимось дуже стривожений.

— Я б не хотів тобі набридати, але твій друг завинив.

Я бачу, що він не жартує, мабуть, розгнівався на Відаля через Аду. Але чому він каже про це мені, що я можу зробити?

Я пильно дивлюся на нього, а він провадить:

— Річ у тому, що він украв гроші.

— Гроші? Хто, Відаль?

І раптом я, звичайно, зрозумів усе ще до того, як він нетерпляче заперечив:

— Ти що, жартуєш? Твій друг, тунісець.

Я не знаю, що сказати, що зробити, й намагаюся виграти час запитаннями. І напружено думаю, чи це правда, і як мені повестися, якщо це правда. Справа в тому, що я знаю: Буна краде, він давно б помер з голоду, якби не крав, але цього не можна сказати цим дітям, бо вони й досі мають кожного, хто краде, за злодія. Але я добре знаю, що Буна ніколи б не вкрав у друга. Це на нього не схоже. Я завжди вважав його кращим і розумнішим. І я не можу повірити, але не можу й засумніватися. Я не знаю, як тепер живе Буна, й починаю розуміти, що взагалі знаю про нього дуже мало.

— У кого він украв?

— В Ади. З її торбинки.

— Скільки?

— Десять доларів. Сума не велика, але...— Він нахмурюється.— Ніхто з нас не має багато.

— Я знаю.— Темний провулок, де ми стоїмо, майже безлюдний. Єдині звуки на вулиці — приглушена музика з іспанського клубу.— Звідки ви знаєте, що це Буна?

Він випереджає мою власну відповідь на це запитання:

— А хто ж іще міг? Та його й бачили, як він крав.

— Бачили?

— Авжеж.

Я не питаю, хто бачив, я боюся, що він скаже: «Відаль».

— Гаразд,— кидаю,— я спробую забрати в нього гроші.— А сам думаю, що відкличу Буну вбік, а потім віддам свої гроші.— В доларах чи у франках?

— У франках.

Доларів я не маю, і це вже легше. Я не уявляю собі, як дивитимусь в обличчя Буни й звинувачуватиму його в крадіжці грошей у моїх друзів. Невже нема й найменшого сумніву?

— Хто його бачив? — питаю.

— Таллі. Але ми не хотіли б про це говорити.

— І Ада знає про це?

— Так.— Він безпорадно дивиться на мене.— Я розумію, вам це дуже неприємно, але ми думали, що краще самі вам скажемо, ніж...— Потім ніяково закінчує: — Хтось інший.

Ось і Ада виходить з клубу, тримаючи в руках свою смішну торбинку. Обличчя в неї сумне й похмуре.

— О,— каже вона,— як мені жаль, що стільки клопоту через якусь нещасну десятку.— Я здивовано помічаю, що вона плакала, та й тепер у її очах стоять сльози.

Я обіймаю її за плечі.

— Заспокойтесь, нікому ви не завдали клопоту, не треба плакати.

— Ти не винна, Адо,— сумно каже Піт.

— О, мені треба було давно купити нормальну сумочку,— каже вона.— Ви всі мені радили.— Вона усміхається й дивиться на мене.— Будь ласка, нічого не треба робити. Забудьмо про це.

— А що тепер там, усередині? — питаю я.

— Нічого. Вони просто розмовляють. Здається, мосьє Відаль танцює з Рут. Він добрий танцюрист, отой низенький француз.

— І добрий балакун,— додає Піт.

— О, він нічого поганого не має на думці,— каже Ада,— він просто жартує. Мабуть, йому рідко випадає нагода порозмовляти з американськими дівчатами.

— Отож сьогодні він і надолужує.

— Слухайте сюди,— кажу я.— Якщо Таллі й Буна залишилися вдвох, то, може, вам краще повернутися? Ми теж прийдемо через хвилину. Не будемо робити з цього історії.

— Гаразд,— каже Піт,— гаразд.— І скоро підемо додому, так?

— Так,— каже Ада,— відразу ж...

Але коли він повертається йти, з дверей з'являються Буна й Таллі, і Таллі, певна річ, почуває себе так, наче Буна в нього під арештом. Я ледь не розреготався, так усе це схоже на дурний французький фарс, в якому люди тільки те й роблять, що вбігають у двері й вибігають з них Але Буна просто йде на мене.

— Друже, вони кажуть, що я вкрав гроші. Ти мене знаєш, ти тут один мене знаєш. Скажи, що я не можу зробити такого.

Я дивлюся на нього й не знаю, що сказати. Ада поглядає на нього повними сліз очима й відвертається. Я беру Буну під руку.

— Зараз ми вернемося,— кажу я.

Ми робимо кілька кроків темною, мовчазною вулицею.

— Вона каже, що я взяв її гроші,— озивається Буна. В нього теж такий вигляд, ніби він ось-ось заплаче,— хтозна тільки

чому.— Ти знаєш мене. ти знаєш мене майже дванадцять років; як ти гадаєш, чи можу я зробити таке?

«Таллі бачив тебе»,— хочу сказати я, але не можу вимовити й слова. Може, Таллі тільки здалося. Може, просто легко уявити собі, як такий хлопець запускає руку в сумочку американської дівчини.

— Якщо ти мені не віриш,— каже він — обшукай! Обшукай мене! — І він широко, по-театральному розкидає руки, і в його очах стоять сльози.

Я не знаю, що означають ті сльози, але обшукати його, звичайно, не можу. Мені хочеться сказати: «Мені відомо, що ти крадеш, що тобі доводиться красти. Може, ти взяв ті гроші, щоб завтра мати за що поїсти, щоб тебе не викинули сьогодні на вулицю або щоб не попасти у в'язницю. Ця дівчина для тебе нічого не означає, зрештою, вона тільки американка, американка, як і я. Може,— раптом спадає мені на думку,— дівчата для тебе взагалі вже нічого не означають і не означатимуть, адже тебе дуже били, дуже довго тримали в бруді. І якщо ти справді вкрав ті гроші, тоді ти, звичайно, брехатимеш мені, бо ніхто з нас нічого для тебе не означає; може, в твоїх очах ми просто щасливці з гангстерського світу». Але нічого цього я не можу сказати Буні. Я не можу сказати: «Признайся мені, ніхто про гроші вже й не думає»

А тому я кажу:

— Звичайно, я не буду тебе обшукувати.— І розумію: він знав, що я не стану цього робити.

— Певно, то француз сказав, що я злодій. Вони всіх нас мають за злодіїв.— Його очі ображено блищать. Він поглядає через моє плече.— Он вони всі вийшли з клубу.

Я озираюсь і бачу їх у темній вулиці.

— Не хвилюйся,— заспокоюю його.— Не варто...

— Ти мені віриш? Брате! — І його очі пильно дивляться в мої.

— Так,— ледве видавлюю з себе,— звичайно, вірю. Хтось помилився, тільки й усього.

— Розумієш, ці американські дівчата скрізь ходять з відкритими сумочками, й Ада могла загубити гроші де завгодно. Чому вона звинувачує мене? Тому що я з Африки? — Сльози блищать у його очах.— Ось вона.

Ада йде до нас своєю рішучою ходою. Дівчина підходить просто до Буни й бере його за руку.

— Мені дуже жаль,— каже вона,— що так сталося. Повірте мені, будь ласка. Не треба було робити з цього історію. Ви хороша людина, я певна.— Вона говорить затинаючись.— Я, мабуть, загубила ті гроші, я навіть певна, що загубила.— Вона дивиться на нього.— Вони не варті того, щоб вас ображати, і мені дуже жаль.

— Я не брав ваших грошей,— каже Буна.— Слово честі, не брав. Спитайте його,— показує він на мене, потім хапає й трясе

мою руку.— Він знає мене давно і він скаже вам що я ніколи, ніколи не краду!

— Я певна,— промовляє Ада.— Я певна.

Я знов беру Буну під руку.

— Забудьмо про це. Забудьмо. Ходімо всі додому, а через кілька днів зберемося, вип'ємо й забудемо це все, гаразд?

— Гаразд,— киває головою Ада,— забудьмо про все.— І простягає руку.

Буна здивовано тисне її. Він знов оглядає дівчину з ніг до голови.

— Ви чудова дівчина. Правда. Чудова дівчина.

— Я певна, що й ви чудова людина.— І трохи помовчавши: — На добраніч.

— На добраніч,— каже він після довгої мовчанки.

Потім він цілує мене в обидві щоки.

— Au revoir, mon frère[1].

— Au revoir, Boona[2].

Трохи згодом ми повертаємось і йдемо геть, а він стоїть на тому самому місці.

— Він їх узяв? — питає Відаль.

— Кажу я вам, я бачив, як він брав,— відповідає Таллі.

— Ну,— кидаю я,— тепер це не має значення.— Я оглядаюсь і бачу, як кремезна постать Буни зникає в кінці вулиці.

— Так, — підтримує мене Ада, — це не має значення. — Вона дивиться вгору.— Вже майже ранок.

— Я був би радий,— каже Відаль, затинаючись,— був би радий...

Але Ада вже взяла себе в руки.

— І не думайте. Ми чудово провели вечір, чудово, навіть і не думайте.— Вона обертається до мене, і я бачу її хлоп'ячу усмішку.— Добре, що ми вас зустріли. Гадаю, вам буде не дуже важко знову звикати до Штатів.

— Мабуть, не дуже,— погоджуюсь я.— І вам теж.

— Ні, — заперечує вона, — що б там не виробляли, мене нічим уже не здивують.

— Вам куди? — питає Відаль.— Я можу підвезти кого-небудь у таксі.

Але він живе в шістнадцятому районі, це нікому не по дорозі. Ми всі проводимо його до зупинки таксі під годинником Одеона.

Ми з Відалем дивимось один на одного при ранковому світлі. На його обличчі повно зморщок. Втомлений і самотній, він кладе обидві руки на мої плечі. Потім бере мене однією рукою за потилицю.

— Не забувай мене, Чіко,— каже він.— Ти повинен вернутися до нас, не затримуйся. Багато хто тут на тебе розраховує.

---

[1] До побачення, брате (*франц.*).
[2] До побачення, Буно (*франц.*).

— Я повернусь,— кажу.— Я ніколи вас не забуду.

Він зводить брови й усміхається.

— Alors, adieu[1].

— Adieu, Vidal[2].

— Я був щасливий познайомитися з вами всіма,— каже він і поглядає на Аду.— Може, ми ще зустрінемося до вашого від'їзду.

— Може,— каже вона.— До побачення, мосьє Відаль.

— До побачення.

Таксі Відаля від'їжджає.

— Я теж попрощаюсь з вами тут,— кажу я.— Мушу йти додому, будити сина й готуватися до від'їзду.

Я залишаю їх усіх на розі, під годинником, який показує шосту. Всі четверо мають дуже дивний вигляд. Раніше ніж моє таксі завернуло за ріг бульвару, я махаю їм рукою, а вони махають мені.

Мадам Дюмон миє підлогу в передпокої.

— Чи вдома моя сім'я? — питаю її весело.

— Так,— відповідає вона,— всі тут. Поль іще спить.

— Можна мені зайти і взяти його?

Вона здивовано дивиться на мене:

— Звичайно.

І ось я заходжу в її квартиру, а потім у кімнату, де спить Поль. Я стою над його ліжком досить довго.

Може, мої думки передаються йому. Він розплющує очі й усміхається мені. Потім тре очі кулачком і простягає руки:

— Bonjour, Papa[3].

Я беру його на руки.

— Bonjour. Як почуваєш себе сьогодні?

— Я й сам ще не знаю,— відповідає він.

Я сміюся, садовлю його собі на плече і йду в передпокій. Мадам Дюмон повертає до нього своє старече обличчя, що так і сяє добротою.

— О,— каже вона,— то ви їдете! І як настрій?

— Він ще й сам не знає,— кажу я їй. Тоді підходжу до ліфта і зсаджую Поля з плеча.

Вона знову сміється:

— Взнає трохи згодом. Яка мандрівка! Jusqu 'au Nouveau monde![4]

Я відчиняю ліфт, і ми заходимо в нього.

— Так,— кажу я.— Мандрівка аж у Новий світ.

Я натискую кнопку, й кабіна зі мною та моїм сином підіймається вгору.

---

[1] Отже, до побачення (*франц.*).
[2] До побачення, Відалю (*франц.*).
[3] Добрий день, тату (*франц.*).
[4] Аж у Новий світ! (*Франц.*).

Філіп Боноскі

ДОРОГА ДОДОМУ

— Авжеж,— сказав лікар, глянувши на нього неуважливо й нетерпляче,— можна й завтра, якщо хочете.

— Тобто...

Та лікар уже зосереджено дивився на картку, яку подала йому сестра, і він, «Ендрю Белік, перелом черепа», відкинувся на подушку, відчуваючи паніку, що дедалі наростала й наповнювала його, як вода глечик.

Тепер голову його охоплювала тільки вузенька пов'язка і він скидався на пораненого сурмача з картини — хіба що без червоної смуги навхрест; потворне оранжеве тім'я почало знову заростати волоссям, під яким поступово зникали синюваті рубці, накладені на його череп, наче схема катастрофи.

Ледь-ледь посмикуючись, він устав з ліжка, вийшов з палати і подався у другий кінець коридора до круглої заскленої веранди, де ті, хто одужував, любили сидіти й дивитися на світ.

Лікарня стояла високо на пагорбі, а місто — і заводи, і будинки-коробки, і навіть стовп рудувато-зеленого диму, що здіймався до неба вдень,— розпливалося внизу, під нею. Як навмисне, з веранди було видно його завод: ген удалині він розрізняв корпус свого цеху, а в сильний бінокль, мабуть, любісінько побачив би й контору керуючого, і самого містера Орлока, і те місце, де вибухнула піч. Саме містер Орлок прошепотів: «Обережно, не забрудніть кров'ю мій костюм!» Він почув цей шепіт у ту пронизливо білу мить яка спалахнула в пітьмі, немов діамант, і він пам'ятає — а втім, ні, цього бути не могло, правда ж? — він пам'ятає, що сказав з обуренням: «Це ж моя кров...»

У телефонній будці він говорив, насилу розрізняючи власний голос крізь шум у вухах:

— Так! Завтра... завтра! Так, Лоро, завтра! Ні-ні... йди на роботу. Я на тебе почекаю... Не турбуйся... Так, звичайно, дуже добре, що Джой тепер у бабусі, тільки я б хотів...

Він пішов далі по коридору, повторюючи її ім'я — Лора — так, ніби вони вже знову були разом.

Добрівши до веранди, він знесилено опустився в крісло-гойдалку й заплющив очі. У напіввідчинену фрамугу вливався їдкий хімічний запах міста; тут, на пагорбі, цей запах був ледь відчутний і все-таки давав про себе знати — солодкуватий, але пекучий,

він дряпав горло, як наждачний папір. То була суміш вугільного газу і випарів сірчаної кислоти, яка тхнула, крім усього, сталлю, бензином, дьогтем з річкових барж і просто вологою землею. Коли він виїжджав з міста, йому досить було уявити цей запах, і час та простір у його мозку починали крутитись, мов карусель...

Він розплющив очі й подивився вниз крізь нікотиновий серпанок, що висів над містом,— униз, на крутий голий схил пагорба, де стриміли забуті стебла соняшників з відтятими голівками, бурі, понівечені, мертві. Там зненацька починалося місто — з покритої толем пивниці, з червоної неонової реклами, яка навіть удень дерла котячими пазурами димову запону, а її отруйний огидний багрянець приглушувався, обертався на таємничий, звабливий рожевий колір. Далі юрмились темні будиночки, скочувались у яругу, розпливалися в диму, а з того диму задубілими пальцями стирчали заводські димарі — три, чотири, п'ять, вісім, дев'ять, десять димарів, що владно підпорядковували собі місто. Позад заводу була річка. Барки з рудою незграбно повзли по каламутній воді, а точніше, по рідкій грязюці — риба в річці не водилася, вона давно вже вся задихнулася. Тільки вряди-годи сюди запливав загартований, до всього звиклий сомик. Проте їсти йому було нічого. Зовсім нічого.

І дивлячись у шибки веранди, Ендрю Белік бачив там віддалену перспективу не тільки простору, а й часу, і вчинків, і відчуттів. «Ось воно — моє рідне місто!» — хотілося йому сказати, а це водночас означало б і: «Ось воно, твоє життя, правда, хлопче?»

— Що ж, брате,— промовив він уголос,— а ти, бач, куди кволіший, ніж тобі здавалося. Еге ж, хлопче, кепські твої справи...

Від розмови в телефонній будці й від прогулянки коридором у нього в голові загриміли барабани, а коли він заплющив очі, сповнена несподіванок, моторошна внутрішня комірка його особи раптом знову почала навально розширюватися. Він прожив усередині цієї комірки... скільки тижнів?

Скільки тижнів він пробув сліпим, геть сліпим і не бачив нічого, хоч як хотів, прагнув, жадав бачити? Чотири тижні? Ні, це було набагато довше й набагато складніше. Найчастіше його приголомшувала думка, що таке взагалі могло статися з ним, і тоді він угамовувався і вперто не бажав вірити лікареві, який пояснював, що зір до нього повернеться тоді-то й тоді-то, після того, як станеться те-то й те-то. І ось, стиснувшись у тугу грудочку, він ступив перші крихітні кроки туди, в цей новий світ — немов навшпиньках (йому уявлялось, як він у дитинстві крадеться в темну спальню) — і повів бій, примушуючи себе вчитися жити там, у собі.

День по дню, прокидаючись уранці, розплющуючи очі... нічого, нічого! І він дурив себе, гадаючи, що зараз ніч.

Так тривав той бій — і ось тепер він сидить у рипучому плетеному кріслі й дивиться тими ж очима крізь іржавий серпанок на закіптюжені дахи заводу, на буру річку за ними.

Вперше він визнав, що світ за стінами лікарні справді існує, що він знову житиме й бачитиме. На веранді не чулося легкого лікарняного запаху ефіру і йодоформу — запаху смерті, слабості, того, що було зовні... Він перевів погляд на свої груди, на руки й оглянув міцні м'язи з цікавістю і навіть з полегкістю, ніби в глибині душі чекав, що вже ніколи їх не побачить. Ні, ось вони! Виходить, не так усе й змінилося.

Нараз він відчув таку блаженну радість, що його очі зволожились, і він скосив їх убік, вдивляючись крізь туман у ніщо. Йому стало соромно себе, його налякали незвичні емоції, які так несподівано взяли гору над розумом і розчинили навстіж шлюзи почуттів. Він утрачав владу над собою, і це його дивувало — що відбувається?

Він раптом пригадав, що всі ці тижні зовсім не думав про Лору, крім хіба що одного разу: на третій день після... коли до нього вернулася свідомість; він лежав тоді нерухомо, думаючи про те, як вона йшла завулком додому й раптом подивилася вгору, на нього і Джоя — саме тієї миті, коли проминула пишний кущ бузку в сусідському палісаднику,— подивилась і помахала їм. Джой у нього на руках заскакав, немов кролик, і він дозволив Джоєві висловити його почуття за нього так, як сам він, звісно, висловити їх не міг. Потім він побачив її в той день, коли вони втрьох блукали по весняному лісі, шукаючи багряника,— вона чекала їх на стежині, а він видерся по стрімкому, всіяному грибами схилу до великої розквітлої бегонії і приніс їй гілочку, яка нудотно пахла, всю у важких біло-бузкових квітах, котрі, якби їх не зірвали, перетворилися б на «індіанські боби».

На цьому він урвав такі спогади, бо не довіряв собі. Він боявся, що помалу забуде все.

Коли стало ясно, що він пролежить у лікарні дуже довго, вона влаштувалась на роботу, а трирічного Джоя віддала в денні ясла. Працювала вона цілісінький день, а двічі на тиждень — ще й вечорами, і відвідувала його тільки по неділях. То були невтішні часи. Хоч як це жахливо, але він помітив, що в ньому назбирується до неї тупа злість, він замикається в похмурому роздратуванні й не відповідає на її запитання, німіючи від безмовної люті. Все це вона терпляче переживала і, коли слова не допомагали, просиджувала дві години біля його постелі, нічого не говорячи. Йому хотілося кричати. Так, вона сидітиме годинами й нічим не викаже своїх думок! Так, вона буде вірною, і відданою, і — не знаю вже якою! Вона жодного разу не поскаржиться.

Лора поскаржиться? Ніколи! Вона забере мене додому, сліпого крота... Я і Джой, дві безпорадні дитини... Вона вже будує плани, вона вже все вирішила...

Його думки ціпеніли від жаху, і йому здавалося, що його мозок тріщить, як крига навесні. «Що з тобою? — хотілося йому крикнути.— Ти й справді з глузду з'їхав?» І все-таки він не знаходив, що їй сказати. Він не міг сказати нічого, крім того, що заповнювало всі його думки. Тільки в останню хвилину, коли вона, йдучи, цілувала його, він сліпо нишпорив у повітрі, щоб доторкнутися до неї на прощання.

Навіть тепер, думаючи про неї, він відчував неспокій.

«Вас іще довго мучитиме головний біль,— повторив він подумки слова лікаря.— Вам треба шість місяців цілковитого відпочинку. Потім ви зможете вернутись на роботу».

Вернутись на роботу? Он туди, вниз, на завод — он туди?

На річці з'явився пароплав, і Ендрю вдячно перевів свої думки на нього.

Це був довгий масивний пароплав з білосніжною рубкою і великим колесом на кормі — жовте, як півняча нога, колесо здіймало буруни, від яких двигтіла вся річка. Коли йому було сімнадцять, він найнявся на все літо на «Залізне місто», пароплав, який здійснював короткі рейси з одного кінця долини в другий — п'ятдесят миль туди, п'ятдесят миль назад (стомильні моряки, так їх прозвали),— штовхаючи поперед себе навантажені вугіллям баржі. Ось яким моряком він був, та й то недовго. І все-таки він досі пам'ятав, наскільки іншими видаються міста, якщо дивитися на них з середини річки. «І наскільки іншим видається пароплав звідси,— подумав він.— Звідси, згори, з лікарні на пагорбі, звідси — із сліпоти».

Зненацька він зірвався на ноги й подивився вниз, на вулицю; примружившись від напруження, він нарешті побачив темну постать — людина бадьоро, швидкою ходою спускалася з пагорба, тримаючи під пахвою алюмінієвий бідон для страви. Ендрю охопила пекуча цікавість, і він навіть висунувся у вікно, щоб якомога краще роздивитися перехожого; він помітив — це було майже одкровенням,— що на голові того чоловіка не кепка, а капелюх і що його плечі аж розпирають пальто, владно міняючи його крій. У цю хвилину він віддав би все, що завгодно, аби тільки побачити обличчя незнайомця — може, він його знає? Може... може... це він сам? Він сам, яким бував день у день кожного зимового ранку, коли квапливо крокував по вулицях, сховавши підборіддя в комір і несвідомо піднявши плечі, щоб ревниво зберегти на всю дорогу до заводу тепло постелі й кухні, відчуття міцненького тільця і гострих колінець Джоя, що пригорнувся до батька на прощання. Він крокував, надійно відгороджений від усього зовнішнього,— кухоль гарячої кави зігрівав його шлунок, і він ще відчував у роті теплий аромат.

Лору він пам'ятав у русі... і раптом забув, які в неї очі! Сірі, звісно, але він не міг уявити їх собі.

Зненацька Ендрю розгнівався на ці думки і, накульгуючи, попрямував назад, до своєї палати.

— На все добре, на все добре,— казав він, потискаючи всім руки і намагаючись не зустрітися поглядом з містером Работським, з покаліченої горлянки якого виривалося тільки сипіння. Санітарка провела його в приймальний покій, і він стояв там, чекаючи, поки йому видадуть документи, немов іммігрант, стискаючи паперовий пакунок із своїми речами. Реєстраторка, висока жінка з підбитим рудим волоссям, здавалось, давно вже не належала до жіночої статі, а таємниче перетворилась просто в керівну особу, у втілення діловито-роздратованого «ну?».

Вона підійшла до загратованого віконечка й сказала:

— Разом двісті тридцять три долари сорок п'ять центів.

— Не розумію,— відказав він.

— Ваш рахунок,— пояснила вона, дивлячись на нього.

— Мій рахунок оплачує моя лікарняна страховка.

— Ні,— сказала вона.— Ваш лікарняний страховий поліс покриває тільки койку, харчування і рентген, до того ж усього на чотири тижні з розрахунку три долари на день. Ви ж пробули тут шість тижнів, а день у цій палаті коштує п'ять доларів.

Він здивовано втупився в неї:

— Я цього не знав.

Вона зміряла його поглядом:

— То, може, ви зараз...

Ендрю засміявся.

— Ні,— сказав він.— Ні... Ось дивіться... Він витяг усі гроші, які були у нього в кишені.— Долар і сорок п'ять... вісім... дев'ять... Долар сорок дев'ять центів — це все, що я маю. Можете їх узяти!

— Але ж ви повинні були знати!

— Вибачте,— сказав він.— Я справді не знав. Коли мене привезли сюди, я був непритомний.

— Але ваша дружина!

— Моя дружина хотіла тільки одного — щоб я лишився живий. Вона забула спитати, скільки це коштуватиме.

— Ви могли б утриматися від жартів! — сказала реєстраторка.

Вона простягла руку до телефонної трубки, затисла свій олівець у зубах і відскубнула шматок гумки, який застряв у неї між різцями. Ендрю відвернувся від неї і подивився на обертові двері, які, відчиняючись, впускали всередину клуби вогкого повітря. Перед ними зупинялися машини, в них входили й виходили люди. Ендрю несподівано для себе ступив до дверей — вони притягували його, немов усе це відбувалось уві сні, і озирнувся тільки один раз: реєстраторка ще розмовляла по телефону. Він штовхнув вертушку, вийшов, на мить зупинився, запинаючи

пальто, а потім ступив у холодне повітря, наче шубовснув у зимову крижану воду.

Він нахилив голову й намагався не дихати глибоко, знаючи, що повітря обпече йому ніздрі. Його зразу огорнула біляста імла, і щоки в нього зволожились. Він відчув, як раптом шалено закалатало серце, в горлі піднявся тупий клубок хвилювання, голова пішла обертом, і, щоб не впасти, він сперся на блискучий автомобільний радіатор.

Під'їзна алея огинала алею барбарисових кущів — тепер на них тільки де-не-де червоніли намистини ягід — і вливалась у вулицю, що круто йшла вниз, до пивниці, яку він бачив з веранди, і до трамвайної зупинки.

Ендрю майже біг алеєю, і, коли опинився на вулиці, коліна в нього підгинались, а в голові болісно стукали молотки. Тріщина в кістці знову ніби розжарилась. Його очі заслала павутина болю, туман каламутив зір, і він знову й знову проводив долонею по обличчю, гарячково мружачись.

Тротуар був крутий і мокрий. На півдорозі до трамвайної зупинки неслухняні ноги Ендрю раптом вислизнули з-під нього, і він важко впав навзнак, вдарившись плечима об асфальт. Йому здалося, що він зламав хребет. Мимоволі застогнавши, він зовсім піддався кволості і вже почав був утрачати свідомість. Але тут перед його очима постав моментальний знімок: він лежить на спині, випадковий перехожий нагинається над ним, і ось його несуть назад у лікарню. Ця картина привела його до тями, і він насилу звівся на ноги.

— Отакої, хлопче! — буркнув він. Звук власного голосу трохи його заспокоїв, і, стиснувши губи у вузеньку смужку, він повільно попрямував схилом униз. Потім, побачивши, що назустріч іде якийсь робітник, зупинився і, вдавши, ніби шукає в кишенях сигарету, відвернувся — він знав, що обличчя в нього спотворене від болю.

Перехожий, мигцем глянувши в його бік, пройшов мимо, і він, не поспішаючи, майже не відриваючи ніг від землі, рушив униз. «Цікаво, кінчила вона дзвонити чи ні?» — подумав Ендрю.

Він, як і досі, тримав голову похиленою і не помітив, як опинився просто перед входом до пивниці. Трохи далі від зупинки відходив трамвай.

Ендрю дуже повільно відчинив літні двері з металевою сіткою — її давно годилося б забрати, адже зима надворі! — потім намацав ручку справжніх дверей, різко смикнув її й раптово потрапив у приміщення пивниці. Прихилившись спиною до вхідних дверей, він підняв голову.

Біля стойки нікого не було — навіть буфетника. Вона тяглася в зал, по якому були розсипані острівці круглих столиків і стільців з віялоподібними спинками. В кутку бундючно височів музичний автомат, і в його скляних жилах мерехтіли червоні й зелені

вогники. Стіни були завішані календарями, а позад стойки виднілася величезна картина — лісовий пейзаж з озером на передньому плані, сніговим піком на задньому й оленем, який дивиться просто в зал, сторожко піднявши ногу.

На стіні золотими літерами було написано:

Ти просиш у кредит.
Я даю.
Ти не платиш.
Я злюсь.
Я не даю в кредит.
Тоді злишся ти.
Краще, щоб злився ти.

З бічних дверей вийшов буфетник — груди в нього були, як бочка з-під пива,— і сказав:

— Що будемо пити?

Ендрю повільно підійшов до стойки, не зводячи очей з пляшкових пірамід, які обрамляли касу. Він збирався рішуче, твердо замовити... але що? Він не пам'ятав жодної назви. Жодної! Напружуючи пам'ять, він страдницьки нахилив голову.

— Ти що, хворий? — спитав буфетник, теж нахиляючи голову, щоб краще його роздивитись.

— Так, ослаб трохи,— відповів Ендрю, піднімаючи голову. Він відчув, що має якось витлумачити свою кволість, тож і додав: — Оце щойно виписався з лікарні.

Буфетник налив чарку по вінця.

— Ану, хильни, друже. Це тебе підбадьорить.

Віскі потекло в горло несподівано швидко, і він закашлявся.

Буфетник підсунув до нього склянку з водою.

— Промий горлянку,— порадив він.— Промий горлянку.

— На вулиці так слизько,— сказав Ендрю.— Я мало не гепнувся...

Він не знав, навіщо заговорив про це. Нараз відчув себе геть безпорадним.

— Слизько, атож,— притакнув буфетник і несквапно налив Ендрю ще чарку.

Ендрю вигріб з кишені свою готівку.

— Ось усі мої гроші,— мовив він і, відсунувши вбік десятицентовик, пояснив:

— Це мені на трамвай, а решту забирайте — на скільки тут стане.

— Залиш гроші собі,— відповів буфетник.— Ти в мене сьогодні перший клієнт. Я на тобі не розбагатію і не збанкрутую.

Він налив і собі, випив одним духом, а потім сказав:

— У такі дні це для мене найкращі ліки від смогу. Вимиває вугілля з горлянки. У мене ядуха,— пояснив він з хрипом.

Ендрю відчув, як віскі вогнем розтікається по тілу, і сказав:

— Вперше п'ю за півтора місяця.

Буфетник співчутливо глянув на нього:

— А що з тобою було?

— Дістав травму на заводі,— ніяково відповів Ендрю.— Перелом черепа.

— Перелом черепа? — похмуро повторив буфетник, кинув на Ендрю зловісний погляд і провадив далі: — Кепське діло. Ламай кістки в усьому тілі, які заманеться, а от голова має бути цілою. Як на мене, то тільки так.

— Я вже зовсім здоровий,— сказав Ендрю.

— Зовсім здоровою людина не буває,— буркнув буфетник.

Ендрю усміхнувся. «Мабуть, віскі»,— подумав він, а вголос промовив:

— А хто зна. Тут уся штука в тому, щоб не врізати дуба. А тоді все гаразд.

— На заводі,— похмуро проказав буфетник,— якщо тебе й не вб'є зразу, то вже неодмінно щось та розладнається: нирки, ки... кишечник або легені. — Він сплюнув. — У мене ось ядуха. На заводі заробив.

— На заводі? — спитав Ендрю.

— Авжеж,— відповів буфетник.— Довелося піти з роботи й відкрити оцю забігайлівку. Я прикинув,— пояснив він невесело,— що таких, як я, багато — тих, кому треба чистити горлянку від вугілля. Бачиш оце зілля? — Він узяв у руки пляшку.— Етикетки немає, еге ж? А її тут і не потрібно, я сам його виготовляю. Залізо роз'їсть запросто.— Він налив чарки.— Ось на, покуштуй! — І додав, заохочуючи: — Це з кольрабі.

Ендрю випив. Рот йому обпекло, як вогнем, і на очі навернулися сльози. Він ковтнув води із склянки, яку простяг йому буфетник.

— А що я казав!— мовив той з грубуватою гордістю і налив собі.— Кольрабі! — пробурмотів він потім.— Я цю гидоту нізащо не стану їсти. Зате й п'ю ж я її!

Він подивився на Ендрю, який зняв капелюха, і запитав:

— Все ще зав'язаний ходиш?

— Так,— відповів Ендрю, помацавши бинт.— Але тільки про людське око.

— Підеш знову на завод? — похмуро поцікавився буфетник.

— Мабуть,— відповів Ендрю.

Буфетник ретельно витер стойку.

— Даремно! — буркнув він. — Тобі он голову проломило, дістав, можна сказати, відпочинок, а то, диви, ще які-небудь гроші від заводу тобі перепадуть — за проломлену голову! Сідай собі і їдь у Каліфорнію. Як уже пощастило, то користуйся!

— У мене сім'я!

— До чого тут сім'я! Ти сам собі сім'я. Як простягнеш ноги, то яка це буде сім'я? Що від твоєї сім'ї залишиться?

Ендрю промовчав.

— Ні, ти послухай! — сказав буфетник, перехиляючись до нього через стойку.— У мене ось є цей заклад, і я не скаржусь: на життя вистачає. Та я тобі ось що скажу,— він штовхнув Ендрю в лікоть,— жити в цьому місті для мене все одно, що в камері смертників чекати, коли тебе посадять на стілець! — Він заходився люто терти стойку.— Стривай, ось сам побачиш,— додав він, киваючи головою.

Ендрю мовчки дивився на нього.

— Он твій трамвай іде,— сказав буфетник, забираючи чарки.

На півдорозі до дому Ендрю трамвай зупинився біля школи, і в нього вихором влетіло шестеро дівчаток-старшокласниць. Вони поставали на задній площадці й заспівали:

А вже там,
А вже там
Стане нам утішно,
Походити буде нам
Голими не грішно!

Вони перебивали свій спів вереском; яскрава помада на їхніх дитячих губах розмазалась, рум'яна на щоках були як червоні яблучка мішеней.

Ірландці йдуть,
Бара-бара-барабани б'ють,
Там і тут!
Помолись!
Ох і ах
По кущах,
Тут і там!
Стережись!

Пісня завершилась вибухами сміху, і всі жінки в трамваї обурено нахмурились, а літні чоловіки озиралися на дівчаток з ніяковими усмішками.

Ендрю теж втупився в них і дивився доти, доки не збагнув, що усмішка на його устах давно перестала бути усмішкою. Він дивився на їхнє волосся, підстрижене, підбите, закручене найнеймовірнішим чином. Він помітив груди, що визивно напинали тугий светр однієї з них, і райдужну плівку слини між зубами тієї ж дівчини, коли вона відкрила рот, щоб засунути в нього шматочок гумки.

Дівчата видалися йому до безпорадності наївними й простодушними, незважаючи на всю їхню помаду та «ризиковані» пісні. Він завважив слов'янський обрис їхніх облич, високі вилиці, тепер замазані рум'янами, біляве волосся, вловив приховані інтонації мови, якою говорять удома їхні батьки й матері.

Зненацька його охопив смуток, ніби це були його близькі, ніби він був для них утрачений. З мукою він пригадав лікарню, сни наяву, сомнамбулічне повернення в світ крізь обертові двері,

дорогу вниз по мокрому тротуару... Все це... цей трамвай... дівчата... буфетник, віскі з кольрабі!

Він ухопився за стовпчик. Очі під опущеними повіками боліли — чи не від сліз, бува? Він невпевнено подумки засміявся, геть збитий з пантелику, і протер очі, ніби в них щось попало.

— Кляте віскі з кольрабі! — сказав він.

Ендрю був радий тому, що тримається за стовпчик, бо його коліна підгинались.

«Господи,— подумав він,— Ісусе Христе, що це зі мною?»

За два квартали від зупинки вище на схилі крутого пагорба виднівся «їхній» будинок. Хмари нависали зовсім низько, і вугільний дим стелився над самими дахами — Ендрю відчув у ніздрях його солодкуватий запах. Все було сіре: шиферне небо, будинки, одяг перехожих, вулиця, кущі в палісадниках, дерева. Але Ендрю радісно схвилювався, впізнаючи одну по одній звичні віхи: он аптека на розі, а навпроти неї — пивниця з розмальованими вікнами й пошарпаним плакатиком, що проголошував «Столики для дам». Унизу, за довгим звивистим ребром пагорба, яким видирався трамвай, він бачив просто перед собою рудник, відвали рудої глини, вищирені щелепи екскаватора, що працював і вдень і вночі.

Він почав підійматися останнім схилом, що вів додому.

У скриньці він, трохи здивувавшись, побачив листи і, діставши їх, почав переглядати. Місячний рахунок за газ — дев'ять доларів («Виходить, подорожчав»,— подумав він). Повідомлення з місцевого відділення його профспілки — різдвяне свято для дітей відбудеться в приміщенні профспілки на святий вечір («Але ж Джой у бабусі!»). Третій лист був Лорі — від її матері.

Кілька хвилин Ендрю крутив листи в пальцях і тільки потім здогадався відімкнути двері. Дивлячись на темні сходи, він раптом завагався, та зрештою взяв себе в руки й піднявся в крихітний передпокій, куди виходили всі четверо дверей їхньої квартири — кухня, вітальня, спальня і... його кімната. Він стояв посеред передпокою, однією рукою стискаючи пакунок. Другою він повільно зняв капелюха. Двері були щільно причинені, щоб не випустити тепло.

Ендрю несквапно відчинив двері позад себе і, не входячи, зазирнув у кімнату. Ліжечко біля стіни стояло порожнє — ні Джоя, ні його іграшок. Ковдра була щільно й старанно підібгана під матрац. Ендрю підійшов до ліжечка. У кімнаті ще відчувався запах дитячої присипки та аміаку, але дуже слабкий. Він подивився на ліжечко, а потім обвів поглядом кімнату й побачив за картиною, яка зображувала хлопчика-рибалку, дитячий черевичок, що його Джой, пустуючи, підкидав до стелі, а він, Ендрю, жартома заховав туди.

Ендрю мерщій вийшов з кімнати, причинив за собою двері й розгублено зупинився в передпокої.

«Що далі?» — подумав він.

Відчинив двері вітальні, але там було порожньо. Йому не хотілося заходити туди. Потім він відчинив двері спальні й здивувався, побачивши, що газовий камін ввімкнено на повну потужність. Тепло кімнати потягло його всередину. На столі, з якого було прибрано все інше, лежали пакунки в святкових обгортках. Поряд, на підлозі, стояла велика картонна коробка, повна якихось припасів.

Ендрю підійшов до стола і взяв записку, яка лежала між пакунками.

«Щасливого різдва, рідний! — хоч і трохи передчасно. Не свари мене за те, що я лишила камін увімкненим. Не могла ж я допустити, щоб ти зайшов у холодний дім — і сам-самісінький! Якщо він спалить будинок, я накладу на себе руки, а якщо не спалить, тобі буде тепло й затишно! Подарунки всі тобі!

Подивися, що тобі надіслали твої «брати»,— гостинців вистачить на тиждень. Окіст у п'ятнадцять фунтів вагою — леле! А вони ще вибачились переді мною і пояснили, що хворі кілька чоловік, тож вони не могли надіслати більше!

Ласкаво просимо до себе додому! Я постараюся вернутись якомога раніше. Почекай мене, любий.

Лора»

З картонної коробки він дістав другий лист.

«Дорогий брате!

Комітет допомоги по хворобі та похорону сподівається, що ти скоро зовсім одужаєш, і надсилає тобі невеличкий знак наших почуттів, як було одноголосно ухвалено на нашому останньому засіданні 28 листопада.

Майк Ферстін,
секретар»

Ендрю ліг на ліжко, усміхаючись, посміюючись у думці, позираючи на картонну коробку. А потім, сам не відаючи як і чому, він заплакав. Він плакав обережно, неголосно, не поспішаючи, так що ніхто ні внизу, ні за стіною не міг його почути.

— Я почекаю її,— сказав він.

А потім заснув.

Курт Воннегут

БРЕХНЯ

Весна тільки-тільки почалася. У холодному ще сонячному промінні торочки давньої паморозі здавалися зовсім сірими. Вербове віття було вкрите золотистим серпанком пухнастих сережок. Чорний «ролс-ройс» мчав з Нью-Йорка Коннектікутським шосе. За кермом сидів Бен Барклі, чорний водій.

— Не перевищуйте швидкості, Бене,— сказав доктор Рімензел.— Деякі обмеження швидкості справді безглузді, але краще дотримуватись їх. Квапитись нічого — у нас часу достатньо.

Бен відпустив педаль газу.

— Навесні вона сама так і рветься вперед,— пояснив він.

— Ну, то не давайте їй волі, добре? — сказав доктор.

— Слухаюсь, сер,— відповів Бен і додав уже тихіше, звертаючись до тринадцятирічного хлопчика, що сидів поруч з ним — до Елі Рімензела, докторового сина: — Бо ж навесні не тільки люди та звірі радіють. На машини теж шал находить.

— Угу,— озвався Елі.

— Усі радіють,— вів далі Бен.— Адже й ти радієш, хіба ні?

— Радію, звичайно,— сумно мовив Елі.

— Ще б пак! Ти ж у таку чудову школу їдеш,— сказав Бен.

Цією чудовою школою була Уайтхіллська школа для хлопців, приватний навчальний заклад у Норт-Марстоні в штаті Массачусетс. Туди і їхав «ролс-ройс». Елі мали зарахувати до списків учнів, які розпочинали заняття з осені, а його батько, випускник 1939 року, мав бути присутній на засіданні опікунської ради школи.

— Щось хлопчик не дуже радіє, докторе,— сказав Бен. Він говорив, аби говорити. Така собі весняна балаканина.

— Що таке, Елі? — неуважно запитав доктор. Його увагу поглинули креслення тридцятикімнатної прибудови до дортуару Пам'яті Елі Рімензела, названого так на честь його прапрадіда. Доктор Рімензел розклав креслення на відкидному горіховому пюпітрі, вмонтованому в спинку переднього сидіння. Це був кремезний статечний чоловік, лікар, цілитель в ім'я полегшення страждань, бо він народився багатшим за перського шаха.

— Тебе щось непокоїть? — запитав він Елі, не відриваючись від креслень.

— Нічого,— сказав Елі.

Сільвія, чарівлива мати Елі, сиділа поруч з доктором і читала проспект Уайтхіллської школи.

— Це якби на мене,— звернулась вона до Елі,— то я б аж нетямилась від захвату. Адже скоро почнуться чотири найкращі роки твого життя.

— Угу,— відповів Елі.

Він не обернувся до неї, і мати говорила йому в потилицю з шорсткою щіточкою каштанового волосся над твердим білим комірцем.

— Цікаво, скільки Рімензелів навчалося в Уайтхіллі? — сказала.

— Ну, це все одно, що запитати, скільки покійників на кладовищі,— зауважив доктор і сам відповів на цей давній жарт, а заразом і на запитання Сільвії: — Геть усі.

— Якби пронумерувати всіх Рімензелів, що навчалися в Уайтхіллі, то який номер був би в Елі? Ось що я хотіла б знати,— пояснила Сільвія.

Ці слова викликали у доктора Рімензела легке роздратування. В них відчувався несмак.

— Таке якось не заведено рахувати,— сказав він.

— Ну хоча б приблизно,— попросила дружина.

— Навіть для приблизної оцінки,— промовив він,— довелося б підняти всі архіви аж до останніх десятиліть вісімнадцятого сторіччя. І передусім треба вирішити, чи вважати Рімензелами також і Шаффілдів, і Хейлі, і Макгелланів.

— То підрахуй, будь ласка,— сказала Сільвія.— Тільки тих, хто мав прізвище Рімензел.

— Що ж...— доктор знизав плечима,— креслення зашаруділи.— Чоловік з тридцять, мабуть.

— Отже, номер Елі — тридцять перший,— зраділа Сільвія.— Ти номер тридцять один, любий,— повідомила вона каштанову потилицю.

Доктор Рімензел знову зашарудів кресленнями.

— Я не хочу, щоб Елі говорив там різні дурниці — ніби він номер тридцять перший і таке інше,— промовив доктор.

— Ну, Елі нічого такого не робитиме,— сказала Сільвія.

У цієї енергійної честолюбної жінки не було свого статку, і хоч заміж за доктора вона вийшла шістнадцять років тому, її все ще дуже цікавили й захоплювали звичаї старих багатих родин.

— Я просто з цікавості, а зовсім не тому, щоб Елі потім говорив, який він номер; неодмінно побуваю в архіві й дізнаюсь, який він усе-таки номер,— не вгавала Сільвія.— Ось що я робитиму, поки ти будеш засідати, а Елі — проходити всі ті приймальні формальності.

— От і чудово,— сказав доктор.— Піди й дізнайся.

— І піду. Як на мене, такі речі дуже цікаві, хоч ти й іншої думки.

Вона чекала у відповідь репліки, але не дочекалась. Сільвії дуже подобалися сутички з чоловіком через брак стриманості у неї і надмір стриманості у нього, і вона з великою втіхою заявляла під кінець: «Ну, мабуть, у душі я проста провінційна дівчина і лишуся такою назавжди, отож тобі доведеться до цього звикнути».

Проте доктор Рімензел не хотів грати в цю гру. Креслення прибудови цікавили його набагато більше.

— А в нових спальнях будуть каміни? — запитала Сільвія, пригадавши, що в найстарішому крилі будинку збереглися прекрасні каміни.

— Це подвоїло б вартість будівництва,— сказав доктор.

— Я хочу, щоб Елі, коли це можливо, мав спальню з каміном.

— У таких кімнатах живуть старшокласники.

— Я думала, можна знайти який-небудь хід...

— Який саме «хід» ти маєш на увазі? — поцікавився її чоловік.— Ти вважаєш, я повинен вимагати, щоб Елі надали кімнату з каміном?

— Ну, не вимагати...— сказала Сільвія.

— А настійно просити?

— Можливо, в душі я проста провінційна дівчина,— промовила Сільвія,— та ось я гортаю цей проспект і бачу всі ті будівлі, названі в честь Рімензелів, а потім заглядаю на останню сторінку і помічаю, скільки сотень тисяч доларів Рімензели жертвували на стипендії; і мимоволі починаю думати, що люди, які носять прізвище Рімензел, мають право на малюсінькі привілеї.

— Я хотів би попередити тебе якнайрішучіше,— сказав доктор Рімензел,— що про жодні привілеї, про жодні потурання для Елі ти не проситимеш. Про жодні.

— Та я й не збираюсь,— мовила Сільвія.— Чому ти завжди чекаєш, що я поставлю тебе в незручне становище?

— Нічого я не чекаю,— сказав він.

— Але ж я можу думати те, що думаю?

— Якщо маєш у цьому потребу...

— Так, маю,— не каючись, відповіла вона й зацікавлено схилилася над кресленнями. — Гадаєш, ці кімнати їм сподобаються?

— Кому «їм»?

— Африканцям,— сказала вона, маючи на увазі тридцять хлопців з різних країн Африки, яких, на прохання державного департаменту, щойно прийняли в Уайтхілл. Через це й розбудовували спальний корпус.

— Ці кімнати зовсім не призначені саме для них,— пояснив доктор Рімензел.— Вони не житимуть окремо.

— О! — Сільвія замислилась, а потім додала:— А може так статися, що Елі житиме в кімнаті з кимось із них?

— Ті, що вступають, тягнуть жеребок, кому з ким жити,— сказав він.— Про все це сказано в проспекті.

— Елі! — гукнула Сільвія.

— Що? — озвавсь Елі.

— Тобі сподобається жити в одній кімнаті з африканцем?

Елі мляво знизав плечима.

— Нічого? — перепитала Сільвія.

Елі знову повів плечима.

— Мабуть, нічого,— сказала Сільвія.

— Тим краще для нього,— промовив доктор.

«Ролс-ройс» порівнявся зі стареньким «шевроле», у якого задні дверцята були для певності закріплені міцною вірьовкою для білизни. Доктор Рімензел ковзнув поглядом по людині, що сиділа за кермом тієї таратайки, і раптом, радісно вигукнувши, наказав Бенові Барклі їхати поряд з «шевроле». Потім він перехилився через Сільвію, опустив шибку і крикнув:

— Томе! Томе!

Старезний «шевроле» вів уайтхіллський однокласник доктора. На ньому була уайтхіллська краватка, і він весело помахав нею докторові на знак привітання. А тоді показав на симпатичного хлопчака, який сидів поруч з ним, і, гордо усміхаючись та киваючи, дав зрозуміти, що то його син, і везе він його в Уайтхілл.

Доктор Рімензел показав на їжакувату потилицю Елі і з допомогою сяючої усмішки пояснив, що він їде туди ж і мету має ту саму. Перекрикуючи свист вітру, вони домовились пообідати разом в «Гостролисті» — готелі, який обслуговував переважно відвідувачів Уайтхілла.

— Ну гаразд,— сказав доктор Рімензел, звертаючись до Бена Барклі.— Поїхали.

— Знаєш,— мовила Сільвія,— кому-небудь треба було б написати статтю...— І, обернувшись до задньої шибки, вона подивилася на стару машину, яка тряслася вже далеко позаду.— Справді, треба.

— Про що? — спитав доктор.

Він помітив, що Елі попереду згорбився.

— Елі! — сказав він різко.— Сиди прямо! — І знов повернувся до Сільвії.

— Чомусь заведено вважати, що приватні школи — це притулок снобізму, що в них можуть навчати своїх дітей тільки багаті люди,— пояснила Сільвія.— Але ж це неправда!

Вона погортала проспект і прочитала:

— «Уайтхіллська школа виходить з таких передумов: неспроможність оплатити повну вартість уайтхіллської освіти нікому не повинна бути перешкодою для вступу в школу. Згідно з цим принципом приймальна комісія відбирає щороку приблизно з 3000 кандидатів 150 найздібніших і найдостойніших учнів, незалежно від того, чи можуть їхні батьки внести всі 2200 доларів, які складають плату за навчання. І ті, хто потребує фінансової допомоги, одержують її в належних розмірах. У деяких випадках школа навіть оплачує одяг і транспортні витрати учня».

Сільвія похитала головою.

— По-моєму, це дивовижно. Та як мало людей усвідомлюють те, що син вантажника може вступити в Уайтхілл.

— Якщо він достатньо здібний,— сказав доктор.

— І цим він завдячує Рімензелам,— гордо промовила Сільвія.

— А також багатьом іншим,— додав він.

Сільвія знову почала читати вголос:

— «У 1799 році Елі Рімензел заснував нинішній Стипендіальний фонд, подарувавши школі земельну ділянку в Бостоні площею сорок акрів. Дванадцять акрів цієї ділянки досі належать школі й оцінюються у 3 000 000 доларів».

— Елі,— сказав доктор.— Сиди як слід! Що це з тобою?

Елі випростався, але тут-таки знову почав осідати, немов снігова баба на пекельній сковороді. У нього була вагома причина на те, щоб осідати, коли вже ні вмерти на місці, ні щезнути він не міг. А пояснити, в чім річ, у нього не ставало духу. Осідав він тому, що його не прийняли в Уайтхілл. Він провалився на вступних іспитах. Батьки нічого про це не знали, бо Елі перший побачив серед ранкової пошти конверт з жахливим повідомленням і подер його на дрібні клаптики.

Доктор Рімензел і його дружина й на мить не сумнівалися, що їхнього сина приймуть в Уайтхілл. Вони просто не могли собі уявити, що він там не вчитиметься, отож їх не дуже цікавило, як він склав іспити, і, не діставши повідомлення про наслідки, вони не звернули на це уваги.

— А в чому, власне, полягає процедура зарахування? — спитала Сільвія, коли чорний «ролс-ройс» перетнув межу Род-Айленда.

— Не знаю,— сказав доктор.— Мабуть, вона тепер украй ускладнилася з усіма цими анкетами, що їх треба заповнювати в чотирьох примірниках, перфокартами, бюрократами... Та й вступні іспити — це теж нововведення. За моїх часів досить було бесіди з директором. Директор дивився на вступника, ставив йому два-три запитання і казав: «Цей хлопчик підходить для Уайтхілла».

— А він коли-небудь казав: «Цей хлопчик не підходить для Уайтхілла»? — спитала Сільвія.

— Ну звісно,— сказав доктор Рімензел.— Коли хлопчик був надто вже тупий чи з якихось інших причин. Мають бути певні вимоги. Так завжди було і буде. Ці африканські хлопчики повинні відповідати таким же вимогам, що й решта. Їх прийняли зовсім не тому, що державний департамент побажав зробити дружній жест. Ми з самого початку поставили питання саме так: ці хлопчики повинні в усіх відношеннях відповідати вимогам школи.

— Ну, і виявилося, що вони їм відповідають? — спитала Сільвія.

— Гадаю, що так,— відповів доктор Рімензел.— Наскільки мені відомо, їх усіх прийняли, а вони складали ті ж іспити, що й Елі.

— А іспити були дуже важкі, любий? — спитала Сільвія у Елі. Їй аж тепер спало на думку спитати про це.

— Угу,— буркнув Елі.

— Що? — перепитала вона.

— Важкі,— сказав Елі.

— Я рада, що в них високі вимоги,— пояснила вона й тут-таки зрозуміла, що це звучить досить по-дурному.— Ну, звичайно, вимоги мають бути високими. Через те ця школа й знаменита. Через те всі, хто потрапляє туди, і роблять згодом блискучу кар'єру.

Сільвія знову поринула в проспект і розгорнула вклеєну карту Лужка, як за традицією називали територію Уайтхілла. Вона вимовляла вголос назви, які увічнювали Рімензелів: «Пташиний заказник Сенфорда Рімензела», «Каток Джорджа Макгеллана Рімензела», «Дортуар Пам'яті Елі Рімензела». А потім вона виразно прочитала строфу, надруковану на верхньому ріжку карти:

Коли над зеленим лужком
Нічна западає пітьма,
Уайтхілле, любий Уайтхілле,
З тобою в нас доля одна.

— Знаєте,— сказала Сільвія,— шкільні гімни здаються страшенно незграбними, якщо їх просто читати. Та коли я чую, як хор хлопчиків дружно співає ці слова, вони стають навдивовижу прекрасними, і мені хочеться плакати.

— Гм,— гмукнув доктор Рімензел.

— А гімн написав Рімензел?

— Не думаю,— сказав доктор Рімензел і раптом додав:— Ні... Стривай. Це ж новий гімн. Його написав не Рімензел, а Том Хілер.

— Отой, у старій машині, яку ми випередили?

— Авжеж,— сказав доктор Рімензел.— Його написав Том. Я пам'ятаю, як він його писав.

— Його написав хлопчик, що вчився на грошову допомогу, еге ж?

— Його батько був простим автомобільним механіком у Норт-Марстоні.

— Чуєш, у якій демократичній школі ти вчитимешся, Елі? — сказала Сільвія.

Через півгодини Бен Барклі зупинив «ролс-ройс» перед «Гостролистом» — непоказним готелем, колишнім сільським заїжджим двором, який був на двадцять років старший за Американську республіку. Готель стояв на краю уайтхіллського Лужка,

а з його вікон було видно шкільні дахи і шпилі, що здіймалися над доглянутою гущавиною пташиного заказника Сенфорда Рімензела.

Бена Барклі відіслали на півтори години, і він поїхав, а доктор Рімензел повів Сільвію та Елі у знайомий світ низеньких стель, олов'яного посуду, старовинних годинників, чарівних дерев'яних панелей, поштивих слуг, вишуканих страв і напоїв.

Елі, вимучений страхом перед майбутньою катастрофою, зачепив ліктем високий годинник, що стояв на підлозі, аж той застогнав.

Сільвія на хвилинку їх залишила, а доктор Рімензел з Елі подався до обіднього залу. На порозі з ними, як з добрими знайомими, привіталася старша офіціантка. Вона провела їх до столика під портретом одного з тих трьох випускників Уайтхілла, які згодом стали президентами Сполучених Штатів. Портрет був намальований олією.

Зал швидко наповнювався. За столики сідали цілі сім'ї, і в кожній обов'язково був хлопчик приблизно того самого віку, що й Елі. Майже на кожному був уайтхіллський светр — чорний з облямівкою і з уайтхіллською печаткою, вигаптуваною на нагрудній кишені. Кілька хлопчиків, як і Елі, ще не мали права носити такі светри і тільки мріяли сподобитися цієї честі.

Доктор замовив мартіні, потім обернувся до сина й сказав:

— Твоя мати певна, що тобі тут належать деякі привілеї. Сподіваюсь, ти нічого такого не думаєш?

— Ні, сер,— мовив Елі.

— Ти поставив би мене у вкрай незручне становище,— величнo сказав доктор Рімензел,— якби мені довелося почути, що ти намагався використати прізвище Рімензел так, ніби Рімензел — це щось особливе.

— Я знаю,— тоскно сказав Елі.

— І чудово,— підсумував доктор.

Більше він не вважав за потрібне говорити про це. Він привітався з кількома знайомими і оглянув довгий стіл, накритий біля стіни. Очевидно, для приїжджої легкоатлетичної команди, вирішив він. З'явилася Сільвія, і довелося пошепки сердито зауважити Елі, що треба вставати, коли до столу підходить дама.

У Сільвії було безліч новин. Довгий стіл, сповістила вона, приготовлено для тридцяти хлопчиків з Африки.

— Б'юсь об заклад, тут за весь час, поки існує цей готель, не їло стільки кольорових,— додала вона, стишивши голос.— Як швидко все міняється в наші дні.

— Справді, все міняється швидко,— сказав доктор Рімензел,— але щодо кількості кольорових, які тут їли, ти помиляєшся. Свого часу в цьому місці була одна із станцій «підземної залізниці» [1].

---

[1] Загальна назва таємних організацій противників рабства у США, які допомагали невільникам-неграм тікати в Канаду.

— Невже? — сказала Сільвія.— Як цікаво! — Вона огледілась довкола, по-пташиному нахиливши голову. — По-моєму, тут усе надзвичайно цікаве. От якби на Елі ще був светр!

Доктор Рімензел почервонів.

— Він не має права його носити.

— Я знаю,— сказала Сільвія.

— Мені здалося, що ти маєш намір попросити в кого-небудь дозволу негайно надіти на Елі светр,— промовив доктор.

— Мені й на думку таке не спало б.— Сільвія трохи образилась.— Чому ти весь час побоюєшся, що я поставлю тебе в незручне становище?

— Не будемо говорити про це. Пробач мені. Забудь,— сказав доктор Рімензел.

Сільвія знову повеселішала, поклала руку на лікоть Елі і спрямувала сяючий погляд на людину, що з'явилася в дверях.

— Ось кого я люблю найбільше за всіх у світі, якщо не рахувати мого сина й чоловіка,— промовила вона, маючи на увазі доктора Доналда Уоррена, директора Уайтхіллської школи.

Худорлявий і благовидний доктор Уоррен, якому йшов сьомий десяток, стояв у дверях з управителем готелю, перевіряючи, чи все готове до прийому африканців.

Нараз Елі зірвався з-за столу й прожогом кинувся геть із залу, намагаючись урятуватися від близького кошмару, відтягти його, наскільки можливо. Він грубо проскочив повз доктора Уоррена, хоча добре знав того, хоча доктор Уоррен погукав його на ім'я.

Доктор Уоррен сумовито подивився вслід Елі.

— Хай йому біс,— промо ив доктор Рімензел,— що з ним таке!

— Може, йому й справді стало недобре,— сказала Сільвія.

Та у Рімензелів не було часу гадати й домислювати, бо доктор Уоррен побачив їх і швидко рушив до їхнього столика. Він привітався, не зумівши приховати здивування від зустрічі з Елі. І попросив дозволу сісти за їхній столик.

— Ну звичайно, сідайте,— радісно сказав доктор Рімензел.— Нам буде дуже приємно. Ну, боже мій!

— Ні, їсти я не буду,— мовив доктор Уоррен.— На мене чекає обід за довгим столом з новими учнями. Але мені хотілося б поговорити з вами.— Він помітив на столі п'ять приборів.— Ви ждете когось?

— Ми випередили на шосе Тома Хілера з сином,— сказав доктор Рімензел.— Вони мають ось-ось над'їхати.

— Чудово, чудово,— неуважно кинув доктор Уоррен. Він повернувся і глянув на двері, за якими зник Елі.

— Томів син з осені вчитиметься в Уайтхіллі? — запитав доктор Рімензел.

— Що? — сказав доктор Уоррен.— А... так, так. Вчитиметься.

— На стипендію, як і його батько? — поцікавилася Сільвія.

— Про це не заведено питати! — суворо зауважив доктор Рімензел.

— Перепрошую,— вибачилась Сільвія.

— Ні-ні, про це тепер можна говорити вільно,— сказав доктор Уоррен.— Ми більше не зберігаємо такі відомості в таємниці. Ми пишаємося нашими стипендіатами, і в них є всі підстави пишатися собою. Томів син дістав такі високі бали, яких у нас на приймальних іспитах не одержував ще ніхто. Ми вважаємо честю, що він буде нашим учнем.

— Ми так і не дізнались, які бали одержав Елі,— сказав доктор Рімензел,— ладен добродушно змиритися з тим, що Елі не надто показав себе.

— Я гадаю, загалом цілком задовільні,— сказала Сільвія, виходячи з оцінок Елі в початковій школі — від задовільних до жахливих.

Доктор Уоррен був здивований.

— Хіба я не повідомив вам його балів?

— Ми ж не бачилися після екзаменів,— зауважив доктор Рімензел.

— А мій лист...— сказав доктор Уоррен.

— Який лист? — запитав доктор Рімензел.— Ми мали одержати листа?

— Мого листа,— сказав доктор Уоррен з дедалі більшим здивуванням.— Найважчого листа в моєму житті.

Сільвія похитала головою:

— Ми ніякого листа від вас не одержували.

Доктор Уоррен засмучено відкинувся на спинку стільця.

— Я сам укинув його в скриньку,— сказав він,— два тижні тому.

Доктор Рімензел знизав плечима.

— Пошта Сполучених Штатів,— промовив він,— звичайно нічого не губить, але немає правил без винятків.

Доктор Уоррен стиснув долонями скроні.

— Боже мій, боже мій,— проказав він.— Я розгубився, побачивши Елі. Мене здивувало, що він захотів приїхати з вами.

— Але він приїхав не милуватися краєвидами,— сказав доктор Рімензел,— він приїхав учитися.

— Я хочу знати, що було в тому листі,— промовила Сільвія.

Доктор Уоррен підвів голову і зчепив руки на колінах.

— У листі йшлося ось про що, писати це мені було дуже важко. «Виходячи з його успіхів у початковій школі і з балів, одержаних на вступних екзаменах, я мушу повідомити вас, що ваш син і мій давній приятель Елі не здатен виконувати те, що вимагають від учнів Уайтхілла.— Голос доктора Уоррена став суворіший, як і його погляд.— Прийняти Елі, сподіваючись, що він зуміє засвоїти навчальну програму Уайтхілла, означало б учинити нерозумно й жорстоко».

У зал увійшло тридцять африканських хлопчиків у супроводі вчителів, представників державного департаменту і співробітників посольств їхніх країн.

А слідом за ними в залі з'явилися Том Хілер і його син. Не підозрюючи, якого жахливого удару зазнали Рімензели, вони привіталися з ними і з доктором Уорреном так весело, ніби життя було прекрасне й безхмарне.

— Ми поговоримо про це згодом, якщо хочете,— сказав доктор Уоррен, звертаючись до Рімензелів, і підвівся.— Зараз я мушу йти, але потім...— І він швидко відійшов від столика.

— Я нічого не розумію,— сказала Сільвія.— Нічогісінько.

Том Хілер і його син сіли. Хілер подивився на меню, яке лежало перед ним, і плеснув у долоні:

— Ну, що тут знайдеться добренького? Дуже їсти хочеться.— Потім додав:— А де ж ваш син?

— Він на хвилинку вийшов,— рівним голосом пояснив доктор Рімензел.

— Треба його знайти,— сказала Сільвія чоловікові.

— Не горить,— буркнув доктор Рімензел.

— Цей лист...— зітхнула Сільвія.— Елі знав про нього. Він його побачив і подер. Ну звичайно ж! — Вона заплакала, зрозумівши, в яку страшну пастку Елі сам себе спіймав.

— У даний момент мене не цікавить, що зробив Елі,— оголосив доктор Рімензел.— Зараз мене куди більше цікавить, що зроблять деякі інші люди.

— Ти про що? — запитала Сільвія.

Доктор Рімензел велично підвівся, сповнений гніву й рішучості.

— А ось про що,— сказав він.— Я збираюсь перевірити, наскільки швидко ці люди здатні змінити своє рішення.

— Стривай,— сказала Сільвія, намагаючись притримати його, заспокоїти,— Насамперед нам треба знайти Елі. Це головне.

— Головне,— промовив доктор Рімензел, підвищуючи голос,— добитися, щоб Елі прийняли в Уайтхілл. Після цього ми його знайдемо і приведем сюди.

— Але, любий...— почала Сільвія.

— Ніяких «але»! — перебив її доктор Рімензел.— Тепер у цьому залі перебуває більшість членів опікунської ради. І кожен з них або мій близький друг, або близький друг мого батька. Коли вони скажуть докторові Уоррену, що Елі прийнято, то Елі буде прийнято. Тут знайшлося місце для всіх цих, то для Елі знайдеться тим більш.

Він сягнистою ходою попрямував до сусіднього столика, важко опустився на стілець і заговорив з красивим статечним старигано́м, який там обідав. Це був голова опікунської ради.

Сільвія вибачилася перед розгубленим Хілером і подалася шукати Елі.

Запитуючи всіх зустрічних, вона знайшла сина. Елі сидів самотній на лавці під бузком, на якому почали бубнявіти бруньки.

Елі почув материну ходу на доріжці, але й далі сидів, скорившись неминучому.

— Ти знаєш? — запитав він.— Чи мені треба тобі розповісти?

— Про тебе? — мовила вона м'яко.— Що тебе не прийняли? Доктор Уоррен нам сказав.

— Я розірвав його листа.

— Я розумію,— провадила вона.— Ми з батьком завжди говорили тобі, що ти повинен вступити до Уайтхілла, що про якийсь інший варіант навіть мови не може бути.

— Мені тепер легше,— сказав Елі. Він спробував усміхнутися і виявив, що для цього не треба докладати ніяких зусиль.— Зовсім легко, бо все вже позаду. Я хотів розповісти тобі, але не міг. Якось не виходило.

— Це я винна, а не ти,— зітхнула вона.

— А де тато? — спитав Елі.

Сільвія так поспішала втішити Елі, що геть забула про чоловіків намір, але тепер вона згадала, де він, і зрозуміла: доктор Рімензел робить жахливу помилку. Елі зовсім не треба вступати до Уайтхілла — це справді було б жорстоко.

У неї не вистачило духу пояснити хлопчикові, що задумав тепер його батько, і вона відповіла:

— Він скоро прийде, любий. Він усе розуміє.— А потім додала:— Почекай тут, я піду по нього і зараз вернусь.

Але їй не довелося йти по доктора Рімензела. У цю хвилину він сам вийшов з готелю, побачив дружину й сина і попрямував до них. Вигляд він мав приголомшений.

— Ну? — запитала Сільвія.

— Вони... вони всі сказали «ні»,— відповів доктор Рімензел невпевнено.

— Тим краще,— сказала Сільвія.— У мене наче гора з плечей звалилася.

— Хто сказав «ні»? — запитав Елі.— І що «ні»?

— Члени опікунської ради,— відповів доктор Рімензел, відводячи погляд.— Я просив їх зробити для тебе виняток — переглянути рішення і прийняти тебе.

Елі підвівся, на його обличчі здивування змішувалося з соромом.

— Ти... що? — сказав він, сказав, як дорослий. І, спалахнувши від гніву, кинув батькові:— Ти не повинен був так робити!

Доктор Рімензел кивнув головою:

— Мені це вже сказали.

— Так не роблять! — говорив Елі.— Який жах! Як ти міг!

— Твоя правда,— знічено мовив доктор Рімензел, приймаючи докір.

— Ось тепер мені соромно! — вигукнув Елі, й це підтверджував увесь його вигляд.

Доктор Рімензел геть розгубився й не знав, що сказати.

— Я прошу пробачення у вас обох, — видушив він із себе нарешті.— Це було гидко.

— Тепер уже не можна говорити, що жоден Рімензел ніколи нічого не просив,— сказав Елі.

— Мабуть, Бен ще не вернувся з машиною? — запитав доктор Рімензел, хоча це було ясно й так. — Ми почекаємо його тут, — додав він. — Я не хочу зараз туди вертатися.

— Рімензел попросив чогось... нібито Рімензел — це щось особливе, — похнюпився Елі.

— Я не думаю... — почав доктор Рімензел. І не доказав.

— Що ти не думаєш? — здивовано спитала його дружина.

— Я не думаю, — сказав доктор Рімензел, — що ми колинебудь ще сюди приїдемо.

Джойс Керол Оутс

ЗДІЙСНЕННЯ БАЖАНЬ

1

Був чоловік, якого вона любила непогамовною любов'ю, і дні її минали в роздумах про його дружину.

Зовсім не соромлячись і не криючись, вона стежила за нею. Вона з'являлася слідом за нею біля жалюгідного магазинчика «Пібоді маркет», в якому було повно людей, і зосереджено чекала — та жінка виходила, сідала в свій пікап і від'їжджала. А дівчина на ім'я Дорі стояла на тротуарі, паралізована єдиною думкою; здавалося, ця думка паралізувала навіть її гарне ясне волосся — серце в неї билось, билось, наче й воно обмірковувало цю думку, складало плани, та раптом, як на уроці сучасних танців, вона рвучко поверталася й бігла геть від «Пібоді» до зупинки біля Елкс-Клаб і далі до університетського містечка, куди прямував пікап.

Як тільки машина в'їжджала в браму, прибігала Дорі, відставши від неї на кілька будинків, і спостерігала, як та жінка виходить — на мить у неї оголялося стегно, зів'яле біле тіло, що його аж ніяк не слід було виставляти напоказ, потім вона оберталась і нахилялася, може, й покректуючи при цьому, щоб дістати з заднього сидіння сумки. Назустріч вибігали двоє її синів — без пальт, без курток. Нервові, поривчасті, вони викликали в Дорі жалість. Вийшовши з машини, їхня мати випростувалась — повна жінка в приношеному пальті, — і, тримаючи в обох руках по важкій сумці, сварячи або піддражнюючи дітей, заходила з ними в будинок. І Дорі вже не було на що дивитись, хіба тільки на пікап, який побував у бувальцях, на заметений снігом дворик перед будинком Арберів та на їхній будинок. Це був великий, потворний, облуплений вікторіанський будинок, такі ж будинки в їхньому кварталі орендували багато факультетських викладачів. Дорі, яка успадкувала від матері здатність підмічати найменші несправності в речах, здавалося, що будинок можна відремонтувати й надати йому пристойного вигляду; але поки ВІН залишатиметься чоловіком ЦІЄЇ ЖІНКИ, будинок буде неохайним, облупленим і потворним.

Вона любила чоловіка цієї жінки шаленою любов'ю, і в самій її любові було щось потворне. Цю скритну дівчину вважали просто тихонею, однак вона ввійшла в його життя зовсім не випадково — не випадково з'явилася в його класі, — навпаки, кожний її крок до поставленої мети, як і кожний предмет туалету та вираз

обличчя, був заздалегідь продуманий, точно розрахований і витончений. До двадцяти років вона майже не задумувалась про себе, тепер вона була захоплена собою завжди. Вона була довгонога, довгорука, струнка і з виду дуже сором'язлива, проте ця позірна сором'язливість була тепер стилізована й стала привабливою.

Вона покинула вживати косметику, і на її юному обличчі, мов зірочки, сяяли здоров'ям веснянки. Тепер вона скидалася на дівчину з реклами тенісних кортів — вона справді грала в теніс, хоч і досить посередньо. В теніс вона грала з НИМ. І любов так затьмарила їй голову, що теніс — ці ритмічні, безжальні удари по м'ячу — здавався їй тільки приводом, так само, як усе в поезії і взагалі в літературі, лише прийом, який приховує щось зовсім інше. Любов? Він повинен би вже знати, а може, він не знав?

Невже він не здогадувався? Щоправда, він грав у теніс з дуже багатьма дівчатами, тому в цій грі для нього не було нічого незвичайного... Думка її працювала далі, і, замість того, щоб спати, вона будувала відчайдушні, хитромудрі плани, обмірковуючи з цілеспрямованістю, притаманною сучасній молоді, як його запопасти, бо їй здавалося, що вона ніколи не зможе відмовитись від цього чоловіка.

Дружина вселяла в неї не менший страх, аніж чоловік. Вона публікувала тонкі книжки віршів, недоступних для розуміння Дорі, а він, знаменитий чоловік, писав романи й критичні статті. Дружина була велика, енергійна, яскрава жінка. Чоловік, Марк Арбер, був майже такий самий великий, хоч і не такий яскравий, обличчя мав досить меланхолійне, з сіруватим відтінком замазки. Дорі думала про них постійно — наяву і вві сні, і часом вона відчувала струмування своєї крові, нестримне бажання, об'єктом якого був не тільки цей чоловік, а чомусь і його дружина — це було бажання забрати її здібності, її славу, її дітей, її потворний будинок, її потворне тіло, саме її життя. У цієї жінки були ясні, щирі блакитні очі, ходили чутки, що вона п'є; Дорі ніколи не говорила про неї.

Коледж був жіночий, елітарний і дорогий, досить було дівчині пробути в ньому понад рік, як вона починала відчувати дивну спорідненість із ним. Їй здавалося, що тут завжди була вона й інші дівчата, такі схожі одна на одну — сонні, з ненафарбованими обличчями, з лижами взимку й велосипедами в теплі дні, — ніби тут завжди були ці першокласні професори та й коледж завжди був такий першокласний, — все, все було таке завжди, існувало тут споконвіку. В кашемірових блузках, із засмальцьованими комірами, повсякчас забруднені пастою з кулькових ручок, дівчата мали стильний і демократичний вигляд. Як і всі, Дорі розуміла, що більшій частині людства просто не пощастило, що ніхто з цих знедолених ніколи не переступить порога коледжу, ніколи — їх не пустять сюди армії в касках, які стережуть його. Вона ж, Дорі Вайнгаймер, не належала до числа знедолених,

навпаки, їй напрочуд пощастило, і вона завжди повинна дякувати долі, бо в неї було анітрохи не більше прав на життя, ніж у безлічі бідняків, які живуть у цьому світі. І в її уяві виникали нечіткі фотографії темнолицих голодних натовпів, чи виснажені обличчя із давніх знімків Освенціму, або ще щось моторошне з «Нью-Йорк таймс», який кожного разу вважав своїм обов'язком повідомити щось таке саме напередодні різдва. Їй був властивий по-дівочому м'який і стійкий ідеалізм, який під впливом її університетських наставників перетворився в прагматизм. Усі вони, студенти Гарварда і Йєля, були ідеалістами. Але їм уже сповнилося сорок, і тепер вони стали так само нетерпимі до загальновизнаних цінностей, як і до поширеної серед їхніх студентів моди носити хрести. Марк Арбер був найбільше зневірений і красномовний випускник Гарварда.

На семінарі він сидів уже «на чолі» столу, відкинувшись на шкіряну спинку крісла. Він був досить дебелий. Колись у минулому, яке Дорі, незважаючи на всі свої зусилля, уявляла дуже невиразно, він грав у футбол і брав участь у війні — в одній із війн: мабуть, думала Дорі, це була друга світова війна. У нього було негарне пихате обличчя і потемнілі зуби. Вірші він читав різким, свистячим, сердитим голосом. «Як і Маркс, я вважаю, що поезія сита донесхочу любов'ю, хай їй біс. Сьогодні поезія повинна культивувати батіг», — часто заявляв він похмуро, а Дорі, яка не зводила з нього очей, намагалася зрозуміти, чи це серйозно кажеться. В їхньому семінарі навчалися чотири дівчини зі старших курсів, іноді вони ставили йому запитання або висловлювали власну думку, проте важко було вгадати, яку реакцію викличуть їхні слова. Часом здавалося, що він їх не чує, іноді він з байдужою готовністю кивав головою, або, втупившись у своїх студенток невидющим поглядом, промовляв: «Таке зауваження досить характерне». Отак сиділа вона, невідривно дивлячись на нього, і серце її ладне було перетворитися на камінь, охоплене бажанням, ненавистю і заздрістю до його дружини; й істота, яка протягом двадцяти одного року була Дорі Вайнгаймер, на кінець зими поступово переродилася, переповнилась ревнощами. Вона й сама не знала, чого прагнула сильніше — цього чоловіка чи перемоги над його дружиною.

Вона завжди приносила до нього в кабінет вірші. І часто брала в нього книги, де кожна його позначка була для неї головоломкою. Розмовляючи з нею, він звичайно розглядав свої нігті, відкидався на спинку крісла і говорив у своїй напористій, роздратованій і зневажливій манері, немов Дорі взагалі не існувало, ніби перед ним натовп або його друзі — однаково хто, — він обрушувався на самозванців у сучасній поезії, додаючи до кожного імені «цей кретин з його сонетами», «ця корова з її дочірнім комплексом», так розпалюючись, що Дорі хотілося запротестувати: «Будь ласка, не сердьтесь! Будьте поблажливі. Любіть мене і будьте поблажливі».

Цієї зими він шість чи сім разів пропустив заняття, і всі дівчата виявили такт. «Як ти вважаєш, він справді геній?» — запитували вони одна одну. Його розтлінна, руйнівна зневага до геть усього, його лиснючі костюми й визивні черевики волоцюги, блиск його тирад так разюче відрізняли його від їхніх власних батьків, що цілком можливо — він був геній; це були дівчата, які серйозно вірили в існування геніїв. Їхні високооплачувані велемовні професори вселили в них неясний сором за себе, навчили мовчати про свої таланти, почувати себе невпевнено в стінах коледжу і бути впевненими у власних силах за його порогом. І Дорі, в якої не було ніякого таланту, а показник інтелекту був відповідно низький, ніколи багато не розповідала про себе. А втім, може, її талант полягав у її відданості своїй пристрасті, в її підступному терпінні, в усмішці, що відкривала ще дитячі, але дуже гострі зуби...

Одного разу Дорі понад годину чекала на доктора Арбера, вона принесла йому нові вірші. Він спізнився, однак до кабінету ввійшов стрімко, наче всю дорогу поспішав, важко сів у крісло, що заскрипіло під ним, і насилу віддихався; вигляд він мав досить дивний. Його критичні статті часто з'являлися в нью-йоркських газетах і журналах, а головне — його знали як автора трьох невеликих романів жахів. Тепер його погляд був наче випалений, знебарвлений. Навіть коли б один із професорів надумав сам себе спалити на очах у Дорі, вона, як і кожна студентка цього коледжу, ввічливо сиділа б на своєму місці; не звернувши уваги на його дивний погляд, вона почала свою відрепетирувану промову про... Та хіба, зрештою, не однаково про що? Чи то були вірші Емілі Дікінсон, чи несамовита туга Шеллі, чи її власна шалена пристрасть — хіба не однаково?

Ненароком його рука лягла на її руку. Вона вражено глянула на цю руку, схожу на шматок м'яса, потім на нього — і не ворухнулась. Вона сиділа перед ним на стільці, зухвала й довговолоса, безвісна студентка перед чоловіком другорядної слави, і при світлі зимового сонця вона бачила кожну зморщечку на його вже немолодому, дуже нетерпеливому цієї хвилини обличчі, кожний червоний прожилок в його очах; і спокійно та ввічливо промовила:

— Мабуть, я повинна сказати вам, докторе Арбер, що закохана в вас. Це сталося зі мною не дуже давно.

— Що, що? — перепитав він і стис її слабку руку, наче вітаючись. — Що ви сказали? — В його голосі чулося здивування і ледь роздратована настійливість; з цього все почалося.

2

Його дружина друкувала вірші під своїм колишнім прізвищем — Барбара Скотт. Багато років тому, ще дівчиною, вона мала й третє ім'я — Барбара Камерон, але воно належало до другої епохи, про яку вона згадувала тільки на сеансах у психоаналітика.

ORG

На захаращеному горищі вона розчистила собі місце і там, віддалік від дітей, любила сидіти одна й думати, втупившись у маленький восьмикутник вікна. Перехожі здавалися їй нікчемними й безпомічними. Сама вона була огрядна, пітлива жінка, всі її сукні, особливо дорогі, мали під пахвами великі півмісяці лимонного кольору, які не вибавляла суха чистка. Може, тому, що сама була така велика, вона швидко підмічала чужі недоліки, мовби розглядала людей у збільшувальне скло. Кожного ранку мимо її вікна хиткою ходою шкандибала баба, проходила величезна негритянка, певно, чиясь наймичка, постукувала алюмінієвими милицями дівчина з коледжу — нещасне, відважне створіння, за нею з'являвся хлопчик із лляним чубом, який жив на другому кінці вулиці, — у його не по-дитячому серйозному обличчі було щось демонічне. Її власні діти теж були розвинені не по літах і майже не завдавали їй клопоту. Тепер двоє з них благополучно перебували в школі, а молодший, трирічний, спав десь унизу.

Нещодавно Барбара Скотт одержала Пулітцерівську премію за складний цикл сонетів «Голоси різних людей»; її енергійну, стриману манеру часто наслідували. Цього ранку вона почала писати вірш, що його після смерті авторки її агент продав у «Нью-Йоркер» («О дикий гнів, о страхітлива зрада і стук алюмінієвих милиць, приглушений гумою»). Талант у неї був настільки природний, що вона дозволяла словам нести себе, куди заманеться. Десять років вона ходила до психоаналітика й навчилася нічого не приховувати в собі, і навіть коли їй нічого було сказати, її виручала чудова техніка. Так вона сиділа й цього ранку за своїм великим, порізаним столом — діти роками дряпали його іграшками — і, дивлячись у вікно, чекала, поки прийде натхнення. Найдужче зворушували її люди з будь-якими фізичними вадами, може, вона навіть шукала нагоди побачити їх, щоб якомога сильніше роз'ятрити душу. Однак цього ранку, крім дівчини з милицями, на очі їй не потрапило нічого такого, що схвилювало б її. Через кілька годин вона раптом збагнула, що чоловіка все ще немає вдома, а навчання в школі скінчилось: її сини бігли через газон додому.

Зійшовши сходами в кухню, вона побачила, що трирічний Джефрі відкрив білий пластмасовий бутель із нашатирним спиртом і виливає його на підлогу й на себе; в кухні стояв страшенний сморід. Два старші хлопчики, про щось сперечаючись, вбігли в дім чорним ходом, і Барбара з криком накинулась на них. Нашатир попав їй на штани. Хлопчики вибігли у вітальню, а вона все кричала на них із кухні. Потім важко сіла на табурет. Через півгодини отямилась і спробувала розібратися у своїх почуттях: кого вона ненавидить — дітей чи себе? Може, вона ненавидить Марка? Її істерика була виявом любові чи водночас і ненависті? Вона прибрала нашатир і налила собі віскі.

Ввійшовши до вітальні, Барбара побачила, що хлопчики захопилися механічним конструктором і забули про неї. Це добре.

Самостійні, легкі, здібні діти. Всі троє були темноволосі, як Марк, і на вигляд старші свого віку, немов під тягарем незвичайних здібностей вони рано подорослішали. Все ж клопоту із ними вистачало: вони повсякчас щось забували, губили, ламали речі, обдурювали, передражнювали вчителів, шкільних товаришів і батьків, билися між собою і з іншими дітьми й часто ні з сього ні з того вибухали плачем. Та коли Барбара карала їх, вони, немов навмисне, не плакали. Вона не завжди могла впевнено сказати, кому дала життя, — вони були такі незрозумілі, що, навіть коли бились або грубіянили їй, здавались нереальними, наче вона їх просто вигадала. Вигадала саме вона, а не Марк. Їхньому батькові було ніколи. Він завжди поспішав. У його кабінеті стояли три старі друкарські машинки, в кожній з них було закладено папір — стаття, рецензія чи навіть роман, він писав їх одночасно, і в нього не вистачало часу для дітей, він лише похмуро кивав їм або спиняв їх. Він, Марк Арбер, був такий скороспілий, що після першого роману, написаного в двадцять чотири роки, який набув великого розголосу, йому доводилось бігати з місця на місце, від однієї машинки до другої, нестямно прагнучи не відстати від самого себе — він називав це «встигати за своїм другим я», «істинним я». Цей уявний Марк Арбер на відміну від реального весь час щось друкував на машинці й творив. Реальному Маркові Арберу було вже за сорок п'ять, і він, як і більшість відомих критиків середнього віку, здійснив перехід із «перспективних» у «визнані», уникнувши проміжної стадії.

П'ятирічний Строчі спорудив невелику машину. Машина була людиною і автомобілем водночас, нею керував моторчик, що входив до комплекту конструктора. «Це сучасний кентавр», — мудро зауважив хлопчик, і Барбара запам'ятала його слова, вважаючи, що думка може придатися їй у вірші для популярного ілюстрованого журналу...

Мов непрошена гостя, вона сиділа, спостерігала, як зосереджено возяться її сини з металевими пластинками, гайками, болтами, і тупо думала, що їй треба приготувати вечерю і подзвонити Маркові в коледж, дізнатися, що сталось...

Уранці він пішов з дому розгніваний, і коли вона, похмура й насуплена, зайшла до його кабінету, то побачила там у кошику для паперів чотири чи п'ять зіжмаканих аркушів — весь його доробок за тиждень.

Марк ніколи не одержував Пулітцерівської премії. Знайомі говорили про його творчу кризу із звичним співчуттям; якщо їм не подобався Марк — вони вихваляли Барбару; якщо не подобалась Барбара — вони захоплювалися Марком. Обоє були «визнаними», але це мало що міняло в їхньому житті. Весь час відкривали якихось молодих письменників, котрі народилися в середині чи в кінці сорокових років, неймовірно, страхітливо молодих; вони відштовхували, відтісняли людей такого віку, як Арбери... Визнання повинно було давати їм задоволення, а замість цього воно

змушувало їх відвідувати довгі, проникнуті незмінною ворожнечею прийоми з частуванням, що часто відбувалися протягом безкінечної в Новій Англії зими.

Вона налила собі ще віскі й заснула в кріслі. Невдовзі її розбудив гамір — билися діти. Вона сказала: «Припиніть», — і вони відразу послухались. У вітальні стало темніше, хлопчики бавились у глибині її, біля великого, викладеного цеглою каміна, яким ніколи не користувалися. У Барбари боліла голова. Вона підвелася і вийшла налити собі ще віскі.

Близько першої години ночі Марк ввійшов до будинку з чорного ходу. Він спіткнувся в темряві і ввімкнув світло. Барбара в картатому купальному халаті сиділа в кухні біля стола. У неї було гладке, лиснюче, тупе, обважніле від утоми обличчя. «Якого біса ти сидиш тут?» — спитав Марк. Вона спробувала здвигнути плечима, він подивився їй просто у вічі. «Я привів тобі економку. У тебе немає часу для себе, для своєї роботи. — Вимовляючи ці слова, він, посміхнувшись, скривив губи, щоб у неї не лишилося сумнівів щодо його ставлення до цієї роботи. — Ти не повинна занедбувати поезії, тому ми беремо в дім економку не для важкої роботи, а для нагляду за господарством — іншими словами, в її обов'язки входитиме, так би мовити, осмислення щоденних потреб. Тобі не доведеться думати про дрібниці».

Він не був п'яний, хміль пройшов кілька годин тому, і тепер він говорив плутано і пишномовно, як говорять удосвіта. Він був у потертому твидовому пальті — в тому самому, яке він носив, коли вони одружились, — без краватки, мабуть, кудись її запхнув; його одутле, червоне обличчя було огидне. Барбара подумала, що реальність надто жорстока для поезії і що поезія й сама мова знічуються перед живою людиною та її потребами.

— Економка тут, за дверима, — мовив Марк, — зараз я її приведу.

Він повернувся зі студенткою, яка з вигляду була така, як і сотні інших студенток.

— Познайомтесь, це Дорі, а це моя дружина Барбара. Певно, ви вже зустрічались на якому-небудь вечорі в коледжі, — сказав Марк. У руці він тримав валізу, що, мабуть, належала дівчині.— Дорі висловила бажання жити й столуватись у сім'ї викладачів факультету. Декан їхнього відділення направив її до нас. Дорі наглядатиме за дітьми, допомагатиме тобі. Ми можемо влаштувати її у вільній кімнаті. Давай проведемо її нагору.

Барбара сиділа непорушно. Дівчина була бліда й розгублена, на вид їй років шістнадцять, не більше. Волосся в неї не причесане, вона дивилась на Барбару широко розплющеними очима і, здавалося, хотіла щось сказати.

— Треба ж відвести її нагору, ти що, збираєшся сидіти тут усю ніч? — розізлився Марк.

Барбара показала жестом, щоб вони йшли без неї. Важко дихаючи, Марк сердито затупотів по сходах, і дівчина відразу

пішла слідом. І ось уже нічого в домі не вказувало на її присутність: кроки її були легкі й безшумні, вона нічого не сказала, і тільки ледь чутний незнайомий запах, який лишився в кухні, нагадував про те, що тут відбулося, — запах духів, чисто вимитого волосся, запах паніки. Барбара сиділа, прислухаючись до важких ударів серця в грудях, і згадувала, як одного разу Марк пішов від неї і опинився у квартирі їхнього чікагського знайомого — попав у якийсь вуличний інцидент, його потовкли, — як він набив їй під оком синець під час суперечки про достоїнства Самуеля Річардсона, і як... Гірких спогадів було багато. Згадала вона, звісно, й Маркових коханок, про одних вона домислювалась, інших знала, та ось тепер...

Так вона сиділа, посміхаючись, обдумуючи, як їй доведеться повідомляти про це спільним знайомим: «Знаєш, Марк зовсім зав'язнув зі своїм жахливим романом, майже рік ані руш, і тому...»

Якийсь час вона просиділа, перебираючи в думці фрази й пояснення, а коли зійшла нагору, в спальню, з похмурим здивуванням побачила, що він спить там, хрипко, втомлено дихаючи. У віддаленому крилі будинку в незручній кімнаті для наймички спала дівчина. У великій спальні спали троє їхніх синів, а може, вони тільки вдавали, що сплять, і лише вона, Барбара, стояла в темряві й споглядала безформну масу свого тіла, намагаючись знайти вихід і усвідомлюючи своє безсилля. Хід подій був підвладний їй не більше, ніж її власне важке тіло. Від того, що зробили з нею роки, порятунку не було.

3

І з цього дня вони стали жити однією сім'єю, або, як казав Марк: «Це так, ніби ми взяли в дім няню: адже Лант могла жити в нас постійно, а тепер вона зовсім не буде потрібна». Барбара готувала для всіх сніданок, а потім Марк і Дорі їхали в коледж і поверталися пізно, між шостою і шостою тридцять. Вечорами Марк багато працював, пересідаючи від однієї друкарської машинки до другої, до третьої, а дівчина Дорі допомагала Барбарі мити посуд і виконувати іншу домашню роботу, потім вона йшла до себе в кімнату і вчилась... чи щось робила, напевне, вона там щось робила.

Про ті довгі години вдень, коли вони з Дорі були відсутні, Марк не розповідав нічого. Він був жвавий, помолоділий. Дорі він делікатно дав зрозуміти, що коли його і місіс Арбер запрошують куди-небудь, вона повинна залишатися вдома й наглядати за дітьми, що ці запрошення її не стосуються, і дівчина охоче погодилась. Їй так подобалось вести господарство! У ній виховали любов до порядку, і розгардіяш у домі Арберів засмучував її. Годинами вона трудилась, складаючи розкидані речі, чистила почорнілий посуд — сама Барбара давно забула, що це срібло, — мила, розставляла, лагодила. Щойно зійшов сніг, сусіди бачили її

у дворі перед будинком, вона скромно згрібала торішнє листя з квіткових грядок. Що можна було їм сказати про неї? Барбара не казала нічого.

«От уже не думала, що ми живемо в такому хаосі. Я й не здогадувалась, що в нас таке страшенне безладдя», — говорила Барбара тихим ображеним голосом, а Марк, поплескавши її по руці, заспокоював: «Який же в нас хаос, просто вона схиблена на чистоті. Я не вважаю, що в нас безладдя».

Життя поруч з такою істотою мало свою принаду. Молодість Барбари не була схожа на молодість Дорі. Під час сніданку всі тіснилися за спільним столом — тут не було місця секретам, ніхто не міг дозволити собі не почистити зуби чи виявити свій поганий настрій. Зморщечки на обличчі в Барбари, її смуток не могли бути не помічені, як не можна було приховати винуватого збудження Марка, його манеру казати: «Ми повинні поїхати...», «Ми запрошені». Це «ми» означало його і Барбару, чи його і Дорі й ніколи — всіх трьох разом. Він став іншою людиною. А Дорі була чарівна. Вона прокидалась назустріч повільним сірим весняним дням, і в неї захоплювало дух від радісного чекання. Її волосся блищало, і кожна веснянка була наче вималювана художником на її юній шкірі, що примушувала Барбарине серце боляче стискатися. Зуби в неї були дуже, дуже білі й рівні, а її задерикуватий, маленький ненафарбований рот — несподівано хтивий... Так, усе це примушувало серце боляче стискатися. Переодягалася вона принаймні двічі на день, а Барбара тижнями ходила в тих самих бахматих брюках і чорному светрі.

Дорі з'являлася внизу в кашемірових костюмах вишуканих пастельних кольорів, у нарядних білих блузках, в яких вихованки аристократичних пансіонів грають у трав'яний хокей, і грубих рожевих светрах, довгих, наче жакети. Дома вона ходила в еластичних брюках, акуратно натягнутих донизу штрипками, які обхоплювали її довгі, вузькі білі ступні. Очі в неї були карі, порожні й довірливі, ніби виставлені на загальний огляд. Її пристрасне бажання допомагати пригнічувало Барбару.

«Не треба, вісім років я сама встигала готувати сніданок», — казала вона роздратовано, і Дорі, мов дитина, яку покартали, обводила поглядом усіх присутніх за столом, шукаючи співчуття не лише в Марка, але і в дітей. У кухні висіла дошка, щоб під час сніданку Марк міг перевіряти, як сини вивчають мови. Його запитання і накази французькою, грецькою і латинською мовами обрушувались на хлопчиків, ніби гавкіт, — і вони відповідали з нервовим збудженням, стукаючи крейдою по дошці, хизуючись перед дівчиною, яка спостерігала їх з захопленням та любов'ю і, здавалося, не знала, чи правильні були їхні відповіді.

— Які вони розумні, як усе чудово, — зітхала Дорі.

Марк часто їздив у Бостон, йому весь час доводилося поновлювати рецепти на транквілізатори. І хоч Барбара завжди з нетерпінням чекала на ці короткі поїздки, Марк тепер рідко брав її

з собою. Він їздив звичайно з Дорі, своїм «секретарем», вона завжди мала блокнот з емблемою коледжу, куди записувала його враження. Марк ніколи не попереджав дружину про ці поїздки, тому вона не могла встигнути зібратись. І це був такий очевидний, такий примітивно жорстокий трюк, що після їхнього від'їзду Барбара плакала, стоячи в кухні... Вона дзвонила друзям у Нью-Йорк, але ніколи не розповідала про те, що в них з Марком діється. Це було так безглуздо. Вона опинилася в дурному становищі. Навпаки, по телефону вона жваво щебетала і сміялась, її розмови з друзями були завжди такі дотепні, що все, все здавалося зовсім нереальним до того часу, поки не клала трубку і знову не ставала сама собою, немов повертаючись у Нову Англію, в будинок з протягами, що його вони орендували в коледжу, де Барбара знову залишалася на самоті зі своїм потворним тілом.

Годинами вона просиджувала біля горищного вікна без жодної думки в голові, в стані повної прострації. Унизу діти билися, мирно бавились або гасали в батьковому кабінеті, що їм заборонили, і через якийсь час щось піднімало Барбару на ноги, вона повільно, важко спускалася вниз, наче повертаючись у світ реальності, де була можлива будь-яка потворність. Коли вона шльопала хлопчиків, ті приймали покарання із спокійною зневагою і не плакали. «Що з тобою, мамо? — питали вони. — Ти сама не своя». — «Це ваш батько з'їхав з глузду!» — кричала вона.

Їй здавалося, що всі говорять про них. Нікому не відомі, нікчемні люди, які не опублікували жодного рядка, зловтішалися її горем. Активістки жіночого комітету в коледжі і ті були в кращому становищі, ніж вона, Барбара Скотт, яка забула про власну гідність. Дорі, що подорожувала з Марком Арбером у бостонському експресі, була принаймні молода; і хоч дурна й невідома, та, може, і в неї набрався б томик віршів, і коли б Маркові вдалося їх опублікувати... то хто зна, чим би це могло скінчитися... хто зміг би передбачити. Дорі Вайнгаймер була одна з п'ятисот чи п'яти тисяч безликих студенток, і все ж Марк Арбер чомусь закохався саме в неї, може, й хтось інший на його місці теж закохався б? І Барбара в паніці уявляла собі вечоринки, про які вона нічого не знала і на які запрошували Марка з його новою коханкою, Марка, схожого в неохайних твидових костюмах на свого батька в тридцяті роки, і Дорі, вишукану, як модель із «Вога» — невагомі кістки й безвиразне обличчя.

— Дорі довго житиме в нас? — часто запитували хлопчики.

— А що, вона вам не подобається?

— Вона така гарна, від неї так приємно пахне. Вона довго житиме з нами?

— Запитайте про це вашого батька, — гнівно кидала Барбара.

Перебування дівчини у них дома справді було оформлено за всіма правилами. Щороку деякі сім'ї викладачів факультету, не маючи засобів для утримання наймички, брали до себе в дім одну чи двох студенток, іноді це мало форму опікування чи благодій-

ності, і самі Арбери завжди з презирством ставились до такого відвертого лібералізму. Але тепер у них була Дорі — і Барбарі доводилось бігати зі своєю сумкою на коліщатках між прилавками в «Пібоді маркет», уникаючи зустрічей з іншими професорськими дружинами, які неодмінно спитали б про їхню компаньйонку. Вона була змушена купувати для дівчини окремі продукти — шпінат, овочі, артишоки, — тоді, як вони з Марком любили жирне, солодке, борошняне, їжу, від якої розвивався склероз судин, руйнувалося серце і здувався живіт. Поки Барбара жадібно їла й пила, Дорі відчужено підчіплювала на виделку малесенькі шматочки. Барбара могла з'їсти втричі більше за Дорі. Її апетит страшенно зростав від самої лише присутності дівчини. (Дорі звичайно сумирно питала: «Це хлопчики так забруднили ванну?» або «Можна я відвезу пилосос у майстерню?» Ці невинні запитання і збуджували в Барбари просто звірячий апетит).

У квітні, через три з половиною місяці після появи Дорі в їхньому домі, Барбара сиділа нагорі за своїм столом, коли почувся тихий стукіт у дерев'яні двері. Барбара не звикла до відвідин, незграбно обернулася й поглянула на Марка поверх окулярів.

— Можна мені ввійти? — спитав він. — Над чим ти працюєш?

У її машинці не було паперу.

— Ні над чим.

— Останнім часом ти не показувала мені нових віршів, що сталося?

Він сів на підвіконня і закурив. Барбара відчула фізичну насолоду, побачивши, як він постарів. У неї, як у кожної повної жінки, шкіра була гладенька, і зморшки на обличчі були непомітні. У нього ж, як у всіх гладких чоловіків, при кожному русі тряслись в'ялі складки жиру. Чудово, в нього навіть пальці тремтіли, коли він закурював сигарету.

— Це найкраще місце в будинку, — сказав він.

— Ти хочеш, щоб я поступилася ним Дорі?

Він здивовано подивився на неї:

— Поступилася? Навіщо? Звичайно, ні.

— Я подумала, може, тобі хочеться випробувати мою великодушність.

Він спантеличено похитав головою. Барбара намагалася розібратись, ненавидить вона цього чоловіка чи відчуває до нього письменницьку цікавість. Може, він схибнувся, а може, знову почав пити? Він не пішов на лекції, і вона чула, як вранці він сперечався з Дорі.

— Барбаро, скільки тобі років? — спитав він.

— Сорок три, як тобі відомо.

Він дивився вбік, на ящики й інший мотлох, ніби приймаючи серйозне рішення,

— У нас, знаєш, виникли невеликі труднощі.

Барбара зосереджено розглядала свої тупі ніги й мовчала.

— Вона завагітніла. Мабуть, з наміром.

— Що?

— Ну, — неохоче повторив Марк, — вона зробила це умисне.

Вони помовчали. Потім Марк сказав уже іншим тоном:

— Вона каже, що любить дітей. Вона любить наших дітей і хоче мати своїх. Це поважний аргумент, я не можу позбавити її цього права... Я розповідаю тобі все це, може, ти погодишся допомогти...

— Що ти маєш на увазі?

— Я домовився про дещо в Бостоні, — відповів він, відводячи очі. — І Дорі згодилась... хоч і неохоче... але, на жаль, боюсь, я не зможу відвезти її... Ти ж знаєш, мені треба їхати в Чікаго...

Барбара не дивилась на нього.

— Я ж повинен виступати в Чікагському університеті разом із Джоном Чіарді. Як тобі відомо, це було вирішено ще рік тому — мова йтиме про стан сучасної поезії. Адже ти знаєш... І тепер я ніяк не можу відмовитись.

— То й що?

— Ти не могла б відвезти Дорі...

— Чи не могла б я відвезти її...

— По-моєму, у нас немає іншого виходу, — промовив він повільно.

— Тобі потрібне розлучення, щоб одружитися з нею?

— Я ніколи цього не казав.

— Та все ж таки?

— Не знаю.

— Подивись на мене. Ти хочеш одружитися з нею?

У нього засіпалась повіка. Тик мучив Марка вже двадцять років.

— Ні, не думаю. Не знаю, тобі ж відомо, яка мені огидна сама ідея розриву.

— Невже в тебе немає ані краплі сміливості?

— Сміливості?

— Коли ти хочеш одружитися з нею, одружуйся, я не заважатиму тобі.

— А ти сама хочеш розлучитись?

— Я тебе запитую. Вирішувати повинен ти. Дорі змогла б мати власну дитину і здійснити свою мрію. Вона може пред'явити свої права, права жінки на двадцять років молодшої за мене, — з убивчою посмішкою сказала Барбара. — Вона змогла б стати третьою місіс Арбер і завдяки цьому — об'єктом заздрощів. Невже в тебе не вистачить для цього сміливості?

— Я гадав, — з гідністю промовив Марк, — що ми обоє вважаємо наш шлюб щасливим. Він був не такий, як шлюби наших знайомих — почасти, звісно, тому, що ми працюємо в різних жанрах, але найістотніше те, що ми завжди розуміли одне одного. Останні три місяці ти виявила надзвичайне благородство Барбаро, і я ціную це, — сказав він повільно, схиливши голову, — ціную і не

можу не спитати себе: чи зміг би я... чи вистачило б у мене, на твоєму місці, сил зробити те, що змогла зробити ти? Я хочу сказати, якби ти привела в...

— Я знаю, що ти хочеш сказати.

— Це був рідкісний шлюб. І я не можу допустити, щоб він розпався під впливом пориву, емоцій, необдумано... — туманно закінчив він.

Він трохи звихнувся, вирішила Барбара. Вуха в нього пашіли. Вперше їй стало шкода дівчинку, яка, по суті, була ніким, просто безликою істотою, і тепер чекала вирішення своєї долі в потворній кімнатці для наймички.

— Гаразд, я відвезу її в Бостон, — сказала Барбара.

4

Наступного ранку Марк повинен був їхати в Чікаго. Він сказав, що його не буде майже тиждень — крім доповіді, мав там ще справи. Напередодні вони втрьох влаштували щось схоже на прощальну вечерю. Дорі сиділа, поклавши тонку руку на свій плаский дитячий живіт, і байдуже пила, поки Барбара й Марк сперечалися, порівнюючи достоїнства двох англійських романістів; їхні літературні суперечки завжди бували дуже дотепні, поверхові, запальні й захоплюючі. О другій годині ночі Марк розбудив Дорі, щоб попрощатися з нею, і Барбара, пишаючись своєю тактовністю, пішла нагору одна.

Другого дня вона повезла Дорі в Бостон. Дорі була маминою донечкою, такими завжди втішаються мами, чистенькою, розумненькою, слухняною — їй не личило так боятись.

І Барбара сказала різко:

— Я знаю дуже багатьох жінок, які робили аборти, вони залишились живі.

— А ви самі робили?

— Ні.

Дорі відвернулась.

— У мене діти, і, може, це важче; вважають, що це важче, — відповіла Барбара на її німий докір, немов пропонуючи Дорі щось натомість.

— Я дуже хотіла б мати дітей. Трьох, приміром, — сказала Дорі.

— Три — гарне число.

— Але мені страшно... Я не знаю, що робити... Я не знаю, що тепер робити...

Вона ж сама ще дитина, із співчуттям подумала Барбара; з нас трьох Дорі опинилась у найскрутнішому становищі. Дівчина сиділа, відвернувшись до вікна, її розпущене волосся прикривав шарф; як усі студентки, вона носила пальто з верблюжої вовни, нігті в неї були непафарбовані й нерівні, — наче вона їх гризла.

— Облиште думати про це. Заспокойтеся.

— Так-так, — байдуже озвалася дівчина.

На серці в Барбари ставало все тяжче — ніби тіло її старіло з кожною хвилиною. Їй ніколи не подобалось її власне тіло. У Дорі було незрівнянно граціозніше, пропорційніше і модніше тіло, її ж власне тіло дісталося їй від другого віку, повнокровного дев'ятнадцятого століття, коли пишну плоть вважали достоїнством. Барбара думала про свої вірші, такі легкі й іноді дуже витончені, вірші дівчини, в яких мерехтять неясні образи і далекою луною перегукуються дивні рими, — адже, по суті, ці вірші повинні належати не їй, а Дорі. Вона не відповідала власним поезіям. І на наступному відрізку шосе, їдучи назустріч сумнівній меті, вона раптом з жахом збагнула, що слова не мають ніякого значення, нічого не має значення, крім тіла — людського тіла і тіл інших створінь та предметів. Що ще існувало?

Лише її власне тіло було достовірною реальністю її життя. В реальності існування Дорі, яка зіщулилась у кутку, теж не доводилося сумніватись, адже вони їхали, аби щось зробити з цим, зруйнувати цю реальність. Вона уявляла собі Марка, котрий у цей час був уже в Чікаго, на коктейлі; слова, мов бур'ян, проростають у нього в голові, а його дотепи так швидко проникають у свідомість інших людей, що в самій цій швидкості криється обман. Їй здалося дивним, що вони з Марком об'єдналися проти Дорі, яка страждала тому, що була абсолютно реальна й беззахисна і ніколи не розтрачувала себе в словах.

Вони приїхали в Бостон і почали шукати потрібну вулицю. Барбара відчувала гнітючу незручність і намагалася не дивитись на дівчину. Вона голосно бурчала, поки вони кружляли по місту. Нарешті, згаявши на пошуки півгодини, вони знайшли те, що шукали. Це була невелика приватна клініка — похмура, сіра будівля. Барбара проїхала мимо, об'їхала квартал і вернулась.

— Ану, тримайте себе в руках, — сказала вона, звертаючись до непорушного профілю Дорі. — Для мене це теж не пікнік.

Вона зупинила машину, і вони з Дорі попрямували до лікарні, яка, здавалось, була порожня та й весь квартал був порожній... Відчуваючи незрозумілий тягар на серці, Барбара запропонувала:

— Давайте спочатку влаштуємося в готелі, щоб потім про це не думати.

Вона відвезла мовчазну дівчину в готель на бульварі й звеліла їй зачекати в номері, сказавши, що швидко повернеться. Дорі, немов під впливом наркотиків, втупилася в Барбару, яка годилась їй у матері — на мить ніж ними спалахнуло почуття товариськості, яке буває лише в матері з дочкою, — потім Барбара вийшла з кімнати. Дорі залишилась сидіти на дуже легкому стільці — імітація під дерево й шкіру. Її погляд втупився в бюро. Час від часу вона переводила очі на картину в рамі, що висіла над ліжком, — жінка в червоній вечірній сукні й чоловік у смокінгу милувались при місяці водоспадом. Так, не скидаючи пальта, дівчина просиділа

досить довго. Вона відчувала, як у неї в стегні пульсує кров. Пульсуюче посіпування було таке сильне, що все її тіло ніби танцювало. Та вона не звертала на це уваги. Вона не знала, скільки пробула в цій кімнаті, — її розбудило ранкове світло. Кілька хвилин Дорі в паніці пригадувала, де вона і хто її сюди привіз. І відразу ж у неї виникла впевненість, — усе, якщо настав ранок, усе і мине. Значить, хтось потурбувався про неї, придумав, як улаштувати для неї все якнайкраще, і влаштував усе саме так.

5

І от вона стала третьою місіс Арбер, через місяць після смерті другої. Барбару знайшли на другому кінці міста в елегантному мотелі «Рай». На думку Марка, це був сміливий, цинічний жарт. Смерть Барбари сповнила його меланхолією, він почав пити і виливав свої почуття в слізній риториці, яка лякала й дратувала Дорі. Просторікування про «безмірну сміливість» Барбари нервували її. Друга місіс Арбер прийняла велику дозу снотворного і вмерла легко — у її серця просто не вистачило сили для її тіла. От і все. Однак це було ще не все, бо Марк і далі говорив про це.

— Вона зробила це заради дитини, щоб зберегти їй життя. Неймовірно, зовсім як у романах. — Тон він мав винуватий.

Вона вийшла за нього заміж і, на загальний подив, стала місіс Арбер. Навіть Марк був здивований. Сама Дорі не дуже здивувалася, бо мрійники готові до багато чого, в загальних рисах вона продумала й це, хоч і не вгадала, як усе відбудеться. Звісно ж, вона відрепетирувала самогубство другої місіс Арбер і її похорон уже рік тому, коли ще не могла нічого знати чи навіть передбачати, і тепер не дуже здивувалась. Життя, втягаючи її у свій круговорот, набуло рівних обрисів, стало безжальне, тьмяне, буденне. Вона залишилась мрійницею, хоч була тепер місіс Арбер. Зіпершись на кістляві лікті і нахилившись уперед, до вікна, вона сиділа на горищі за старим столом і дивилася на похмурий двір перед будинком та на людей, що проходили мимо. Дехто з них, думала вона, поглядає на будинок з насмішкуватим презирством.

У неї народилась дівчинка, Кароліна. Дорі весь час вовтузилася з нею, вона піклувалась і про хлопчиків; коледжу вона не змогла закінчити. Вечорами, коли всі діти врешті засинали, Марк іноді виходив з кабінету й читав їй уривки зі свого нового роману чи вірші покійної дружини. Дорі дивилась на нього невідривно, намагаючись вникнути в зміст. Любов прикувала її до Марка, та все ж вона не могла пов'язати свою любов саме з цим чоловіком, не могла осягнути її розумом.

Цієї весни Марка запрошували всюди. Він літав у Каліфорнію, де брав участь у розрекламованому симпозіумі разом із Джорджем Стейнером і Джеймсом Болдуїном, а Дорі залишалася вдома. Джефрі лікувався у психіатра, і Дорі доводилось через день

возити його в Бостон. А до того ще й своя дитина і численні Маркові гості, які часто-густо приїздили без попередження і залишалися в них на тиждень. Вони пізно лягали, пізно вставали, пили, їли, сперечалися — це було саме те життя, яке мало стати і її життям, однак вона не могла пристосуватись до нього. Їй здавалося, що її власна дитина була якимось чином пов'язана з колишньою Марковою дружиною, наче це була дитина тієї жінки, тільки залишена їй, Дорі, під опікування. Вона була вдячна долі за те, що народила дівчинку: адже жінки завжди були спільницями і розуміли одна одну.

В червні до них приїхали на тиждень двоє знайомих, і Дорі довелося для них готувати їжу. Це були довгі, худючі, сиві, дивакуваті молоді люди. Вони зненацька ставали нестерпно метушливими, або зухвалими й істерично дотепними, в їхній невимушеній поведінці було щось невловимо образливе, хоча Дорі ніяк не могла зрозуміти, що саме. Вони обидва були вегетаріанці й не терпіли, щоб хто-небудь їв у їхній присутності м'ясо. Якось під час пізнього обіду Дорі розплакалась, і їй довелося вийти з кімнати. Обидва гості, Марк і навіть діти були дуже незадоволені нею. Вона зійшла на горище й машинально сіла за стіл. Читати вірші Барбари Скотт була марна річ — вона їх не розуміла. Тепер вона була здатна тільки доглядати дочку й хлопчиків, готувати їжу, прибирати, роботи покупки і без кінця ставити машину в гараж... у неї не залишалося часу ходити, як інші, на тенісний корт чи їздити з Марком у Нью-Йорк... А її оточували люди, життя котрих заповняли слова, — і вона перестала розуміти їх. У неї появилося дивне відчуття, що її обдурили, вбили в ній щось, наче того дня їй все-таки зробили аборт і щось знищили в ній назавжди.

Через якийсь час Марк зійшов до неї. Вона чула, як він піднімався сходами, чула його тяжке дихання.

— Ось де ти! — сказав він, і його великі м'ясисті руки обхопили її, він видихнув їй в обличчя свою підігріту вином любов. — Моя люба, моя красуня, — повторював він.

Зрештою, він таки любив її, любов була справжня, і його руки були справжні, та й вона все ще любила його, хоч і забула значення цього слова.

— Адже ти спустишся зараз униз і вибачишся? — м'яко промовив він. — Ти прикро вразила їх, і я не можу цього так залишити. Ти ж знаєш, як мені ненависна сама ідея розриву.

Вона знову безпомічно заплакала, подумавши про те, що вона комусь завдала прикрощів, саме вона, та дівчина, яка сидить тепер за старим столом на чужому горищі, вона, а не інша жінка, яка змогла б віднести до себе слова цього чоловіка. Дорі залишилася така, як і раніше, — це була правда її життя, кінцева істина, незаперечна для неї назавжди.

Джон Чівер

АНГЕЛ НА МОСТУ

Ви, напевне, бачили мою матінку на ковзанці в Рокфеллер-центрі, де вона весело кружляє на льоду, незважаючи на свої сімдесят вісім років. Вона ще на диво моторна, як на свій вік. З червоною стрічкою в сивому волоссі, в коротенькій оксамитовій спідничці — теж яскраво червоній, в окулярах і в штанцях кольору тіла вона хвацько витанцьовує з тренером ковзанки. А я ніяк не можу змиритися! Взимку намагаюся бути щонайдалі від Рокфеллер-центру, й ніхто не затягне мене до ресторації, що дивиться вікнами на ту ковзанку. Якось, коли я проходив мимо, один тип ухопив мене за руку й, показуючи пальцем на мою матінку, зареготав: «А погляньте лишень на ту божевільну стару!» Мені стало чомусь її дуже шкода. Хоч і варт було радіти та дякувати богу, що матінка сяк-так розважається й не вимагає від мене ніяких турбот. І все ж як мені хотілося, щоб вона вигадала собі іншу, не таку сумнівну розвагу! Тому, коли бачу статечну матрону, що граційно нахиляється над вазою з хризантемами або розливає чай у вітальні, у мене перед очима відразу постає матінка. Вирядившись, як гардеробниця в нічному клубі, вона кружляє по кризі в обіймах платного партнера — і це в самому центрі велетенського міста, третього в світі!

Фігурному катанню матінка навчилася ще в Сент-Ботольфсі, невеличкому містечку Нової Англії, звідки ми родом. Отож, мабуть, ця її пристрасть — всього-на-всього ознака прихильності до минулого. Адже з кожним роком вона все дужче сумує за далеким світом своєї юності. Здоров'я у неї просто залізне, проте будь-які новації вона тепер ледве терпить. Якось я повіз її в гості до родичів у Толедо. Приїхали ми на нью-аркський аеропорт. Зал для пасажирів під велетенським склепінням, світло реклам, оглушлива музика, що гамувала сльози й зойки прощання, — все те справило на мою матінку вельми гнітюче враження, а сам аеропорт, так не схожий на залізничну станцію в Сент-Ботольфсі, видався їй непоказним і зовсім не цікавим.

Політ відклали, і нам довелося просидіти ще цілу годину. Я глянув на матінку: вона раптом спала з лиця і постаріла. Через півгодини їй стало важко дихати. Приклавши до грудей руку з розчепіреними пальцями, вона час від часу поривчасто хапала повітря, ніби їй було дуже боляче. Обличчя в неї почервоніло і взялося плямами. Я вдав, що нічого не бачу. Але ось оголосили

посадку, й матінка загукала: «Вези мене додому! Як помирати, то на землі!» Я здав квитка й повіз матінку додому, в її мешкання, а про той напад нікому не сказав. Проте примхливий, чи, скоріше, неврастенічний, страх перед катастрофою, що пойняв мою матінку, з'ясував мені дуже багато: я побачив, як з кожним роком збільшується кількість небезпек, що чигають на неї: скільки їх з'явилося, отих підводних рифів, отих хижих звірів, що тільки й підстерігають її в засідці! Які несподівані ті шляхи, що їй доводиться обирати тепер, коли світ розгортається дедалі ширше й стає все складніший та незбагненніший для неї!

Мені тоді часто доводилося літати. Справи вимагали моєї присутності то в Римі, то в Нью-Йорку, то в Сан-Франціско, то в Лос-Анжелесі, і я чи не щомісяця перелітав з одного міста в інше. Літати мені подобалось. Я любив милуватися феєричним світінням у високості. Любив мчати з заходу на схід і стежити з вікна, як ніч простує континентом. Уявляю собі, як після вечері миють посуд нью-йоркські господарки, коли мій годинник показує четверту за каліфорнійським часом, а наша стюардеса ось уже вдруге пропонує охочим джин, коктейль або віскі. Під кінець польоту стає душно. Всі стомилися. Золота нитка в оббивці крісла раптом починає муляти, і вам здається, що про вас забули, отож ви ридаєте, наче дитя: вам все осоружне, все чуже. Звичайно, з деким із пасажирів ви познайомилися, серед них є й приємні співрозмовники, і набридливі балакуни. Одначе які нікчемні й непотрібні справи, що примушують нас ширяти над землею! Он та стара мчить через Північний полюс до Парижа, щоб подарувати своїй сестрі миску телячого холодцю. А її сусід, комівояжер, рекламує синтетичні устілки.

Одного разу, коли я летів на захід (Скелясті гори вже лишилися позаду, але до Лос-Анжелеса ще була ціла година, ми зависли в такій високості, що втратили вже навіть уяву про рідну землю), я раптом побачив унизу слабеньке мерехтіння, разок вогнів, схожих на прибережні ліхтарі. У тих широтах жодного берега й близько не було, і я розумів, що ніколи й не дізнаюся, що означала ота примара вогнів — чи то межу пустелі, чи звивистий шлях у горах... Але з такої височини й на такій скаженій швидкості те мерехтіння, здавалося, свідчило про мою приналежність до світу мертвого, підкреслювало мій вік, мою неспроможність зрозуміти те, що відбувається в мене перед очима. Я ніби опинився зненацька десь посеред потоку, до далеких берегів якого, може, колись дістануться лише мої діти, — і мені було чомусь навіть приємно від того.

Отож я любив літати, й тривога, що пойняла тоді мою матінку, була дивною для мене. Це ж бо моєму старшому братові, її первістку й улюбленцеві, перейде в спадок її настирність, її столове срібло і впертість, а також — до певної міри — її ексцентрична вдача. Одного вечора мій брат — а ми вже майже рік з ним не бачились — зателефонував мені й напросився на вечерю. Я охоче

погодився. О пів на восьму він подзвонив знов: мовляв, жде внизу (а ми живемо на одинадцятому поверсі) й просить мене спуститися. Я думав, брат хоче повідомити мені щось особливе, та, щойно ми зустрілися, він попрямував до ліфта. Коли за ним клацнули дверцята, я помітив ті самі напади жаху, що і в матінки в аеропорту. Лоб йому зросив холодний піт, він важко дихав, ніби після довгого бігу.

— Тобі погано? — запитав я.

— Боюся ліфта, — похмуро признався він.

— Чого це?

— Аби часом будинок не впав.

Я засміявся, і це, мабуть, було жорстоко з мого боку. Та вже надто смішною здалася мені картина, що несподівано постала перед очима: нью-йоркські хмарочоси, мов кеглі, з гуркотом валяться один на одного! Справа в тому, що взаємна заздрість давно псувала наші стосунки, бо я чомусь вважав, що брат і заробляє більше, й живе краще. І хоч як боляче було бачити його в такому стані — пригніченого, нещасного, приємне почуття зверхності залоскотало мені серце. Здавалось, у таємному змаганні, що виявляло сутність наших взаємин, я раптом обійшов його. Він — старший, материн любимчик, та, бачачи, як він задихається в ліфті, я думав про нього лиш одне: «Адже це мій нещасний братик, геть змучений турботами й тривогами». Перше ніж зайти до кімнати, він зупинився перевести дух. Цей жах, як виявилося, переслідував його вже понад рік. Брат ходив до психіатра. Та ніякої користі це не дало. Щойно вийшов з ліфта, як усе наче рукою зняло, хоч я й помітив, що він намагається триматись подалі від вікна. А коли брат уже зібрався додому, я з цікавості провів його до сходів. Ліфт спинився на нашому поверсі, а він обернувся до мене й сказав:

— Мабуть, доведеться спускатися пішки...

Ми полічили з ним усі одинадцять поверхів. Брат не відривав руки від поручнів. Попрощавшись з ним унизу, я злетів нагору ліфтом і розповів дружині про братів «коник».

— Йому здається, що будинок може впасти.

Дружина, як і я, була здивована й пригнічена, хоч обом нам оте боягузтво здавалося смішним.

Проте через місяць братові довелося розлучитися з фірмою, де він служив, бо вона переїхала в нове приміщення — на п'ятдесят другий поверх. Як він пояснив те, мені не відомо. Ходив без роботи цілих півроку, поки вдалося підшукати місце в конторі, що містилася на третьому поверсі. Одного зимового вечора я помітив його на перехресті Медісон-авеню й П'ятдесят дев'ятої вулиці. Розумний, вихований, пристойно вдягнений, він чекав з натовпом, поки спалахне зелене світло. А я подумав: «Скільки їх тут, отих диваків, схожих на нього! Скільком доводиться отак продиратися крізь нетрі дурних забобонів! Скільком навіть вулиця, яку треба перейти, здається стрімкою річкою, а водій, що сидить за кермом таксі, — ангелом смерті!»

На землі брат почував себе цілком спокійно. Якось ми всією родиною поїхали до нього в Нью-Джерсі. Він був здоровий, навіть веселий, і я його ні про що не розпитував. В неділю по обіді ми повернулися до Нью-Йорка. Не доїжджаючи мосту Джорджа Вашінгтона, я раптом побачив над містом чорну грозову хмару. Коли виїхав на міст, дужий порив вітру кинув машину вбік, і я ледве втримав кермо. Мені здалося, що міст хитнувся під нами. А на середині я зненацька відчув, що він повільно осідає. Я не міг сумніватися в міцності мосту й водночас боявся, що за якусь мить він переломиться навпіл, скинувши в темну воду оцю недільну низку машин. Думка про катастрофу викликала в мені паніку. Ноги похололи, і я, певно, не загальмував би в потрібну мить. Я почав задихатися, хапати ротом повітря. І в мене, як ото буває при підвищенні тиску, потемніло в очах.

Страх має великі очі, й, коли він сягає апогею, десь глибоко в душі чи в тілі — не знаю напевно — у нас раптом відкривається приховане джерело, що з нього ми п'ємо снагу для опору. Так само й тепер, коли ми подолали середину мосту, страх мій почав гамуватися. Дружина та діти милувалися грозою і, очевидно, нічого не помітили. А я навіть не знав, чого злякався дужче, — чи того, що міст западеться, чи щоб вони не помітили, як мені лячно.

Я почав пригадувати всі події минулої доби: може, якийсь випадок, розмова чи сутичка дали поштовх моєму страхові, навіяли похмуру думку, ніби порив вітру здатен перекинути або зруйнувати міст? Ба ні, ми чудово погуляли, й моя напружена пам'ять не могла відшукати чогось такого, що дало б привід для цієї хворобливої тривоги.

На тому самому тижні мені треба було їхати в Олбані. Видався ясний тихий день. Та згадка про недавній страх була ще надто свіжа, і я поїхав манівцями, аби тільки не попасти на міст. Проте біля Трої таки трапився невеличкий місток, і я перескочив його без хвилювання. Мені довелося плутати миль п'ятнадцять, щоб уникнути наступної перепони!

Повертався я також манівцями, а наступного ранку пішов до лікаря й сказав йому, що боюся мостів. Той засміявся:

— Боїтеся мостів! Та візьміть себе в руки!

— Мабуть, це у нас спадкове,— пояснив я. — Моя мати, приміром, боїться літаків, а брат — ліфтів.

— Вашій матінці понад сімдесят, — відповів лікар. — Це одна з небагатьох цікавих жінок, що їх мені випадало зустрічати. Не спихайте свої гріхи на неї. Будьте чоловіком, от і все.

Отож нічого порадити він не міг, і я попросив у нього адресу лікарів, що займаються психоаналізом. Він сказав, що я лише згайную час, хоч і дав мені одну адресу. Але й той лікар заявив, що мій страх — усього-на-всього свідчення якоїсь непевної тривоги і для з'ясування її треба пройти весь курс психоаналізу. Однак у мене не було ні часу, ні грошей, а головне — віри в ту

шарлатанську науку. І я відповів, що вже якось сам подолаю свій страх.

Біда з бідою ходить, але моя здавалася просто примхою. Проте як було умовити своє дурне тіло, серце, печінку? В дитинстві всяке траплялося: й гіркі знегоди, й напади безмежного щастя. Та невже отой мій страх перед мостами лише відгомін далекого дитинства? Я не міг змиритися з думкою, ніби якісь потаємні сили керують моєю долею, й вирішив прислухатись до поради лікаря та взяти себе в руки.

Але через кілька днів мені довелося їхати в Айдлуайд, в аеропорт. Я не взяв таксі й не сів на автобус, а поїхав у власній машині. На мосту Тріборо вже мало не віддав богові душу. Примчавши в аеропорт, замовив каву, але руки так тремтіли, що розхлюпав її на стойці. Поряд хтось хихикнув і заявив, що я, напевно, весело провів нічку. Не казати ж йому, що я ліг дуже рано, після цілком тверезого дня, але боюся мостів!

Того самого дня ввечері я полетів до Лос-Анжелеса. Коли приземлились, мій годинник показував першу годину ночі, хоч за місцевим часом була ще тільки десята. Я почував себе стомленим, узяв таксі й поїхав до готелю, де зупинявся раніш. Проте заснути не міг. За вікном повільно крутилася, освітлена прожектором, статуя дівчини — реклама нічного клубу в Лас-Вегасі. О другій ночі прожектор вимкнули, та невгомонна статуя й далі рипіла. Я ні разу не бачив, щоб вона зупинялась, а тієї ночі, лежачи без сну, все думав: коли ж її змащують та миють? Я навіть співчував їй — адже й вона, як і я, не знала спокою.

Я почав думати, чи є в неї рідня. Може, її мати виступає на естраді, а батько давно махнув на все рукою й сумно водить автобус до Уест-Пайко. Навпроти моїх вікон був ресторан, і я бачив, як з нього вивели п'яну жінку в ротонді з соболя й посадовили в машину. Вона двічі спіткнулась і трохи не впала. І вся та картина чомусь навіювала тривогу — яскраве світло, що лилося крізь розчахнуті двері, пізня, передранкова пора й ця п'яна жінка із своїм стурбованим супутником... Звідкись узялися дві машини й, скреготнувши гальмами, стали під моїм вікном. Із кожної вискочило по троє й заходилися дубасити одне одного. Мені здавалось, що я чую, як тріщать кістки. Щойно з'явилося зелене світло, вони знову скочили в машини й помчали геть. Як і оте загадкове мерехтіння, побачене мною з літака, ця бійка, мабуть, свідчила про народження якогось нового світу, де панували чвари й жорстокість. Я раптом пригадав, що в четвер мушу їхати до Сан-Франціско й що доведеться долати міст із боку Берклі, де мене чекають на сніданок. «Візьму таксі туди й назад, — вирішив я, — а машину залишу в готельному гаражі». Знов і знов я вмовляв себе: час викинути з голови цю дурницю, ніби міст може запастися піді мною. Чи, може, я жертва статевого збочення? Жив без пуття, легковажив, насолоджувався життям, то, може, в цьому й причина?

О третій ранку, стоячи біля вікна, що виходило на Західний бульвар, я зрозумів: отой страх перед мостами — усього-на-всього форма, в яку виливається мій прихований страх перед дійсністю. Дивно! Я без будь-якої підозри проїжджав передмістя Толедо й Клівленда, обминав велетенські щити з рекламою «польських сосисок», автомобільні кладовища й павільйони, де продають бутерброди з котлетою, і навіть оті одноманітні блоки сучасної архітектури. Я вдавав, ніби недільна прогулянка Голлівудським бульваром дає мені справжню насолоду. Я спокійно милувався барвами призахідного неба на бульварі Дохені та рядами розпатланих експатріанток — пальм, що нагадували велетенські мітли. Я не заперечував краси Дулута й Іст-Сенеки — адже, коли проскакуєш ці містечка, не роздивляєшся довкола! Я мирився з вибоїнами, що трапляються на дорозі між Сан-Франціско й Пало-Альто. Так само терпляче зносив Сан-Педро й узбережжя. І тільки єдиним виявом проти невпорядкованості світу був у мені отой страх перед високими мостами! А все через те, що я ненавиджу й наші сучасні автостради, й павільйони з котлетами. Заморські пальми й одноманітність осель мільйонів людей пригнічують мене до краю. Тріскуча музика в наших експресах крає душу. Я терпіти не можу раптових змін краєвиду. Невлаштованість друзів і їх пияцтво лякають мене, я впадаю у відчай від численних афер, що затіваються повсюдно. І чомусь так сталося, що всю зненависть до свого оточення я відчув саме тоді, коли перебував якраз на середині мосту, і в мене з'явилася туга за іншим світом — ясним і простим, що виграє всіма барвами веселки.

Але я не в силі змінити вигляд Західного бульвару. А поки він лишатиметься таким, не зможу вести машину через міст над затокою Сан-Франціско. Як же мені бути? Повернутися в Сент-Ботольфс, одягти старомодний піджак і пограти у крібедж із пожежниками? В моєму рідному місті тільки один міст, та й річка така, що грудкою можна перекинути.

Я прийшов додому в суботу. Застав дочку, що приїхала на вихідний зі школи. В неділю вранці вона просила мене відвезти її в Джерсі. Їй хотілося послухати відправу, що починалася о дев'ятій. Ми вирушили о сьомій. Всю дорогу розмовляли, сміялися і навіть не помітили, як опинилися перед мостом Джорджа Вашінгтона. Я вже проїхав по ньому кілька метрів, зовсім забувши про свою хворобу. Коли раптом усе почалося: знов ноги затерпли, не стало чим дихати, потемніло в очах. Я намагався не показувати виду і якимось дивом проскочив міст. Та почував себе геть знесиленим. Дочка, здається, нічого й не помітила. Я довіз її до школи, цмокнув у щічку й поїхав.

Вертатися на міст було годі й думати, отож я вирішив зробити гак на північ, дістатися до Найчку, а там перескочити Гудзон через місток Таппан Зі. Він, як мені здавалося, був не такий

стрімкий і краще тримався землі, ніж інші мости. Я рушив уздовж західного берега Гудзону, бульваром, і мені скортіло подихати повітрям. Я поопускав усі шибки в машині. Мені покращало. Проте ненадовго. Потроху знову почав втрачати почуття реальності. Дорога й машина здавалися привидами. Я пригадав, що десь поблизу живуть мої знайомі. «Може, заїхати та перехилити чарку для хоробрості?» Та була ще тільки десята й не хотілося набридати людям такої ранньої пори. «Може, полегшає, коли здибаю кого та перемовлюсь словом?» Я зупинився біля бензоколонки, взяв кілька літрів пального, проте механік був надто сонний і мовчазний....

Я вже наближався до мосту й мізкував, як же мені бути, якщо не вдасться переїхати. Зрештою, можна зателефонувати дружині: хай пришле кого-небудь; але я не хотів показувати їй свою слабкість і тим самим похитнути підвалини родинного щастя. Можна зателефонувати в гараж — хай вишлють водія... або просто кинути машину й діждатися, поки відчиняться бари й кафе. Та, на лихо, в мене не залишилося й цента, все віддав за пальне. Отож робити нічого, і я хоробро рушив на міст.

Всі ознаки страху відразу дали себе знати: в легенях не зосталося духу, ніби його хто вибив кулаком. Машина метлялась, і я вже не міг утримати ні її, ні себе. Все ж таки якось пощастило вирівняти її й поставити на узбочині. Страшенна туга пойняла мене. Якби я страждав від кохання чи від хвороби, хай навіть напився, як чіп, то й тоді не був би такий нещасний. Я пригадав братове обличчя в ліфті — жовте, зрошене холодним потом. Пригадав матір, її червону спідничку та манірно виставлену ніжку, коли вона вихилялася в обіймах тренера, й мені здалося, що всі ми, наша трійця, — дивні персонажі з якоїсь плаксивої трагедії, що всі знегоди зігнули нас й зробили відщепенцями. Атож, життя моє не вдалося, і ніщо з того, що я колись цінував, уже не вернеться — ні юнача хоробрість, ні радість буття, ні інтуїтивна здатність обертатися в цьому світі. Все кануло в безвість, і доведеться кінчати десь у міській лікарні, в палаті для божевільних, де я репетуватиму, що валяться мости скрізь і всюди, в усьому світі.

Раптом до машини підійшла дівчина, відчинила дверцята і всілася на сидіння поруч мене.

— Навіть не думала, що хтось зупинить машину на мосту! — сказала вона.

В руках у неї був фібровий чемоданчик і — не вгадаєте! — маленька арфа, загорнена у вилиняту клейонку.

Її пряме, солом'яного кольору волосся було гарно зачесане й спадало на смагляві плечі. Обличчя — кругле, ніжне, веселе.

— Добираєтесь на попутних?

— Ага.

— А це безпечно для такої красуні?

— Цілком.

— Ви багато мандруєте?

— Весь час. Я ходжу від одного кафе до іншого зі своєю арфою...

— Що ж ви там граєте?

— Співаю пісень. Переважно народних...

Я приніс коханій курочку
без кісток, без кісток...
Розповів я любці казочку
без кінця, без кінця...
І зоставив їй немовлятонько —
ой-ля-ля, ой-ля-ля...

Вона співала мені всю дорогу, й міст несподівано виявився міцним та гарним, а води Гудзону — тихими й лагідними. Вернулось усе — і юнача хоробрість, і здоров'я, і впевненість у собі! На тому березі вона подякувала й вийшла з машини. Я запропонував відвезти, куди їй треба, та вона тільки війнула зачіскою й пішла. Я рушив далі, в чудовий, прекрасний світ, що відродився з попелу. Коли дістався додому, то ледве втримався, щоб не зателефонувати братові й не сказати: «А може, під ліфтом теж стоїть ангел?» Я так і зробив би, коли б не арфа, яка і в нього викликала б підозру, що в мене не всі дома...

Відтоді я твердо вірю, що ласкава доля завжди зарадить мені в біді, хоч я, щоб не спокушати її, все-таки обминаю міст Джорджа Вашінгтона. Зате такі, як Тріборо й Тапанн Зі, проскакую без вагань. Брат мій, як і перше, боїться ліфтів, а матінка, дарма що в неї не згинаються коліна, все витанцьовує на льоду.

БІОГРАФІЧНІ ДОВІДКИ

ШЕРВУД АНДЕРСОН (*Sherwood Anderson*), 1876—1941 — прозаїк, один із засновників новітньої американської новели. Перші романи не принесли письменникові успіху. Визнання прийшло в 1919 році, коли була опублікована збірка оповідань «Уайнсбург, Огайо». Наступні збірки — «Тріумф яйця» (1921), «Коні і люди» (1923), «Смерть у лісі та інші оповідання» (1933) закріпили славу новеліста. Творчість Андерсона справила помітний вплив на дальший розвиток американської літератури. Його зазнали на собі такі письменники, як Хемінгуей, Фолкнер, Вулф, Маккаллерс та багато інших. Крім романів та оповідань, перу Андерсона належать також поетичні та публіцистичні книжки. Великий інтерес становить його автобіографічна книжка «Історія оповідача» (1924).

РІНГ ЛАРДНЕР (*Ring Lardner*), 1885—1933 — новеліст. Народився в Найлсі (штат Мічіган). Був спортивним журналістом у Чікаго. Перша збірка новел «Ти знаєш мене, Ел» вийшла 1916 року, але широко відомий Ларднер став у 20-х роках. Кращі його твори увійшли до збірок «Велике місто» (1923), «Як писати оповідання» (1924), «Любовне гніздечко та інші оповідання» (1926), «Огляд» (1929). У багатьох новелах Ларднер викриває міф про американську вищість, розвінчує буржуа, міщанський егоїзм, грубість і вульгарність американського обивателя. Основні прийоми письменника — іронія, пародія і гротеск.

ДЖОН РІД (*John Reed*), 1887—1920 — письменник і журналіст, автор книжки «Десять днів, що потрясли світ» (1919), яку високо оцінив В. І. Ленін. Перші нариси й оповідання Ріда присвячені страйкам американських робітників («Війна в Патерсоні», 1913), розстрілу страйкуючих гірників («Війна в Колорадо», 1914), подіям у Мексіці, про які він написав книжку «Повстала Мексіка» (1914). У 1917 році Рід приїхав до Петрограда. У 1918—1919 роках опублікував у США серію статей про події в Росії і перший на Заході розповів про перемогу Жовтневої революції. Брав участь у створенні Комуністичної партії США. Повернувшись до Росії, працював у Комінтерні, неодноразово зустрічався з В. І. Леніним. Похований біля Кремлівської стіни у Москві.

ТЕОДОР ДРАЙЗЕР (*Theodore Dreiser*), 1871—1945 — письменник-реаліст, автор широковідомих романів «Сестра Керрі» (1900),

«Дженні Герхардт» (1911), «Фінансист» (1912), «Титан» (1914), «Геній» (1915), «Американська трагедія» (1925), публіцистичних книжок («Бий, барабане!», 1920; «Трагічна Америка», 1931; «Америку варто рятувати», 1941), збірок оповідань. Перші оповідання й нариси з'явилися в журналах у 1897 році. Згодом вийшли збірки «Звільнення» (1918), «Дванадцять чоловіків» (1919), «Барви великого міста» (1923), «Кайдани» (1927) і «Галерея жінок» (1927). Вершиною реалістичної майстерності Драйзера є роман «Американська трагедія», що приніс письменникові світову славу. Драйзер привітав Велику Жовтневу соціалістичну революцію, яка мала великий вплив на його творчість і світогляд. У 1945 році письменник вступив до Комуністичної партії США. Посмертно видано романи «Оплот» (1946), «Стоїк» (1947) і листи (1959).

ФРЕНСІС СКОТТ ФІЦДЖЕРАЛЬД (Francis Scott Fitzgerald), 1896—1940 — прозаїк, автор романів «По той бік раю» (1920), «Прекрасні і прокляті» (1922), «Великий Гетсбі» (1925), «Ніч лагідна» (1934). Найкращий роман письменника «Великий Гетсбі» — значне явище американської прози XX століття. Новелістична спадщина Фіцджеральда нерівноцінна. Матеріальна скрута змушувала письменника працювати на журнали, де публікувалися його твори. Але кращі оповідання, в яких психологічно глибоко показано крах «американської мрії», увійшли в золотий фонд вітчизняної новелістики. Українською мовою видано роман «Ніч лагідна» («Дніпро», 1975).

ЕРНЕСТ ХЕМІНГУЕЙ (Ernest Hemingway), 1899—1961 — прозаїк, перші твори виходять у 20-і роки: книжка оповідань «У наш час» (1925), роман «І сходить сонце» («Фієста», 1926), збірка «Чоловіки без жінок» (1927). «Фієста» і антивоєнний роман «Прощавай, зброє!» (1929) принесли авторові світову славу. В 30-і роки Хемінгуей пише книжки «Смерть після полудня» (1932), «Зелені горби Африки» (1935), збірку оповідань «Переможець не одержує нічого» (1933). Іспанський період (1937—1940) — час нового піднесення в житті й творчості письменника. Він створює п'єсу «П'ята колона» (1938), документальний фільм «Іспанська земля» (разом з Й. Івенсом), нариси «Мадрідські шофери», «Американський боєць» і найзначніший свій роман «По кому б'є дзвін» (1940). Хемінгуей — учасник першої і другої світових воєн. У післявоєнні роки написав роман «За рікою, в затінку дерев» (1950), повість «Старий і море» (1952), книжку «Небезпечне літо» (1960). 1954 року Хемінгуею присуджено Нобелівську премію. Посмертно опубліковано спогади про Париж — «Свято, що завжди з тобою» (1964), роман «Острови в океані» (1970), оповідання. Багато творів Хемінгуея видано українською мовою.

УІЛЬЯМ ФОЛКНЕР (William Faulkner), 1897—1962 — автор циклу романів, повістей і оповідань, присвячених життю Півдня — батьківщини письменника. Слава прийшла до Фолкнера пізно, спочатку в Європі, згодом у США.

У 1950 році письменник був удостоєний Нобелівської премії. У нашій країні перекладено «Село», «Місто», «Особняк», «Солдатська нагорода», «Осквернитель праху», «Реквієм по черниці», «Сарторіс», «Шум і лють», «Ведмідь», «Світло в серпні», оповідання. Українському читачеві творчість Фолкнера відома також по однотомнику «Крадії та інші твори» («Дніпро», 1972) і журнальних публікаціях («Всесвіт», 1975, № 7).

ЕРСКІН КОЛДУЕЛЛ (*Erskine Caldwell*), 1903 р. — народився в Джорджії, замолоду був збирачем бавовни, наймитом, робітником на фабриці, офіціантом. Літературну діяльність почав у роки кризи 1929—1933 рр. Тема перших романів Колдуелла «Тютюнова дорога» (1932) та «Акр господа бога» (1933) — тяжка доля бідняків на Півдні. У тридцяті роки написав також свої найкращі новели: 1931 року вийшла збірка «Американська земля», потім книжки оповідань «Ми — живі» (1933), «Навколішки перед сонцем на сході» (1935). Життю Півдня присвячено книжки-репортажі Колдуелла. У 1941 році письменник був у Москві, написав кілька книжок про боротьбу радянського народу з фашизмом («Москва під вогнем», «Дорога на Смоленськ», 1942). У 50-і роки знову звертається до жанру новели (збірка «Оповідання з узбережжя»). Деякі твори письменника перекладено українською мовою.

МАЙКЛ ГОЛД (*Michael Gold*), 1894—1967 — письменник і критик. З 1919 року брав участь у робітничому й комуністичному русі США, працював у прогресивному журналі «Нові маси». У статті «Назустріч пролетарській літературі» (1920) закликав до видання в США революційної літератури, пов'язаної з життям трудящих. Голд — автор збірки оповідань і віршів «120 мільйонів» (1929). В автобіографічній книжці «Євреї без грошей» (1930) письменник розповів про тяжке життя бідняків Іст-Сайда. У своїх творах Голд показав пробудження класової самосвідомості трудового люду. В останні роки життя активно виступав як публіцист у прогресивній і комуністичній пресі.

РІЧАРД РАЙТ (*Richard Wright*), 1908—1960 — негритянський письменник. Народився на Півдні (Міссісіпі), юнаком приїхав у Чікаго, працював на різних низькооплачуваних роботах і пробував свої сили в літературній творчості. У 30-і роки брав активну участь у демократичному і робітничому русі, вступив до Комуністичної партії США. У 1938 році Райт одержав премію журналу «Сторі» за краще оповідання. Тоді ж вийшла збірка його оповідань «Діти дядька Тома». Перший роман «Син Америки» (1940) приніс Райтові світову славу. Роман перекладено (разом з оповіданнями) в Радянському Союзі. З дев'яти Райтових книжок найбільш відомі «Син Америки», «Дванадцять мільйонів чорних голосів» (1941), «Чорний хлопчик» (1945). Останні роки життя письменник провів у Франції.

ДОРОТІ ПАРКЕР (*Dorothy Parker*), 1893—1967 — народилась у Нью-Йорку. У 1917—1927 роках — театральний критик. У 20-і роки

опублікувала дві збірки поезій і п'єсу. У 1930 році вийшла книжка новел «Оплакування живих», у 1933 — «Після таких утіх», у 1939 — «Тут відпочинемо». У 20—30-х роках Паркер брала участь у прогресивному русі американської інтелігенції, була кореспондентом в Іспанії під час громадянської війни. Працювала в кіно, писала кіносценарії. У 50-і роки зазнала переслідувань за свої радикальні погляди.

УІЛЬЯМ САРОЯН (*William Saroyan*), 1908 р. — народився в Каліфорнії у сім'ї вірменських емігрантів. Перша збірка оповідань «Юнак на літаючій трапеції» (1934) привернула увагу критиків і читачів. Потім з'явилися повісті й оповідання (збірки «Народжений в Америці», 1938, «Моє ім'я Арам», 1940, та ін.), романи «Людська комедія» (1943) і «Пригоди Уеслі Джексона» (1946), а також п'єси, автобіографічні книжки. Українською мовою вийшли романи Сарояна «Людська комедія», «Сумна історія» («Дніпро», 1971).

ЛЕНГСТОН Х'ЮЗ (*Langston Hughes*), 1902—1967 — прозаїк, поет, історик, публіцист. Народився в негритянській сім'ї. Його рання поезія 20-х років увібрала в себе традиції негритянського фольклору і сповнена протесту проти гніту й дискримінації. У 30-і роки надрукував роман «Сміх крізь сльози» (1930), збірку оповідань «Звичаї білих» (1934), віршовані твори, пройняті ідеями пролетарського інтернаціоналізму. У післявоєнні роки Х'юз опублікував кілька збірок оповідань про Сімпла (Простака), роман «Переможні бубни» (1958), п'єси, поетичну збірку «Пантера і бич» (1967). Х'юз — активний учасник боротьби негрів за громадянські права. Був редактором негритянських газет і журналів, керував негритянським театром у Гарлемі. Відомий як поет-перекладач, упорядник антологій негритянської літератури і фольклору.

КЕТРІН ЕНН ПОРТЕР (*Katherine Ann Porter*), 1894 р. — прозаїк, працювала кореспондентом у багатьох містах і країнах. Як новелістка дебютувала збіркою «Розквітлий багряник» (1930). У 30-і роки вийшли також збірки «Гасієнда», «Полудневе вино», «Білий кінь, білий вершник»; у 40-і роки — «Нахилена вежа». Портер відома і як літературний критик, есеїстка, журналістка. Вибрана публіцистика Портер «Минулі дні» вийшла друком 1952 року. У 1962 році видано роман «Корабель дурнів», 1966 року за свою новелістичну творчість письменниця одержала премію Пулітцера.

ДЖОН О'ХАРА (*John O'Hara*), 1905—1970 — прозаїк. За тридцять п'ять років літературної діяльності написав близько десяти романів і чотирнадцять збірок оповідань. Найбільш відомі твори: «Побачення в Самарі» (1934), «Північна Фредерік, 10» (1955), «Справа Локвудів» (1965), «Інструмент» (1967). Великою популярністю в широкого американського читача користуються оповідання О'Хари. Лише в 60-і роки письменник опублікував збірки «Маяк на мису Код», «Капелюх на ліжку», «Кінь знає свою дорогу», «Чекаючи зими», «Та інші оповідання».

УІЛЛАРД МОТЛІ (*Willard Motley*), 1912—1965 — негритянський письменник, народився в Чікаго. Перший роман «Стукай у будь-які двері», опублікований тридцятип'ятирічним автором, одразу став бестселером. Мотлі написав також чимало оповідань і ще два романи. Помер письменник у Мексіці, де провів останні 12 років життя.

НЕЛСОН ОЛГРЕН (*Nelson Algren*), 1909 р. — народився в Детройті. Прийшов у літературу в 30-і роки, у період суспільного піднесення в США, і це в основному визначило тематику його творів, їхню соціальну спрямованість. У романах «Хтось у чоботях» (1935), «Людина з золотою рукою» (1949), «Прогулянка по Джунглях» (1956) Олгрен розповів про бідних і гнаних, про людей чікагського дна. Олгрен — автор багатьох оповідань.

ІРВІН ШОУ (*Irwin Shaw*), 1913 р. — народився в Нью-Йорку. Був продавцем, шофером, учителем. Успішно дебютував антивоєнною п'єсою «Поховайте мертвих» (1936). Працював у Голлівуді. Тоді ж почав писати оповідання; видав збірки «Матрос із Бремена» (1939), «Ласкаво просимо в наше місто» (1942). Роман Шоу «Молоді леви» (1948), перекладений російською мовою, стоїть у ряду найкращих американських романів про другу світову війну. У післявоєнні роки Шоу часто виступає з оповіданнями в журналі «Нью-Йоркер», видрукував кілька збірок новел і романів. Відомий також як кіносценарист і публіцист.

ДЖЕРОМ ДЕВІД СЕЛІНДЖЕР (*Jerome David Salinger*), 1919 р.— народився в Нью-Йорку. Перше оповідання опублікував у журналі «Сторі» 1940 року. В 1942—1946 роках служив у армії на європейських фронтах. Після війни друкував новели в «Нью-Йоркері». 1951 року вийшов у світ роман «Над прірвою в житі». Цей роман приніс авторові світову славу і перекладений багатьма мовами, зокрема російською. Письменник не відзначається плодовитістю. У 1953 році опублікував «Дев'ять оповідань», потім книжку з двох новел «Френні і Зуї» (1961), повісті «Вище крокви, теслі» і «Сімур: знайомство» (1963).

ДЖОН ОЛІВЕР КІЛЛЕНС (*John Oliver Killens*), 1916 р. — негритянський письменник, народився в Джорджії. Під час другої світової війни служив у десантних військах на Тихому океані. Автор романів «Молода кров» (1954), «І тоді ми почули грім» (1963), перекладених російською мовою. Кілленс пише оповідання, працює в кіно і для телебачення. У 1965 році видав книжку нарисів «Пора чорної людини». Дж. О. Кілленс — учасник руху за громадянські права негрів, голова спілки письменників Гарлема.

ТРУМЕН КАПОТЕ (*Truman Capote*), 1924 р. — народився в Новому Орлеані, дитинство минуло на Півдні. Почав друкувати свої оповідання з сімнадцяти років. Перша збірка новел «Нічне дерево» з'явилася в 1949 році. Капоте — автор романів «Інші голоси, інші кімнати» (1948), «Трав'яна арфа» (1951), «Сніданок у Тіффані»

(1958). Роман «З холодним серцем» (1966) відразу став бестселером і перекладений багатьма мовами, а також українською («Молодь», 1972).

ФЛЕННЕРІ О'КОННОР (*Flannery O'Connor*), 1925—1964 — прозаїк, представниця «південної школи». Народилася в Саванні (штат Джорджія). Визнання прийшло до неї з першим оповіданням «Герань», опублікованим 1946 року. О'Коннор — автор двох романів («Мудра кров», 1952, та «Розлючені руйнують», 1960) і двох збірок оповідань («Добру людину важко знайти», 1955, та «На вершині всі стежки сходяться», 1964). Дія її новел — а письменниця відома в США насамперед як новелістка — відбувається на Півдні. У нашій країні оповідання О'Коннор друкувалися в періодиці, а 1974 року видані окремою збіркою «Добру людину важко знайти».

ДЖОН АПДАЙК (*John Updike*), 1932 р. — новеліст, автор романів «Ярмарок у богадільні» (1959), «Кролику, тікай» (1960), «Кентавр» (1963), «Ферма» (1965), «Пари» (1968), збірок оповідань «Ті самі двері» (1959), «Голубине пір'я» (1962), «Оліндженські оповідання» (1964), «Музична школа» (1966), а також збірок статей, есе і дорожніх нотаток «Вибрана проза» (1965), «Бех: Книга» (1970). Творчість Апдайка-новеліста тісно зв'язана з журналом «Нью-Йоркер», де вперше було надруковано багато його оповідань. Роман «Кентавр» удостоєний національної літературної премії 1964 року.

ДЖЕЙМС БОЛДУЇН (*James Baldwin*), 1924 р. — негритянський письменник. Перші оповідання і романи написав у 50-і роки в Європі. Повернувшись на батьківщину, брав участь у негритянському русі. У творчості Болдуїна 60-х років, особливо в книжках «Ніхто не знає мого імені» (1961), «Наступного разу пожежа!» (1963), відбилися настрої «чорної Америки», яка бореться за громадянські права. Після вбивства М. Л. Кінга Джеймс Болдуїн живе у Франції. Деякі твори письменника — п'єса «Блюз для містера Чарлі», оповідання, публіцистика, роман «Якби Бійл-стріт могла заговорити» — опубліковані в нашій країні.

ФІЛІП БОНОСКІ (*Philip Bonosky*), 1916 р. — народився в Дукені (штат Пенсільванія) у родині робітника-сталеливарника, виходця із Литви. Працював ливарником, під час кризи 30-х років був безробітний, блукав по країні, брав участь у русі безробітних. Боноскі написав романи «Долина у вогні» (1952), «Чарівна папороть» (1960), багато оповідань, кілька книжок документального і публіцистичного характеру («Брат Білл Маккі», 1953), та ін. Тепер Боноскі завідує відділом культури в газеті американських комуністів «Дейлі уорлд».

КУРТ ВОННЕГУТ (*Kurt Vonnegut*), 1922 р.— прозаїк, дуже популярний у США, особливо серед молоді. Автор романів «Механічне піаніно» (1952), «Колиска для кота» (1963), «Бойня номер п'ять,

або Хрестовий похід дітей» (1969), «Сніданок для чемпіонів» (1973), відомих радянському читачеві, а також багатьох оповідань і п'єс. Воннегут — учасник другої світової війни, переконаний антифашист, про що свідчать його твори і насамперед роман «Бойня номер п'ять».

ДЖОЙС КЕРОЛ ОУТС (*Joyce Carol Oates*), 1938 р.— представниця нового покоління американських літераторів. Написала кілька романів і збірок новел, книжок поезій, багато літературно-критичних статей, п'єс, рецензій. Вона нагороджена багатьма літературними преміями. Перші оповідання з'явилися в журналах на початку 60-х років. Потім побачили світ романи «Сад радощів земних» (1967), «Шикарні люди» (1968), «Їхні життя» (1969), «Країна див» (1971), збірки оповідань «Над широкою повінню» (1967), «Колесо кохання» (1970). Оповідання Оутс включалися до збірників кращих американських оповідань різних років. Російською мовою видано однотомник Оутс, у журналах друкувалися оповідання.

ДЖОН ЧІВЕР (*John Cheever*), 1912 р.— прозаїк, автор романів «Сімейна хроніка Уопшотів» (1957), «Скандал у сімействі Уопшотів» (1964), «Буллет-Парк» (1969) та багатьох оповідань. Чівер — великий майстер сучасної реалістичної новели США. Дебютував у журналі «Нью-Йоркер». За свої оповідання письменник удостоєний багатьох літературних премій. Кращі оповідання зібрані в книжках «Велетенське радіо» (1954), «Бригадир і вдова гольф-клубу» (1964) та ін. Численні оповідання Чівера та його романи відомі радянському читачеві. Українською мовою твори письменника видані в однотомнику «Буллет-Парк. Роман та оповідання» («Радянський письменник», 1973).

ЗМІСТ

Штрихи до портрета Америки
Передмова Олексія Звєрєва 3
ШЕРВУД АНДЕРСОН. Я хочу знати чому
Переклав Павло Шарандак 17
Шедевр Блекфута
Переклав Павло Шарандак 24
РІНГ ЛАРДНЕР. Чемпіон
Переклала Олена Хатунцева 29
Любовне гніздечко
Переклала Олена Хатунцева 46
ДЖОН РІД. Мак-американець
Переклав Олекса Логвиненко 57
ТЕОДОР ДРАЙЗЕР. Пастка
Переклав Микола Дмитренко 63
ФРЕНСІС СКОТТ ФІЦДЖЕРАЛЬД. Повернення до Вавілона
Переклав Мар Пінчевський 106
ЕРНЕСТ ХЕМІНГУЕЙ. Убивці
Переклав Володимир Митрофанов . . 124
Сніги Кіліманджаро
Переклав Володимир Митрофанов . . 132
УІЛЬЯМ ФОЛКНЕР. Після заходу сонця
Переклала Ольга Сенюк 153
Персі Грімм
Переклала Ольга Сенюк 168
ЕРСКІН КОЛДУЕЛЛ. В суботу пополудні
Переклав Юрій Лісняк 179
МАЙКЛ ГОЛД. Вільні!
Переклав Володимир Мусієнко . . . 185
РІЧАРД РАЙТ. Яскрава вранішня зоря
Переклав Павло Шарандак 191
ДОРОТІ ПАРКЕР. Солдати республіки
Переклала Женев'єва Конєва . . . 217
УІЛЬЯМ САРОЯН. Моє серце у горах
Переклала Ольга Левік 221
ЛЕНГСТОН Х'ЮЗ. Статуси й статуї
Переклав Юрій Лісняк 229
Дядько Сем
Переклав Юрій Лісняк 231
КЕТРІН ЕНН ПОРТЕР. Він
Переклала Ольга Сенюк 235
ДЖОН О'ХАРА. На краще місце
Переклав Володимир Мусієнко . . . 244
УІЛЛАРД МОТЛІ. Майже білий юнак
Переклала Людмила Гончар . . . 250

НЕЛСОН ОЛГРЕН. Пляшка молока для матері
Переклав Мар Пінчевський 259
ІРВІН ШОУ. Сонячні береги річки Лети
Переклав Володимир Бакалінський . . 273
ДЖЕРОМ ДЕВІД СЕЛІНДЖЕР. Тупташка-невдашка
Переклала Ольга Сенюк 285
ДЖОН ОЛІВЕР КІЛЛЕНС. Гаманець або життя!
Переклала Любов Терещенко 299
ТРУМЕН КАПОТЕ. Діти в день народження
Переклав Мар Пінчевський 302
ФЛЕННЕРІ О'КОННОР. Добру людину важко знайти
Переклала Ольга Сенюк 319
ДЖОН АПДАЙК. Голубине пір'я
Переклала Ольга Сенюк 332
ДЖЕЙМС БОЛДУІН. Лише ранок та вечір і скоро
Переклав Іван Лещенко 349
ФІЛІП БОНОСКІ. Дорога додому
Переклав Юрій Попсуєнко 382
КУРТ ВОННЕГУТ. Брехня
Переклав Юрій Попсуєнко 393
ДЖОЙС КЕРОЛ ОУТС. Здійснення бажань
Переклала Ольга Левік 405
ДЖОН ЧІВЕР. Ангел на мосту
Переклав Іван Лещенко 422
Біографічні довідки 431

АМЕРИКАНСКАЯ НОВЕЛЛА

Сборник

Составитель
ОЛЕНЕВА ВАЛЕНТИНА ИВАНОВНА

Перевод с английского
(На украинском языке)

Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42.

Редактор *О. П. Логвиненко*
Художній редактор *В. В. Машков*
Технічний редактор *Б. С. Грінберг*
Коректор *О. Т. Супруненко*

Виготовлено на Харківській книжковій фабриці «Комуніст» республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР, Харків, вул. Енгельса, 11.

Здано на виробництво 12/XI 1975 р.
Підписано до друку 6/IV 1976 р.
Папір № 1. Формат $60 \times 90^1/_{16}$.
Фізичн. друк. арк. 27,5. Умовн. друк. арк. 27,5. Обліково-видавн. арк. 31,302.
Ціна 1 крб. 81 коп. Замовл. 5-2724.
Тираж 115 000 (I завод 1—65 000).